

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

విద్యానాథకవీంద్రప్రణీతమైన
ప్రరాపయత్రయమను, అలంకారశాస్త్రము.

ఇది

శ్రీమహాలాపాథ్యాయకొలచలగల్గినాథసూరి
పుత్రుండగు, కుమారస్వామిసోమయాజిచే
రచియింపబడిన.

రత్నావళిమనెడు

వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ.

సరస్వతి - తిరువేంగడాచార్యులచేతను.

వంగీపురం - రామకృష్ణమాచార్యులచేతను.

పండితసాహాయ్యమున.

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి.

శ్రీమచ్చెన్నపురి

సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలయం

దచ్చుగూర్చించిప్రచురింపఁబడియె.

విభజనంవత్సరపువ్యశుద్ధ ౫ శుక్రవారము.

౧౮౬౮ సం || డిసెంబరు ౧౮.

Registered Copyright.

ప్రకటన,

ఈ గ్రంథమందచ్చటచ్చటఁ గొన్నివిశేషములంజు
ర్చి పరిశోధించియచ్చవేయించియున్నాము. కాబట్టి
౧౮౮౭ సంవత్సరపు ॥ ౨౦ ఆష్ట ప్రకారము దీని మ
టియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు*

౧౮౮౮ నఱు { ౧౮౮౯ సం || తిరువేంగడాచార్యులు.
డిసంబరు౧౮౮౯. } ౨౦ || రామకృష్ణమాచార్యులు.

ప్రసన్న

సె. ప. యాను ప్ర. మ. మూ. ౧. ౧.

పుటసంఖ్యా.

నాయకప్రకరణే,

౧౦. నాయకగుణాః

౧౫. నాయకస్వరూపనిరూపణం

౧౮. ఉదాత్తనాయకవిశేషాః

౨౧. శృంగారనాయకాః

౨౪. శృంగారనాయకాః

కావ్యప్రకరణే.

౩౫. కావ్యస్వరూపనిరూపణం

౪౦. కైశిక్యాదివృత్తయః

౪౫. వైచిత్త్యాదివిత్తయః

౪౭. శయ్యా

౫౦. ద్రాక్షాదిపాకాః

౬౦. కావ్యవిశేషాః

౬౩. ధ్వనివిశేషాః (పదం)

౮౧. మహాకావ్యాదిప్రబంధనిరూపణం

౮౨. తుల్యప్రబంధనిరూపణం

నాటకప్రకరణే.

౮౫. నాట్యస్వరూపనిరూపణం

౮౬. నాటకాదిదశరూపకవివరణం

౮౮. తత్త్వానుగ్రీహిరూపణం

౧౦౦. నాటకోదాహరణప్రారంభం

౧౨౪. అంకారంభః (భాః)

౧౩౨. ద్వితీయాంకప్రారంభః

౧౪౫. తృతీయాంకప్రారంభః

౧౫౮. చతుర్థాంకప్రారంభః

౧౬౫. పంచమాంకప్రారంభః

పుటసంఖ్యా.

రసప్రకరణే.

౧౮౧. రసస్వరూపనిరూపణం

౧౯౦. రత్నాదిష్టాయీభావలక్షణో

(దాహరణాని)

౨౦౦. సాన్నికభావస్వరూపోదా

(హరణాని)

౨౦౨. వ్యభిచారిభావానాం స్వ

(రూపోదాహరణాని)

౨౧౭. స్త్రీణాంశృంగారచేష్టాః

౨౨౪. మత్స్యభావస్తాః

౨౨౮. రసవిశేషాణాంలక్షణోదా

(హరణప్రదర్శనం)

దోషప్రకరణే.

౨౩౮. పదదోషాః

౨౪౧. వాక్యదోషాః

౨౬౦. అర్థదోషాః

గుణప్రకరణే.

౨౬౮. గుణానాంస్వరూపోదాహ

(రణాని)

శబ్దాలంకారప్రకరణే.

౨౭౮. అలంకారస్వరూపనిరూపణం

౨౮౦. అలంకారవిభాగాః

౨౮౪. ఛేదాను ప్రాసవృత్త్యాను

౨౮౫. యమకం (ప్రాసా

౨౮౬. పునరుక్తవదాభాసః

౨౮౭. లాటాను ప్రాసః

౨౮౮. చిత్రాలంకారః

అథాలంకారప్రకరణే.

౨౯౨. ఉపమాలంకారః (మాచ

౩౦౮ అనన్వయః - ఉపమేయోప

౩౦౯ స్మరణం - రూపకంచ

౩౧౫ పరిణామాలంకారః

౩౧౬ సందేహాలంకారః

౩౧౭ భ్రాంతిమదలంకారః

౩౧౮ అపహ్నవాలంకారః

౩౧౯ ఉల్లేఖాలంకారః

౩౨౦ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

౩౩౧ అతిశయోక్తిః

౩౩౪ సుపచూక్తిః

౩౩౫ వినోక్తిః

౩౩౭ సమాసోక్తిః

౩౪౩ వక్రోక్తిః

౩౪౪ స్వభావోక్తిః

౩౪౫ వ్యాజోక్తిః - మీలనంచ

౩౪౬ సామాన్యాలంకారః

౩౪౭ తద్గుణాతద్గుణౌ

౩౪౮ విరోధాలంకారః

౩౫౧ విశేషాలంకారః

౩౫౨ అధికాలంకారః

౩౫౩ విభావనా విశేషోక్తిశ్చ

౩౫౪ అసంగతీర్విచిత్రంచ

౩౫౫ అన్యోన్యం - విషమంచ

౩౫౬ సమాలంకారః

౩౫౭ తుల్యయోగితాలంకారః

౩౫౮ దీపకాలంకారః

౩౫౯ ప్రతిపస్తాపమాలంకారః

౩౬౦ దృష్టాంతాలంకారః

౩౬౧ నిదర్శనాలంకారః

౩౬౨ వ్యతిరేకాలంకారః

౩౬౩ శ్లేషాలంకారః

౩౬౬ పరికగాలంకారః

౩౬౭ ఆక్షేపాలంకారః

౩౬౯ వ్యాజస్తతిః

౩౭౦ అప్రస్తుతప్రశంసా

౩౭౨ పగ్యాయోక్తం

౩౭౩ ప్రతీప మనుమానంచ

౩౭౪ కావ్యలింగం

౩౭౫ అథ్వాంతరన్యాసః

౩౭౬ యథాసంఖ్యం

౩౭౭ అథ్వాపత్తిః

౩౭౮ పరిసంఖ్యా

౩౭౯ ఉత్తరాలంకారః

౩౮౦ వికల్పాలంకారః

౩౮౧ సముచ్చయాలంకారః

౩౮౩ సమాధ్యలంకారః

౩౮౪ భావికాలంకారః

౩౮౬ ప్రత్యసీకాలంకారః

౩౮౭ వ్యాఘాతాలంకారః

౩౮౮ పర్యాయాలంకారః

౩౮౯ సూక్ష్మఉదాహృతంచ

౩౯౧ పరివృత్త్యలంకారః

౩౯౨ కారణమాలా-ఏకావలీ-మా
(లాదీపకంచ

౩౯౩ సారాలంకారః

మిత్రాలంకారప్రకరణే.

౩౯౪ సంస్మృష్టిసంకరా



శ్రీ రస్తు.



శ్రీమాయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః.



రక్షాపణసహిత ప్రతాపదుర్దీయప్రారంభః



మూలమ్. విద్యావైరవకాముడింఁగ్రుతిశిరస్సేనుంఁరముద్దాహణం
దారాన్నక్తుభువస్త్రిలోకజనసేంవందెగిరాంఁజెనతాం.
యత్పాదాఙ్జనమస్క్రియాఃసుకృతినాంసారస్వతప్ర
క్రియాబీజన్యాసభువోభవంతికవితానాత్మైకజీ
వాతపః॥౧॥.....*

వ్యా॥ కల్యాణానితనోతుకశ్చనపుమానద్దాంగదుతావల్గోగండాభో
గపలోలుపానశిగణానుగ్ధాంచలైశ్చాలయకా। యత్పాదాంబురుహావ
లంబశరణాఃపూర్వేపుమాంసస్త్రయస్త్రైలోక్యస్థితినగఃసహృత్వి
భౌనిర్విఘ్నసిద్ధోన్యమాః॥ అస్తుకల్యాణదండివ్యంవస్తునారీనరాక్షకం।
సోష్ఠపఙ్క్తింవాక్తయంయస్యవిహరగృహవేదికా॥ (వాణీంకాణభుజమజీ
గణదవాసాసీచ్ఛవైయాసీకీమంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీగుంభేషు
చాజాగరీత్। వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలంయచ్ఛాక్షపాదస్ఫురాం
లోకేభూద్యదుపఙ్క్తిమేవవిదుషాంసౌజన్యజన్యంయశః॥) త్రిసుంధశా
స్త్రుజలధింమళుకీమరుతైస్తయః। తస్యశ్రీమన్నినాథస్యతనయోజనితా
దృశః॥కోలవలపెద్దయార్యఃప్రమాణపదవాక్యపారదృశ్వయః। వ్యా
ఖ్యాతనిఖలశాస్త్రఃప్రబంధకర్తాచసర్వవిద్యాసు॥తస్యానుజన్మాతదను
గ్రహాత్తద్యోనవద్యోవినయావనమ్రః। స్వామీవిపశ్చిద్వితనోతిటికాం
ప్రతాపదుర్దీయరహస్యభేదీర్షిం॥ పుణ్యశ్లోకగుణోత్తీశాణకమణాదు
త్తైజనాంలంభితంసంజగ్రాహరసాదిరత్ననిచయంవిద్యాసవాగఃపూ

రా. సోహంతద్వ్యవహారహేతుమధునాకంచిత్రరోమ్యాపణంతశ్రా
నుగ్రహమూల్యతోభిలషితంక్రీణంతుధన్యాజనాః॥ (యద్వన్నిగూఢమ
ఖలశక్త్యైతత్తత్ప్రకాశ్యతే । నామూలంలిఖ్యతేకించినానపేక్షిత
ముచ్యతే ॥) అధతప్రభవాన్విద్యానాధనామామహాకవిరలంకారశా
స్త్ర మారభమాణస్తస్యావిఘ్నపరిసమాప్తయే ప్రచయగమనాయచ
మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిశాస్త్రాణి ప్రధంతత్తత్వాది
భగవద్భావ్యకారవచనమాశీర్షమస్మిన్రియావస్తునిదేశోవాపి తస్య
ఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వ ప్రతిపాదకమాచా
ర్యదండివాక్యంచప్రమాణయన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టైష్టదేవ
తానమస్కారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయాదౌ గ్రంథతో
నిబద్ధాతి.....*

విద్యైతి ॥ విద్యావేదవేదాంగదయః॥గ్లో ॥ అంగానివేదాశ్చత్వారో
మిమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యతా
శ్చతుర్థశేతిస్తరణాత్ - తావవకైరవాణిషముదానితేషాంకాముదిం
చంద్రికాం-నిఖిలవిద్యోగ్లాసకారణభూతామిత్యధః-శ్రుతీనాంశిరాం
స్యవనిషదివ శిరాంసిమూద్ధానః తస్రసీమంతముక్తామణింకేశమాగ్ధా
భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యధః ॥ అధాస్యాలౌకికస్వ
రూపమాహ॥దారానితి॥ దారాఃపుంసీచభూమ్నైవేత్యభిధానాగ్భహు
త్వంపుంస్త్వంచ-త్యైవయవోలోకస్త్రిలోకః- శాకపాథివాదిత్వా
న్మధ్యమపదలౌపీసమాసః- లూకప్రయసముదాయోశ్రుతిలోకశబ్దేన
వివక్షితః-తస్యజనసీమితపక్షీసమాసః-అన్యథాతథితాథేత్యాదినాసమా
హారసమాసే అకారాంతోక్షరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్విగోరితీకారేత్రి
లాక్షితిస్యాత్ - అతవివద్విగోర్లుగనవత్యత్తత్రత్రయవయవావిద్యాత్రి
విద్యా-తామధీతేవేత్తివత్తైవిద్యః- నతుతిస్రవిద్యా అసితత్తత్తత్త్వి
త్యయనిమిత్రస్తద్ధితాథేత్యాదినాసమాసః- అతవివాన్విత్యయస్యలుగ
భావత్యాహభగవాన్భావ్యకారః - ఇథంనమస్కారత్వవ్యదేవతాయా
వైశిష్ట్యముక్తాస్వగ్రంథారంభోపయోగిత్యేనశిష్టత్వంచ సూచయ

అ॥యత్పాదేతి॥పాదావజ్జైత్యవేత్సుపమితనమాసః - ననుపాగాదేవాన్జై
 ఇతిమావకసమాసః- తథాసత్వజ్జయోః ప్రాధాన్యేనతత్రనమసాః రా
 యోగాత్ - సారస్వతప్రక్రయఃకావ్యనాటకాదివాఙ్మయవిశేషః-
 తాసాంబీజంకారణభూతశ్శక్తిప్రతిభాద్యపరపర్యయస్సంసాగరవిశే
 షః-తదేవబీజమంకురకారణంతస్యన్యాసభావఃఆవాసభూమయః - కవి
 తానాట్యనైక్యకజీవాతవోముఖ్యజీవవాషధాని - అపిచ్చెనహేతవత్సత్వ
 ధాః-అన్త్రనమసాగరాతః-ఏతాకారణభూతస్సంసాగరోజాయతేసం
 ప్రదాయాపిచ్చెనశ్శభవతేతిభావః- నమసిగ్రీయాత్విబహువచనంతా
 సాంభక్తిగ్రద్ధృతిశయపూర్వకత్వంవ్యోతయ- తథావిధానామేవప్రే
 యస్సంరత్పాత్-తథాదత్తులిఖిభూయిష్టాంతేనమఉక్తింవిశేషేతి- అ
 త్రోపమాయాపకవిశేషాణాంలిలతంకులవత్పరస్పరవైరిపెత్యోన్మంస్త

పూర్వేభ్యోభామహాదిభ్య సాదరం విహితాంజలిః । వ
 య్యేనవ్యలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్॥ ౨॥ చ
 రణచరితాగ్ధోభూతావ్యాలంకారసంగ్రహః॥ప్రకాశ
 రుద్రదేవస్యకీర్తియేనప్రకాశ్యతే॥౩॥రసప్రధానాశ్శబ్దా

ష్టిః । తమన్నయనప్రకారత్వలంకారప్రకారణవ్యక్తిభవిష్యతీత్యుపర
 వ్యతే- గ్రంథానౌవాయుబీజస్యనకారస్యయ్యేనంకరస్యభూదేవతాక
 స్యమగణస్య చోపాదానాద్వణగణాదిశుద్ధిరప్రేక్షేతి సర్వమవదా
 తం॥ ౧ ॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకవేద్యమాణమ
 ధాంతప్రతిజానీతే॥పూర్వేభ్యైతి॥యద్యపిరసాలంకారాద్యనేకవిషయ
 మిదంశాస్త్రంతథాపిధత్రిన్వాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే- తత్రస
 ర్వస్వంతసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతేసంక్షిప్యతే యేనాసావలంకార
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహఃప్రసిద్ధితోగ్రంథః - తంసమ్యగ్విశదంప
 త్యైతియోజనా - సంతేషవైశద్యాభ్యాంరసాదిసర్వప్రమేయప్రతి
 పాదనాత్సర్వోత్కృష్టైస్సవగ్రంథైఃసూచితోభవతి॥౨॥సంప్రత్యలం
 కారశాస్త్రస్యలాకోత్తరవణ్యకలాభేనోత్కరణమాహ॥చిరేతేతి॥ ౩॥
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహాత్మకం-తద్విభజతే॥రసేతి॥రసప్రధానా

రసజీవితాభివ్యధాః - యద్యపి వస్త్రలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్యాపి
వ్యంగ్యస్యజీవితత్వము త్తరత్రవత్కృతి-తథాపిస్వాత్మమాత్రవిశ్రాంత
త్వేనప్రాధాన్యారసస్యైవముఖ్యంజీవితత్వం- వస్త్రలంకారవ్యం
గ్యయోస్తుసర్వధారసపర్యవసానెనాప్రాధాన్యస్తదభావేపి - వా
చ్యాదుత్కృష్టత్వసామ్యా దౌపచారికోజీవితత్వవ్యవహారభితి నకశ్చిద్వి
రోధభితిభ్యలూచనరహస్యం-గుణాదయోవత్కృమాణలక్షణాః - అను
క్తసముచ్చయాధాశ్చశబ్దశ్శయ్యాపాకావాకపక్షః॥౪॥ కావ్యస్వరూ
పనిరూపణైసత్యపుష్పదాహరణాహానాయక నిరూపణాభావాత్ప్రాచీనాం

ధాగుణాలంకారవృత్తయః। రీతయశ్చేయతీతాస్త్రప్ర
మేయంకావ్యపద్ధతిః॥ ౪ ॥ యద్యప్యసాప్రబంధేషుప్రా
చీనాంసాధునిరూపితా । తథావ్యస్యాస్యమంనేతు ర్నోదా
హరణమాదృతం॥ ౫॥పుణ్యక్షేకస్యచరితముదాహరణము
ర్హతి। నకశ్చిత్తాదృశఃపూర్వైఃప్రబంధాభరణీకృతః॥౬॥
ప్రబంధానాంప్రబంధగూణామపిక్షీర్ణప్రతిష్ఠయోః। మూ
లంవిషయభూతస్యనేతుర్గణనిరూపణం ॥ ౭॥ వాక్యం ॥
యధారామగుణవర్ణనరూపాయణవత్కీకజన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం ॥ తథామహాపురుషవర్ణనేనహి శ్రేయ
స్సూరీప్రబంధస్థితిః ॥ యథావేదశాస్త్రపురాణాదేర్హిత

ప్రబంధేష్వపకపక్షాభివ్యధా॥యద్యపీతి॥అసాకావ్యపద్ధతిః॥౫॥ అతపివ
ప్రబంధగూణావ్యపకర్షాభివ్యధా॥పుణ్యేతి ॥ చరితోదాహరణకత్యక్
కమణీ॥౬॥తన్నిరూపణేతుమహానుభయేషాముత్కర్షాభివ్యధా ॥ ప్ర
బంధానామితి॥ప్రబంధగూణాంప్రబంధకర్తృగూణాం॥౭॥ తత్తదృష్టాంత
మాహ॥యధారామేతి॥ ఉక్తమగుణవర్ణనైవైవప్రబంధనిర్మాణమనై
కశ్రేయోహేతురిత్యాహ॥తథామహాపురుషేతి॥ అతపివోత్తమగుణవ
ర్ణనమవశ్యంకతావ్యమితిభావః ॥ అధస్వంగ్రధప్రేరిపాద్యస్యకావ్య
స్యవేదాదివత్పురుషాధాపర్యవసాయితామాహ॥యథావేదేతి॥ సన్ను
క్తమనాయకాశ్రయోవర్ణనాత్వేనయస్యతస్మాత్ ॥ అభ్యుచ్చయమా

హరియానితి॥ ఉక్తమధాముపపాదయతి॥ తథాహిత్యాచినా॥ ప్రత్యక్షా
ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యపాయం జ్యోతిష్టోమాదికమనిష్ట పరిహారోపా
యంకశంజభతుణవజానాదికంచయెనవిదంతిసవేదః - తదుక్తం॥ ప్రత్య
క్షాణానుమిత్యావాయస్తూపాయోనబుధ్యతే । ఏనంవిదంతివెదనతస్మా
ద్వేదస్యవేదతత-తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాద్రాజతుల్యాత్ - కుతఃశబ్దప్ర
ధానాత్వాద్యాప్రేణప్రభురివవోపివిధిషేధబలేన పుంసాంప్రవర్త
గోనివతకశ్చ - ప్రభుర్విపర్యేదంతయతివేదస్తుప్రత్యనాయంజనయతి
తిశబ్దప్రధానత్వమితిభావః - ప్రత్యవాయనకత్వంచవేదస్యస్వరణా
యోరన్యోఽపౌర్ణాయే దురితశ్రవణాదన్యధానునానే అననుస్థానేవాకై
ముతకన్యాయసిద్ధం - అధ్యయనవిధేఃఫలవదగ్ధావబోధపర్యంతత్వాదితవే
దితవ్యం - చిరంమీమాంసాపేక్షయాకృతప్రేక్షేత్యర్థః - యతః-తకవ్యాక

ప్రాప్తిరహితనివృత్తిశ్చతథానదాత్రయాతాగవ్యాదపి॥

ఇయాన్విశేషః - కావ్యాత - క్తవ్యతాన్విసరసాన్వితప్రసత

ధా॥ తథాహి॥ క్లో॥ యద్వేదాత్ప్రభుసమ్మితాదిగతం

శబ్దప్రధానాచ్చిరంయచ్ఛాధాప్రవణాత్పురాణవచనా

దిష్టంసుహృత్సమ్మితాత్ । కాంతాసమ్మితయా యయాసర

సతామాపాద్యకావ్యప్రియాక్తివ్యేకుతుకీబుభోరచిత

క్తవ్యరూపంఅధిగతంప్రమితం- అథప్రవణాదధావాదబహుశత్వేనాథ
ప్రధానాత్ - పురాణాదికంనవేదవదేవంకుర్యానైవంకుర్యాదిప్రవ
ర్తకంనవతకంవావిధిషేధబలేన - కింతుతన్మ్యకా-రేణపూర్వపురు
షచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషాపుతాద్య మిత్రవత్ప్రీతినివృ
త్తిహేతుభూతం - అతోస్యాధాప్రధానత్వ మిత్యవగంతవ్యం - అతస్సు
హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చయదిష్టమభిరుచితంతస్మిన్నత్యధ్యాహ్రి
యతే- యత్తదోర్నిత్యసంబాధాత్ - కాంతాసమ్మితయా యయా-కవ
యలేవర్ణయతీతికవితస్యకర్తృకావ్యం- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్వ్యజ్ఞప్ర
త్యయః- తచ్చపంకజాదివద్రూఢత్వాప్రసోల్ల సితశబ్దార్థా-సంఘటనా
న్మకమేవనకర్తృమాత్రం- తస్మిన్ప్రియాదిలానేనసరసతామాపాద్య ఉ

త్రాంతాజననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యేగుర్వాజ్ఞాకరణాదా -
 బుధోవిద్వాన్మతుపామరః- కుతుకీరాగవాణవిరచితః- ఉభయత్రాప్య
 కారప్రజ్ఞేషాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదాఅకుతుకీద్వేషవాంశ్చే
 తిలభ్యతే- యథాకామినీ కటాక్షవీక్షణాదివిలాసైరేవ కామినమావజ్ఞా
 యంతీమమేదమభిలషితంకురుఅనభిలషితం మాకుర్విత్యనుక్తైవసర్వం
 సంపాదయతితథా కావ్యశ్రీరపివ్యంజనవ్యాపార మాత్రపరత్వేనోపస
 జనీభూతశబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభునుహృస్సమ్మి
 తాభ్యాంవేదపురాణాభ్యాంపిలక్షణాసతీసహృదయహృదయాస్తోదకా
 రిణావ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదివద్వర్తితవ్యం నతురావణాదివదితి
 పుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతినివర్తయతీతాకతవాన్యదిత్యస్యాకాంతా
 సమ్మితత్వమవగంతవ్యం-ఎతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేనప్రవతేకత్వా

స్తవ్యైస్సుహంకుర్తుహే॥౮॥వాక్యం॥ తతఃకావ్యంసృ
 ష్టోద్భుష్టఫలజనకతయాబహుపాయుక్తం॥ తచ్ఛోక్తంకా
 వ్యప్రకాశే॥ కావ్యంయశస్థేకృతవ్యవహరవిదేశివేత
 రక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతా సమ్మితతయో
 పదేశయుజ్యతి ॥ ప్రసిద్ధంచైతన్నహోప్రబంధేషు ॥ పరివ

ర్భయానునయపురస్సరంప్రవర్తకాభ్యాంవేదపురాణాభ్యాంవిశేషోవివ
 ష్టితఇతిబోధవ్యం॥ అతస్తల్లక్షణాయప్రయతావహుత్వాహ - తస్యై
 స్సుహంకుర్తుహుత్తి॥ స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి-ఏ
 తేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తద్యుక్తం కావ్యంవిష
 యః-దద్జ్ఞానంప్రయోజనం- ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావసంబంధః-జి
 జ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధితతుష్టయంసూచితం॥౮॥సహ్యుక్తోపదేశవిశేషవి
 వాత్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికవపిసంభవతీత్యాహ॥ తతఇతి ॥ తథ
 స్సేప్రయోజనత్వాత్ బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా
 వః॥ అత్రవృద్ధసంవాదమాహ-తచ్ఛోక్తమిత్యాదిना॥కృద్విద్యుజ్జేశబ్దాః
 భావేసంపదాదిల్పాత్కీర్తిబంతాః - అత్రయశోద్ధానర్థప్రతీకారాఃద్వ
 యోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతుసహృదయస్యైవ నిర్వృతికాలే కవర

పిసహృదయవివేతినిర్వృతిర్ద్వయోరపి || పరివర్ధ్ధఃకుతి||పరివర్ధ్ధతేవిజ్ఞానం
సంభావ్యతేయశోవిసర్వంతిగుణాః। శ్రీయతేసుపురుషచరితంకింతద్యే
ననహరంతికావ్యాలాపాః||నహరంతీత్యత్ర మనశ్చితేశేషః - విడప్పందిగు
ణాః-అర్జేర్విడప్పితికర్తృశివిడప్పాదేశభిత్తివిక్రమభోజరాజౌ,కింబహు
నాచతుర్వర్గవృత్తైరప్యత్రైనభవతీతిభావః- తథాపిపరనిర్వృతిరేవే
హముఖ్యంఫలమితరహస్యం-అన్యథాకావ్యస్యకాంతాసమ్మితత్వవిశేషో
నస్యాత్ - తదుక్తంలాచనచతుర్వర్గవృత్తైరపిచానందవివహర్యంతి
కంముఖ్యంఫలమితి|| ననుకావ్యాలాపాం శ్చనర్థయేదితిషేధాద్విఫలా

ద్భివిజ్ఞానంసంభావిజ్ఞానసోఽసంపందిగుణానువృత్తిసుపు
రుషచరితంకింతజ్ఞేణహరంతికవ్యాలాపా|| ఛాయా||ప
రివర్ధ్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశోవిసర్వంతిగుణాః। శ్రీ
యతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః
యత్రపునరుత్తమపురుషచరితంసనిబభృతేతత్కావ్యంపరి
త్యాజ్యమేవ । తస్మాలాచేయంస్తృతిఃకావ్యాలాపాం
శ్చపజ్జయేదితి । నశేవలంకావ్యస్యాయంపంథాఃకింతు
శాస్త్రజాతస్యాపిసదాశ్రయత్వేనమహాన్లోకాదరః|| త
థా వైశేషికాదే రీశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్సృ
జ్యతా||తథామహాభారతాదీనామపమహాపురుషవణాన
పరతయైవవిశ్వాతిశాయిత్వంకింబహునావేదాంతాలపి

యంత్రయాసశ్చత్యాశంక్యస్సృతేరన్యవిషయత్వమాహ || యత్రపునరి
తి||అన్యథారామాయణాదెరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యే
తైముతికన్యాయేనోత్తమపురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాద
యితుంశాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ||నశేవలమిత్యాదినా|| ఈశ్వ
రప్రతిష్ఠాపకతయైతి - అంకురాదికంసకర్తృకంకార్యత్వాన్ముటవదిత్యా
దిప్రమాణైరితిభావః। అత్రకర్తరిచెటినిషేధాద్భాజకాదిభిశ్చైతివక్త్రీస
మాసోద్రష్టవ్యః - తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వాశేషవక్త్రీసమాసః త
వ్యైతన్నిషేధాభావాత్ - ఎవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం-భారతాదీనామపి

శాసకత్వాచ్చాస్త్రత్వేననిదైశః॥ + ననువిదేశరసతయానిర్ధర్మకస్యబ్ర
హ్మణఃప్రతిపాదకేషువేదాంతేషుగుణవత్పురుషవర్ణనంనాస్తీతిచేనై ౨
షదోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామౌపాధికానాంవిద్యమానత్వాత్ -
తదుక్తంపంచపాదికాయాం-ఆనందోవిషయానుభవోనిత్యత్వంచేతీసం
తితద్ధర్మాగతిః। అథవాసచ్చిదానందస్యబ్రహ్మణోనిర్గుణస్యాపినిర్దోషత్వ
మేవగుణః-యథాహమాఘః - అషదోషతైవనిగుణస్యగుణగతితదేతదభి
ప్రత్యాహకింబహునేతి ॥ నచేదంమాఘవచన మబ్రహ్మపరమితివచనీ
యం-తథాహి ॥ అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభా
నునభః। అవసన్నతాపమతమిప్రమభాదవదోషతైవనిగుణస్యగుణగతి -
అత్ర ప్రాకరణికసంధ్యానభః ప్రతిపాదనాత్ప్రీతియమానస్యాప్రా
కరణికస్య - నతత్ర సూర్యోభాతినచంస్రతారకంకోమోహఃకశ్మికగ్ని
త్యాద్యుపనిష దర్థసనాధస్యాకాశపర్యాయ నభశ్శబ్దార్థస్యబ్రహ్మణో
ద్ధాంతరస్యానైనిర్గుణస్యనిర్దోషత్వమేవగుణగతివివక్షితత్వాత్ -వదార్థ
బ్రహ్మప్రతిపాదకతయాపరముత్యవ్యవృత్తే॥ అథాతో

ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతామహర్షిః

వివేచనప్రపంచఃపున రస్త్వత్ప్రహలూపాధ్యాయవిరచితమాఘవ్యాఖ్యా
నైసర్వంకషాఖ్యానేర్రుప్తవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపిమీమాంసకానాం
గుణభౌరేయధర్మప్రతిపాదనాదేవగుణవత్పురుష వర్ణనపర్యవసాయిత్వ
మిత్యాహ॥ అథాతగతి॥ అథవేదాధ్యయనానంతరంఅతోవేదస్యవివక్షి
తార్థత్వాద్ధర్మస్యజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతీసంత్యేపతస్సూత్రార్థః-మహర్షిణా
జైమినినేతిశేషః - ధర్మోనామశ్రేయస్సాధన భూతోయాగాదిరేవనా
పూర్వమాత్మనిష్ఠం-తదుక్తం-శ్రేయస్సాధనతాయత్రద్రవ్యాదౌవిధితో
భవేత్। తస్యైవధర్మతాజ్ఞేయాధర్మస్తత్సాధనంయతగతి-అపూర్వంచ
యాగాదెరవాంతరవ్యాపారశ్శక్తిర్వైతిభాట్టః + తన్మతాశ్రయణేధర్మ

+ వస్తుతస్తుభేదవాదిమతే - బ్రహ్మణోహేయప్రత్యసీకల్యాణగు
ణ విశిష్టతయావేదాంతానాంగుణవత్ప్రహలూపప్రతిపాదకత్వంసూప
పాదమేవేతిమనెననిర్గుణబ్రహ్మవలంబనక్లేశేనేతివిభావనీయమ్.

స్వాపూర్వద్వాదాపురుషాశ్రితత్వంగుణత్వంచోపచారికం- ప్రాభాక
రాస్తుయాగాదివృత్తిరీక్తంస్థిరకార్యంలిజ్ఞాదివాచ్య మపూర్వమేవధర్మ
ఇతి ప్రతిపేదిరె - తన్మతేపునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వంచసంప్రతిప
న్నమేవేతిసుస్థూక్తం-పురుషాశ్రితస్యగుణశ్రేష్ఠస్యైతి-ఉరరికృతహంగీ
కృతం- నన్వేతచ్ఛాస్త్రంన్యాయనిరూపణపరంనపురుషగుణవర్ణనపరమి
త్యాశంక్యతస్యాపిపురుషగుణధర్మనిరూపణార్థత్వాత్తత్త్రైవివ పర్యవసాన
మన్యథావైఫల్యమిత్యాశయేనాహ॥ తత్తన్నాయైతి ॥ ఉక్తమర్థముప
సంహరణస్వగ్రంథస్యవిద్వత్పరిగ్రహమాశాస్త్రై ॥ అతశ్చైతి ॥ ౯ ॥ వ
ర్ణ్యప్రబంధయోరుభయో రుత్కృప్రత్వా దన్యోన్యముపసాగర్యోప

ణాపిపురుషాశ్రితస్య గుణస్యధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వారేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్యప్రాణఇత్యురరీ
కృతం । తత్తన్నాయైతినిరూపణపరస్యాపిప్రబంధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హేముఃపరమామోగః । అత
శ్చ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యగుణానాశ్రిత్యనిర్మితః । అలం
కారప్రబంధోయంసంతఃకర్ణోత్సవోస్తువః॥ ౯ ॥ కాకతీ
యనరేంద్రస్యయశోభూషయితుంకృతావిద్యానాథకృ
తిశ్చేయంస్వయంతేనవిభూష్యతే॥ ౧౦ ॥ తదుక్తంగం
డినా॥ ఆదిరాజయశోవింబమాదర్శంప్రాప్యనాజ్ఞయం

సాగరకభావఇత్యాహ॥ కాకతీయైతి ॥ కాకతిర్నామదుగ్ధాశక్తిరేకశిలా
నగరేశ్వరాణాంకులదేవతా-సాశక్తిర్భజనీయాస్యైతికాకతీయః-వృద్ధా
చ్ఛిఇతిచైషికశ్చప్రత్యయః ॥ ౧౦ ॥ అత్రప్రబంధ మహిమావర్ణ్యోప
సాగరేవృద్ధసంవాదమాహ॥ తదుక్తందండినేతి ॥ అత్రవింబశబ్దకర్తృ
వాచీ-వాఙ్మయాదర్శకర్మ-అత్రనలనహుషాద్యసన్నిధానైపితద్యశోవిం
బప్రతిస్థాయావాఙ్మయాదర్శాగీనతోక్తైః ప్రబంధమహిమాప్రతిపా
ద్యోత్కర్షణ ఇతిభావః - కేమచిత్కోశేష్వేతత్త్వత్వంప్రతిపాద్యమహి
మాప్రబంధోత్కర్షణపరగ్రంథమధ్యే లెఖకదోషాల్లిఖితంతత్తుగార్థాః
కామదుఃఖాసన్నిధిర్నిత్యాద్యైతత్త్వద్యపూర్వోత్తరగ్లోకపర్యాలోచనయా

అన్నదుక్తార్థావధారణాదుపేక్షణీయం॥ అధవర్ణ్యమహిమ్నాప్రబంధోప
సాగరైభామహాదిసంవాదమాహ॥ సూక్తైవేత్యాదినా॥ నాయకైతి॥ నా
యకః రామాదితరశశ్చ- గుణాశ్శౌర్యాదయస్తంతవశ్చ- అకల్పవదాచ
రంతి అకల్పంతి- సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్షిప్వావక్తవ్యభిక్షిప్- అనెనక
ణ్ణావతంసతిర్వాఖ్యాతః॥ ఏవమవశ్యం లోకోత్తరగుణో నాయకః కావ్యే

తేషామసన్నిధానేపినస్వయంపశ్యనశ్యతీతి॥ సూక్తైవప్ర
తిసాద్యమహిమ్నాప్రబంధమహతా॥ తదుక్తం ప్రాచా
భామహేన॥ ఉపశ్లోక్యస్యమాహాత్మ్యదుజ్వలాంగికా
వ్యసంపదభితి॥ ప్రతిపాదితంబోధ్యతేన॥ గుణాలంకార
చారుత్వయుక్తమవ్యధికోజ్జ్వలం॥ కావ్యమాశ్రయసంప
త్యైమెరుణేవామరద్రుమభితి॥ రుద్రభట్టేనాపికధితం॥
ఉదారచరిత్రబంధనాప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ ప్రపంచితంచ
సాహిత్యమిహిమాంసాయాం॥ నాయకగుణగ్రధితాస్సా
క్షిప్రజస్సుకృతినామాకల్పమాకల్పంతీతి॥ నిరూపితంచ
భోజరాజేన॥ కవేరల్పాపివాగ్విప్రైర్విద్వత్కణ్ణావతం
సతి॥ నాయకోయదివర్ణ్యతలోకోత్తరగుణోత్తరభితి॥

— * మహాకులీనత్యాదినాయకగుణాః * —

తత్రైతేనాయకగుణాః॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహా
భాగ్యముదారతా॥ తెజస్వితావిదగ్ధత్వంధార్మికత్వాద
యోగుణాః॥ ౧౧॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణకతిచిత్క
థితాభిమే॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యగుణావాచామగోచ
రాః॥ ౧౨॥ అదైతేషాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ త

వర్ణ్యభిక్తుక్తం- తెగుణాఃకథిత్యాకాంతోయాంపూర్వశాస్త్రానుసారే
ణకతిచనగుణాగణయతి॥ తత్రైత్యాదినా॥ అదైతేషాంయథోద్దేశక్ర
మంలక్షణోదాహరణేప్రదర్శయతి॥ మహాకులీనతేత్యాదినా॥ మహాకులా
దక్షోభిభావిత్యత్రాస్యతరస్యామ్గ్రహణానువృత్త్యాభిప్రత్యయః
౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥ తాదృగితి॥ అత్రభూలోకస్యస్వగౌతీశాయితై

భవంకాకతీయసరేంద్రాణామింద్రాదిసాదృశ్యంచవ్యజ్యతే॥౧౩॥ ఔ
జ్జ్వల్యమాహ॥ రూపేతి॥ కుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదిచతుర్వి
ధభూషణాభావే పిభూషితవదనభాసమాసఆకారవిశేషోయావం - తదు
క్తంభావప్రకాశే॥ ఆవేధ్యారోప్యవిత్సృజ్యబంధనీయైరభూషితమ్॥ య
ద్భూషితమివాభాతతద్రూపమితీకధ్యతఇతి॥ ఉదాహరతి॥మురారెరితి॥
సుహాదేవాన్మహాదేవనామకాన్మహారాజాత్ - అవనీభృద్దహితరి రాజపు
త్యై- ఈశ్వరాత్పర్వత్యామిలిచధ్వస్యతే - అత్రమదనత్వోత్పై

శ్ర॥ మహాకులీనతానామకులెమహలిసంభవః॥యథా॥

తాదృశ్యధ్వను లూకచాగ్య విభవాదింద్రాదిబృందార
క్షైత్యోన్యాంక్రీడితుమిచ్ఛుభిశ్చిరతరంసంప్రాప్తితలప
త్తభూః॥ అత్యరేందుకులప్రశస్తిసుస్థ జన్యంకాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్సంప్రతివీర రుద్రవపుషాజాగర్తిల
క్షీపతిః॥ ౧౩॥ అథౌజ్జ్వల్యం॥రూపసంపన్నదేహత్వ
మాజ్జ్వల్యంపరికీర్త్యతే॥యథా॥మురారెర్వల్లపూర్వం
జలనిధిమతాయాముదభవన్మహాదేవాజ్ఞాతస్స పునరవనీ
భృద్దహితరి॥ వపుష్సానాగమోయంజయతిజగతీభాగ్య
విభజైలప్రతాప శ్రీరుద్రస్త్వయమితి మనీషామృగవృ
శాం॥ ౧౪॥ అథమహాభాగ్యం॥ విశ్వంభరాధిపత్యంయ
త్తన్మహాభాగ్యముచ్యతే॥ యథా॥ సేవాసమనరేంద్ర
మాళి విలసద్రత్నాంశునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారపదవీమారుహ్యసింహాసనం॥ ట్యోనీరక్షతివిక్రమై

క్షయారూపసంపత్తిరుక్తా॥ ౧౪॥ మహాభాగ్యమాహ॥ విశ్వంభరేతి॥ వి
శ్వంభరీతివిశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినాభిశ్ ప్ర
ప్రత్యయేముమాగమః-తస్యైతిధిపత్యంసార్వభౌమత్వమిత్యర్థః॥ ఉదా
హరతి॥ సేవేతి॥ప్రథమోవతారోవతరణం-అవేత్సాస్తోర్లుభిత్యత్రప్రా
యేణగ్రహణానువృత్తైరసంజ్ఞాయామపిఘృష్టిత్యయః- తస్య- పదవీం-
సింహాసనస్యగాజ్యలక్షీప్రథమవిహృత్వాదితిభావః - ప్రత్యర్థిపృథ్విష

తీనాంశ్లోఘాయాఉత్కర్షస్య లంఘనైః లంఘయాచరంతీతిజాంఘికాః
 శ్రుగామినః-చరతీతిరక్ - దుష్టనిగ్రహశీష్టసరిపాలనాభ్యామఖిలక్షోణీ
 సంరక్షణాదస్యమహాభాగ్యం॥ ౧౫ ॥ బౌదార్యమాహ॥యద్దితి॥తచ్ఛీల
 స్యభావస్తాచ్ఛీల్యం-విశ్రాంతితాచ్ఛీల్యమితిశివభాగవతవత్సమాసః॥ఉ
 దాహరతి-వదాన్యత్తితి॥ శ్రయాణాంజగతాంసమాహర(స్త్రి)జగదితితద్ధి
 తాద్ధిత్యాదినాద్విసః- గుణశ్రేణీశ్లోఘాయాగుణగణితాద్ధేణపిహితం
 తిరస్కృతంహరిదీశానానాండికప్తీనాంయశోయేనతస్య- అశ్రుసమృద్ధ
 వస్తుపల్లనాదుదాత్తాలంకారః॥ ౧౬॥ తెజస్విత్వమాహ॥జగదితి॥ఉదాహ
 రతి॥ సదేతి॥ జయినోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోవిభుఃకాకతివి

రనుపమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతిశ్లోఘాలంఘనజాంఘికైర్దుణ
 నిధిఃశ్రీవీరరుద్రోన్మవః॥ ౧౫॥అథౌదార్యం॥ యద్విశ్రా
 ణసతాచ్ఛీల్యమాదార్యంతన్నిగర్హ్యతే॥యథా॥వదానో
 నాన్యోస్త్రీతిజగతిసమోరుద్రస్త్వతేర్దుణశ్రేణీ శ్లోఘాపి
 హితహరిదీశానయశసః॥ సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరదమ
 దగంధైస్సురభయః క్రియంతేయద్విద్వజ్జన మణిగృహ
 ప్రాంగణభువః॥ ౧౬ ॥ అథతేజస్వితా॥జగత్ప్రకాశక
 త్వంయతైజస్విత్వంతదుచ్యతే॥యథా॥ సదాతేజోభా
 నాస్సురతిజయినఃకాకతివిభోరరిక్మౌభృతాంతా చికు
 రతిమిరాహంకృతిముషి॥ప్రకాశవృత్తతిర్భవతిజరదుద్దా

భుః-మధ్యమపదలోపీసమాసః- అరిక్మౌభృతాంతాచికురాఃశశ్రురా
 జస్త్రీకుంతలాపవతిమిరంతస్యాహంకృతిముషిగర్వనిర్వావకే- ప్రియవి
 యోజనెనతన్నివర్తకత్వాదితిభావః- తెజోభానాసదానదివైవ- స్ఫురతిస
 తీతిభావలక్షణాసప్తమీ-జరంతిజీర్ణానిసర్వదాప్రకాశవిరహోర్హసీభూతా
 నీత్యర్థః-జీర్ణతెరత్పన్నితిభూతేచత్పన్విత్యయః- తాన్యద్దామానిబహు
 త్వాతమాంసియాసాంతాసాంతథోక్తానాం- ససూర్యంపశ్యంతీత్యసూ
 ర్యంపశ్యాః-అసూర్యలలాటయోద్భవితపోరితిఖశ్చ్రీత్యయః-అరుద్విష
 దిత్యాదినాముమాగమః ఉపపదమతిజిభిసమాసః- అశ్రునఖస్సూర్యకర్మ

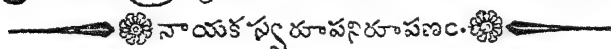
కయ్యాన్యశ్రీయయాసంబంధౌ నతుసూర్యస్థయాసత్తయాఅతో సూ
ర్యమిత్యసమర్థసమాసః-తథాపిసాధురేవ - యదాహభగవాన్భాష్యకా
రః-అవశ్యంకస్యచిన్నజ్ఞోసమాసస్యాసమర్థస్యగమకస్య సాధుత్వం వ
త్తవ్యం అసూర్యంపశ్యానిముఖానీతి- తాసామవధిగరేలాకాలోకపర్వ
తస్యపాశ్చాత్యన్యషదాంఅప్రకాశప్రదేశవర్త్యపలానాంప్రకాశవ్యు
త్పత్తిఃప్రకాశజ్ఞానం - యద్వాఅయంప్రకాశశబ్దవాచ్యఇతిశృంగ్రా
హికయాసంగ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశ రహితయోరపి దేశకాల
యోరలివేలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్యతేజస్విత్వమితిభావః॥ ౧౭॥
వైదగ్ధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషుకతవాగ్ధేషుచాతుర్యం
ప్రయోగకౌశలం ॥ ఉదాహరతి॥చాతుర్యమితి॥యత్రవిద్యానతత్రశ్రీ
ర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతిన్యామైనాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీ శ్రీయో
మతమసామసూర్యంపశ్యానామవధిగిరిపాశ్చాత్యన్యష
దాం॥౧౭॥అథవైదగ్ధ్యం॥కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యం
పరికీర్త్యతే॥యథా॥చాతుర్యంకిమువర్ణ్యతేగుణనిధేశ్శ్రీ
వీరరుద్రప్రభోర్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపి మహద్వాణీ
శ్రీయోరాజ్జవమ్। కించాభ్యాంసదృశోపచారలితాంత
ర్యత్రవీరరుద్రే మహదాజ్జవం సాహాద్దమేకత్రావస్థానమితియావత్-
అస్తీతిగమ్యతే - అస్తీర్థవంతిపరోప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి మహాభా
ష్యకారవచనాత్ - ఉత్తన్యాయస్తువీరరుద్రవ్యతిరిక్తనిర్గుణ భూపాల
విషయఇత్యర్థః - ఆభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహేతిశేషః - అత్రస
హాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాంవృద్ధోయానేతి జ్ఞాపనా
త్ప్రతీయా-సదృశైస్సృస్సశీలోచితైరుపచారైఃప్రియాచరితసతాగ్ర
రవిశేషైఃలిలితాంహృష్టామిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ ఉపచా
రోయథాసత్త్వం స్త్రీణామల్పపిహాషణదః। మహానన్యన్యధాయుక్తోవై
వతుష్టికరోభవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపితత్తైర్వాసాంగరాగాభరణ
మాల్యశయ్యాసనాదిషు। యత్రయత్రస్పృహతత్తద్దేశకాలానుకూల్య
తః॥అత్యాదరేణసతాగ్రఉపచారఇతీతఇతి ॥ ఆభ్యామిత్యత్రాప్రధా

నేతృతీయావిధానేపిశ్రీవాణ్యాశ్శబ్దవివోపసంజనభావోనత్వాధః-
 సహశాబయాప్రస్తురంప్రహరతీత్యత్రప్రహరణేశాఖాప్రస్తురయోరి
 వతయోర్భువశ్చసమప్రధానభావోపపత్తైఃఅన్యధాలనాచిత్యాదితిరహ
 స్యం-అతస్తిప్రోపినదృశోపచారసంతుష్టాభితిభావః - తాంభవంసస్సప
 తిః-తత్తాదృశశబ్దయోఃస్వరూపప్రకారస్మారకయోః ఖంజకుబ్జాదివద్వి
 శేషణసమాసః-వత్తుమశక్త్యైరిత్యధః - ఉత్సవైఃహర్షోత్పాదకవ్యా
 పారైః-ఉత్సాహేహర్షమిత్యేషఉత్సవఃపరికీర్త్యతభితితత్త్రైవోక్తైః-
 మిథోవిరుద్ధానామేతాసా మన్యోన్యామరాగజననేవశీకరణా ద్వైద
 ధ్యముక్తం - వితరణవిద్వద్గోష్ఠీప్రజారంజనాదిభిఃశ్రీవాణీధరణీరిర్వి

తాదృశైరుత్సవైరిస్సాపత్త్యమిమాంభవం సస్సపతిర్ధ
 త్తైదిశాంజిత్వరః॥౧౮॥అథధామికత్వం॥ధమైకాయ
 త్తచిత్తత్వంధామికత్వముదీర్యతే॥యథా ॥ పరిహాసే
 వ్యనోచిత్యంస్వపైవ్యస్యవధూకథామ్ । శత్రావప్యగు
 ణారోపంకాకతీంద్రోనమృష్యతి॥౧౯॥ ఆదిగ్రహణాన్మ
 హామహిమత్వపాండిత్యప్రభృతయః॥తస్మహామహిత్వం
 స్యాద్యాపునర్దేవతాశ్చతా॥యథా॥ కాసల్యాసీత్ప్రధమ
 జనసిదేవకీవద్వితీయావిష్ణోగ్జతాతదనుమహితా ముమ్మ
 డంబాత్పతీయా॥ యస్త్రితాయాంరఘుపతిరభూద్దావ

రోధంపాపయతీతిభావః॥౧౮॥ధామికత్వమాహ ॥ ధర్మైతి ॥ ధర్మంచర
 త్యాసేవతభితిధామికః-సకృత్కృతధర్మేనధామికభితివృత్తికారః-
 తస్యభావస్తుత్వం॥ఉదాహరతి॥పరిహాసభితి॥అనోచిత్యమన్యప్రవ్యాభి
 లాషాన్మతభాషణాదిహేతుకమిత్యధః- పరిహాసాదావప్యనోచిత్యాదిక
 మసహమానస్యధామికత్వంకిమువక్తవ్యమితిభావః॥౧౯॥ ఆదిగ్రహణ
 సంగృహీతేషుమహామహిమత్వమాహ॥తదితి॥ఉదాహరతి॥ కాసల్యాసీత్
 కొసలస్యావత్యంస్త్రీకాసల్యా - వృద్ధేతోగ్రసలజాతాఖ్యజీతిఖ్యజ్ ప్ర
 త్యమౌటాప్-తద్దేవకీత్వమనుపశ్చాద్దేవకీత్వానంతరమిత్యధః-అనుల
 త్తాభితికర్తుప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేద్వితీయా । మహితాపూజ్యమా

నా-మతిబుద్ధీత్యాది నావతమా నేక్షః- అత్రవిష్ణ్వవతారత్వేనదేవతా
త్వకత్వాన్మహామహిత్వం॥౨౦॥పాండిత్యమాహ॥సర్వేతి॥ఉదాహరతి॥
గోష్ఠీభిరితి॥షణ్ణాందర్శనానాంపాణిన్యాదిప్రప్థానానాంసమాహారఃష
డ్దర్శనీ-పాణినేజైఃమినైశ్చైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ॥కణాదస్యాక్షపా
దస్యదర్శనానిషడేవహీత్యాహుః - ద్విగుత్వాజ్జీవ- సాసీమాగోచరో
యాసాంతాభిప్రదోక్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్చాన్త్రప్రసంగైః- సత్సారస్వతమా
గ-స్యసత్కు-వితామార్గస్యదర్శనంప్రకాశనం- దృశేణ్యంతాఙ్ముఖ-
తేనవితైస్తచ్చక్షైః- తేనవితృశ్చంచుష్పణపావితచణప్రత్యయః - సం
రేశారిరాసీత్క్రితుంయోనేనజయతికరౌ వీరరుద్రావ
తారః ॥ అత్రగరుడధ్వజాశ్చకతయామహామహిమతో
క్తా॥౨౦॥ అధపాండిత్యం॥సర్వవిద్యాధికత్వంయత్పాం
డిత్యంతదుదాహృతం॥యథా ॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్పు
ధగణాన్షడ్దర్శనీసేమభిః సత్సారస్వతమాగ-దర్శన చక్షై
స్సూక్తైఃకపిన్ప్రీణయ॥సంగీతోపనిషద్రహస్యపిశునై
రాతోద్యయోగ్యక్రమైర్ధిన్వస్సంసదివైణికాన్విహరతి
శ్రీకాకతీంద్రోన్మపః॥౨౧॥ అధనాయకగుణనిరూపణా



సంతరంనాయకస్వరూపనిరూప్యతే ॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోపనిషద్రహస్యపిశునైఃనాట్యవేదమర్శోద్ధృతకైః ఆతోద్యయోగ్య
క్రమైఃతతాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటిభిః - వీణాశిల్పమేషాంవైణి
కాఃతాక్షధన్వప్రీణయ- అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖం
డంపాండిత్యమితిభావః- ప్రభృతిగ్రహణాద్విసీతత్వాదయోయేదశరూ
పకోక్తాస్తైతత్రైవద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధార
ణాగుణాఃపురుషమాత్రనియతాస్త్యన్యేపిశోభాదయః-తదుక్తం ॥ శౌ
భావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంధైర్యతేజసీ॥ అలితాదార్యమిత్యష్టేసా
త్వికాఃపారుషాగుణాభి॥౨౧॥ తేపితత్రైవద్రష్టవ్యాభిత్వపేక్ష్యనా
యకలక్షణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ లక్షయతియశభి॥గుణైఃపూర్వోక్తై

స్వాధారణైర్మహామలీనతాదిభిరసాధారణైశ్శోభాదిభిశ్చ అభ్యుత్థిత్యేతా
వదేవసామాన్యలక్షణం నయతి ప్రాప్తోతివృత్తంఫలంచేతినాయకత్వతి
వ్యుత్పత్త్యాప్రబంధవ్యాపీఫలవానిత్యపివిశేషోన్రప్తవ్యః - చశబ్దోనుక్త
సముచ్చయార్థఃసన్నుత్యమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధోనాయకత్వతి
మంవిభాగమాకర్షతి- తెనోక్తసకలగుణసంపన్నఃప్రబంధవ్యాపీఫలశిర
స్స-వ్యాపారడత్తమః-కతిపయగుణహీనోమధ్యమః - బహుగుణహీనో
ధమత్వతివివేకః - అత్రధామికత్వాదయత్తత్వాదిగ్రహణసంగృహీతా
నాంయశఃప్రతాపాదీనాంగుణాభ్యపదైనైవోపాంతానామపి పునరుపా
దానమేతేషాంసర్వేష్వపి నాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయితుమితర
హాస్యం-సత్సమాఖ్యాయశః-కోశదండజంతేజఃప్రతాపః - ధర్మగుణః

భగోధమకామాధాతత్పరః । ధురందరోగుణాభ్యశ్చ
నాయకఃపరికీర్తితః॥ ౨౨॥ యశఃప్రతాపాభ్యాంసుభగ
త్వంయథా॥ధర్మాలంబనముచ్చితాంత్రిభువనస్యైకా
తపత్రప్రియంధత్తైకాకతివీరరుద్రస్సపతే స్సార్థంయ
శోమండలం । ఛాయేవాస్యనభస్థస్థిమవలయశ్చామేయ
మాలోక్యతే తస్యన్యై నియతంప్రతాపతపనస్తస్యో పరి
ద్యోతతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామాధాతత్పరత్వంయథా॥ధర్మే

ప్రసిద్ధాః - ధూరేవధురా-టాబంతత్వంహలంతానామితివచనాట్టాప్-
తాంధారయతీతిభురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినాఖ్యోప్రత్య
యః - ఖత్యనవ్యయస్యేతిహాస్వః-అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః ॥
౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి-ధర్మైతి ॥ ధర్మవాలంబోదండఃత
స్మిన్సముచ్చితాంవిస్తారితాం-త్రిభువనస్యేతినమాహారద్విగుః - పా
త్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం-స్థారంప్రభూతం-అత్రత్రిభువనోఽంఘ్రీనః
కీర్తిమండలాతపత్రస్యో పరిప్రతాపతపనః ప్రకాశతత్వత్వత్ప్రేక్షణాద
ర్వాచీన సూర్యాదిమహాసాంఘత్రాధః బచితమణిగణవదవభాసమాన
త్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంప్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్యతే॥ ౨౩ ॥ ధర్మత్వ
తి ॥ అత్రధర్మార్థయోఃపర్యాయోఃకోపమానోపమేయ భావాదుపమే

యోషమాలుకారభివక్ష్యతి - ఏతేనానయోరినోన్యమేషసాదృశ్యంన
త్యేతత్సదృశోన్యఃకోపీతివ్యభ్యతే- ఏవముత్తరాద్ధేపియోజ్యం॥౨౮॥ ధురీ
ణతేతి-ఖస్సర్వధురాదిత్యప్రభృతీయోగవిభాగాప్తప్రత్యయః॥ గాయం
తీరితి॥ స్వభత్వభారావతరణసంతోషభరాద్విరరుప్రక్తిమేవేతభా
వః- కచ్చపపతిరాదికూర్మవతారోహరిరసోధభారత్వాదాలింగనార్థం
పక్షస్సలీదర్శనాత్-దృశ్యేణ్యంతాన్ల్యుత్-లక్ష్మీంప్రీణయతే-ప్రీతో
తర్పణ ఇత్యస్తాద్ధాతోశ్చైరాదికాణ్ణీదిధూఞ్ ప్రీతోర్నుగ్ధక్తవ్యభి
నుక్- అనుప్రసయాంతమనుధావనేన- వ్రజయజోర్భావెక్యవితి
క్యప్-కరేణుకాశుచంవిప్రలంభజనతాం- అద్యేతిసర్వప్రసంబధ్యతే-

ధృతివపూణఃశ్రీరధోధమఃఇవస్థితః । కామస్తాపివ
తౌకామ ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ ౨౮ ॥ ధురీణతాయథా॥
గాయంతీ రనుమోదతేనజవధూ శ్చేషశ్శిరఃకంపనైర్ల
క్ష్మీంప్రీణయతేద్యకచ్చప పతిర్వక్షస్సలీదర్శనాత్ । ది
క్షాన్గాశ్చకరేణుకా శుచమఃపాపర్వంత్యనుప్రజ్యయా
దోష్టాకాకటిరరుద్రనృపతాఃశ్వంభరాంబిభ్రతి॥౨౯॥
గుణాద్యత్వంయథా॥ ముఖైస్సుహప్రేణఫణీవదెచ్చైత
రైస్సుహప్రేణలిఖేద్వివస్వాః । నెత్త్రైస్సుహప్రేణహ
రిశ్చపశ్యేత్ స్థానెగుణానాకటవీరభర్తుః ॥ ౩౦ ॥

శేషాదయోభువంబిభ్రతి-శేషాదీంస్తుకూమరాజిత్యాగవః- శేషా
దిభరణీయాంవిశ్వంభరాంపీరరుద్రోభుజేనైకేనవిభతీతివిశ్వతశా
యిధురంధరత్వమస్యోక్తం॥౩౧॥ ముఖైరితి॥ కరైరిత్యత్రాంశుహస్త
యోరభేదాద్యవసాయాన్లెఖనసాధనత్వం విజ్ఞేయం- పదేదిత్యాదావ
హేకృత్యత్వచ్యైత్యద్వాధేలిజ్ఞప్రత్యయః- శేషాదయవివాస్యగుణా
నామభివదనాదీన్యహంతితథాశెమ్యక్తమితివాక్యాధః- అసంఖ్య
యాగుణాభిభావః- సహస్రేణేత్యశ్రసంఖ్యయబాహుళ్యేపి- వింశ
త్యాద్యాస్సైకత్యే సంఖ్యాస్సంఖ్యయసంఖ్యయోరిత్యమరచచనాదే
కత్వమవగంతవ్యం॥ ౩౨ ॥ అధర్శరోదాత్తాచయశ్చత్వారోనాయకాస్సు

ర్వరససాధారణా సైమమేవశృంగారాశ్రయతయానుకూలాదిభేదేన
ప్రత్యేకంచతుర్విధానాముత్తమ మధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం
త్రైవిధ్యేష్టాచత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చమహావీరచరితా
దిమహాప్రబంధే ష్టైకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభ మఘో
తూదిశబ్దవదవస్థావాచినోసజాలివాచినశ్చిత్రిప్రతిపాదితందశరూపకే - త
త్రకతిచిల్లక్షణోదాహరణాఖ్యాంప్రదర్శ్యంతే॥అథేత్యాదినా॥ ఉదా
త్తశ్చిత్రి ॥ ధీరపూర్వాఉదాత్తాదయశ్చిత్త్యైధీరశబ్దపూర్వాఉదాత్తాది
శబ్దాశ్చిత్త్యైకంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థలక్షణాకదంచితం-ల్పా॥
౨౭॥అత్రధీరోదాత్తాదీనాంసర్వరససాధారణ్యేషియథాక్రమంవీరతా
క్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వంవత్సమాణ విశేషలక్షణపర్యాలోచన

—* అధనాయకవిశేషానిరూప్యంతే *—

ఉదాత్తఉద్గతశ్చైవలలితశ్చాంతశ్చత్వపి । ధీరపూర్వాశ్చ
మేపూర్వైశ్చత్వార్థోనాయకాస్సృతాః॥ ౨౭॥తత్ర
సర్వరససాధారణాశ్చత్వార్థోనాయకాఃధీరోదాత్తధీరో
ద్గతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాంస్వరూపముదాహర
ణంచ ॥ మహాసత్వోతిగంభీరఃకృపావానవికల్పనః । ప్ర
తాపరుద్రవద్ధీరోధీరోదాత్తస్ససమృతః ॥ యథా॥ సంది

యావిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్వశ్చిత్రి॥
క్రోధాద్యనభిభూతాంతర్గతణోమహాసత్వః - అయమేవధీర శ్చిత్త్యా
హుః - అత్రత్యధీరశబ్దేనతూద్యోగాదేరచలితత్వలక్షణఃస్థిరశ్చాస్త్రచ
క్షుర్వాభిధీయతశ్చిత్రినపానరుక్త్యం-సత్వపివికారేనావహిత్తోగంభీరః-
పరదుఃఖాపహరణేచ్ఛుఃకృపావాక్-ఆత్మశ్లాఘావిహీనోఽవికల్పనః-అను
దాత్తైతశ్చహలాదెరితియచ్ - ఏవంగుణకోయఃప్రతాపరుద్రవద్వశా
తేసధీరోదాత్తశ్చిత్రియోజనా - ఏవంచసర్వోత్కర్షణవృత్తిరౌదాత్త్య
మితిఫలితం - అత్రశ్లేర్వాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషూపాదా
నంతత్రావశ్యకత్వసూచనాధాం ॥ ఉదాహరతి ॥ సందిగ్ధశ్చిత్రి ॥ కృప
యామృదుఃసతుకాతర్వేణైత్యనేనమహాసత్వతోబద్ధతే - క్షణమల్పకా

లమెవపశ్చత్తుహంత్యేవేతిశ్చైర్యం - పురస్థితానరీ-నతుపలాయితా
నితిధామికత్వం - శౌర్యేతి-వందివిహితప్రశంసాకణనెనై వలజ్జమా
నస్యాత్మశ్లోఘాతుదూరతపవేత్యవికణ్ఠనత్వం-నమమ్భుత్వంలజ్జానుభా
వః- ఇష్టానుభవజన్యతనందస్సుఖం - సాపరాధవిషయోషర్వోరోషః-ఇష్ట
లాభజన్యోషనఃప్రసాదోహషః - తేహంపిశునానూచకాకాకా
రాకాఅక్షినిమాలనభ్రుకుటిముఖరాగాదీక వక్త్రేమనాగీషదపి నభత్త
త్యవహిష్ఠయాగాంభీర్యం - శ్రయోలోకాస్తైర్లోక్యంతదతితయాళురి
తిమధుపిపానుప్రభృతిత్వాద్వివ్రీయాసమాసోద్రవ్యవ్యః-శీఘ్రోవక్తవ్యా
దాళుద్భుత్యయః-అశ్రుశ్చైర్యధామికత్వకీర్తయస్సధారణాగుణాఃకృ

ద్ధేకృపయామృదుఃతుణమరీహంతుం ధృతాసిఃపురశ్శౌ
ర్యశ్రీప్రణయప్రశంసిషునమమ్భుగ్గజ్జితేవందిషుఃఅకా
రాన్సుఖరోషహర్షపిశునాకవక్త్రేనభక్తైమనాకతైర్లీలా
క్యాతిశయాళుకీర్తిసుభగశ్శ్రీవిరరుద్రోన్రపః॥౨౨॥దర్ప
మాత్సర్యభూయిష్టశ్చండవృత్తిర్వికణ్ఠనః । మాయావీసు
లభక్రోధస్సగ్ధీరోద్ధతఉచ్యతే॥ యథా॥ రేరేఘూర్జర
జర్ఘరోసిసమరైలంపాకకింకంపసే వంగత్వంగసికింము
ధాబలరజః కాశోసికింకంకణ । బాణప్రణవరాయ
నోభవమహారాష్ట్రాసరాష్ట్రోన్యమీయోద్ధారోవయమి

పాదయస్తువిశేషాఇతివివేకః॥ ౨౨ ॥ గీరోద్ధతమాహ॥దర్పేతి॥దర్పశ్శౌ
ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమసూయేతియావత్ - తాభ్యాంభూయ
ిష్టః-చండవృత్తిఃరౌద్రః-వికణ్ఠనఃఅత్మశ్లోఘాపరః- మంప్రాదివిలెనా
ద్యమానవస్తుప్రకాశకఃకేవలవంచకోవామాయావీ॥ఉదాహరతి॥ రేరే
ఇతి॥హీనసంబోధనేతురేఇత్యమరః - తస్యప్రతివాక్యమావత్యమాన
స్యవాక్యాదేరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్తృనేష్వి
తియధాయోగమసూయాద్యధైమద్విర్వావః- అశ్రుస్వరితమామృడిత
ఇత్యాదినాప్రాప్తస్య ప్లుతస్యసర్వఃప్లుతస్సహసమనిచ్ఛతా విభాషా
వక్తవ్యేతిపాక్షికఃప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సామాసమిశిహరదత్తః-

అత్రఘోరరాదివాక్యేషు యథాయోగముద్భవితైర్దృష్టమాత్మర్యాది
భిర్యోగ్యారోపయమిత్యాత్మజ్ఞానుయాచాంధ్రక్షమాభ్యర్థటానాంధీరో
ద్ధతత్వం॥౨౯॥ధీరలలితమాహ నిశ్చింతఇతి ॥ సుతసనివాదివినిహితయో
గః॥మతయాచింతావిగహితోన్యైః - అతఏవకథాసుగీతాదిష్వాస
త్వః - సుఖీభోగప్రవణఃశృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారోమృ
దుః॥ఉదాహరతి॥శౌర్యేతి ॥ అతాగినర్గశశౌర్యాదిగ్భైః వానుకూల్యే
నయవరాజధురంధరత్వేనచ నిశ్చింతస్సుకలకలానుశునుభవతీతివీరరు
ద్రకులజ్యేష్ఠస్యధీరలలితత్వం॥౩౦॥ధీరశాంతమాహ॥ధీరఇతి ॥ విజేచకః

త్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభ్యర్థటాః॥అత్రభటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥నిశ్చింతోధీరలలితఃకలాన క్తస్సుప్తైక
భూః ॥ యథా ॥ శౌర్యోష్టావిరవగ్రహఃప్రశస్తృపాస్సు
ర్వేపినప్రీకృతాః పాతిప్రత్యముపైతి భూరియమయం
నాధస్త్వయంభూశ్శివః॥ ధీరోయంయువరాజపవహతి
శ్రీవీరరుద్రోధురంసర్వామిత్యనుమోదతేప్రతికలంశ్రీ
కాకతీంప్రీన్యపః॥ ౩౦ ॥ ధీరశ్శాంతఃప్రసన్నాత్మాధీ
రశాంతోద్విజాదికః॥ యథా॥ వీరంరుద్రస్తృపాలరత్న
మభిఃప్రాస్తోదయంమోదతేసంఖ్యావగ్గణపపూషణ
మివప్రత్యగ్రమజ్ఞాకరః । ఉస్థిలతామలావిహారవసతి
రూఢత్వావికాపైర్నిజైర్విశ్వామోదముదంచయన్నవిర

జైశసహిష్ణుర్వాధీరః-శమప్రధానశ్శాంతః-హృష్టేంతఃకరణఃప్రసన్నా
త్మా-ద్విజాదికఇత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్పదిపావినక్షితౌ- సామాన్యగుణ
యుక్తస్తుధీరశాంతోద్విజాదికఇతికేచిత్॥ఉదాహరతి॥వీరమితి॥సంఖ్యా
జ్ఞానంతద్వతాంవిదుషాంగణఃసంఖ్యావగ్గణః- ప్రాప్తఉదయోభివృద్ధిర
స్యతోద్రిదయాచలోమోసతంతథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయత్రాభినవం-
ఉస్థిలంతాఉస్థిసంత్యాఃకమలాయాస్సుంపక్షైరన్యత్రలక్ష్యైఃవిహార
వసతిః-వికాపైరుత్ప్రవాదిభోద్ధృతదళవిశ్లేషైఃవిశ్వస్యామోదంహర్షసు
న్యత్రగంధవిశేషముదంచయన్నుద్బోధయ ౯ - దోషావసానంపాపాపశ

షః అన్య ప్రవోషాయారాత్రైరవసానం ప్రభాతం దోషా గాత్రి ముచ
రాత్రాన రాత్రవ్యయమవసావిలివిశ్వః - తత్త్రోత్సుక ఇతి-అత్ర దో
షావసానైత్యాకాదై ర్యశాంత్యోర్విశ్వామోషమిత్యాదౌ ప్రసాదాదె
శ్చ ప్రతిపాదనాద్విప్రాణాంధీరశాంతత్వం॥౩౧॥ అధశృంగారనాయ
కానాం యథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణానర్హయతి ॥ అదేత్యాది
నా॥౩౨॥ తత్ప్రానుకూలనాహ॥ఏకేతి॥ సత్స్వపినాయవాంతరెష్వితి శె
షః॥ తదేవాహపకస్యామితి॥ ఏకజ్జానైవానుకూలాయథారామాదిరిత్య

తందోషావసానోత్సుకః॥ అత్ర విప్రాణాంధీరశాంతత్వం

—* శృంగారనాయకాచూష్యంతే. *

౩౧॥ అధశృంగారవిషయాశ్చ రావరోనాయకా ఇమే । అ
నుకూలోదక్షిణశ్చ ధృష్టశ్చ ధృతిస్సృజాః॥ ౩౨॥ ఏషాంస్వ
రూపముదాహరణంచ॥ ఏకాయత్తోనుకూలస్సాగ్రతే॥ ఏ
కస్యాంనాయకాయాంపి శేషానురక్తోనుకూలానాయకః
యథా ॥ కింనామాచరితంతపస్సఖిభువాయస్యాః పశ్యన్
యతేపీరోరుద్రన్యవః క్వతత్సుచరితంతస్యప్రియాస్యాం
యతః । జానెమాణిమాః పీదపురతః ప్రభ్యావ్యనామస్థి
రాం త్వారత్నాకరమెఖలాంత్యయిసదాసక్తం విధా
స్యేన్యపమ్॥ అత్ర ప్రతాపమరస్యైవోన్మాద్యాంపి శేషాను
రాగోవ్యభ్యతే యేనవధ్వాస్థిరా రత్నాకరమెఖలేతి త
న్నామరహజెనసేహప్రభ్యావనంక్రియతే॥ ౩౩॥ శు

న్యే॥ ఉదాహరణి॥ కిమితి॥ నాయకావాక్యమెతత్ - భువాకయాచిన్నాయ
కయా-నామేతి సంభావనాయాం-యతస్సుచరితాత్ ॥ అధశఖినాయ
కామాహ ॥ జాన ఇతి-నాయకః కుటనోపాయమితి శేషః- అనుపగ్ధాన్విత
త్యాన్వనేపదం-నామేతి కుత్సాయాం- అనురాగోత్పాదనాధికాంసవత్సి
నామసామ్యేన నాయకాప్రకాశనస్యకుత్సితత్వాత్ - నామ. పరావ్య
సంభావ్యకుత్సాభ్యవగమేషుచేతి విశేషః॥ రిజ్జ్ భూమావిశేషాను
రాగోవ్యత్రనతతే త్యానుకూలః ॥ ౩౩॥ రక్షిణమాహ॥ తల్యితి ॥ సే

హే నానువతః తెతాచ్ఛీల్యేనస్నేహానువతీః ॥ ఉదాహరతి॥నమేతి॥
అగ్రామ్యఇష్టజనావద్దనరూపఃపరిహాసోనర్హః - కేళీష్వితివిషయసప్తమీ-
స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్యుగ్వికారఆకూతం - తదుక్తం-ఆకూతంతద్య
త్రభావసోప్సవ్యభీష్టవిభావ్యతఇతి - ప్రసాధనవిధిఃప్రచ్ఛందనాభరణా
దిః-ప్రభాతేతిప్రభాతప్రాయేత్యనః - అత్రవాక్యత్రయే-యథాక్ర
మముక్తివిశేషేణకలావినోదస్య-విలోకనవిశేషేణవత్సస్థలవిమరణ

ల్యానేకశ్రదక్షిణః॥ అనెకాసునాయికాస్వవైషమ్యేణ
స్నేహానువద్దీక్షణోనాయకః॥ యథా॥ గర్భోక్త్యవ
నిమంత్రితా స్మరకల్పాకేళీషు కాచిన్దయా సాకూలేనవి
లాకనెనహృదయంకస్యైవిదావిమృతం । కస్యాశ్చి
త్ప్రహితఃప్రసాధనవిధిద్వితీకరెక్వ వాగంతాప్రీత్య
నుచింతయైవవృషతేరాసీత్ప్రభాతానిశా॥ ౩౪॥తథాచ॥
వాణీం ముఖేనత్రాభ్యాం శ్రియందోష్టాచమెదినీం।
మానయంస్తుల్యతాంధతైతాసురుర్రనరేశ్వరః॥ ౩౫ ॥
వ్యక్తాగాగతభీర్ధృష్టః॥ స్పృష్టం॥ యథా॥ రాజ్యశ్రీపరి
భోగశంసిభవత స్సన్వాంగమా లాక్యతేకస్తత్రావిన
యోస్తిసాహసమిదం తన్నానుమయ్యర్పితం । జానె

త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పవయః త
స్య-కరేణవశీకరణస్యచ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాఃప్రతీయంతే-
అత్రాప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయాచింతాకులత్వేనాస్యసమానురా
గత్వప్రతీతేదక్షిణోయంనాయకః॥ ౩౪॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥
వాణీమితి ॥ అత్రవాణ్యాదీనాంవాచ్యత్వాన్ముఖాదిశబ్దైర్మోక్షాత్వా
దీనాంప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాజ్ఞేదః - స్త్రీలింగమా
హిమాన్మప్రతీయమానలౌకికనాయికాభేదాధ్యవసాయేన వాణ్యాద్యను
రాగేపినశృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః॥ ౩౫ ॥
ధృష్టమాహ ॥ ~~అత్ర~~ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నా
మీకాచిన్దయికారాజ్యలక్ష్మీశ్చిత్త్యయేసర్వాంగంసప్తాంగాని - అ

ల్పకరిద్రాః-నామెతప్రసిద్ధా-జగ్నిజైఃకింజల్పితసాధ్యంనాస్తీత్యథః గ
వ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్ప్రణీయా-నకేవలంశ్రూ
యమాజైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య-అపితుగవ్యమానాపీతన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుశచ్చైతదుత్తంతాతపాదైస్సంజీవిన్యాదా-ధ
నపరారాజానోనవాల్లభ్యపరాశ్రితినాయికాభిప్రాయః-అతస్త్వంత
రసంభోగప్రకాశనాన్తోరప్తలనాచ్ఛాపరాధాభివ్యక్తిరిద్ధీకత్వంచై
త్యస్యధృప్తత్వం-అన్యాయసంభోగవిహ్నౌఃకుపితత్వాదియంబుడితా॥అథి
రాపరుమైర్వాస్త్యైఃఖచయెద్వల్లభంరుపేతిలక్షణాదధీరాచ॥ ౩౬॥శర
మాహ॥గూఢేతి॥ఉదాహరణి॥ రృష్టేతి॥అప్రదర్శనప్రియభాషణయో

స్యాంప్రేమతవాధికంవసుషఠీయానామకింజల్పితైః ॥

౩౬॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛరః ॥ నాయికామాత్రవిదితవి

ప్రియకారీశరః॥యథా॥ దృష్ట్యాపశ్యసికేవలంనమనసా

వాచాప్రియంచాషసెనోభాషనభజాంతరంప్రకటయ

స్యక్రైచాభ్యంతరం॥ జ్ఞాతంకాకలినాధభూస్తవపరం

ప్రాణైశ్వరీభ్యాయతోమాదృతేషువిడంబనైవతదలం

వ్యక్తైర్వహిసంబ్రుచైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకవిషయత

యాకాకలీశ్వరాణాముదాహరణేనవీరరుద్రస్త్వైవవర్ణ

నం॥౩౭॥ఏషాంనాయికాసుకూలనెవీరమర్దవిటచటవిమా

శ్చతుర్వాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదెవసిద్ధవృష్ట్యావాచెచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపానరుక్త్యం-భూః పరం
భూరేవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యథః- మాదృతేషుజనై
ష్వితిశెషః - దృశేఃకృప్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అప్రనాయికామా
త్రవిదితభావశూన్యదశనాదివిధానాదస్యశతత్వం-నాయికాత్వధీరమ
ధ్యా॥వీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరణి॥అత్రైతి॥ ౩౭ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధనియమాత్తేదనుకూలనెసహ
యానాహ॥ఏషామితి॥ శ్రమేజైషాంబతుణమాహ॥కించిదిత్యాది॥ప్రధా
నైతివృత్తనాయకాదీషన్నూనగుణఃప్రాసంగికైవృత్తనాయకః కిం

చిమానశబ్దేనవిపక్షితిః-తతుక్తం || పతాకానాయకస్త్యన్యఃపీతవద్దొవిచక్షణః | తస్యైవానుచరోభక్తఃకించిమానస్తుతస్తతై రితి || సచసుగ్రీవమకరందాదిః | నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానామేకవిద్యాభిజ్ఞోవిటఃకలహంసాదిః | వాక్యాంగవేషవికారాదినాహాస్యకారీవిమాషకః || ౩౮ || అధసంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీనాయకేతిసామాన్యలక్షణంసేంద్రవత్క్రత్యతద్విశేషాఃకతివిప్లక్షణోదాహరణాభ్యాంఽరూప్యంతే || అథేత్యాదినా || ౩౯ || తత్రస్వాగీనపతికాషకనామానస్సహాయాః || తేషాంస్వరూపంఽరూప్యతే || కించిమానఃపీతవద్దేవకవిద్యోవిటఃస్తృతః | సంధానకుశలశ్చేటోహాస్యప్రాప్యోవిదూషకః || స్పష్టమేషాముదాహరణం || ౩౮ ||

— ❦ అధాప్రవిధాశ్శృంగారనాయకాః ❦ —

స్వాగీనపతికామైవతథావాసకసంజ్ఞికా | విరహాంత్యం రితామైవవిప్రలభాచఖండితా || కలహాంతరితామైవతథాప్రోషితభర్తృకా | తథాభిసారికాచేత్క్రమాల్లక్షణముచ్యతే || ౩౯ || ప్రియోపలాలితానిత్యంస్వాగీనపతికామతా || యథా || ప్రియాంసర్వంసహంతైస్తైర్విశేషైరుపలాలయత్ || ప్రతాపరుద్రసృపతిల్లప్రతిక్షణమవేక్షతే ||

మాహా || ప్రియైతి | అధ్యుపరితనఃస్వామీయస్యాసావధీనఃఆయత్తః-అధీనోనిఘ్నఆయత్తతిత్యచరః-స్వస్వస్వాగీనఃస్వాగీనః- యద్వాస్వస్త్రిన్నధిక్యతమదీతివావిగృహ్య-సప్తమీశౌండై రితిసమాసః || అషడక్షైత్యాది నాఅధ్యుత్తరపదాన్నిత్యః ఖప్రత్యయః - సురతమఖాస్వాదలోభేనాసన్నత్వాత్ స్వాగీనఆయత్తఃపతిర్యస్యాస్సాతధోక్తా || ఉదాహరణప్రియామితి || సర్వంసహతతిసర్వంసహానామకాచిన్నాయికా - సంజ్ఞాయామిత్యాదినాఖశ్ప్రత్యయేముమాగమః- విశేషైర్వాసాంగరాగాదిభిరుపలాలయన్నవేక్షతతిత్యనేనా సన్నాయత్తరమణత్వప్రతీతేరియాంస్వాగీనపతికా-నాయకస్త్యనుకూలః- భూపరిపాలనైత్యజాగరూ

కోయమిత్యపిగమ్యతే॥ ౪౦ ॥ వాసక సజ్జికామాహ॥ ప్రియేతి ॥ వాసక
వాసవేత్స నిభోగోపకరణై స్సజ్జాసన్నద్ధా నైవ వాసక సజ్జికా - స్త్రీణాం
వారస్తు వాసక ఇతి పత్యే వాసకే వారదివసే సజ్జయతి సజ్జికరోతి హర్షణకే
భీగృహాదికమితి వాసక సజ్జికా । అయమేవ పత్యో విద్యానాధస్య వివక్షితః॥
ఉదాహరతి ॥ స్వేతి ॥ పరిష్కృత్యా లంకృత్య - ఉత్సాహోన్మత్తసాహ
తగ్గరితయేత్యధః - ఉత్సాహోన్మత్తనా ఇతి నిపాతనా తాన్మధుః - అత్ర క్రీడా
గారపరిష్కారాదిభిరియం వాసక సజ్జికా - అతపివోదాత్తాపి - తదుక్తం
ఉదాత్తాకేశ వాసోగమాల్యభూషాసుసాదరా । శయ్యాభవనసంసార
పరిబహుసమేధిసీతి॥ ౪౧॥ విరహాత్ గ్గరితామాహ॥ చిరయతీతి॥ అ
వ్యతీక ఇతి శేషః - అతపవచిరయత్యవ్యతీకేత్వితి ధనికేనోక్తం - అనపరాధ

౪౦ ॥ ప్రియాగమనవేళాయాం మండయతీముహుర్ము
హుః । కేళీగృహంతథాత్తానంసాస్యాద్వాసక సజ్జికా ॥
యథా ॥ స్వతేజసాపరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్సా
యా । శ్రియాభిషేకవేళాయాం వీరరుద్రః ప్రతీక్షితః ॥
౪౧॥ చిరయత్యధికంకాంతే విరహాత్ గ్గరితతోన్మత్తనాః ।
యథా ॥ నశంకాన్యాతాదృగ్గుణపరిమలే రుద్రనృపతాక
యావాగోష్ఠ్యా సౌచిరయతినభిభిర్నులభః । సమానై
తుంకాంతంప్రజమదనబద్ధోజలిరయంయతోవిష్వద్రీచః

ప్రియవిలంబెనోన్మత్తనా విరహాత్ గ్గరితేత్యధః॥ ఉదాహరతి ॥ నేతి॥
అన్యాశంకానాయికాంతరాసక్తిరూపేత్యధః - అతపివానపరాధఇతిభా
వః - తాదృగితి త్యదాదిష్విత్యాది నాక్ష్వికప్రత్యయః - ఆసర్వనామ్న ఇతి తద
ఆత్మం - అత్ర దృశ్యధాన్యావేనా సత్యవ్యవయవాధైతల పాయికాదివ
ద్వ్యుత్పత్తిర్రూప్త్యా - అతపవాహవృత్తికారః - తాదృశాదయోరూ
ధిశబ్దై ఇతి - భాష్యేతుకమేకర్రరివ్యుత్పత్తిదర్శితా - తమివవశ్యంతిజ
నాస్సోయంస ఇవద్దృశ్యమానస్తమివాత్మచంద్రశ్యతీతి - గోష్ఠ్యాసంగీతా
దిప్రసంగేన - అతపవాసాధీరలలితోనాయకః - త్వత్ప్రియసఖశ్చంద్రః
విష్వద్రీచః సర్వతోదికార్క - ఋత్విగిత్యాది నాక్ష్వికప్రత్యయవిష్వద్రై

వయోరితితైరద్రావ్యదేశః || ౪౨ || విప్రలభైమాహా || క్వచిదితి || ఉ
దాహరతి || గచ్ఛేతి || ఆగమసమయశ్చివాభునాపురోగంతుమశక్తాహ - అ
గ్రగచ్ఛేతి - నిశీధఃపరమధరాత్రవివప్రాప్తః - నతుప్రియః - హాసం
కేతాలయత్వంమోక్ష్యసే - నాద్యాపిసంకేతస్థానంమోక్షంశక్నోమీతి
భావః - అశ్రుభిర్నతుసురతశ్రమజలాదినా పంకిలశత్రవై నద్వారదేశం
ప్రతియాతాయాతేనూచ్యేతే - అన్యధాపంకిలత్వాభావాత్ - అధప్రియ
ముద్దిశ్య నచాయంతవాపరాధః కింతుబహువల్లభైత్వయాసక్తాయామ
మైవేత్యాహ || యద్వేతి || నాహమైకైవత్వయావంచితాకింత్వనుమంతా

కిరతికిరణాంస్తవప్రియసఖః || ౪౨ || క్వచిత్సంకేతమావే
ద్యదయితేనాధవంచితా | స్మరార్తవిప్రలభైతకథావిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే || యథా || గచ్ఛాగ్రసఖకాప్రియాగమకథా
ప్రాప్తినీధఃపరంసంకేతాలయమోక్ష్యసేమమవృథా
జాతోశ్రుభిఃపంకిలః | యద్వాగుప్రసరేశ్వరేప్రియతమే
రాజ్యశ్రియోవల్లభే భారత్యాదయితే భువఃకృతపదాః
ప్రాయోవయం వంచితాః || ౪౩ || నీత్వాన్యత్రనశాం
ప్రాతరాగతేప్రాణవల్లభే | అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు
కుపతాఖండితామతా || యథా || రౌత్రిర్యామత్రయపరి
మితావల్లభాస్తైసహస్రంమాగాఽసక్త్యామమగృహమ
పిప్రాతరేవాగతోసి | కింకర్తవ్యం వదన్యపతిభిర్విక్షణీ

రస్సఖ్యాదయస్సర్వేపిమదీయాశ్చిత్యాహ || వయమితి || అతపవనమమైత్యే
కవవనప్రక్రమభంగః - అత్ర భారత్యాదయితేభువశ్చితిపాఠస్సానీయాః
క్షీతినాయకశ్చితిసమాసపాఠే వ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర
సంకేతమావేద్యదయితేనవంచితాసతీకామాతురేతీయంవిప్రలభై || ౪౩ ||
ఖండితామాహ || నీత్వేతి || ఉదాహరతి || రాత్రిరితి || ఆద్యంతయామార్ధ
యోరకుంఠితసంచారత్వేనారాత్రిత్వాభిమానాత్త్రియామేతి వ్యవహా
రః - సహస్రమితి - వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వేసర్వాస్సంఖ్యాయసంఖ్య
యోరిత్యేకత్వం - తథాపిమాగాఽసక్త్యానతుమదుద్దేశేన - ప్రాతరేవ

పహారానహాసమయవివేచిభావః - అహి వాగమనప్రయోజనం పృచ్ఛ
లి - కిమితి - యద్వానై వాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాన్యపా
ణామిత్యాహ || నృపతిభీరితి || కింతుతవై వంప్రయాసజననాతి-యద్వా
పాపం మమైవంజీవంత్యాఇతిచింతయామిత్యాహ - కోవేతి-అత్రప్రా
తరాగతస్యప్రయసాన్యాసంగవికారదర్శనాతు-పితేయంఖండితా-వ
క్తిసోత్పాసవక్రోక్త్యా ధీరమధ్యాకృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమధ్యా
వ- నాయకస్తృభృష్ఠః || ౪౪ || కలహంతరితామాహ || కోపాదితి || ప్రియం
ప్రణామాదినాప్రసాదనపరమిత్యధః తదుక్తం || సత్యవాగాజ్ఞావరతి
రుపమర్వః ప్రియంవదః | భజతేయస్త్వయంప్రీతఃప్రియస్సభవతి స్త్రి

యాహిసర్వాఃకోవాదోషస్తవపునరహంకామమాయా
సయిత్రీ || ౪౪ || కోపాత్ప్రియంపరాణుద్య పశ్చాత్తాప
సమన్వితా | కలహంతరితానామసూరిభిఃపరికీర్తితా ||
యథా || తహతహఅణుణంఘోషితుపహిఅలరోనకలు
సేణ|అవహీరిదొణముణంఘరాఎత్తివిఘటెలణంసహస్స||
ఛాయా || తథాతథాలనునయస్త్రియస్త్యయాహృదయ
రోషకలుషేణ | అవధీరితోనజ్ఞాతో రాజేతివియోగవేద
నాంసహస్వ || ౪౫ || దేశాంతరగతేకాంతేఖన్నాప్రాప్తి

యాఇతి- కలహిసతిసుఖేనాంతరితాకలహంతరితా||ఉదాహరతి||తహే
తి||తథాతథాలనునయప్రియస్త్యయాహృదయరోషకలుషేణ|అవధీరి
తోనజ్ఞాతోరాజేతివియోగవేదనాంసహస్వ(ముణిలమితిజాణముశౌజ్ఞఇ
తిజానాతేముణాదేశః -విసూరణమితి ఖదెర్విసూరఇతివిసూరావేశఇ
తికోశాంతరే)తథాతథత్యనెనపునఃపునఃప్రణామాదిర్ద్యోత్యతే-అత్రతా
దృశంరాజానంప్రియమనాదృత్యకిమర్థమథునాదూయసఇతిహృదయో
పాలంబాధియంకలహంతరితా- నాయకస్తూత్యమః-కామతంత్రేమనిషు
ణఃశ్రుద్ధానునయకోవిదఇత్యాదిలక్షణాత్ || ౪౫ || ప్రాప్తితభత్యకామా
హ || దేశేతి || కాంతఇతి-కథాభిజ్ఞమనీయాభిఃకామ్యైరోభ్యైశ్చసర్వదా
ఉపచారైశ్చరషయేద్యస్యకాంతఇతితఇత్యుక్తలక్షణఇత్యధః || ఉదా

హరతి॥ త్రైలోక్యేతి॥ పుష్పం ప్రభాతంతద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా
ప్రయాణాసాం ద్రుపులకాపవవ్యాకీణాకామేషవః కీలితకామబాణాయా
సాంతాస్తథోక్తాః - అత్రచింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాత్పిన్నత్వేనేయం
ప్రొషితభర్తృకా॥ ౪౬॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్త
ణఃకతుర్వాభిసరణేఉద్యుక్తా - అతఎవోక్తం - స్మరార్తాభిసరెత్కాం
తంసారయేద్వాభిసారికేతి॥ సారయేదితిమాత్యాదిముఖానేతిశేషః॥ ఉదా
హరతి॥ సంబ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయకరేణుమానయేతికయాచిదు
క్తైసఖ్యావచనమేతత్ - అథవానైవకరేణుస్థాభిసరణందృష్టచరంశుగ్రీత
చరంవెత్త్యాభాణకముఖేనసఖినాయికాయాః ప్రకటాభిసరణంవారయ

తభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహనః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవాధాంబరయత్సుకాకతిపురేభూ
పేషుయద్యోషితః । ద్వారాసక్తద్వశోనయంతిదివసా
న్స్వప్తాశయాచక్షుపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధసాంద్రపులక
వ్యాకీణాకామేషవః॥ ౪౭॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్త
రార్తాసాభిసారికా॥ యథా॥ సంబ్రమైరలమల్పజ్ఞైప్రే
యానస్తుమహీపతిఃకరేణుస్థాంనపశ్యామినశ్మణోమృగి
సారికాం॥ ౪౮॥ ఆసాంనాయకానుకూలనేసహాయాః॥

దూతీదాసీసఖీచేటీధాత్రయీప్రాతివేశిని॥ లింగినీశిబ్వి

తి- అల్పంజానాతీత్యల్పజ్ఞైముగ్ధై-అత్రాత్రోనుపసగేకకృతికప్రత్యయో
నత్విసపథజ్ఞాప్రీతిరంగకృత్యాదినా-అతఏవాహభగవాన్కాత్యాయనః-
ఆకారాదనుపపదాత్కర్తోపపదోవిప్రతిషేధేనేతి-ఎతచ్చసంజీవనీసర్వం
కషాదావసకృదుక్తంతాతపాదైః - అత్రకాంతకర్తృకాభిసరణముక్తం-
విషంకాంతకర్తృకాభిసరణేపుదాహార్యం-ఏతాసాంచ॥ చింతానిశ్వాస
ఖదాశుగ్రీవైవర్ణ్యదాన్యభూషణైః । యుక్తాష్టకం త్యాద్వచాద్యేక్రీడా
జ్జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారాద్రష్టవాః॥ ౪౯॥ అధాసాందూతీ
రాహ॥ దూత్యగతి॥ దాసీకర్తృకరీ - సఖీస్నేహనిబంధనాకారూరజక్వా
పిః ధాత్రయీఉపమాతృసుతా- ప్రాతివేశినిసమీపగృహవర్తినీ-లిం

గిసీపరివ్రాజికా - శిల్పిసీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వాస్వయంచెతిమాత్యఃస
హాయాః - నాయకానుకూలనభిశేషః - స్వాచేతి - స్త్రీలింగేమూలంమృ
గ్యం - స్వోజ్ఞాతావాత్సనిస్వం లిష్యాన్మీయే స్వోస్త్రీయాంధనభితిస
పుంసకత్వేనాభీధానాత్ - అధవాస్వాస్వకీయాబాంధవస్త్రీభియావత్
తదుక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భగినీస్యాలికావాపి మాతులస్యాధవాసు
తా। ఏతాభవంతిదూత్యస్త్రపాంధవస్త్రీతినంజ్ఞితాభితి ॥ ౮౦ ॥ పద్మిన్యా
దీనాంజాతివాచిత్యంనముద్ధాదివదవస్థావాచిత్యమిత్యాహ ॥ పద్మినీతీ॥ ప్ర
భృతిగ్రహణాచ్ఛంజినీహస్తిన్యాగృహ్యాలె-లక్షణాదికమేతాసాంకామ
శాస్త్రపవత్రప్రవ్యం - ఇథంస్వాధీనపతికాద్యవస్థాప్రకముక్తాత్వతదాశ్ర

నీస్వాచసహాయాఃపరికితాః॥ ఏతాసాంస్వరూపము
దాహరణంచస్పష్టం॥ ౮౦ ॥ కామశాస్త్రప్రసిద్ధాఃపద్మినీ
చిత్రినీప్రభృతయోజాతివిశేషాజ్ఞాతవ్యాః ॥ సంక్షేప
ణనాయకాత్రివిధా-ముద్ధామధ్యాప్రాధాచేతి॥ ఉదయ
ద్యౌవనాముద్ధాలజ్ఞావిజితమన్తధా। లజ్జామన్తగమధ్య
స్థామధ్యమోదితయావనా ॥ పురమందికృతప్రీడాప్రా
ధాసంపూర్ణయావనా ॥ ౮౧ ॥ యథాక్రమముదాహర
ణాః॥ ముద్ధాయథా ॥ ముద్ధేయన్తనసోపిగోప్యమఖిలంత
ప్రహ్యమావేద్యతేకింయాకాచిదహం తవప్రియసఖి ప్ర
చ్ఛాద్యకింతామ్యసి। ఆసక్తిస్తవరుద్రదేవనృపతావాశా

యభూతానేకనాయకామధ్యేముద్ధాదిశ్రయంలక్షణోదాహరణా
భ్యాంప్రదర్శయతి॥ సంక్షేపణేత్యాదినా॥ ౮౧ ॥ తత్రముద్ధాముదాహర
తి- ముద్ధభితి॥ యాకాచిదనాప్రాకిం-నేత్యర్థః - అనుక్రైపితవమనోరథంజా
నామిత్యాహ ॥ ఆసక్తిరితి - అస్తీతిశేషః - ఆశాస్యతభిత్వేకంవాక్య
యస్సుర్వాభిరభిలష్యతభిత్వర్థః - యద్వారుద్రనృపతౌతవాసక్తిరాశా
స్యతే అస్మాభిరపేక్ష్యతభిత్వర్థః॥ అజ్ఞానమిచ్చామిత్యస్తాద్ధా
తోఃకర్తృణియక్ - కింభవేదితినంప్రశ్నైలిజ్ - అత్రాభియాప్యాదిగుణ
యోగనూచకేనసుతనుశబ్దేనప్రధమయావనస్యదత్తోత్తరావీడయేత

నేన లజ్జావిజితమన్నృతస్యచప్రతీతేరియముద్ధా - ఆభిరూప్యముకారే
 న్యమంగానాంచాతిమాదకవం । ఎవమాదిగుణావస్థాప్రధమేయావనేభ
 వేదిత్యుక్త్వా-కృతాధరాంగసంసారా సఖి కేళీషు లాలసేత్యాదినాత
 ఛైష్టాశోక్తాః - తచ్చాశ్యాంప్రణయైకవాచీత్యనైన సూచ్యతే ॥ ౫౦॥
 మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగోనామనాట్యాదౌకర్తవ్యో
 రంగప్రసాదనాఖ్యైకర్తవీశేషః- తదుక్తం- యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వం
 రంగవిఘ్నావశాంతయే । కుశీలవాఃప్రకుర్వంతిపూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి-
 లీలావిద్రుమాణా మయత్సలబ్ధవిలాసానాంపూర్వరంగం తారుణ్యస్యవి
 లాసహేతుత్వేనతత్పూర్వభావిత్యా త్పూర్వరంగత్వేనరూపణం - య
 ద్వా లీలావిద్రుమావపూర్వరంగోయస్యతత్తారుణ్యమేవరంగస్థలమితి
 గమ్యతే- శ్రవైవనెపధ్యంసీహారావరణసదృశీయవనికా అతఏవతస్యాంత

స్యతేకింభవేదిత్యాశ్యాంప్రణయైకవాచిమతను ర్దత్త

రావ్రీడయా॥ ౫౦॥ మధ్యామధా॥ లీలావిద్రుమపూర్వ

రంగముదితంతారుణ్యమెత్యశ్రీపానెపధ్యాంతర వింబిత

స్తరకళాలాస్యప్రపంచశ్రీయః ॥ సఖ్యైవశ్యతకాకతీయ

నృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరశభ్రువోవి

రేబింబితాస్తర కళాకామోద్దీపనం నైవలాస్యప్రపంచ శ్రీర్యస్యాస్తరధో
 క్తాయాఃలజ్జావన్నృతమధ్యస్థాయాఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణంతుసంగీతచూ
 డామణౌ॥ శృంగారరసభూయైస్తైర్భూరిభావతరంగితైః । అంగైరసంగస
 ర్వస్వైశ్చోభాతికయశాలిభిః ॥ అన్నితోస్తృతభేదోయస్తల్లాస్యమితికధ్య
 తఇతి ॥ వింబద్రుమాణోచితనెపధ్యంతదంతరేనర్తనంచతత్రైవోక్తంకుం
 డలినృతప్రస్తావే॥ నీరంధ్రాగ్రత్రకర్తవ్యాన్నిద్దాయవనికాదిమా । అప
 రేద్వైయవనికేసీహారావరణోపమే । ప్రేక్షకాణాంవితన్వానానయనా
 నందకందదళం । నెపధ్యాంతరితాభూత్వానర్తకీన్యత్రమాచరేదితి॥ భావస్య
 రత్యాఖ్యస్థాయీభావస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
 రతిరసాగ్రత్యర్థః - అధవాభావానాంసాత్వికసంచారిణామనుబంధః
 కల్లాలవదనకృతనువర్తనం తెనోజ్జ్వలమనోహరః నాట్యపక్షైభావోనా

మవ్యాపారవిశేషః- తదుక్తం - వాగంగసత్వాభినయైర్ముఖానాం పశ్యే
తైః । భావయన్నాంతరంభామవ్యాపారోభావవిషయతత్త్వమ్ ॥ కోవ్యసర్వ
చనీయః-శృంగారవివసాట్యంనతకాంతస్యక్రమః-పశ్యేతేత్యస్యవాక్యా
ర్థకర్తృ ॥ ౫౦ ॥ ప్రాధాన్యదాహరణి ॥ సహేలమితి ॥ ప్రకృత్యామధురం
ప్రియదర్శనం - వ్యక్తశృంగారసూచకంతఃకరణవికారోహేలా - తత్స
హితంయథాభవతితథావశ్యంత్యాః - అతవతదాత్మేతత్కాలేప్రియ
దర్శనసమయవిషయార్థః- ప్రత్యుద్యంతీఉద్భవ్యమానాని వివిధానిచలలితా
నికర్ణకంఠాయనకుచవిమర్దనాదికోమలాంగవిన్యాసాః - సుసుమారాంగ
విన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతత్కాలిలక్షణాత్ - తెహమాటోపేననుధురమితి
స్తరమందికృతప్రీతితత్త్వముచ్యతే- రసస్యశృంగారస్యప్రాచుర్యవాచు
దయాదనుభావాదిత్యర్థః ॥ ఉత్పన్నారతిరేకప్రప్రథమందర్శనాదిభిఃహృ

జయతేశ్వంగారసాట్యక్రమః ॥ ౫౦ ॥ ప్రాధాన్యథా ॥

సహేలంపశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగం రుక్రస్థపతిం తదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలితా టోపమధురం । రసప్రాచు
ర్యవాచుర్యగవచదయ తస్మాద్వికమహిమ మృగాత్మ్యా
స్తారుణ్యకుసుమశరశిల్పంవిజయతే ॥ ౫౧ ॥ భేదాంతరంయ

దారంభానుభావేన శృంగారంవిశిష్టస్థితే వచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకాశలం - అత్రదయితావలోకనకాలేఅంగాదౌసాత్వికయవిశే
షకధనాద్విలాసః - తత్కాలీనోవిశేషస్తువిలాసోంగక్రియాదిష్టితిలక్ష
ణాత్ ॥ ౫౧ ॥ విస్తరభయాదస్తాభిరుపేక్షితానాం ధీరాద్యవస్థానాము
దాహరణానిస్వయమేవప్రప్రవ్యాసిత్యాహ ॥ భేదాంతరమితి ॥ అశ్రా
యంనాయకాసంగ్రహః- స్వాన్యాసాధారణాచస్వాముద్ధామధ్యాప్ర
గభిక్తాః । ఆద్యైకధాత్రిధాన్యేద్వేధీరాధీరోభయాత్కరా ॥ జ్యేష్ఠాకన్యా
భేదేనతేపవద్వివిధేభునః । అన్యాకన్యాపరోధాచ వెత్యత్వేకేపాదశ ॥
స్వాధీనపతికాద్యస్తా వస్థాభిస్తాస్సుమన్వితాః । ప్రత్యేకమష్టధాముఖ్యాను
భ్యాహీనేతితాస్త్రిధా । ఇత్యేవంనాయకావస్థా స్సుముద్రాష్టాగ్నిసమ్మి
తాః (౩౦౪) ॥ విరహాత్కరితావై వపిప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇత్యం

స్థాత్రయం ప్రాహుః కైచిత్రాశ్చ సరోధయోః । చతుఃపంచాశదధికత్రి
శత్యాసాంతదాభవేత్ ॥ ఇథం ప్రసక్తమనుప్రసక్తచవరిసమాప్యపరమ

ధానంభవముదాహార్యం ॥ గుణాలంకారాణాం రసమహతికావ్యే
విలసితంస్ఫురచ్ఛబ్దబాధాభ్యాంతదపిహృదయానందిభవతి । తయో
రమ్యైష స్యృవదమృతమాధుర్యసుభగఃపరంపుణ్యశ్లోకం చరిత
మనుబద్ధ౯విజయతే ॥ ఏష సంగ్రహశ్లోకః ॥ ౫౩ ॥

(ఉపసార్కరహేతూనాంగుణాలంకారాణాం సదృశేలంకార్యే స
తి చరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వం తదేవ లోకశ్వా
యో నాలంకార్యం । తెనగుణాలంకారాణాం కావ్యమేవాశ్రయ
భూతమితి తదేనాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోఽక్షిః ప్రా
ధాన్యేనాత్మనభవహారసూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూత
త్వాద్రసాదెకావ్యాత్మతా । క్వచిత్ప్రసస్యప్రాధాన్యం । క్వచి
దలంకారస్యప్రాధాన్యం- క్వచిద్వస్తునః ప్రాధాన్యంచ ॥ రస
ప్రాధాన్యం యథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌ దేహపల్లవిత
కాంతినితస్వాధిః । యావనేముకుళితస్తనమాత్రైపుష్పితశ్చఫలి
తశ్చమనోభూః ॥ ఏతతాగంచిద్బాలామాలోక్యసస్పృహస్యప్ర
తాపరుద్రస్యవచనం ॥ అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతే ॥ అలంకార
ప్రాధాన్యం యథా ॥ కీర్తౌప్రతాపరుద్రస్య విహరంత్యాం దిగం
తరే । లోకాలోకతటాశ్శశ్వద్ద్రవచ్ఛంద్రోపలాంకితాః ॥ అత్ర
చంద్రకాంతకుటీమానాం లోకాలోకాచలతటానాం రుద్రదేవ
కీర్తౌచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ద్రవోభూషితి భ్రాంతిమదలంకారో
వ్యజ్యతే ॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపి ప్రాధాన్యమస్త్యే
వ ॥ వస్తుప్రాధాన్యం యథా ॥ అవతరతివీరరుద్రై కాకతివంశే
త్రిలోకమహనీయే ॥ త్వత్త్వాదుద్ధవయోధింతల్పఫణీశస్సృమం
దరం ప్రాప్తః ॥ అత్ర తల్పఫణీశో దుద్ధాంబుధిం విహాయ స్వగృ

ప్రకృతంపుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపసూర్వముపసంహరతి ॥ గుణైతి ॥ పుణ్యః
శ్లోకో యశోయస్త్రితత్పుణ్యశ్లోకం- పద్యేయశనిచశ్లోకభిత్వమరః ॥ ౫౩ ॥

హంప్రాప్తశత్యనేన క్షీరసముద్రహరిర్నాస్తీతివ్యతే ॥ అ
 నేనపురుషోద్దమఃప్రతాపరుద్రురూపేణ కాకలేయకులేవతానా
 తివస్తువ్యజ్యతే ॥ ఇతిశ్రీవిధంవ్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాశ్ర
 త్యగుణాలంకారాణాంవిలాసః ॥ తచ్ఛకావ్యం శబ్దస్ఫురణేనార్ద్ర
 స్ఫురణేనతమభయస్ఫురణేనచ సహృదయహృదయానందిభవతి ॥
 శబ్దస్ఫురణంనావప్రాధాన్యంధన్యాడంబరః-యశ్చద్వాడంబర
 అరభత్యాంప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం ॥ యథా ॥ యోనీ
 రక్షణదక్షిణాః క్షతజగత్తీవాద్ధురీవ్యక్తిమాః తువ్రక్షక్రియ
 పక్షశిక్షణవిభాస్త్రిప్తిప్రకాశేయకాః ॥ ఉద్దామోద్యమనస్య
 రుద్రనృపతేర్దోర్ధండయోశ్చండయోగ్గర్జ్వదర్జనగర్జ్వపర్జతభి
 దాదంభోశయః కేశయః ॥ అచుంబిరాద్ధసంపర్జరగ్జస్ఫురణమి
 వ్యతే ॥ యథా ॥ ఖగ్దజార్జువిజుంభిపరిపునహీణాహంజలింబి
 అంపెట్టింతోజయచచ్చివానకసుశంపంజ్జంబిణ్ణాశిణో ॥ మణ్ణేవీ
 రపతివరుద్దమణోజణ్ణేనుఘేస్తుండణోసిద్ధీపరిపునదిత్యంహ
 ణోవత్తస్సపీథంబుతిం ॥ చాయా ॥ ఖగ్దయ్యుధ్ధపీజుంభి తేరిపునహీ
 నాధాంజలింబితితప్రేక్షం శోణయలక్ష్మీవానకహలం మన్యం
 తేపిక్షాణనః ॥ మన్యోరప్రప్రవరక్రభోష్టనేయమృతీమంపున
 స్ఫుష్టైరిపుజుతానిపిధేః ప్రాప్తస్యపీతాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
 రణంయథా ॥ ఉద్యద్భృంహితగజితైః కరిఘటాకాదంబినీడంబ
 రైః యోనీభృతగ్రుకోవరోధసటుభిస్సద్యస్ఫురణిక్తైః ॥ ప్రా
 వృట్టుంభ్రమశంసినోరిపువసూబాషోష్ఠ్యపంచుర్ది నంకుర్వంతశ్చ
 లమర్తిగండనృపతేజైః ప్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఏవంఽథశబ్దా
 ర్థస్ఫురణాభ్యాంకావ్యస్యచారుస్వం ॥ శబ్దార్థయోరపిపుణ్యణ్ణో
 కచరితవర్ణనేన సహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతోనాయక
 వ్యైవకావ్యప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శైర్యశుశ్రీతీలాది

(ఉపసారహేతునా మిత్యాద్యతిశ్లోమకారణ మిత్యంతోగ్రంథోబ
 హుషుకోశేషునదృశ్యతే నాపివాగ్భ్యాతఃపూరస్వామిసోపపీధిణా
 (౫)

వర్ణనం! క్రియతేనేతురేవంయత్తదేవబహుసన్నతం॥ అథవాప్ర
తిపక్షస్యవర్ణయిత్యాగుణాన్వహూత్ । తజ్జయన్నాయకోత్ర
క్షవర్ణనంచమతంక్వచిత్ ॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్త్వం
యస్సపరఃపుమానవతరోయస్యాన్వయేకాకతి త్నౌపానాంచరి
తంచయస్యభువన త్తేమంకరప్రక్రమం । శ్లోఘాయస్య లఘూ
కృతామరతదు స్వద్ధేనుచింతామణి సోయంవిశ్వ ధురంధరోవిజ
యతే శ్రీవీరరుద్రోన్యసః ॥ యతైజఃప్రతిపక్ష భూపవిహరద్ద
ర్వాంధకారాతపోయద్దోరగళ విక్రమస్త్రిజగతీ శుద్ధాంతదౌ
వారికః! సోప్యాసీద్యుధిసేవణక్షిలిపతిస్సనాహభేరిధ్వజం శు
త్వాదుర్రసరేశ్వరస్యమహతోభీతఃపలాయ్యాకులః! ఏవంవిధవ
ణానముత్వాద్యేనాయకే నిఘటతే! తస్యలోక ప్రసిద్ధ్యర్థంప
లవ్యపదేశాదయోబహుధావర్ణయితుమేవోచితాః । స్వతస్సిద్ధే
తునాయకేద్వైవిధ్యమపిసంభవతి । తస్యకులవ్యపదేశాదీనాం
లోక ప్రసిద్ధత్వాత్-విభిర్బలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనంయత్త్వం!
ఏవంస్వతస్సిద్ధోల్పాద్యత్వ భేదేననాయకస్యద్వైవిధ్యంతత్రచ॥
ధీరోద్ధతేయధారాద్రోవర్ణ్యతేబాహ్యసంభావః! యథావధీర
లలితేశ్వంగారోబహుభావకృత్ ॥ సధీరోదాత్తవిషయేతథావర్ణ
నమిష్యతే! కార్యతోరససంపూర్తిప్రప్తిన్నపుచితక్రమా॥ హ
స్యాదీనాంతథాన్యేషాంరసానామపిక్రీడనం! మందోద్యమానుభా
వంస్యాద్ధీరోదాత్తేతునేతరి ॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదా
త్తస్యతద్విషయత్వంప్రబంధానామతిశ్లోఘాకారణమ్,.....

ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార

శాస్త్రీనాయకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహూపాధ్యాయకోల
చలమల్లి నాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణిఃపెద్దయార్య
స్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీఠినావిరచితేప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యా
నైరతాపవ్యాఖ్యానేనాయకనిరూపణంనామప్రథమంప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే,

కావ్యప్రకరణమ్ — ౨.

అదప్రాసంగికం నాయక స్వరూపనిరూప్యప్రకృతం కావ్యస్వ
రూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే || అథేతి || కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ || గు
ణేతి || అత్రగద్యపద్యేత్యాదిసాకావ్యస్యత్రైధావిభాగోదర్శితః - శేషం
లక్షణం - అతస్తదెవనిష్కృప్యాహ || అదోషాపిలి || అత్రసూత్రేప్రథమ
మనుషాత్తస్యాపిదోషవర్జనస్యా దౌవ్యాఖ్యాన మలాప్సేపిదోషః ప్రమా
దాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతిద్యోతయితుః - తదుక్తందండిసా || తదల్పమపినో

— కావ్యస్వరూపనిరూపణం. —

అథకావ్యస్వరూపనిరూప్యతే || గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థాదోషవర్జితౌ | గద్యపద్యోభయమయంకావ్యం
కావ్యవిదోవిదుః || అదోషాసగుణౌ సాలంకారౌశబ్దార్థౌ
కావ్యమితికావ్యసామాన్యలక్షణం || ౧ || శబ్దార్థామూర్తి
రాఖ్యాతాజీవితంవ్యంగ్యవైభవం | హారాదివదలంకారా
స్తత్రస్య రుపమాదయః || క్లేషాదయో గుణాస్తత్ర శౌ
ర్యాదయశ్చివస్థితాః | ఆత్మోత్కర్షావహాస్తత్రస్వభావా
భవరీతయః || శోభామాహార్యకీంప్రాప్తావృత్తయోవృ
పేక్ష్యంకావ్యేదుష్టంకథంచన | స్యాద్వపుస్సుందరమపిశ్విత్రేణైకేనదు
ర్భగమితి || ఎకోహిదోషోగుణసన్నిహితేనమజ్జతీందోఃకిరణేష్వివాంకశ్చ
తితుకావ్యవృత్తిరీక్ష్టవిషయమితిద్రష్టవ్యం || ౧ || అథవక్ష్యమాణలక్షణశ
బ్దార్థాదికావ్యసామగ్ర్యాంశరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి || శబ్దా
ర్థావిత్యాది || స్వభావాజాతిప్రయుక్తధర్మశ్చైష్టాదయః - ఆహార్యకీం
కృత్రిమాం - వృత్తయోవర్తనాని - పదానామానుగుణ్యంపదవినివయా

సహిష్ణుత్వం-రసశృంగారాదిరాస్వాద్యతేయనగాంభీర్యణతస్యవిశేషాః
 ఋరసాస్వాదప్రభేదాః॥ ౧ ॥ అధయథాయోగంవివేచయన్నాదౌతా
 వచ్చబ్రాహ్మవిభజతే- వాచకత్యాదిరా॥ త్ర మేణాభిధావక్షణవ్యంజనా
 వ్యాపారై రద్ధావబోధకాశ్చబ్దైఃవాచకలక్షణికవ్యంజకాః- తైరేవబో
 ధ్యాఅథావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాఇతివివేకః - ననుచతుర్థే తాత్పర్యాధైజా
 గ్రతికథమర్థత్రైవిధ్యోక్తిరిత్యాశంక్యతస్యత్పతీయంతర్భావఇత్యాహ॥
 తాత్పర్యాధైజా॥ అత్రనత్ప్రబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్యా
 ధోరసాదిరూపప్రచ్యుజ్జనోచ్యతే - తస్మిన్కారాస్తత్పరాస్తదాసక్తాస్త
 ద్విషయాఇత్యర్థః- తేహంభావస్తాత్పర్యం-నన్వభిహితానాంపదార్థానా
 మ్భాభిధాయిరాంవా పదానాంవిశిష్టాధప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి
 మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తస్యతేదేవదత్తగామానయే

త్తయోయగా॥ పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యాశయ్యేవ
 సమ్మలా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్సవ్యాపాకాఃపాకాఇవ
 స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సామగ్రి కావ్యసంప
 దః॥ ౧ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనప్రివిధంశబ్దజాతం ।

వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వేనాధజాతమపిప్రవిధం । తాత్ప

త్వాదౌదేవదత్తకర్తృకదండకరణకగో, కర్తృకానయనరూపోవిశిష్టార్థవివ
 వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యాధైజాత్వవ్యతే కథమ
 స్య వ్యంగ్యంతర్భావఇతిచెత్సత్వం- నహితావన్నాత్రై కవిసంరంభవి
 శ్రాంతిఃకావ్యశబ్దాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తీవిషయభూ
 తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్-కింతుతదర్థస్యకా
 రణప్రతీయమానెసామాజికానందాస్వాదఫలరసాదావర్థాంతరే-అత
 స్సుఎవతాత్పర్యాధైజా-తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ
 యే- తచ్చనాభిధా- స్వాధ్యేసంకేతాభావాత్- నాపిలక్షణా- ముఖ్యా
 ర్థబాధాద్యభావాత్- అతోవక్ష్యమాణలక్షణస్యవ్యంజనమైవేదంనా
 మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తర్హ్యత్రసం
 సర్గరూపోవాక్యార్థఃకథంప్రతీయతఇతిచెత్ తారికాకాణామివవాక్యమ

హిసూనపునస్తాత్మర్యేణ మిమాంసకానామిదేతి బ్రూమః - అతఏవ
తేవర్ణయంతి-ఆకాంతౌదిపత్వేనతపదానాం పదార్థానాంవాసమన్వ
యశక్తిర్వాక్యం-తత్ఫలయాతోవాక్యార్థః-తాత్పర్యార్థస్తుపరిణతీవిక
సంపనసఫలంపరిణతీసురసమాప్తస్థమిర్వాసినిదాప్తశంసాదివాక్య
ము హేనోపాదానాపిదుఃపనివ నాన్యః - తాత్పర్యంపి భావాభిప్రా
యాద్యపరపర్యాయం-ఉద్దేశోనామవక్తృశక్తిమీమాంసకానామివ
వాక్యధర్మత్వం - తదేతదుపయనానాన్వేషిమమాంసలాప్తదేశవివతా
త్పర్యమిత్వేతన్మోక్షవాక్యవాసవప్రతిపాదితం - యద్వావైయాసి
కదేవతానిరణేంద్రాంతరాభావే సంసర్గవివతాత్పర్యార్థస్తస్పదాభివే
తత్రైవ ప్రతీతిప్రాంతే-సంసరణ తాత్పర్యార్థో నసంసర్గ ఇవప్రతిపాది
తం-తద్విదత్రాపిరప్రప్యం-కావ్యేసంసర్గమాప్రవిశ్రాంతిర్నసంభవ
తీమ్యుక్తం-తద్వ్యవ్యంగ్యమపరంస్పృతమితీకావ్యప్రకాశవచనస్య కాగతి
రితిచేనైషమదోషః - అవ్యంగ్యమిత్యుక్తమదరా కన్యో వన్నోషదర్థ

ర్యాథోపివ్యంగ్యభావవిచారసంపద్యుక్తః । అభిధాన

త్వేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధాని
ధౌ॥ అనుబ్ధితాద్వ్యంగ్యానామవ్యంగ్యంచిత్రమిరితం॥వ్యంగ్యస్యా
త్యంతవిచ్ఛేదఃకావ్యేపూర్వాపినెవ్యత ఇతి ఎవంచనతిప్రాసీనాలంకార
శాస్త్రకారాణాంసంసర్గరూపవాక్యార్థస్య తాత్పర్యార్థత్వేనప్రతిపా
దనంమతాంతరాభిప్రాయేణేతిరప్రప్యం- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే
తాత్పర్యార్థోపికేమచిదితి - ఉక్తంచసుధానిధౌ॥ అన్వన్యశంతాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షంసంభవతీతి - విద్యాధరేణాస్ఫుక్తం తాత్పర్యంనామ
వ్యాపారాంతరంపరైరభ్యుపగతమితి తస్మాన్వ్యంజనాపరపర్యాయమే
వతాత్పర్యంకవిభిరంగీకృతంనాన్యదితిసంసర్గం-అతఏవోక్తంభావప్రకాశే॥
అతోద్వ్యవ్యతాత్పర్యగమ్యమానత్వతస్త్వతః । కావ్యేరసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి-ఉక్తంచన్యన్యాచారైః॥ యత్త్వ
భిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాంప్రకాశ్యతేతత్ఫలతీవివ
క్షితంతాత్పర్యేణప్రకాశ్యమానమితి॥వృత్తయోపిత్రివిధానిత్యాహ॥ అ

భిదేతి॥ గౌణవృత్తిగ్గుణాతోభిన్నైతిప్రాభాకరాః- తదయుక్తం - తస్యాలక్షణాయానుంతర్భవాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి- గుణనిమిత్తావృత్తిగ్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యాద్ధయోగస్సంబంధః - తద్బాహునుపపత్తిః అగ్నిర్మణవకృత్యత్రాగ్నిలక్షితమైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయోగస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతోగ్రీభయనిష్ఠస్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్యవాసాదృశ్యస్యసంబంధరూపత్వం-తస్యచోభయైరూపణీయత్వసాధయ్యైవోపచారాత్-తదుక్తంవాక్యపదీయే-సాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్టంతైశ్చిత్ప్రతీయతే॥ గుణభేదోప్యభేదేనద్వివృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసంబంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోనతధాలక్షణాయాం - అతఃకథమ

క్షణావ్యంజనాఖ్యాస్తిస్రశబ్దవృత్తయః॥ గౌణవృత్తిరిపి
 లక్షణాప్రభేదపవ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్॥
 యథాగ్నిర్మణవకృత్యత్రాగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ
 కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా-తదైవగంగాయాంఘోషకృత్యత్ర
 గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
 బంధస్యోపలక్షణత్వేఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః॥ అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్యలక్షణాయామపిసంబంధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి॥ అత్రసాదృశ్యస్యమాణవకృత్యత్వాత్సృశబ్దశిష్టత్వం- అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహేతుకప్రవాహోన్మకత్వప్రతీతివిషయత్వమైవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశిష్టత్వం- ఎవంచస్తోతస్తీరయోరైకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతేస్సోతోధర్మా అత్యంతసావనత్వాదయస్తీరేప్రతీయంతఇతిప్రయోజనసిద్ధిః-ఎవంచనగీకారైతదసిద్ధిరేవబాధకత్వాహ॥ గంగాసంబంధస్యైతి॥ ఉపలక్షణత్వ ఇతినైకంసముద్రాదితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసంబంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః-ఘోషగతైతి- తీరద్వాదేతిభావః - తథాసతిగంగాతీరేఘోషకృతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయాభేదోనస్యాదితి

హృదయం-నచమాఖ్యాన్యైరభివక్తంయ్యుక్తం-తదాసలిమ్యుక్తసంభవతి
 గాఢస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైఃసోస్థిదేవతి- అనేన
 సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనా నాంత్రయాణామపిలక్షణావీజత్వము
 క్తం- తస్యావిభాగమాహ॥ అతఏవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యర్థః- అత్రసా
 దృశ్యశబ్దేనారోపాద్య వసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణభావాదయ
 స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరక్తాగోబలవద్దన్యాయ
 నోచ్యంతే-ద్వయోరపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ॥ సంబంధేత్యాది॥
 అత్రయద్యపిసారోప సాద్యఃసాయయో స్యాద్యృశ్యనిమిత్తత్వే గాఢ
 త్వంగౌర్వాహీకోగౌరయమిత్యాదౌ- కార్యకారణభావాదిసంబంధాం
 తరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం-ఆయుర్స్యతమాయురేవేదమిత్యాదౌ- ఎవం
 చాతుర్విధ్యే జహదజహల్లక్షణాభ్యాంసహాయోధాలక్షణేకావ్యప్రకాశ

ఏవసాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాల

క్షణా । సంబంధ నిబంధనాచ జహద్యాచ్యా-జహద్యా
 చ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోప సాద్యః
 సాయాచేతిద్వివిధా । ఏవంలక్షణాచతుర్విధా॥ కైశిక్యా
 రభటీసాత్వతీ భాగతీచేతి రచనాశ్రితత్వేన రసావస్థాన
 సూచకాశ్చత్రోవృత్తయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యాన్యైరభివక్తంయ్యుక్తం-తదాసలిమ్యుక్తసంభవతి
 పాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్స్యతమాయురేవేద
 మిత్యాదావపిగౌణత్వస్యైవనుకల్పత్వాచ్చ- తదుక్తమలంకారచూడా
 మణౌ॥ యత్రవస్త్యంతరేవస్త్యంతరముపవర్యతేనగౌణోర్థః-యత్ర
 నతథాసలక్ష్యభివేకభి- కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాత్మాత్మకతవి
 షయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢి హేతుకత్వంలక్షణాయాభిత్వాచార్య
 హేమచంద్రః - రూఢివత్సాత్రయణేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతు
 ర్విధ్యమితివిజ్ఞేయం॥ ననుకైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం
 తిప్రశ్నబద్ధవృత్తయ ఇత్యాశంక్యశబ్ద సందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృ
 త్తిశ్చమిత్యభిప్రాయోనాహ॥ కైశికీతి॥ రసాద్యనుగుణత్వేనాచిత్యవా

నథ వ్యాపారఃకై శిక్యాదిః- తాదృశఎవశబ్దవ్యాపారోవైదర్భ్యాదిః-త
దుత్తంధ్వన్యాచారైః-రసాద్యనుగుణత్వైసవ్యవహారోధృశబ్దయోః॥ఔ
చిత్వవాన్యస్తాఎవవృత్తయోద్వివిధాస్థితాఇతి- ఏవంకై శిక్యాదీనామ
ర్థప్రాధాన్యేపిసాంతరీయకాణాంశబ్దానాంయథాయోగంవైదర్భ్యా
దిసాపేక్షత్వస్యధనికాదిభిఃప్రతిపాదనాన్రచనాశ్రితత్వమిత్యనుసంధే
యం-కై శిక్యాదీనాంరసవ్యంజకత్వస్యరచనాధీనత్వాత్తస్యాప్రధాత్వ
మన్వయవృత్తిరేకాభ్యాందర్భయతి-రచనాయాఅపీతి-ప్రసిద్ధమితికావ్యా
లోకాదావితీ శేషః-తదుత్తం ॥ యస్తస్వలక్ష్మ్యక్రమవ్యంగ్యోధ్వనిర్వస్థప
దాదిషు॥వాక్యేసంఘటనాయాంచసప్రబంధేపీదీప్యతఇతి॥ యద్యపి- వి
భావాదీనామెవరసవ్యంజకత్వం - రచనాదీనాంతువిభావాదిసహకారి
త్వమేవ- అతఎవోత్తంలోచనై ॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుంసంఘట
కై శిక్యారభటివైవసాత్వతీభారతితథా॥ చతస్రీవృత్త
యోజ్జైయారసావస్థానసూచకాఇతి ॥ రచనాయాఅపిర
సవ్యంజకత్వంప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముత్తం । వైదర్భీప్రభృతయో రీతివిశేషానవృ
త్తిస్వంతర్ముతాః॥తత్రసంకెతితాథాగోచరశ్శబ్దవ్యా
నాయామిత్యాదౌసప్తమీనిదైశితి-తథాప్యాపచారికంరసవ్యంజకత్వ
మితిబోధవ్యం- దోషత్వమితి- రసస్యస్యాద్విరోధాయవృత్త్యనౌచిత్య
మేవచేతివచనాన్రసభంగహేతుత్వాదిభావః - అధప్రసంగాత్వైర్
ర్భ్యాదీనాంవక్ష్యమాణంకై శిక్యాద్యనంతర్భావమధునాప్రతిజానీతే ॥
వైదర్భీప్రభృతయితి॥అధోదేశక్రమానుసారేణాభిధానక్షణమాహ॥అ
తేతి॥ సంకెతశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృతోయస్యసం
కేతితః-అర్థోత్రజాతిగుణక్రియాన్రవ్యాప్తకఃకేవలజాతిగ్జాత్యానిగిత
వ్యక్తిరన్యాపోషాలావామతభేదాత్ - సార్వప్రధీనాఃఖలుకవయోభవం
తి- విశేషణద్వయేనవ్యంజనచేష్టయోఃక్రమేణపుదాసఃలక్షణాయాస్త
ద్వయోరన్యతరేణేతివివేకః - లక్ష్మ్యేపిసంకెతోస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః-తత్త్వతేజవ్యాపారవదైవైవేతి విశేషః-అశబ్దవ్యాపారోలక్షణేతివ

క్ష్యతే-అభిధాంవిభజతే॥ సేతి॥ యాశీరశ్వకణ్ఠాదివదవయవాద్ధాభావే
ససముదాయప్రసిద్ధిః-తదుక్తమాచారైః-అసత్స్వవయవాద్ధేషుయో
న్యత్రాద్ధేప్రయుజ్యతే॥ తత్రాసన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిద్ధ్యతీతి-
యోగఃసోగ్రిక్షణ్యాహప్రకృష్టోక్షణకరణత్వాదివదవయవప్రసిద్ధిః ॥ ఆ
ద్యాముదాహరతి॥ తపశ్చతి॥ తపోవిశేషైఃకృచ్ఛాచారాయణాదిభిః
జగతీమహిష్యాఃభూకాంలాయాః-శుభైశ్చరిత్రైఃపురంధ్రీసాద్యైర్గౌరీ
వ్రతాదిభిః అస్యభవనస్యమద్యమలోకస్య-భావైర్బద్ధప్రపరిపాతైః-
అత్రతపఃప్రభృతినిమిత్తభద్రాద్విద్భిర్విశేషంవక్తృంమధ్యమలోకవివస
మప్త్యవ్యష్టిభ్యామూర్తితః ప్రజాపృథివివృరిక్తవధ్యమలోకాసంభ

పారోఽభిధా॥ సాన్నివిధా-యాశీరపూర్వికా యోగపూ
ర్వికాచేతి॥ యాశీరపూర్వికాయథా॥ తపోవిశేషైః ప్రధి
తైఃప్రజానాం శుభైశ్చరిత్రైః జగతీమహిష్యాః॥ భా
వైఃప్రభూతైర్భవనస్యచాస్య విభక్తిరాజ్యంవరవీర
రుత్రః॥ అత్రసర్వైశ్చదౌహతాః॥ ౩ ॥ యోగపూర్వికా
యథా॥ రాజ్ఞీరుద్రనరాధీశేరంజయశ్యఖిలాఃప్రజాః॥
భూరస్వధావసుమతీరత్నగర్భాస్తీరేతిచ॥ అత్రవసుమ
తీరత్నగర్భేత్యేవమాదయోయాగికాః॥ ౪ ॥ వాచ్యాథా
నుపపత్త్యాతత్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణా॥

వాదితిరప్రవృత్త్యం- అత్రతపఃప్రభృతీనామవయవాద్ధాభావాన్పూర్వత్వే
నకోపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవార్థసద్భావేన యాగికత్వేపి
యాశీర్యోగమవహరతీతిశబ్దశక్తిసాద్భావాద్యదద్ధాంతరేప్రయోగనివార
ణాన్నిర్మంధ్యపంకజాదివన్పూర్వత్వమభిసతమేవెత్వాశయనాహ॥ అ
త్రసర్వశ్చతి॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ రాజ్ఞీతి॥ అత్రవసుమత్యా
దిశబ్దానాంధనవత్తాద్యవయవార్థసద్భావాద్యోగికత్వమిత్యాహ॥ అత్ర
చ॥ ౪ ॥ లక్షణంలక్షయతి॥ వాచ్యేతి॥ వాచ్యాథానుపపత్త్యాముఖ్యార్థ
బాధేనహేతునా తత్సంబంధిని ముఖ్యార్థసంబంధే వివయే ఆరోపితశ్శబ్ద
వ్యాపారోలక్షణేత్యర్థః - అత్రయద్యపిస్వార్థంప్రత్యాయోపరతవ్యా

పారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థవివలక్షకశత్యర్థవ్యాపారోలక్షణా - తథాపివాచ్యధర్మేవాచకఉపచర్యతశ్చితిలక్షణాయాశ్చ బ్రవృత్తిత్వవ్యవహారశ్చితివిజ్ఞేయం || అత్ర తావత్సూక్ష్మోక్తవిభాగక్రమేణజహల్లక్షణాముదాహరతి || జేతురితి || అత్రాకోశసిద్ధ్యర్థంనగరశబ్దస్సాన్వర్థంహితావృత్తాద్వాసినః ప్రాణినోలక్షయతీత్యేషజహల్లక్షణా - తత్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిఃప్రయోజనం || ముఖ్యార్థబాధాన్వయనక్తిఅత్రైతి || ౫ || అజహల్లక్షణాముదాహరతి || పత్యురితి || పాదపీఠిమితిఅల్పంపీఠంపీఠీ - గౌరవాదిత్యాత్ జీమ్ - అతపవోక్తమమరికోశే - స్త్రీస్యాశ్చాచిన్యూణాశ్చాదిరివతూపచయేయదీలి - బాహుశ్యప్రతీతిఃప్రయోజనం || అత్యైలక్షణంయోజయతి || అత్రైతి || నృపతయశ్చితిమాంసహితావృత్తేత్యర్థః

తత్రజహల్లక్షణాయథా || జేతుఃకాకతిభూభన్తురాకన్యపటహధ్వం । సామంలనగరాణ్యుచ్చైరాకోశంఽసమంతతః || అశ్రునగరాణ్యుచ్చైరాకోశంఽతీతివాచ్యస్యానన్వయః - అచేతనానామాకోశస్యాసంభవాత్ || ౫ || అజహల్లక్షణాయథా || పత్యుఃకాకతీనాధస్యపాదపీఠమనారతం । స్ఫురద్రత్నప్రభాజాలైరలంకుర్వంతిమాళయః || అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థం మాంశిభిస్తదాశ్రయభూ

విపంచాత్రాపిస్వాన్వర్థంహితైవతద్విశిష్టాథాంతరలక్షణేతిసిద్ధం - స్వాన్వర్థాపరిత్యాగేతుస్వాన్వర్థంశేఅభిధా - అంశాంతరేతులక్షణాచేత్యేకస్యశబ్దవైకదావృత్తిన్వయాపత్తేః - తద్విజహదజహల్లక్షణయోగభేదశ్చితిచేత్సత్యం - కింత్యత్రాభిధాతఃప్రచ్యావ్యస్వాన్వర్థస్యాపిలక్ష్యత్వేనస్వీకారాదజహత్స్వాన్వర్థేతివ్యవహారః - అన్యత్రతుతదపినాస్తీతిజహత్స్వాన్వర్థం । తదుక్తంతాతపాదైరేకావళీతరభేతంప్రవార్తికవ్యాఖ్యానేసద్ధాంజనేన - స్వాన్వర్థత్యాగేసమానేపిసమానేనాన్యలక్షణా । యత్రయమజహత్స్వాన్వర్థాజహత్స్వాన్వర్థాతుతంవినేతి - నన్వర్థవివలక్షకశత్యత్వం - తథాసత్యజహత్స్వాన్వర్థాయాస్వాన్వర్థంశేవృత్తివిరోధశ్చితిచేతనైషదోషః - కేవలస్వాన్వర్థస్యలక్షకత్వంత్యహితస్యాన్యస్యలక్ష్యత్వమితి భేదస

దాస్యవాదిత్యేతదపితత్త్రైవోక్తమిత్యలమబాలసులభైః ప్రసంగైః ॥ ౬ ॥
సారోపలక్షణాముదాహరతి॥ మంధానేతి॥ మంధానోమంధదండః - తద
చలోమంధానాచలోమంగరాద్రిరిత్యర్థః - మంధానంమందరంకృత్వా
యోక్త్రంకృత్వాచవాసుకిమితివిష్ణుపురాణాత్ - తస్య మూలోపలేషు
సంఘట్టనేనవాసుకిసంఘర్షణేన యాశ్యామికాకాళిమా తదాకారమతి
నీలమిత్యర్థః - తస్మదేతి - వరాహాధ్వజత్వాత్కతీశ్వరస్యేతిభావః-
లోకేకేకేనవిజ్ఞితస్తస్మద్రామరసావిభర్తీతిప్రసిద్ధిః - అత్రకురంగస్య
వరాహోత్పత్త్యంతప్రతీయతే ॥ అశ్రవిషయవిషయశోవివిచన్నారోపం
దగ్గయతి॥ అతేతి॥ ౭ ॥ భేదాంతరసాకర్యశంకానిరాసార్థమారోపల

తాన్యపతయాలక్ష్యంతే ॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణాయథా ॥

మంధానాచల మూలమేచకశిలాసంఘట్టనశ్యామికాకా

రంయత్తుహినద్యుతౌస్ఫురతితత్సారంగమాచక్షతే । మ

న్యైసన్విహవీరరుద్రనృపతేఃకీర్తిశ్రియానిర్జితస్తస్మద్రా

జువరాహమిందురుసాభిభ్రత్యముజ్జ్వంభతే ॥ అత్ర

చంద్రకళంకరూపేకురంగేవరాహత్వమారోప్యతే ॥ ౭ ॥

విషయవిషయిణోరభిహితయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః ।

విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః ॥ సాధ్యవ

సాయలక్షణాయథా॥ కాకతీయమలాంభోధేఃప్రభవత్యై

షచంద్రమాః । కృతఃకువలయోల్లాసోయెనోదయముపే

క్షణమాహ - విషయేతి ॥ విషయఃప్రకృతోమాణవకాదిః - విషయ్యప్రకృ

తోవహ్నియదిః - తయోరభిహితయోరపహ్నుతిభేదతయాసామానాధి

కరణ్యేనోక్తయోరిత్యర్థః - ఎతేనాధ్యవసాయాద్భేదఉక్తః ॥ ప్రసంగా

త్తస్యాపిలక్షణమాహ ॥ విషయేతి ॥ విషయస్యనిగరణమత్యంతాపలాపః-

తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయణితీసామధ్యైర్జభ్యతే - నచాయంజహ్ను

క్షణాభేదః - అత్రసాదృశ్యాదినిబంధనస్యవత్త్వంతరేవత్త్వంతరోప

చారస్యవిద్యమానత్వాత్ ॥ సాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరతి॥ కాకతీ

యేతి॥ ఉదయమభ్యుదయంపూర్వవర్వతంచోపేయమప్రాప్తవతా-కు

వలయోల్లాసోభూమండలాష్టోదఃకైరవవికాసశ్చ - అత్రైషచంద్రమా
 ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన చంద్రవీవపురోవర్త్యభేదా ధ్వవసాయే నేదంతయావిశి
 ష్యతే-సతురాజావివక్ష్యతే - అన్యథాసారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తా
 ద్యశచంద్రవీవనిగీర్ణవిషయతయావికరస్యేనప్రతీయతే || సర్వమేకన్మ
 నసినిధాయాహ || అత్రైతి || లక్షణాంతరయోగవిచ్ఛిత్తివిశేషోస్తీత్యభి
 ప్రాయేణాహ || కాకతీయేతి || ౮ || వ్యంజనావృత్తైర్లక్షణమాహ || అన్వి
 తేష్యితి || పదార్థేషుపదైరభిహితేషు - అన్వి తేషుఅకాంతౌదివశాద్విధ
 స్సుంబద్ధేషు సత్సు సమన్వయశత్ర్యా వాక్యార్థే ప్రతీత ఇత్యర్థః - య
 ద్వాఅర్థప్రకరణాదినాప్రకరణీకార్థప్రవసితేష్యిత్వర్థః - ఏతేనా
 భిధాన్వయశక్త్యోస్సృతినంభవేలక్షణాయా శ్చానంతరభావీవ్యంజనవ్యా
 పారఇతిసూచితం - లక్షణాతుసమన్వయశక్తిసమన్వితాన్వయవిధురీకర
 ణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావీవ్యేవే త్యవోచన్నభినవగుప్తాచా
 యుహ || అత్రప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్వవసీయతే ।

కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః || ౮ || అధవ్యంజనావృ
 త్తిః || అన్వి తేషుపదార్థేషువాక్యార్థోపసాగ్రాధ్యమన్ధాం
 తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారోవ్యంజనావృత్తిః || సాత్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్యకావ్యశరీరభూతస్యోపసాగ్రాధ్యం శోభార్థం
 వ్యంగ్యరహితస్యకావ్యస్యానాశ్చకశరీరవదచారుత్వాదితిభావః-వావ్య
 లత్యైభ్యామనోభేదోద్ధాంతరంవ్యంగ్యంతద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః-అత్ర
 శబ్దగ్రహణమర్థస్యాప్రవలక్షణార్థం- అజ్ఞాతార్థస్యశబ్దస్య విశేషస్యశ
 బ్దానభిధేయస్య చార్థస్యవ్యంజకత్వా యోగా దుభయవ్యాపారత్వా
 భ్యుపగమాత్ - కింతుశబ్దార్థశక్తిమూలయోగ్యథాయోగమేకస్యప్రా
 థాన్యమితరస్యసహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపితత్తదంశయోరే
 వమేవవిభాగోద్రష్టవ్యః || వ్యంజనావృత్తింవిభజతే || సాత్రివిధేతి || అత్ర
 నేకార్థస్యశబ్దస్యార్థప్రకరణాది రప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపిత
 త్ప్రతీతిర్యత్ప్రసాదలద్ధాసాశబ్దశక్తిమూలా-వక్తృబోధవ్యాదివశాత్సహృ
 దయానామన్ధాంతరప్రతీతి హేతుర్వాచ్యద్యర్థవ్యాపారోర్థశక్తిమూ

లా- ఉభయసంబంధేతూభయశక్తిమూలేతివివేకః॥ తత్రశబ్దశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ వాహిన్యృతి॥ నదీపత్యైసర్వతోముఖస్యోదకస్యసంభ్ర
మోయాసాంతాృతి వ్యధికరణోబహువీహిః - అర్కృత్యాద్వాసు
త్వద్ధీయోచ్చిత్యయః - సర్వమన్యత్స్వయమెవవ్యాచత్యోనోవ్యంజ
నావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం వివినక్తి - అత్రేత్యాదినా ॥ వాహినీసర్వ
తోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనెకాగ్గానామితిశేషః - అర్థఃప్రయోజ
నం ప్రకరణంప్రస్తావః ఆదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకా స్సంయోగాదయో
గృహ్యంతే- తదుక్తంవాక్యపదీయే - సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహచ
ర్యంఽరోధితా॥ అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యావ్యస్యసన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

బ్దార్థోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాయ
థా॥ వాహిన్యఃకాకతీంద్రస్యసర్వతోముఖసంబ్రమాః
కుర్వంత్యుద్యతృ-బంధాభ్యంప్రతిపక్షబలార్హవమ్॥ అత్ర
వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామర్థప్రకరణాదినా
నైస్యసర్వవ్యాపిత్వలూనమస్తకదేహపరణాం వాచక
త్వేనియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీ జలప్రతిపత్తిర్యా
జాయతేసావ్యంజనావృత్తిః॥ ప్రాకరణికార్థవర్ణనసి
తాభిధానశక్తోత్యప్రాకరణికార్థప్రతిపత్తింకర్తుం -
అప్రాకరణికార్థస్యాపివాక్యార్థశోభార్థంవక్తుర్వివక్షిత

మాచితీదేశఃకాలోవ్యక్తిస్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్త్వ
తిహేతవృత్తి - ఏతేషాముదాహరణప్రపంచఃకావ్యప్రకాశికాదాద్రష్ట
వ్యః- వాచకత్వేఅప్రకృతనదీజలవాచకత్వృత్తిర్థః-నియంత్రితేనీవారి
తేసత్యపీయతస్తత్ప్రతిపత్తిర్ద్వాయతే సాశబ్దశక్తిమూలావ్యంజనావృత్తి
రితియోజనా- అన్యథోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యాపత్తే॥నన్యభిధానక్ష
ణావాప్రసిద్ధేవాప్రకృతేర్థాంతరేపిప్రవర్తతాంకిషాప్రసిద్ధేనవ్యంజనా
వ్యాపారేణేత్యాశంక్యక్రమణదూషయతి - ప్రాకరణికేత్యాదినా -
ననుమాభూదప్రకృతార్థప్రతీతిర్యదర్థవ్యాపారాంతరకల్పనేత్యతఃపా
అప్రాకరణికేతి॥వ్యంగ్యరహితస్యకావ్యత్వనైవవాఖ్యావాదితిభావః-శ

ది। తదానాపక మెవ స్యాదన్యథాన్లేష్యత్యతి-తన్మతావలంబనెనువా
హిన్యాదిశబ్దానామధాంతరాభిధానై నిమిత్తాంతరాభావానుపక హే
తుత్వాచ్చరూపకాలంకారత్వేనోచితా । అతఃపక్షద్వయేపినధ్వజత్వశం
కావకాశభితిచేత్సత్యం- అప్రకృతార్థస్యతేనసహజాపమాదెరలంకార
స్యచవ్యంగ్యత్వమితీకేచిత్-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే । శబ్దశక్తిమూలెను
నియంత్రణనాభిధేయస్యాధాంతరస్యతేన సహజాపమాదెరలంకార
స్యదనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమెవోదాహృత్యవ్యం
గ్యభావినోరధాంతరాలంకారయోగ్యధ్యేయలంకారస్యజలదభుజగేతియా
పకణాభిహితత్వాదప్రకృతగరతాధైభిధాయాః కురీభావాద్వ్యంజ
నావ్యాపారవిషయత్వేనాధాంతరమేవవ్యంగ్యం- తచ్చవాచ్యస్యజలద
భుజగేతిరూపకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగంనామగుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్యనద్యాద్యధాంతర
స్యప్రతిపక్షబలాల్లవమితిరూపకసాధకత్వాత్పురోక్తమేవగుణీభూత
వ్యంగ్యంభవిష్యతీతినదోషః-నన్వేషపపిధ్వన్యదాహరణప్రస్తావేమధ్య
మకావ్యోదాహరణంకినుద్ధంకియిత ఇతిచేదస్తుతద్వాతాదృగ్వాకోన్య
త్రవిశేషః-వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రచర్యనపరాణామస్మాకముభయత్ర
ప్రయోజనసిద్ధేః ఉత్తమమధ్యమవివేకఃపునరుత్తరత్రభవిష్యతి॥నన్వేష
మపిశాంలికర్మణిబేతాలోదయః-యదత్రద్వయోరప్యధ్యయోఃపాక్రీరణి
కల్పేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిధత్వేనచక్రివిధశ్లేషః-తత్రతృతీయం
భేదమనంగీకుర్వతఃకావ్యప్రకాశకారస్యమతేగాంతరమస్తువ్యంగ్యం- అ
భిమతోభయశ్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరవిరోధస్స్యాత్-యదుత్తరత్రభ
వానేవబ్రవీతి ॥ నీరాజయంత్యంధ్రపురీరవణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరు
ద్రమ్ । చంద్రాననాగోత్రపతింరజస్యస్తారాగణైర్మైరుమివస్ఫురద్భిరి
త్యత్రోభయశ్లేషఇతి నచశబ్దశక్తిమూలధ్వజనెరనవకాశత్వం । యత్రవి
శేష్యస్యాపిశిష్టత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్- యథా ॥ రాజమా
ళిరసాభాతిరుద్రదేవోజగత్పతిరితి । ఎవంచసతీహాస్యధోదాహరణంపరి
క్షకప్రతిభాపరీక్షార్థమేవేత్యలమతిప్రసంగేన ॥౯॥.....*

అర్థశక్తిమూలాముదాహరతి॥ శ్లో॥ త్వేతి॥ అత్ర నతాననత్వా దెరనుభావ
స్యానేక కారణకత్వ సంభావనయా యుటితికారణ విశేషాప్రతీతావీరరు
ప్రవిభోద్ధరణీపరిణయశ్రవణానుసారేణ విషాదపవనిశ్రాంతైస్తస్యసం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాదర్థ శక్తిమూలత్వంచై
త్యభిప్రాయానాహ॥ అత్రైతి॥ తర్హ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాది
ధ్వనిరిత్యస్యకాగతిః - యత్రస్థాయీభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావవ
శాదాశుభావనీరసాబివ్యక్తిస్సైవగతి రితిరహస్యం - తదుక్తమిదంవగు
ప్రాచారైః - యస్యపిరసభావాదిరధోధ్వస్యమానపవభవతి - నవాచ్యః
కదాచిదపి తథాపిససర్వోసంలక్ష్యక్రమస్యవిషయిత్యాచినా - అతవి
వధ్వనికారోపి-ఎవంవాదినిదెవన్దోపార్శ్వపితు రధోముఖీ॥ లీలాకమలప

స్లోకికవాక్యానాం॥ ౧॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంశనాప్యత్రి
ర్యధా॥ శ్రుత్వాకాకవిభూభక్తిఃప్రీతీసానిగ్రహయా
త్సవం॥ అంగుష్ఠేనాభిఖన్యపాఃపాదపీరీనతాననాః॥
అత్రభూపావిషణ్ణాత్త్యర్థశక్త్యావ్యవృత్తే॥ నచార్థశక్తి
మూలేవ్యంజనెనుమానశంకావ్యంగ్యవ్యంజకయోరవిసా
భావాభావాత్॥ నమూననత్వాదికార్యస్యానేకకారణక
త్వాత్ - నియతకారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

శ్రాణిగణయామాసపార్వతీత్యతోదాహరణేలజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్॥ వ్యంజన వ్యాపారస్యానుమానత్వ
మంగీచకారమహేమభట్టస్తవ్రతంచూషయతి- నచేతి॥ అర్థశక్తిమూలత్వ
తి- అద్దోభిధేయః - సచవస్త్యలంకారధ్వన్యోర్వస్త్యలంకారరూపోర
సాదిధ్వనాతువిభావాదిరూపశ్చేతివివేకః - తన్నూలే తత్సానుగ్ధ్యాక్షి
ప్రతిత్వార్థః- అతపవోక్తంలోచనే - వాచ్యసామగ్ధ్యాక్షిప్రతిభేదత్ర
యవ్యాపకంసామాన్యలక్షణమితి॥ అనుమానత్వాభావే వ్యాప్త్యభా
వోహేతురిత్యాహ-వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపిహేతుమాహ॥నమేతి॥నమా
ననత్వాదిహేతోద్గురునమసాకరాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా
వభితిభావః- తర్హ్యత్రవిషాదైకవిషయప్రతీతిఃకుతభిత్వతలహ- నియతే

తి॥ శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దైనార్థప్రకాశనేచ్ఛాచేతి ద్వివిధావివ
తా- వాచ్యవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః - చతుష్టయంచేదంశబ్దా
నాంవివక్షయః - తత్రవివత్తద్వయమనుమెయం - ప్రతిపాద్యవ్యయంశా
బ్జమితివివేకః - తదేతత్సర్వం ధ్వన్యాచార్యైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితం-
ద్వివిధోపివివక్షయశ్శబ్దానామనుమెయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదినా - త
త్రశబ్దైనార్థప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయావివక్షయానుగృహీతా తత్సహ
యాదిత్యర్థః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యర్థః॥ గూఢాంతరమాహ-కించే
తి॥ యథాస్తమెతిగభస్తిమాత్మకైస్సంభావందనవిక్రేయవస్తూపసం
హరణాభిసరణాద్యనేకార్థప్రతీతిర్యథాక్రమం విప్రవణికా-ముకాదీ
నాముత్పద్యతే తథాపిహ మానయంప్రదేశో ధూమవత్త్వాదిత్వకే
నకస్యావ్యధాంతరప్రతీతిరితి వ్యంగ్యానుమెయయోర్విలక్షణత్వాదను
మానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః ॥ మీమాంసకాఃపునరభిదైవప్రతీ

దేవ - కించ - ఎకస్మాదేవవ్యంజకాస్తత్తద్వ్యంగ్యార్థ
ప్రతీతిర్వక్తృవివత్తానుసారేణభవతి - అనేకవ్యంగ్య
ర్థప్రసక్తిరనుమానపరిపాటీవిరుద్ధా ॥ నచాభిధావృత్తి
స్సంకెతితార్థవతస్యాఃపరిచయశ్చతీ యతీగమనికా ॥

యమానెసిప్రవర్తత్యత్యాహుః-తస్యతంగూఢయతి, నచేతి॥ కుతశ్చిత్త
అహ-సంకేతజేతి॥ ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తిసంకేతానుషవ
త్తైఃసామాన్యరూపాణాంకేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వం తతస్తే
పామాకాంతాదివశ్శబ్దోన్వయేతస్సంసర్గరూపోవాక్యార్థోలక్ష్యమా
ణస్సముల్లసతీతిభాట్టః తదుక్తం॥తస్మాత్పదైరభిహితైఃపదాదైర్లక్ష
ణయావాక్యార్థఃప్రతిపాద్యత్యతి॥అతస్తస్మతేపిస్వార్థసంసర్గరూ
పతయాసన్నికృష్టవాక్యార్థాభిధానేప్యసమర్థానాంపదానామర్థాంతర
త్వేనవిప్రకృష్టస్యవ్యంగస్యాభిధానంమారాపాస్తమితివ్యంగజనోపాదా
నమేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం॥విశేషరూపంవాక్యార్థఃపదార్థ
మపీచ్ఛతా॥ వ్యక్తిరిష్టాభిధాతోన్యాభిహితాన్వయవాదినేతి-ప్రాభాక
రాఃపునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్యన్వయాకృత్యైవ

వాచ్యత్వసామ్యాచ్ఛబ్దవృత్తినిరూపణానంతరం కై శిశ్యాదిస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే || అథేత్యాదినా || గతార్థమేతత్ || ౧౨ || కై శిశీముదాహరతి-జితేతి || జితముచనవిలాసమిత్యనేనసూచితైర్లోకోత్తరరూపయాచనాద్యుద్దీపనవిభావై ర్నరవతిమంగనానామితీచాలంబన విభావై రనిమేషం ద్రష్టుమాశంసిసీనాంకామిసీనామిత్యోత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావై దివా

పంజరూప్యతే || అత్యర్థసుకుమారార్థసందర్భాకై శిశీముతా | అత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరారభటీప్రుతా || ఈషస్యైద్వర్థసందర్భాభారతీవృత్తిరిష్యతే | ఈషత్ప్రేడార్థసందర్భా సాత్వతీనృత్తిరిష్యతే || అత్యంతసుకుమారాద్వైశృంగారకరుణామతా | అత్యుద్ధతరసారాస్రవీభత్సవిరిక్తితా || హాస్యశాంతాద్భుతాః కిం చిత్సుకుమారాః ప్రకీర్తితాః | ఈషత్ప్రేథాసమాఖ్యాతోరసోవీరభయానకా || యత్రశృంగారకరుణావతీకొమలేనసందర్భేణవణ్యైతేతత్రకై శిశీ || యత్రరాద్రవీభత్సావృత్తాప్రథేనసందర్భేణప్రతిపాద్యైతేతత్రారభటీ || యత్రనాతిసుకుమారాహాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సందర్భేణసంగ్రహ్యం తేతత్రభారతీ || యత్రనాతిప్రేథావీరభయానకానాతిప్రేథేనసందర్భేణనిర్వాహ్యైతేతత్రపాత్వతీ || ౧౨ || యథాక్రమముదాహరణాని || తత్రకై శిశీయధా || జితముచనవిలాసంకాకతీయాన్వయేందుం నరవతిమనిమేషంద్రష్టుమాశంసిసీనాం | సపదివిరచితా సేదంగనానామపాంగైర్దివికువలయదామశ్యామలాతో

వికువలయోత్పవమాభూషితై రవ్యపాంగై రిత్యనుభావై శ్చ సయ్యుక్తకోమలవణా సందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరససార్వభౌమశ్శృంగారకాకతీయాన్వయేందుం నరవతిం చెతివిశేషణద్వయసూచితమహాకులీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయాపరిపోషాతిభూమిమనుభవతీత్యత్రైయంకై శిశీ || ౧౩ || ఆరభటీముదాహరతి | బద్ధేతి || అత్రలా

లాదినిరసనవాచినా నిష్ఠూతశబ్దేనోపచారాన్నిగంపనమాత్రముచ్యత
ఇతిచారుర్వాశిశయః-తదుక్తందండినా॥నిష్ఠూతోద్దీణవాంతాదిగౌణ
వృత్తివ్యపాశ్రయం । అతిసు..దరమన్యత్ర గ్రామ్యకత్యోంవిగాహతఇ
తి-స్తావ్యసంఘనీభూతమస్మగ్యేహంపిశితాస్థిఖండానామితిబహుప్రీహిః-
చలనుతిగండేతిశౌర్యాతిశయసూచకం బిరుదనామ - అత్రఖడ్గాదిశ
స్త్రోగ్లాసాదిసూచితోరాస్త్రోగక్తమాంసాదిసూచితో బీభత్సశ్చపరస్ప
రంప్రధానోపసజనభావాపన్నోపరుపవశివికటబంధేన ప్రతిపాద్యే
తే॥౧౪॥భాగతీముదాహరతి॥ఔన్నత్యమితి॥అత్రసర్వత్రయధాక్రమం

రణశ్రీః॥ ౧౩ ॥ ఆరభతీయధా॥ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాస్త్ర
వశిరోనిష్ఠూతరక్తచ్ఛటాజాలైరుద్భటశస్త్రఘట్టనిభ
వత్సన్నరమ్భులింగోఽఘరైః॥స్తానాస్పృశీతాస్థిఖండ
వికటఘ్నాలోజ్జ్వలాంగారకైరుచ్చండశ్చలమర్తిగండన్య
పతేఃక్రౌఢాగ్నిరాయోధనే॥ ౧౪॥భారతీయధా॥ఔ
న్నత్యంమహదన్యదేవమహితఃకౌప్యపగంభీరిమాకాప్య
న్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరన్వైవబాహువ్యాఃప్రధాః
సర్వంనూతనమేవరుద్రన్యపతేజ్జానేనతన్నిర్మితాసామ
గ్నీచతురాననేనకియతీకీదృక్పాకాకల్పితా॥ ౧౫॥సా
త్వతీయధా॥నూరాదాకర్ణవిశ్వప్రస్థమరమహసోవీర
రుద్రస్యజైత్రప్రస్థానారంభభేరినిదమరిన్యపాఃపూర్ణ

కిమన్యశబ్దావర్ణ్యచరీయత్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకా - అతవరుద్ర
న్యపతేస్సంబంధిసర్వమాన్నత్యాదికంనూతనమేవసామగ్నీతి-బ్రాహ్మ
ణాదివ్యఖంతాత్సామగ్నీశబ్దాత్ (స్త్రీయాంజీప్సృత్యయోవైకల్పి
కఃపితరణసామర్థ్యాల్లభ్యతే। తదుక్తంవామనెన - వ్యఖష్టితరణా
దీకారోబహుశమితి-జానఇతి। అనుపసగాద్జ్ఞాత్యాత్మనేపదం-అత్ర
సంయక్తమృదువణబంధేనాద్భుతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౫॥సా
త్వతీముదాహరతి॥నూరాదితి॥ విశ్వప్రస్థమరమహసోవిశ్వవ్యాపితేజ
సః-స్థుఘన్యదఃక్వరచ్ఛ జైత్రయాత్రారంభభేరిభాంకారాకర్ణనే

నైవకాందిశీకానామరిభూపతీనాందూరతపివసమరకభేతిభావః. అత్రా
వికటబంధపరుషవణః సందర్భేణభయానకప్రతిపాదనాత్సత్వతీ॥౧౬॥
అథమతాంతరానుసారేణసర్వరససాధారణఃప్రతిద్వయమాహ ॥ మ
ధ్యమేతి॥ అనయోఃప్రమేణేషతోమలేషత్ప్రసయోరతిప్రాధాతికో
మలరసానుప్రవేశోనవిరోధాయెతివ్యత్యక్రిమేణప్రతిపాదయతి-మృద్వ
ర్థిత్యాది నా॥నమాప్యతత్యేతదధ్యాహృత్యవ్యాచపై శృంగారేతి॥కిం

కర్ణజ్వరాంతాః । ఆరుహ్యీక్రీడావిశంతోగహగమతిషహ
తకంటకాకృష్టకేశాస్త్రీయధ్వంముంచతే॥ప్రతిస్పృహతి
ధియాపాదపాన్పార్థియంతే॥ ౧౬॥ మధ్యమారభాటీత్వ
న్యాతధామధ్యమకైశికి॥ పృష్టితమేఉభేసర్వరససాధా
రణేమతే॥ ఆసాంస్వరూపం ॥ మృద్వధైవ్యనతిప్రాధబం
ధామధ్యమకైశికి॥ శృంగారకరుణయోరతిసుకుమార
యోరబుప్రాధత్వంనమాప్యతే॥ కింత్యతిప్రాధసంద
ర్భోనెవ్యతే- ప్రతికూలవర్ణరూపదోషాపత్తైః, మధ్యమా
రభాటీప్రాధైవ్యధైనాతిమృదుక్రమా ॥ అతిప్రాధయో
రపిరారబీభత్సయోరీవన్మృదుబంధోనదూప్యతే- అతి
మృదుసందర్భస్తువిరుద్ధః॥ ౧౭ ॥ యధాత్మమముదాహర
ణాని ॥ తత్రమధ్యమకైశికియథా ॥ ఆసన్నేపిమహిమ
త్సవేకధమితస్త్యక్త్వాప్రవాసంప్రజేర్ధిక్ సాహస
మావయోర్విసుఖసంకోవావిధిఃకాంక్షతి । ఇథంస్వప్న
నివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతోబుద్ధ్యామూర్ఛతి

తహిమిదస్తమిత్యాకాంత్రాయామాహకింత్యతి॥విపత్తేదండమాహప్రతి
కూలేతి॥రసాననుగుణత్వంప్రాతికూల్యం॥ఏతద్వైపరీత్యంమధ్యమారభ
ట్యామిత్యాహమధ్యమేతి॥౧౭॥మధ్యమకైశికిముదాహరతి ఆసన్నాతి॥
త్యక్త్వామహిమత్సవమితిశేషః-ఇతస్సర్వసాధాగ్యనిధేర్నివాసాదిత్య
ర్థః-కథంప్రవాసంప్రజేః-గహితమెతదితభావః- విభాపకధమిజ్ఞేతి
గహ్వాయాంలిజ్-ధిగితినిత్యపీషయోరిత్యాభీష్ట్యేద్విరుక్తిః-కోవావిధిరి

తి-సత్త్వమేవంసాహసికఇతిభావః- త్వదైర్విరసారీజనఃత్వయావియోజిత
భృత్యుఃకఇతిశేషః - అశ్రేష్ఠత్వైర్విరసందర్భేణశృంగారసంకీర్ణఃకరు
ణోరసఃప్రతిపాద్యతే॥ ౧౮॥ మధ్యమారభటిముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥
అశ్రేష్ఠస్యదుసందర్భేణబీభత్సఃప్రతిపాద్యతే॥ అథవైదర్భ్యాదీనాం
మితభేదేనవృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరంతన్నిరూప
ణంచీన్దుఃప్రధమంతావత్తదంతర్భావంచారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ త
స్మిన్రూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి- మాధుర్యాదిపరతంత్రాణా
మిత్యర్థః-యగ్యపిసహృదయహృదయానామాప్లోదకః శృంగారాదిధ
ర్మమాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకోరాద్రాదిధర్మఃఓజః - శు
షేకంధనాశలవదమలజలవద్వాయథాయోగంసహసాసహృదయహృ

కాః తీయస్యవతెత్వదైర్విరసారీజనః॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార

భటియథా॥ మాంసకీకసంకీర్ణఃప్రసరద్రుధిరావగాః॥

నసాకర్షమితాయుద్ధేభువోంధ్రసుభతైఃకృతాః ॥ ఏవంర

సాంతరేష్వప్యదాహరణంద్రష్టవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదిరీతి

నాంశబ్దగుణాశ్రితానామధృవిశేషనిరపేక్షతయా కేవల

సందర్భసామూర్యప్రాథత్వమాత్రవిషయత్వాత్కై-

శిక్యాదిభ్యోభేదః॥ సందర్భస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త

దయవ్యాపీసర్వరసధర్మఃప్రసాదః - తథాపి తేహంశబ్దగుణత్వమాత్మ
ధర్మస్యశౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివాపచారికం- తదుక్తంధ్వన్యా
చారైః- శబ్దధర్మత్వంవైహమన్యాశ్రితతేషిశరీరాశ్రితత్వమివశౌ
ర్యాదీనామితి-తదాశ్రితత్వంచాసాంకావ్యప్రకాశే । మాధుర్యంవ్యంజ
కైర్వజ్రైరుపనాగిరీకేష్యతే । ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తపరుషాకోమలాప
రైః । కేహంచితేతావై దర్శిప్రముఖారీతయోనుతాఇతి॥ ఫలితమాహ అ
ధృవిశేషేతి ॥ మాధుర్యాదిపర్యవసితత్వేనశృంగారాదినిరపేక్షత్వాది
త్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాంరసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వంకై
శిక్యాదీనాంతుసాక్షాదేవరసపరత్వమితి మహాస్ఫేదఇతిభావః - తదు
క్తంధ్వన్యాచారైః శబ్దశక్త్యాశ్రయఃకాశ్చిదధికతత్వాశ్రయఃప

రాశ్రిలి. టవగవజితాస్స ఎర్హాస్స స్వవగ్ధాంత్య శేఖరాః | లఘురేఫణ
కారౌచకోమలాః పరికిరీతాః || రేఫేణయస్యకస్యాపయోగ ఆగ్యతృతీ
యయోః | స్వోత్తరాభ్యాంతుల్యయోగ్వాపరుషాష్టగణశ్శమే || ఇతికో
మలవణపరుషవణసంగ్రహః || యద్వాశబ్దః పదరచనాన్యకః-తద్గుణా
ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహవాహనః | ఓజఃప్రభృతయోబంధగుణా
ఇతి || ౧౯ || అధరీతిసామాన్యలక్షణమాహ || రీతిరితి || గుణాన్లిప్తపదసంఘటనా
మాధుర్యానీవరతంత్ర శబ్దసందర్భిత్యవః - యద్వాఓజఃప్రసాదాది
విశిష్టపదరచనైత్యవః || ౨౦ || విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహణవై

కోమలవర్ణ బంధత్వం | చితి ప్రాథత్వం పరుషవర్ణ వికటబం
ధత్వం | సంయుక్తమృదువణ్ణేష్విపత్ప్రమత్వం | అపికట
పరుషవణ్ణేష్విపత్ప్రమత్వం || ౧౯ || *

————— ❁ అధవై దర్భాదీ రీతయః. ❁ —————

అధరీతినాం స్వరూపముదాహరణంచ || రీతిర్నామగుణా
న్లిప్తపదసంఘటనామతా || సామ్రవిధా - వైదర్భీగాదీపాం
చాలీచేతి || ౨౦ || బంధపారుష్యం హితాశబ్దకాతీన్యవర్జితా
నాతిదీర్ఘసమాసాచవైదర్భీరీతిరిష్యతే || యథా || కాకతీ
యనరేంద్రస్యకీర్తిచందనచర్చనం | దిగంగనావితన్వంతి
వతంసీకృతతద్గుణాః || యథావా || వితరణగుణలీలాతోషి
తాశేషలోకేవిభవతినరనాధేకాకతీయాన్వయేందౌ | సు

దర్భాదీసంజ్ఞకానామతాసాంవిశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యధికం
ప్రత్యేకముదాహరణద్వయంచక్రమేనాహ || బంధేతి || బంధపారుష్యం
దుస్సంధికృతం-శబ్దకారీన్యం పరుషవణాంరబ్ధం - నక్షరకాస్యనశబ్దస్యాతిదీ
ఘసమాసేత్యనేనసుప్తుపేతిసమాసః - ఎతేనాన్త్రాసమాసాశ్చధ్వ
సమాసాచవివక్షితేతిబోధవ్యం-తదుక్తం || అవృత్తిమధ్యవృత్తిగ్వాఘ్నా
ధుర్యేఘటనాతథేతి || ఉదాహరతి కాకతీయేత్వాది || వతంసీకృతేత్యత్రవ
ష్టివాగురిన్లోపమవాప్యోరుజసగయోరితివచనాదకారలోపః || విత
రణేతి || విభవతిప్రభాసతి-క్షీతిసురజనాః బ్రహ్మణనాస్తేహంసమూహ

ఇతిజనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనేత్యాది నాతల్పరిత్యయః - ఖండికాదిభ్య
 శ్చైత్యత్రసామూహికేమతదంతవిధిరస్తీతిజ్ఞాపనాత్ । అత్రోదాహర
 ణస్వయేపికోమలవజ్రైః రల్పసమానైర్మృదుబంధేన చకీర్త్యేదాద్యా
 ద్యుద్దీపనవిభావవ్యంగ్యశృంగారగతాస్లోదకత్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపా
 దనాద్యైరగ్భీరీతిః - అశ్రయద్యపికిరీచంవనచర్చనమిత్యాదౌ - రెఫ
 సంయోగః - తోషితాశేషేత్యాదౌశకారషకారౌచేత్యేవమల్పశఃపరుష
 వణాః - స్పంతి - తథాపినమాధుర్యభంగః - అతఏవానందవర్ధనాచార్యైః ।
 శషాచరేఫసంయోగప్రవగః - శృంపిభూయసా । పరోధినస్సృశ్యం గారే
 తేనవణ్ణరసమ్యతాఇత్యత్రభూయసేత్యుక్తం । ఏవముత్తరత్రాప్రూ
 హనీయం॥ ౨౧॥ గౌడియామాహ ఓజఇతి । అత్రోజశ్చబ్దేనసమాసభూ

రతరుగణనాయాం కామధేను ప్రసంగే షీతిసురజనతే
 యంవీతకాచూహాలాసీత్ ॥ ౨౧ ॥ ఓజఃకాంతిగుణోపే
 తాగౌడియారీతిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్రచండతరదోద్దండ
 ఖండితారాతిమండలః । విభర్తుర్వీధురాంగుర్వింప్రభవ
 న్నంద్యసూపతిః॥ యథావా॥ ఉద్యద్దోస్తంభః క్షత్రుటద
 రిమకుటాటోపసంజాతగాహుభ్రాంతిభ్రశ్యత్పతంగా
 భయకరణచణస్ఫారణసీరరేణుః । అంధ్రత్నాభర్తురా
 సీదధికరణధురాభిన్నమతైభకుంభ పోద్యన్సుక్తాఘతా

యస్త్యముచ్యతే - కాంతిశబ్దేనచోద్భుటపదత్వం ॥ ఉదాహరతి ప్రచండే
 తి॥ ఉర్విధురాంభూభారం - ఋక్పూర్ణూరిత్యాది నాసమాసాంతోచ్
 ప్రత్యయః॥ ఉద్యదితి ॥ అశ్రఖడ్గోత్కృష్టప్రతిభలగుకుటేషుస్వర్భాను
 భ్రాంత్యాకాండశీకస్యభానోరభయకరణచణత్వం నాసీరరేణోరుత్ప్రే
 త్యతే - తేనాస్యసూర్యాస్తమయప్రతీతిజనకంతస్సండలావరణంగవ్య
 తే - తతశ్చవీరవరణోఽఘృకతయాసమాగతాప్సరోముఖానాంచంప్రత్యే
 నదతితేభకుంభయుగలోగ్ధలితహక్తికానాంతారాత్వేనచరూపణాద్ర
 ణధురాయారజితత్వంగవ్యతే - నచానేకనితానాధకధనందోహయ - వీర
 రుద్రవిద్రుమవిహ్వలీకృతచేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేనప్రతీ

తేః - అత్ర పరుషవణః సందర్భేణ సమాసభూయస్తే న చ రౌద్రరసగత
దీపకత్వలక్షణౌ జః ప్రతిపాదనాన్వేషణీయః॥ ౨౦॥ పాంచాలీమాహ పాం
చాలేతి॥ ఉదాహరణి జేతురితి॥ సభస్యంతరిత్యే భూవిభ్రమం భూభావం బి
భ్రతి సతి-వియద్దీప్తిః కామందాకినీ- విశంకటాభ్యాం విశాలాభ్యాం తటి
భ్యాం దీప్త్యా సతీ మర్త్యనదీభాగీరధీజాతా - తథా గూఢతమారజోమయ
భూమెరథో వర్తమానా శాతవనదీ- పాతాళగంగాయతే భోగవతీభవ
తీత్య హేమామహదద్భుతమితి భావః॥ స్థానభితి ॥ సర్వాణాం చాతాహార
త్వాత్ప్రజోరగస్యద్విషత్ప్రాణపరిపుష్టత్వం నాద్భుతమితి భావః॥ తర్హికిమ

రాణికరపరివృతా స్ఫుర్వర్పధూవక్త్రచంద్రాః॥ ౨౧॥ పాం
చాలరీతి రైవ్యగర్భిగౌడీరీత్యుభయాత్మికా॥ యథా॥ జేతుః కా
కటిపీరగుర్రస్య పతేజైః త్రప్రయాణాన్ధితేయోనీరేణుభరే
సభస్యతిభృశం భూవిభ్రమం బిభ్రతి॥ జాతామర్త్యనదీవిశం
కటతటి దీప్త్యా వియద్దీప్తిః కా గాఢం గూఢతమాచ శాతవనదీ
పాతాళగంగాయతే॥ యథావ ॥ స్థానేకచ్ఛలమర్చిగండనృ
పతే త్వష్టద్గభోగీద్విషత్ప్రాణైర్యశ్చరితోషమేతి సతతం కిం
త్వేతదత్యద్భుతం । పీతేన ప్రతిపద పాథివియతః క్షీరేణ గౌర
త్విషం యత్సంధాయతి శ్రీలోకభరితాం త్వత్కీర్తిలక్ష్మీసు
ధాం॥ ౨౩॥

అధశయ్యా.

అధశయ్యా॥ యాపదానాం పరవోన్య మైత్రీశయ్యేతి కథ్య
ద్భుతమిత్యాకాంతాయామేతదిత్యాహ పీతేనైతి ॥ పయఃసానంబుజం
గానాంకెవలంబిషవృద్ధయతిలోకప్రసిద్ధం- అత్ర పునరధికతరసుభావృ
ద్ధయతిమహదద్భుతమితి భావః - శ్రీలోకభరితామితి-త్ర్యవయవోలో
కస్త్రిలోకః- శాకపాథి వాదిత్వాత్సభ్యుపపదలోపీ సమాసోనద్విగురితి
ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజనమిత్యత్ర ప్రథమస్లోకే - అత్రోదాహరణ
ద్వయేపి పునోన్వీక్షరీతి సాంకర్యేణాద్భుతరసప్రతిపాదనా త్పాంచాలీ॥
౨౩॥ అధరీతయశ్చైయతీత్యత్ర చ శబ్దసముచ్చితయోశ్శయ్యాపాకయో
ర్మధ్యే శబ్దభర్తృత్వసామ్యాక్రీత్యనంతరం శయ్యామాహ ॥ యాపదానా

మితి॥ పరాఉత్కృష్టాఅన్యోన్యస్యమైత్రీవినిమయాసహిష్ణుత్వమిత్యర్థః
అతఎవాస్యాఠిభ్యోభేదఇతిభావః॥ ఉదాహరతి - దాతురితి॥ గతార్థమే
తత్ ॥ లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజయతి అత్రైతి॥ ౨౮॥ పరిశేషాత్పాకమాహ॥
అధైతి॥ అర్థస్యశృంగా రాదేగఁభీరిమాఅస్వాద్యమానతావిశేషఇతిష
ష్ఠీసమాసః - పూరణగుణేత్యాదినానిషేధస్తు - తదశిష్యంసంజ్ఞాప్రమా
ణత్వాత్తద్యత్త కారవంప్రసజ్యేతేత్యాది వాణీనిశబర స్వామిప్రముఖ
మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్యఇతిపదమంజరీకారః ॥ ౨౯ ॥ ద్రా
త్రౌపాకముదాహరతి స్మరేత్॥ ఓషయమాశ్రవిశ్రాంతివిరహీణోవిశృం

తే॥ యథా ॥ దాతుఃకాకతివంశమంజనమణేర్నిస్సీమవిశ్రా
ణనిష్ణోఘాలంఘితకల్పపాదపగుణప్రాధేరగాభౌజసః॥బిభ్రీ
చ్ఛార్దకాముదీపరిష శంసామంతసీమంతినీగండాభోగగూ
ఢపాండిమధురంధతైయశఃప్రాయశః॥అత్రపదవినిమయా
సహిష్ణుత్వాద్భృంధస్యపదానుగుణ్యరూపాశయా॥ ౩౦॥ . .

—❀ అధద్రాత్రౌదిపాకాః ❀—

అర్థగంభీరిమాపాకఃసద్విధాహృదయంగమః । ద్రాత్రౌపా
కోనాళికేరపాకశ్చప్రస్ఫుటాంతరౌ॥ ౩౧ ॥ యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణంచ॥ ద్రాత్రౌపాకస్సకథితోబహిరం
తస్స్ఫురగ్రసః॥ యథా॥ స్మరస్తేరాష్ట్రందష్టితమధురసౌర
భ్యసుభగాన్మనాగ్వీడాజాడ్యాః ప్రణయరసకల్లోలభరి

ఖలవృత్తిత్వమదమంధరత్వాదిగుణశీలాఃస్మైరాః - తమక్తంభావప్రకా
శే ॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయమదమంధరమాలితం । స్ఫురద్భూషితత్వతారం
యత్తస్మైరమితీకధ్యతఇతి - తెచస్మరప్రధానాఃస్మరస్తేరాః - మంద
స్మితాహాసగర్భాః సంభోకౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాః సంతాపహ
రాఃసారభ్యేణపద్మినీజాతేరస్యాఃస్మితనిమితైససుభగాశ్చయేతథోక్తాః -
కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తుసంభోకౌత్సుక్యభావనా । శీతలీక్రియతేతాహా
యేనతన్మధురంస్తృతమితిచోక్తైః - నాయికాయాః ప్రాథత్వాన్మనాగ
ల్పంవీడాజాడ్యంయేషాంతేతథోక్తాః అతఎవస్వానుకూల్యప్రకాశ

కాః - తదుక్తం - సప్రీడాలోక నేనైవస్వానుకూల్యప్రకాశనమితి । విప్రంభేపరమాంకాష్టామాయాధైదర్శనాదిభిః । యేనాంతరంగంద్రవతినన్నేహాభితకధ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః సేహాః ప్రణయశబ్దేనవివక్షితః - సవపరసోద్రవద్రవ్యంతస్యాంతరంగవారిధివాస్తవ్యకల్లోలైర్మహూర్తిభిర్భరితాః ప్రేమదాయినభిత్వర్థః ॥ ద్రవీభూతం మనోయత్రోదర్శనైప్రేమదాయితదిలక్షణాత్ । కృతానేకసూంధాః ప్రియదృష్టిప్రతిఘాతేనాత్మకృభరేణచ యథాక్రమమాసారప్రసారాభ్యా మంగీకృతతరంగభంగికాభిత్వర్థః - అతఏవైతేసోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ-తదుక్తం । సోత్సుకంతద్యదాలాక్యభూయోభూయోవలోకనం । కల్లోలభివయఃకాంతివిచ్ఛేదస్తత్తరంగితమితి - మనసిజసహస్రాణిస్సృజతః - 'విరతా' । కృతానేకసూంధా వృనసిజసహస్రాణిస్సృజతః కటాక్షోన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం ॥ ౨౬ ॥ సనాభికేరపాకస్సద్వదంతర్దూఢరసోదయః ॥ యథా ॥ లీలావిభ్రమపూర్వరంగముదితంతారుణ్యమెత్వత్రపానేపథ్యాంతరచింబితస్తరకళాలాస్యప్రసవశ్చయః । సవ్యఃపశ్యతకాకతీయనృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలఃకోవ్యస్యాస్తరళభువోవిజయతేశృంగారనాట్యక్రమః ॥ అత్రనద్రాగధప్రతీతిః - ఎవంవస్త్యలంకారప్రతీతాపపిద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంతరాణి మధుక్షీక్తస్యాపీతిభావః - యదర్శనేవిరక్తోపితుభ్యత్యేతత్సమస్తధమితిలక్షణాదేతేనమస్తధాఠవ్యంతే- ఎవంవిధానకటాక్షో - వామాక్షీమనోహరనయనా- రుద్రనృపతింపరితఃసర్వతఃకిరతి - అభితఃపరితఇత్యాదిదాద్వితీయా- కటాక్షులక్షణంతుసంగీతరత్నాకరే । యద్గతాగతవిద్రాంతివైచిత్ర్యేణవివర్తనం । తారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షంప్రచక్షతఇతి । అత్రేవంసమ్మద౯సహిష్ణోశ్శృంగారస్యపాఠసమయే ప్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్భూహిశ్చస్ఫురణంద్రష్టవ్యం ॥ ౨౭ ॥ నారికేళపాకముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ విస్తరేణవ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకాప్రకరణేషధ్యమోదాహరణప్రస్తావే ॥ లక్ష్యులక్షణంయోజయతిఅత్రైతి ॥ ఎవంవ్యాఖ్యానసాపేక్ష

త్వాన్నదుగ్రతమగ్ధప్రతీతిరత్వగ్ధః - ద్రాక్షాపాకనారికేశపాకావధాన్
 న్యదుగ్రతవిలంబితప్రతీత్యోపరాంకోటిమారూఢా - అతస్తదంతరాశవ
 ర్తిన్యామగ్ధమప్రతీతే రనేకవిధత్వా త్తదనుసారేణకదళీరసాలాదిపా
 కాస్వయమూహ్యేఇత్యాహవివమితి॥ ౨౭॥ ఇన్ధంకావ్యసాహస్రీంఘ
 ష్యతద్భేదానిరూప్యంతే॥ అధేత్యాదినా॥ తెషాంసామాన్యతస్స్వరూప
 నిరూపణపూర్వకంవిభాగమాహ॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ ప్రాధాన్యాదినిమి
 త్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాంధ్వర్యాదిసంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
 గ్యస్యప్రాధాన్యేఇత్యాదినా॥ యథాలోకేకస్యచిద్వస్తునస్సంజ్ఞానా
 ర్థంప్రదీపాదావివవ్యంగ్యార్థమేవవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌమహాకవి
 రాదీనియథాసంభవమూహ్యేని॥ ౨౭॥

— ❀ అధికావ్యవేశేషః, ❀ —

వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యాహస్సుటత్వే
 చసత్ప్రిధంకావ్యం । వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యేఉత్తమంకా
 వ్యంధ్వనిరివ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యేమగ్ధమంగుణీశూ
 తవ్యంగ్యమితిగీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్సుటత్వేధమంకావ్యం
 చిత్రమితిగీయతే॥ ౨౮॥ ఛనిర్యథా॥ స్వామిన్గోత్రమహీధ
 రానిమధునానీచైర్విధత్సేకుతోగాథానంబునీనీనూరోషికు
 రుషేకిందికృతీనల్పకాఁ । ఇన్ధంపార్శ్వచరానులాపమఖి

ప్రవృత్తైర్వ్యంగ్యస్యమధ్యేవిశ్రాంతివిరహానస్వవర్తంతంసహృదయ
 హృదయాకర్షణాచ్చతస్యప్రాధాన్యమిత్యనుసంధేయం - తద్విరుద్ధమ
 ప్రాధాన్యం-తచ్చవ్యంగ్యస్యచారుత్వాపకర్షోపానికృతంసస్వాభావిక
 మితి గుణీశూతవ్యంగ్యమిత్యేతద్విప్రత్యయేనసూచ్యతే । అధమకావ్య
 స్యాస్సుటవ్యంగ్యత్వేననీరసత్వాతేకవలవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యశ్ర
 యత్వేనాలేఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం - తచ్చశబ్దాథాలంకా
 రయోర్వ్యాససమాసాభ్యాంనిబంధనేశబ్దచిత్రమగ్ధచిత్రముభయచిత్రం
 చేతితేత్రేధావిభిద్యతే॥ ౨౮॥ తత్రధ్వనిముదాహరతి॥ స్వామిన్నితి॥ అల్ప
 శానత్యల్పకా - అనులాపంముహుర్భాషామసకృత్కథనమితియావత్ -

ధర్మైషిణానతుకులాచలాద్యపమైషిణా - గుణైకవసతిసపునరచలాదిప
దేకైకగుణాధారః॥ అత్రన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాద్యపకర్షణమి
తాభావాత్ప్రేరేణోత్తమకావ్యోమైవేత్యభిప్రాయేణాహ - అ
త్రైతి॥ ౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి॥ ప్రత్యగ్రైతి॥ అత్ర కావ్య
ణ్యపచనాచిచ్ఛేదవిశేషగూఢవ్యంగ్యస్యయాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో

లంస్యకృత్యధమైషిణాస్మప్తేఃపక్షభువాగుణైకవసత్స్మిన్
వీరరుద్రస్మపః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యకులశైలాతశాయ
సమున్నతత్వమతిసముద్రగాంభీర్యం లోకపాలానికిమైశ్వ
ర్యంచద్వన్యతే । తథాకులశైలపయోనిని లోకపాలనిర్మాణ
సంగంభాతిశాయీసర్వవిలక్షణఃకాకతీయనిర్మాణవైభవవి
తివ్యగ్యతే॥ ౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యంయథా॥ ప్రత్యగ్రప్రస
రత్ప్రతాపవిభవవ్యాప్తాఖిలాశాంతరైశ్చత్రాతరివీరరుద్ర
స్మపతౌసంహాసనాధ్యాసిని । ఆస్థానీంసముపాగతైర్గుప్తప
రైస్తాస్తాస్తథా దర్శితాశ్చైష్టయాభిరమువ్య కాకలిఃఖద్వ
ష్టిఃకృపార్ద్రీకృతా॥ అత్రప్రాప్తాభిషేకమహాలాస్యసస్య
ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్ర శరణార్థినాంపార్థివా
నాం తథావిధకార్షణ్యోక్తి పునఃపునఃప్రణామాదికంవ్యం
గ్యంతాస్తాశ్చైష్టాదర్శితావివాచ్యాదనతిశాయీతిగుణీభూ
తవ్యంగ్యతా॥ ౩౦॥ చిత్రంత్రివిధం-శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభ
యచిత్రంచేతి-తత్రశబ్దచిత్రంయథా॥ యోనీరక్షణసక్షిణాః
క్షుతజగన్మోఖా ధ్వరీక్షక్రమాః యుగ్రక్షత్రియపతశిక్షణవి
భౌప్రక్షిప్తకాక్షేయకాః । ఉద్దామోద్యుగసస్యరుద్రస్మప

క్రప్రాయత్వాదగూఢత్వేన నచారుత్వాలిశయవిత్వాహ వాచ్యాదన
తిశాయీతి॥ ౩౦॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ యోనీతి॥ దురీక్షక్రమాఃఅ
భ్యాసజనితలాఘవాతిశయేనదురవబోధాయుధప్రయోగపరిపాటీకాః -
యుద్రక్షత్రియపయోరాజపార్శ్వబలం-కాక్షేయకఃబిడః కులకుక్షిత్యా
దినాశైషికోఢకఞ్ప్రత్యయః-యదైతత్సూత్రంభాష్యకారోనవన్మపే

తదాదృతికుక్షీత్యాదిసాధుః - స్వాధీకఃకప్రత్యయః - అత్రదోర్దండ
 శ్రీడాసానుశనిత్వరూపణంగర్వాణాంపర్వతత్వరూపణేహేతుః-అతఃప
 రంపరితంయావకం-తస్మిన్సత్యపికవేర్వప్రత్యనుప్రాసవవాభినివేశా
 చ్చబ్దిత్రవ్యైవప్రాధాన్యమర్థచిత్రస్యతు గుణభావవేతినోభయది
 త్రత్యమస్యేతిభావః॥ ౩౧॥ అర్థచిత్రముదాహరతి॥ ఖగ్గభితి॥ ఖగ్గైయు
 ధవిజృంభితేరిపుమహీనాధాంజలింబింబితం ప్రేక్షంతోజయలక్ష్మీవాస
 కమలంవన్యంతేవిజ్ఞానినః । మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీ
 తుంపునస్సృష్ట్యేరిపుజీవితానివిధేర్యాతస్యపీరాంబుజం ॥ జన్యేషుయు
 ధేషు-యాతస్యగచ్ఛతః(పత్యస్సేతిపారేప్రాప్తస్యేతిచాయా)భచ్చివా

తేదోర్దండయోశ్చండయోగజః ధుర్జనగర్వపర్వతభిదాం
 భోళయఃకేళయః॥ ౩౧॥ అర్థచిత్రంయథా॥ ఖగ్గైజుర్యువిజం
 భిపరిపుమహీనాహంజలింబింబితంపెక్ష్వంతోజయశచ్చివాస
 కమలంమణ్డంతివిజ్ఞానిణో । మణ్డేవీరపటవరుద్దవిహుణోజణ్డే
 సుఘోస్తుండణో సీర్మిపరిపుజీవిత ఇవిహీణో జత్తస్సపీథంబు
 లం ॥ ఛాయా ॥ ఖగ్గైయుధవిజృంభితేరిపుమహీనాధాంజలిం
 బింబితం ప్రేక్షంతోజయలక్ష్మీవాసకమలం వన్యంతేవిజ్ఞాని
 నః । మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీతుంపునఃస్సృ
 ష్ట్యేరిపుజీవితానివిధేర్యాతస్యపీరాంబుజం॥ ౩౨॥ ఉభయచి

సత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యదిహామిథస్సభితిపాక్షికోద్రాస్యః- ఘోస్తుండణో
 ఇత్యత్రతుంతవ్యక్తాసుగ్రహేరితితుమున్నృత్యయేగ్రహేర్హేరాదేశేఘో
 త్తుమితిసిద్ధం తస్యోత్తరపదేనసంధ్యభావః- పదయోస్సంధిర్వైవికల్పిత
 త్వాత్-వీరపటవేత్యత్రవాసమాసభితిసమాసవికల్పాద్విత్వాభావః-
 జత్తస్సేతివర్తమానాపదేశేనపరాసవైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య
 కమలభవఃకమలోపవేశేనావకాశాభావఃప్రతీయతే - అత్రప్రతాపరు
 ద్రఖగ్గప్రతిబింబితేరిపున్మపాంజలౌజయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోహ్య
 తదవహ్నవేనార్థసిద్ధేనబ్రహ్మసనకమలత్వప్రతిపాదనాదవహ్నవాలం
 కారః- అత్రైవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం- వృత్త్యనుప్రాసేతు
 గుణభావవేతినాత్రాప్యభయచిత్రత్యమితిభావః ॥ ౩౨॥ ఉభయచిత్ర

ముదాహరణి॥ విద్యతి॥ అత్రోభయత్రకవేరభినివేశా దుభయచిత్రత్వ
మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రైతి॥ యద్యప్యేతత్ప్రాప్తినాలంకారకారై
ర్నోదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రాప్త్యా న్యేనేతరభేదద్వయవదుభయ
ప్రాప్త్యా న్యేనాస్యాపినువచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ
తువోవిజయాయమంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాభివ్యక్త్యో
పమానుప్రాసయోరన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సమప్రధానభావయోగ్యం
సృష్టిమంగీకూర్వాణైః పూర్వైర్వేవోభయచిత్రమప్యగీకృతమితివిజ్ఞే
యం - నన్వేషూదాహరణేషుయథాయోగంవిభావానుభావవిశేషకథనే
నవీరశృంగారయోఃపర్యవసానాత్కథనాధమత్వం - సత్యం-శబ్దార్థాలం
కారయోరెవకవివివత్సావిషయత్వాద్విద్యమానోపి రసోదివాచంస్రప్ర

త్రంయథా॥ విద్యాసముద్రభువనైకభద్రై ప్రతాపరుద్రై
జితవైరిభద్రై । రత్నావినిద్రై ధృతశౌర్యముద్రై కాంతేవపు
ష్టీరమతేగుణాదై ॥ అత్రానుప్రాసోపమాభ్యాం చ
త్రతా॥ ౩౩ ॥

—❀ అధధ్వనివిశేషః, ❀—

అధధ్వనివిశేషానిరూప్యంతే॥ అత్రధ్వనేగ్లక్షణాభిధానా
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యాభ్యాంప్రథమం
భేదాద్వా॥ అవివక్షితవాచ్యస్యాథాంతరసంక్రమితాత్వంత
కాశవన్నప్రతీయతే-తదుక్తంకావ్యాలోకే॥ రసభావాదివిషయవివత్సా
విరహాసతి॥ అలంకారనిబంధోయస్సచిత్రవిషయోమత ఇతి॥ ౩౩॥
ఎవంత్రివిధమపికావ్యంసామాన్యతోనిరూప్యతత్రోత్తమకావ్యంప్రపం
చయితుంప్రతిజానీతే అధైతి॥ విభజతే అత్రైతి॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యస
న్యగ్భావితంవాచ్యంయత్రసోఽవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
రాజతాత్పర్యణ రాజపురుషసేవనవద్వ్యంగ్యపరత్వేనైవవివక్షితం
వివక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్రసవివక్షితాన్యపరవాచ్యః।
తత్రలక్షణామూలంచతుర్థావిభజతే- అవివక్షితేతి॥ తత్రార్థాంతర
సంక్రమితవాచ్యేవాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపితావతానుపయోగాదజ

హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానుపపన్న త్వాజ్ఞహల్లక్షణామూలత్వమితివిదేకః - సంక్రమితేతిశిచావ్యంజనసహకారివర్గస్యాయంప్రభావశిసూచ్యతే || అభిధామూలంవిభజతే - వివక్షితేతి || సంలక్ష్యఃస్ఫుటసంవేద్యఃక్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర సంసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - యత్రవ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య చరసాదేస్సన్నపితక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేదవదాశుభావిత్యాన్నలక్ష్యతేసా సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః || తత్రాద్యస్యశబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేనత్రైవిధ్యంసిద్ధవత్కృత్యాద్యంచతుర్థావిభజతే- సంలక్ష్యేతి|| జాతిగుణాదిరూపార్థోవస్తు - తదేవ విచ్ఛిన్నీవిశేషయుక్తమలం

తిరస్కృతవాచ్యతయాద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేనద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయాద్యైభేదా । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేశబ్దశక్తిమూలవస్త్యలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేవాక్యపదగతత్వేనచాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేఅర్థస్య స్వతస్సంభవిత్యేనకవిప్రార్థోక్తిసిద్ధత్వేనకవినిబంధనోక్తిసిద్ధత్వేనచత్రైవిధ్యం । త్రివిధస్యవస్త్యలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేషడ్విధత్వం । షడ్విధస్యాపివ్యంగ్యవ్యంజకతయాద్వైవిధ్యేద్వాదశవిధత్వం ।

ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధగతత్వేన వాక్యగతత్వేనపదగత

కారః|| ద్వితీయస్తత్త్రింశత్ప్రకారశిశ్యాహ|| అర్థశక్తిమూలశిశ్యాదినా అర్థస్యమూలభూతస్యవ్యంజకస్యేత్యర్థః - యోనకేవలంసాహిత్యమాత్రసిద్ధికింతులోకేపావిత్యేనసంభావ్యతే- సస్వతస్సంభవీ- యఃపునరసన్నపి లోకే కపినాప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే సకవిప్రార్థోక్తిసిద్ధః- కవినిబద్ధవక్తృప్రార్థోక్తిసిద్ధస్త కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధశ్చిత్రయాణాంవిదేకః- షడ్విధస్యేతి - వ్యంజకస్యేతిభావః-వ్యంగ్యవ్యంజకతయేతి- వ్యంగ్యయోఃవస్త్యలంకారరూపయోఃవ్యంజకతయేత్యర్థః - తథాచోక్తంకావ్యప్రకారే|| అర్థశక్త్యుక్తువోప్యర్థోవ్యంజకస్సంభవీస్వ

తః । ప్రాథోక్తిమాత్రాన్నిధోవాకవైప్రేనోదితస్సవా ॥ వస్తువాలంకృ
తిర్వైతిషడ్భేదోసౌవ్యనక్షియత్ । వస్తులంకారమధవాతేనాయంద్వా
దశాత్మకఇతి॥ హేమచంద్రస్తుప్రాథోక్తిమంతరేణస్వతస్సిద్ధస్యాప్యకిం
చిత్కారత్వాత్తత్త్విద్ధత్వమేవసర్వత్రైతిస్వతస్సంభవిత్యాదిభేదత్రయం
నాంగీచకార॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేఃప్రథమస్వనానంతరభావీన్నిధ
స్వనోనురణనంతత్సాన్యశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యప్రీతిహోవ్యనురణ
నధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభనైకేనభూషణేనైవభామిని । పద
ద్యోత్యేననుకవేర్ధ్వనిసాభాతిభారతీతిధ్వన్యాచార్యవచనాత్పదగతేష్వ
పిరమ్యత్వమస్తీతివేదితవ్యం॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తితి॥ ఏకవిధవి
వేశి-ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యదుశ్శక్త్యాద్వితిభావః - అనురణనధ్వనిభే
త్వేనచత్రైవిధ్యేషట్త్రింశత్ప్రకారోర్ధ్వశక్తిమూలోనురణన
ధ్వనిః॥ఉభయశక్తిమూలోవాక్యగతత్వేనైకవిధవీవ॥ ఎవం
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥అసంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశ
రచనావర్ణగతత్వేనపక్షిధ్వనిః॥ఏవంఽపివక్షిత్వాన్యపరవాచ్యధ్వ
నేఃసప్తచత్వారింశద్భేదాః । అపిపక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్వి
స్సహధ్వనేఃప్రథమంశుద్ధాఏకపంచాశద్భేదాః ॥ తెషాంప్ర
గాఢోక్రిడీకృత్యాహ॥ ఎవమితి॥ఏకశ్చచత్వారింశచ్ఛేదకచత్వారింశది
తిద్వంద్వః-సర్వోద్వంద్వోవిభాషయైకవర్ణవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశి
వ్యంలూకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి భావ్యకారవచనాజ్ఞనపదాదిశబ్దవన్న
పుంసకత్వాభావః - నాపిభేద్యలింగత్వం-లింగత్యాదీనాంనవత్యంతానా
మమరకోశే - తానుచానవతేః(స్త్రి)యఇతినియమేస్త్రీలింగతాభిధానా
త్-యద్వాఏకోత్తరాచత్వారింశదితిమధ్యమపదలాపీసమాసః- ఏవమ
న్యత్రాపిప్రప్తవ్యం॥ద్వితీయమభిధామూలధ్వనింవిభజతేఅసంలక్ష్యేతి॥
రసాదీనామానంత్యేనతద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్ప్రద్యోతకప్రబంధాది
కృతోరసాదేక్షోధావిభాగఇత్యాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వాసపిధ్వనిభేదా
సంకలయ్యాహ ఏవమితి॥శుద్ధాధ్వన్యంతరాసంబద్ధాఇత్యర్థః॥ మిశ్రభే

దానాహ తెషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః॥ ననులక్షణామూలధ్వనై
రభిధామూలధ్వనిసంబంధే యదైకోమిత్రభేదః తదైవాభిధామూల
ధ్వనైర్లక్షణామూలధ్వనిసంబంధే భేదాంబరంభవిషయతీ పవమేకపంచా
శతోపిభేదానాంవిచార్యమాణై ఏకోత్తరశతషట్కాధిక సహస్రద్వయ
సంఖ్యాక (౨౬౦౧) మిత్రభేదసంభవాదైకకన్యూన తాత్రయణైసహ
ద్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనము
య క్తమితిచెత్సత్యం- భేద్యమైపితస్యామునాసంబంధోమువ్యవతేనే
తిసంబంధిప్రతినబంధినోరుచ్ఛారణవ్యత్యాసమాత్రంనపునశ్చమత్యా-

త్యైకమైకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమభేదస్యైకపంచాశ
ద్భేదాః॥ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః॥తృతీయస్యైకోనపంచా
శద్భేదాః॥అనైకమైకోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగే
షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర సంఖ్యాకామిత్రభే
దాః ॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధే
యోభేదస్తస్మిన్నైవాంతర్భూతోవివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యా
వివక్షితవాచ్యసంబంధేభేదోనప్రధగ్భూతః॥అనైనైవక్రమేణ
వస్తుధ్వనైరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోవ్యలంకారధ్వనైరవస్తు
ధ్వనిసంబంధాన్నప్రధగ్భూతజితీపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త
రసంబంధేవైకైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయాః । తస్యాపిమిత్రణస్య
త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయా సంస్పృష్ట్యచపునశ్చతుర్థా
యోజనైచతుర్తరశతత్రయాధికపంచసహస్రాణిభేదాః

రవిశేషః - అతస్తేషాంయథాయోగంమిధోంతర్భావపవేతియుక్తమైవో
క్తం॥తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యైతి॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వన్యం
తరేష్యంతర్భావందర్శయతిఅనేనైవేతి॥భూయోవిభాగమాహ తస్యాపీ
తి॥ధ్వన్యోస్తుందేహోస్తుదత్తేనానుగ్రాహ్యోనుగ్రాహకభావేనైకవ్యం
జకానుప్రవేశేనచత్రిరూపేణైత్యర్థః - సంకరవత్సపేక్షత్వాభావా
త్సంస్పృష్టైకైకరూపత్వంగ్రప్రవ్యం॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతుర్తత
రేతి॥ న్యూనాధిక సంఖ్యావ్యవచ్ఛేదాన్ముక్తా మేవసంఖ్యాంసంకేత

భాషయాక్రోడీకృత్యాహ శుద్ధాభితి || అత్రాంకప్రస్తారోవ్యుత్కృ
మేణరప్రవ్యః చంద్రపికః-శరాఃపంచ (౫౧) ఋతవష్టత్ - నేత్ర
ద్యే-అసలాస్త్రయః-ఇందురేకః|| (౧౩౨౬) అబ్ధయశ్చత్వారః ఖగశూ
న్యంబిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః-శరాఃపంచ (౫౩౦౪) తర్హికింసి
మిత్తంకావ్యప్రకాశ కారోంతర్భావయాతయామానపి కతిచనభేదాన్
సంగృహ్యచతురుత్తరచతుశ్శతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాన్

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిత్రఋతునైత్యానలేందవః

(౧౩౨౬) || సంస్కృష్టిసంకరాయాతా (౫౩౦౪) స్త్రవ్యభిఖా

గ్నిశరాభిధాః|| ౩౪|| తత్రశుద్ధానామేకపంచాశద్భేదానాం

నామధేయానికధ్యంతే || *

పదగతాథ్వాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.

వాక్యగతాథ్వాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.

పదగతాత్వంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.

వాక్యగతాత్వంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.

పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.

పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.

వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.

వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.

పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౯.

పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.

పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః

పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౧.

సంస్కృష్టిసంకరాయత్తభేదానజీగణత్ - కోవెదకింవాతత్రనిమిత్తంత
త్వనస్తవితత్రభవంతోవిదాంకుర్వంతు - అస్తాభిస్తుయుక్తియుక్తంవ
చోగ్రాహ్యం నతుపూరుషగౌరవాదితి న్యాయసరణిరనుసరణీయైతివి
ద్యానాథహృదయం|| ౩౪|| అధప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థంశుద్ధభేదానాంప్ర
తిజ్ఞాపూర్వకంసామానికధయతి తత్రేతి||గతార్థమేతత్ || ౩౫|| అత్ర

కతిపయోదాహరణప్రగర్భనే నోహకుశలానాం భేదాంతరాణిసుబోధా
 నీత్యభిప్రాయేణాహ అత్ర దిక్ష్వాత్ర మితి॥ ౩౫॥ ఉదాహరణ మూర్ధానశ్చ
 తి॥ ఆస్మాకా అస్త్యదీయాః-యస్మాన్మనస్తదోరన్యతరస్యాంఖిజ్ఞేత్వత్ ప్రత్య
 యేతస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః-అత్రాస్మాక ప్రకృత్యాస్త్య చ్ఛబ్దేనాస్త్యద

వాక్యగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తునా వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తునాలక్షారధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తునాలక్షారధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః

ర్థమహితైవ తావతానుపయోగాదైన్యవిశిష్టోద్భవద్ధ స్సామాన్యవిశేష
 భావసంబంధేనలక్ష్యతత్త్వాహసర్వదై న్యేతి॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుగ్ర
 వైరిణాంవైనతేయసన్నిధానేవాతాశినామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేత
 దభిసంధాయాహ అత్రైతి॥ ౩౬॥ విశదమైతి॥ అత్రవిశదమధవళిమోక్ష

ర్విషయభేదాన్నిగోపిసరుక్త్యం - అనయోర్వియద్విలేపనదిగంతపరి
 పూరణవిధానార్థత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేన గౌరాభ్యసేనాపి న
 పానరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్ర విలిప్తవదంమూర్తిదితస్యవిలేపనస్యా
 మూర్తేవియత్యనుపపద్యమానత్వా తస్మిన్వర్గపరిత్యాగనోపరంజనాతిశ
 యంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశేప్రకాశాధిక్యంవ్యసక్తి
 త్యభిప్రాయేణాహ అత్రైతి॥ అనెనై వేతి-వాక్యగతత్వమేవాత్రభేదక
 మితిభావః- అత్ర జహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం తచ్చ
 శబ్దైకవ్యాపారాద్యవ్యంజనాదేవ- అన్యధాలక్షణాయాపవానుపాదేయ
 త్వప్రసంగాదిరప్తవ్యం-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాధా

ఖిలాశాంతాః॥ విహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్ర

స్య॥ అత్రవిశదిమవిలిప్తవియతభిత్వత్వంతతిరస్కృతవాచ్య

త్వం॥ అనెనై వక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యదాహార్యం॥ 32

అధార్థశక్తిమూలావస్తునావస్తుధ్వనిగృహా॥ అబ్జానృతూ॥ వి

నామాసాక్షాత్క్షవత్సాన్నినాతిథీ॥ రాత్రీర్వి నాపికాంక్షం

తేకాకతీయరిపుస్త్రీయః॥ అత్ర ఋతుప్రభృతీనాంకామో

ద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంక్ష్యతభిప్రతీయతే॥

తేనతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనెనప్రతా

పరురస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః । త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే॥ ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నావరాక్రియే

తి॥ 32 ॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదబాహుళ్యేనబహువక్తవ్యత్వా

దర్థశక్తిమూలానాదాపుదాహర్తుమాహ అధేతి ॥ అబ్జానితి॥ అత్ర ఋ

త్వాద్యభావాకాంక్షాయావాచ్యత్వేపి తస్యాఃకామోద్దీపకత్వహేతు

కత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రైతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ-

తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః ॥ తస్యాపివ్యంగ్యమాహ-అనే

నేతి-ప్రియవియోగేనేత్యర్థః-వ్యజ్యతభిత్వనుషజ్యతే-ఏవముత్తరోత్తర

వ్యంగ్యవివకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్యవాచ్యాదుత్పన్నోయేనాస్యధ్వ

నివ్యవదేశభిత్వాహ ఇతివాచ్యాదితి॥ కించప్రథమకత్వాయాంప్రతీయ

మానస్యము త్వాద్యభావాకాంతౌలక్షణస్యవస్తునోవ్యంజకవస్తుత్తైవి
 ధ్యాతైర్విధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా॥ ౩౮॥ దృష్టేష్వతి॥ అత్రకీర్త
 శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంతౌదిలక్షణేన వస్తునాతేషాంయథాక్ర
 మంక్తేలాసక్షీరోదమందాకీసీచంద్రా భ్రమాతంగభ్రాంతిరూపోభాగ్రి
 తిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ తదేతదాహ అత్రహరస్యేతి॥ అత్రవ్యంగ్యస్య
 ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా
 ధాప్రియవిరహవిభురాశ్శత్రుస్త్రియః కతిపయవత్సరాజీ
 వితాశయాప్రధమమృతూనామభావంవాంఛంతి-అనంతరం
 తానపిగమయితుమశక్తాఃకతిపయమాసేషుప్రాణాన్ధారయ
 తుముద్యుక్తాఃజ్యోతాన్సవతాంపతౌణాంవినాశంవాంఛంతి
 అనంతరంమాసానస్యవనేతుమపారయంత్యఃకతిపయతిధిషు
 బీవితాశయారాత్రీణామసృష్టి మభిలషంతీతిబహువస్తువస్తు
 నావ్యజ్యతే॥ ౩౯॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా॥ దృష్టేకాక
 తివీరరుద్రస్యపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపిసీంవస్తుంవాంఛతిశంభు
 రత్రశయతులక్ష్మీపతిఃకాంక్షతి॥ సామంతావతిదివ్యతాప
 సగణఃసంవర్ధితుంవాద్ధయశ్చైష్టంతే సవిలాసమభిమురపి
 స్పృష్టుంశనైరీహతే॥ అత్రహరస్యకైలాసభాగ్రితిర్వరైః
 క్షీరాగ్ణవభాగ్రితిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౪౦॥ అ
 లంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణేకృపాణఃస
 ద్యస్సముద్యుక్తాధిరాదుఃశ్రీఃఅలంబతేరోషకషాయితస్యకా
 లీకటాక్షస్యవిజృంభితాని॥ అత్రాలంబతఇతినిదర్శనాలంకారే
 ణసకలరిపుక్షయఃక్షణాత్కృతఇతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౪౦॥ అలం
 నబలాదలంకారవ్యవదేశోనవిరుధ్యతే - ఏవమస్యప్రాప్యలంకారధ్వనౌ
 వేదితవ్యం॥ ౪౧॥ ప్రతాపేతి॥ కషాయితస్యారూణీకృతస్య - అత్రకృపా
 ణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితాసీవవిజృం
 భితాసీతిసాదృశ్యాత్కృపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపానిదర్శనాలంకా
 రః॥ ౪౦॥ కాకతీయేతి॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః - అనానుగుణ్యరూపఇతి

అధారస్యనభసోబృత్వా దాధేయస్యయశసోధికత్వాచ్చేతిభావః || తచ్చ
వ్యజ్యతఇత్యాహ ఆశ్రయస్యేతి || ఏషుస్వతస్సిద్ధైః - వ్యంజకస్యలోక
సిద్ధార్థత్వాదితిభావః || ౪౦ || అధకవిప్రాధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషువ
స్తునావస్తుధ్వనిముదాహరణి శాసంశాసమితి || శ్రావంశ్రావంపు
నఃపునఃశ్రుత్యేత్యర్థః - ఆభీక్ష్యైణములినిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః - ఖు
రళిర్మూదిసాధనశాలా - తత్రవిహరతఃక్రీడతః - కార్తికేయస్యకృత్తికా
పత్యస్యస్కందస్య - ఇషుణాశరేణజాతంయచ్ఛివ్రంతస్యఛర్మనావ్యా
జేనయాశ్రవణపదవీబహిర్నిగతంబాణరంధ్రమేవశ్రవణసరణిర్భూ

కారేణాలంకారధ్వనిర్యథా || కాకతీయవిభోఃకీర్తిపుండరీకేవి
జృంభితే | ధత్తైమధుకరక్రీడాంతమాలశ్యామలంనభః || అ
త్రకీర్తిపుండరీకే నభోభ్రమరక్రీడాంధత్తైమధుకరక్రీడాంతమాల
కారేణాశ్రయాశ్రయిణౌరనానుగుణ్యరూపోధికాలంకారో
వ్యజ్యతే || ఆశ్రయస్యకీర్తిపుండరీకస్యవైపుల్యంభ్రమరసా
దృశ్యప్రతిపాదనేనాబృత్వంనభసఃప్రతీయతే | ఏషుస్వతస్సి
ద్ధార్థశక్తిమూలత్వం || ౪౦ || అధకవిప్రాధోక్తిసిద్ధార్థశక్తి
మూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా || శ్రావంశ్రావంఖురళివి
హరతాగ్నికేయేషుజాతచ్ఛివ్రంతస్యఛర్మనావ్యా
చారణౌఘైః | శశ్వదీ తాంభువనమహితాంకాకతీం ద్రస్యకీ
ర్తింక్రాంచత్కైభృద్భవతిమహతోవిస్తయన్నిశ్చలాంగః ||

అత్రప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిస్థావరాణామపివిస్తయకారిణీతవ
వేతిభావః - తత్రచరణితావీప్సయనతాంతధోక్తాం - పురాకిలకార్తికేయః
ఖురళివిహరణవేళోయాం పరశురామస్సద్గయా క్రాంచగిరిం దదారేతి
ప్రసిద్ధిః - భువనానాంమహితాంపూజ్యమానామితి శేషషష్ఠ్యానిస్తాంతే
నసమాసః - అతపవ - క్షేనచపూజాయామిత్యాదిషుకారకషష్ఠ్యావస
మాసనిషేధఇతి హరదత్తః - అత్రకాగ్నిచాద్రైర్నిశ్చలాంగత్వే విస్త
యాదివేతిహేతోరుత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేతాలంకారో వ్యంజకాప్రయో
గాద్గవ్యః - పవమలంకారేసత్యపిక్రాంచత్కైభృదితవస్త్యేవస్థావరాణా

మపివిస్త్రయకారిణీర్దిరితివస్తువ్యనక్తి - నపునరలంకారభాగః-అతోవస్తు
నావస్తుధ్వనేరేవేదముదాహరణం॥ ౪౨॥ వీరరుద్రైతి॥ నిగదవ్యాఖ్యాన
మేతత్ ॥ ౪౩ ॥ ఓసరశ్శుతి॥ తోద్వదవాపోతాఇత్యపశబ్దస్యఓకారః - భ

స్తువ్యజ్యతే॥ ౪౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యధా ॥ వీరరుద్రభ
టాదృష్టౌ జయలక్ష్మీనృతాకారణే । కర్షంత్యరివధూకేశా
నాననేకంటకిప్రమాః॥ అత్రజయలక్ష్మీసమాలింగితాకా
రరుద్రభటాదృష్టౌ సమదనాభివకంటకిచుమాశ్శత్రువ
ధూకేశానగర్షంతీవేత్సుప్తేత్సోత్సాహ్యతే ॥ ౪౩ ॥ అలంకా
రేవస్తుధ్వనిర్యధా ॥ ఓసరశ్శసహీహిసమంశజ్జావహుఆవి
సిధిశమాణావి । అప్పగహణభయేణవ్వసవిహుఎనుణోహరే
దభివి ॥ ఛాయా ॥ ఆపసరతిసభిభి సమంలజ్జా వధ్వాశ్శిధి
లమానాయాః । ఆత్మగ్రహణభయేనేవ సవిధగతేమనోహ
రేదయితే ॥ అతోత్సేక్షయాలింగనరూపవస్తువ్యజ్యతే॥
౪౪ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యధా॥అభయంయావమా
నానాంకాఃతీయేంక్రవిద్విషాం । రత్యాంనాంగీకరోతీవవనం
శాఖాగ్రకంపనైః॥ అత్రనాంగీకరోతీవేత్సుప్తేక్షయాప్ర
తాపరుద్రశత్రుభ్యోరక్షణంకర్తుంవనమపివిభేతీవేత్సుప్తే
త్సోత్సాహ్యతే॥ ౪౫ ॥ కవినిబద్ధవక్త్రప్రాధోక్షిసిద్ధార్థశక్తి
మూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యధా ॥ జహతహవాహుదుఅ
జ్జాణరణాహకరేహిరబ్జిణంససిణో । జంతాయెకడఖ్ఖాకా
ఆణస్తాతంమసీకాదుం॥ ఛాయా ॥ యధాతధావాభవత్వా
ర్యానగశాధమరురక్షణంశశినః । యత్తయాకటాటొలా
ఆజ్ఞస్తాతంమసీకర్తుం ॥ అత్రవిరహోతురాఆర్యావంద్రికా

యేణవేత్యత్ర - భివస్యపివమివతివద్వాభివశబ్దస్యకేవలోవకారోహే
తూత్సేత్సోత్సాహ్యంజకః ॥ ౪౪ ॥ అభయమితి ॥ అత్రక్రియోత్సేక్షయో
ర్వ్యంగ్యవ్యంజకభావఇత్యాహ॥ అత్రైతి॥ ౪౫॥అధకవినిబద్ధవక్త్రప్రా
ధోక్షిసిద్ధార్థేషువస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరణీ జహతహవేతి ॥ నవావ్య

యోదాతాదావీతి ప్రాస్తవః ॥ విలంబితాగమనంప్రియప్రతివిదగ్ధూతీ
 వచనమేతత్ ॥ ౪౬ ॥ కస్త్యమితిఃఅత్రప్రథమాధైలోకాలోకవీరున్ర
 యశసోఃప్రశోజ్జరవాక్యాని చత్వారి-ద్వితీయాద్ధమేకం లోకాలోక
 వాక్యం- మత్సుహృదితి- ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః - మేసుహృది
 తిక్ష్ణవిదపపారో లేఖికదోషాత్ - యుష్మదస్త్రదాదేశానాం పదాత్పర
 త్వనియమాత్ - అత్రతువాక్యాది త్వేనతదభావాదితి- అతపివోక్తం- స

మసహమానారోషోజ్జ్వలితయాకటాక్షోల్క- యాచంద్రం
 మషీకరోతీ సరక్షణీయభివ్యనేనవస్తునా ఇతఃపరంసాజీవితం
 ధారయితుమశక్తా ౭ధునైవత్వయాసమాగంతవ్యమితివస్తు
 వ్యజ్యతే॥ ౪౬॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా॥ కస్త్యంశుభా
 ఖిలాంగశ్చరసిసనుయశోవీరున్రస్యవైకేయంతేదివ్యదే
 హస్సురతిపరిసరేసుత్సుహృతీప్రతాపః॥ ప్రచ్ఛాద్యాలం
 స్ఫురద్భ్యఃకుముదసరసిజైఃఖ్యాపితం* వస్త్వరూపంసోమాశ్చై
 స్వాగతంవామవధిగిరిరహంకల్పితోనిస్తమసః॥ అత్రప్ర
 తాపరుద్రయశః ప్రతాపయోస్సోమారగ సాదృశ్యప్రతీతే
 రుపమావ్యవ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥
 ఉవహమాధావహుతివ తహతిరూఢో విజిభ్యరోమాణో ।ణి
 వభిసమాతిమసంభమ సంజాతిభట వృట్సరతి ॥ ఛాయా॥
 పశ్యతహళావధ్వాస్త్రధా రూఢోపినిర్భరోమానః । నృపతిస
 మాగమ సంభ్రమసంజాతభయభివాపసరతి॥ అత్రోత్పై

మానవాక్యేఘాతయుష్మదస్త్రదాదేశావక్తవ్యాభితి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి
 తి- నప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః-అలంఖిల్వోరితిక్వాప్రత్యయేల్యపాదేశః-
 ఖ్యాపితంవభివ్యతీద్వి త్వేభిధేయేవభితిపాక్షికంబహువచనం - యుష్మది
 గురావేకేషామితిచయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమసోగ్ర బాహ్య భాగేపీతి
 భావః॥ ౪౭॥ ఉవహేతి పశ్యతేత్యధైవ్యయం - హలేతిచ సఖ్యాహ్వనే-
 వాసఖ్యామామిహళామా లేతి ॥ భటవ్యేత్యత్ర మివతివవితివవ్యభివాధ్ధ

ఇతీవార్థేద్విత్వంప్రాప్తావకారః॥విభావనాలంకారఇతి-అకారణకార్యో
త్పత్తేస్తల్లక్షణత్వాదితిభావః॥ ౮౮ ॥ అప్రాప్యేతి॥శ్యామాయావనవతి
అత్రవిరహపాండిముఃకీర్తిసేవాహేతుకత్వముత్పేక్ష్యతే॥ ౮౯ ॥ అవ
శిష్టాఅర్థశక్తిమూలాఅన్యతపవద్రష్టవ్యాభిత్వాహ ఏవమితి ॥ అత్రాను
క్తాహేతుమాహ విస్తరేతి ॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహర
ణాంతరావగమస్య సులభత్వాత్పునస్తదుపాదానం గ్రంథగౌరవమే

క్షయాప్రియప్రార్థనాంవివైవ మానినీమనఃప్రసన్నమితివి

భావనాలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౮౮ ॥ అలంకారేణవస్తుభ్యనిర్వ

ధా॥ అప్రాప్యసేవావసరంనాధకాంతావృతస్యతే । త్వ

త్కీర్తింసేవమానేవశ్యామాసర్వాంగపాండురా॥ అత్రసే

వమానేవేతు్యత్ప్రేక్షయాసర్వధాస్వీకార్యత్వాదిరూపవ

స్తువ్యజ్యతే॥ ౮౯ ॥ ఏవంప్రబంధాదిగతత్వేనయథాసంభవ

ముదాహరణానిద్రష్టవ్యాని-విస్తరభయాదిహనోక్తాని॥౯౦॥

అధశబ్దశక్తిమూలభ్యనిః॥ సచవస్త్ర్యలంకారమూలత్వేనద్వి

విధః॥ తథాచోక్తం॥అలంకారోధవస్త్ర్యేవశబ్దాద్యత్రావభా

సతే । ప్రధానత్వేనసజ్జేయశ్శబ్దశక్తిస్సవోద్విధేతి॥ ౯౧॥

తత్రాసంకారభ్యనిర్వధా॥ ఏసాసచ్చంరాయోసామాఖుతు

మంసమాఅమోదోద్బంకింఉణణప్పదోసకహదీసభివసంఖు

అచ్చరిలంఛాయా॥ఏవసత్యంరాజాశ్యామాఖలుత్వంసమా

గమోద్వయోఃకింపునర్నప్రదోషకధాదృశ్యతేపతత్ఖల్వా

వావహాదితీజప్రపంచపరంవిస్తరశబ్దంప్రయుంజానస్యహృదయం-ప్ర

ధనేవావశబ్దఇతిఘృష్టితీషేధాదప్రిత్యయః- సతుశబ్దస్యవిస్తరభిత్వమ

రః॥ ౯౦॥ శబ్దశక్తిమూలభ్యనేద్వైవిధ్యేవృద్ధసంవాదమాహ తథాచో

క్తమితి॥ యద్యవ్యలంకారోపివస్త్ర్యేవ-తథావ్యలంకారోవిచిత్రంవస్తు-

భిత్తరస్తుశుద్ధమితిప్రతిపాదయితుంవస్త్ర్యేవేత్యేవకారః॥ ౯౧॥ ఏసోభితి॥

నాయికాంప్రతిసఖీవాక్యమేతత్ - ఘమాగమభితి-యుజ్యతభితిశేషః-

ప్రదోషోదోషఃకాలవిశేషశ్చ - అత్రశ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోఃకాం

తాన్మపయోఃప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచం ద్రాభేదాధ్యవసాయేనప్రా
 త్తస్యప్రదోషస్యకాలవిశేషలక్షణస్యప్రతిషేధేనవిరోధఃప్రతీయతే- త
 ద్యోతకమాశ్చర్యపదం- పరిహారస్తుదోషఃషేధాదివిరోధాభాసాలంకా
 రః॥ వ్యంగ్యంవివినక్తి అత్యైతి ॥ అనేకాగ్ధపదగుంభనమహిమ్నాకవేర
 ణ్ధాంతరంవివక్షితమేవప్రతీయతే-తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయప్రకృతే
 నౌపమ్యంకల్పనీయం - తెనవ్యంగ్యస్యోపమాలంకారస్యగ్నిప్తశబ్దాన్వయ
 వ్యతిరేకానువిధాయిత్యాచ్ఛబ్దిశక్తిమూలత్వమితిభావః॥ ౫౨ ॥ కాంతా
 రైతి॥హితాదాప్తాదితోస్తాన్మత్త్యైత్యర్థః-(హితార్థినశ్చితిపారాంతరం)

శ్చర్యం॥ అత్రప్రకరణేనకాంతాన్మపవాచకాభ్యాంశ్యామా
 రాజశబ్దాభ్యాంనిశాచంద్రప్రతీతేరుపమావ్యజ్యతే॥౫౨వస్తు
 ధ్వనిర్యథా॥ కాంతారవాససంతప్తాస్సంశృణుద్వంహితాది
 తః। కురుధ్వమధునారాజపాదసేవాంసరేశ్వరాః॥అత్రరా
 జపాదసేవామితిశబ్దశక్త్యాప్రకృతస్యప్రతాపరుద్రస్యప్ర
 తీతిఃప్రకరణాజ్ఞాయతే।అనెనప్రతాపరుద్రస్యసేవాకర్తవ్యా
 కిమరణ్యవాసెనసంతప్తాశ్చితివస్తువ్యజ్యతే॥౫౩॥ఉభయశక్తి
 మూలధ్వనిర్యథా॥జిష్ణురెషభుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతా
 యుధః।ముంచంతుత్సౌభ్యతస్సర్వైజపక్షవిజృంభితం॥ అత్ర
 త్సౌభ్యతోనిజపక్షవిజృంభితం ముంచంతుజిష్ణురెషభత్యత్ర
 శబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధశ్చ

సంశృణుద్వమిత్యత్రకర్తృణోహితోపదేశస్యావివక్షితత్వాదకర్తృకత్వం
 తదుక్తం॥ధాతోరధాంతరేవృత్తైర్ధాత్వధైనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేర
 వివక్షాతఃకర్తృణోకర్త్రికాక్రియేతి - అతపవ సమోగమృచ్ఛీత్యాదినాఅ
 త్త నేపదం ॥ అత్రప్రకరణానుగృహీతస్యరాజపదస్యమహిమ్నాప్రతా
 పరుద్రసేవాకర్తవ్యానైవంఘ్నమనుభవితవ్యమితివస్తువ్యజ్యతశ్చా
 హఅత్యైతి॥౫౩॥జిష్ణురితి॥జిష్ణుర్జయశీలశ్చంద్రశ్చ-అద్భుతాయుధంఖడ్గా
 దికంవజ్రాయుధంచ- త్సౌభ్యతోరాజాసంపర్వతాశ్చ - పతౌబలాఃగ
 రుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- శబ్దపరివృత్తినహిష్ణుత్వాభావాదితిభావః-

అర్థశక్తిమూలతేతి- తత్సహిష్ణుత్వాదితిభావః- అయంతువాక్యగణపవ॥
 ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వేనస్మమాహ రసభా
 వేతి॥ తదాభాసారసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేనభావోదయభావసంధి
 భావశబలత్వానిగృహ్యంతే - అక్రమఃఅసంలక్ష్యక్రమశ్చర్యధః - సచా
 శ్రరసపదాద్యలంకారశంకా కార్యేత్యాహ భిన్నఇతి ॥ తత్రహేతుమా
 హ అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యధః - రసాదీనామంగభావ ఏవా
 లంకారత్వాత్ - తదుక్తం - ప్రధానేనృప్రవాక్యార్థైయత్రాంగంతుర
 సాదయః॥ కార్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతిరితి ॥ ఉదాహరణము

త్యత్యార్థశక్తిమూలతా॥ ౫౪॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోర
 సాదిధ్వనిః॥ తథాచోక్తంశృంగారతిలకే॥ రసభావతదాభా
 సభావశాంత్యాదిరక్రమః॥ భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకా
 ర్యతయాస్థితఇతి ॥ రసభావోదాహరణంతత్సర్వరూపనిరూ
 పణప్రపంచోరసప్రకరణైభవిష్యతి॥ ౫౫ ॥ గుణీభూతవ్యం

— ❁ గుణీభూతవ్యంగ్యమప్తవిధంనిరూప్యతే. ❁ —

గ్యంమధ్యమంకావ్యమప్తవిధం । తథాచోక్తంకావ్యప్రకా
 శే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సం
 దిగతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమనుందరమితి ॥ కామి
 కువకలశవగ్నూఢస్యైవచమతాకరకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యం
 మధ్యమంకావ్యం ॥ ౫౬ ॥ యథా ॥ ఔన్నత్యంయదివర్ణ్య
 తెశిఖరిణఃక్రంద్యంతినీచైఃకృతాగాంభీర్యంయదికీర్త్యతేజల
 త్తరత్రభవిష్యతీత్యాహ రసేతి ॥ ౫౫ ॥ అధమధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్ష
 ణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజేనోద్దిశతి అగూఢ
 మిత్యాదివా॥ గూఢస్యైవేతి- సర్వమభ్యర్హితంద్రవ్యంప్రచ్ఛాదనమపే
 త్తత ఇతిన్యాయాదితిభావః- వ్యంగ్యస్యద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం- మధ్య
 ప్రతీతౌగూఢత్వం- విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం- తత్రాద్యంతయోర్మ
 ధ్యమత్వంమధ్యమస్యోత్తమత్వంచేతివివేకః॥ ౫౬॥అగూఢముదాహరతి॥
 ఔన్నత్యమితి ॥ వామసీకృతవింధ్యాచలశ్చుళుకీకృతసింధుసలిలశ్చ కుం

భసంభవభిమహతీప్రధా - అతోగస్త్యస్తీత్యనైలసముద్రభ్యోన
 విభేమితివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహుతేతి॥౫౭
 అపరస్యాంగమితి॥అనయోర్వివక్షితావధౌక్రమేణాహుతేతి॥అత్ర
 ప్రథమాదిశబ్దైనభావాదయోవాక్యాగ్ధీభూతోవాచ్యశ్చగృహ్యంతే-ద్వి
 తీయాదిశబ్దైనచభావాదయోనురణనంచగృహ్యంతే- తేనయత్రాంగ
 నోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవారసభావాచిరనురణనంచాంగత్వేన నిబ
 ధ్యతేతదవరాంగమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి వీతవీరీడమితి ॥ ఏకత్రోతోగ్ర
 శనాదన్యత్రాలాపాచ్చమానత్యాగః - వైస్వర్యం గద్గదభాషిత్యం -

ధయఃకుభ్యంతిగాధీకృతాః॥తత్త్వాంవర్ణయితుంబిభేమియ
 వివాజాతోస్యగస్త్యస్థితస్త్యత్వాన్వేగుణరత్నరోహ
 ణగిరేశ్రీవీరరుద్రప్రభో ॥ అత్రయదివాజాతోస్త్యగస్త్య
 స్థితశ్చత్య నేనజలనిధిపర్వతేభ్యోనవిభేమితివ్యంగ్యమత్రా
 గూఢం॥ ౫౭॥ అపరస్యాంగంయత్రరసాదెరసాదిరంగంతద
 పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ॥యథా॥వీతవీరీడమహస్తమానము
 దయదైవస్వర్యమావిర్భవత్స్వేవంధిర్భరగాత్రవెషధుమి
 శన్ముగ్ధంగళద్యాన్మకం । సంజాతప్రళయంచ కాకతిమ
 హీనాధస్తరోద్వజితాభూపాశ్చైలగుహాసుయాంతివిజనం
 భీత్యాసమాలింగితాః॥అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
 ౫౮॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా ॥ కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఖశూన్యేంద్రియత్వం- ప్రళయోనష్టచేష్టతా - శైలగుహాస్విత్య
 త్రాపిశబ్దోనుక్తోపిసామధ్యాల్లభ్యతే- అతస్తత్రాపివిజనం కంచనకో
 ణప్రాంతంప్రవిశంతీతిభావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత
 నాయకధర్మకవ్రతీతేస్సమాసోక్తిః - అత్రాన్యపోషకత్వేనాంగస్యాపి
 శృంగారస్యవర్ణ్యమానత్వేనసాగ్రీహన్యాత్తద్వశేనగుణీభూతవ్యంగ్య
 మిత్యేవవ్యవచేశోనపునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయాధ్వనితి - అ
 తవిమోక్షంకావ్యప్రకాశే-క్వచిత్కేనవిద్వ్యవహరభితి - ఏవమపరాం
 గాంతతముదాహర్యం॥ ౫౮॥ తృతీయంభేదమాహ వాచ్యేతి ॥ వాచ్య

స్యసిద్ధేరుత్పత్తేరంగమితివ్యుత్పత్త్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపాద్యుల
కాదపరాంగాదస్యభేదోదర్శితఇతివేదితవ్యం || ఉదాహరతి కరాళఇతి||
అత్రజలధారావ్యంగ్యేతి అభిధాయాః ప్రకరణాష్టాక్షధారాయామేవ ని
యంత్రణాదితిభావః - అతవీవనన్లైషఇత్యుక్తం - వాహిన్యఃకాకతీంద్ర
స్యత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే- రూపకస్యసిద్ధిక్పదితియతోరూపకంస్వని
ర్వాహాయప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలవీవన
వాంబుదః - కరవాలోనవాంబుదఇవేతివా రూపకోపమితసమాసయో
స్సందేహస్సోత్ - నచాత్రప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః| ధారయాశమయత్యుగ్రంప్రతాపజ్వలనం
ద్విషాం||అత్రజలధాగావ్యంగా - సావకరవాలనవాంబుద
ఇత్యస్యవాచ్యభూతస్యరూపకస్య సిద్ధిక్పదితిగుణీభూతవ్యం
గ్యం|| ౫౯ || అస్ఫుటంయథా || వీరరుద్రకృపాణస్యమహి
మాకౌప్యనంకుశః | ప్రసూతేకీర్తిగంగాంయఃపీత్వాద్విషద
స్సృజ్మదీం || అత్రకృపాణస్యజహ్నూరారాధిక్యప్రతిపాద
నాద్వ్యతిరేకేపరమస్ఫుటఃప్రతీయతే|| ౬౦ || సంధిగ్ధంయ
థా|| కాకతిత్కౌపతేర్దృష్టిరనురాగతరంగితాలగ్నాక్షల్వార
రమా లేవవధ్వాస్తుంగేకుచద్వయే||అత్రాలింగనేచ్ఛాయాం
వాక్యవిశ్రాంతిరధివాస్తన మండలాలోకవివేతిసందేహః||

౬౧|| తుల్యప్రాధాన్యంయథా|| నృపాఃప్రతాపరుద్రస్యని
మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణసమాసధమణ
త్వాభావాత్ - నచాస్తునామసందేహఇతివాచ్యం - సాధకబాధకాభా
వవీవతస్యాలంకారత్వాదితి|| ౫౯|| అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రేతి||జ
హ్నుఃపీతామేవనదీంపునరజీవనత్ - అయంపునరస్యధేత్యుపమానాదుప
మేయస్యాధిక్యలక్షణస్యవ్యతిరేకగ్యవీలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ
అత్రేతి|| ౬౦ || సంధిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి || అత్రాలింగ
నేచ్ఛాయావ్యంగ్యస్య చమతకారకారిత్యాత్ప్రీధాన్యం ఉతవాచ్య
స్యేతిసందేహోత్సందిగ్ధప్రాధాన్యమత్రేత్యాశయోనాహ అత్రాలింగ

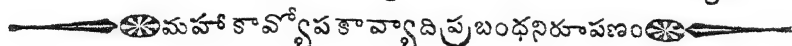
నేతి || ౬౦ || తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి నృపాగతి || అకలుషంకలు
 వంభవతికలుషాయతే- లోహితాదిత్వాత్కల్యప్రీత్యయః - వాక్యపరి
 త్యాత్మనేపదం - సర్వక్రకవినావ్యంజనైకప్రవణేనభావ్యం - అస్మితు
 వాచ్యస్యవ్యంగ్యేనసహసనుప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణీభావగతిభావః
 ప్రాధాన్యస్య సందేహసాదృశ్యయో సుహృదయవీచప్రమాణం ఉ
 ద్ధృతైరవ్యథాపి వక్తుశక్యత్వాదిత్యుక్తం భట్టగోపాలేన || ౬౧ || ..
 సప్తనుముల్లంఘ్యబుద్ధిస్థత్వాదప్రమంభేదముదాహరతి - అనుందరమితి ||

షేవధ్వంపదాంబుజే | అన్యథాన్యమనస్తాదృక్ ప్రసాదంకలు
 పాయతే || అత్ర ప్రతాపరుద్రస్యపాదసేవాయదిత్యజ్యతేత
 దానీంనగరేషువాసోచుద్గభ ఇతివ్యంగ్యార్థస్య వాచ్యస్యచ
 సమంప్రాధాన్యం || ౬౧ || అనుందరంయథా || ఏలసిళామ
 హిళాణంసోడోణం రెండదంసణామోలం | గురుఅణనిఅంతిఆ
 ఏవహుఆపసామశంవఅణం || ఛా || ఎకశిలామహిళానాం శ్రు
 త్వానరేంద్రదశనామోదం | గురుజననియంత్రితాయావ
 భ్వాశ్శ్యామలంవదనం || అగ్రనరేంద్రదర్శననిమిత్తంహర్ష
 ముత్పశ్యంత్యావభావాముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవచా
 రుత్వం | గురుజననియంత్రితాహంనరేంద్రంద్రష్టుంనగతవ
 త్యస్తీతివ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం || ౬౩ || యత్రకాక్వా
 ధాంతరమాక్షివ్యతేతదపిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ || యథా ||

ఏతేనైతేషాముద్దేశక్రమోనవివక్షితభిసూచ్యతే || ఏలసిలేతి || అత్ర
 గురుజనపరాధీనాకావిదేకశిలామహిళానాం సరేంద్రసందర్శనసంతో
 షమహాలాభం శ్రుత్యామలిసముఖాభూదితివాచ్యస్యాతి చారుత్వాదా
 త్తనస్తదలాభరూపస్యవ్యంగ్యస్యానుందరత్వమిత్యాహ అత్రనరేంద్ర
 తి || ౬౩ || అవశిష్టంభేదమాచక్షే-యత్రకాక్షేతి || కాకుర్వామశబ్దధర్మః
 తత్ప్రియోగే సర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభావపవ-తదుక్తం
 లోచనే- కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి-కావ్య
 ప్రకాశకారస్తుగురుఃఖేదంభిన్నేషయిభజతినాద్యాపికురుష్విత్వాదౌక్ష్వ

చిత్రాకోఃప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యఃఖదః
కురుషుయోగ్యత్యేవంరూపస్యగుణీభావానాచిత్యేనప్రాధాన్యాధ్వ
నిత్వమప్యంగీచకారఃఉదాహరతి॥ పిఅసహీతి ॥ మయిమమమహావర్ష
జసావితిపంచమ్యేకవచనేస్తదోమయ్యదేశః- జసేస్లుగితివైకల్పికోలుక్-
శితాత్పూర్వస్యదీఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్యవాచకాభావాత్సే-
వలవాచ్యసామధ్యకలభ్యత్యేనవ్యంగ్యత్వం - తస్యచకాకుసంస్పర్శా

పిఅసహికహహి అహిఆభోణీశశ్చీసరస్సుతమయ్యజాంబ
హుమన్ణ్యైసోణరణాహూగుణవిసేసన్జ్ఞో ॥ ఛాయా॥ ప్రి
యసఖకథయాధికాత్మోణీలక్ష్మీస్సగస్తతీమత్తః॥యాంబహు
మన్యతేసనరనాధోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రత్మోణీమదధికేతికా
కుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౬౮॥ చిత్రంతుకా
వ్యంశజ్ఞాలంకారచిత్రతయాబహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోవ్య
లంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౯ ॥ అధమహాకావ్యాద

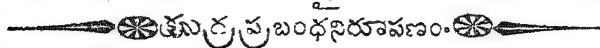


యఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥ నగరాణావశైలతుచంద్రా
రోదయవణానం ॥ ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్స
వాః॥విప్రలంభోవినాహశ్చకుమారోదయవణానం॥ మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాపి ॥ ఏతానియత్ర
వణ్యంతేతత్సహాకావ్యముచ్యతే॥ ఏషామన్వేదశానాంయైః
కైశ్చిదూనమపీవ్యతే ॥ తత్త్రివిధం-గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి ॥ అషాదఃపదసంమాతోగద్యంపద్యంచ

గ్లాఢత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగేనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం
మనసినిధాయాహ అత్రైతి ॥ ౬౮ ॥ అధమకావ్యప్రపంచోలంకారప్ర
కరణేభవిష్యతీత్యాహ చిత్రంత్వితి ॥ ౬౯ ॥ పూర్వంప్రబంధానాంధ్వ
న్యాశ్రయత్వముత్తం - తత్సర్వరూపస్యలక్షణమంతరేణదుజ్ఞానత్వా
త్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే అదైతి ॥ తత్రమహాకావ్యలక్షణమాహ నగ
రేత్యాదినా ॥ ఏతచ్చనగరానిబంధచతుర్వగళఫలచతురోదాత్తనాయక

త్వాదీనాముపలక్షణం-తత్ప్రపంచస్తుకావ్యాదర్శేన్రప్తవ్యః - చంపుకా
వ్యందమయంత్యాది-అఖ్యాయికానామగద్యకావ్యవిశేషః॥ తల్లక్షణమా
హ వక్త్రమితి॥ ఉచ్చాస్వసస్సగౌఁదిరివపరిచ్ఛేదభేదః భేదకమితి-కథా
యాఇతిశేషః-తదుక్తమభినవగుప్తాచారైవ్యః- అఖ్యాయికోచ్చాస్వసాది
నావక్త్రాపరవక్త్రాదినాయుక్తా-కథాతుతద్విరహితేతి - దండినాపునరు
భయోర్నామమాత్రభేదోనజాతిభేదభిత్వపపాదితం - తత్త-ధాఖ్యా
యికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా - వక్త్రంనామాప్తాక్ష
రపాదోమాత్రావృత్తశేషః-అపరవక్త్రమథ-సమవృత్తభేదః - ఉభ

తుష్పదం॥గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది । పద్యకావ్యంరఘువం
శాది ॥ అసగ-బంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే॥ అసగ-
బంధంసూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్యమయంకావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే । వక్త్రంచాపరవక్త్రంచసోచ్చాస్వసత్వంచభే
దకం ॥ వణ్యతేయత్రకావ్యజ్ఞైరసావాఖ్యాయికామతా ॥



౬౬॥అధర్ముద్రాఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥యెనకేనాపితాళే
నగద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రా
సవిచిత్రితం । తదుదాహరణంనామ విభక్త్యుక్తకసంయు
తం॥యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం

యోలక్షణంతువృత్తరత్నాకరే- వక్త్రంనాద్యాన్నసోస్యాతామబ్దే
ర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయుజిననరలాగురుస్సమేతదపరవక్త్రమిదంనజౌ
జరావితి॥౬౬॥అధర్ముద్రప్రబంధేమాదాహరణస్యలక్షణమాహ ॥ యే
నకేనేతి॥తాళేనచంచత్పుటాదినా-గద్యైఃప్రమేణకలికోత్కలికాపరప
ర్యామైర్విభక్తివిభక్త్యాభాసాంకితైర్వాద్యైః పద్యైఃప్రతివాక్యమా
దౌతత్వద్వాక్యసమాసవిభక్తీకనాయకనామాంకితైః స్తోత్రశ్చసమన్వి
తం-మాలినీనామవృత్తవిశేషః- ననమయయయతేయంమాలినీభోగిలో
కైరితిలక్షణాత్ - అత్రలక్షణస్యన్యూనత్వాద్వర్తమానపదానాంచ
సంకీర్ణత్వాదుభయంచారయన్వాయచష్టేయత్రేత్యాదినా॥ అత్రసం

బోధనవిభక్తిరప్తమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంతితో నవమగ్లోకశ్చే
త్యాదివిశేషాణాం సాక్షిగ్లోకాస్సహిత్యచింతామనోద్రష్టవ్యాః - అంతే
కవిప్రబంధనామాంతం పద్యవిశేషం కుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టు
భమార్యాం వాకవికృత్యాఖ్యయాన్వితాం । కుర్యాచ్ఛాటుప్రబంధానా
మయం సాధారణో విధిరితి ॥ ౬౨ ॥ చక్రవాళలక్షణమాహ సంబోధనేతి ॥
పద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాం కళికాత్వేనానుప్రవేశఉక్తః - విము
క్తస్సకపునరాకృష్టో విముక్తపునరాకృష్టః - స్నాతానులిప్తాదివత్పూర్వ

పద్యం నిబధ్యతే । అనంతరమపి చేత్యుపక్రమాన్యప్తవాక్యాని
సప్రాసాని సతాళాని ప్రతివిభక్తినిబధ్యంతే । అనంతరం
విభక్త్యాభాసాః - తదుదాహరణం ॥ ౬౩ ॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురం పద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్ఛక్రవాళకం ॥ ౬౪ ॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తాసంస్కృ
తప్రాకృతాత్మికా । అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వాచక్రైస్సం
ధసమన్వితా ॥ ప్రతిస్కంధంభిన్నవాక్యరీతి దేవనృపాచితా ।
సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావలీమతా ॥ ౬౫ ॥ వణ్యమా
నాంకవిరుదవణానప్రచురోద్భవ్విలా । వాక్యాడంబరసంయు
క్తాసామతావిరుదావలీ ॥ ౬౬ ॥ తారాణాం సంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః - తథాభూతశ్శబ్దోద్విత్ప్రక్షరపదం యస్య తత్తదోక్తం -
శృంఖలితదళాద్యంతపదమిత్యర్థః - అత్ర గద్యపద్యయోరావృత్త్యాది
కమన్యతోద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్టమాద్యంతాశీస్సమ
న్వితం । చతుర్థావాష్టథావృత్తంచక్రవాళం ప్రచక్షత ఇతి ॥ ౬౭ ॥ భో
గావలీమాహ ఆద్యంతేతి ॥ స్కంధః పరిచ్ఛేదభేదః - అత్ర భోగోపకరణో
ద్యానవసంతనాయకగుణాదివణానం ప్రాయేణ కథ్యవ్యం ॥ ౬౮ ॥ విరు
దావలీమాహ వణ్యమానేతి ॥ అత్ర స్వవిక్రమకులక్రమాగతవిరుదవ
ణానాతిరిక్తం భోగావలీపద్ద్రష్టవ్యం ॥ ౬౯ ॥ తారావలీమాహ తారాణా

మితి॥సంఖ్యయాసస్తవింశత్యైత్యధః॥ ౭౧ ॥ నన్వనేపిచతురుత్తరచ
తుర్భద్రాదిపాటుప్రబంధాఃకిమితిసలక్యత ఇత్యత్రాహ ఏవమితి ॥

ర్యుక్తాతారావలీమతా॥౭౧॥ ఏవంకవిప్రాధోక్తిసిద్ధాఃఽఽఽ
ద్రాఃప్రబంధాయధాసంభవమూహ్యః॥ అదైతేషాముదా
హరణాని సురభయాదిహనోక్తాని॥౭౨॥*

ఇతి విద్యానాధవిరచితే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే కావ్యప్రకరణం సమాప్తం.

ఉదాహరణానుక్తాహేతుమాహ అధేతి॥౭౨॥*



ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహేంద్రాపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్య
న్నః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
ధినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
వణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయప్రకరణమ్ - సమాప్తమ్.



శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

నాటకప్రకరణమ్.—3.

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి॥ అభినయశ్యభివ్యసక్తిపదాధానిత్యభినయః-పచాద్యజంతః-అభిపూర్వస్తునీఢాతురాభిముఖ్యాధానిణయే । యస్మాత్పదార్థాన్నయతితస్మాదభినయస్సృతశ్చితి- తైశ్చతుర్విధైఃతత్రపరగతసుఖిమఃఖభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వంతతోభవాభావాస్సత్వికాఃస్తంభాదయః-తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః-అంగంహస్తాది-తద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచికాహార్యాభినయాగృహ్యేతే - అత్రపాత్యాపరపర్యాయంకావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాః ప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ తత్రనాట్య, స్వరూపంనిరూప్యతే॥చతుర్విధైరభినయైఃసాత్వికాంగికపూర్వకైః,ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యంరసాశ్రయం॥భా

కరూపంవాచికం-తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం-అభినయాదిలక్షణంతు సంగీతచూడామణౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాత్ । ఉత్పాదయస్సహృదయేరసజ్ఞానంఋతంతరం । అనుకర్తృస్థితోయోధోభినయస్సోభిధీయతే।అంగికోవాచికశ్చైవసాత్వికాహార్యకాచితి। సచతుర్థాకృతస్తద్జ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే । రాగానుషంగియద్వాక్యంనాట్యేతద్వాచికంస్మృతం । సత్వక్రియాసాత్వికస్సృదాహార్యోభూషణాదికమితిధీరోదాత్తాదినాయకానామవస్థాధీరోదాత్తాదయః - అనియతత్వాదవస్థాత్వమేవతేషాంసజాతిత్వమిత్యుక్తంనాయకప్రకరణే- తా

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యప
 త్తిరిత్యర్థః-తసాశ్రయమితి- వక్ష్యమాణశ్రమేణవాక్యాధీభూతరస
 విషయమిత్యర్థః-అతోశ్రవాక్యాధాభినయఇతివేదితవ్యం - నటలప
 స్పందనఇత్యస్తాద్ధాతోరీషచ్చలనాథాణ్యస్పృత్యయేనాట్యమితివ్యుత్ప
 త్త్యాసాత్వికాభినయబాహుళ్యంసూచ్యతే || ప్రసంగాన్నత్యసృత్త
 యోర్లక్షణమాహ భావేతి|| భావాఃపదార్థభూతావిభావాద్యాఆశ్ర
 యావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం-అణవివాత్రవదాధాభినయో
 ద్రష్టవ్యః - సృతేగ్గాత్రవిత్తేపవాచినోనిస్తాంతాదగ్నాథైయతిసృత్యమితి
 వ్యుత్పత్త్యాఅంగికాభినయబాహుళ్యంసూచ్యతే - అతవిషనాట్యాద్భేద
 ద్యోతకస్త్రతల్పః - రసవిషయం సాత్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయ
 వాశ్రయంతుస్స-త్తంసాన్యన్నత్యంతాలలయాన్వితం||౧||వి
 షాదశరూపకోక్తాప్రక్రియా| సృత్తసృత్యయోర్నాటకాద్యం
 గత్వాదిహస్వరూపనిరూపణంకృతం| తథోక్తందశరూపకే ||
 మధురోద్ధతభేదేనతద్వయందివిధంపునః | లాస్యతాండవ
 రూపేణనాటకాద్యుపకారకం || తెననాప్యేనదశరూపకాణి
 భవంతి | నాటకంసప్రకరణంభాణఃప్రహసనండిమః| వ్యా
 మాంగికబహుళం మాగ్ధాపరపర్యాయంసృత్యమితివివేకః || సృత్తమతి||
 గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదఃకాలవిశేష స్తాళశ్వంచతుష్టాదిః - తదుక్తం-
 కాలోలఘ్వాదిమితయాక్రియయాసమ్మితోమితి | గీతాదేర్విదధత్తా
 శస్సుచద్వేధాబుధైస్సృతఇతి-లయోపి తాళాంతరాళవర్ణయఃకా
 లోపాలయనాల్లయఇత్యుక్తలక్షణఃకాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం
 దేశ్యాపరపర్యాయంసృత్తమిత్యర్థః|| ౧ || అస్యస్వకపోలకవిత్తత్వంప
 రిహరతి-ఏషేతి||సృత్యైతి క్వచిదవాంతరపదార్థాభినయేన శోభాహే
 తుత్వేనచనాటకాదాపుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదేతత్సం
 వాదవ్యాజేనానయోఃపునర్వైవిధ్యమాహ మధురేతి || మధురంలా
 స్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యర్థః||తేనేతి|| సృత్యసృత్తోపకృతేనేత్యర్థః-
 దశరూపకాణీతి || నాటికాసట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితిభావః -

తత్ప్రకారస్తుదశరూపకే ప్రప్టవ్యః ॥ ౨ ॥ నాట్యాభేదేషవస్తాద్విభదా
 ద్రూపకభేదఇత్యాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి॥ వస్తుకథాశరీరం- తస్యే
 తివృత్తమితి నామాంతరం-తదుక్తంభావప్రకారే- వస్తుతత్సృష్టిబం
 ధస్యశరీరంకవికల్పితం। ఇతివృత్తంతదేవాపలరాక్షాభిసయకోవిదా
 ఇతి-తద్వివిధం-అధికారికంప్రాసంగికంచేతి - తత్రాధికారఃఫలస్వా
 మ్యం-తద్వాసనిధికారి- అధికారేణాధికారిణావానిర్వృత్తమాధికారికం
 ప్రధానం-యథారామాయణేసీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేననిర్వృ
 త్తంప్రాసంగికంఅంగభూతం - తస్తుద్వివిధం-పతాకాప్రకరీచేతి - త
 త్రదూరానువర్తికాధికారికా-యథాసుగ్రీవాదివృత్తాంతః - అల్ప
 సువర్తికీప్రకరీ-యథాజటాయశ్శ్రీమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారౌవీధ్యంకేహామృగాదశేతి॥ ౨॥ నాట్యా
 శ్రయత్వేనాభేదఇతిశంకానయ్యజ్యతే । వస్తునెత్తరసాపై
 షాంరూపకాణాంహిభేదకాః॥ ౩॥ వస్తుత్రివిధం। ప్రఖ్యాతము
 త్పాద్యంమిశ్రంచేతి । తథోక్తందశరూపకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పా
 ద్యమిశ్రత్వభేదాత్తత్త్రివిధంమతం॥ ఇతిహాసనిబంధనంప్ర
 ఖ్యాతంకవికల్పితముత్పాద్యం। సంతకరాయత్తంమిశ్రంచేతి। ఏ
 వమాదివస్తుభేదాన్నాయకభేదాద్రూపకాణాంపరస్పరంభే
 దః॥ ౪॥ తథాహి॥ నాటకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్తో

ధికారికంద్వివిధంప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యంసిద్ధవత్సృష్ట్య పునస్త్రై
 విధ్యమాహ వస్తుత్రివిధమితి॥ ప్రఖ్యాతంమహావీరచరితాది-ఉత్పా
 ద్యంమాలతీమాధవీయాది-మిశ్రము త్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారి
 కపతాకాప్రకరీణాంప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యేవ
 స్తునోసవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభే
 దాదితి ॥ దివ్యమత్యోభయాత్తనావస్తునఃపునరపిత్రైవిధ్యాంగికారే
 తద్వదన్యేపిహవోభేదాఃకల్పయితుంశక్యంతపవ - అత్యేషుతేస్వయ
 మేవోహనీయాఇతివిస్తరభియానేహ పృథగ్స్వత్పాద్యంతే॥ ౪॥ వస్తాద్వి
 దయోరూపకభేదకాఇత్యుక్తం తద్వివిన్తీ తథాహిత్యాదినా ॥ స్పష్టో

ధాః॥ ౫॥ వస్తాద్విధిభేదాద్రూపకభేదోనిరూపితః అధునావస్తేక్వకదేశవి
శేషభూతసంధ్యాదిస్వరూపనిరూపయతి అదౌచ్యాదినా ॥ తత్రసమ్మ
తివ్యాజేనసంధీనాంవిభాగమాహ ముఖమితీ॥ సావమర్శావమర్శసహి
తా-ఉపసంహృతిః-విమర్శోనిర్వహణంచేత్యధాః - ఏతేహంసామాన్య

నాయకః । శృంగారవీరసయోరన్యతరస్యప్రాధాన్యం ।
అన్యేషాంరసానామంగత్యేనానుప్రవేశః । ప్రకరణేఉత్పాద్య
మితివృత్తాంగీరశాంతోనాయకః । శృంగారరసస్యైవప్రా
ధాన్యం । భాణేఉత్పాద్యమితివృత్తాంగీరసాంతోనాయకః ।
శృంగారవీరయోఃసూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనేక
ల్పమితివృత్తం । పాశండప్రభృతయోనాయకాః । హాస్య
రసఃప్రధానం । ఊమేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపితౄ
చాదయోధీరోద్ధతానాయకాస్తేషోడశ । రౌద్రరసఃప్రధా
నం । శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః । వ్యాయోగేప్రఖ్యాతమితి
వృత్తాంగీరోద్ధతోనాయకః । వీరగంధర్వప్రధానం । సమవాకా
రేదేవాసురాదయోద్వాదశనాయకాః । ఋగరసఃప్రధానం ।
కల్పితమితివృత్తంప్రసిద్ధంవా । వీర్యాంకకల్పితమితివృత్తం । ధీ
రోద్ధతోనాయకః । శృంగారరసస్యసూచనామాత్రసారతా ।
అంకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ప్రాకృతజనోనాయకః । కరుణ
రసఃప్రధానం । ఈహామృగైమిశ్రమితివృత్తాంగీరోద్ధతోనా
యకః । శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథతేహంసామగ్నీ
నిరూప్యతే॥ తత్రపంచసంధయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥
ముఖంప్రతిముఖంగర్భఃసావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధిర్నా

లక్షణమాహ సంధిరితి॥ ప్రయోజనమత్రత్రివర్గరూపంభలం - తచ్చ
ధర్మార్థకామేష్వైకైకస్యస్వవ్యతిరిక్తాభ్యాంద్వాభ్యాం మువసజనా
భ్యాంవ్యాసేనసమాసేనచసంబంధేనైవత్యేచద్వాదశవిధం - తదు
క్తం- భలంత్రివర్గస్తచ్చుద్ధమేకానేకానుబంధితేతి - తేనైకేనముఖ్య
నాన్వితానామితివృత్తంబండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్య

విరిత్యధః-తమ క్తం- ఏకకార్యాన్ని తేవ్యత్రకధాంశేషప్రయోగతః।
అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంగిరివ్యత్యతి । అధావస్థాధప్రకృతి
సంబంధేముఖాది సంధయోజాయంత్యత్యాహ తత్రైతి॥ అత్ర సన్న
మాహ బీజేతి ॥ అథప్రకృతయఃప్రయోజనసిద్ధిహేతవ్యతీకేచిత్ -
కథాశరీరకారణాస్తిభోజరాజాదయః - తద్విశేషాఃపూర్వోక్తాబీజాద
యఃపంచ- ఫలసిద్ధయేస్వీక్రియమాణస్య నాయకవ్యాపారరూపస్యోపా
యస్యపూర్వోక్తాఆగంభాదయఃపంచావస్థాభవంతి - తమ క్తం-అవస్థాః
పంచకార్యస్యప్రారబ్ధస్యఫలాధిభిరితి - తదేతమభయసంబంధేపంచ

మైకేన ప్రయోజనేనాన్నితానాం కథానామవాంతర ప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధోముఖసంధిః।
ప్రయత్నబిందుసంబంధఃప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాప
తాకయోస్సంబంధోగర్భసంధిః । నియతాప్తిప్రకార్యోస్సం
బంధోవివర్కసంధిః।ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధోనిర్వహ
ణసంధిః।తథాచోక్తందశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యాః
ప్రకరీకార్యలక్షణాః। ఆరంభయత్న ప్రాప్త్యాశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అథప్రకృతయఃపంచపంచావస్థాసమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేనజాయంతేముఖాద్యాఃపంచసంధయ
త్యతి॥౬॥అధారంభాదీనాంలక్షణంగూహ్యతే॥ ఔత్సక్యమా
త్రమారంభఃఫలలాభాయభూయసే । ప్రయత్నస్తుఫలా

చసంధయోజాయంత్యత్యధః - తత్రసాధనత్వాద్బీజస్యాదావుపక్షే
పః-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే-అపిచ్ఛేదాధాంబిందోస్తయోర్మధ్యే-
పతాకాప్రకార్యోస్తుబీజకార్యయోమాధ్యే యథాయోగంనివేశ్యత్యతి వి
జ్ఞేయం-తత్రపతాకాయావికల్పమాహ కోహళః-తన్నతేపతాకాస్థానే-
అపతాకేనివేశస్స్యాద్వింబోర్బీజస్యవాక్యవిదితి భావప్రకాశోక్తో విశే
షోద్రష్టవ్యః - అవస్థానాముద్దేశక్రమస్సానుధ్యక్షలబ్ధస్సప్తవివ॥౬॥అవ
స్థాపంచకంక్రమేణలక్షయతి ఔత్సక్యేతి॥ కాలాక్షుమత్వలక్షణోభిలా
షప్రకరణఔత్సక్యం - మాత్రశబ్దోవత్సమాణప్రయతాదిన్యవచ్ఛే

వకః ఫలస్యత్రివర్గరూపస్యలాభాయ-నపునఃకుద్రస్య-అత్రఫలగతం
 భూయస్త్యంతలాభఉపచర్యతే - నాయకవ్యాపారస్యస్వరూపాత్రిం
 చిదుచ్ఛానత్వమారంభిత్యర్థః - ఆరంభాదీనాంసర్వేషాం నాటకప
 వోదాహరణంభవిష్యతీతిలక్షణమాత్రిమత్రపరీక్ష్యతే॥ప్రయత్న స్త్వి
 తి॥ఫలాప్రాప్తావితినసితప్తమీ-ఫలప్రాప్తావితిపాతేవిషయసప్తమీ-
 కార్యసంపాదనయోగ్యతాప్రయత్నిత్యర్థః॥ఉపాయేతి ॥ ఉపాయే
 నాపాయశంకయాచకార్యస్యసంభవః - సంభావనాప్రతిబంధకోపని
 పాతేనశంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః ॥ నియంతాప్తింలక్షయతి
 అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకార్యనిష్పయోనియతాప్తిరీత్యర్థః ॥
 సమగ్రేతి ॥ బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వాదాధ్యక్షంఫలాగమిత్య

ప్రాప్త్యావ్యాపారోలిత్యర్థః ॥ ఉపాయాపాయశం
 కాభ్యాంప్రాప్త్యాశాకార్యసంభవః । అపాయాభావతః
 కార్యనిష్పయోనియతాప్తికా । సమగ్రఫలసంపత్తిఃఫలాగ
 మఉదాహృతః॥౭॥అధిబీజాదిపంచకంఽపూర్వతే ॥ స్తోకోద్ది
 ష్టఃకార్యహేతుర్బీజంవిస్తార్యనేకధా । అవాంతరాధావిచ్ఛే

ధః॥౭॥అథాధాప్రకృతిపంచకంక్రమేణలక్షయతి స్తోకేతి ॥ స్తోకోద్ది
 ష్టఃస్వల్పపక్షిప్తః- అనంతరమనేకధామూలస్కంధశాఖాపలాశాదివ
 న్నాయకోపనాయకప్రతినాయక భేదేన బహుధావిస్తారీకార్యస్య త్రి
 వర్గరూపస్యఫలస్యయోహేతుస్తద్బీజమివబీజం- తచ్చక్వచిదాత్మానీ
 నసిద్ధేర్ద్రావ్యకస్యాత్మోత్సాహోత్సకం - క్వచిదమాత్యాగీనసిద్ధేస్తమ
 త్సాహోత్సకం - క్వచిదుభయాధీనసిద్ధేరుభయోత్సాహోత్సకంశేతిరష్ట
 వ్యం- అత్రామాత్యగతోప్యత్సాహాయాజకవ్యాపారోయజమాన
 స్వేవనాయకస్త్వేవఫలంజనయతీతిబోధ్యం॥అవాంతరేతి ॥ అవాంత
 రారైరవాంతరప్రయోజనేః విచ్ఛేదేనామధ్యక్షరమప్రయోజన
 స్యేతిభావః-తదవిచ్ఛేదకారణంబిందుః-తదుక్తంభావప్రకాశే- ఫలేప్ర
 థానేవిబ్ధిన్నే బీజస్యావాంతరైఃఫలైః॥తస్యావిచ్ఛేదకౌహేతుర్బిందు

రిత్యాహకోహశశిలి॥ ప్రతిపాద్యేతి ॥ ప్రతిపాద్యకధాయాఃఫలోద్దేశ
ప్రవృత్తత్వేనప్రధానభూతాయాః రామాదినాయకవ్యాపారరూపా
యాఅంగం తత్సంబంధిత్యాదితిభావః- తదుక్తమాచారైః-ప్రధానం
ఫలసంబంధితత్సంబంధ్యంగమివ్యతఇతి - తథాభూతాకథా- సుగ్రీవా
ద్యుపనాయక వ్యాపారరూపాపతాకా- వ్యాపిసీత్యనేనప్రకరివ్యవచ్ఛే
దః-సనుపతాకాయామపివృధక్ఫలమిచ్ఛంతిశౌరదధాతనయాదయః - సు
గ్రీవాదీనాంతథాదర్శనాత్-నైతన్నయసహం- అంగానాంప్రధా
నఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితిచేన్నైషదోషః - దధేంద్రియకా
మస్యేత్యాదా వంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకా
రాత్-సన్వంగప్రధానఫలయోరేకాశ్రయత్వందృష్టాంతే - దాష్టాం
తికేతునతథేతివైషమ్యమితిచేన్నైషం - ఫలసంతుప్తస్యైవానుచరస్యా
ధాత్రియాకారిత్యేనతత్ఫలస్యాపిస్వామిఫలత్వాభిమానాత్ ॥ అవ్యా

దేబిందురచ్ఛేదకారణం ॥ ప్రతిపాద్యకధాంగంస్యాత్పతా

కావ్యాపిసీకథా । అవ్యాపిసీప్రకరికాకార్యనిర్వాహకృత్స

తే॥౮॥అధముఖంగిరూప్యతే ॥ ముఖంబీజసముత్పత్తిర్నా

పిసీతి॥లఘుఃప్రకరఃప్రకరి-శౌరాదిత్వాన్జీమ్ - తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్కా
చిన్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరఃపరేషా
మేవవేదికాదీనాంశోభాయైభవతి- ఏవమృతువణానజటాయశ్శ్రమణా
దివృత్తాంత రూపాప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవఫలంజనయతి నపునస్స
స్యేతిగ్రంథాంతరోక్తోవిశేషోద్రష్టవ్యః- అవ్యాపిసీతివిశేషనిషేధస్తుప
తాకోక్తప్రతిపాద్యకధాంగత్వ మాత్రాభ్యనుజ్ఞాపరఇతి ద్రష్టవ్యం-
కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకోంతిమః కథావయవఃకార్యమిత్యర్థః॥
౮॥ ఇథమవస్థాఅధాప్రకృతయశ్చనిరూపితాః-తదుభయయుగళపంచక
సమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణంక్రమేణాహ ముఖమిత్యాది
నా॥ఏతదేవలక్షణందశరూపకాదావపుక్తం - తత్రనానాభూతానామ
థానాం ప్రయోజనానాంరసానాంచ హేతుర్బీజసముత్పత్తిముఖ
సంధిరితికచ్చిద్వాచ్యచక్షే : నానాధాశజ్జస్యరసవిశేషణత్వ మంగీకృ

త్యానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యన్యః-మతద్వయేపిసర్వేష్వపి
 రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయాధాశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరేకం ప్ర
 యోజనజాతంవివక్షితం-అతఏవోక్తముభాభ్యాం-తేనాప్రివర్గఫలేప్ర
 హసనాదారసోత్పత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి-భావప్రకాశకారస్తు॥ య
 ధాకామోషయోగ్యత్రశృంగారోద్భవ్యతేరసః॥ అర్థోపయోగీవీరస్సాన్య
 ద్రాద్రోపిస్యాత్కాచిత్కాచిత్॥ రతూరూపేణధర్మాన్తోపయోగీకరు
 ణోభవేత్॥ అద్భుతోపివనఃప్రీతిప్రదత్వాతాగ్రవ్యసాహ్యకృత్॥ తే

ధరససంభవా॥ అంగానిద్వాదైతశ్యబీజారంభసమన్వ
 యాత్॥ ౯॥ బీజారంభానుగుణ్యేనముఖసంధేరంగానిప్ర
 యోక్తవ్యాని॥ ఉపక్షేపఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం॥ యు
 క్తిఃప్రాప్తిస్సమాధానంవిధానంపరిభావనా॥ ఉద్భేదభేద
 కరణాన్యన్వధానియథాక్రమం॥ ౧౦॥ ఏతేషాంస్వరూపంని
 రూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపక్షేపః॥ బీజస్యబహువకరణంపరిక
 రః॥ బీజనిష్పత్తిఃపరిన్యాసః॥ బీజగుణవర్ణనంవిలోభనం॥ బీ
 జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః॥ బీజనుభూగ
 మఃప్రాప్తిః॥ బీజసన్నిధానంసమాధానం॥ బీజసుఖమఃఖ
 నాతుర్విధానం॥ బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా॥ గూఢ
 బీజప్రకాశనముద్భేదః॥ బీజానుగుణస్రోతాహాసంభేదః॥

బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం॥ ఏతానిద్వాదశము
 భయానకబీభత్సహాస్యాఃకావ్యేషుయోజితాః॥ తత్తన్నేష్యమవోవృత్తి
 వశాత్ప్రియప్రివర్గగాతిత్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం
 త్రివర్గోపయోగిత్యమంగీచకార-తన్మతేనేకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయో
 జనకరసహేతుత్వంవివక్షితం-లక్షణానుగతిరపిసులభైవ - యదశ్రయ
 క్తంతద్ద్రాహ్యం॥ అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ ఉద్దిశతి ఉప
 క్షేపఇతి॥ అన్వధానీతి - నవృధక్లక్షణాపేక్షేతిభావః॥ ౧౦॥ తథాపిమం
 దబుద్ధ్యనుగ్రహోధముపక్షేపాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రతిజానీతే॥
 ఏతేషామితి॥ కంటకశోధనమంగలక్షణానాంయథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశపవకతప్యముః - మిధః ప్రయోగక్రమోనవివక్షితభివక్ష్యమాః॥
 ౧౧॥ అధసాంగం ప్రతిముఖసంధిమాహ లక్ష్మ్యేతి॥ కేనవిదం కేనలక్ష్మ్యత్వ
 స పరేణాం కేనాలక్ష్మ్యత్వంచేత్యధః - ప్రత్యంక నిబద్ధకార్యానుకూలా
 నేకప్రయోజనమధ్యే కతిపయస్పత్తిలక్ష్యత్వం కతిపయా నిష్పత్తిర
 ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాం మధ్యే ఉపక్షేపపరికరపరిన్యాస
 యుక్త్యధ్యేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧॥ అధప్ర
 తిముఖసంధిః ॥ లక్ష్మ్యే లక్ష్మ్యస్య బీజస్యవ్యక్తిః ప్రతిముఖం మ
 తం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్య ప్రయోదశ ॥
 బిందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగాని ప్రయో
 క్తవ్యాని॥ విలాసః పరిసర్పశ్చ విధూతం శమనముఖాని॥ నమః
 ద్యుతిః ప్రగమనం విరోధః పర్యుపాసనం । వజ్రం పుష్పము ప
 న్యాసోపణాసంహారకత్వపి ॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే ॥
 సంభోగవిషయమమోరధో విలాసః । దృష్టనష్టపదాథానుస
 రణం పరిసర్పః । అనిష్టవస్తువిక్షేపో విధూతం । అరత్యుపశమనం
 శమః । పరిహాసవచనం నమః । అనురాగోద్భూతనోధాప్రీతిర్న
 ముద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైరనురాగబీజ ప్రకాశనం
 ప్రగమః । ఛద్మవాహితాగమననిరోధనం విరోధః । ఇష్టజనాను
 నయః పర్యుపాసనం । ప్రముఖనిష్ఠురవచనం వజ్రం । అనురాగ
 ప్రకాశనవిశిష్టవచనం పుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరచనా
 ఉపన్యాసః । చతుర్వర్ణనిర్వణానం వణాసంహారః । ఏతే
 షాం మధ్యే పరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాం ప్రా
 ధాన్యం॥ ౧౨॥ అధగర్భసంధిః ॥ గర్భస్తదృష్టనష్టస్య బీజస్యా
 న్వేషణం ముహుః । అస్యాప్ర్యాశాపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక
 లక్ష్మ్యత్వంచేతి మతాంతరం - తాదృశస్య బీజస్యవ్యక్తిః ప్రకాశనం ప్ర
 తిముఖమితి॥ ౧౨॥ అధసాంగంగర్భసంధిమాహ గర్భభితి॥ ప్రతిముఖసం
 ధౌ లక్ష్మ్యే లక్ష్మ్యతయా దృష్టనష్టస్య బీజస్యాపాయశంకానువృత్త్యా విచ్ఛే
 దానువృత్తే ముహుః పానః పున్యేనాన్వేషణంగర్భసంధిరితి । అత్ర పతా

కాయావై కల్పితత్వాత్తదభావపక్షేపిప్రాప్త్యాశానియతైవ- పతాకా
స్థా నైతుబీజబిందోర్నరస్యతరస్యనివేశిత్యనుపదమేవోక్తం॥౧౩॥అధసాం
గంవిమర్శసంధిమాహ గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపి హేతునాకోధివ్య

ల్బనం ॥ పతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేనగర్భసంధేరంగాని
ప్రయోక్తవ్యాని॥ అభూతాహరణంమార్గోరూపోదాహరణ
క్రమాః॥సంగ్రహశ్చనుమానంచతోటకాధిబలైతధా । ఉ
ద్వేగసంభ్రమామైపాద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏ
షాంస్వరూపనిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగిభిద్వాచరణమ
భూతాహరణంతత్వాద్ధానుకీర్తనంమగః । వితర్కప్ర
తిపాదనవాక్యంరూపం॥ప్రస్తుతోత్కర్మాభిధానముదాహృ
తిః॥సంచితితాదృప్రాప్తిక్రమః । ప్రస్తుతోపయోగిస
మాధానవాక్యంసంగ్రహః॥ లింగాదభ్యుపాసమనుమానం
రోషసంభ్రమవచనంతోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమనిబ
లం॥అపకారిజనాద్భయముద్వేగః । శంకాత్రాసాచసంభ్ర
మః॥ఇష్టార్థోపాయానుసరణమామైషః॥ఏతేషాంమధ్యేఅభూ
తాహరణమగఃతోటకాధిబలామైపాణాంప్రాధాన్యం ॥
౧౩॥అధవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యబీజాదృప్త్యావ
మర్శనం । హేతునాయేనకేనాపివిమర్శసంధిరివ్యతే ॥ నియ
తాప్రిప్రకర్యకైరంగాన్యత్రత్రయోదశ ॥ నియతాప్రిప్ర
కర్యానుగుణ్యేనవిమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ త
త్రాపతాదస్సంఘోటోవిద్రవద్రవశక్తయః । ద్యుతిఃప్రసం
గశ్చలనంవ్యవసాయోనిరోధనం । ప్రరోవనంవిచలనమాదా
నంతుత్రయోదశ॥ఏతేషాంస్వరూపనిరూప్యతే ॥ దోషప్ర

సనాదినాలర్థస్యావమర్శసంపర్యాలోచనంకోధివ్యసనాదిజన్యోగర్భ
నిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్తేకోవిచారనిర్ణయో
విమర్శిత్యర్థః - తదుక్తం గర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధోవ్యసనాదిజః॥

విచారనిష్ఠ యోయస్తుపవిమర్శితస్మృతశ్చితి॥౧౮॥ అధసాంగం నిర్వహణసంధిమాహ బీజవంతశ్చి-సంసర్గేమతుప్ - బీజయుక్తాత్యర్థః - యథాయథంయథాన్యప్రకీర్ణానిజస్థా నేమాపన్యస్తాత్యర్థః- ఎకొముఖ్యోర్థఃప్రయోజనంయేషాం తెషాంభావస్తుత్త్వం- యత్ర బీజయుక్తాముఖ్యాపనమేవవాదః॥రోషసంభాషణంసంఘేటః । వధబంధాదికంచిత్రపః॥ గురుతిరస్కృతిద్రువపః । విరోధశమసంతక్షిః॥ తజనోద్వేజనేద్యుతిః॥గురుకీర్తనంప్రసంగః । ఉపమానంచలనం॥స్వశక్తిప్రశంసనంవ్యవసాయః । కోధసంరద్ధానామన్యోన్యవిమ్రోహనిరోధనం । సిద్ధవద్భాషిత్రేయఃకథనంప్రరోచనం॥స్వేద్యుతావిష్కరణంవిజలనం । కార్యసంగ్రహాదానం॥౧౮॥అధనిర్వహణసంధిః ॥ బీజవంతోముఖాద్యర్థావిప్రకీర్ణాయథాయథం । ఏకాధ్యక్షముపనీయం తెయత్రనిర్వహణంహితత్ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్యచతుదశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేననిర్వహణసందెరంగానిచతుదశప్రతిపాదనీయాని॥సంధిర్విరోధోగ్రధనంనిణయః

పరిభాషణం॥ ప్రసాదానందసమయాఃకృత్యాభాషాపగూహనం॥ పూర్వభావోపసంహారోప్రశస్తిశ్చచతుదశ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంరూప్యతే॥బీజోపగమనంసంధిః । కార్యమాగణంవిరోధః॥కార్యోపయేషణంగ్రధనం॥ బీజానుగుణకార్యప్రఖ్యాపనంనిణయః॥ మిథోజల్పనంపరిభాషా । పర్యుపాసనంప్రసాదః॥వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః॥ దుఃఖప్రశమనంసమయః॥లబ్ధస్థిరీకరణంకృతిః । ప్రాప్తకార్యానుమోదనమాభాషణం॥అచ్చతార్థప్రాప్తిరుపగూహనం । ఇష్టకా

ఖసంధ్యాద్యధాః పరమప్రయోజనసంబంధంలభంతే సనిర్వహణసంధిరిత్యర్థః - అతోప్రతిపాదిషు యత్ర క్వచనకార్యకారణభావసద్భావస్తుత్రైషక్రమోంగీకర్తవ్యోనత్యన్యత్ర - వస్తుస్వరూపవిచారేక్రమాంగీకారే కారణభావాత్ - లయ్యేషువ్యుత్క్రమదర్శనాచ్చ - తదు

క్రంత్రం॥వస్తుసేత్పరసాదీనామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితోత్రనాం
గానాంక్రమిత్యేవనిర్ణయితతి - సచతేహంప్రధానవస్తు సంబంధవ
నిబంధనీయతీతివాచ్యం - అన్యధాపిదోషాభావాత్-తదుక్తంనాటకప్ర
కాశే-ఉపక్షేపాదయః ప్రబంధేష్వాధికారికావాప్రాసంగికావాప్ర
యోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాదైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని
సంధ్యగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యోపసంహరతి - ఏవంచతుష్ట్యీతి॥
౧౫॥తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఎతేషామితి॥ అభినయరాగస
మృద్ధిరితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజనసమృద్ధిరిత్యర్థః - న
స్వేతేహంప్రయోజనకధనమనుపపన్నం - అంగానాంప్రధానఫలేనైవ
ఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం- తస్మాద్దృష్టఫలవత్త్వేనియతత్వాన్-

ర్యదర్శనంపూర్వభావః । కార్యాగ్ధోపసంహృతిస్సంహారః ।

శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్ట్యంగసహస్వితాఃపం

చసంధయఃప్రతిపాదితాః॥౧౫॥ ఏతేహంషత్ప్రయోజనా

నిసంభవంతి । వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం

ప్రకాశ్యార్థప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చనుతా-

రిత్వ మితివృత్తివిస్తరశ్చేతి॥౧౬॥ తత్రైతివృత్తంసూచ్యమ

సూచ్యంచేద్వివిధం।అసూచ్యమపిద్వివిధం । దృశ్యంశ్రా

వతత్తుదృష్టఫలం- తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధం

హ్యేతద్దృష్టంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేహం

లక్ష్యేమాదాహరణమూహనీయమిత్యపేక్ష్య పునరపి వస్తునోద్వేధాది

భాగమాహ తత్రేతివృత్తమితి॥ద్వితీయంద్వేధావిభజతి అసూచ్యమితి॥

తత్ర॥నీరసోనుచితస్తత్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః । దృశ్యస్తుమధురోదా

త్తరసభావనిరంతరత్రత్యాద్యయోర్వ్యవస్థా రుప్తవ్యా- శ్రావ్యంచేత్స

త్రచశబ్దఃశ్రావ్యగతావాంతరభేదాననుక్తమశ్రావ్యభేదంచముచ్చి

నోతి-శ్రావ్యంచసర్వశ్రావ్యనియతశ్రావ్యంచేతి ద్విధా - ద్వితీ

యంచజనాంతికమపవారితంచేతి ద్విధా- ఎతేహంలక్షణంతు - సర్వ

శ్రావ్యంప్రకాశంస్యాగశ్రావ్యంస్వగతంముగతం । ప్రిసతాకకరేణా

న్యూనపనాఠ్యాంతరాకథాం॥ అన్యోన్యముం త్రణంయ తస్యిత్తజ్జనాం
తేజనాంతికం॥రహస్యంకథ్య తేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమిలి - త్రిప
తాక గ్రహణంపతాకస్యాప్యపలక్షణాధాం - తదుక్తంతద్వేదిభిః-త్రిప
తాకఃపతాకశ్చగంజశోత్రంగతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషే
శ్రవసికిర్తితఇతి॥ లక్షణంత్యనయోస్సంగీతరత్నాకరే-తద్గ్రహణమాలసం
లగ్నకుంచితాంగుప్యకోభవేత్ । పతాకస్సహతాకారఃప్రసారితతలాం
గుళిః॥ సపవత్రిపతాకస్యాద్విత్రితానామికాంగుళిరితి॥ విష్కంభేత్యా
దిష్కోకశేషఃపునః । అధోఽపయేవకై స్సూచ్యంపంచభిఃప్రతిపాదయేదితి
ప్రథమాంకేప్రస్తావనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదితిభోజరాజః - ఆన్య

వ్యంచితత్రసూచ్యస్యసూచనాక్రమఃపంచవిధః॥ తథోక్తం
దశరూపకే॥ విష్కంభచూళికాంకాస్యప్రవేశాంకావతార
ణై రితి॥౧౭॥ఏతేషాంస్వరూపానిరూప్యతే॥ పృథ్వీపథివ్య
మాణానాంకథాంశానానిదర్శకః॥సంక్షేపాధాన్తవిష్కం
భోమధ్యపాత్రప్రయోజితః॥ సద్వివిధః-శుద్ధస్సంకీర్ణశ్చే
తి॥కేవలసంస్కృతప్రాచ్యశ్శుద్ధః । సంస్కృతప్రాకృత
జ్జమిత్రస్సంకీర్ణః॥౧౮॥అదచూళికా॥ అంతర్యవనికాసం
స్థాశ్చూళికాథ స్యసూచనా॥ యత్రనేపథ్యగతైఃపాత్రైర

త్రాంకద్వయమధ్యభిత్వన్యే॥ ౧౭॥ మతద్వయమవ్యంగీకృత్యతల్లక్షణ
మాహ వృత్తేతి॥పృథ్వీర్దిప్యమాణానాంకథాంశానానిదర్శకః - భూ
తభావికథాసూచకభిత్వధాః - సంక్షేపాధాః సంక్షేపైకప్రయో
జనకః-మధ్యపాత్రజ్జనేనానేకేనవాప్రయోజితః - తత్రైకమధ్యపా
త్రోనేకమధ్యపాత్రశ్చేతిశుద్ధోద్వివిధః - నీచమిత్రస్సంకీర్ణ ఏకవి
ధః-తదుక్తం-ఏకానేకకృతశ్శుద్ధఃసంకీర్ణోనీచమధ్యమైరితి - తత్రసంకీర్ణ
పిమధ్యపాత్రసంభవాత్తత్ప్రయోజితత్వంనవిహస్యతే-అతవివనాత్ర
నాయకపాత్రప్రవేశభిత్వేదితవ్యం॥౧౮॥చూళికాంలక్షయతి-అంతరితి॥
అంతరిప్రథానాయవనికాఅంతర్యవనికా తత్రసంస్థాయేషాంతైః యవ
నికాంతర్వతిభిరప్రవిష్టరంగై రిత్వధాః - విశేష్యమధ్యాహ్నవ్యా

చప్టే యత్రేతి॥౧౯॥అంకాస్యంలక్షయతి అంకాంతేతి ॥ యత్రమత్యై
 ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాటయన్వాచప్టే యత్రపూ
 ర్వేతి॥౨౦॥ప్రవేశకంలక్షయతి వృత్తేతి॥సీచపాత్రైశ్చేటీప్రముఖైరేకే
 నద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణైర్వృత్తవర్తిష్య మాణా
 నాంపూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యర్థః ॥ అతఏవాస్య విషుంభ
 వత్ప్రధమేకేనప్రవేశిత్యాహనాద్యేంకృతి॥ ౨౧॥ అంకావతారంల
 క్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విషుంభాదివి
 ఛేదనసభావ్యమితిభావః ॥ అసూచితేతి- పూర్వాంకవర్తినామేవపా

ర్థస్సుచ్యతేసాచూళికా॥౧౯॥ అథాంకాస్యం ॥ అంకాం
 తపాత్రైరంకాస్యముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూ
 ర్వాంకాంతపాత్రైరుత్తరాంకార్థస్సుచ్యతే తదంకా
 స్యం॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాం
 శానాంనిదర్శకః॥ ప్రవేశకస్తనాద్యేంకేసీచపాత్రప్రయో
 జితః ॥ సీచపాత్రప్రయుక్తఃప్రవేశకఃఆద్యేంకేనయుక్తః॥
 ౨౧॥అథాంకావతారః ॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థఃపూ
 ర్వాంకార్థానుసంగతః॥ అసూచితాంకపాత్రంతదంకావత
 రణంమతం॥ ఏభిస్సుచ్యంసూచయిత్వాదృశ్యమంకైఃప్రద
 ర్శయేత్॥౨౨॥ తత్రాంకస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్ష
 నేత్యచరితోబిందువ్యక్తిపురస్కృతః॥ అంకోనానాప్రకారా

ణాణామత్రానుప్రవేశాన్నతత్సుచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంతర
 భావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః ॥ భవేదంకబహిర్భావోవిషుంభే
 చప్రవేశకేఽభయంచూళికాయాంతుయథాయోగమితిస్థితిరితి॥ ౨౨॥
 దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్రకీదృశ్యేంకృత్యాకాంతాయా
 మాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనసాక్షాన్నిర్దిశ్యమానం
 నేత్యచరితంనాయకవ్యాపారోయత్రసతతోక్తః-బిందువ్యక్తిపురస్కృ
 తఃబిందుసూచనార్థంపరిచ్ఛిన్నృత్తిత్యర్థః - నానాప్రకారార్థానామ
 నేకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాంకథాసన్నివేశేవిశేషా

దీనాం-రసానామంగభూతానామంగినోవారసస్యచ । నచాతిరసతో
 దూరంవస్తువిచ్ఛిన్నతాంనయేత్ ॥ రసంవానతిరోదధ్యాద్వస్త్యైవలంకా
 రలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యాపరస్పరానుపమదిశానామాశ్రయః । అత్రాంశే-
 దూరాధ్యానంవధంయుద్ధం రాజ్యదేశాదివిస్థవం । సంగోధంభాజనం
 స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యక్షానిననిదిశా
 శేత్ ॥ నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనచ । అధికారివధస్యాపి
 క్వచిత్స్యాత్కల్పనాహాతా । అర్వాక్ష్మికారాత్సపునఃప్రత్యుజ్జీవివ్య
 తేయది । నాయకస్యయదేశాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాశ్చి
 త్ప్రస్తత్రైవాసన్నతాయకః । విదూషకాదిభిఃప్రాత్రోజ్యప్రిచతురై
 రపి । సమస్తప్రాత్రనిష్కామావసానోంకోభిధీయత్యత్యాది ప్రతిపా
 దితాప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా ॥ ౨౩ ॥ ఏవంసూచ్యాసూ
 చ్యవస్తుబండ్లప్రతిపాదకమంకవిష్కంభాదికం స్వరూపతోనిరూపితం -

ర్థసంవిధానరసాశ్రయః ॥ ౨౩ ॥ అథాముఖంనిరూప్యతే ॥ సూ

త్రధారోనటీంబ్రుతేమారిషంవావిదూషకం । స్వకార్య

అధసర్వస్యాపికావ్యాధఃస్యసూచికాభారతీవృత్తిరూపణీయా - త
 స్యాశ్చ త్వార్యంగాని-ఆముఖంప్రరోచనావీధిఃప్రహసనంచేతి - తత్ర
 వీధిప్రహసనయోఃప్రాయేణ ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతాకృ
 తత్వాద్దశరూపకమధ్యేప్రాధాన్యేనాపిపరితత్వాచ్చ తల్లక్షణంప్రా
 చీనాలంకారమార్గేణతత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యైల్పవక్తవ్యాం ప్రరో
 చనాముదాహరణసమయపదర్శయిష్యే సంప్రతిసాంగస్యాముఖస్య
 స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్రపురుషవిశేషప్రయోజ్య
 సంస్కృతప్రధానోవాగ్వాపారోభారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
 శ్రోతృతాణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం - భారతీ
 సంస్కృతప్రాయో వాగ్వాపారోసరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
 తత్రప్రశంసాతఃప్రరోచనేతి - ఆముఖవిశేషఃప్రస్తావనేతికేవత్-ప్ర
 స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యపరే- అన్వైవపర్యాయఃప్రస్తావనేతిదశరూ
 పకకారః-తన్మతానుసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారణితి ॥ ద్వావత్ర

సూత్రధారౌ-ఏకఃపూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తనటస్థాపకాద్యపర
 పర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్త
 కః-అత్రతునటీమారిపాదిసంభాషణాదయమేవవివక్షితః- అస్యగృహిణీ
 నటీ-మారిషఃపారిపార్శ్వకః-నర్త-సచివోవిదూషకః - ఏతేషాంలక్షణా
 నిభావప్రకాశే - ఆసూత్రయఃగుణాన్నేతుఃకవేరపిచవస్తునః । రంగ
 ప్రసాధనప్రాధస్యసూత్రధారభాషాదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞాత
 త్కథానువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞాచసర్వభాషావిచక్షణా ॥ నటా
 నుయోక్తీకృత్యేషునటస్యగృహిణీనటీ । భరతేనాభినీతంయోభావం
 నానారసాశ్రయం ॥ పరిమ-రోతిపార్శ్వస్థఃసభవేత్పారిపార్శ్వకః ।
 తదాత్వప్రతిభోనర్త-చతుర్థేదప్రయోగవితే । వేదవిన్నమవాదీయో
 ప్రస్తుతాక్షేపిచిత్రోక్త్యాయత్తదాముఖం॥ ప్రస్తావనావా
 యత్రస్యాతకథోద్ఘాతఃప్రవర్తకం । ప్రయోగాతిశయశ్చై
 తిశ్రీణ్యంగాన్యాముఖస్యతు॥ ౨౮॥ ఏషామంగానాంస్వరూ
 పంసీరూప్యతే॥ స్వేతివృత్తసమంవాక్యమర్థంవాయత్రసూ
 త్రిణః । గృహీత్వాప్రవిశేత్పాత్రంకథోద్ఘాతోద్విధైవసః॥
 ప్రస్తాయమానకాలస్యగుణవణానయాన్వతః॥ప్రవిశేత్పా
 నేతుస్సస్పృద్విదూషకఇతి-స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణపరిష
 దారాధనాత్మకంప్రస్తుతంకావ్యాధ్యరూపంవస్తాదిచతుష్టయం తదాక్షే
 పిణ్యాడభయప్రతిపాదికయేత్యర్థః- అతఏవచిత్రోక్త్యానాట్యాదికం
 యద్భూతేతదాముఖమిత్యర్థః - తదుక్తం-పూర్వరంగంవిధాయాదౌ
 సూత్రధారేవినిగతే । ప్రవిశ్యతద్వదపరఃకావ్యాధ్యంస్థాపయేన్నటః ।
 దివ్యమాత్యైసతద్రూపోమిశ్రమస్యతరస్తయోః । సూచయేద్వస్తుబీ
 జంవాముఖంపాత్రమధాపివేతి- స్థాపకోదివ్యంవస్తుదివ్యోభూత్వామా
 ర్యైవస్తుమత్యోభూత్వామిశ్రంవస్తూభయోరస్యతరోభూత్వాసూ
 చయేదిత్యర్థః॥౨౮॥ అథాముఖాంగత్రయేకథోద్ఘాతంలక్షయతిస్వేతి॥
 పాత్రంకర్తృ-సూత్రిణసూత్రధారస్యవాక్యమర్థంవాక్యాధ్యంవా॥
 ప్రవర్తకంలక్షయతి ప్రస్తాయమానేతి॥కాలస్యముతుంకంచదుపాదా

యేతి వచన ప్రాప్తస్య శరద్వసంతాదేర్దుణవణానయా ఆసన్న ప్రవేశపాత్ర సామ్యేనేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజః కాశికవాగ్గత్సణానంది । సురచావనమనహేతోరయమవతీణాశ్శరత్సమయశ్శత్రురామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాంశరద్వర్ణనసామ్యేనప్రవేశకథనాశ్చవివర్తకం॥ ప్రయోగాతిశయంలక్షయతి ఏషశ్శతి॥ ఏతదిదమోరన్యతరశబ్దప్రయోగేణోపక్షేపాదిత్యర్థః॥ ౨౫॥ నన్వనంతరముద్భూత్యకాదీని వీధ్యంగాన్యచ్యం తేకథం తేషామాముఖేసంగతిరిత్యాశంకోభయేషామంగానాం మభేదాదపిరోధశ్శతిసంగమయన్నాహ వీధ్యంగానీతి॥ నచైవంపీధ్యాముఖ

చితంపాత్రంయత్రతత్సృష్టివర్తకం ॥ ఏషోయమిత్యవక్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః॥ పాత్రప్రవేశోయత్రాయంప్రయోగాతిశయోమతః॥ ౨౫॥ వీధ్యంగాన్యాముఖాంగత్వాదుచ్యంతేత్రస్వభావతః॥ ఉద్భూత్యకావలగితేప్రపంచత్రిగతేభలం॥ వాక్యైశ్యధిబలగండమవస్యందితనాళికా॥ అసత్ప్రేలాపవ్యాహారమృదవానిత్రయోదశ॥ ౨౬॥ ఏషాంస్వరూపనిరూప్యతే॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణప్రశోత్తరమాలారూపేణచోద్భూత్యకంద్వివిధం । అవలగితమపిద్వివిధం॥ యత్రైకత్రసమావేశాత్కార్యమన్యత్రసిద్ధ్యతి । వస్తుమోన్యత్రవాయత్సృద్ధిద్విధావలగితంమతం ॥ అన్యకార్యచ్ఛేదనాఅన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

యోరంగినోర్నామమాత్రభేదశ్శతీశంకనీయం - వీధ్యాంకధోద్భూతాదివిశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాదిసంబంధవైధుర్యం ఉద్భూత్యకాదిసర్వాంగావశ్యకత్వంపాక్షికప్రాధాన్యంచ-ఆముఖేపునరేతద్వైరూప్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్॥ అధసాధారణాంగాన్యజ్జేశపూర్వకంలక్షయతి ఉద్భూత్యకేత్వాదినా॥ ౨౬॥ అన్యోన్యాలాపేగూఢార్థపదంతతఃపర్యాయశ్చేత్యేవమేకామాలా ప్రశోత్తరంచేతిద్వితీయా॥ ద్వేధావలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్రప్రకృతకార్యసిద్ధేఃప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్రప్రాసంగికత్వంచేత్యర్థః॥ అసద్భూ

తంపారదార్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వచార్యాస్తస్తోత్రంహాస్యే
నవిశింషంతి || అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృన్మతఇతి||త్రి
గతంద్వివిధం-తత్రైకం పూర్వరంగంగమపరమాముఖంగమితివివచ
న్నభయోఃక్రమేణలక్షణమాహ పూర్వరంగఇతి || నటాదిసల్లాపఇత్య
త్రాదిగ్రహణాన్సారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకా
శేపూర్వరంగప్రస్తావే|| సూత్రధారోనటశ్చైవతథావైపారిపార్శ్వ
కః| సల్లాపంయత్రకుర్వంతి తదేవస్త్రిగతంస్మృతమితి| అత్రత్వితి ప్ర
స్తావనాయాం-సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః- తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ|అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచః|(త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగంగప్రస్తావనాంగంచేతి)పూర్వరం
గేనటాదిసల్లాపోత్రతుసామ్యాది నెకార్థయోజనంత్రిగతం |
ప్రియసదృశైర్వాక్యై రప్రియైర్విలోభనంఛలం| సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్యనివర్తనముక్తి ప్రత్యుక్తిరూపేణవాక్యే-
ర్దిద్వివిధా|స్పర్థయాన్యోన్యవాక్యాధిక్యమధిబలం | సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం| రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం | సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేళికానాళికా|

శ్రుతిసామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంతివహ | నటాదిప్రితయాలా
పఃపూర్వరంగేతదివ్యతఇతి- ఛలంవ్యక్తం | సాకాంక్షసేతినివర్తనం-
ఉపహారిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతివదితిభావః-ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్ర
త్యుక్తిః-అత్రద్విస్త్రితిశేషంపాం|చఃపూరయంతి||అన్యోన్యవాక్యేతి-
పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యాధిక్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యో
క్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితికేచిత్-
తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిన్నార్థంసహసోదితమితి|రసవశాదితి
ఉక్తేనసంబధ్యతే నతువ్యాఖ్యానేన || సోపహాసేతి || నిగూఢోగోపి

* కులశోకహరంకుమారమేకంకుమానాభైరవపారణోస్తుభాఖ్యాం|
ఉపహాసాయకృతాదరంపితృభ్యాముపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతి మ
హేశ్వరానందే.

తోబాహ్యఃకృత్యంతరోవాముఖ్యాధోయత్ర సాతధోక్తా - అతపివ అంత
 గ్లాపాబహిగ్లాపాచేతిద్వివిధాప్రహేళికా - తదుక్తంవిదగ్ధముఖమండ
 నేవ్యక్తీకృత్యకమప్యర్థంస్వరూపార్థస్యగోపనాత్ । యత్రబాహ్యం
 తరావర్థోకధ్యేతేసాప్రహేళికేతి ॥ ప్రలాపఇతి - రసస్వప్నోన్మాద
 వైశవాదిప్రయుక్తఇతిశేషః - అతపివనాయమసంగతిర్నూపవాక్యదో
 షః - అన్యార్థమిత్యర్థాంతరోద్దేశేనహాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషా
 నామితివై పరిత్యక్త్యాప్యవలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషాగుణాగుణా
 దోషాయత్రస్వర్కృదవంహితదితి ॥ ఏతేషామంగానాంకార్యేన్యైస
 ప్రయోగనిర్బంధోనాస్తీత్యాహ-ఏతేషామితి॥౨౭॥ రూపకోపోద్ధాతరూ
 పాంప్రస్తావనాంనిరూప్యసంప్రతిరూపకస్వరూపనిరూపణంప్రతిజ్ఞానీతే

అనగబంధకధాప్రాయఃప్రలాపోఽనత్ప్రీలాపః।అన్యార్థం
 హాస్యలోభకరంవచనంవ్యాహరః। దోషానాంగుణత్వప్రతి
 పాదసంఘనవం। ఏతేషాంమధ్యేయధాసంభవంకానిచిత్ప్ర
 స్తావనాయాంప్రయోక్తవ్యాని॥ ౨౭॥ అథదశరూపకాణాం
 స్వరూపనిరూప్యతే - తత్ర॥సాంఘైముఖప్రతిముఖగర్భ
 మరోపసంఘృతైః । పూర్వంప్రకృతిరన్యేషా మాధికారి
 కవృత్తవత్ । వీరశృంగారయోరేకఃప్రధానంయత్రవణ్య-

అధేతి॥తత్రసర్వప్రకృతిత్వేనప్రధానస్యనాటకస్యస్వరూపమాహసాం
 ఘైరితి ॥ యత్రైత్థమిదంకర్తవ్యమిత్యత్సాంఘైసమేత ప్రధానోపదేశ
 శస్సాప్రకృతిః-యధాదర్శపూర్ణమాసాదిః - కృత్సాంఘైగోపదేశాభా
 వేఅన్యతస్సిద్ధాండాకాంతాయాం తద్వదిదంకర్తవ్యమిత్యేదేశేన య
 త్రానుపదిష్టాంగపరిపూరణం సావికృతిః-యదైంద్రాగ్నాదిః - తద్వ
 దత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్సోపదేశేన పరిపూర్ణత్వాదాదిదేశ
 శికాంగయోగేనవికృతిభూతానాంప్రకరణాదీనాం నాటకంప్రకృతిః- త
 దేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి॥ ఫలస్వామ్యమధికారస్తద్వాసధికారి
 అధికారేణాధికారిణావానిర్వృత్తమాధికారికంప్రధానం - వృత్తశబ్దే
 నాత్రప్రఖ్యాతముచితంచేతివృత్తంవివక్షితం- తద్వ్యక్తమిత్యర్థః-ప్రధా

నమిత్వ సేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సూచ్యతే - ప్రఖ్యాతో
రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోద్ధరోదాత్తో రాజపిండివ్యోవా - త
దుపేతంనాటకం - పవమేవోక్తందశరూపకే - అభిగమ్యగుణై ర్యుక్తోద్ధరో
దాత్తః ప్రతాపవాః । కీర్తికామోమహాత్మనాస్త్రయ్యాస్త్రాతా
మసీపతిః । ప్రఖ్యాతవంశో రాజర్షిర్షివ్యోవాయత్రనాయకః । తత్ప్రఖ్యా
తవిధాతవ్యంపృథమత్రాధికారికం । యత్తత్రానుచితంకించినాయ
కస్యరసస్యవా । విరుద్ధతత్పురిత్యాజ్యమన్యధావాప్రకల్పయేదితి॥౨౦॥
పూర్వరంగోనామనాటకాదౌక్తవ్యః ప్రత్యూహపరిపంథీకర్తృవిశేషః -
తదుక్తం - యన్నాటకవస్తునఃపూర్వరంగవిఘ్నోపశాంతయేకుశీలవాః

తే । ప్రఖ్యాతనాయకోపేతంనాటకంతదుదాహృతం॥౨౦॥ త
త్రనాందీప్యరూపనిరూప్యతే ॥ అర్థతత్కృత్తోవాపిమనా
కాగ్రవాన్ధసూచనం । యత్రాప్రభిద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా । ద్వావింశత్యాపదైర్వాపిసానాందీపరికీర్తితా ॥ నాటకా
దిరూపకాణామాదౌవిహితంపద్యంనాందీత్యుచ్యతే । వెణీసం
హారేష్టపదానాందీ । అనర్థరాఘవేద్వాదశపదా । బాలరా
మాయణేద్వావింశతిపదా । కైశ్చిన్నాంద్యాంపదనియమో
నాభ్యుపగతః॥౨౧॥ నాంద్యంతరంప్రవిష్టేనసూత్రధారేణ

ప్రమర్శంతి పూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి - తస్యప్రత్యాహారాదీనిద్వావింశ
తిరంగాని తత్తత్త్యేవశ్యంకర్తవ్యానాందీ - తదుక్తంబాదరాయణేన - య
ద్యప్యంగానిభూయాంసిపూర్వరంగస్యనాటకే । తథాప్యవశ్యంకర్త
వ్యానాందీవిఘ్నోపశాంతయితి - అతస్తత్స్వరూపనిరూప్యత ఇత్యా
హ తత్రనాందీతి॥ చంద్రనామాంకితాప్రాయోమంగళార్థపదోజ్ఞ్వి
లా । ఆశీర్నమస్త్రియావస్తునిదైశోవాప్రకల్ప్యతఇత్యాదివిశేషోప్య
త్రప్రప్తవ్యః - అసాధారణత్వమస్యానివారయన్వాచ్యచష్టే నాటకాదీ
తి॥స్పష్టమన్యత్॥౨౧॥ అనంతరకర్తవ్యమాహ నాంద్యంతరమితి॥ సూత్ర
ధారేణద్వితీయేన - రంగప్రసాధనంనామసభాపతావుపవిష్టే రంగప్రవిష్ట
సాంప్రదాయకసంపాదితోయవనికాపగమావిరుద్ధత పాత్రవిశేషప్రకీ

గ్నపుష్పంజలిపరిష్కృతోన్మత్తగీతవాద్యవిశేషప్రయోగః కేవలగీతవా
ద్యవిశేషప్రయోగోగీతాదేరేకైకశః ప్రయోగోవా - ఏతచ్ఛ-సంగీత
జ్ఞైర్బుధై స్సార్థం నాయకేష్విక్షకేస్థితే । ప్రవిశ్యరంగభూమిం తేతిన్యం
తస్మాన్ప్రదాయకాశ్చత్యాదిసా సంగీతరత్నాకరేప్రపంచితం - తదపే
యాయాంతత్రైవర్రప్తవ్యం-భారత్యాలక్షణము క్తం॥ అత్రాథైసంవా
దమాహ రంగమితి॥ అత్రస్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూ
చనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయభావమై రూప్యంఫలభేదా
భావాన్నదోషాయేతిర్రప్తవ్యం - నాటకేంకానక ర్తవ్యాః పంచమ్యానా
దశాధికాశ్చితి॥ అస్యాస్యామగ్యైరసాధారణత్వమాహ ఏషేతి॥ ముఖ్యా
నియతేత్యర్థః॥ ౩౦॥ ప్రకరణంలక్షయతి ఉత్పాద్యేనేతి॥ ఇతివృత్తైస్సోప

రంగప్రసాధన పురస్కరంభారతీ వృత్త్యాశ్రయణేన స్తోత్రైః

కావ్యార్థస్సూచనీయః॥ తథోక్తందశరూపకే । రంగంప్రసా

ధ్యమధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః । ఋతుంకంచదు

షాదాయభారతీంవృత్తిమాశ్రయేదితి ॥ ఏషాప్రక్రియానా

టకస్యైవముఖ్యా॥ ౩౦॥ అథప్రకరణం॥ ఉత్పాద్యేనేతివృత్తై

నధీరశాంతప్రధానకం । శేషంనాటకతుల్యంగంభవెత్స్య

కరణంహితత్॥ ౩౧॥ అథభాణః ॥ భారతీవృత్తిభూయిన్యంశౌ

క్షితం-శేషంవస్తు-నాటకతుల్యన్యంగాన్యాముఖాదీనియశ్చ తత్తథోక్తం-

అయమతిదేశోయథాయోగముత్తరత్రాప్యనుషంజనీయః-ధీరశాంతప్ర

ధానకమిత్యత్రప్రధానగ్రహణముద్దేశ్యధర్మాంతరసూచకం. తానిచ

దశరూపకే-అథప్రకరణేవృత్తముత్పాద్యంలొకసంశ్రయం॥ అమాత్యవి

ప్రవణిజామేకంకుర్యాచ్చనాయకం॥ ధీరప్రశాంతంసాపాయంధర్మకా

మార్గతత్పరం॥ శేషంనాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదికం॥ విషదంతరితార్థా

ద్ధిస్సాపాయః- కింవ॥ త్రైధాత్రనాయకాజ్ఞేయాకులస్త్రీగణికోభయం॥

తద్వశాన్మూలకంత్రైధాతృతీయంధూర్తసంకులం ॥ గణికాప్రాకృతం

బూరితేకులస్త్రీసంస్కృతంతథేతి । వికృత్యంతరాపేక్షయా సంధ్యా

దీనాంప్రకర్షణకరణాత్పరకరణం॥ ౩౧॥ భాణంలక్షయతి భారతీతి ॥ శౌ

ర్యసాభాగ్యయోస్సంస్తవైః-ధూర్తాఃఘాతకరాదయః - తెహంచారి
త్రంస్వేనాన్యేనవానుభూతమితిశేషః - సుప్తమన్యత్ - ఏకపాత్రప్ర
యోజ్యేష్టికకుర్యాదాకాశభాషితం। అన్యేనానుక్తమప్యన్యోవచశ్శు
త్వేవయద్వదేత్। ఇతికింభణసీత్యేతగ్భవేదాకాశభాషితం। లాస్యాం
గదశకంచాత్రయోజ్యంగేయపదాదికం। భావప్రకాశికాద్యేషుతత్ప్ర
పంచఃపరీక్ష్యతాం। అత్రోపరమ్యతెస్తాభిరతివిస్తరభీరుభిః॥ యత్రైక
వివవిటస్సుక్వృతంపరకృతంవా బారతీవృత్తిభూయిష్ఠంభణతి సభాణః॥
౩౨॥ ప్రహసనంలక్షయతి యత్రైతి॥ హాస్యనచఃప్రచురత్వాదిదంప్ర
హసనముచ్యతే - తత్రశాక్యశ్రోత్రియాదివేషభాషావిశిష్టంశుద్ధం-వి

ర్యసాభాగ్యసంస్తవైః। సూచ్యేతేవీరశృంగారౌవిటేననిపు
ణోక్తినా॥కల్పితేనేతివృత్తినధూర్తచారిత్రవర్ణనం। ఏకోం
కోముఖనిర్వాహాయత్రభాణస్ససన్నతః॥౩౨॥అథప్రహస
నం॥ యత్రసంధ్యంగవృద్ధ్యంగవర్ణనంభాణవత్కృతం। హా
స్యోరసఃప్రధానంస్యాద్భవెత్ప్రహసనంహితత్॥ తచ్చ
త్రివిధం-శుద్ధంవైకృతంసంకీర్ణంచేతి-తత్రశుద్ధం॥ పాపం
డవిప్రప్రభృతిచేటిచేటసమాకులం। వెషభాషాదిసహితం
శుద్ధంహాస్యవచోన్వితం॥అథవైకృతం॥ కాముకాదివచోవే
షైఃపండకంచుకితావసైః। ప్రహసాభినయప్రాయంవై

టకాముకవృద్ధకంచుకిప్రముఖవచోవేషానుకారి వైకృతం - వీధ్యంగవిశి
ష్టంధూర్తచేష్టితసంకులంసంకీర్ణం- తదేతద్ద్రివిధంవిభజ్యక్రమేణలక్ష
యతి తచ్చేత్యాదినా॥తత్రశుద్ధమాహ పాపండేతి॥ పాపండాశ్శాక్యా
దయః- విప్రాజాతిమాత్రోపజీవినోత్యంతమృజవోవా-ప్రభృతిపదేన
తాదృశాపవవైశ్యాదయోగృహ్యంతే- చేట్యాదయోలక్షితచరాః-ప్ర
ధానభూతహాస్యోరసవిభావభూతై రేతైస్సమాకులం- వెషభాషాదిసహి
తమితి అర్థాదేతేషామేవేతిగమ్యతే॥వికృతమాహ అథేతి॥ కాముకాద
యోభుజంగాద్యాః తేహంవచోవేషాయేహంతైస్తథోక్తైః - తథాపం
డకంచుకితావసైస్తద్వేషభాషాయుక్తైరేవాన్వితమితిశేషః॥ సంకీర్ణ

మాహ యదితి॥పీఠ్యంనై రుద్ధాత్యకాదిభిః - ధూతాశ్చోరమ్యాతకరావ
యః॥౩౩॥డిమంలక్షయతి యత్రేతి॥ప్రసిద్ధంవస్తు-త్రిపురదాహోదయః-
వృక్షయఃకై శిశీవగ్దాస్త్రీప్రః-రసాదీప్తాపవ-అతపవోక్తం శృంగారహా
స్యవిభురై రనైర్దీప్తైరిరంతరభితి- అతశ్శాంతరసస్యప్రసక్తిరేవనాస్తీ
తిభావః - రౌద్రఃస్థాయిత్యేనవ్రథానయేహంతేరౌద్రప్రథానకాః -
మర్శోవిమర్శః-మాయాదయోనుభావాః - తత్రమాయేంద్రజాలయో
గ్గతుణం భావప్రకాశే॥ సద్రుపోద్భావనామాయాస్వతవివాసతఃపు
రా!అధవాన్యపదాగ్ధానామన్యథాకృతిరేవవా॥ అదేశకాలపారోక్ష్యం

కృతంతత్ప్రకీర్త్యతే ॥ అధసంకీర్ణం॥ యద్విధ్యంనై స్సమా
కీర్ణంసంకీర్ణంధూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అధడిమః ॥ యత్ర
వస్తుప్రసిద్ధంస్యాద్వృక్షయఃకై శిశీంవినా । నేతారోదేవ
గంధర్వయక్షరక్షోమహూరగాః ॥ భూతప్రేతపిశాచా
ద్యావోడశాత్యంతముద్దతాః । హాస్యశృంగారరహితారసా
రౌద్రప్రథానకాః॥ చత్వారోంకాస్సుంధయశ్చచత్వారో
మర్శవర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్ర
గ్రహోదయః ॥ శేషంనాటకవత్సర్వం సడిమఃపరికీర్త్యతే॥
౩౪॥అధవ్యాయోగః॥యత్రఖ్యాతేతివృత్తంస్యాద్ధతోనా
యకోమతః । గర్భావమర్శరాహిత్యండిమవస్త్రసపోషణం
ఏకవాసరకార్యంచసవ్యాయోగోమహారణః॥ ౩౫॥ అధస

పరోక్షపైవవస్తునః। మంత్రప్రథాదిభిన్నోయమింద్రజాలభిరీరితభి-
చంద్రగ్రహోదయభిత్వత్రాదిశబ్దేనోలాగ్నిద్వితాదయోగ్యహ్యంతే-
గతమన్యతే ॥ డిమస్సలిఘాతభితి నాయకసంఘాతవ్యాపారాత్కత్యా
డ్డిమభిధనికః॥౩౪॥వ్యాయోగంలక్షయతి యత్రేతి ॥ శాంతశృంగార
హాస్యరహితా రౌద్రప్రథానకాష్ట్రసాః కై శిశీవర్జ మితరవృక్షయ
శ్చేత్యేతడ్డిమవస్త్రసపోషణమిత్యతిదేశేనలభ్యతే - అస్త్రీనిమిత్రోత్తమ
హారణః - తదుక్తం-అస్త్రీనిమిత్రసంగ్రామోజామదగ్న్యజయోయ
థేతి॥వ్యాయుజ్యం తేస్త్రిన్మహావపురుషాభితివ్యాయోగః॥౩౫॥ సమవకా

రంలక్షయతి యత్రేతి || శేషంనాటకతుల్యాః గమిత్యతిదేశానుషంఢా
దేవానుపదిష్టాముఖాద్యఖిలాంగలాభేవ్యక్తాముఖంనాటకపదిత్యతి దే
శో రూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ఏకకార్యా
ణామపినాయకానాం పయోధిమధనే సుఖాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం గృ
హ్టాహ నేతారత్తితి || వీరప్రధానాభివ్యక్తనేనశృంగారాదీనామంగత్వే
నానుప్రవేశః-అతఏవాత్రమందకైశికోవృత్తయశ్చేతిగమ్యతే - త్ర
యోంకాత్తితి-ప్రధమేంకేముఖప్రతిముఖయోద్విత్వీయేగర్భస్య తృతీయే
నిర్వహణస్యచ నిబంధోద్రష్టవ్యః || అంకత్రయేకపటవిద్రవ శృంగార
త్రికాణాంత్రయాణాంక్రమేణనిబంధిత్యాహ తేషుచక్రమాదితి || క
పటోనామమోహః-తదుక్తంభావప్రకాశే - కపటస్యస్వరూపంతుభ్ర

మవకారః || యథాముఖంనాటకవత్సంధయోమర్శవర్జితాః।

నేతారోద్వాదశబ్దగృహదేవానురాదయః। వీరప్రధానా

శృంగారసామ్రాజ్యోంకాస్తేషుచక్రమాత్ || వస్తుస్వభావదై

వాదికృతాస్సృజకపటాస్త్రయః । పురరోధరణాగ్న్యది

నిమిత్తావిద్రవాస్త్రయః।ధర్మధామానుగుణాప్తిప్రశ్నం

గారరీతయః । ప్రధమేంకేనిబద్ధవ్యాకధాయామత్రయావ

ధిః। యామావధిద్వితీయేంకేతృతీయేంకేర్థయామికా । అ

మోమోహోత్సక్తఃస్మృతత్తితి॥సచనిమిత్తానురోధేనత్రివిధిత్యాహ-వస్తు

స్వభావేతి॥వస్తుస్వభావకపటఃకూరసత్వాదిసంభవః। దైవికఃకపటో

వహ్నివర్షవాతాదిసంభవః। శత్రుజఃకపటస్త్రసంగ్రామాదిసముద్భ

వః । కపటజన్యంపలాయనంవిద్రవః-సోపికపటవత్త్రివిధిత్యాహ పుర

రోధేతి॥పురరోధరణాదినిమిత్తోరికృతోవిద్రవః- అగ్న్యాదినిమిత్తోదైవి

కోవిద్రవః-వాతశ్చవ్యాఘ్రాదినిమిత్తోవస్తుస్వభావకృతోవిద్రవః-ప్రతా

దిజనితః కామోధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యర్థప్రాప్తిహేతుర

ర్థశృంగారః-పరదారసూరాపానాదిసుఖలిలతఃకామశృంగారః || అంక

త్రయవర్తినోవస్తునఃకాలనియమమాహ ప్రధమేంకిత్యాది || యథా

లాభమున్ముత్యకాదీనామనుప్రవేశిత్యాహ వీధ్యంగైరితి || సమంతా

దవకీర్యం లేస్తిన్న ధాత్రిసమవకారః—శేషంస్తుప్తం॥౩౬॥వీధీంలక్షయతి
 యత్రైతి॥ ఏకోకోముఖినిర్వాహావిత్వాదికోభాణవదిత్యతిదేశలభ్యః॥
 విశేషమాహ వృత్తిరిత్యాదినా॥ శృంగారోతిభూయసాసూచనీయిత్య
 నేసరసాంతరాణామత్యల్పశస్సూచనంగమ్యతే - ఉద్ఘాత్యకాదీనిప్రస్తా
 వనాయాముక్తాని- యత్రైవంసామగ్రీసావీధీ-వీధివదంగానాంమార్గవ
 త్పక్షి-వద్వామతా- ఏకపాత్రేణపాత్రద్వయేనవాయోగోత్రాస్య
 తోవగంతవ్యః॥ (ఇదమప్యత్రానుసంధేయం - అస్యాంప్రాయేణలా
 స్యాంగదశకంయోజయేన్నవా। సామాన్యాపరకీయావానాయకాతా
 నురాగిణీ। వీధ్యంగప్రాయవస్తుత్వానోవితాకులపాలికా । లక్ష్యమ
 సాసమవకారస్సృద్వీధ్యంతైఃకైశ్చిదన్వితః॥ ౩౬॥ అధవీ
 ధీయత్రభాణవదంగానాంప్రీర్వృత్తిస్తుకైశీతి॥ శృంగా
 రఃపరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోతిభూయసా । ఉద్ఘాత్యకాదీ
 న్యంగారిసావీధీవీధివస్తతా॥౩౭॥అధాంకః॥యత్రైతివృత్తం
 ప్రఖ్యాతంప్రధానంకరుణోరసః। స్త్రీణాంవిలాసోవాగ్యు
 ధ్ధంనెతారఃప్రాకృతానరాః । భాణవత్సంధివృత్త్యాదిసఉ
 త్సృష్టోంకసంజ్ఞితః॥౩౮॥ అధేహామృగః॥మిశ్రమీహామృగే
 వృత్తం చతురంకంత్రిసంధికం । మర్త్యదివ్యాచనియమా
 నాయకప్రతినాయకా । ధీరోద్ధతాస్త్రియందివ్యాంహర్తు
 స్యాస్తువిజ్ఞేయంమాధవీవీధికాదికమితి)॥౩౯॥అంకంలక్షయతి యత్రైతి॥
 ఇతివృత్తంప్రఖ్యాతమత్పాద్యంవేతికేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యాతిరిక్తాః-
 అతపవశారదాతనయేనోత్తం - దివ్యైరయంక్తఃపురుషైశ్శేషైరన్యై
 స్సమన్వితఇతి-సుగమమన్యత్ - యవివచిధనోసీయం పుత్రాదీనామివ
 ప్రాకృతనాయకాదీనా మాశ్రయత్వాదంకఇతిసంజ్ఞితః - అయమం
 కోనానాప్రకారేతి లక్షణముల్లంఘ్యసృష్టత్వా దుత్సృష్టఇత్యుచ్యతే-
 అతపవోత్సృష్టికాంకఇతినాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికో
 వ్యాచక్ష॥౪౦॥ఈహామృగంలక్షయతి॥మిశ్రమితి॥ గర్భావమర్శరహితా
 స్త్రయస్సంధయోయస్మిన్తత్త్రిసంధికం - అభాసరసయో రనురాగ

శూన్యనాయకానురక్తత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తందశరూపకే ధివ్య
 స్త్రీయమనిచ్ఛంతీమపహారాదినేచ్ఛత్యతి - అవధంయుద్ధమజాయుద్ధక
 ల్పమిత్యర్థః - గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాంనాయకాంనాయకోస్త్రిస్త్రీ
 హత్యతీహాన్యగః- అస్యారూపకసామగ్ధ్యగ్రస్తీస్త్వేషమూలత్వంవా
 రయతి ఏషేతి॥౩౯॥ *

కేవలౌద్దేశలక్షణాభ్యాంరూపకసామగ్ధ్యదుర్గ్రహత్వా ద్రూప
 కాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పత్వంహృదినిధాయజిజ్ఞా
 సుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమప్రోదాప్రియత్యతి ప్రతిజా
 నీతే తత్రైతి॥అధసాంగంనాటకముదాహర్తుమారభమాణోవిద్యానాథ
 స్తత్ప్రత్యూహ పరిపంథినః పూర్వరంగస్య ప్రథానాంగభూతామాశీ

కామాచకాముకౌ॥అవధంయుద్ధమన్యోన్యమాభాసరసయో
 స్తయోః॥ఏషప్రక్రియాదశరూపకోక్తరీత్యనుసారేణ॥౩౯

—❀ నాటకోదాహరణప్రారంభః. ❀—

తత్రసాంగంనాటకముదాహ్రియతే॥ భద్రాంకాతుకవే
 దిమాగతవతోరన్యోన్యమాసేదుషోశ్చైత్యైర్వైరుహిమాచల
 ప్రభృతిభిర్దైవైహారీంద్రాదిభిః॥ వ్యాప్తాంపార్శ్వయుగే
 పురోంబుజ భువాపశ్చాచ్ఛమేనాదిభి స్సాగ్ధీభి శ్శివయోర
 రూపమంగళాన్వితాంనాండిమాదాపుదాహరతి॥భద్రామితి॥భద్రాం
 విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిమళరేణమంగళాం - పార్శ్వయుగేవ
 భూవరప్రత్యసన్నైర్వైరుహరిప్రభృతిభిర్వాప్తాం-పురోభాగేఅం
 బుజభువాయాజ్ఞాకేనబ్రహ్మణా - తదుక్తంశ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణ
 కాండే-దాతామహీభృతాంనాథోహూతాదేవశ్చతుర్ముఖః । వరఃప
 శుపతిస్సాక్షాత్కన్యావిశ్వారణిస్తదైతి-మేనాహిమాచలమహిషీతదా
 దిభిస్సాగ్ధీభిః పురంధ్రీభిః - పశ్చాద్భాగేవ్యాప్తాం-కాతుకవేదింవివా
 హూత్సవవితర్దికాం అగతవతోఃప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషోః
 యథామిధస్సంస్పర్శస్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థాన ముపవిశ్యా
 న్నార్థభాయామిత్యాపస్తంబస్తరణాత్-శివయోః పార్శ్వతీవరమేశ్వర

యోః-పుమాన్ ప్రాయే త్యేక శేషః-వివాహభవావై వాహికీ - అపాః
 గసరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః- ఇదమపితత్త్రైవోక్తం దేవోపదేవీమా
 లోక్యసలజ్ఞాంహిమతై లజాం। నత్యప్యతనతాపాంగీసాచదేవంవృషధ్వ
 జమితి - సావఃపాత్వితిసంబంధః ॥ లత్యైలక్షణంయోజయతి ఏషేతి॥
 ౧॥౨॥నాంద్యంతఇతి-నాందీంప్రయుజ్యపూర్వసూత్రధారేవినిగ్దతఇత్య
 ర్థః ॥ సూత్రధారఇతి-ద్వితీయోనటాఖ్యఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్టఇతిశే
 షః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాద్యేత్యాదినాతత్కృత్యముక్తం ॥
 తదాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవసాంప్రదాయి
 పాంసరణిరై వాహికీపాతువః ॥ ఏషాద్వావింశతిపదా
 నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తయోశ్శివయోర్వర్ణనయా
 సకలనరేంద్రపరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
 లక్ష్మీప్రాప్తిరైతకప్రయోజనరూపాకించదర్శశక్త్యాసూ
 చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్పిద్ధింమహాలక్ష్మీర్ణగ్రత్రాధురంధరా।
 విష్ణువక్షస్సురన్తాలావిహితాలయతోరణా ॥ ఏషాచనాం
 దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా॥ ౨॥నాంద్యం
 తేసూత్రధారః- సమంతాదవలోక్యసహర్షం॥ కథమాసూ
 త్రితపవసమంతతోరంగమంగళవిధిః ॥ తథాహి॥ ఆవిష్కృ
 ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధురీం।సంగీతోపనిషద్విద్యాం
 వీణాఃప్రస్తావయంత్యమూః॥పతద్రంగప్రసాదనం॥౩॥సప్ర
 తైస్సన్నద్ధమానధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః ॥ త్రివిధంరంగప్రసా
 దనముక్తం తత్రద్వితీయముదాహరతి ఆవిరితి॥ శబ్దానాంవాద్యవిశేషా
 నాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్వ్యక్తాత్ జీ
 మ్మృత్యయే యస్యేతియలోపేమాధురీతిసిద్ధం - అతపవాహవామనః -
 వ్యక్తిష్టితరణాదీకారోబహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం
 తామేవవిద్యాం-ఉభయత్రమారజికావైణికాశ్చలక్ష్యంతే ॥ ౩ ॥ అధ
 శ్లోకైఃకావ్యార్థసూచకైరిత్యాదినాభారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
 దుదాహరతి భూభృదితి ॥ యస్యదేవస్యభూభృత్సూతామహాదేవపాపా

ర్వతీవరమేశ్వరౌ-పితరౌమాతాపితరావితివిశ్రుతౌ- పితామాత్రేత్యే
 కశేషః - కదాచిల్లీలయాగారిగిరిశౌగజాకారేణవిహరమాణౌగజానన
 మజీజనతాం-తదుక్తంసాగ్రందపురాణే-ప్రశస్తమత్తమాతంగవపుర్భూ
 త్వాధభూతపః । భృగుమాణోవనేతస్మిన్త్రీడాంస్వీకృతవాన్విభుః ।
 తమాలోక్యనుహదేవీమహేశేచ్ఛానువర్తిసి । కరిణీరూపమాప్తాయతేన
 సావివచారహేత్యాదినా-ఏకస్మిన్నధైరవనేతరస్మిన్ను-రిణశ్చాకృతిర్య
 స్యసోయంనరనాగాకృతిః- తథాపిత్రీమాతరజుణీయస్సదేవోగణేశోవ
 స్సామాజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యార్థః -సూచ్యార్థస్తు-యస్యక
 థానాయకస్యభూభృత్సుతారాజపుత్రీముమ్మడంబా-మహాదేవస్తన్నా
 యకోమహారాజః-పితరావితివిశ్రుతౌ-నరనాగానరశ్రేష్ఠాః-సింహశా
 ధూలనాగాద్యాఃపుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాశ్చత్యభిధానాత్ - ఉపమితస
 హర్షం॥భూభృత్సుతామహాదేవాపితరౌయస్యవిశ్రుతౌ।నర
 నాగాకృతిశ్చీమాన్సదేవశ్చైయసేస్తువః॥ ౪ ॥ ఊర్ధ్వమవ
 లోక్య । చిరాదనుకూలెనకాలేనాపగతదుర్దినానిదిబ్బుఖాని॥
 యతః॥విహరద్రాజహంసశ్రీర్విలసన్మిత్రమండలః॥ప్రసా
 మాసః-తదాకృతిః నలనహుషదిలీపాదిసదృశభిర్యథః- సదేవోరాజా-
 దేవస్సరేఘనేరాజ్ఞీతివిశ్వః-అత్రద్వయోరప్యర్థయోర్వాచ్యత్వాభా
 వాన్నశ్లేషః-నాపితృజ్ఞాతిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత
 రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ
 సంబంధాచ్చబ్దిశక్తిమూలోపస్తుధ్వనిః-అతఏవోక్తమలంకారసర్వస్వే
 శ్లేషాలంకారప్రస్తావే-యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ
 లోపస్తుధ్వనిర్బిడ్ధవ్యభితి॥ ౪॥ ఋతుంకంచదుపాదాయేతీమమంశము
 దాహరతి ఊర్ధ్వమిత్యాదినా॥ విహరంతీరాజ్ఞశ్చంద్రస్యహంసానాం
 చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశ్రేష్ఠాస్తల్లక్షీవిహా
 రభూమిరిత్యర్థః - విలసత్ప్రకాశమానమిత్రమండలంసూర్యమండలం
 అన్యత్రసుహృత్సమూహాలాయత్రసతథోక్తః - ప్రసన్నఃఏకత్రమే
 ఘాపగమాదన్యత్రస్వభావాశ్చేతిభావః- సన్తార్గంసత్త్రమార్గంఅన్య

త్ర సాధుమార్గం ప్ర సాధయతి భూషయతి - అత్ర ప్రస్తుత శరద్వి శేషణ
సామ్యేనా ప్రస్తుత రాజసూచనా త్సమాసోక్తిః - అతఏవేదం గుణీభూత
వ్యత్యం - నపునః పూర్వవద్వనిరితి బోధవ్యం ॥ లక్ష్మ్యే లక్షణం యోజ
యతి కావ్యాధైతి ॥ ౫ ॥ అథ సామాజికానుగ్రహమాశాస్త్రే సవినయమిత్యా
దినా ॥ భాగధేయవివర్తస్య భాగ్యపరిపాకస్య - కళార్ణవో నామనాట్య
వేదాచార్యః ॥ ౬ ॥ ఆకాశభాషితేన తదీయముత్తరమాహ ఆకాశఇతి ॥

తల్లక్షణంతు ॥ కింబ్రువీష్యేవమిత్యాదివి నాపాత్రంబ్రవీచీయత్ । శ్రు

ధయతి సన్మార్గం ప్రసన్నశృరదాగమః ॥ కావ్యార్థసూచకా

భ్యాంక్షోకాభ్యా మృతుసమాశ్రయణేన సంస్కృతప్రా
యనరాశ్రిత వాగ్వ్యవహారరూపాభారతీ వృత్తిః కథితా ॥

౫ ॥ సవినయముపసృత్య సభాభిముఖమంజలింబధా । భోభో

మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్య రా

శైకాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య సతతమ

పూజాత్సవ మాసేదివాంసోవిద్వాంసః కలార్ణవనాట్యవే

దాచార్యస్య పుత్ర మభినయదర్పణం మా మభిమతరూప

కప్రయోగానుజ్ఞయాపరమనుగృహ్ణీత ॥ ౬ ॥ ఆకాశేకర్ణంద

త్వా - కింబ్రుధ ॥ యస్మిన్ జగత్సంగశ మస్తవస్తుయస్తై

స్వయంభూ స్సప్తహయత్యజస్రం । తచ్ఛ్రోత్రయోర్లో

చనయోః పథాన్నః శృంగాటకం నాటకమావీరస్తు ఇతి ॥ ౭ ॥

సహర్షం ॥ అస్తత్సనోరధసంవాద్యేవపరిషదాదేశః । యత్య

త్యేవానుక్తమప్యేకత్ర తస్యైదాకాశభాషితమితి ॥ యస్మిన్నితి ॥ స్వయం

భూరిశ్వరోయస్తైవస్తు నేలజస్రంస్పృహయతి - స్పృహరిషితఇతిసం

ప్రదానత్వాచ్చతుర్థి - జగత్సంగశంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేస్తీతి యో

జనా । వాచికాభినయేన శ్రావ్యత్వాదితరాభినయేన దృశ్యత్వాచ్చాహ

శ్రోత్రయోరిత్యాది - శృంగాటకంచతుష్పథః - తన్నాటకమావీరస్తు-

ఇతిశబ్దఉత్తరసమాప్తా ॥ ౭ ॥ సంవాదేనసంతుప్యన్నుత్తరార్థముద్ఘాట

యతి-సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందైవానుకూల్యం జాతమి

త్యాకూ అహూతతి॥ సభాగుణాగ్రహణీతివాచః - మహాగ్నుషహా
ముల్యాః-సటానామామామ్యోనాట్యం - ఛందోగౌర్ధి కేతిఖ్యప్రశ్న
యః-తస్యశ్రుతిశబ్దేనమాతవృత్తాదివత్సమానాధికరణసమాసః-తస్మాః
పారందృష్టవాకానాట్యశ్రుతిపారదృశ్యా - దృశ్యేదిక్వనివే - సుధాము
వోఽమృతవర్షిణ్యః॥ ప్రరోచనాముదాహరణయోజయతి - ప్రశంసయే
తి-ప్రస్తుతార్థస్యేతిశేషః-అభిముఖీకరణరూపేతి సామూజికానామితిశే

తాపరుశ్రుచరితానుబంధః ప్రబంధస్సేమాజికానాంమనసి
వర్తతే॥ అహూసర్వంసుఖుతితమనువిధాతావిధాతా॥
యతః ॥ సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్యప్రతాపరుద్రస్య
గుణామహాన్యః॥ అహంచనాట్యశ్రుతిపారదృశ్యాసుధాము
చస్తస్యకవేశ్వవాచః ॥ ఏషాప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ
పాభారతీవృత్తైరంగంప్రరోచనా॥ సవిమర్శంకథనస్తృప్త్యై
యసీసంగీతశారికావిరయతి ॥ ౮ ॥ ప్రవిశ్యనటీ-పురోవహో
క్యసస్పృహం ॥ కిభారశ్చుఎసుంవత్త మజీరరవోసహావి వి
హరతీవి॥ అహసంగీతనుభంవావింశాదణంటంపముహతూరణి
ణాట॥ ఛాయా॥ కింభారత్యాశ్చూయితేమంజీరరవస్సభా
యాంవిహరంత్యాః ॥ అధసంగీతశ్రుతిర్వావిజ్ఞాతంనాట్య
ప్రముఖతూర్యనినాదః ॥ ఏతత్సామ్యాదనైకార్థయోజనరూ
పంత్రిగతంప్రస్తావనాంగం॥ ౯॥ ఉపసృత్య॥ అంజితామ్ని అణ
వేదుకోణిటంఅణుంతీతి॥ ఛాయా॥ అర్థితయమస్తి అజ్ఞా
పయతుకోనియోగోనుష్ఠీయతామితి॥ ౧౦ ॥ సూత్రధారః॥

షః॥ పీక్షికాద్యున్ముఖీకారఃప్రస్తుతార్థప్రశంసయా॥ ప్రరోచనేతిలక్ష
ణాత్ ॥ ౮॥ కిమితి॥ భారశ్చుఎత్తత్యత్రవికారస్యపదోతోఃక్వచిత్స్వరూపే
ణాహ్రస్వశ్చిహ్రస్వః - ఏవమన్యత్రాపివృత్తానుసారేణద్రష్టవ్యం॥
లక్ష్యైలక్షణంయోజయతి ఏతదితి ॥ ప్రస్తావనాంగమిత్యనేనపూర్వరం
గాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః॥ ౯॥ ఇయమస్తి అజ్ఞాపయతుకోనియోగోనుష్ఠీ

యథామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీంసతీముపాలభతే యదితి॥
 ధ్రువావక్షణంవత్సౌమ్యః-మాధుర్యంగాయనీవిశేషగుణః- తదుక్తంశా
 క్షణదేవేన- రూపయావనశాలినోగాయనోగాత్మవత్సతాః । మాధు
 ర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాఇతి - చారుభిఃప్రియదర్శనైః-
 అంగహరేషులలితైఃలలితాదిసుకుమారాంగహరైరిత్యర్థః - సప్తమీ
 శౌండైరితిబహువచసేనాద్యర్థలాభః-లాస్యంమృదునర్తనం- లాస్యం
 తుసుకుమారాంగంమకరధ్వజవర్ధకమితిలక్షణాత్ - గాస్యామీత్యాదివా
 స్థానినోస్తదోసావితివిశేషణంధ్రువాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం-
 అత్ర - ధ్రువాగానాదికంసర్వంనిర్వహామితి ప్రాగుక్తవత్సభవ
 త్యాసర్వమేవంనిర్వూహమితివిపరీతలక్షణయా సనిర్వూహమితిభవ్య

అర్థే ॥ యదైహికలకంతనాదమధురంశాస్యామిగీతింధ్రు
 వాం లాస్యంచారుభి రంగహరలలితై రావిష్కరిష్యామి
 యత్ । రమ్యంయత్కిలరంగమంగళవిధింసంపాదయిష్యామ్య
 హంప్రాగిత్వ్యుక్తవతీతదద్యనిపుణైనిర్వూహమేవంత్యయా॥
 ఏతత్ప్రియసదృశైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ ఫలం॥
 ౧౧॥నటీ॥ సభయం ॥ సంటసామంగీసవంగీకాదువిశేషితి ।
 సంజీకిఅఖుపసా । కేణకణియవవిణవరీపిణపంకమిలయ ॥

తే-అత్రనర్తనోపయోగికరపాదాదికర్తవ్యవిశేషఃకరణం- నతుపుష్పవటా
 ది-తదుక్తంసంగీతరత్నాకరే- ప్యాత్రియాకరపాదాదేర్విలాసేనా
 శ్రుటద్రుసా । కరణంసృతకరణంభీమవద్భీమసేనవదితి-తత్సముదాయ
 సాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః- అంగానాముచితవేశప్రావణేన హర
 ప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహరఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం- అంగానా
 ముచితేదేశేహరణంసవిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహరోభిధి
 యతే॥ యద్వాహారోహరప్రయోగోంగైరితిస్మృతఇతి - లలి
 తాదిలక్షణంబహ్వపేతుమిహవిస్తరభయాన్నలిఖ్యతఇత్యన్యతో ద్రష్ట
 వ్యం॥ ౧౧॥ శ్లాఘ్యసాహస్రీంసమస్రీకర్తంవిలంబితం - సజ్జీకృతాశ్వే

మా-కేనపు నారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥౧౨॥ సంస్కృతమా
శ్రీత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతిపతతి - వచి
రయంచౌరాదికః ॥ నాళికాఖ్యమంగంవత్తుంబహిద్దాపాంప్రహేళికా
మాహ తెజశ్శితి॥ నాళికాలక్షణేసోపహాసవిశేషణం కృతాకృతమితిహృ
దయం-అతపవోక్తమేషానిగూఢాగ్ధానాళికేతి॥౧౩॥ నిగూఢశ్శమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రింసమగ్రికర్తుంవిలంబితం । సజ్జీ
కృతాఖల్యేషా । కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్య
తాం॥౧౨॥సూత్ర ॥ నన్నియమేవరూపయత్ప్రితిపత్రికాంద
దాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥
తేజఃపర్యాయహరయోఃకింకింసంబోధనంమతం । కిమాశీ
ర్వాదవిషయోవిద్యాన్దాధకృత్శ్చకా॥౧౩॥నటీ । సమందస్త్రి
తం ॥ నిగూఢంధంధువిదధేఽనిపణపడిహోతి - కీరిసఉత్తర
నిగూఢేదులంజో ॥ ఛాయా॥నిగూఢాగ్ధంఖల్యేతచ్ఛేకానాం
వచనంప్రతిభాతి-కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూ
త్ర॥అయిసువ్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతఏవ॥పషానిగూఢాగ్ధానాళికా॥౧౪॥ నటీ॥కహంకహాణా
అలణామహేఽనిబధమణోహరంఖునాడతి । పఠవోపప
దకితంసరంబోణామకహజాలంతిపుంభీతిది ॥ ఛాయా ॥
కధంకధానాయక నామధేయానుబంధమనోహరంఖిలునా
టకం । ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకధంజాతమితి
పృథ్వీతే॥౧౫॥ సూత్ర॥ప్రియే శ్రూయతాం॥తంసుజాతంస

కావిదగ్ధాః॥ ౧౪ ॥ కధంకధానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం
ఖిలునాటకం - అత్రకధమిత్యాశ్చర్యే- ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరా
జ్ఞోనామకధంజాతమితిపృథ్వీతే- అత్రకధంశబ్దఃకారణపాచీ - కారణేపి
కథంతర్గేవిస్తయేసంపదుద్భవశ్శిభావప్రకాశవచనాత్॥౧౫॥సూర్య
సదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్రశ్శితి సంజ్ఞాసంజాతేత్యుత్తరమాహ తమితి॥

౧౬ || వీరావతారత్వాద్విరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోఽతి ||
 ౧౭ || లోకానాంకర్ణయుగళస్యభాగధేయేనైతన్నామయుగళం శ్రూ
 యతే || అధావలగితస్య ద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్సేతి || ప్రకృత
 కార్యంనాటకప్రయోగరూపం || ౧౮ || అహూతాశ్చి || ప్రతాపాంకశ్చి
 ముద్వీక్ష్యత్కౌణ్యంరవిమివోదితం || ప్రతాపరుద్రశత్యాభ్యా
 మకరోత్కాకతీశ్వరః || ౧౯ || అన్యచ్ఛ || విష్ణోర్ద్వితైవకవీరస్య
 కాకతీయమలేస్థితం || అవతారమముంజ్ఞాత్వావీరరుద్రంప్ర
 చక్షతే || ౧౭ || సటీ || లోకాణాంకర్ణయుగళంసభాలహేపిణివిద
 ణామజులళసుణీపది-చిరంసంబంధవింజాణువంటణఫలితి- జే
 ణలోఅమగళకాకశ్చిరేదచరితిలహిణింజశ్చ || ఛాయా ||
 లోకానాంకర్ణయుగళస్యభాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం
 శ్రూయతే-చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనంఫలితం- యెసలో
 కమంగళంకాకతినరేంద్రచరితమభినీయతే || ఏతన్నాట్యప్ర
 సంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలగితంద్వితీయం || ౧౮ ||
 సూత్ర || అహూతప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుక్తత్యాః || య
 దియంకవీనాంప్రశ్నోత్తరమాలికా || యధాకిల || కింలోక
 శ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహూః || కింమంగళంప్రతా
 పాంకరుద్రస్యచరితాద్భుతం || ఏతత్ప్రశ్నోత్తరమాలికా
 పముద్ఘాత్యకం || ౧౯ || సటీ || అంల * పరివంటణేణసంవసంఘటిల
 ది|| ఛా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్వతే || సూత్ర || ఆర్యే ||
 త్వయాదారైరుదారశ్రీరాట్యసంపదియంమమ | ప్రబం
 హ్నాయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య || ద్వితీయఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యా
 హ ఏతదితి || ౧౯ || మిథస్సోత్రమాత్రమపిప్రపంచలక్షణంమత్వాహ
 అప్పిత్యాదినా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్వతే || త్వయేతి || దారైః
 కళత్రేణ- భార్యాజాయాభవుంభూమిదారాశ్చిత్యమరః - విదర్భకవి

ప్రియా ఘణితిర్విదర్భఘణితిః తత్స్మిన్ శారీత్యావై దగ్భ్యః ॥ ౨౦ ॥ ఏతా
దృశగుణ మహార్ఘ్యప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వతస్తస్యకవే సుంపూర్ణ
స్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోస్త్రీరావృత్తి
రూపాంవాకేః శిమాహ మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దేనకవేర్భారత్యాం
భక్తివిశేషోపత్యశబ్దేనతస్యాస్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చసూచ్యతే ॥ కవి
రాహ తవేతి ॥ భారతీప్రయోజనంవృద్ధతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ జి
హ్వాతి ॥ భారతీస్సరణమభిసమైవాహ జ్ఞాతంతభితి-ప్రార్థనానిమిత్త

ధలక్ష్మీరీత్యేవవిదర్భఘణితిస్మిన్ శా ॥ ఏవమిథస్తోన్మిత్రయాపః
ప్రపంచః ॥ ౨౦ ॥ నటీ ॥ ఏఆరిసగుణమహంఘపఆవరుండచరి
అంబహికరిఅతోతంసకభిణో సపుంజోసరంసశుపసాదో ॥
ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహార్ఘ్యప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వత
స్తస్యకవేసంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ సూత్ర ॥ ఆ
ర్యేవివమేవ-నన్వేషాకవిభారత్యోర్వాకేః ఛిః ॥ యథాకిల॥
మాతరభారతివత్సకింతవకృపాంయాచెద్య కింప్రస్తుతం జి
హ్వీకాకతివీరరుద్రనృపతేస్తోన్మిత్రాయసన్నహ్యతి ॥ జ్ఞాతం
తేవిహరంతు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటఘ్నాక్షటిత్వం గన్తా
లితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాశ్యోన్యశం
లాపరూపావాకేః ఛిః ॥ ౨౨ ॥ నటీ॥ అష్టాణ్శురీసగుణరేదచ

మితిశేషః - సంధ్యానటఘ్నాక్షటిత్వంగన్తాలితరంగిణీ కలకలారంభస్య
సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తఖండపరశుదోధూయమాన జటాజూటవిజృం
భమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావు
కాః తత్కల్యాణిత్యర్థః - కర్తరిభువభితి ఖుకభృత్ప్రయేముమాగమః-
వాగ్లహరయోవాగైవ్విఖర్యః-విహరంతుప్రవర్తంతాం- యదిజ్ఞాతమి
త్యేకంవాక్యం-తదాసమానవాక్యేభూతయుష్మదస్త్రదాదేశావక్తవ్యా
భితినియమాద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగోత్పదాత్పర
స్యయుష్మదోవిధీయమానస్తేమయా వేకవచనస్యేతితయాదేశోనస్యాత్

౧౨॥అష్టాణమితి॥ ౨౩॥ సూత్రధారఃస్వసామర్థ్యమావిషుర్యన్నా
హ కించిత్వాది॥ఆఁకోపే - ననురవధారణే-యోగ్యతయాసామర్థ్య
సకర్తృ॥౨౪॥నటీస్వసామర్థ్యాధిక్యమావిషుర్యోతి సంగీతేతి॥ సంగీ
తసారస్యమహాగ్ణవడద్యేల్యతేప్రవర్థ్యతే- అవధానయానపాత్రమా
రోహత్వార్యః-అవహితోభవేత్సర్థః-అతపవాధిబలమిదమిత్యాహ పత

రిఆణుడోలోణంటూడబరోహూ ఇణవెంతిసంయుసేణవేవ

ఇమెహిఅతి॥ ఛా॥ అష్టాకిమీద్యుశనరేంద్రచరితానుకూలో
నాట్యాడంబరోభవతివవేతిసాధ్వసేనవెవతేమెహ్యదయం॥

౨౩॥సూత్ర॥కించిత్సూయం॥ఆఁకిముచ్యతే । నిరవద్యాన
సుమన్నాట్యవిద్యాసామగ్రి । కీదృశీపునస్తవగీతయోగ్యత
యాభవిష్యతి॥౨౪॥ నటీ॥ సంగీదసారంసమహంబవోడవె

౦౪ఇ-అవహాణజాణవంతఅరోహదుఅంజో॥ ఛా॥సంగీతసార
స్యమహాగ్ణవడద్యేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ
త్వార్యః॥ఏతదన్యేన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥౨౫॥ సూత్ర॥

చిరమవహితవీవాప్తి! నన్వియముపక్రమ్యతేధుగ్రివా । నటీక
ర్తృకధుగ్రివాగాన ప్రజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితిగం
డం॥౨౬॥నటీ॥సన్నితం । కహలంజోధువగాలఇ॥ ఛా॥ కథ

మార్యోధుగ్రివాంగాయతి॥౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమర్థోక్త
పవత్వరానాట్యవిద్యేతిశేషంనజిప్రుతి॥పతదుక్తస్యాన్యధా
యోజనరూపమవస్యందితం । ఆర్యేనానంధుగ్రివాగానోత్సు

కంతవచేతః॥తదారభ్యతాంగీతిః॥ ౨౮॥ నటీ - తధాకరోతి॥

దితి॥౨౯॥చిరమిత్యాదిగండాంతంస్పష్టం॥ ౨౬॥ సూత్రధారవాక్యంవి
డంబయతి సన్నితమితి॥ కథమార్యోధుగ్రివాంగాయతి॥౨౭॥ధుగ్రివానా
ట్యవిద్యేతిమేవివక్షితం - తదర్థోక్తపవత్వమన్యధామన్యసృత్యాహ అ
యీతి॥త్వరాకర్తృధుగ్రివాగానోత్సుకమితి - అన్యథాతన్మయినారోప
యేదితిభావః॥౨౮॥ నటీరాజ్యలక్ష్మీంశరతారలసరసించప్రస్తుత్యప్రవృ

తాంధ్రవాంగాయతి-శచ్ఛితి॥ ఇమాశ్చయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీఃశౌక్ల్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితానిభవనాంతరాణిలోకాంతరాణి
యస్యాస్సాతధోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్విమండలశోభాచ
రాజ్ఞోన్మవస్యప్రసాధనంకరోతి-అన్యత్రఇయంసరసీధవళితంకాలుష్యా
పగమేననిర్మలీకృతం భవనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతధోక్తా - వి
లసత్కువలయశ్రీరుల్లసన్నిలోత్పలసంపత్తిశ్చరాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
ధనంకరోతి-రూపకేషుతావన్నాగ్నాభినయేనప్రావేశీకీప్రభృతయః పం
చధ్రువాఃప్రయోక్తవ్యాః-తదుక్తం ॥ ధ్రువాఃపంచప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయశ్చితి-తత్రేయమంతరానామధ్రువా-తల్లక్షణంతు భా

శంభీసరంసశుభిమాధవళిఅభవణతరావిరాజితీ । విశస
తకువళినిరీరాతింసపసాహణకుణశ్చ॥ ఛా ॥ లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చఇయంధవళితభవనాంతరావిరాజంతీ । విలసత్కువలయ
శ్రీరాజ్ఞఃప్రసాధనంకరోతి॥ ౨౯ ॥ సూత్ర॥అకర్ణ్యసరసా
వేశం॥గాథాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షరగళత్సుధాం । ధ్రువాం
కరోమిసర్వాంగేశ్రోత్రైకామృతవక్షిణీం ॥ ఏషరసవశా
దసంగతార్థవ్యాహారరూపోసత్ప్రళాపః॥౩౦॥నటీ॥ సోపహా
సం ॥ మఉమారాఖుపసాఅంఅంసనిందలలిగణచేలణణన

వప్రకాశే॥సర్వాసామంతరావస్తురసాదివశకల్పితా । అంతరాసాధ్రు
వాజ్ఞేయానాట్యాభినయరంజనీతి - విశేషాంతరాణితత్రైవర్రప్తవ్యాని
విస్తరభయాదిహనలిఖ్యంతే॥౨౯॥ రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరతి
గాఢేతి ॥ పూర్వంశ్రోత్రయోరేకంముఖ్యమమృతంవర్షతితాచ్ఛిలేన
తాంతథోక్తాం- సంప్రతిగాథాలింగనసమ్మర్దైసప్రత్యక్షరం ద్రాక్షాస
దృక్షాదశేషాదపివర్ణాద్గళత్సుధాంసతీంధ్రువాంసర్వాంగేకరోమి॥౩౦॥
సూత్రిణోసత్ప్రళాపముష్ణాటయితుమాహ సోపహానమితి॥సుకుమారా
ఖలేషాఅర్యస్యకర్తుర్నిర్దయాలింగస్యవేల్లణంయేవణంపేరణంప్ర
యోగమితియావత్-ససహతే-క్షిపపేరణశత్యస్యథాతోఃక్షిపేర్వేల్ల

ఇత్యాదినా వెల్లాదేశః॥ ౩౧॥ దోషంగుణీకరోతి॥ రసేతి॥ తరతారసలాలా
యేవివశ్చితోవిదధారసాస్వాదేనమాద్యంతిపరవశాభవంతి తపవలంకే
భావకాశ్చర్వణనిపుణాస్సంతోహృదయాశవస్సహృదయాభవంతి- హృ
దయాదాళుజన్యతరస్యామిత్యాళుచ్చిత్యయః - యేషాంకావ్యానుశీల
నాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురేవర్ణనీయతన్మయాభవనయో
గ్యతా తపవహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇత్యభినవగుప్తాచా
ర్యాః॥ ౩౨॥ ఆర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు ॥ ౩౩ ॥ సూత్రధారో

హాఇ॥ చా॥ సుకుమారాఖ్యేషాఆర్యస్యనిర్దయాలింగనత్మే
పణంనసహతేషవహస్యలోభకరోవ్యాహరః॥ ౩౧॥ సూ
త్ర॥ సప్రీడం॥ రసాస్వాదేనతరతాయేమాద్యంతివివశ్చిత్తః।
తపవభావకాలోకేభవంతిహృదయాశవః॥ ఏతద్దోషస్యగుణ
త్వారోపాత్మ్యదవం॥ ౩౨॥ నటి॥ అంబుఅణతరకరణీంజణిరూ
వేదు॥ చా॥ ఆర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు॥ ౩౩॥ సూత్ర॥
నన్వయమిదాసీంసభావతిద్దేవస్సన్వయంభూరుపశ్చోక్త్యతే॥ స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతేః। రుద్రస్యమహి
మాభాతీవిశ్వానుగ్రహకారిణః॥ నేపథ్యే॥ భోభోస్సత్యంస
త్యం । సర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతీరేవా
యంరుద్రఇతి॥ ౩౪॥ సూత్ర॥ సహర్షం । కథముపక్రాంతమే
వాత్సద్యాక్యానుగుణ్యేనప్రస్తుతప్యానుగుణంకుశలైఃకుశీల

సంతరకర్తవ్యంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమావరతి నన్విత్యాదినా ॥ సర్వాంగే
విలసంత్యాసర్వమంగళయాపార్వత్యా అలంకృతాకృతే రథాంగజా
నేరిత్యర్థః॥ అత్రసర్వాంగవ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతత్వలక్షణస్య
వీరరుద్రవిషయాధ్ధాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యమవలంబ్య వ
చనముపక్షిప్యతే॥ నేపథ్యఇతి॥ ౩౪॥ ఉక్తమర్థముద్ఘాటయతి కథమితి॥ కుశీ
లవానటవిశేషాః॥ భూమికాభిరనేకాభిఃకర్తవ్యాంగంగచేష్టితైః । యథా
ప్రకృతిసంధానమశలస్తేకుశీలవాఇతిలక్షణాత్॥ అతపివాయుః పోద్ధా

తభేదభిత్వాహ అయమితి॥౩౫॥ ఏతచ్ఛబ్దోపక్షేపేణప్రయోగాతిశయ
ముదాహరతి కథమేతావితి॥వైతాళికలక్షణంతుభావప్రకాశే॥తత్తత్ప్ర
హరకయోన్వైరాగైస్త్రలాఘవాచిభిశ్శ్లోకైః । సరభసమేవవితాశం
గాయన్వైతాళికోభవతీతి॥౩౬॥ఇతిప్రస్తావనా॥*

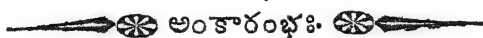
కథాదౌవిమర్శంభంఘరాద్యదిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య
వర్తిష్యమాణస్యచ వీరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రత్వయ ప్ర
యోజితంశుద్ధవిమర్శంభముదాహరతి తతఃప్రవిశతభిత్వాదినా ॥ ఇతః
పరంస్వప్నోపదేశపర్యంతోవృత్తకథాభాగః । తత్తోపక్షేపముదాహ
రైః । యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యతయోర్వైతాళి
కయోర్వచనమివోపక్షిప్యతే ॥ అయంకథోద్భూతః-ఇదమేవ
గుణవర్ణనాత్ప్రవర్తకంచ॥౩౫॥పురోవలోక్య । కథమేతావై
తాళికావితఏవాభివర్తతే । ఏషోయమిత్థ్యవక్షేపాత్ప్రయో
గాతిశయఃప్రస్తావనాంగం ॥ తదేహి-ఆవామవ్యసంతరకర
ణీయాయసజ్జీభవావభితినిషాగ్రింతా॥౩౬॥ఇతిసమగ్రాం
గాప్రస్తావనా ॥*

తతఃప్రవిశతఃకాంపిల్యకలూతకావై తాళికా ॥ ప్రథమః॥
సహర్షం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోకీ ప్రధితసుచరితేకాకతీ
యాన్వవాయెయస్తైశ్రేయాంస్యజస్రం వితరతిభగవాన్
దేవదేవస్సయంభూః । యస్యాజ్ఞాసర్వపృథ్వీపతిమకుటసు
రతి యోయమితి॥ముణిమకుటశ్రేణ్యాఃకేలీవయస్యాశ్రీడాసభి-సర్వై
రపిభూపాలైరస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యతభితిభావః - యోయమిత్వత్రేదం
శబ్దఃప్రసిద్ధమాత్రపరోసతుయచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః- అన్యథోత్తర
వాక్యేతచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తైః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్ద
సన్నిహితానాంతదేతదిదమదసాంప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవంవిధేయవాక్య
గతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమదసామపి - తద్దైవలోకవేదయోః
ప్రయోగదర్శనాదిత్యాదిబహుధా ప్రపంచిత మస్తత్త్వహాలాపాధ్యా
యమగ్నినాథసూరినై కావలీతరథే - అతస్సీయమిత్వత్రాప్యేవమేవ

ప్రప్త్యం॥ ౩౭॥ పురాకిలకాకతికులసంభూతేగణపతినామ్నిమహారాజే
 దుహితృమాత్రసంతానేకదాచిద్దైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయమి
 తత్తహిషీరుద్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహునివద్వాణితద్రాజ్యమకంటకం ప
 రిపాల్యపరిణతాసతీ దౌహిత్రేప్రతాపరుద్రైరాజ్యధురానిదధే - తా
 మిమాంకథాంమనసినిధాయాహయోరుద్రశ్శిరిః॥ అర్ధాంగం నారీయస్యా
 సావధాంగనారిః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నద్యృతశ్చేతిక
 బభావపక్షేగోస్త్రీయోరుపసర్జనస్యేతిహ్రాస్వః - సర్వాంగేణనారీస
 ర్వాంగనారీ-రుద్రదేవీరూపేణస్థితశ్చత్వర్థః - తత్పురుషత్వాత్పురవల్లిం
 జిత్రైశ్చిత్రేణవీచయస్యా సోయంభూపాలమాల్లిర్జయతి గుణమ
 హానుప్రదేవోనరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవశ్రేయోవిత
 రణరూపబీజన్యాసాదుఫక్షేపోంగం॥ ౩౮॥ ద్వితీయః । సఖాకి
 మువ్యతే ॥ యోరుద్రోరజతాశ్చలస్థితమగాదధాంగనారిః
 పురాసోయంసంప్రతికాకతీశ్వరకులసర్వాంగనారిస్థితః ।
 స్థానెయద్విషమావలోకనకళామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
 ఫణవైరిపురాణి చిత్రమధునాఖడ్గైవిషంధార్యతే ॥ ౩౯ ॥
 ప్రథమః ॥ సఖేసాధుసమర్థితం । అన్యధాకథమస్తైమహారా
 జాయ స్వప్నై కులగురుసదృశస్వయంభూదేవస్తాదృశీం
 శ్రేయస్సంగ్రహకారికాముపదిష్టవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ
 గతా-అధవాఅత్రాపిబహువీహిః-ప్రక్రియాపిపూర్వవదేవ-అవతా
 రభేదాదాకారభేదేపితస్త్వికరుద్రై పౌరుషభేదాభావోనాశ్చర్యావహా
 త్యాహ స్థానశ్శిరిః॥ యద్యతః-విషమావలోకనంతృతీయదృష్టిః । అప్యత్రక్రో
 ధదృష్టిః-తస్యకళామాత్రేణాంశమాత్రేణవైరిపురాణ్యుపరనగరాణి -
 సతిస్రఃపురోభిత్వైభ్యోలోకేభ్యో మరాన్మౌఃపదతేతి శ్రుతేరితిభా
 వః-అన్యత్రశత్రునగరాణి-స్థానేయుక్తమిత్యధైవ్యయం । కైలాసవాసి
 నోరుద్రస్యకంఠేవిషంకాకతికులవాసినస్తుస్త్రీరూపస్యఖడ్గైవిషమితి మ
 హాదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి ॥ గుణాఃపూజాస్థానంశుణిశునచ
 లింగంశచవయశ్శితిభావః ॥ ౪౦ ॥ అధవర్తిష్యమాణకథాభాగేపరికరము

దాహరతి సఖ్యత్వాదివా॥ సంగ్రహకారికాంసంగ్రహశ్లోకం॥ ౩౯॥
 రం॥ రుద్రనరేశ్వరేణరుద్రదేవ్యా-ప్రీత్యక్తావపిపుంస్త్యేననిదైశేన్ద్ర
 యమేవోపపత్తింవక్ష్యతి॥ ౪౦॥ కాకతీయప్రసవేషుకాకతీయ సంతా
 నేషు - అనుబధ్యంతేఅవిచ్ఛేదేనసంబధ్యంతే - మహీయసిమహేమ

ప్రసాదరూపస్యబీజస్యబహుకరణాత్పరికరః॥ ౩౯॥ ద్వితీ
 యః॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కథంనవగతంరాజరహస్యంవయ
 స్యేన॥ ౪౦॥ ప్రధమః॥ సతతస్యవాసవిదితమిదం-యత్సర్వ
 స్త్రిన్నపినిజనగరే మహిమాత్మవమాదిశతారుద్రనరేశ్వరేణ
 కులదేవతాయాస్యప్రసాదవిషయః॥ ప్రసాదవిశేషః ప్రఖ్యా
 వ్యంతవివ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్యబీజస్యప్రఖ్యావనే
 నపరినిష్పత్తైఃపరిన్యాసః॥ ౪౧॥ ద్వితీయః॥ అహిమానిరంతర
 ప్రసాదోన్ముఖతాదేవస్య - యథాకాకతీయప్రసవేషుశ్రే
 యాంస్యత్తరోత్తరమనుబధ్యంతే॥ ఏతద్విజస్యశ్రేయోను
 బంధరూపగుణఖ్యావనాద్విలోభనం॥ తదస్త్రైస్సేవమహీయ
 సిమహేమహీమండలాఖండలంచలమర్తిగండ ముపశ్లోకయ
 తుమావయోరయమేవావసరః॥ తదేహిరాజకులంప్రవిశౌ
 వ॥ ౪౨॥ ప్రధమః॥ వయస్యసాంప్రతంపురోధల్లప్రముఖాన
 మాత్యవృద్ధానసే పురస్కృత్య కల్యాణస్వప్నక్రమం మీ
 మాంసమానోన్యవతిరభ్యంతరాస్థానీమధితిష్ఠతి- తదావామ
 పితావదితోగత్వా యథావసరంప్రతీక్ష్యవహితిపరిక్రమ్య
 నిష్కాంతౌ॥ ౪౩॥ అయంశుద్ధవిష్కంభః॥*



అంకారంభః.

తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టవేషోరాజాచామరగ్రాహిణీవ॥
 హిమాత్మవే - ఉద్గండపురుషఖండకోపీరప్రకాండకశ్చలమర్తిగండభి
 విరుదశజ్ఞేనోచ్యతే॥ ౪౨॥ వయస్యేతి॥ మీమాంసమానోవిచారయ॥
 ౪౩॥ ఇతిశుద్ధవిష్కంభః॥ *
 అంకమారంభతే॥ తతః॥ హిమాత్మవంప్రియభాషణమాహ॥ సో

మేతి॥ అభిజనోవంశః-తం ప్రసిద్ధం - అమీష్యేవమనుగ్రహపాత్రైష్వితి
భావః-అజోబ్రహ్మ- నిజదోఃప్రసూతింక్షుత్రజాతిం-రాజన్యోమనుష్యా
ణామితి తస్యాబాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుత ఇత్యత అహ యదితి॥౧॥రు
ద్రాంబాయాఃపితరౌసోమాంబాగణపతిదేహ తయోరుమామహేశ్వ
రాత్మకత్వం లోకవిదితం తతఃస్వయంభూమహారాజయోః పితృపుత్ర
భావోస్తి అతోహితోపదేశోయుజ్యతఏవేత్యాహ అథవేత్యాదినా ॥
సైవేతి॥ సైవతవమాతా ఉమాచేతి - నిర్దిష్టాసతీలోకైరితి శేషః- సోమా

రాజా-సహర్షాతిశయం। అహూప్రసాదాతిశయఃపరమే
శ్వరస్య॥సోమార్కాభిజనంతమద్యజయతిశ్రీకాకతీయాన్వ
యః పాతిప్రత్యమూపైతిసాంప్రతమమిష్యస్త్వాను విశ్వంభ
రా । అస్మాభిర్నిజదోఃప్రసూతిమధునాధన్యామణోమన్యతే
యతగర్తవ్యముపాదిత తులపతి దైవస్వయంభూస్వ
యం॥౧॥పురోధసః॥ మహారాజభవాద్యశాంపరమర్హంతి
తాదృశమహిమోద్దేవస్యహితోపదేశాత్ ॥ అధవాకిమ
త్రాభినవం-పుత్రాణాంహితోపదేశాధికారఃపితృరేవ-య
దిష్టంకథయంతితద్విదః ॥ సైవోమాచేతినిర్దిష్టాసోమాచేతిప్ర
థామగాత్ । తవమాతాశివాసాక్షాద్దేవోగణపతిఃపితా॥౨॥
మంత్రిణః॥ఎవమైవై తత్ । అన్యధాకథమిశ్వరప్రసాదాద్య
తేనిరంకుశంస్త్రీవ్యక్తివిశేషస్యలోకాధిపత్యం । ఏవంమాను
వశంభునాగణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవ మహి

చేతిప్రధాంప్రసిద్ధిమగాత్-పరస్పరసముచ్చయార్థోచకారౌ - పితౄ
గణపతిస్తాసాక్షాత్ప్రముఖాధిపః శివోదేవఇతితత్ప్రీతిశ్శివయోశ్చతా
దాత్మ్యమితిభావః॥౩॥ అథాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశఃప్రభావఇతి వి
భావ్యమహారాజోదుహితరంపుత్రఇతివ్యవహృతవానిత్యాహ ఏవమితి॥
అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమాహాత్యగోచరాయా
అంతః కరణవృత్తేరిత్యర్థః- అతపవాహతత్రభవాన్కవికులశిరోమణిః
కాలిదాసః॥ సతాంహిసందేహపదేషునస్తుమప్రమాణమంతఃకరణప్ర

వృత్తయశ్చితి- అత్రచుహితరి-తదనుగుణావ్యవహారానుగుణా-రుద్రశ్చితి
 పుండ్రేన్వనసమాఖ్యేత్యర్థః - ప్రాచామియంజైలీ యదయంలింగవ్య
 త్యాసేననిర్దేశశ్చితి-యథాస్త్రీవ్యక్తాశిఖండితిపుండ్రేన్వనవ్యవహారః- య
 థాచేంద్రంపుమాంసమపిశ్రుతిరేహ సుబ్రహ్మణ్యోతిస్త్రీత్వేననిర్దిశతి -
 తథాచషడ్వింశబ్రాహ్మణః - సుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్ర
 హ్మణ్యోమితిస్త్రీయమివమత్రిరాహతి - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ||
 ౩ || ౪ || స్వప్నోపదేశక్రమమాదరవశాత్ప్రతిజ్ఞాపూర్వకంనివేదయతి
 రాజేతి||కదాచిదితి||కల్యాణేశుభగ్రహయోగాదినామంగళే - రజనిస
 మయేన్ద్రేరవదనంప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - సయువతివపురద్ధాంక్షజానీత్య
 ర్థః- సాక్షునిటలంఘాలలోచనసహితమిత్యర్థః - ఉభయత్రబహువీహి

ముఃసదృశమత్రపుత్రశ్చితివ్యవహారఃకృతః । తదనుగుణాచ
 రుద్రశ్చిత్వాఖ్యా||౩||పురో||సకాతుకం| కీదృశీదేవస్యస్వప్నో
 పదేశపరిపాటి||౪||రాజా||సాదరం|ఇదానీనివేద్యతే || కదా
 చితుల్యాణేరజనిసమయేన్ద్రేరవదనంపురః ప్రాదుర్భూతం
 సయువతివపుసాక్షునిటలం । ప్రవంతీచంద్రాఖ్యాంమహి
 తమకుటంప్రెక్ష్యకిమపి స్వయంభూదేవోసావయమితి హ

గర్భోబహువీహిః-బహువీహాసంఖ్యైర్జ్యోరితిషజంతసాక్షుశబ్దః- ప్ర
 వంతీమందాకినీ - కిమపివక్తుమశక్యం వస్తుప్రేక్ష్య-హతశబ్దేనచిరంతన
 తటాకోదకాచ్ఛాదితహరితద్రవ్యముచ్యతే - తదుత్సార్యమాణమపిస్వ
 చ్ఛందతోముహురుదకమాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారోలక్యతశ్చ
 త్యక్తమాచార్యైరుద్భిదధికరణే - ఏవమత్రసంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదన
 సంభవాత్సంభ్రమోలక్యతశ్చితివదామః - తేనహతోథ్థానంసంభ్రమో
 థ్థానమితివేదితవ్యం-స్వప్నోపదేశతాదిదర్శనేఫలందైవజ్ఞవల్లభే|| సుగంధ
 పుష్పాతుతసూర్ణకుంభశత్రుభవజచ్చత్రమహీపతీనాం| ఉద్యద్దినేశేందు
 సుహృత్సురాణాంసితద్విజాదర్శయవాసిసీనాం| సువర్ణధాన్యాబ్జఫలేగ్ర
 హీణాంభద్ర్యాన్నరత్నాంబరవాహనానాం| సందర్శనంశ్రేష్ఠముశంతి
 సంతస్సుప్తేనృతానాంచసుచేష్టితానామితి - అభజమిశ్యనద్యతనే

లక్ష్మీ - తేనచతుర్థయామాదర్వాచీనస్సప్తభితిసూచ్యతే-తత్ఫలస్యరా
జ్యలక్ష్మీప్రాప్తిరూపస్యవిజయయాత్రయాద్విత్రమానవిలంబ సంభ
వాత్ - తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్వపాద్యాయే || స్వప్నస్తుప్రళమే
యామేవత్సరేణవివచ్యతే | ద్వితీయేచాప్తభిర్వానైస్త్రిభిర్వానైస్త్వ
తీయకే||అరుణోదయవేళాయాందశాహనఫలంభవేత్ | గోవిసర్జనవే
ళాయాంసద్యస్సప్తఫలంభవేదితి||౫||వపుషానమస్కృత్యసాష్టాంగం
ప్రణమ్యేత్యర్థః-సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సాన్వతముచ్యతే || నృ
తేర్కూలవిభజాదిత్వాత్-ప్రత్యయః-అన్యేషామపీతిసోర్దిర్ఘః || ౬ || ౭ ||
ఆవిష్టంభక్షిర్ద్యేషామితి లింగసామాన్యేనపుంసకపూర్వపదో బహుప్రీ

రోక్థానమభజం || ౫ || అనంతరంస్వప్నవివచనం
స్కృత్యస్తువక్ సూన్వతయాగిరా | స్వామినేకాకతీయా
నాంరత్నాసనముపాహరం || ౬ || చామరగ్రాహిణీ||అ
హూదేవంస అఽనుసంధానం జసివిణేవికుశసామిణో సమా
రాహణ|| ఛా || అహూదేవస్యఅనుసంధానంయత్స్వపై
పికులస్వామినఃసమారాధనం||౭||పురోధనః||కిముచ్యతే | ఆ
విష్టభక్తయః ఖలు స్వయంభూదేవేకాకతీయనరదేవాః ||
తతః || ౮ || రాజా || శయ్యాశిరస్థానకృతస్యపూర్ణకుంభ

హిః - స్త్రీపూర్వపదత్వేభక్షిశబ్దస్యప్రియాదిపాతాదప్రియాదిష్టి
తినిషేధేనస్త్రీయాఃపుంపదిత్యాది నాపుంపద్భావప్రతిషేధప్రసంగాత్
అతపవాహవృత్తికారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదత్వ
స్యావివక్షితత్వాత్సమాధేయమితి - భోజరాజస్తు-కర్తృసాధనస్యైవభ
క్షిశబ్దస్యప్రియాదిపారో నభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదౌతుభావ
సాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధిత్యాహ - ప్రపంచితంనైతత్తతపాదైస్సం
జీవన్యాదౌతత్రతత్రైత్యస్తాభిరుపరమ్యతే-తస్మాదత్రాపిస్త్రీపూర్వ
పదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః||౮|| శయ్యాశిరస్థానకృతస్యపూర్ణకుంభ
స్థాపనంషంగళార్థం-తదుక్తంస్మృతిరత్నావళ్యాం || మాంశశ్యంపూ

ర్ణమంభంతుశిరస్థే నేనిధాయచ । వైదికైర్గారుడైర్మంత్రై రత్రాంకృ
త్వాస్వపేన్నిశీతి - అతీందుసారై రతు్యజ్జ్వలైః-స్వప్నైదేవతార్చనే-
సురపూజోత్సవసేవానైవేవ్యం సృజితవాద్యం చేత్యాదివాదైవజ్ఞ
వల్లభోక్తమహాఫలంబ్రహ్మవ్యం - మణిపూజాఫలంచపుష్పసారసుధా
నిధౌ॥ సువర్ణకుసుమైర్దివ్యైర్వర్షణివిద్రుమవిస్త్రుతైః । రాజతైరత్నసం
భూతైరధవాచిత్రవస్త్రుతైః॥ యేర్చయంతిహరంభక్త్యానరాస్తైస్సర్వ
హేశ్వరాభితి॥౯॥పూజాసంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధవ
ధూపలాలితాం పార్వత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినాప్రసా

స్యతోమైఃపరికల్ప్యపాద్యం । అతీందుసారైర్వర్షణిభిఃకిలాహ
మపూజయంబైవతమస్తదీయం॥ ౯ ॥ అధవ॥విభుస్స్వయం
భూరవదచ్ఛుచిస్త్రితాంగిరంస్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।
స్మృశసూరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలింమాం విన
యాసతాననం॥౧౦॥యతిగ్రం॥ ఉన్నస్తకైర్మధ్యమలోకభా
గైస్తపోవిశేషైరనమైఃపుధివ్యాః । సమ్యక్ఫలైశ్చచ్చరి
తైఃప్రజానాంప్రతాపరుద్రోయమిహావతీర్ణః॥ ౧౧॥ వత్స
కాకతీయకులప్రదీప॥ సీక్వతేపుత్రభావనదాహిత్రప్రా
జ్ఞమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిధేహిధౌరయోగర్వీముర్వీధురామి

దసూచకేనేత్యర్థః॥ ౧౦॥ ఉన్నస్తకైరుల్లంఘితశిరస్సైరతిప్రభూతైరి
త్యర్థః - మధ్యమలోకస్యభాగైరదృష్టపరిపాకైస్తపోవిశేషైఃకృత్య
శాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైఃస్వస్వవర్ణాశ్రమోచితవ్యాపారైః
అత్రభాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంపక్షం మధ్యమలోకపవన
మప్తివ్యప్తిభ్యామాశ్రితఃప్రజాపుధివీవ్యతిరిక్తమధ్యమలోకాసంభవా
దితిద్రష్టవ్యం - ఏవంచాప్తికారాజ్యంశాసితసస్యాకరాదిసంపత్తిఃప్రజా
సమృద్ధిశ్చప్రభవతీతిఫలితం॥ ౧౧॥ వత్సేరుద్రాంబాయాఃపుంస్తైన్
సంబోధనం-ప్రాగ్జ్ఞకాలే-ధురంపహతీతి ధౌరేయోధురంధరః - ధు
తోయద్ధకభావితిథక్ - యుక్తురిత్యానాసమాంసాతోఽప్రత్యయః త

తష్టాపే॥౧౨॥సప్ర మోదమితి-అస్మిన్న ధేవిప్రతిపత్తేరభావాదితిభావః-
తదుక్తంబృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చద్విజాగావఃపితరోలింగినస్తథా ।
యద్వదంతినరంస్వప్నేత త్తదైవవినిర్దిశేదితి- ప్రియంకరోతీతిప్రియం

తి॥౧౨॥పురోధసః॥ సప్ర మోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల
యోగక్షేమవిభానదక్షిణేన దాతౌయణీపతినా సాతౌదేవ
మాదిష్టం॥తవాప్యయమేవమనోరథః । ప్రియంకరశ్చాయం
మహేయాత్సవఃప్రజానాం । తదారోహతుప్రాగతిస్సప్త
యావరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశేఖరంసాగిరమేఖ
లా ॥ ఇయంప్రయోజననిర్ధారణరూపాయుక్తిః॥౧౩॥తతస్త
తః॥రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీనిర్భరహర్షవికస్వరలో
చనామెదిన్యపిదేవస్యపార్శ్వేద్వష్టా॥౧౪॥చామర॥మహారా
అంసహిలఅలఱువంటమాణాప వసుదరావీడభద్రోఘ హరి
సావింభావో॥చా ॥ మహారాజస్యహృదయమనువర్తమానా
యావసంధరాయాడుచితఃఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఏషాస్వ
యంభూదేవస్యవచనాకర్ణనేనమెదిన్యాస్సుఖాగమేనప్రా
ప్తిః॥౧౫॥రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాందేవవిప్రమా
ణమితితస్యాజ్ఞామయాశిరసిధృతా । దేవోపిసప్రసాదాశీ
యమవలోక్యాంతర్నితోభూత్ ॥ ఇదంమెదిసీప్రాప్తిహే
తోర్భీజస్యస్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీకరణాత్సమాధా
నం॥౧౬॥మంత్రిణః॥విశ్వప్రియంకరఃస్వప్నప్రత్యయః-కిం
తుకాకతీయనరేంద్రవృద్ధోచితమాచారమనువర్తమానస్య
దేవస్యనగరనివాసవైముఖ్యంతథాకులధురంధరస్య వీరరు
ద్రస్యవిశ్వరతౌక్షమే బాహుపరిఘే రాజ్యధురావిశ్రాం

కరః-తేమప్రియమద్రైశ్చైతిఖశ్చప్రత్యయః-అతిస్సప్తందత్తం॥౧౩॥ స్వ
ప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥౧౪॥౧౫॥స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కా
కతీయేతి॥౧౬॥విశ్వేతి॥ప్రియంకరాదిశబ్దాలనుపదమేవోక్తాః - ధురంధ

రశబ్దస్తునాయకప్రకరణే॥ ౧౭ ॥ ౧౮ ॥ అయంకాకతీయేత్యాదిస్పష్టం॥
౧౯॥ ౨౦॥ షడ్విధానిమాలాదిరూపాణిబలాని- మాబంభృతంసుహృచ్ఛ్రే-
ణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకోశాభిధానాత్ - అత్రవిష్కంభాదౌ

తిరితిచవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్తాకంమనః॥ సత
త్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం ॥ ౧౭ ॥ చామర ॥ అంచరి
అలంచరి - కులూమంచముహేణేంవ పంచక్షువంశహేణ
ఎంపఉవదింత॥ ఛా॥ ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం-కులామాత్యముఖేనై
వపార్వతీవల్లభేనఎవముపదిష్టం ॥ ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య
రూపాపరిభావనా॥ ౧౮॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశయం । అమా
త్యాప్రతి । అయంకాకతీయసులశ్రేయఃకల్పలతాప్రరో
హః స్వయంభూదేవానుగ్రహః - సర్వేషామపిశ్రవణమ
హేమాత్సవఃక్రియతాం । ఎషబీజప్రకాశనాదుద్భవః॥ ౧౯॥
మంత్రిణః । యదాజ్ఞాపయతికాకతీయపరమేశ్వరః॥ ౨౦॥
రాజా॥ కిమిదానీకర్తవ్యం॥ ౨౧॥ పురో॥ మహారాజకిమన్యత్ -
సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్యరాజ్యాభిషేకసంభా
రః॥ ఎషబీజానుగుణప్రోత్సాహానరూపోభేదః ॥ ౨౨ ॥ మంత్రి
ణః ॥ దిగ్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వపార్థివానాం
వర్తేణానీతైః సకలతీర్థసలిలైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవ
ప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతురాజపుత్రః॥ ౨౩ ॥ పురో॥
ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః॥ ౨౪॥ రాజా ॥ త్వర్ణిజైత్ర
యాత్రాసాధనానిసజ్జీక్రియంతాంషడ్విధానిబలాని । అ
హమపిసజ్జోభవామి । ఎషఆరంభః॥ ఇదంబీజానుగుణారంభ
రూపంకరణం॥ ఎవమారంభబీజసంబంధరూపఃసాంగోముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదను వర్తమానస్యబీజస్య నాయక
వ్యాపారస్యస్వరూపాత్కాంచదుచ్ఛానత్వలక్షణారంభ సంబంధాస్తు
ఖసంధిరిత్యాహ ఏవమితి॥ ౨౫॥ మధ్యాహ్నవర్ణనమారంభతే సుఖాయేతి॥

లోకేయతిగ్రంథనవిప్రకృష్టంవస్తుదిదృశ్యవోవృత్తౌగ్రమద్రిశ్యంగంవా
రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ-లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడ
తే-క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాశ్చ నేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహ
త్వలక్షణస్తస్మిమిత్తశ్రమశ్శిథిలోయస్యసతధోక్తః - ఏతచ్ఛరాజతేజ
సపవతద్భారోద్వహనాదితివేదితవ్యం - అతపవాలోకనకాతుకీవేత్సు
త్రేప్రీత్యతే॥తత్రనిమిత్తముపాదతే అధునేతి॥౧౬॥ఉద్గాయంతీతి॥మ
లయాద్రిచందనలతాకుంజేదివావిహారదేశభిత్వర్థః - తదుక్తంభావప్ర
కాశే॥సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః । లతాగృహణివి

సంధిః ॥ ౧౫ ॥ నెపద్యైవైతాళికాసుఖాయమాధ్యందినీసం
భ్యాభవతుదేవస్య-యదిదాసీం॥లోకాలోకగిరింద్రకందరత
మస్సందోహదర్పవహంత్యతైజఃపటలంకియంతి భవనా
న్యాక్రమ్యసంక్రీడతే॥ఇత్యాలోకనకాతుకీవశిథిలస్వీయాధి
కారశ్రమోభాస్వానెష సమగ్రదీప్తిరథునావోమాగ్ర
మారోహతి॥౧౬॥అపిచ॥ ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమ
త్విషస్త్యద్గుణాః క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుం
జేభుజంగంగనాః॥పీత్వాతత్తదుద్గవర్ణగళితాంప్రత్యగ్ర
ధారాంసుధాంవాతాహారతయాప్రభూతమయశః ప్రతూ
శయంత్యోనిజం॥౧౭॥ఇదాసీంఖలు॥ ఆఘ్రాయకిరణాన్భావో
ర్యజురామోదమేదురాః॥ యతంతెకృతినస్సర్వైకర్తృమా

త్రాణిశయాకిసలయాంచితా॥దివావిహారదేశాస్సృతి-క్రీడంత్యః
నిజరమజైరితిశేషః-తత్తదితివీప్సయాంద్విర్భావః- ఉద్గవర్ణాదుచ్ఛా
రితాక్షరాగ్గళితాంగళంతీమిత్యర్థః - మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేత్యత్ర
చశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్-అతఏవాహవృత్తికారః - సుప్త
శయితేత్యేవమాదయోవర్తమానేప్రప్రవ్యాగతి - ఇదమేవకవేర్వివక్షి
తం-యదన్యత్రప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యవోచత్ - అతఏవప్రత్యగ్ర
ధారామతిరసామిత్యర్థః॥౧౭॥ఆఘ్రాయేతి॥ యజురేవామోదఃపరిమళ
విశేషఃతేనమేదురాంస్తన్మయానిత్యర్థః- యజుర్వేదేతిస్థతిమఖ్యేఅహ్న

ఇతిశ్రుతేః - భంజభాసమిదోఘరచ్ - ఏతేనభాసుకిరణావాంపుష్పస
మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్యేత్యప్తిన్న ధేఽహస్రియేతిపదంబోధవ్యం - మధ్యా
హ్నకర్తవ్యామాధ్యాహ్నికీ - కాలాటగతిశైషికప్రకప్రత్యయః॥ ౨౮॥
౨౯॥ ఇతినాటక ప్రకరణే - ప్రథమోంకః॥ *

ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥ ౨౮॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్యసర్వాప్రతిసా
ధయతయూయమభిమతాచరణాయ॥ అహమపితావదభ్యం
తరంప్రభిశామీతి॥ యధోచితముణ్ణాయవరిక్రమ్యనిషాగ్రిం
తాస్సర్వే॥ ౨౯॥ ఇతినాటక ప్రకరణే - కల్యాణస్వస్నోనా
మప్రథమోంకః॥ *

నేపథ్యే॥ ఇదోఇదోఅంజో॥ ఛా॥ ఇతఇతతర్యః॥ తతఃప్రవిశతీ
వృద్ధకంచుకీ॥ కంచుకీ॥ సహర్షం ॥ చిరాయయావనమతిశయా
నయాచరితార్థయాజరయానయాసంచరే॥ యయాద్విష్టా
యమా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేకమపేహాత్సవమసు భవి
తాప్తి - ఏషమధ్యాహ్నవర్ణనయావిచ్ఛిన్నస్యత్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్మాద్బిందుః॥ అపిచ॥ పదేపదేష్టలంతంమాంఘా
చాగత్యాధచేష్టయా॥ అవలోక్యహసన్నాస్తేస్వామిరుద్ర
నరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం ॥ కాకతీయనరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్ములవేత్సనః॥ యవరాజగృహానద్యగవాత్రైస్సైస్విర
మీక్షతే॥ ఎవరాజ్యలత్నైఃప్రతాపరుద్రగతాభిలాషాద్వి
లాసః॥ పురోవలోక్య ॥ కథమయంరాజపుత్రపరిచారకోదా
రకస్ససంభ్రమంమామభివర్తతే॥ ౨॥ ప్రవిశ్యదారకః॥ అంఅ

చూళికాముదాహరతి నేపథ్యఇత్యాదినా॥ తతఃప్రవిశతీతి - నేపథ్య
మేవ నరంగం-అన్యథాచూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యావనమితి
శయానయేతి-అత్రైవపురుషార్థలాభాదితిభావః - జరయాసంచరఇతి-
సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం-పురుషార్థమాహ యయేతి॥ అ
నుభవితాప్తిఅనద్యతలేలుట్॥ బిందుంయోజయతిఏషఇతి ॥ ఇతోపిజరా
యాఃశ్లాఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపదఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఆర్యప్రణమామి॥ ౩॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాం - సవ్యదక్షిణపాదోప
స్పర్శరూపోగురునమస్కారఃపాదోపగ్రహః-తదుక్తంహనునా ॥ వ్యత్య
స్తపాణినాకార్యముపసంగ్రహణంగురోః । సవ్యేనసవ్యస్పృష్టవ్యోద
క్షిణేనతుదక్షిణఇతి॥ఉత్తిస్థతేఉద్యుజ్జై- ఉదోమార్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనే

పణమామి॥ఛా॥ఆర్యప్రణమామి ॥ ౩ ॥ కంచుకీ॥ భద్రకల్యా
ణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్యదిగ్విజయ
ప్రస్థానంరుద్రనరేశ్వరేణ॥౪॥దారకః॥కహకహవిలీలుమదీ॥
ఛా॥కథంకథనువ్యనుమతం॥౫॥కంచుకీ॥ స్వనామానుగుణమి
దంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజంసపాదో
పగ్రహణం నివార్యస్వయమేవజైత్రయాత్రాయాముత్తి
స్థతే॥౬॥దారకః॥అంఅలీలీలుహహదజుంఝుపరింసమోజువ
రాఁ-దుంఝురోఘుదిఅతజఁకహభింసభి॥ఛా॥ ఆర్యఅనను
భూతయ్యుద్ధపరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరఃఖిలు దిగంతజ
యఃకథంభవిష్యతి॥ ౭ ॥ కంచుకీ॥భద్రనిరంకుశాస్వయం
భూదేవప్రవృత్తయఃవిష్టోరవతారఃఖిల్వయంవీరరుద్రోవ్య
చింత్యమహిమా॥ఏషదృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్వః ॥
అత్రస్వప్నవృత్తాంతభ్యాపనాల్లత్యస్యదిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలత్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖ
సంధిరయం॥౮॥దారకః॥ఎంఏవదీ॥ఛా॥ఏవమేతత్ । అమాణు
సోఘసోపహవో॥ఛా॥అమానుషఃఖిలుసప్రభావః॥ ౯ ॥ కం
చుకీ॥కుత్రేదానీంరాజపుత్రః॥౧౦॥దారకః॥ కాలక్షులకుళ
దుంగాదేవీసమారాహణేణవిలపంధాణమగలకాఠాణ త

పదం॥౧౧॥౭॥భద్రైతి॥ అత్రపూర్వాంకేస్వప్నదృష్టస్యమథ్యాహ్నవర్ణ
నయానష్టస్యచబీజస్యస్వయంభూదేవప్రసాదరూపశ్శ్మభద్రనిరంకుశా
ఇత్యనేనానుసర్పణాత్పరిసర్పఇత్యర్థః । అతేవాయంప్రతిముఖసంధిరి
త్యాహ అత్రైతి ॥ ఉద్భేదఃప్రకాశనం భద్రైత్యాదివాక్యేనేతిభావః॥

౮॥ ఏవ మేతదిత్యాదిస్సుప్తం॥ ఇయంచూళికా ॥ ౧౨॥ ౧౩ ॥ కిమితి॥ తాతంశ్
మోన్ముఖింవిరక్తం రచయతారాజ్యేనమయ్యర్చితేనసతేతిశేషః - కిం-
నమేకించిత్యాద్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్త్రాజ్యేపితృవియోగాది
ప్రహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్యాహ కించేతి ॥ అ
తపివోక్తంమహాభారతేశాంతిపర్వణిభీమంప్రతియుద్ధిస్థిరేణ అసంతో
షోప్రమోదశ్చనుదోరాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసము
ద్వేగశ్చసర్వతఃపిభిఃపాస్త్యభిరావిప్తంరాజ్యంత్యమభికాంక్షసీతి॥ నన్వే

ంధహానుమదలశపేరతబహిరుంజాణేణివేసిఅ కథావారోఅ
మంచపరిపుదోజవరాసచిరంఇ-తాలాణజాణీహిమహతంధ
పంథాణ॥ ఛా॥ కాకతీయకులమగ్ధాదేవీసమారాధనైవవిజయ
ప్రప్థానమంగళంకృత్వా తత్రహనుమదచలపర్యంతబహిరు
ద్వ్యానైవేశితస్కంధావారః । అమాత్యపరివృతోయవరాజ
స్తీస్తతితదనుజానీహిమమతత్రప్రప్థానం॥ ౧౧॥ కంచుకీ॥ భర్త
సాధయ ॥ అహమపిరాజకులంప్రవిశామితియధోచితంపరి
క్రమ్యనిష్క్రంతో॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతియథానిద్రిప్తః ప్రతాపరుద్రోమంత్రిణఃపరిజనశ్చ॥
౧౩॥ ప్రతా ॥ కింరాజ్యేనశమోన్ముఖింరచయతాతాతంకు
లాలంబనంకించాస్త్రీ సముదాహరంతి మహతోదోషాన్
హహాన్సరయః । ధర్మాధ్వాచఖిలీకృతోయమధునాకస్యం

వంసతి॥ యదహ్నికురుతేకర్మప్రజాధర్మైఃపాలయ॥ దశవర్షసహస్రా
ణితస్యభుక్తైఃమహాత్మలమిత్యాదినా తాజ్యేమహాఫలప్రతిపాదక మ
న్వాదివచనవిరోధస్సాదిత్యాశంక్యతస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న
భిరోధిత్యాశయేనాహ ధర్మాధ్వేతి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్ష
ణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః- అతపివోక్తం
మూర్ఖసిద్ధాంతేకృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - అదిపు
రాణేష్యుక్తం ॥ సవిద్వజ్జానశుద్ధోద్ధోనశుద్ధిర్మనసఃకలావితి-అధునా కలి

కాలే అష్టలన్న ప్రమత్తకస్సంచరేత్ - నకోపిసంచరితుంశక్నుయా
దిత్యధః-శకిలిజ్ఞేతిలిజ్ - తృతీయాభావాన్నాన్యనేపదం-తద్యోవరాజ్య
మపినేష్టంకిలకముతదుష్టంరాజ్యమితిభావః - మస్మణితేషునిమగంటకీక్య
తేషు-అతపవస్వస్వనప్రయాసఇతివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రైతి॥
సర్వాస్పదోవ్యాప్తువంత్యాసర్వపదీనయా - తత్సర్వాదేరితిబ్రత్య
యః॥ఆచారశ్చేతి॥ ధర్మైవర్మనిసంస్థాప్యప్రజావర్తేతథర్మవిత్ । పుత్ర

చరెదష్టలంస్తస్మైష్టంకిలయావరాజ్యనపిమేబాలోత్యవే
క్రీడతః ॥ తద్వయంమహారాజభుజపరిఘమస్మణితేషుదిగం
తేషువిజయయాత్రావినోదేనవిహరామహే ॥ ఎతద్రా
జ్యేనిచ్చాభిధానాద్విధూతం॥౧౪॥మంత్రిణః॥ రాజపుత్రస
ర్వపదీనయాకాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదాత్వాంధురంధ
రంలబ్ధానరేంబ్రశ్చిరమాసక్తాం ధురంశిధిలయితుమధ్యవ
స్యతి- ఆచారశ్చాయంకాకతీశ్వరాణాం-యథ్ధారయేపుత్రే
శసౌన్ముఖత్వం-కులస్వామినా స్వయంభువాప్యేవమేవా
నుశిష్టం - అనతిక్రమణీయా రాజపుత్రేణగుర్వోర్గరియసీఖ
ల్వాజ్ఞా - కలికాలదోషశిధిలధర్మప్రతిస్థాంనిర్వోధుంవోధుం
చమహతీం మహీధురమవతీర్ణస్యకాకతీయవిష్టోస్తవ నసాం
ప్రతంప్రత్యాఖ్యాతుం॥౧౫॥ప్రతాప॥సానురోధం॥స్వయం
భూస్తాతఇత్యేతావీశ్వరౌదివ్యమానుషే । తయోరన్యత
రోరాజాయవరాజోస్త్రిసర్వధా॥౧౬॥మంత్రిణః ॥ రాజపు

త్ర సాధారణో యంవినయఃకాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు
సంక్రామితశ్రీశ్చవనేవనేన వర్తయేదితివ్యాసస్తరణాత్ - శుశ్రో
ద్దివ్యమానుషయోఃగరియసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్ - ప్రియస్థి
రేత్యాదిసానురోధ రాదేశః - కించ ధర్మసంస్థాపనార్థమేవావతీర్ణస్య
విష్ణుమూర్తైస్తవేదంచుష్పరిహరమిత్యాహ కలికాలేతి॥ప్రత్యాఖ్యాతుం
పరిహర్తుం ॥ ౧౫ ॥ తర్హితావత్స్వయంభూదేవవీవమహారాజోస్తుపూ
ర్వపదేవాహం యువరాజపవేతి వచనభంగ్యారాజ్యమంగీకరోతి స్వ

యంభూరితి || అరత్యుపశమాద్విషయద్వేషనివృత్తేః - ఏషశమః || ౧౬ ||

౨౦ || సబాహుస్ఫురణమితి - పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణంశుభనిమిత్తమి

విమహారాజైవప్రకృతవిషయారత్యుపశమాచ్ఛనుః || ౧౭ ||

పరిజనః || కాఅక్షుఅకుశంతవిరోతంతభవతోశలభూదేవో

ధురధారెదురాఅపుంతోపుణరంజసిరిలకెఆరోవేదు || ఛా ||

కాకతీయకులస్థవిరస్తత్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం

ధారయతు | రాజపుత్రఃపునారాజ్యశ్రీయమంతెఆరోపయ

తు || ౧౮ || ప్రతాప || సమందస్థితం పరిజనమవలోకయతి | ఏత

త్పరిహాసవచోరూపంనర్త || ౧౯ || పరి || చిరేణచరిలంఠామేత్తణీ

సపుంతా | గోంతగిరిసిహరణింరురవిలడసిళావసన్నిబంబరగీవి |

ఖోణీపహూదువాసోబాహుంమిపలవరుండింస || జహహ

రించదంసభవిజహరహుణాహంసబాహుఫలంమి | కాఅ

త్తలంభీపత్తణోబాహుంమితహామహీరమదు || ఛా || చిరేణచరి

తాగ్ధామెదినంవృత్తా || గోశ్రగిరిశిఖరనిష్ఠురవికటశిలావ

సతిబర్భరాంగ్యాః | తోణ్యాభవతువాసోబాహౌప్రతాప

రుద్రస్య || యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజేయధారఘనాధస్య

బాహుఫలకే | కాకతిలక్ష్మీవతెర్బాహౌతథామహీరమతు ||

౨౦ || ప్రతాప || సబాహుస్ఫురణమధోముఖస్థిత | ఏషా

పరిజనవచోథాప్రీతిర్నర్తద్యుతిః || ౨౧ || మంత్రిణః || రా

జపుత్రకాకతీయపురుషోత్తమస్యతవపాణిగ్రహణాయ

స్పృహయంతీరాజ్యలక్ష్మీర్విలంబనంససమాతే || ౨౨ ||

పరి || వింజావహూణలహిలదంరూణపద్మంమిపలవింసభ |

ఖోణీలంభీలకహవిశ్చిలిసహజ్జవరావ || ఛా || విద్యావధూ

తివత్యతే-నర్తవచనమనురాగబీజోద్భూతం || ౨౩ || వింజేతి || వధూనాం

భర్తృవాగ్భవవలోక్యసవత్స్యస్సముత్సుకాశ్చసంతీభావః || ౨౪ ||

రాజ్యశ్రీయోవాసకసజ్జికాసమాధిమాహస్వతేజసేతి॥గతాః మేతత్
౧౪॥ కహమితి॥ నిరోధనలక్షణేభ్యునేత్యుక్తం చ తా-రణమాతోపల
క్షణమితి ప్రప్తవ్యం॥ ౧౫॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమద్భుతక
ర్మ-తేనారాధితస్వామినః ప్రసాదితేశ్వరాః । వజ్రలక్షణేప్రత్యక్షగు

నామధికందృష్ట్యాపత్యోప్రణయవిప్రంభం । తోణీలక్ష్మీశ్చక
భంవిలంబితం సహతుయువరాజే॥ ౧౬॥ మంత్రిణః॥ ఇన్ధ్రమే
వ॥ స్వతేజసాపరిష్కృత్యప్రథానాగారముత్సుకా । ప్రతీక్ష
తేద్యరాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఎషమంత్రిణాంపరిజన
స్యచవాక్తైర్వీజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః॥ ౧౭॥ పరి॥
కహంతిదరిశ్శువిసోమహనాసదీదిసావిజలజంతావి॥ ఛా॥ కధ
మంతరితఃఖల్వేషమహూత్సవోద్విజయయాత్రయా॥ ఎ
తద్దిగంతయాత్రయాప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నీరోధః॥ ౧౮॥
మంత్రిణః॥ సావజ్ఞంకధంచరయంత్యంధ్రచమూపతయః॥ అధ
వాకింతైః॥ వయమపినకెవలంమంత్రశస్త్రైఃకింతుబహుశఃస
మరాపదానారాధితస్వామినః॥ ఎతన్నిష్ఠురవచనరూపం
వజ్రం॥ ౧౯॥ ప్రవిశ్యదౌవారికః॥ జేదుజేదుజువరాదీవిదే
ఖుచమూప ఇణోపజిహారభూమిభాలంమి సంజీకిలచండీగ
బళావంతి॥ ఛా॥ జయతుజయతుయువరాజః॥ ఎతేఖిలుచ
మూపతయఃప్రతీహారభూమిభాగే సజ్జీకృతచతురంగబలాన
ర్తంతే॥ ౨౦॥ మం॥ అచిరంభోఃప్రవేశయ॥ దావా॥ తథేతిని
ష్క్రమ్యసేనాధిపతిభిస్సహపునఃప్రవిష్టః॥ ౨౧॥ సేనాప॥ య
ధోచితంప్రణమ్య । స్వామి॥ కాకతీయకులలిలకసర్వతోము

హణంకేవలస్వామ్యుపలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఎతన్నిష్ఠురేతి॥ ౨౨॥ ద్వా
రేనియుక్తౌదౌవారికోవేత్రధరః- తత్రనియుక్తఇతిరక్ - ద్వారాదీనాం
చేత్యైజాగమః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ స్వామిన్నితి॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వ
తోదిక్సర్వభూమావాహిన్యస్సేనా-శౌర్యోదన్వంతమితిరూపకబలాదుపక

సంభ్రమవత్సోనద్యశ్చైతిలభ్యతే-అనుగ్రహయాళునాఅనుగ్రహీతా
 కటాక్షేణఅనుగ్రహదృష్ట్యేత్యర్థః - గ్రహానుగ్రహణఇత్యస్తాద్ధాతోర
 దంతాచ్చురాదిణిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్చిత్యయః-అతోలో
 పస్యస్థానివత్త్వాన్వలఘూపథగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రైతి॥పరిపంధిప్రమా
 ధిన్యశ్శత్రుగ్రహుతిన్యః - వరూధిన్యస్సేనాః - ప్రస్తూయతామితిప్రస్థానా
 రంభవీవశాసీరైస్సామం తనగరాణ్యాక్రమ్యంత ఇతిసేనాబాహుశ్యం
 సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధోపలక్షితోఽజోగంధగజః-యద్యపిగజశా
 స్త్రేత్రైవర్ణికజాతిగజేషుగంధఉక్తఃతథాప్యేదిత్యాదత్ర క్షత్రియజా
 ఖాటోపావాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతంభవంతమనుప్రాప్తా
 ఎవతదనుగ్రహయాళునాకటాక్షేణనీక్ష్యంతాం॥ఎతదనున
 యవచనరూపంపర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రిణః॥రాజపుత్ర
 తద్విసమాగుహ్యతాం ప్రతిపక్షనివారణోవారణః । ఆలో
 క్యంతాంనిరంతరపరిపంధిప్రమాధిన్యోవరూధిన్యః॥ప్రస్తూయ
 తాంసేనాషతిపురస్సరాక్రాంతసకలసామంతనిజస్థానంప్ర
 స్థానం॥ ౩౦॥ ప్రతాప॥యథాభిరుచితమమాత్యైభ్యఇతిగం
 ధగజాధిరోహణంనాలయతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥కరోదగ్రేణ
 మహాసావిష్వగాప్రమితుందిశః । ఆరోహతిగజంవీరరుద్రో
 భాస్వానివోదయం॥ ఎతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనవిశేషసంబంధ

తిరుజ్యతే-తదుక్తం॥ భద్రశ్రీహరితాళగుగ్ధులుశిలాగంధాతిశూరోరణే
 నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్తనంబేరమఃక్షత్రియఇతి- అత్రశుభాశు
 భగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానంచతత్రైవోక్తం - సైవజేద్వాదమలేశు
 భాశుభకరంగంధంసుధీర్గక్షయేత్సేన్యో భూరుహలాజపాటలఘృతప్ర
 ఖ్యఃప్రశస్తాహ్వయః । ఏతస్మాదవరోశుభోయముదితస్సత్వేనరూపేణ
 యోయుక్తస్సోపిమతంగజస్సముచితఃకల్యాణఇత్యుచ్యతఇతి॥ ౩౧॥కరే
 తి॥ కరేణోదగ్రేణోద్ధతేనమహాపాతేజసాభుజబలేశేత్యర్థః-అన్యత్రక
 రైఃకిరణైఃఉదయంపూర్వపర్వతం । అత్రమంత్రిణాంవీరరుద్రంప్రతి
 రాగప్రకాశవిశిష్టవచనాత్పుష్పంనామాంగమిత్యాహావతదితి॥ప్రకృతా

మగుజ్యేనబీజానుకూల్యేనేత్యర్థః - విశేషబంధారాగవిశేషబంధిత్యర్థః
 ౩౨॥ ధావదితి॥ పదాతీనాంసమూహఃపాదాతం - భిత్వాదిత్వాదణ్ ప్ర
 త్యయః-నిస్సాణరాణానిస్సాణధ్వనిః - రాణితీ-యద్యపి వశిరణ్యోరుప
 సంఖ్యానమితిఅబభావేఘృక్ బాధితః - అతఏవోక్తమమరణోశై-రణఃక్వ
 ణితీ- తథాపి స్రావాదివత్ బాహుళ్యకోఘృక్ ప్రప్తవ్యః-పటశబ్దాదవ్య
 క్తానుకరణాన్నిత్య వీప్సయోరితిద్విర్భవేసర్వ ప్రాతిపదికేభ్యఇత్యా
 చారేక్విప్కధంచిత్రలపనీయః-తతోలటశ్శత్రాదేశః- పటదిత్యన్వైవా
 నుకరణత్వేపూర్వావయవస్యతకారాభావచ్ఛింత్యః- కరటతటంగండ్ఘ

వచనంపుష్పం॥ సర్వేయవరాజహస్తిసంపురస్కృత్యసం
 బాధంకించిత్రరికామంతి॥ ౩౨॥ సేనాప॥ సోత్సాహప్రణా
 మం!స్సామిన్నితోదీయతాంద్యష్టిః ॥ ధావత్వాదతపాదా
 హతిదళితమహిరంధ్రనీరంధ్రనిర్మలాజ్జలాంబుదాంతర్వి
 లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః!ఉద్యనిస్సాణరాణస్త్రనిత
 పటపటద్దిక్తటాఃప్రారభంతేప్రావృక్షక్షీంధ్వజిన్యఃకరిక
 రటతటస్యందిదానాంబుధారాః॥౩౩॥ అన్యతోనిరూప్య॥బలే
 చలతీసంభ్రమంప్రతిభయేవిజేతుందిశః పురందరహరిజ్జయ
 వ్యవసితాస్సహాయోద్ధతాః!చలంతిచిరమృతరాశ్శిఖరిణీయ
 ధాగంతినోభరావనమదున్నమ ద్భుజగరాజఫక్రశ్చణాః ॥

లం॥౩౩॥ సేనాంగేషుమతంగజనన్నాహమాహ-బలితీ॥ చిరమత్సరాః
 పక్షుచ్ఛేదాత్ప్రభృతిప్రరూఢవై రాః - అతపవపురందరహరిజ్జయవ్యవస
 తాఃప్రాచీవిజయోద్యుక్తాఇత్యర్థః॥ ఇయంతంకాలంతూష్ణింస్థితేదా
 నీంవైరనిర్యాతనేహేతుమాహ సహాయోద్ధతాఇతి॥ యధాకస్యచిద్వ
 స్తనోభారాకాంతఃకశ్చనభాగోనమతిభాగాంతరంతూన్నమతి- తద్వ
 ద్దంతిభారాకాంతభూతలద్వారాభుజగరాజస్యకేమంచితృణానాంమ
 వనమనమితరేషామున్నమసంద్రప్తవ్యం-ఫక్రనమత్రసంకోచః- ఫక్రని
 వైర్గతావిత్యస్తాద్ధాతోగ్లటశ్శత్రాదేశః-అత్రయధాశబ్దమాహాన్య

ద్యద్యవ్యపమాపరీతియతే - తథావ్యపమాసభూతావాంవిశిష్టశిఖరిణా
ముపమేయ దంతిరూపతయాభ్యాహనాదుత్పేత్తాయాం పర్యవస్యతీ
త్వపమోపక్రమోత్పేత్తేయం॥౩౪॥పత్తిసంపత్తిమాహాఉద్యదితి॥ తో
మరాదండవిశేషాఃతైద్దామరాభయంకరాః - కామేయకాఃఖడ్గాః - కు
లకుక్షీత్యాదినాథకణ్ఠప్రత్యయః - నైస్విరోద్గీర్ణముసుంధయఃస్వేచ్ఛో
ద్యతదారుమయాయుధవిశేషాః - కర్తుణేప్రభవతీతికామ్యకంధనుస్తద్వి
శేషోవా- గదాఃప్రసిద్ధాః-ప్రాసాఃకుంతాపరపర్యాయాఃతేషణీయా
ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తంవృత్తికారేణ అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయా
మిత్యత్రప్రాస్యతఇతిప్రాసఇతి - రోద్రప్రకారాఃరోద్రభేదాః

౩౪॥పరిజనః॥విలోక్య-సాశ్చర్యం॥ మహతోఽఖివి సోతిలిగ సు
హదాణఉంసాహు ॥ ఛా॥మహాకాఖల్వేషత్రిలింగసుభ
టానాముత్సాహః । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్తోమర
దాసురాః ప్రతిపదప్రోక్షిప్తకామేయకానైస్విరోద్గీర్ణము
సుంధయఃపటుతరాకృష్టధ్వనతాగర్భకాః । భ్రామ్యద్భిమ
గదాస్సమగ్రవిహరత్ప్రాసాస్సురత్పటసాః ఖేలంత్యంధ్ర
చమూభటాఃసవపుషోరోద్రప్రకారాఇవ॥౩౫॥మంత్రిణః॥
అహూతురంగతరంగాస్త్రీలింగాధిపతేః ॥ ఉత్తిపోత్తి.

తోమరాదీనామభిధానంవైజయంత్యాం॥ తోమరోస్త్రీలోహహుళదం
డఃకాసూశ్చసర్వలా (హుళంద్విఫలవత్కాగ్రం) ముసుంఢీస్యాద్దారుమ
య్యావృజాయఃకీలసంచితా । కార్ముకంతుచతుర్హస్తం ॥ పట్టసోలోహ
దండోయస్తీక్షణధారఃకురోపమఇతి॥ ౩౫॥ తురంగసామగ్రీమాహాఉత్తి
శ్యేతి ॥ పశ్చిమపాదాభ్యాంభువిస్థిత్యాముహురగ్రపాదోత్తైషణమశ్వా
నాంపురుషాభ్యుష్ఠానభేదః-తదుక్తం ॥ ముహుఃపశ్చిమపాదాభ్యాంభువిస్థిత
త్వాగ్రపాదయోఃఉద్ధ్వంపేరణయాస్థానమశ్వానాంపురుషఃస్ఫుత
ఇతి-అగ్రపూర్వపాదోత్తైషణస్యసూర్యాశ్వభేరస్తాడసఫలకత్వముత్పే
త్వతే ఉత్తిశ్యేతి॥ నిత్యవీపుయోరితిద్విరభివః- పశ్చాద్భుజాపాశ

త్యై-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యై- సందర్భాసంరంభవిషయీభూతాస
తీనున్నేత్యసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- తాంఛరణీనువప్తభ్యా
లంబ్యతప్రస్థితేవ్యర్థః- సహేలక్రమణేనవిదగత్యాపరిణమంతఃప్ర
యత్నంవినాప్రవర్తమానాశివ్యర్థః- ధారానామాసగండితాదయోగ
తిభేదాఃపంచ - తదుక్తంవైజయంత్యాం - అశ్వానాంతుగతిధారావిభి
న్నాసాచపంచధేతి । ఆసగండితంశౌరితకంరేచితంవర్ణితంప్లుతం । గత
యోముఃపంచధారాశివ్యమరశ్చ - ఏతాసామేవాశ్వశాస్త్రైసంజ్ఞాం
తరేణోక్తానాంప్రత్యేకంత్రివిధ్యేపంచదశవిధత్వం- తదుక్తం-గతిఃపు

వ్యపాదౌ రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వాపాశ్చాత్యా
భ్యాంపదాభ్యా మపధరణీమవప్తభ్యసంరద్ధినున్నం । వా
లైర్వా్యాధూయమానైఃప్రతిన్రపతిహయోత్సహ మున్నా
ర్జయంతః క్రామంత్యశ్వాస్సహేలక్రమణ పరిణమత్నంచ
ధారాప్రపంచాః॥౩౬॥మంత్రీ॥విలోక్య॥ అహూ విదళిత
పరబలమనోరథానాంరథానాంసంభ్రమః ॥ తథాహి॥ ర
థాస్సరభసంభ్రమన్నిబిడహేమ నేమిక్షతక్షమాతల సము
చ్చలద్భహుశధూళిజాలాంబుదైః । తిరోహితమసూయయా
సపదితానవీయరధంవిధాయముఖరీభవంత్యనిభృతాక్షధూ
ర్నిస్సనాః॥ ౩౭ ॥ ప్రతాప॥సర్వతోవలోక్యసప్రమోదం।

లాచతుషాచతద్వత్సభ్యజవాపరా । పూర్ణ వేగాతథాచాన్యాపంచధా
రాఃప్రకీర్తితాః । ఏకైకాత్రివిధాధారాహయశిక్షావిధౌమతా । లఘ్వీ
మధ్యాతథాద్విజ్ఞాత్వైతాయోజయేత్క్రమాదితి- తదేతత్సంపినిధా
యాహ పంచధారాప్రపంచాశ్చతి॥ ౩౮ ॥ లోకేక్షిచ్ఛిద్విరభటఃప్రతిభ
టమభిభూయగర్జితత్సమాధిమత్రభాసురధాభిభావినాంపీఠరుద్రరథా
శామాహ రథాశ్చతి॥ అసూయయాస్పర్ధయేవేత్యర్థః-అత్రాణాంచక్రా
ధారకాస్థానాం ధురోగ్రాణిఅక్షధురః అక్షంరథాంగఆధారశ్చితివైజ
యంతి- అనక్షశ్చితినిషేధాద్భక్పూరిత్యాదినానసమాసాంతః - నిభృతో
నిశ్చిలోనభవతీత్యనిభృతోనిభృప్రవృత్తిశివ్యర్థః - తథాభూతోక్షధూ

రిస్సన్వనోయేషాం తేతథోక్తాః॥ ౩౨ ॥ బృంహమాణాతి ॥ బృంహమాణా
బృంహణశీలాః - తాచ్ఛీల్యచానశ్ ప్రత్యయః - నతుశానచ్ - బృహిశబ్ద
ఇత్యస్యధాతోఃపరస్మైపదిత్వాత్ - అతపవభట్టమల్లః - హేషతేప్రో
షతేశ్వనాంహస్త్రినాంబృంహతీతిచేతి - సంక్రీడత్యందనాఃకూజర
థాః - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర - సమోకూజనఇతినియమాత్పురస్మైప
దం - అతపవోక్తంతేనైవ ఉత్సర్జితసంక్రీడత్యేతాశకటకూజనఇతి - త్వే
డంతేసింహనాదంకుర్వంతీతిత్వేదాః ఇక్ష్విదాస్నేహనమోచనయో

కథం సమగ్రసాదనానిసైన్యాని ॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా
ప్రోషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్యందనాఃత్వేడ
త్సుభటానైస్ససంపదః॥ ౩౩ ॥ మంత్రి॥ యువరాజులోక
నాదుడ్యేలసైన్యసాగరోవర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితోమ
హీభృద్వాహినీర్భవహః॥ కాకతీయకులాంభాధిరెషసైన్య
రంగ్రసిష్యతే॥ ౩౪ ॥ సేనాపతయః॥ యదాదిశంత్యమాత్యా
ఇతి॥ సప్రణామం॥ విజయయాత్రాకుతూహలినోధ్యజన్య
స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥
ప్రతాప॥ సప్రసాదమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧ ॥ మంత్రి
ణః॥ సోత్సాహంపరిత్యగంతాంప్రాచీంపరితినైన్యాని॥ ౪౨ ॥
సేనాప॥ యదాదిశంత్యమాత్యాఇతిప్రస్థాననాటితకేసనమం
తాదవలోక్య - సహద్వాతిశయం ॥ పవనెనాశుకూలెనప్రసా

రిత్యస్తాథాతోఃపచాగ్యచ్ - పృషాదరాదిత్వాద్దకారస్యడకారః - కవిక
ల్పద్రుమకారస్తు - డాంతపవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతునామనేకా
ర్థత్వాదుక్తార్థలాభః - అతపవత్వేదాతుసింహనాదస్సాదిత్యమరః -
త్వేడదితిక్వాచిత్ - శ్చత్రంతపారోస్యధాతోరనుదాతైర్వాదుపేక్షణీ
యః॥ ౩౫ ॥ అభ్యాపతంతీరితి॥ మహీభృద్వాహినీఃశత్రుభూపాలసేనా
అన్యత్రపర్వతప్రభవానదీః - తేదుక్తంమానసోల్లాసే - ప్రజేదభిరివా
త్సోభ్యోనిగరన్నరివాహినీః । శూరాణాంసింహనాదైశ్చహేమరావై
శ్చవాజినామ్ । మహారథమహాభాన్వనైర్వాశంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౬ ॥

౪౨॥నుత్రాప్తాన్త్యైశ్చసౌమ్యమాంసాత్రావణీందిశంప్రాప్తం - సుశకు
నంశుభనిమిత్తం ॥ శకునంతుశుభాశంసినిమిత్తైశకునఃఖగఇతివిశ్వః - అ
నుకూలవాయోశుభనిమిత్తత్వంచలత్రైవివ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందాక్షి
ణస్యభుజస్యచ । మనసశ్చప్రసాదేనస్వానుకూలానిలేనచ । ఏవంనిమిత్తై
ర్నిశ్చిత్త్యవిజయంభూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యవంగంలయ్యేయో
జయతి॥ఏషఇతి ॥ ఉపన్యాసలక్షణేపిప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్య
తఇత్యాశయేనాహ-ప్రస్థానానుగుణేతి॥ బీజోపయోగిత్యాత్మప్రస్థానస్య
ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్యశకునస్వానురాగహేతుభూతస్యకథనాదు
పన్యాసఇత్యర్థః॥ ౪౩ ॥ విప్రవిశేషప్రవేశంసూచయతి కథమితి॥౪౪॥

రితపటాంచలాః । ఉద్యుంజంతఇవాక్రప్టుంధ్వజాస్సాత్రా
వణీందిశం ॥ సర్వైసుశకునమభినందంతి॥ఏషప్రస్థానానుగు
ణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥౪౩॥ప్రతాప॥ పురోవలోక్య
కథంకరాభ్యాముక్తిప్రసాతుతకనకపాత్రస్సమాగతపవ
ప్రవరః॥ ౪౪ ॥ ప్రవేశ్య విప్రః ॥ సవినయమగ్రతస్థిత్వా
ప్రాధ్వందక్షిణభుజముద్యమ్యవిజయతాంవిజయతాంవీరతు
ర్రః । రాజపుత్రస్వయంభూదేవమహాహుప్సవాద్యనంతరం
మహీసురపరాశీర్వాదవాసితాఃకాకతీయమహారాజేనప్ర

సవినయమితి ॥ ప్రాధ్వమాశీర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । ఆనుకూ
ల్యాధికంప్రాధ్వమిత్యమరః - మకారాంతమవ్యయంచైతత్ - నను
యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళవ్రవ్యదర్శనం కాగ్యసిద్ధికరమ
స్తు కింత్వేకస్మిన్బ్రాహ్మణద్వైష్టేకార్యహానిరితికింవదంత్యాః కాగతి
తిశేనైషుదోషః-తస్యాఃకృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రా
హ్మణదర్శనేనుహాఫలస్తరణాత్ - ఇరమపితత్రైవోక్తం॥పూర్ణకుంభే
తథాదర్శేదద్నిమద్యేతథామిషే । మినేశంఖాధ్వజేభత్రైచామరేచారు
యోషితి॥చాషేమృగేభరద్వాజేఫలపుష్పాక్షతేషుచ । వృషభేసమదే
నాగేసితవాహేద్విజోత్తమే । సువర్ణేదివ్యరత్నైచవీణాయాంపటహేప
చ॥బద్ధేచైకపశౌద్యష్టేయాత్రాభవతిసిద్ధిదేతి॥వసంతరాజీయేపుష్కం॥

ధృతాతపత్రశ్శుభశుష్ణవాసాఃపుష్పర్చితశ్చందనచర్చితాంగః | విప్రశ్శి
ఖావాన్మృతభోజనశ్చదదాతిదృష్టఃపథిసర్వసిద్ధిమితి - మహేంద్రవా
దీత్యత్రాదిశబ్దేనధేన్వాదిదానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ||
తతఃకృత్వామహాపూజాముద్దిశ్యకులదేవతాం | ధేనుంభూమింహిరణ్యం
చవిప్రీభ్యోవిధినార్పయేత్ | తదాశిషస్సమాదాయసిరాజితహయద్వి
పత్తి||౪౫||ఆమూలాదితి||సంపూర్ణస్వయంభూప్రసాదత్తత్యర్థః - పా
రాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః-నపుంసకేభావేక్ష్యః - జయోత్తరా

షితాఃఖల్విమేమంగళాక్షతాః || ౪౫ || ప్రతాప||సప్రణా
మాదరంగృహీత్వాతాన్నిజోత్తమాంగే గజమూర్ధనిచనిధా
య || ఆమూలాత్ఫలితాప్రసత్తిలలికాపత్యస్వయంభూ
ప్రభోరాజ్ఞాక్షత్రియమాళి మండనమణస్తాలస్యసానుగ్ర
హః || విప్రాశీర్వదనానిమంత్రసురభీన్యాకాంక్షితాన్యస్వ
హం పారాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరీషజ్జయాస్సృ
ద్దిశః || ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణకీర్తనాద్వర్ణసంహా
రః|| ౪౬ || మంత్రాగః||రాజపుత్రస్వభావనిర్దళశస్యతవభు
జార్గళయోరోజాయితస్య కియతీమాతలవిజయ పిడంబనా||

౪౭ || పరి || విలలశంభీపాణింగహణసమలదింతావిల మంగ

ళంఖదాజువరాలంససేనదీసది||ధా || విజయలక్ష్మీపాణిగ్ర

హణసమయదంతాశ్చవ మంగళాక్షతాయువరాజస్యశీర్షైర్దృ

ణిజయప్రధానాని - తత్తస్మాదమూశ్చతప్రవివదిశః ఈషజ్జయాఃసుల
భజయాశ్చత్యర్థః - ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్పిత్యయః-దిగ్విజయేదేవతా
ప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేమహేంద్రపలప్రయోగమనుకరోతీతిభా
వః-అంగంయోజయతిఏవత్తి|| ౪౬ || రాజపుత్రస్యేతి||ఓజశ్శబ్దోవృత్తి
విషయేతద్వలినర్తతత్తనిపదమంజరీకారః - అతస్తద్వతస్సింహశార్దూ
లాదేరినాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కర్తుఃకృజ్ఞులోపశ్చేతి కృ
జంతాద్భావేక్ష్యః - ఓజసోఽపరసోనిత్యమితి నిత్యస్సలోపః || ౪౭ ||

౫౧॥ స్వస్తితి ॥ విజయాయేతి క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రా
యేతి స్వస్తియోగే ॥ ౫౨ ॥ సప్రశ్రయమితి॥ ప్రతిస్థామహాభితి-సమవ
ప్రవిభ్యస్థనిత్యాత్మనేపదమ్॥ ఇతినాటక ప్రకరణే-ద్వితీయోంకః ***

తతః ఇతి ॥ జంఘయాచరత ఇతి జాంఘీకావార్తాహారా ॥ అంకాస్యం

శ్యంతే ॥ ౪౮ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్రతత్త్వద్విజయవార్తా

హారిణః పురుషానాతిచిరాదేవప్రేషణీయాభితి మహారాజ

స్యాజ్ఞా ॥ ౪౯ ॥ ప్రతాప ॥ శిరసికృతస్తాతస్యనియోగః ॥ అ

మాత్యాస్మృతిః కతిచనయూయంకాకతీశ్వరసేవార్థం నివర్త

ధ్వంకతిపయేవిజయయాత్రాపరాః ప్రవర్తధ్వం ॥ ౫౦ ॥ అ

మాత్యాః-సప్రణామం ॥ యదాజ్ఞాపయతియువరాజః ॥ ౫౧ ॥

విప్రః ॥ స్వస్తివిజయాయశివాః పంధానస్సంతురాజపుత్రా

య ॥ ౫౨ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రశ్రయం ॥ భగవన్ననుజానీహి ॥ వయ

మితః ప్రతిస్థామహాభితియధోచితం పరిక్రమ్యనిష్కాంతాస్స

ర్వై ॥ ౫౩ ॥ ఇతినాటక ప్రకరణే విజయయాత్రావిలాసోనా

మద్ద్వితీయోంకః: *****

తతః ప్రవిశతో లేఖహస్తాజాంఘీకా ॥ ఎతర్పుర్వాంకాం

తపాత్రైణవిప్రైణనిర్దిష్టయోః పాత్రయోరుత్తరాంకే ప్రవే

శాదంకాస్యం ॥ ప్రధమః ॥ సానుసంధానాశ్చర్యం - అ

హూప్రతాపరుద్రస్యమహిమానుభావః - యస్యవిజయ

యాత్రా సంభ్రమేణైవ వ్యాకులీకృతానిద్వయానా మపి

భూభృతాంకటకాని ॥ ౧ ॥ ద్వితీయః ॥ వయస్యకిముచ్యతే ॥ కా

కతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్త్వయం ॥ యద్వజ్రకవ

చాయంతే ప్రసాదాశ్చ స్వయంభవః ॥ ఎషస్వయంభూదే

యోజయతి వీరదితి ॥ మహిమానుభావోమహిమాతిశయః ॥ ద్వయా

నాంపర్వతానాం రాజ్ఞాంచ-కటకాని పర్వతనితేంబప్రదేశాః రాజధా

న్యశ్చ-కటకంవలయేసానారాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః ॥ ౧ ॥ కాకతీ

యేతి ॥ శాతుర్భుజోవైష్ణవః - వజ్రకవచాయంతేవజ్రకవచవదాచరంతి-

కర్తృః కృత్ సహోపశ్చేతి కృత్ ప్రత్యయః - జితాద్వాదాత్మనేపదం || గర్భసం
 ధింఠోజయతి ఏవ ఇతి || బీజస్యేతి - ప్రతిముఖసంధౌలత్కృలత్వతయా
 దృఢసప్తస్యేతి శేషః - ఏతచ్ఛాస్తేషణాదిత్యనేనలభ్యతే || ౨ || వైతాళిక
 భోగావళీప్రముఖాక్తలక్షణాః - పాతయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరున్మ
 ద్యత ఇత్యర్థః || ౩ || అపవార్యేతి. రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ||
 మాగధలక్షణముక్తం || రాజ్ఞః పురజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః | మా
 న్యైర్మాగధికాగీతైర్మాగధా ఇత్యుదీరితా ఇతి | ప్రభుత్వేవరహస్యంగూ
 ఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తైషామితి భావః - ధ్వజచక్రగ్రహ

వప్రసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః || ౨ || ప్రథమః ||
 అభ్యక్షమమభినియపురోవలోక్య | ప్రాప్తైయమందగ్రినగరి
 కిం చిత్ప్రవేశనాటితకేన - సమంతతో నిరూప్య | అహూనిరతి
 శయమాదార్యం రుద్రనరేశ్వరస్య | యథేతేవైతాళికాస్సర్వ
 తోభోగావళీప్రముఖాంశ్చాటుప్రబంధానుచ్ఛేషతంతఃస్వ
 భావరమణీయాః ప్రతిరవేణ పారయంతీవకకుభః || ౩ || ద్వితీ
 యః || సమ్యక్పిర్వర్ణ్య సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్యమపవార్య | సఖప
 శ్యపశ్య || సమ్యక్మాగధవేషధారణతిరోభూతా అపిత్వైభుజః
 సూర్యం తే ప్రభుతారహస్యపిశుతై రావిష్కృతైర్గతుణైః |

హస్తాగ్రార్ధ్వజచక్రలాంభితతలైర్వక్షుప్తనైర్విస్తృతైరా

ణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం -
 చక్రాబ్జపరశుతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభారేఖాః | కుర్వంతి చ మూనా
 ధం మకరధ్వజసన్నిభా మహీపాలమితి - వత్సోవిస్తారఫలమపితతైర్వి ||
 ఉరోలలాటం వదనంచ పుంసాం విస్తీర్ణమేవ త్రితయం ప్రశస్తమితి | వృ
 త్తైః జంఘాదావితి శేషః - వృత్తజంఘాభవేద్యుపోవృత్తలింగభవేద్ధనీ
 తివచనాత్ - అనీచైరున్నతైః వక్షఃప్రభృతిషు దీప్తైర్హానుప్రభృ
 తిషు - తదపితతైర్వోక్తం - వత్సోధకయోనఖనాసికాస్యంకృతాటికాశేతి
 ష్ఠమన్తతాని || హనులోచనబాహునాసికం స్తనయోరంతరమత్రపంచ
 మం | అతిదీర్ఘమిదంతుపంచకం సభవత్వేవస్మణామభూభృతామితి - అత

ఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్త చుద్లభై రిత్వర్థః ॥ ౪ ॥
 సూచితమర్థం దృఢయతి నూనమితి ॥ అస్యా అపి తే ద్దాస్యా వాంతరభేద
 త్వాదితిభావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగుళివిచ్ఛేదః కోవిన్య ప్రమక్షరం
 తన్నామకరణంచేతిదాస్యమేతచ్ఛతుప్తయమితి-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ ప్రి

కారై రమనుష్యమాత్రసులభై ర్వృత్తై రసీవై రపి ॥ ౪ ॥ ప్ర
 ధమః ॥ నూనమేతే ప్రతాపరుద్రసమరపరాజ్ఞుభావక్షస్థలవి
 రచిత వరాహలక్ష్మణః ప్రాణత్రాణార్థమనయారీత్యా
 కాకతీయ మహారాజం ప్రసాదయితు మధ్యవస్యంతీతితరగ
 యామి ॥ ఎతత్ప్రస్తుతోపయోగి ప్రతిరాజభద్రాచరణాదభూ
 తాహరణం ॥ జాంఘికేనపునస్సైన్యైర్దగ్ధులై ర్నరైశ్చరాభ్యు
 హనాదనుమానంచ ॥ ౫ ॥ ద్వితీయః ॥ అహిమావిజయయా
 త్రాశ్రవణకుతూహలితాపారాణాం ॥ యదావామనుసరం
 తిపునఃపునః ప్రశ్నమాలయాతత్సఖే ప్రకాశ్యతాం ప్రతాపరు
 ద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం ॥ ౬ ॥ ప్రథమః ॥ కించిదుచ్చైః
 భోభోశ్రూయతాం కాకతీయకులశ్లాఘాకామ ధేనుః ॥ ప్రియో
 దంతః ॥ జేత్రాకాకతీవీరరుద్రవిభునా సుర్వాదిశో నిర్జితాః
 త్కృపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదం నిర్వీరమర్వీతలం ॥ య
 స్యోద్యద్భుజవై భవం సరథసారోహద్విషతామి నీమంజీర
 ధ్వనిపూర్ణ కందరముఖై ర్వాక్యకుర్వతే పర్వతాః ॥ ఏషతత్వా
 నుకీర్తనకూపోమార్గః ॥ ౭ ॥ ద్వితీయః ॥ సఖానూనమేషుదివసే
 షుకాకతీయమహారాజో నిరంతరం పురస్కృతపురోధన్ ప్రవ
 రామాత్యవృద్ధో యవరాజవిజయమాశంస మానోగమయతి
 వాసరాణి ॥ ౮ ॥ ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితం వయస్యేన ॥

యోదంతః ప్రియవార్తా ॥ జేత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాకృతాః -
 అభూతతద్భావేద్విప్రత్యయేన ఇయంతంకాలమజయ్యా అపి జితా ఇతిల
 భ్యతే-నిర్వీరం ప్రతివీరహితం - యోకరం ప్రయచ్ఛంతి తే ప్రాజ్ఞైరే
 వవియోజితా ఇత్యర్థః ॥ తతః కింజాతమతలహ యస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే

వ్యావక్షతే॥౭॥౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణీక్రియంతే ఏభిరితిప్రియంక
రాణి-అభ్యసుభగేత్యాదినాఖ్యుక్తప్రత్యయేముమాగమః - కాకతీయవృ
షాకాకతీంద్రః॥౧౧॥౧౨॥ భవతాఖలుపితృమానితి- కారణగుణానాంకా

౯ ॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్యసహర్షం । కథమప్తదీయంవ
చనమాకర్ణ్యనూనంమహారాజాయనివేదయితుమమాత్యపు
త్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజకులాభ్యంతరప్రవిశతి తదా
వామపిప్రతిహరభూమిమధ్యాస్యకాకతీశ్వరావసరంప్రతి
పాలయిష్యావత్తిపరిక్రామతః॥ ఎతద్వితరగప్రతిపాదనా
ద్రూపం॥౧౦॥తతఃప్రవిశత్యమాత్యపుత్రః॥అమాత్యపుత్రః॥
సప్రమోదం ॥ అశూమామధస్యతా-యదీదృశానాంమ
శూమాత్సవానాంనివేదయితాస్త్రిసంపృతః । యన్తయావి
జ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తైఃప్రవృత్తైఃస్వప్నసాక్షా
త్కృతాదపిస్వయంభూదేవప్రసాదాత్ప్రమోదయిష్యతే
కాకతీయవృషా॥ఎషోత్కర్షవచనరూపోదాహృతిః॥పురోవలో
క్యకథమయంమహారాజఃపురోహితైరమాత్యైరన్యైరపరిజ
నైశచపరివృతోమహాస్థానమండపమధిస్థతి॥తదహముపసర్వా
మీతిపరిక్రామతి॥౧౧॥తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టోరాజామం
త్రిణఃపురోధసశ్చ॥రాజా॥సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యాన్వృ
తి । అశూమాశైశవేపుచితకారిత్వంవత్సస్యవీరరుద్రస్య ।
యదప్తదసురోధాధమిమాసమాత్యాన్నివర్త్యస్వయమేవ
జిగీషుఃప్రస్థితః॥ ౧౨॥ మంత్రిణః॥సబహుమానం॥మహారా
జభవతాఖలుపితృమాకకుమారః॥ ౧౩॥ పురోధసః॥విజయ
ప్రస్థానాత్ప్రభృతినక్తందివమున్మిషంతికల్యాణాని । తద్విజి
తాఎవదిశోరాజపుత్రేణ॥ ౧౪॥ రాజా ॥ భవతామాశిష

శ్యేసంక్రాంతిరుచితైవేతి భావః॥౧౫॥నక్తంచదివాదనక్తందివం- అచ
తురేత్యాదినాసప్తమ్యర్థవృత్త్యైరవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నిపా
త్యతే కల్యాణానిశుభనిమిత్తానిఽన్మిషంతు్యద్భవంతీ॥౧౬॥ ప్రగుహతే-

దుహా లేఁక ర్మకర్తరితఁ - నదుహేతి యక్ష్మితేషిభః ॥౧౫॥౧౬॥ ప్రఘా
ణో బహిద్వారప్రకోస్తకః - అగారైకదేశేప్రఘణః ప్రఘణశ్చనిపాతి

ఎవకాకతీయకులశ్రేయాంసిస్వయంప్రదుహతే ॥ ౧౫॥పరి॥

కాఅశ్చఅకుశంసకింబుణసపుంబుణపుంబుణ - జంసిఅవశ్చంబో
భువణైకభందోపఆవరుందో ॥ ఛా ॥ కాకతీయకులస్యకిన్నన

సంపూర్ణంపుణ్యేన యస్మిన్నవత్స్యోభువనైకభద్రః ప్రతాప
రుద్రః ॥ ౧౬ ॥ రాజా ॥ సౌత్సుక్యంకథంచరయతివత్సస్యవిజ

యయాత్రాశ్రవణమహూత్సవః ॥౧౭॥ అమాత్యపుత్రః ॥
సవినయసంబ్రమముపసృత్యసప్రణామం దేవమధ్యమలోక

పాల యవరాజప్రేషితౌ విజయవాద్రా హరిణౌ ప్రఘణ
ప్రాంగణమధిపసతః ॥ ఏషసంచింత్యమానార్థప్రాప్తిదా

పఃక్రమః ॥ ౧౮॥ సవేకసహర్షాతిశయంనిరూపయంతి ॥ మం
త్రిణః ॥ భద్రశీఘ్రంప్రవేశయ ॥ ౧౯॥ అమాత్యపుత్రః ॥ య

దాదిశంతిమహామంత్రిణశ్చినిమగ్రీవ్యసహతాభ్యాంపునః
ప్రవిష్టః ॥ ౨౦॥పురుషౌ ॥ ప్రణమంతావుపసృత్య దేవవిశై

కవిజయినాపుత్రైణ వర్ధసేబాధ మప్రమేయమహిమాప్ర
తాపరుద్రభుజస్థిమా ॥ యచ్చైభిశవేష్యతిశయితతరుణకాకతీ

యవరాక్రమస్తస్యవిక్రమః ॥ ౨౧॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశ
యమమాత్యానవలోక్య ॥ మనోరథాభ్యామివచంతితోపగ

తాభ్యాంమహార్హంపారితోషికంప్రతిపాద్యతాం ॥ ద్విగుణీ
కృతహర్షయోరనయోర్ముఖాద్వత్సస్యవిజయలక్ష్మీపరిగ్రహ

వృత్తాంతశ్రవణమహూత్సవేనచరితార్థయామఃశోత్ర
వృత్తిం ॥ ౨౨॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతిదేవశ్చిభారిక

ముఖాత్తథాకుర్వంతి ॥ ఎవసామదానాచరణరూపస్సంగ్ర

తః-తత్ప్రాంగణమధిపసతః - ఉపాన్వభ్యాజ్వసశ్చిశిసకర్తుత్వం ॥ ౧౮॥

౨౨॥ భూరిసువర్ణంతత్రనియక్తోభారికఃకనకాధ్యక్షః ॥ ౨౩॥౨౪॥ సీరా

జనానామ రాష్ట్రసమృద్ధయేశరతాలక ర్తవ్యశాంతికర్మవిశేషః - స
చగజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేనద్వివిధః - తదుక్తంశౌనకేన - నవ
మ్యామాశ్వయుజ్ఞాసేకార్తికాయామథాపివా హస్తీసీరాజసంకుర్యా
ద్రాజాజనసమృద్ధయే || అశ్వసీరాజసంకుర్యాదశ్వానాంహితకామ్య
యా | తద్వచ్చైవాశ్వయుజ్ఞాసేపూర్వపక్షేనృపోత్తమేతి - తత్రద్వి
తీయంప్రత్యాహ వాజీసీరాజనేతి||వీతిహూత్రస్యహుతభుజః|| యా
త్రేతి|| మహేషూత్సవేషు-అహంప్రథమోహంప్రథమితియస్యాంక్తి

హః || ౨౩ || పురుషే||సప్రణామత్యహీత్వామూర్ధ్నినిధా
యమహారాజప్రసాదమభినందతి||౨౪||మంత్రణః||భద్రా
వితవిత్యయువరాజవిజయవిహృతయఃపరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసదసఃకర్ణపూర్వీక్రియంతాం||౨౫|| పురుషే|| సావ
ధానమవధారయతుమహారాజః|| ౨౬|| ప్రథమః || దేవదేవ
స్యప్రసాదేనవాజీసీరాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహూత్ర
స్యవిజయప్రదానెనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపప్రతాపరుద్ర
ప్రతిష్ఠమానః|| యాత్రారంభమహేష్వహంప్రథమికాని
ర్జ్యచ్ఛమూడంబరతుణ్ణ్యోశీతలోత్థితేతిబహుశేషాంసావి
యద్వాప్యసి||జేతవ్యాస్సకలాదిశస్సవిభుతామంతఃపిథా
యాధికతాసాత్కావపివలాయితాభవద్యశానైవాభవక
గోచరాః||౨౭|| అనంతరంచ || ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలో
నాయంచమూడంబరోనెదందుంభగర్జితంత్రీపురజితల్లాం

యాయామసావహంప్రథమికా - మయారవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః -
స్వాధేకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంనిజవ్యావకత్వంఅత్రానువహితదిగ్గ
తంవిభుత్వంచఉపహితాస్వపిప్రాచ్యాదిమావచర్యతే - అత్రసేనా
రజోవ్యాప్తీనిమిత్రస్యదిశామదర్శనస్యభయనిమిత్తపలాయన హేతుక
త్వోత్పేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః|| ౨౮ || ఉద్వేలదితి || పరితోధాటీ
షు|| శత్రుదేశావమద్దాయసద్యస్సుభటఘోటతైః | విజగీషోఃప్రవృత్తి
ర్యాసాధాటీతినిగద్యతతిత్యక్తలక్షణాను-అటోపపజీయసీషు సంరంభ

వటుతరానుసర్వతోముఖసంబ్రమాస్విత్యర్థః-ఇతివిస్తృతమిత్యన్వయః-
ఉద్వేలాల్లవకోలాహల కల్పాంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం
రంభమందుభిగర్జితయోరభూతపూర్వయోరనుభవా దమ్భుతమభూది
త్యర్థః-అధనైనికాభినివేశదర్శనానంతరం-దిగ్గజైరింద్రాదిభిరపిశ్రుస్తం
కిముతాన్వైరంతరాశ్వవర్తిభిరితిభావః-ఉభయత్రభావేక్షః॥ ౨౫॥౨౯॥
మఘానభంగ్రస్యేమాంమాఘవసీందిశంప్రాచీం ॥ సైన్యరజసా సూ
ర్యేతిరోహితేసత్యత్ప్రేక్ష్యతే రదేనేతి॥మామరగమయంవీరరుద్రో

తథాకారవః॥ఇత్యాటోపపటియసీషుపరితోధాటిషుభారా
నమచ్చేషాశేషఫణాసువిస్తృతమధత్రస్తందిగ్గజైరపి ॥ ౨౫ ॥
పురోధసః ॥ అహూనిరంకుశమోజాయితమంద్రచమూప
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥అధయువరాజాజ్ఞయాప్రథమం
మాఘవసీందిశంప్రచలితానిసైన్యానిరధేనాభిముఖాయాం
తంవీరరుద్రోవిలోక్యమాం!మృత్యుతేనాయమిత్యర్కసైన్య
సృరేణౌతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః॥తతస్తతః॥౩౧॥ద్వితీ
యః ॥ అనంతరంసేనాగ్రగైరేవపారస్త్యాక్షుత్రక్షత్రి
యాన్విజిత్యసర్వపథీనౌనాటోపేనపటియసీతస్సెన్యహతిః॥తే
ప్రచలతి॥ యుద్ధాయసమనహ్యంతకళింగాస్సుటపారుషాః॥
మాద్యద్విపఘటోద్దామసంబ్రమాడంబరోధతాః ॥ తైస్స
ర్థమంధ్రచమూపతీనాంపరాక్రమధనెమహత్యాయోధనా
౩౨॥పీత్యామాంసోపదంశంద్విరదగళగళప్రక్షమైరయదా

నమృత్యుతేనసహతే పరిపంధిబుద్ధ్యేతి భావః॥ ౩౦॥౩౧ ॥ పారస్త్యాక్ష
ప్రాచ్యాక సర్వాకపథోవ్యాఘ్రవతాసర్వపథీనేన ॥ యుద్ధాయేతి॥
మాద్యద్విపానాంఘటాఃసంగ్రామాదౌసజ్జనాని- కరిణాంఘటనాఘ
పేత్యమరిః-తాసాముద్దామసంబ్రమేణాధికాటోపేన అడంబరేణసం
గ్రామేపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః॥ ౩౨॥ యుద్ధేవీరరుద్రఖడ్గస్యకాల
భైరవసమాధిమాహ పీత్యేతి॥మాంసేనోపదశ్యమాంసోపదంశం మాం
సముపదంశంకృత్యైత్యర్థః - ఉపదంశ స్తుతీయాయామితిణముల్పిత్య

యః-మాంసస్యదంశనక్రియాకర్మత్వేపి పానక్రియాకరణత్వాత్ప్ర
తీయోపపదత్వం- తృతీయాప్రభృతీస్యస్యతరస్యామితివికల్పాదుపపదస
మాసః - మస్తిమ-ంనామమస్తకస్థితోగోధాపరపర్యాయోమేదోవిశే
షః-తల్లగైఃక్షికనైరస్థిభిఃసృష్టదంష్ట్రః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ఛిన్నేతి॥ ప్రతిభయే

రాం మత్తోమస్తిమ-లగైః ద్దళితస్యపవపుఃక్షికనైః సృష్ట
దంష్ట్రః । బిశ్రమోద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో

భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వాఃకళింకైర్బలివిధిమ
కరోద్ద్విరరుద్రస్యఖడ్గః॥ ౩౩॥ పురోధసః ॥ మానుషవెషతిరో

హితేనాపికాకతీయవిష్ణునాకించిదావిమృతోనిజప్రభా
వః॥ ౩౪ ॥ మంత్రిణః॥ సహద్వాతశయాద్భుతం॥ అహూప

రాక్రమాతిభూమిఃప్రతాపరుద్రస్య॥ ౩౫॥ పరి ॥ సరిసఖివి
దంజమహారాలరుందణరేసరణదణేణకిదంపంజకాలిభిశ్చ

ంషశ్చనానిఖిమంజశ్చదేవదావిసతిభూదేవంసపసంతివి
సెసాణిజంతతఖికింజువరావణి॥ ఛా ॥ సదృశంఖలైతత్

యత్తహారాజుర్రనరేశ్వరగ్రందనెనకర్తవ్యంయతాక
తికులప్రసవానాంక్షమంయతుగలదేవతాయాః స్వయం

భూదేవస్యప్రసత్తివిశేషాణాంయుక్తం తష్టలుకృతయవ
రాజేన॥ ౩౬ ॥ రాజా-సప్రమోదగద్గదం॥ తతస్తతః॥ ౩౭॥

ప్రధమః ॥ అనంతరం ॥ ఛిన్నేద్యదైర్విరవీరప్రతిభయమకు
టాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతిభ్రశ్యత్పతంగాభయకర

ప్రతనారేణుబద్ధాంధకారాఅసీత్యంగ్రామవేళావిహరద
నభయంకరేణమకుటాటోపేనసంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభ్రశ్య

తఃక్షిశ్యమానస్యవతంగస్యసూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన- మ
కుటాచ్ఛాదకతయారాహుభ్రాంతినివర్తకత్వేనేతిభావః - చమూరే

ణునాబద్ధాంధకారాఅతపివసంగ్రామవేళాయారాత్రిత్వంప్రతీయ
తే - తత్రైభకుంభనిర్గతాముక్తాపవతారాః అన్యధోముఖమేవచంద్రో

తే - తత్రైభకుంభనిర్గతాముక్తాపవతారాః అన్యధోముఖమేవచంద్రో

భూదిత్యాహ విహరదితి॥౩౨॥వృత్రేతి॥ వృత్రా రాతిరింరఃతస్యచక్
ప్రాచీ- పారంపూర్వపయోధిఃపారేపూర్వపయోధి-పారేమధ్యేష
స్యోవేత్యవ్యయాభావః ॥ ౩౯ ॥ మునాబితి॥ లోపాముద్రాసుహృది
మునావగస్త్యేనికటస్థేసమీపస్థేపి - అగస్త్యేదయేనద్యోనిర్మలాభవంతి-
తదుక్తంవరాహసంహితాయాం- ఉదయేచమునేరగస్త్యేనామ్నఃకుసు

సిలతోద్భిన్నమతైభకుంభప్రోద్యన్ముక్తైశుతారానికరపరివృ

తస్వర్వభూవక్త్రచంద్రా॥ ౩౮ ॥ అనంతరంయువరాజా

జ్ఞయా ॥ వృత్రా రాతిదిగంతరాళపజయప్రఖ్యాతవిక్రాం

తయః పారేపూర్వపయోధికల్పితజయస్తంభాస్సురతైజ

సః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవంచేవస్యదోర్విక్రమం శృ

ణ్వంతోముహురంధ్రసైన్యపతయఃప్రాప్తాదిశందక్షిణాం॥

౩౯॥తత్రచ॥ మునోలోపాముద్రాసుహృదినికటస్థేపిమహ

తాభవంత్యేతానద్యఃకలుషపయససైన్యరజసా ఇతీవవ్యో

మాగ్రైమలయపవనాందోళితశిఖాః పతాకాన్సత్ప్రసాః

ప్రతిపదమన్యత్యన్నతితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరంపాండ్యప్ర

ముఖాదాక్షిణాత్యాక్షిణీశ్వరా శరణముపగతాకా

కతీయవీరరుద్రస్సృచమూఢతీర్నిశేషం సంభావ్యతైస్స

హప్రతీనీందిశంప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ సుంప్రీణఃసాధుసాధున

మాచరిత మాత్మసీనంపాండ్యైర్యత్పూర్వమేవదేవస్యచర

ణములం ప్రాప్తాః॥తతస్తతః॥౪౨॥ద్వితీయః॥తత్రచ॥ పా

శ్చత్యానాంధ్యజేషు స్థితమధికభరస్రస్తదండేషు గృధ్ర

మాయోగమలప్రదూషితానిహృదయాని సతామివస్వభావాత్పునరం

బూనిభవంతిర్మలానీతి-తథాపికాలుష్యమితివిరోధద్యోతకోపిశబ్దః- సో

త్ప్రసాఃసోపహాసాః-లోకేకశ్చిత్ప్రబలం కంచనవిజిత్య సోపహాసము

న్నతస్థవేలబ్ధిభోసరీసర్తి-తద్వదితిభావః॥ ౪౦॥ ౪౧॥ సాధ్వీతి॥ ఆత్మ

జేహితమాత్మసీనం-ఆత్మనిష్ఠస్వజనేత్యాదినాబ్రత్యయః॥ ౪౨॥ పాశ్చ

త్యానామితి॥ పశ్చాద్భవాఃపాశ్చాత్యాః-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్-

తేషాంధ్వజేశుగృహవ్రాతైః స్థితమితియత్తదేవగారుక్షతమస్త్రం స
మజని-యద్ధాతుర్వంగ్యదైరేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవ
రాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదకాశికకపోతకకాకకంకైః కేతుస్థితైర్మ
హదుశంతిభయంస్వపస్యేతి- అత్రక్రవ్యాదాగృహాదియత్తతి తద్వ్యా
ఖ్యాతోత్పలపరిమళ కారః-తర్హిపునర్యద్ధస్యకింఫలమతతహ విజయేతి ॥

వ్రాతై ర్యచ్ఛండతుండాహతి విహతపతెష్వాతతక్షీప్తవ
త్తైః॥ అస్త్రంగారుక్షతంతత్సమజనివిజయప్రాధ్నినామంధ్ర
వైస్యప్రస్తానాంజన్యమన్యన్నిజనిబిడ భుజాదండకండూవిడం
బః॥ ౪౩॥ అనంతరం॥ జిత్వాప్రతీవీవధవీరరుద్రః ప్రత్యర్థి నా
రీనయసాఽబుపూర్ణాం॥ రేవాంసముత్తీర్యగజానుబద్ధసేతుం
విజేతుంగతవానుదీపీం ॥ తేత్రాంగవంగకలింగమాశవప్ర
భృతయస్సర్వై భూపాలామిళిత్యా యుద్ధాయబద్ధాదరాః
పురతః॥ ప్రాచురభవః॥ ౪౪॥ మంత్రీణః॥ అహూపరమనా
త్మవేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రతాపరుద్రస్యాపిపరిఫంధినో
భవంతి॥ ౪౫॥ రాజాః॥ తతస్తతః॥ ౪౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం
సమమనీకినీభిరాపతంతిరాజకానివిలోక్య - సగర్వమేవము
క్తంసేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరజ్జ రోసిసమరేలంపాకకిం
కంపసేవంగత్వంగసికింముధాబలరజఃకాణోసికింకొంకణ ।
పాణిత్రాణపరాయణోభవమహారాష్ట్రపరాష్ట్రోస్యమీ
యోక్థారోఽవయమిత్వరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్తానామస్త్రగామినాం-ప్రస్తోస్త్రగామినీతినిపాత్యతే- జన్యంయుద్ధం-
కండూవిడంబఃకండూయాపనయనం॥ ౪౩ ॥ జిత్యేతి క్రావప్రత్యయేనై
వానంతర్యేసిద్ధే అధశబ్దోవిశంబాభావసూచనార్థః - నయనాంబుపూ
ర్ణాందుస్తరామిత్యర్థః-తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి॥ రే
వాంసర్పదాం॥ ౪౬॥ సమమనీకినీభిశ్చేనాభిస్సహ- రాజకానిరాజసమూ
హః-గోత్రోక్తైత్యాదివాచుః ప్రత్యయః॥ రేరేణితి॥ వ్యాఖ్యాతంనా

+ చయమంధ్రినాథనుభటాఃప్రత్యర్థిదావాసలాగతి - పా.

యక ప్రకరణే॥రోష సంబంధ వచనరూపమితిరోష సంబంధ సంభ్రమశబ
నరూపమిత్యర్థః॥ ౪౭॥౪౮॥ స్యాత్కనితనుత్యజామం తేస్వయమేవదివ్య
త్వం సంపాదయామితిస్వర్గంగాయాయోయం మహానహంకార స్తన్ని
వారకోయం మహాహవః-తదతిశాయమహిమేత్యనుపమ సైనికవరాక్ర
మిత్యాహయస్తత్రైతి॥ సురాణాంభావస్సరభూయం- భవోభావ
తిక్యప్-అత్యాక్షీత్ త్యక్తవతీ- ఆరాత్సమిషే॥ ౪౯॥ భయేనప్రచచ్ఛన్న

ఏతద్రోష సంబంధవచనరూపంతోటకం॥౪౭॥పరి॥సాహుసా
హుచమూవశ్చుణివఅణి॥ఎంవఫణిఅడణికిరిసెడవంకితతేహి॥
ఛా॥ సాధుసాధుచమూవతీనాంవచనం । ఏవంఫణిత్వాపునః
కీదృశముపక్రాంతంతైః॥౪౮॥ప్రథమః॥కింకద్యతే । సైనికా
నాంనిరుపమః పరాక్రమః॥ యస్తత్రాభవదాహవస్తమ
ఖిలంజానాతి భాగీరధీయాత్యాక్షీత్సరభూయకారణ నిజా
హంకారముచ్చంబలం । ఆరాద్విత్వసహగ్రమంధ్రసు
భటపోష్ఠార్థఖడ్గావలీధారాతీర్థముపెత్వదివ్యనగరీమారో
హతోభూవతీ॥౪౯॥ అనంతరం తత్రప్రలీనాత్మనఃప్రతి
పక్షభూపాలానస్వేష్టుకామాస్త్రిలింగ సైనికాస్తత్తద్దేశవె
షభాషాదికమావిష్కుర్వాణాస్సర్వతఃపర్యటంతిస్త - జీవ
గ్రాహంగృహీత్వాసమానయంతిస్త యవరాజాంతికం ॥
౫౦॥మంత్రిణః॥ సాధీయాన్వలుసైనికానాముద్యమః । ఎత

పృతీనాన్ధివాక్ప్రచచ్ఛన్నమాగ్నేజైవాసాధయన్నిత్యాహఅనంతరమి
జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవతీతిజీవః-ఇగుపథలక్షణికప్రత్యయః- జీవం
తంగృహీత్వేత్యర్థః॥నచహన్యాత్స్థలారూఢంనక్షీబంసకృతాంజలింనభీ
తంసపరావృత్తం సతాంధర్తమనుస్తరన్నితిభీతవధే మనునానిషేధస్తర
ణాదితిభావః-సమూలేత్యాదినాణముత్ప్రత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్ర
యోగః॥౫౦॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలక్షణం- తత్రేష్టంప్రకృతోప
యోగి-జనాతిసంధానంవంచనమిత్యేవమర్థంమత్వాయోజయతి॥ఏతది

తి || ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్వాచరణమాత్రమభూతాహరణంతేనపరవం
చనమధిబలమిత్యనయో ధ్యేదభితిస్త్రప్తవ్యం || ౫౧ || ౫౩ || ఏషభితి || భయ
ప్రతిపాదనాదితిలపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః || ౫౪ || కాతర్య
మేవరాజ్ఞాంశ్లోకత్రయేణాహ అంగాశ్చత్యాదినాపలాయఃపలాయనం

త్ప్రకృతోపయోగిత్యేనవంచనాదధిబలం || ౫౧ || రాజాతతః ||

౫౨ || ద్వితీయః || అనంతరంనరపతయోనిజపరిజనైష్వప్యకృ

తవిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్యపాదములమెవ శరణముపగ

తాః || ౫౩ || పరిజనః || అహూణరవక్షణ * సంయుసకాతర

ంతణః || ఛా || అహూణరపతీనాంపాధ్వసకాతరత్వం । ఎషభ

యప్రతిపాదనాదుద్వేగః || ౫౪ || ప్రథమః || కిముచ్యతేకాత

ర్యమితి || అంగాస్సంగరభీరవస్సమభవంశ్చోతాః + పలా

యాకులాః కాశ్చీరాస్సురణీయ విక్రమకథాస్థానాని

నిశ్చ్రయః । లంపాకాభయకంపమానవపుషోవంగానిరంగీకృ

తానెపాలాఃపరిపాలనవ్యసనస్సంహాశ్చనీరంహసః || ౫౫ ||

అపిచ || కాంభోజాఃక్షతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తప్రణా

స్సేవణాశాడాః పీడితవిగ్రహాః శ్రితకులగ్రావాంకణాః

కొంకణాః । లాటాఃపాటితమూర్తయఃపరిగళద్భివిహ్వలా

స్సంహలాః కణ్ణాటాః పరిపూర్ణ వేపధుభృతస్తంద్రాశవో

మాశవాః || ౫౬ || కించ || భోజావ్యర్థభుజాయుధాఃక్షతనిజస్త్రై

కైశ్చయఃకేరతాః పాండా్యాఃఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహీ

జర్జరాఘూర్జరాః । పాంచాలాఃప్రణతిప్రపంచితభియశ్చ

తత్రాకులాః-ఉపసర్గ స్యాయతావితలత్వం-నిరీణశ్రియోగతఫలపదః-

రీణాతేష్టాద్విత్వాన్నిస్తానత్వం-నిరంగీకృతాఃనిరవయవీకృతాః- నీరం

హసోనిర్వేదాః || ౫౫ || కాంభోజాభితి || కుంభినీభూమిః- తంద్రాశవోఅసాః

నిరుద్యోగాభివ్యర్థః-స్పృహిగృహీత్యాదినాఅశుచ్ఛ్రిత్యయః || ౫౬ || భో

* జుంయుసకాతరంతణ యుద్ధకాతరత్వం—+ ప్రలాపాకులాః

జాతిః॥ చాటూనిత్రాయ స్వేత్యాదీనిప్రియవాక్యానితైరుత్కటాః-శ్రి
తపల్లయః ప్రాప్తాబ్ధగ్రామాః॥ ౫౭॥ ౫౯॥ ఆమూలచూడంఆమూలా
టూత్కటాఃకీకటాఃకాంపిన్యాశ్శ్రితపల్లయః కృతయశోభం
గాఃకల్లింగాఅపి॥ సర్వేహద్వాతిశయంనాటయంతి ॥ ౫౭ ॥
పరి॥సాశ్చర్యం॥ అహలూపీరరుందంస అభిసత్తద తిహువ
ణాభి జంఝావదాణాభి॥ఛా ॥ అహలూపీరరుద్రస్యఅతిశ
యితత్త్రిభువనానియుద్ధాపదానాని॥౫౮॥ రాజా ॥ సహర్షం!
మహతీంప్రతిష్ఠామారోపితంబలు కాకతీయకులం విశ్లేష్కవి
జయినావత్సేన॥ ౫౯ ॥ పురోధసః॥ఆమూలచూడంఫలితాః
ప్రసత్తయఃకాకతీయాన్వయదేవతానాం॥ ౬౦ ॥ రాజా॥
తతస్తతః॥౬౧॥ప్రథమః॥ అనంతరంసకలదిగ్విజయసముత్తై
జితతేజోవిలాసః సర్వనరేశ్వరాణాంతానితాన్యపాయ
నాని స్వీకృత్యసమగ్రపైద్యైస్సపత్యైర్మహీభృగ్గణైరాశ్రి
తేనమహతాబలార్థవేన న్యవర్తతవిశ్లేష్కపీరోపీరరుద్రః॥
౬౨॥మంత్రిణః! సహర్షం ॥ కుత్రైదాసీఽరాజపుత్రః॥౬౩॥
ద్వితీయః॥సాంప్రతంకింకుర్వాణరాజలోకస్సర్వానసేసేన్
పతీన్నగరం ప్రస్థాప్యకతిపయమాలపరివృతః కాకతీయవీరః
పైర్వరం గోదావరీపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీవి
హరతే॥౬౪॥మంత్రిణః ॥ సవిమర్శం-మహారాజమానంత్య
య్యవశాసతివసుమతీంయావరాజ్యమెవబహుమన్యతే రాజ
పుత్రః॥ఏషాప్రాప్త్యాశా॥దిగ్విజయాకృష్టనరేశ్వరవృత్తాం
తస్యవ్యాపిత్యాత్పతాకానిరూపితా॥ ౬౫॥ రాజా॥ తదఋర
మేవ యుష్మాభిరా నేతవ్యోవత్సః । అను నేతవ్యశ్చరాజ్యా
భిషేకాయ ॥ ౬౬ ॥ మంత్రిణః॥యదాజ్ఞాపయతిదేవభిని
గ్రం॥ ౬౦॥ ౬౩॥ కింకుర్వాణరాజలోకఃకింకరీభవద్రాజవర్గః-మాలం
మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషాప్రాప్త్యాశేతి । రాజ్యాభిషేకస్యమృగయాల
క్షణప్రతిబంధకౌపనిపాతేనశంక్యమానత్వాదితిభావః-పతాకాయోజ

యతిదిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౬॥ ఆలానమితి॥ ఆలానంబంధనస్తంభః-౨౫
 త్కానిశ్చంఖలాని- పాతితధూర్గతఃపాతితాధోరణః- కరి గ్రామణీఃరాజ
 ప్రయోగణపతిరామగజశ్రేష్ఠః॥భగ్రిశ్యత్పణ్యపథమిత్యాదౌశంకాతా
 సయోర్నిరూపణాత్సంప్రమత్తత్యాహవిషభితి॥ ౬౮॥ కటకంసగరం ॥
 ౬౯॥ ౭౦ ॥ పిత్రేతి॥ గజాన్యోగణేశః- అత్రేష్టాథస్యమహాభిషేకస్య

షాగ్రింతాః॥౬౭॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమంభోభోనాగరికాః
 సత్వరమపసరతమారంయదిదానీం॥ ఆలానంతరసానిపాట్య
 నిగళాన్యచ్ఛిగ్భూతాంకుశోవే గోత్పాతితధూర్గతః కటత
 టీనిర్యత్తుదాంబుస్రూతిః । భగ్రిశ్యత్పణ్యపథంచలన్దశహాయం
 విభ్యజ్జనాఘంపురంవిష్వగ్వాక్కులయత్యమందరభసస్సైన్వ
 రంకిరిగ్రామణీః ॥ ఎషశంకాత్రాసరూపస్సంభ్రమః ॥
 ౬౮॥రాజా॥ఆకన్డ్యసస్త్రితంకధంవ్యాకులయతికటకంకరిం
 ద్రుః॥౬౯॥ పురుషః ॥ మహారాజనూనమిదానీంసగరంప్రవి
 శతాంసరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాంగంధానిలాయ
 సంక్రమ్యనిరర్గళోజాతఃప్రధానహస్తీ॥౭౦॥ పురోధసః॥
 పితౄన్వయంభూపతినోపదిష్టంప్రతాపరుద్రస్య మహాభి
 షేకం । నిర్విఘ్నమాపాదయితుంగజాస్యకరణరాజాకృ
 తిరభ్యుపైతి॥ఎషగర్భవీజోద్భేదనాదాత్మేపః॥ ౭౧॥ రాజా॥
 సహర్షం॥ తర్హివయమపిప్రమదవనద్వారప్రాసాదమారు
 హ్యగజేంద్రమవలోకయిష్యామ ఇత్యుక్తాయనిషాగ్రింతా
 స్సర్వే॥౭౨॥ ఇతినాటకప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయోనామ
 తృతీయోంకః ॥ *

నిర్విఘ్నమిత్యనేనగణేశప్రసాదరూపోపాయానుసరణాదాత్మేపః- ఇష్టా
 ధోపాయానుసరణమాత్మేపఇతిలక్షణాత్ । అతపివాత్రగర్భవీజోద్భేద
 నాదిత్యాహతస్యప్రాప్త్యాశాసంబంధితేవనైవవిధత్వాదితి ॥ ౭౧ ॥
 అంతఃపురోచితంరాజ్ఞోవనంప్రమదవనం- జ్యాపోరితిహాస్యః ॥ ౭౨ ॥
 ఇతితృతీయోంకః..... *

నీచపీత్రద్వయము క్తంప్రవేశకంప్రారభతే తతః॥ తస్య ప్రతిహారప్రవేశాత్పూర్వఃకథాభాగఃపూర్వాంకశేషతయాప్పూర్తః -

తతఃప్రవిశతిధాత్రీచెటిచ॥ధాత్రీ॥సరోషం॥హంజే ఎలరి
ససహంసకంజపంజా ఉశరాలఉశమహాసవేవి సలలా
విరలణీ కేణసమతువీణీదా॥ఛా॥ హంజే-ఏతాదృశసహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజకులమహిమస్సవేషినకలాపిరజసి కే
ససమంత్యయాసీతా ॥ ఈరిసమహఃఘోషభూసనాభిమదో
చోరిలభి కహణవింతాద తుఎదాసీఎఉంతీఎ ॥ ఛా॥ ఈదృశ
మహాఘోషభూషణానికతశ్చోరితానికధంనవిజ్ఞాతంత్యయా
దాస్యాఃపుత్ర్యా॥ సలలాదిసోజేడేణచఉరతసామతపరివా
రోపలవతుందో ఇలరపవిరో॥ఛా॥సకలాదిశోజిత్యాచతురం
తసామంతపరివారఃప్రతాపరుద్రోనగరంప్రవిష్టః॥కుశదేవ
దాపపసంపీఎమహారాలంసలంతావీ పురోహిదాణిలమరో
హేణలమంచాణిలమవంటణేణ పరిణభాలహేపణభోణీవిత
వోవిసేసెణలవ్వారి సంసపరిలణంససుకిదపరివాపణలంభువ
గలమహారంజాహిసెఓజువరాఓసజాఓ॥ ఛా॥ కులదేవతా
యాఃప్రసత్త్యానుహారాజస్యాజ్ఞయాపురోహితా నామసు
రోధేనలనూత్యానామనువత్త నేనప్రజానాంభాగధేయేనత్తో
ణ్యాస్తపోవిశేషేణలస్మాదృశస్య పరిజనస్యసుకృతపరిపాకే
న లభ్యపగతమహారాజ్యాభిషేకోయువరాజస్సంజాతః ॥
ఎంవవి ఏలభిణీమమహాసవాడలితమోలతూణకహేతిదా॥
ఛా॥ఏవమవివికాకినీంమాంమహిమత్సవాకులితాంముక్త్యా

ఉత్తరస్తూత్రరాంకశేషతయావర్తిష్యమాణభిద్రష్టవ్యం॥హంజేచేటి-
హంజేహంజేహలాహ్వోనేనీచాంచేటింసఖంప్రతీత్యమరః ॥ ఈరిసెతి॥
మహాఘోషముహూమూల్యాని-దాస్యాఃపుత్ర్యా- పుత్రైస్యతరస్యామితి

వికల్పాదలుక్ || విమర్శసంధియోజయతి || అనెనెతి||అనేనస్త్రింధసంద
 ర్భేణైత్యర్థః- ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిష్పయోనియతాప్తిః - తస్యాః
 కుత్రస్థితా||అనెనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదశనముఖానవీ
 జస్యావమర్శాద్విమర్శసంధిః | చెటీగతదోషప్రఖ్యాపనాద
 పవాదోంగం || ౧ || చెటీ||సామిణిలవరాహాసహంస||ఛా||
 స్వామినిలపరాధంసహస్వ||ఇతిపాదయోఃపతతి || ౨|| ఛా
 తీ || సఖ్యభంగం | దాసీవిడంతిపడచ లేణసంపదసేవ
 డిమంజేసి | జపణామెణకురిసావరాహాసిథి లేసి|| ఛా|| దా
 స్యాఃపుత్రిపటాంచలేనసేర్పదంశనంపరిమార్జయసి| యత్ప్ర
 ణామెనకుదృశావరాధంశిధిలయసి| ఏవరోషసంభాషణరూ
 పస్సంఘటః|| ౩|| చెటీ|| కురిససహావాసంవతుమ | తాణి
 ంకారణకోవిశీహూదీఅణువంటిదులహాణవంజంతా|| ఛా||
 కుదృశస్వభావైవత్వం-తస్మాన్నిహారణకోపిసంభవతీమ
 నువర్తితుమహంసపర్యాప్తా|| ౪|| ఛాతీ||సరోషశిరఃకంపం |
 వంకసీలేదుంశలిపిలూణకంణణాసితముబుధిఊణకారాంగ
 హభాలణకరెమి || ఛా || వక్రశీలేదుగ్గలితే లూనకర్ణనాసి
 కాంత్యాంబధ్వాకారాగృహభాజనంకరోమి| ఇతిబాహుబం
 ధనంనాటయతిఏషబంధనరూపోవిద్రవః|| ౫|| చెటీ||సభయకం
 పం| సామిణిరంభహిరంభహి అశరణినిరవరాహాఇమజణ
 ఛా || స్వామినిరక్షరక్ష అశరణంనిరవరాధమిమంజనం ||
 తుహలంతిఆపహిడిబంసమగంఢతీపఅహబళంకారెణీదా||
 ఛా || తవఅత్తికయాహిడింబాశ్రమంగచ్ఛంత్యా అహంబ
 లూతాగరెణీతా || తంధపడిఊల దెంపపసాదలతీఏవిశబిడకి

ప్రదర్శన ముఖేనవీజస్యగర్భపంథౌ ప్రసిద్ధస్యావమర్శవాత్ పర్యాలోచ
 నాత్ || ౧ || ౫ || తవఅత్తికయాజ్యేష్ఠభగిన్యా-అత్తికాభగినిజ్యేష్ఠేత్యమరః

౬॥౧౦॥ ప్రతిహార ప్రవరః ప్రతిహార వృద్ధః॥ దీపరింఘోభిందీప పద్ధతిం॥౧౧॥

కరెమి॥ ఛా॥ తత్ర ప్రతికూలం దై వం ప్రసాదయంత్యాతయా
విలంబితంకింకరోమి॥ ౬॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం॥ ఎఱ
రిసరాటడశమహూసవడంఘ్రిలహిడిబాలగడసె ఛేసుకితి
మంతలతాడింజగ్గ మదభాగ్గణీవ ॥ ఛా ॥ ఎతాదృశంరాజ
కులమహూత్సవ ముగ్ధిత్వాహిడిం బాలయగండలైలెఘుకి
మితిమస్తకం తాడ్యతేమందభాగ్నాన్య॥ ఎషగురుతిరస్కృతిరూ
సోద్రవః॥ ౭॥ చెటీ॥ సామిణిసహాహివిశ్చితి॥ తుపకాదంప
మగళోపరిసంఘుణివంఁటెమి॥ ఛా॥ స్వామినిసహస్వవిలంబి
తం-త్వయా కర్తవ్యం మంగళోపచారంశీఘ్రం నివర్తయామి॥
ఇతివపుషాప్రణమతి॥ ౮॥ ధాత్రీ॥ సప్రసాదం॥ హజెడంరె
హిడంరేహి॥ ఛా॥ హంజెడత్తిస్తడత్తిస్త ॥ ఎమావిరోధశమన
రూపాశక్తిః॥ ౯॥ చెటీ॥ సహర్షముగ్ధాయహస్తావలంబంద
త్వా॥ ఇదోఇదోతంతహూది॥ ఛా॥ ఇతఇతస్తత్రభవతి ॥
౧౦॥ ధా॥ కించిత్పరిక్రమ్యపురోవలోక్యచ॥ కహంఎసాపడిహార
ంపవరోససభమణింగడు॥ తాపంచాసంతోవిలమహాహినైతి
సమడు తెణరాఅవుంతంసమగళణీరాఅణదీపరింఘోభి నింప
ంఁటేమలంభతరపవిసావో ॥ ఛా ॥ కథమేషప్రతిహారప్ర
వరఃససంప్రమంనిర్గతతస్మాత్ప్రత్యాసన్నఇవమహాభిషే
కసమయః తెనరాజపుత్రస్య మంగళశరీరాజనదీపరింఘోభి
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరంప్రవిశావః॥ ఇతినిషాగ్రింతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥ తతఃప్రవిశతిప్రతిహారః॥ ప్ర॥ సాటోపంపరిక్రమ్య
ద్వారేనరపతికులకలకలమసహమానఃసావమానంకనకవైత్ర

ప్రవేశకః॥ తతః॥ దంతీతి ॥ రధాశ్వమితీసేనాంగత్వాదేకవడ్డస్యః-

నాగరకులంపారసమూహః- సైవ్వరంతసంబాధేన॥౧౨॥సంశృణుధ్వమి
తిసంపూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకర్తృకాత్ - సమోగమృచ్ఛిత్యాది
నాఆత్మనేపదం॥కాకతిభూపతీహంభూపరిపాలనముదితోదితంభవతీత్యా

లతాముద్యమ్య- రెరెనరెశ్వరాఃశృణుధ్వం॥ దంతివ్యూహ
ముపాయసీకృతమముంకుర్వంతుపుర్యాబహిర్యసోద్యధ్వన
బృంహితైర్మనుటకాఘంటాధ్వనిశ్రూయతే। దూరేచాస్తు
రధాశ్వమేతనఖిలంయస్యాతి సన్నద్ధతోనిష్కాగ్రిమత్ప్రవిశ
చ్చనాగరకులంసైవ్వరమాచెష్టతే॥ ఎమాతర్జనోద్వేజనరూ
పాద్యుతిః॥ ౧౨॥ కించిదుచ్చైః। భోభోకులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణఃపరిజనాః పారాశ్చ సంశృణుధ్వంఎమారు
ప్రదేవస్యాజ్ఞా-యధాకిల॥ పూర్వైఃకాకతివంశజైస్త్వమతి
భీష్మమ్యధ్యతాయాచిరం యస్యామానుషశంభునాగణపతి
క్షోణీభుజాభూత్ప్రధా । యేయంమద్యుజయాకులాద్రివస
లింవిస్తా రితామెదినీసేయం సంప్రతివీరరుద్రభుజయోర్యా
తుప్రతిస్థాంఘ్రిరాం॥ ఎవస్వవశజానాంకీర్తనాద్దురుకీర్తన
రుపఃప్రసంగః॥౧౩॥ పునస్సాటోపంపరిత్రమ్య। అధిక్యతాః
కిమిదాసీమారభద్రే। కిముపకాంతస్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిః కచ్చిద్దత్తాఃపురదేవతాభ్యోబలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వైవర్ణవృద్ధాః। కచ్చిత్ప్రసాధితామహాభిషేకవేదిః
కింసజ్జీకృతానికనకకలశేషుపుణ్యతీర్థసలిలాని కచ్చిదభ్యర్ణ
ముపసీతాన్యత్తమోపకరణాని కింమంగళమహూర్తైకృతా
వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతాస్త్రీలింగనగరిమృగీదృ
శశ్చ యదిదాసీంపసుమతీపాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషఃప్రతాపరుద్రఃకాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహంతఃపు

హ పూర్వైరితి॥విస్తారితేత్యత్రగతిబుద్ధిత్యాదిసాలశికర్తుఃకర్తృత్వం-
తస్మిన్నభిధేయేకర్తృణీతిః - ఇయంతేకర్తృశ్చకర్తృణ్యతివచనాత్॥౧౩॥ఉ
త్తమోపకరణానిభద్రచామరాదీని - అభ్యర్ణమంతికముపసీతానిసమర్పి

తా||లిఖితపతీతమాబాల్యాదభ్యస్తంనమాతనంభవతీత్యర్థః - స్నాతా
నులిప్తాదివత్సూర్వకాలేతిసమాసః|| ౧౪|| పటాత్మేపేణనేపథ్యాపసర

రెవర్తతే-తత్త్వరథ్వం|అన్యతోగత్వాసభ్రాతృపమవలో
క్య||కథంరాజానోనవిరమంతి | కించిదుపస్పృత్యభోభోభూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వంసజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం
నవృథాసన్నుర్దంసహతేమమవెత్రయష్టిః|| ఎతదవమాసరూ
పంఛలనం| సమంతాదవలోక్యసగర్వాతిశయం| అహూ
త్యణీకృతజగతాంక్షుతిక్షితాముద్వేలంసన్నుర్దంసవారయతో
మమప్రభావః| అధవాకాకతీయదౌవారికాణాంలిఖితపరిత
మేవరాజనివారణం|| ఎషస్వశక్త్యావిమూరణరూపోవ్యవసా
యః|| ౧౪|| ప్రవిశ్యపటాత్మేపేణదౌవారికః|| దౌవా|| సా
త్మేపం| అరేకేసఖల్వసమయవిదాభూపతయోనివారితాః |
మహూత్సవదిదృశ్యవస్సర్వైప్రవిశంతు || ౧౫|| ప్రధమః||
సరోషం | అరేకాకతీయకులవృద్ధప్రతీహారంమామసమయ
వేదినముదాహరసి|| ౧౬|| ద్వితీయః|| భవతుయోవాకోహ
భవాన్ప్రవేష్టవ్యానరపతయశ్చతిమహారాజస్యాజ్ఞా|ఎతత్ప్ర
తిహారయోరన్యోన్యరోషసంరబ్ధవచనరూపంవిరోధనం|| ౧౭
ప్రధమః || కిమనెససమంశుష్కకలహేన తావత్ప్రధానా
గారద్వారవేదికామధ్యమధ్యాసీనం పురోహితపురస్కృతం
యువరాజమేవోపసర్వామీతిపరిక్రామతి||౧౮||ద్వితీయః||
అహమపియథానిర్దిష్టమనుతిష్ఠామీతిపరిక్రామతి|| ౧౯|| త
తఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రః పురోధసోమంత్రిణ
శ్చ || పురోధసః||కాకతీయకులతిలకయువరాజేనభవతాలీల
యైవదిశోదశవిజితా .ఇత్యమీసమ్యగద్యసత్యాశిషోవయం||
కించ|| అద్యాన్వయఃకాకతిభూపతీనాం ప్రాప్తస్త్రిలోకీప్ర

ణేన-సూచనంవిన్యైవప్రవిశ్యేత్యర్థః||౧౫||౧౯|| అభిషేకానంతరకార్యం
సిద్ధవత్కృత్యాహ||అద్యేతి|| రాజన్వతీసురాజ్ఞీ - రాజన్వాంతౌరాజ్య

ఇతినిపాతనాత్సాధుః-వీతోపసగ్గానిరుపద్రవాః॥౨౦॥విచలనంనామస్వ
గుణావిమరణం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేనవిశింషకాయోజయతి-ఏతదితి ॥
౨౧॥రాజపుత్రేతి॥భద్రాసనమభిషేకోపయోగీపీఠవిశేషః- తదుక్తం
వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః ॥ స్వత్త్వంషడంగుళోత్సేధంషోడశాంగుళవిప్రృతంద్వి
ద్వాదశాంగుళాయామం (ద్వావింశదంగుళాయామమితిపారాంతరం)

ధితాంప్రతిష్ఠాం రాజస్వతీభూరియమన్యజాతావీతోపసగ్గా
స్సకలాఃప్రజాశ్చ॥ ఎమాసిద్ధపద్భావిశ్రేయస్కథనాత్ప్రరో
చనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః॥సూర్యసోమాన్వయామాత్యమహా
త్వాద్యాధరీకృతా॥అస్మాభిరధికుర్వాణైఃకాకతీయకులస్థితిం॥
ఏతత్ప్రకృతానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥౨౧॥పురోధసః॥
రాజపుత్రసజ్జీకృతేయ॥ మహాభిషేకసామగ్రి కాకతీయన
రేశ్వరక్రమాధిష్ఠితంభద్రాసనంభవదధిరోహణంప్రతీక్ష
తే తత్పరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాంమహారా
జప్యాజ్ఞాం॥ ఏతతాగర్యసంగ్రహరూపమాదానం॥౨౨॥ప్ర
తాప॥ తర్హికులదేవతాంస్వయంభూదేవంసమస్కృత్యగు
ర్వాజ్ఞాంవోఘమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధసః॥సదృశోయమా
ఛారఃకాకతీయకులప్రదీపస్యభవతః కింతుప్రత్యాసీదతిమ
హాభిషేకసమయః తదవిరేణైవ విహిత కర్తవ్యేనరాజపు
త్రేణాగంతవ్యం వయమితఃకరణీయశేషంపరిపాలయామః
౨౪॥ప్రతాప॥యథాదిశంతికాకతీయాన్వయప్రత్యాయయి
తారఇత్యుథాయయధోచితంపరిక్రమ్యనిపాగ్రింతాస్సర్వైః॥

ఇతినాటకప్రకరణేత్వరితమహూత్సవో నామచతుర్థోంకః.

క్షీరదారుసముద్భవంపద్మాంకితంభవేన్భద్రపీఠంసప్రసక్తర్కణీతి - ఏత
త్సింహాసనమితివసిష్ఠాదయోవ్యవహరంతి॥ ౨౨॥౨౪॥ ప్రత్యాయయితా
రోవిశ్వాసయితారః- స్యాధీనత్వసంపాదకావా - పక్షుద్వయేపి గ్రా
హ్యవాచఇత్యర్థః - ప్రతిపూర్వాదిబోధ్యంతాత్ప్రత్యయః-ప్ర
త్యయోధీనశపదజ్ఞానవిశ్వాసహేతుస్విత్యమరః-సర్వమన్యత్సగమం॥
౨౫॥ ఇతినాటకప్రకరణే - చతుర్థోంకః:

తతః ఇతి॥ జ్యోతిర్విదోమాహూర్తికాః ॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్హూర్తికైరసూచితైరేవాత్రానుప్రవిష్టైరభిహితస్యాంకార్థస్య పూర్వాంకాథానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుత్తరేతి ॥ ఆదేష్టేతి ॥ అత్ర బీజయుక్తానాం ముఖసంధ్యాద్యథానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవిశంతి జ్యోతిర్విదః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరిత్రమ్య । భోభోత్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వామంత్రీణః । సమానీయతాం స్వయంభూదేవసమారాధనానక్తచిత్తతయా విశంబమానోరాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరోవర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుత్తరాంకస్య పూర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం॥ సమిమర్శాశ్చర్యం । అహూవిశ్వాతిశాయినీకాకతీయకులస్త్రిషా॥ యతః॥ ఆదేష్టాకులదేవతాసభగవాన్యస్య స్వయంభూశ్శివోయంసజ్జీకురుతే పరాక్రమజితః క్షోణీవతీనాంగణః । యస్మై చస్మై హయత్యశేషజగతీతం వీరరుద్రాకృతేర్విష్ణోర్విశ్వమహాభిషేచనవిధింసందంతి సర్వజనాః॥ ఏష స్వయంభూదేవోపదేశనరేశ్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యాదిబీజార్థానాం మహాప్రయోజనీభూతమహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నిత్యహణసంధిః॥ ౧॥ సోల్లాసం నూనమిదానీం॥ స్వప్నోపాస్మాత్రితామాజ్ఞాంపాలయంతంకులోద్వహం । నమాంత్యంతర్ముదశ్శంభోర్విభోరప్యభినందతః ॥ ఎషముఖసంధౌప్రసిద్ధస్య స్వప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః॥ ౨ ॥

కించిదుచ్చైః॥ కల్యాణీసకలాపిభూతసరణిః క్షేమప్రదాదే

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏష ఇతి॥ ౧॥ స్వప్న ఇతి॥ ఆస్మాత్రితాంసూచితామప్యాజ్ఞాంపాలయంతమభినందతోనుమోదమానస్య శంభోర్విభోర్వాప్యపకస్యాప్యంతర్ముదోనమాంతి - అప్రమేయోవిజిత్రోహర్షోభూదిత్యర్థః- సంధ్యాఖ్యమంగంయోజయతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమాత్పునరుపగమనాదిత్యర్థః॥ ౨॥ కల్యాణీతి ॥ భూతసరణిః పృథివ్యాదిభూత

సమాహః-కర్మాణీత ప్రాప్తవికారతయాశుభశంసినీత్యర్థః- శ్రేయః
 ప్రసవేణశ్రేయస్సంపాదనేననిర్భరాః - ద్విజనుషాంద్విజానామాశీర్తి
 రోజాగ్రతినిత్యంప్రవర్తంతతిత్యర్థః - గ్రహగణాస్సార్యదయఃఉన్న
 తంపదముచ్చసంజ్ఞంస్థానం-తదుక్తంవరాహమిహిరాచారైః ॥ అజ
 వృషభవృగాంగనాకుళీరారుషవణిజౌచదివాకరాదితుంగాభితి- ఆరూ
 ధాఃప్రాప్తాః-ఏతత్ఫలముక్తంవృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పత
 దోహదివివర్జితేహ్నినరాధిపానామభిషేకఇష్టః మూలత్రికోణస్వగృ
 హేవాచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వాధతదంశసంస్థైః । శుభేవిలగ్నేసతతం
 గ్రహేంద్రాదిశంతిలక్ష్మీంవిపులాంచకీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్ర
 షడ్వర్గరూపఃకాలవిశేషోవివక్షితః - సచక్రాసౌమ్యగ్రహసంబంధవ
 తతాఃశ్రేయసిప్రసవ నిర్భరాద్విజనుషామాశీర్తిరోజాగ్ర
 తి! ఆరూఢాఃపదమున్నతంగ్రహగణాశ్చైయాన్ముహూర్త
 శుభైర్మిత్రాణిశివంకరాణి శుభదాశ్చాన్యై నిమిత్తోద
 యాః॥ తద్వయమేవరాజపుత్రానయనాయప్రయతివ్యామ
 హే॥ ఏషప్రకృతకార్యమార్గణాద్విరోధః॥౩॥సత్వరంపరిక్ర
 మ్యపురోవలోక్యచ సహర్షసంభ్రమం॥నన్వాగతవివప్రతా
 శాద్ద్వివిధః-తదుక్తం - లగ్నమర్థంతృతీయాంశోనవాంశోద్వాదశాంశ
 కః॥త్రింశాంశశ్చేతిషడ్వర్గఃక్రాసౌమ్యవశాద్ద్విధేతి॥తత్రాయంసౌ
 మ్యభిత్వాహ శ్రేయానితి॥ శుభైస్సౌమ్యగ్రహైః-శ్రేయానతిప్రశస్త
 త్యర్థః-తదపితత్రైవోక్తం ॥ షడ్వర్గోభవతిసదాశుభఖచరసముద్భవ
 శుభదః । పాపసముత్థస్త్యశుభస్తస్మాద్దామ్యాస్తుసౌమ్యషడ్వర్గభితి-
 నక్షత్రాణిరోహిణ్యాదీనిరోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః- ఏకదా
 బహునామసంభవాత్ -శివంకరాణియేనంకరాణి-యద్యపి మేఘుర్ని
 భయేనుకృత్యభిత్వ శివంకరశబ్దశ్చందస్యేవనభాషాయా మిత్యాహ
 పదమంజరికారః - తథాపియేనుంకరోరిష్టతాతిశ్శివతాతిశ్శివంకరభిత్వ
 మరశోశమూల్యాయంప్రయోగభిత్వనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః ది
 క్షిసాదాదయః॥౩॥ఎసైగిరితి॥మంగళసూక్తాని కన్దిక్రదజ్జనుషం మామా

గేవర్చోవిహవేష్వస్త్వి త్యేవమాదీని- ఆలోకశద్వాజయజయే త్యేవమా
దయః - ఆలోకోవందిభావణభివీశ్వః - భూపాలపివందిభ్రమభూమ
యోబభూవురితిభావః - ఉపకరణానిభత్రచామరాదీని-వందిజనాః-వం
ద్యభూభృద్గుణోత్కర్ష శ్రౌవకావందినస్సృతాభివృత్త లక్షణాః ॥
౪॥ శుద్ధాంతప్రథానాగారమంతఃపురప్రథానగృహం॥ ౫॥ పురాఖిలుగణ
పతిసుహారాజోయస్త్వికముహూర్తై అభిషేకమనుభూయసమస్తాంభవ

పరుక్రః॥ విప్రైర్నంగశసూక్తిపారముఖరైరాలోకశబ్దోద్య
తైర్భూపాలైఃకరసంభృతోపకరణైరాపైరనూత్యాశ్చజైః॥
శ్లోమైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయస్థాభాసముష్ణోషణైస్తీన్రి
వగైకాశ్చయధోచితంపరివృతోనీరాజనోద్యోగిభిః ॥ తద్వ
యంచాస్థానీమెవగత్వాసముచిత మాచరిష్యామగ్నిపరిక్రా
మంతి॥ ౪ ॥ తతఃప్రవిశతియధానిర్దిష్టఃప్రతాపమద్రోమం
త్రిణశ్చ॥ మంత్రిణః॥ సవిసయమగ్రతోభూత్వాకాకీయకుల
లిలకభతఃభతః-ఇదంరాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రథానాగారంప్ర
విశతుస్వామీ-నవిలంబాద్వాః కులదేవతాయామనోరథాః ॥
ఏతత్పట్టభరథరూపకార్యస్యోపయేవణాగ్రిధనం॥ ౫ ॥ జ్యోతి
ద్విదః॥ కించుచ్చైః॥ భోభోకులామాత్యాః ॥ సన్నహ్యధ్వ
ముపాహరధ్వముచిత ప్రవ్యాణ్యుపాధ్వంసురాన్సంప్రా
ప్తస్సముహూర్తవిషవిజయికల్యాణసంపన్నః ॥ యస్త్విక
ప్రాప్యసుహూభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రలీనాఖిలత్కృపా
లాంచరమన్వశాన్గణపతిర్భూభృతులగ్రామణీః॥ ఏవజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఏతాదృశోయంముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అ
తోవధానేనదేవతారాధనాదికంకర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి॥
సన్నహ్యధ్వంముహూర్తసావధానాభవతేత్యర్థః - ఉచితప్రవ్యాణితీ
ర్థకలశాదీని-సురానుపాధ్వమర్చయద్వం-అత్రేదంపిత్రాదీనామపు
పలక్షణం-యథాహవృద్ధపసిస్థః ॥ అశిషావాచనంకృత్యాపూజయేచ్ఛసు
రాస్త్విత్వా॥ ఆయుధానిచపట్టంచవిప్రాన్సంధాదినార్పయేదితి - అన్వ

శాత్ - శాస్తేర్లజ్ - అనుభూతాథ్ ఖ్యాపనాదితి అనుభూతస్య బీజానుగుణ

తిర్విద్భిరనుభూతాథ్ ఖ్యాపనాన్నిర్ణయః॥౬॥పరి॥ శ్రుత్వాఽక
హపంచాసంతేవి ముహుంతే కివిశ్చిలది మహామంచేహి॥

శా॥కథంప్రత్యాసన్నైపిముహూర్తైకింవిలంబ్యతేమహామా

త్రైః॥౭॥మంత్రీణః॥ ఉపస్యత్యనాధకింవిస్మృతాగుర్వా

జ్ఞా నాయమవసరోసరేశ్వరవిజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహాస్థా

న్యామేవానుగృహ్యంతామమీ॥౮॥ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవ

ఖలుతాతస్యాజ్ఞాకింతునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం ।

ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనాన్యోన్యపరిభాషణాత్పరిభాషణం ॥

౯॥పురోధనః॥ సవినయసంభ్రమమువస్మత్యస్వీకృతమహా

భిషేకోచితవేషఃకనకవేదికామారోహతు ప్రతాపరుద్రః ।

దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖరమారోహతుమేదినీ ॥

౧౦॥ప్రతాప॥తథాభవత్త్వితీవేదికామారోహతి॥ ౧౧ ॥ నృ

పాః ॥ సప్రణామంమంగళవేదికాంపరివార్యవిజయతాం

విజయతాంకాకతీయకులస్వామీ ॥ ఏవనరేశ్వరపర్యుపాస

నాత్ప్రసాదః॥౧౨॥పరి॥ విలోక్యసామోదకాతుకం॥ పుంవవ

ంవలకణలసానుసహంసరంసీవిల సుమేరుకజలతడ మహే

దోవిల పంఖచంకవంటిణచంకధరోవిల కణలవేదితిరూఢో

పటవరుందో॥ శా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుంసహస్రరత్నై

రివ సుమేరుకటకతటంమహేంద్రశ్చ పక్షిచక్రవర్తినంచ

క్రధరశ్చ కనకవేదిమారూఢఃప్రతాపరుద్రః॥౧౩॥ మంత్రీ

ణః॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసం- అమీపు

రోధసోమహాభిషేకాయ తీర్థసలిలపూర్ణాకనకకలశాక

థారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్త్వితీ స్వయంభూదే

వంకాకతీయ కులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమన్సంహాసనైసముపవి

స్యాత్సస్యఖ్యాపనాదిత్వర్థః॥ ౬॥౧౫॥ త్రయ్యాసమభిమంత్రణసురభీక్య

తసలిలాఁ వేదత్రయాభిమంత్రితోదకానిత్యర్థః॥ అభిషేకముహూర్త
సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాదిరూపతయా సం
భావయతి-ప్రతాపేత్యాది॥ ౧౬॥ అధవిశ్వతిశాయిమహిమోఽపీరరు
ప్రస్యరాజ్యాభిషేక మహాలాభవోవిశ్వప్రియంకరఇత్యాహ ఏకత

శతి ॥ ౧౫ ॥ పురోధనః॥ త్రయీసహభిషం త్రణసురభీకృత
సలిలానునకకలశాఁ అమాత్యహస్తైష్వసినిధాయ సాద
గం॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేకాకలీయకులోచితైః॥ ప్రజానురం
జనైః క్షోణీపాలయాచంప్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసా
ధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకౌతుకత్వ రమాణరాజ్య
లక్ష్మీమంజీర శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమో
దాట్టహాసోపబృంహితం కాకతీయకులశ్రేయస్సప్రస్తావనా
డిండిమం చిరావలంబితధరణీభారఖిన్నాంఘణీపతిప్రభృ
తీనాం ప్రహర్షయ్యేడావిడంబితం ధర్మప్రతిష్ఠామంగళకా
హలీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేక ముహూర్తిప్రశం
సినంకనకజయఘంటికానినాద మనుసందధానాః సత్వరం
ప్రతాపరుద్రమభిషింవంతి॥ ఎషవాంభితార్థప్రాప్తిరానం
దః॥ ౧౬॥ ఏకతోవైతారీకాః ॥ సహద్వారితయముచ్చైః॥
హెలోకాఃపి బతశ్రవఃప్రస్ఫుటిభిఃకల్యాణ వార్తామృతంజా
తఃకాకతివీరరుద్రనృపతేరాజ్యాభిషేకోత్సవః॥ అద్యారభ్య
కలిఃకృతఃకృతయుగంరాజన్వతీమెదినీదేవాః పూర్ణహవిర్భు
జస్తదధునాయూయంకృతార్థీకృతాః॥ ౧౭॥ అన్యతోవైతా
రీకాః ॥ ఆరూఢేవరవీరరుద్రనృపతేసింహాసనం శాసితంత

ఇతి॥ ఏకతఃపురతత్వార్థః- శ్రవఃప్రస్ఫుటిభిః శ్రవణచుఛుక్తైః - కలిఃకృత
యుగంకృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితిభావః - కుతఃరాజన్వతీనురాజ్ఞే-
రాజన్వాంతేసారాజ్యఇతినిపాతనాత్సాధుః- మేదినీ-రాజాకాలస్యకార
ణమితిభావః- పూర్ణహవిర్భుజఇతి - యజేతరాజాక్రతుభిర్వివిధైరాష్ట
దక్షిణైరితివిహితానుస్థానాదితిభావః॥ ౧౭॥ అన్యతఇతి-పశ్చాదిత్యర్థః॥

ఆరూఢభిః॥స్వచ్ఛందమనర్గళం - ఆరోహతి-నకశ్చిదప్యవిధేయోభూష
 తిరస్తీతిభావః-అనేనాస్యరాజ్ఞఃప్రభుశక్తిరుక్తా- తమక్తంమానసోగ్లా
 సే-ఆజ్ఞారూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిస్థితా । ప్రభుశక్తిర్నిసా
 జ్ఞేయాప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీభిః- సూర్యావంగ్రహసోస్సీమా
 దలభవతీర్తిప్రతాపయోరవధిభూతఃకోపినాస్తీత్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్యాజ్ఞాక్షితిపాలమాళినలభీస్వచ్ఛందమారోహతి।లోకాం
 స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీకీర్తి ప్రతాపహరాదారోహంతిచ
 వింధ్యభూధరతటాన్పుత్యర్థినఃపార్థివాః॥౧౮॥ దక్షిణతోవై
 తాచికాః॥ గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూశ్శేషశ్శిరఃకంపనై
 గ్గక్షీంప్రీణయతేద్యకచ్ఛవపతీర్వక్షుస్థస్సలీలశశనాత్ । ది
 శ్శాగ్నాశ్చకరేణకాశుచమపాకుర్వంత్యనుప్రజ్యయాదోష్టా
 కాకతివీరరుద్రనృపతౌవిశ్వంభరాంబిభ్రతి॥౧౯॥ ఉత్తరతో
 వైతాచికాః॥ప్రథేభ్యఃకులభూభృతా మపిహరిద్దంతావధా
 నాంమహాకుంభేభ్యోపిఫణాభృతా మధిపతేర్మృద్ధాంసహ
 స్రాదపి । కూర్మైన్ద్రస్యచకర్పరాదపిఙ్గవిఖ్యాతసారో
 న్నతౌబాహౌసంప్రతి వీరరుద్రనృపతేఃప్రాప్తప్రతిస్తామ
 హీ॥ఎషసర్వదుఃఖశమనాత్సమయః॥ ౨౦ ॥ మంత్రీణః॥ అ
 హూప్రభావఃకాకతీయాన్వయస్య యదిదాసిం॥ప్రతాప
 రుద్రస్యమహాభిషేకపయఃకణాయేనిపతంతిరాజ్ఞాం । ప్రణా
 మనమేమిశిరస్సుతేషాం తైఃకల్పితస్వస్వపదాభిషేకః॥
 ౨౧॥ పురోధనః॥ కాకతీయకులోత్తరరాజ్యలక్ష్మీసంవర

ఖ్యాతః - వీరరుద్రేసింహాసనమేకమారూఢేసతితదాజ్ఞాయాస్త్రీర్తి
 ప్రతాపయోస్తత్పురిపంధినాంచ తతోప్యన్నతానిబహున్యారోహణ
 స్థానానిబభూవురితిమహాదేతదదృశ్యతమితిభావః ॥ ౧౮ ॥ గాయంతీరితి॥
 వ్యాఖ్యాతమేతత్॥౧౯॥ప్రథేభ్యభిః॥ ప్రథేభ్యస్సానుభ్యః-కర్పరాత్
 పుష్టాస్థికఫాలాత్॥౨౦॥ప్రతాపేతి॥ శరణాగతామహిపతయఃమహాభి
 షేకసమయేస్వస్వపదేషుస్థాపితాభితిభావః॥౨౧॥ ఉత్తంసీక్రియతాం

శిరోభూషణంక్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాజ్ఞాభ్యనుహే
పతేఃపట్టంశిరసిబద్ధీయాత్సింహాసనగతస్యచేతివసిష్ఠస్తరణాత్ - పట్ట
స్తు॥ రాజ్ఞాంనవాంగులౌయామోమధ్యేష్టాంగుళవిస్తృతః॥ చతురంగుళ
విస్తారపార్శ్వస్సుగ్ధమయశ్శుభః॥ పట్టఃపంచశిఖోరాజ్యప్రజాసౌఖ్య
సమృద్ధయశ్చత్యాద్యుక్తలక్షణోద్రష్టవ్యః॥ ౨౨॥ కస్కాత్తి - స్వంతస్య
కిమోపీపాన్యాంద్విర్వచనం-కస్కాదిత్వాత్సత్త్వం॥ ౨౩॥ ౨౪॥ శూ
యంతశ్చితి ॥ మహాన్యపతయోనలనహుషాదయః ఈదృక్కామోవీరరు

ణస్రగివేయముత్తంసీక్రియతాం॥ ఇతిపట్టబంధమాచరంతి॥
సర్వేసప్రమోదాతిశయం॥ ప్రియంసఃప్రియంసః॥ ఎషాప్రకృ
తకార్యస్థిరీకరణాత్కృతిః॥ ౨౨॥ మంత్రీణః॥ సర్వలోవలోక్య
కస్కాత్తభోః॥ ఆనీయతాంఛత్రంచామరయుగళంచ॥ ౨౩॥
ప్రవిశ్యప్రధానప్రతీహారః॥ ప్రతీ॥ యదాజ్ఞాపయంతిమహా
మాత్యాఇతిపరిక్రమ్యతాన్యపానయతి॥ ప్రాంతవర్తినో
నరపతయోభ్యుపేత్యతానిసాదరంగృహీత్వా యథోచితమా
చరంతి॥ ౨౪॥ పురోధసః॥ సహద్వాతిశయం॥ శూరియంతేచ
హవోమహాన్యపతయఃకింతై రనీదృక్కామేరీదృగ్విశ్వజనీన
శౌర్యగరిమాజాగర్తికఃత్కాతలైబాల్యక్రీడితదిష్టయస్త్రిభు
వనక్షేమంకరప్రక్రియఃకింకుర్వాణ సమస్తభూపతిగణఃశ్రీ
వీరరుద్రోయథా॥ ఎతదఖిలాతిశాయిత్వ కథనముఖేనప్రకృ

త్రసదృశపరిపాటీతద్రహితైరనీదృక్కామైః - తత్కథమిత్యాశంక్య
వీరరుద్రవిశేషమాహ ఈదృగితి॥ విశ్వస్తైజనాయహితోవిశ్వజనీనః-
శౌర్యగరిమాయస్యసతథోక్తః నీతిపురస్కృతపరాక్రమశ్చత్యర్థః॥ శౌ
ర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥ త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్ప
రిపాలనేనప్రజాహితస్వభావశ్చత్యర్థః - యథాహమనుః-సంగ్రామే
ష్వనివర్తిత్వంప్రజానాంపైవపాలనం॥ శుశ్రూషాబ్రాహ్మణానాంచ
రాజ్ఞాంశ్రేయస్కారంపరమితి-నకేవలంపరాక్రమేణ కింతుసామాదిభి
రపిత్రిభిరుపాయైస్సర్వోపిరాజలోకోవశీకృతశ్చత్యాహ కింకుర్వాణేతి॥

తదుక్తం॥ ఏవం విజయమానస్య యస్య స్యుః పరిపంధినః । తా నానయేద్వశే
సర్వాన్సమాదిభిరుపక్రమైరితి॥ ౨౫ ॥ ఛత్రధారణం విశినష్టి యదితి॥
యత్ కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః - యచ్ఛాయయేతి - దుష్టనిగ్రహ
శిష్టప్రతిష్ఠాపనయోరుపలక్షణం - తేన సుహృదోముక్తా తపత్రవిభవాః
మాత్తీకమయఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తుత్యక్తా తపత్రా శ్చేత్యుభయో
పపాదనం॥ ౨౬ ॥ నా దేతి॥ సురాజానమితి - న పూజనాదితినసమాసాంతః॥

తకార్యానుమోదనాదాభాషణం॥ ౨౫ ॥ తదిదానీంఖలు॥ య

తాకతీయనృపరాజ్యవిలాసవిహృం యచ్ఛాయయావసు

మతీ విజహాతి తాపం । ఛత్రేణ తేన కృతలక్ష్మణివీరరుద్రముక్తా

తపత్రవిభవాన్సుహృదోద్విషశ్చ॥ ఏష రాజ్యప్రాప్తిహేతు

ఋతఛత్రారోపణయావకార్యదశానాత్పుర్వభావః॥ ౨౬ ॥

మంత్రిణః ॥ సవిసయముపసృత్య । నాథకాకతీయలక్ష్మీపతేన

నాథాస్సర్వాః ప్రకృతయస్స రాజానంత్యాం దిదృక్షుంతే । త

త్సాం ప్రతం మహాస్థానీం ప్రసాదయతు దేవః॥ ౨౭ ॥ పురోధ

సః ॥ ఆచారోయం కాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభీషేకానంత

రం ప్రజానాం యోగక్షేమపరీక్షణం॥ ౨౮ ॥ రాజాన్యదా

జ్ఞాపయంతి ధర్మవిదగ్ధత్యక్తివృత్తి॥ ౨౯ ॥ కాకతీయకులవృద్ధాః॥

శుసంభ్రమముచైచ్చః ॥ ప్రకాంతమర్వి పతీమాళిరతైః

కుర్వంతు సీరాజనమంబుజాక్ష్యః । ప్రతాపరుద్రస్య లసత్స్వ

తాపప్రదీపసీరాజితదిబ్బుఖస్య॥ ౩౦ ॥ నృపతయః శిరస్స్వం

౨౭ ॥ ఆచారగతి ॥ అలబ్ధలాభోయోగః లబ్ధపరిపాలనంక్షేమః తయోః పరి

క్షణం విచారః॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥ అభీషేకానంతరకర్తవ్యం సీరాజనమాహ కాక

తీయకులవృద్ధా ఇతి - అంబుజాక్షీవిశేషణమేతత్ - ఉచ్చైరున్నతం - అధః

ప్రవర్తయేద్ధాశం దీపమూర్ధ్వం ప్రవర్తయేదితి వచనాదితిభావః - ఉర్వి

శ్వరమాళిరతైః ప్రకాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః -

ప్రతాపవివప్రదీపః తేన సీరాజితానిదిబ్బుఖానియేన తథోక్తస్య అతవివత

త్ఫలం సీరాజనమిహైవానుభూయత ఇతిభావః॥ ౩౦ ॥ అస్మాకమయమా

స్తాకీ-యస్తదస్తదోరిత్యన్విత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్తాకాదేశః- చం
ద్రాననాఃచంద్రసదృశాననాః- అన్యత్రచంద్రపవానసంయాసాంతా
స్తథోక్తాః-గోత్రస్యకులస్యపతిం అన్యత్రగోత్రాణాం పర్వతానాంప
తి॥ ౩౧॥ పరిష్కృతంవిచిత్రవితానసువర్ణకలశాదినాభూషితం- సింహా

జలింబధ్వా అహూచరితాథాసాంప్రతమాస్తాకీవక్షుస్సు
తా యయాఖిల్వీదృగనుభూయతే ॥ యతః ॥ నీరాజయం
త్యంధ్రపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం॥ చంద్రాన
నాగోత్రపతింరజన్యస్తారాగణైర్దైరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజ
యశబ్దంకుర్వంతి॥ ౩౧॥ హంప్రిణః॥ మహారాజకాకతీశ్వర
సజ్జీకృతంసింహాసనం సర్వతః పరిష్కృతమిదం మహాస్థాన
మండపంసనాధీశ్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమంపు
రోభూత్వా దెవభిరభివేద్యః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సశౌరవంపరిక్ర
మ్యమహాస్థాన్యాంసింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్య
యథాధామముపవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ ॥ సమయోచితంపరి
క్రమ్యపందమానాః మూర్ధాభిషిక్తాః సాభిమానంకనకవె
త్రలతయానిర్దిశత్ ॥ కాళింగాత్రనీషీదకాంకణపతేమారెభ
వాంగేశ్వరప్రాంతం సంత్రయమాశవేంద్రశనకైస్తోన్న్వి
పాయసంప్రాపయ॥ పాండ్యాగ్రైభవసేవణక్షితిపతేవశ్వా
ద్భవాదైవవస్సాన్వమికాకతివీరరుద్రస్యపతిస్సర్వాక్ర
మాదీక్షతే ॥ ౩౫॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్యయథాధామముప
విశంతి॥ పురోధసః॥ స్వస్తికాకతీయకులావతీష్ణాయసౌపర్ణకై
తనాయమహామహిమ్నై॥ అద్యసుప్రజసాకాకతీయాన్వయేన

సనలక్షణంమానసోల్లాసే॥ రుచిరేణసువర్ణైస్సనిర్మితంరత్నరంజితం । అష్ట
భిస్సన్నితకైస్సింహౌర్వాగ్ధిర్నతత్సువిరాజితం ॥ అధఃకాంచనవిన్యస్త
రత్నవేదిత్రయాన్వితం । ఆస్థానమండపేరాజ్ఞాంసింహాసనమిదంపరిమ
తి॥ ౩౨॥ ౩౫॥ సౌపర్ణకేతనాయమహిమ్నై గరుడధ్వజావతారాయేత్య
ర్థః॥ సుప్రజసాశోభనసంతానేన-నిత్యమసిచ్ఛ్విజామేధయోరిత్యసిచ్ఛ్వి

త్యయః॥ శాసితరీతి॥ అవినీతానాం దుష్టానాం మిత్రాణాం మిత్రాణాం
 శేతిభావః - అతఏవేయంతంకాలగస్వర్గపాతాశమధ్యవర్తిత్యేనమధ్య
 స్థస్యమధ్యమలూకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య
 స్వర్థతామిత్యర్థః॥ ౩౬॥ ౩౭॥ సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానిప్రీణ్యపిజగంతి॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వ
 యశాసతి॥ మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచిరేణాస్వర్థతాంగతా॥
 ౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయం॥ స్వయంభూదేవవరానుకూలా
 నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యతాకతీయతౌ
 త్రంవర్ధతే॥ ౩౭॥ మంత్రిణః ॥ రాజప్రతాపరుద్ర॥ సర్వే
 షాంకాకతీయానాంభాగధేయవిభూతయః ॥ ఏవంరూపావి
 వర్తంతేయతులప్రభవోఽవవా ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥
 నకేవలంకాకతీయానామేషపుణ్యపరిపాకః అపిదుసర్వా
 సామపిప్రజానాం॥ ౩౯ ॥ ప్రవిశ్యప్రతీహారః॥ ప్ర॥ దేవస
 ర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్యప్రతీహారమథ్యా
 సతే॥ మంత్రిణః॥ శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం ॥ ప్రతీ ॥ యదా
 జ్ఞాపయంత్యమాత్యాగ్నినిష్క్రమ్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశ
 తి॥ ౪౦॥ తతఃప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ ॥ సహర్షంరాజాన
 మవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోయంవధూరేషావసుంధ
 రా॥ తయోర్ఘటయతాదేవఃస్వయంభూస్సదృశక్రమః ॥ ఏ
 తత్స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంభాతృత్వాదద్భుతప్రా
 ప్తేరుపకూహనం॥ ౪౧॥ సవినయముపసృత్యసాక్షివిశ్వం
 భరావల్లభప్రతాపరుద్ర॥ సర్వాశీర్షఫలవిశ్రమైకవసతేః

గృహసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి -
 (యతులాలంబనంభవానితిపాతాంతరం) ॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరభితి॥ అత్ర
 వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోఃస్వయంభూదేవస్వయమేవ
 సంభాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః॥ ౪౧॥ అధస్వయంభూ
 దేవేవిదుషామాశీర్వాదమాహ సాక్షిమిన్నీతి ॥ సర్వాశీఃఫలానామైశ్వ

ర్యాదీనాంవిశ్రమేణసంకోచేనైకవసతేన్దుఖ్యాభారస్య- సర్వాణిశ్రే
యాంసిప్రాప్తవతస్తవాశాస్యంనాస్తీత్యర్థః- తథాప్యవాప్తసమస్త
కామేస్వయంభువిశివేపి దేవస్యానంతభోగోస్త్యిత్వేవమాశిషః ప్ర
యుంజానానామస్మాకంతాదృశేత్వయ్యపినైతదాశ్చర్యమిత్యాహ య
ద్యేతి॥అశీర్వాదప్రకారమాహ సపిభురితి॥ ౪౨॥ పురాఖలుకాకతీయా
నాంపూర్వోగణపతిఃహారాజస్సనామాంకితగణపేశ్వరంనామ మ
హేశ్వరంప్రతీస్తాప్యతస్యస్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేనసమం
కింవాతవాశాస్మహే యద్వావిశ్వభువిస్వయంభువిశివేన
స్తవ్సతామాశిషః। కించిత్త్రంసవిభుర్భవాసపిసమాగౌరీశ్రి
యోర్వల్లభావాచంద్రారగమిమాంక్షమాంకృతయశోర
త్యోయవాంరక్షతం॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్నైతేస్వాయంభు
వాస్సుధియః॥రాజా॥ సాదరంప్రణమతి॥ ౪౩॥ అన్యైసహ
ద్వాతిశయమగ్రతఃస్థిత్యా। మహారాజకాకలీశ్వర॥యస్త్య
గ్లోత్రవహాక్షరస్యజగతాంత్రాశుస్వయంభూభోస్త
త్యాదృశ్చరితాచ్యుతైర్మహిమభిస్సీయైర్ద్వితీయోభవత్ ।
దేవోసాగణపేశ్వరః ప్రతికలంస్ఫారప్రసాదోన్ముఖోనప్తు
స్తైకులమండనస్యమహతీపుష్టాతురాజ్యశ్రియం ॥ పురోధ
సఃరాజన్నైతే గణపలీశ్వరసూరయః ॥ రాజాసాదరంనమ
స్కరోతి॥౪౩॥అపరేనప్రశ్రయప్రమోదం।స్వామింస్త్రీలిం

నానావిధవైభవంవిధాయతత్రవిద్వాంసోబహవఃస్థాపితాః తేషామా
శీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యోగణపేశ్వరస్తతాదృశ్చరితైరభిల
షితప్రదానాదిభిరదృశ్యైర్ద్వితీయైర్మహిమభిసామద్యైర్ద్వితీయైర్
మహాక్షరస్యత్వతులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయోభ
వత్ - ద్వావపిదేవకాకతికులయోగత్యేమధురీణావిశ్వర్థః-అసాదేవః
ప్రతికలంప్రతిక్షణంస్ఫారస్యప్రభూతస్య ప్రసాదస్యోన్ముఖస్సరాజ్ఞో
దేవస్యచాభేదోపచారాద్విరరుద్రస్యనప్తృత్వవ్యవహారః- తస్యతేరా
జ్యశ్రియంపుష్టాన్వీతినంబంధః ॥ ౪౩ ॥ అన్తగరవాసినాంవిమమమాశీ

ర్వాదమాహ యైరితి॥ త్రయోలింగరూపాశ్రీజైలనాధాదయోదేవాయ
స్త్రిదేశేసత్రిలింగోధ్రదేశభక్త్యర్థః - ద్రాక్షరామేతితప్రత్యానా
మారామాణాంతమ్భుయిస్తత్వాదితిప్రాధోక్షిః - వస్తుతస్తుదక్షసంబం
ధిత్యాద్రాక్షరామభితితన్నామ - తదుక్తంసాగ్రంపురాణే భీమేశ్వర
ఖండే॥ దక్షస్యారామభూమిత్యాద్రాక్షరామోభిధీయతఇతి ॥ ౪౪ ॥

గదేశపరమేశ్వర॥ యైదైశస్త్రీభిరేషయాతిమహాతీంభ్యాతిం
త్రిలింగాఖ్యాయామేషంకాకతిరాజకీర్తివిభవైఃకైలాసశై
లాఃకృతాః । తెదేవాఃప్రసరత్ప్రసాదమధురాశ్శ్రీజైలకా
శేశ్వరద్రాక్షరామనివాసినఃప్రతిదినంత్యచ్ఛ్రేయసేజా
గ్రతుఃపురోధనః ॥ సోల్లాసం । రాజన్నైకశిలానగరవాసినో
మహద్విజాస్త్యేతే॥ రాజా॥ యధోచితంవందతే॥ ౪౪ ॥ మం
త్రిణః ॥ సాధీయానాశీర్వాదక్రమభితియధోచితంసర్వాను
పవేశయంతి॥ ౪౫ ॥ పురోధనః ॥ సోల్లాసం । రాజన్నైకశిలాన
గరీవల్లభ ॥ సాహస్రాంశవమైంగవంచమహాతీయేద్వేకులే
నిర్మితేతేజాతే లఘునీగుజైర్విజయినిశ్రీకాకతీయాన్వయే ।
భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూణ్డారచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతలభేతే
స్థితిం॥ రాజా సర్వాన్వశ్యతి॥ పురోధనః॥ యథార్హంసర్వా
నుపవేశయంతి॥ ౪౬ ॥ ప్రకృతయః ॥ విజయతాంవిజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః॥ భూపాస్సంతుచిరాయసంశృణు
మహాబాహ్వతుగ్లాంకృతీరామోయం నజగామలోచన

౪౫॥ సాహస్రేతి॥ నిర్మితే బ్రహ్మణేతిశేషః - లఘునీజాతేనిస్సారేలభూ
తాం-లఘునాభవత్ప్రతాపయశసోః పూణ్డారచంద్రశ్రియోస్సతోః
భూపాలేష్వనుగ్రహంపాప్యప్రబలవిరోధజీవనస్యదుర్లభత్వంమత్వే
తిభావః-ఊర్జితేషుసమృద్ధేషుసత్సు-తత్సమభివ్యాహారాదేతేసోమసూ
ర్యకులేపునరపిస్థితింప్రతిష్ఠాంలభేతే - మహదనుగ్రహస్యకిమసాధ్యమి
తిభావః॥ ౪౬॥ భూపాభితి॥ సంతునామభూపాఃకింతురేరసర్వగుణాభ్యై

రితివాక్యశేషః- నచాత్రవిప్రుతిపత్తిరిత్యాహ॥ చిరాయసంశృణుమహా
 ఇతి-సమోగమృచ్ఛిత్యాదినాఆత్మనేపదం - సర్వగుణాఢ్యోపిరామోన
 లోచనగోచరంగతఇతిభేదోరామావతారస్య తవదర్శనాన్నివృత్తఇతిధ
 న్యతామనుభవామితిత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ అర్హణయాపూజయా
 రం॥ జాగర్త్వితి॥ ఆజ్ఞాప్రభుశక్తిః-నిగ్రహోనుగ్రహోదిసామర్థ్యమిత్య
 థః - తత్ఫలస్యానుగ్రహోదేరేకభూర్ముఖ్యనివాసః-రాజ్ఞ ఏవాజ్ఞాశ్రయ
 త్వాదితిభావః-తదుక్తంమానసోల్లాసే అనుగ్రహనిగ్రహచదానేచా
 దానకర్తృణి॥ ప్రవృత్తౌచనివృత్తౌచగ్రహణేమోక్షణేతథా॥ స్వయంసమ
 పదంతేనైవఖిన్నావయం॥ అద్యత్వాంవరవీరరుద్రస్వతేత
 స్యావతారాంతరంవీత్యైవంచరితాథతాంసుమహతీమహ్న
 యగాహామహే॥ ౪౮॥ మంత్రీణః॥స్వామి౯సాంప్రతంయ
 ధార్వానుర్హణయామానసీయాఃపారాణాంశ్రేణయః॥ ౪౯॥
 రాజా॥సాసందౌదార్యం॥ జాగర్తురాజశబ్దోయంమమైవా
 జ్ఞాఫలైకభూః॥ రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణోహి
 నః॥ ౫౦॥ సర్వేసప్రమోదం॥ సదృశోయంప్రసాదఃకాక
 తీయకులతిలకస్యభవతః॥ ౫౧॥ రాజా॥ ప్రసీదతుభగవా
 న్స్వయంభూదేవఇతిపురోహితావర్జితకనకలశసలిలధారా
 పురస్సరంసకలభోగపురస్సరా౯ గ్రామాన్సప్రశ్రయాద
 ధ్యోయస్సోయం రాజాసాజ్ఞానిరర్గళేతి-ఏవశబ్దోభిన్నక్రమః-మమాయం
 రాజశబ్దపవజాగర్త్వితిసంబంధః - రాజ్ఞఃకర్తృరాజ్యం- పురోహితాది
 త్వాద్యత్ప్రత్యయః-ఆజ్ఞామాత్రమేవమేభూయాదనుభవఃపునరస్మాకం
 సర్వేషామితివాక్యార్థః॥ ౫౨॥ ౫౦॥అధపుధివ్యాదిదానమాహ రాజే
 తి॥ప్రసీదతుభగవానితిపరమేశ్వరప్రీణనార్థత్వాద్విమలంనామ చతుర్థ
 మిదందానమితివ్రష్టవ్యం-యథాహవ్యాసః-ఈశ్వరప్రీణనార్థంయద్భృ
 హ్నావిత్సుప్రదీయతే॥ చేతసాభక్తియైకైనదానంతద్విమలంశివమితి- స
 లిలధారాపురస్సరమిత్వత్రావస్తంబః- సర్వాణ్యుదకపూర్వాణిదానా
 నీతి - సకలభోగేతి భోగోపకరణసమగ్రానిత్యర్థః - ప్రశ్రయోవిస

యః ఆకరస్స తాగ్రః తత్సహితం సాత్వికమిత్యర్థః - తదుక్తం వ్యాసేన॥ దా
తవ్యమితి యద్దానందీయతే సుపకారిణే॥ దేశే కాలే చ పాతే చ తద్దానం సా
త్వికం స్ఫుటమితి - గ్రామాణ్యప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాకరోతి - దే
యే తాగ్రజేతి సాత్వికత్యయః॥ ౫౧॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనతాగ్రపరాయ

ర-సతాగ్రం విప్రసాతగ్రోతి॥ అన్యేషామపినగరవాసినాం
యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧॥ స్పృహతయః॥ సా
మాత్యానురోధముద్ధాయ మహద్భూణిగజతురగరధాభరణవి
శేషరూపాణ్యుపాయనానియథావకాశముపసీయవిరచితాం
జలయః స్వామికాకాతీయవహరాజః॥ త్రాయస్వేత్యను
వాదవీచభువనతాజైకబద్ధప్రతేత్వస్ఫుట్యాభినిష్ఠసాధ
నమిగంవిశ్చైవనాధేత్వయితద్వద్భేదనతింగతాస్సృతిచ
స్పష్టార్థమంశేహరైః కుక్షిస్థాఖిలవిష్టవస్యసన్యశంకింవాత్ర
స్థావ్యతే॥ రాజా॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి॥
౫౨॥ మంత్రినః॥ స్వామి నైతేసోమారగ్రవంశ్యానరపత
యోమహాతీమగ్నామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషుపదేషుప్ర
తిస్తాపసీయాః ప్రస్థాపసీయాశ్చ॥ రాజా తదేతినరపతీకాయ
ధోచితం సంభావ్యప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ సహ
ద్వాతిశయం ప్రణమ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వర్తితప్ర
యాణమంగలాదిగంతవిహరణోద్యతయాతదాజ్ఞయాకృత
సాహాయ్యానిమాగ్రంతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః॥ చిరమనువ

ణేత్వయిభువనాంతర్లపాతినామస్తాకంపరితాణప్రార్థనంపునరుక్తమే
వేత్వర్థః - త్వస్ఫుట్యాభినిష్ఠైవైకనాధేత్వయిచిత్వాంతర్వర్తినామస్తా
కంభూత్యాభివచనంచర్వితచర్వణమేవేత్వర్థః - త్వద్గర్భాభినిష్ఠార్థం-
వ్యుత్పన్నంప్రతిస్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితి కధన
మివేతిభావః సదృశముచితం॥ ౫౩॥ తదాజ్ఞయాకృతసాహాయ్యాభినితగా

జ్ఞాకరాశ్శ్యధః॥౪౮॥౫౫॥విహస్నీతి॥పదాబ్జయోశ్చిహ్నోమాంసలత్వా
దీనిఉర్విశ్వరోపాస్యతాంపిశునయంతిసూచయంతి- తదుక్తంసోమేశ్వ
రేణ-మాంసలౌగూఢగుల్ఫైచకూక్తువృథసమావపి॥ భవేతాంచరణౌయ
స్యసభవేత్పుధిపీవతిరితి- పాణీనఛాపకులిశౌధనుర్వజ్రరేఖాసహితావి
శ్యధః-తదప్యక్తం॥చక్రాసిచాపవజ్రాభారేభాఃకుర్వంతిభూపతిమితి-
శారదపుండరీకరుచినీనేత్రేపుండరీకాత్రావతారమాఖ్యాతఃకథయతఇతి

ర్తయితవ్యాకాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటి మహారా
జేనెతినిష్కాంతాః॥ ౫౫॥ పురోధసః॥ సాశ్చర్యప్రత్యభి
జ్ఞానం॥ చిహ్నస్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంతుర్విశ్వరో
పాస్యతాంపాణీసూచయతస్సచాపకులిశౌపుద్వాహలీలాం
భువః॥నైత్రేశారదపుండరీకరుచినీలీలావతారంహరేరాఖ్యా
తస్తదిహసిద్ధవచసంప్రత్యక్షమిత్రామహే॥ రాజా॥ సవి
నయవీడం॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరా
ణాంభూదేవతానాంభవతామనుగ్రహస్య॥ ౫౬॥ పురోధ
సః॥ సాదరం॥మహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయా
భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాకాపరస్సహస్రప్రసాదో
న్ముఖఃస్వయంభూనాధఃకింతేభూయఃప్రియముపకరోతు॥ ఏ
షావాక్యాధసమాప్తిరూపాసంహృతిః॥ ౫౭॥ రాజా॥ స
ప్రణామాదరం॥కాకతీయరాజ్యధురాయామవహితమేవస్వ

యత్పూర్వోక్తంసిద్ధస్యకస్యచిదనాగతవిదఃపురుషస్యవచనమధునాప్ర
త్యక్షమిత్రామహే॥ ౫౮॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసితయాకులధ
ర్మత్వేనప్రాప్తయేత్యధః- భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివానతిప్రస
న్నః అతఏవపరేసహస్రత్పరస్సహస్రాః- పంచమితియోగవిభాగా
త్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాత్సహస్రశబ్దస్యపరనిపాతేపారస్కరా
దిత్వాత్పుడాగమః - తస్యావిభక్తిత్వాద్విసర్జనీయాభావాత్సత్వమేవేతి

దశటికాసర్వస్వకారః - పరశ్శతాద్యైయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది
కాదిత్యమరః-తావతాంప్రసాదానాముస్కృతస్త్వయంభూనాథః॥ ౫౭
ప్రశస్తిసంజ్ఞకంమంగళమాహభూరస్త్వీతి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥ ౫౮॥
ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః: *

యంభూదేవేన । తథాపీదమస్తు॥భూరస్తుసంపన్నసమస్తుస
స్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ । భూపాశ్చధర్మప్రవ
ణైకచిత్తాస్సర్వైజనాస్సంతునిరామయాశ్చ ॥ ౫౮॥ ఏషా
శుభశంసనరూపాప్రశస్తిః॥ఇతినిషాగ్రింతాస్సర్వై ॥***
ఇతినాటకప్రకరణేప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకోనామపంచ
మోంకః ॥ ఏవంసాంగంనాటకముదాహృతం॥..... *

ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహాపాద్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వత్తనైః
పెద్దయార్యస్యానుజ్ఞేనకుమారస్వామిసోమపీఠినా
వరచితప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే
రత్నాపణాఖ్యానే నాటకనిరూపణంనామ
తృతీయంప్రకరణం.



శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే

రసప్రకరణమ్ — ౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేనద్వివిధాలపిప్రబంధానిరూపితాః తేషామాత్మభూతస్యరసస్యస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే-అదేతి || రససామాన్యలక్షణమాహ విభావేతి || వక్ష్యమాణలక్షణావిభావాదయఏవసామగ్రీతయాసరసకావ్యసంగృహీతయానిపుణనటప్రదర్శితయావా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసితఆస్వాద్యమానోనిర్భరానంద సంవిదూపతాంసీయమానస్సున్నిత్యర్థః-తదుక్తంభావప్రకాశే|| ప్రకాశానందచిద్రూపాంరసతాంప్రతిపద్యతే | ప్రకృష్యమాణోయోభావస్సస్థాయాతిగద్యతత్త్వతి - ఏవంవిధస్సామాజికస్థోరత్యాదిస్థాయీభావోరస్యతే

అధసర్వేషాంప్రబంధానాంజీవితభూతస్యరసస్యస్వరూపనిరూప్యతే || విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లాసితస్థాయీభావోరసః || తథాచోక్తందశరూపకే ||

విభావైరనుభావైశ్చసాత్వికైర్వ్యభిచారిభిః | ఆసీయమాస్వాద్యతత్త్వతివృష్టత్త్వైరసత్త్వత్యవ్యతే- తదుక్తం- రసతేస్సాద్వినాథత్వాప్రస్యంతత్త్వతేరసాత్త్వతి|| ఉక్తార్థేవృద్ధసమ్మతిమాహ విభావైరితి|| వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేనస్థాయీభావస్యాపిస్వాదుత్వమిత్యర్థః- తదుక్తం || వ్యంజనోపధిసంయోగోయథాన్నంస్వాదుతాంనయేత్ | ఏవంనయంతిరసతామితరేస్థాయినంశ్రితాత్త్వతి - అయంచరసోనుకార్యేరామాదావుత్పన్నోరామాద్యభేదభావనయానటేప్రతీయతత్త్వత్వత్త్వతివాదినోభట్టమల్లాదయః - తాదృశేనటేవిభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్వ్యతత్త్వనుమితివాదీశ్రీశంకుకః- నటాదిగతత్వపరిహారేణసాధారణతయానుసంధీయమానః ప్రకాశానం

దసంవిగ్రూపేణభోగాపరనామ్నాభావకవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తి
వాదీభట్టనాయకః - వత్స్యమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోభివ్యజ్య
తఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపక్షోయథాయోగంపక్షంతరని
రాకరణపూర్వకముత్తరత్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే॥ ౧॥ అధస్థాయీభావస్య
లక్షణమాహ భావస్యేతి॥ ఇదమత్రానుసంధేయంకావ్యేనాభినయేన
వానివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూపస్సం
స్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారోభావః-తదుక్తం॥ సుఖదుః
ఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావనమితి - తస్యభావకస్యభావశ్చిత్తం
తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భావభావనం- సతావద్ద్వివిధః-సన్నిహితో
వ్యవహితశ్చేతి - తత్రాద్యఃపటంప్రతితంతువస్త్రసంప్రత్యాకారమా
త్రవ్యవహితఃస్థాయీభావఇత్యుచ్యతే - తస్యసాక్షాత్సభావప్రతిపా
దనాత్-తదుక్తం॥ ప్రకృప్యమాణోయోభావోరసతాంప్రతిపద్యతే।

నస్సన్ద్విదుత్వంస్థాయీభావోరసస్సృతఇతి॥౧॥ భావస్య

స్థాయీత్వంనామసజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయా

సఏవభావస్థాయీతిభరతాదిభిరుచ్యతఇతి-ద్వితీయస్తుకువిందాదివద్భా
వాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః - తస్యస్థాయీద్వారారసోల్లాసకత్వస
మర్థనాత్ - ఏతేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికోబ్రహ్మనందస
బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్థాయీభావ ఇతి
ఫలితం-అతఏవోక్తమభియుక్తైః-శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయ
దాత్మనస్సత్వంసభావఇతి - నచవస్తుతోభేదమాశ్రశంకాకళంకరహిత
స్యనిరుపాధికస్యసన్తాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితిశంకనీయం - గగ
నమధ్యమధ్యాసీనస్య సుధానిధేరుదకాద్యుపాధిసంబంధనిబంధనచాం
చల్యాదివదుపపత్తైః - ఏవంవిధస్యభావస్యేత్యర్థః-కస్యాంచినన్యాయీకా
యామనురాగస్యనాయీకాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః - తత్రబీ
భాత్యాదిర్విజాతీయః - తైరనభిభూతతయాఅతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధ
త్వేనేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్సాధూమాలతీమాధవాదౌర్రప్తవ్యం-
యథాలవణోదఃస్వానుప్రవిష్టంషుధురమపినాదేయముదకం లవణయతి

ఏవమన్యాసప్యాశ్చనైక్యం నయతస్థేనైఖావస్య కుతస్తైస్సహవిరోధ
వాతైతిభావః - తదుక్తం॥విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేనయః ।
ఆశ్చభావంనయత్యన్యాకస్థాయీవలవణాకరశ్చతి ॥ యావదనుభవమితి-
సంసాగరాశ్చనోస్యభావస్యసంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్య
మానోవిజాతీయప్రత్యయాసంవశితః ప్రీయతమాదిస్తృతిసంతానోవి
భావాదిమహిమ్నాయావత్తత్త్వయమివకరో ॥ తావదవస్థానమిత్యర్థః -
తదుక్తం- అవస్థితాశ్చిరంచిత్రేసంబంధాచ్చానుబంధిభిః । వద్ధితాయైర
సాక్షాన్తేస్తృతాస్థేనోబుదైరితి ॥ ౨ ॥ శృంగారపకపవరసశ్చతి
శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్జమప్టేరసాశ్చిభిఃకాదయః - శాం
తవత్సలసహితాదశేత్యన్యే - ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధిన్యానాధికసం

వదనుభవమవస్థానం । తథాచోక్తందశరూపకే॥సజాతీయై
ర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాక । యావద్రసంవర్త
మానస్థేయీభావఉదాహృతః॥౨॥అధరసవిశేషః ॥ శృం
గారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాన్ముత
శాంతాశ్చరసాఃపూర్వైర్వరుదాహృతాః॥ ౩॥ ఏషాంస్థాయీ
భావాః ॥ రతిహ్వాసశ్చశోకశ్చక్రోధోల్లాసహాభయంతథా ।
జగుప్సావిప్రయశమాఃస్థాయీభావానవక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ అధ

ఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ శృంగారేతి॥ పూర్వైర్వరభినవగుప్తా
చార్యాదిభిః - అత్రచతుర్వర్గమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యస
ర్వహృదయంగనుత్వాత్పరిధమంశృంగారః - తతస్తజ్జన్యత్వేనహాస్యః-
తతస్తద్విరోధిత్యాత్మరూఢః - తతస్తస్మిన్తత్తభూతోర్ధప్రధానోరా
ద్రః-తతోర్ధకామయోర్ధర్వమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః - తస్యభీతా
భయప్రదానసారత్వాత్తద్దనంతరంభయానకః-తతస్తత్కారణభూతో
బీభత్సః - వీరాక్షిస్తభయానకాద్యనంతరంవీరరసఫలభూతోద్భుతః -
త్రివర్గఫలకరసానంతరం మోక్షఫలకశ్శాంతరస ఇత్యేవముద్దేశక్ర
మోపపత్తిః॥ ౩॥౪॥ అధరససామగ్ర్యాంవిభావస్యవిభాగందర్శయన్
లక్షణమాహ విభావశ్చతి॥ తస్యవిభావాదిచతుష్టయమభ్యుత్పత్తిర్థః - త

త్రరసశబ్దేనాత్రతాకికోరత్యాదిభావః- ఓనసంపవతీత్యాదివద్భావినీం
వృత్తిమాశ్రేత్యవ్యవస్థాయతే-ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవ
ముత్తరత్రాపిప్రప్తవ్యం- లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశ
కాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖ్యస సామాజికాంతఃకరణ
ప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠంసత్ ఆలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చే
తికథ్యతగ్రత్యర్థః-ఏతచ్చ- విశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్య
తెజ్జాయతగ్రతివిభావగ్రతివృత్త్యాంభ్యతే - తదుక్తం॥ జ్ఞాయమానత
యాయత్రవిభావోభావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణసమయోస్పష్టం

విభావః॥ విభావఃకథ్యతేతత్రరసోత్పాదనకారణం । ఆలంబ
నోద్దీపనాత్సాసద్విధాపరికీర్త్యతే॥ రససమవాయికారణ
మాలంబనవిభావః ఇతరతా-రణజాతముద్దీపనవిభావః । స
చతుర్విధః । తథావోక్తంశృంగారతిలకే॥ఆలంబనగుణశ్చై
వతచ్ఛేష్టతదలంకృతిః । తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్థోద్దీపన
క్రమః॥ఆలంబనగుణోరూపయావనాదిరుదాహృతః । తచ్ఛే
ష్టయావనోద్భూతహావభావాదికామతాః ॥ నూపురాంగ
దహారాదితదలంకరణంమతం । మలయానిలచంద్రాద్యాస్త
టస్థాఃపరికీర్తితాః॥౫॥అథానుభావః ॥ కార్యభూతోనుభావ

భవిష్యతి॥౫॥అనుభావంలక్షయతి కార్యేతి ॥ ననుకార్యత్వంనామనియ
తోత్తరకాలభావిత్వం - తచ్ఛానుభావస్యకింరసాపేక్షయాఉత్తస్థాయ్య
పేక్షయా-నాద్యః- విభావైరనుభావైశ్చేతికరణత్వతీయయాతస్యపూ
ర్వభావిత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్-
రణస్య-సచాత్రత్వతీయాయాఃకర్తృద్యధాంతరంసంభావ్యతే - ఏవం
శానుభావేసతిరసోరసేసత్యనుభావగ్రత్యన్యోన్య్యాశ్రయప్రసంగస్సాన్వ
దితి - అతపవనద్వితీయః-నహిభావకమనోవస్థాయినస్థానినః పూర్వ
భావినాం + కామినీకటాక్షభూమిక్షేపాదినాం తతా-ర్యత్వమితి -
అతఃస్థాయిత్యయోగ్యస్య లోకికస్వరత్యాదేః కార్యభూతోయోయంక

టాటోదిరభినయాదిద్వారాభావకమనః ప్రతిబింబితస్సహృదయ హృద
యస్థితంరత్నాద్భావమనుభావయతిసోనుభావఇత్యుచ్యతేఇత్యర్థః॥ తదు
క్తం॥ భూవిక్షేపకటాటోదివికారోహృదయస్థితంభావంవ్యనక్తియసోస్స
యమనుభావఇతీరితఇతి ॥ ౬ ॥ అధసాత్వికానామపికార్యభూతానాం
కటాటోదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వేసిద్ధేపితేషాంబ్ర
హ్మణపరివ్రాజక న్యాయేన పృథగుపాదానే అసాధారణకారణమాహ
పరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖేనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయామం
తఃకరణస్యాత్వంతానుకూలత్వం సత్వమిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థమాహ
తతఇతి - సత్వేననిర్వృత్తాభావాసాన్సత్వికాఇత్యర్థః- అనేనైవంపిధేనే
వాంతఃకరణేనకటాటోదయోభావ్యంతఇతి తేషామనుభావత్రైవనసాత్వి
కత్వమితిభావః- తదుక్తంభావప్రకాశే-పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేన
చేతసః । అత్వం తేనానుకూల్యేనయేనతద్భావభావనం । తత్సత్త్వం తేన

సాన్సృతకటాటోదిశ్శరీరజః॥౬॥ (అధసాత్వికభావాః) పర

గతసుఖాదిభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వం తతోభ

వాసాన్సత్వికాః॥ స్తంభఃప్రశయరోమాంచాన్వదోవై వర్ణ్య

నిర్వృత్తాసాన్సత్వికాఇత్యుదీరితాః । అనుభావత్వసామాన్యేసత్వప్యేషాం
పృథక్తయా । లక్షణంసత్వజత్వాద్ధితేచస్తంభాదయఃస్మృతాఇతి । అత్ర
తద్భావభావనంనామతత్త్వయత్వేనావస్థానం- తదుక్తం॥ రామాద్యాశ్చ
తదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా । సామాజికస్యమనసోభావస్తద్భావ
భావనమితి - ఏవంచవిభావాదిదర్శనజన్యాఅనురాగనిర్వేదాదిమనోవృ
త్తయోవిభావాదితత్త్వయాభవనరూపేణ సత్వశబ్దాభిధేయేనసామాజి
కమనసోత్వంతానుకూల్యజన్యేనాసాధారణకారణేనావస్థాంతర మాప
నాన్వస్తంభాదయోభావాసాన్సత్వికభావాభావంతి- తేచస్వకార్యభూ
తైరతపివసాత్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భృతికై శ్శరీరైస్తం
భాదిభిరనుభావైస్సూచ్యంతే- తథాచరతినిర్వేదాదిభావాపవసూచితా
భావంతీతిఫలితం - తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ-బాహ్యోస్తుస్తంభా
దయశ్శరీరధర్మాఅనుభావాస్తైచాంతరాళికాభావాః గమయంతః ౪

రమాగ్ధతోరతినిర్వేదాదిగమకాగ్నిస్థితమితి- ఏవంచస్థాయీసంచారిసం
ఘపవజీవస్యమనోమయావస్థాంప్రాప్యకార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం
బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్వికగణంసంపాదయతీతిరహస్యం - కేచిద
యమనోమయవర్తిత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయతోభకత
యామనోమయతాదాత్మ్యావన్నం సీదత్యస్మిన్ననోమయఇతి వ్యుత్ప
త్త్యాసత్వగుణోత్పన్నాత్సాధుత్వాచ్చ సత్వశబ్దాభిధేయం ప్రాణమ
యంప్రవిష్టసాత్వికత్వమనుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్ర
హేస్తంభః - జలీభాగానుగ్రహబాష్పఃతీప్రతేజోనుగ్రహేస్పేదః
వై పరీత్యేవై వర్ణ్యం - ఆకాశానుగ్రహప్రళయః- అనిలానుగ్రహస్య
మందమధ్యమోత్పత్తయో తైర్విధ్యైర్మేణరోమాంచ వేపధువై
స్వర్యాణీతివదంతి- కేచిద్భావాంతరవైరపేక్ష్యేణరసాపరోక్షీకరణత్వ
లక్షణోబలవిశేషస్సత్వం తజ్జన్యాసాత్వికాగ్నిత్యాహుః - అన్యేపునర
పేపథూ । అశ్రువై స్వర్యమిత్యష్టేసాత్వికాఃపరికీర్తితాః ॥

౭॥ అధవ్యభిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తధాసూ
యామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచచింతామోహః

న్నమయప్రాధాన్యేనాభి వ్యక్తత్వలక్షణసత్వజన్యత్వోపాధేః కటా
క్షాదిసాధారణ్యేపిపంకజాదివద్యోగరూఢత్వేన స్తంభాదయఏవసాత్వి
కాగ్నిత్యాహుః - కేచిత్తుకణాదశాస్త్రప్రసిద్ధ్యాప్రవ్యాదిత్రయవాచ
కార్థశబ్దవ దలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిష్టేవ సాత్విక వ్యవ
హారఇతివర్ణయంతి - ఏవంచప్రాచామాలంకారికాణామనేకభాపారిష్ల
వంపర్వతే-తద్యథాతథావాస్తునతత్రాస్తాకమాగ్రహః-కింతు స్తంభా
దినామనుభావాంతర్భావేపికేనచి ద్విశేషేణపార్థక్యమిత్యే తదేవా
స్తాభిరపేక్ష్యతఇతి - విశేషాంతరాణిసరహరిసూరివిరచితేరసనిరూ
పణేప్రప్త్యాని-విస్తరభీరుభిరస్తాభిరుపరమ్యతే॥౭॥విశేషాదాభిముఖ్య
నచరంతోవ్యభిచారిణఇత్యుక్తదిశావ్యభిచారిశబ్దపుష్పత్వైవ నిర్వేదా
దినాంసామాన్యలక్షణంస్థగమితిమత్వా తేషాంకేవలం సామాన్యతోవిశే
షిక్తశ్చోద్దేశమాహ అథేతి॥ రసస్యసహకారిణఇతి-కల్లంలాస్సాగరస్యే

వరత్యాదేక్షాకికస్యపరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతోనాట్యాదౌ వ్యభిచారిణఇత్యుచ్యంతఇత్యర్థః-తదుక్తం || మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లోలాస్త్రేయధాగ్ణవేతస్యోతగర్హంవితన్వంతియాంతితద్రూపతామపి । తథాస్థాయినీర్మగ్నాహవ్యుత్తగ్నావ్యభిచారిణః । పుష్టంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతత్రయాంతిరసాత్మతామితి || ఉక్తైర్థేభియుక్తసంవాదమాహ కారణానీతి || స్థాయినఃస్థాయిత్వయోగ్యస్యేత్యర్థః-అనుభావాఉభయేపిగృహ్యంతే-ననుచేష్టాలక్షణోద్దీపనవిభావానాంభావహావాదీనాం శృంగారకార్యతయానుభావత్వప్రతీయతే - కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనామనుభా

స్ఫుటిర్థతిః || వీధాచపలతాహర్షఆవెగోజడతాతథాగ్రోష్విషాదజ్ఞోత్సుక్యంనిద్రాప్రసక్తౌరవివచ || సుప్తిర్విబోధోమర్షశ్చపృథ్వీపహిభోమధోగ్రతా । మతిర్వాక్యధిస్తథోన్మాదస్తథామరణమేవచ || త్రాసశ్చైవవితరగశ్చవిజ్ఞేయావ్యభిచారిణః । త్రయస్త్రింశదమిభావారసస్యసహకారిణః || తథావోక్తంకావ్యప్రకాశే || కారణాన్యధకార్యాణిసహకారీణీయానిచ । రత్యాదెస్థాయినోలోకే తానిచేన్నాట్యకావ్యయోః || విభావాశ్చనుభావాశ్చకధ్యంతేవ్యభిచారిణఇతి || లోకేకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యానాయకానాయకకటాక్షభ్రూవిక్షేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్తువిభా-

వానామనురాగజనకత్వేనసంభవత్యేవవిభావత్వం- ఉక్తానాముభయేషాంకల్లోలాయమానతయారసపరిపోషణాత్సంచారితాపి - సమస్తసంచారిణామపిచింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం- తద్దర్శనశ్రవణాభ్యామనురాగాతిశయజననాద్విభావత్వంచానుభూయతే - తదుక్తంభావప్రకాశే-విభావోవ్యనుభావస్సాన్వదనుభావోవిభావవత్ । తాపునశ్చైరిణౌస్థితాంతేచతౌస్యఃపరస్పరమితి- అత్రపరస్పరశబ్దేనసంచారిణామేవమిధోనుభావత్వంచేత్యాదిప్రప్రవ్యం - అతఃకథంపూర్వోక్తావిభావాదివ్యవస్థితచేత్సత్యం - కస్యాశ్చిదనురాగవ్యక్తేర్యానికార్యకారణసహకారీణితానితాంప్రతితదైవనకించిదపిసాంకర్యమస్తి - వ్య

క్ష్యంతరాపెక్షయాతస్యావివాకారభేదాపెక్షయావాన్యధాభావేకో
విరోధః - యదైకస్యపుత్రాపెక్షయాపితృత్వంపిత్రపెక్షయాపుత్ర
త్వంచవ్యవతిష్ఠతే - అతోవిభావాదీనామపిత్రతియోగిభేదాదిభిఃకల్పి
తాకారాంతరాణాంసాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతానియ
తైవేతిసిద్ధం-ఏవంచవిభావాదిసామగ్రిసంకోచేసతిరసాభాసత్వమిత్య
నుసంధేయం॥ ౮॥ ననూత్నర్యాదంప్రవృత్తైనాంగరసేనబాధితఃప్రథా
నరసోరసాభాసః-తదుక్తంరసార్థేవే॥ అంగేనాంగీరసస్వేచ్ఛావృత్తి
వర్ధితసంపదా|అమాత్యేనావిధితేనస్వామీవాభాసతాంప్రజేదితి- అం
గరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తంభావ
ప్రకాశే॥ భాగద్వయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్వైకభాగతః । రసానాంద్య
శ్యతేయత్రతత్స్యాదాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాదిభూయిష్ఠాః
శృంగారాదయచిభాసీభవంతి - అత్రైతాసంగ్రహశ్లోకా ॥ హాస్యోజు

వానుభావవ్యభిచారిశబ్దవ్యవదేశ్యాభవంతి ॥ ౮ ॥ శృంగా

రవీరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేనప

రిపోషాతిశయః॥ ౯॥అతఏవశృంగారస్యశ్లైచ్ఛాదివిషయత్వే

గుప్తశృంగారహాస్యాశోకభయానకా । భయానకోరౌద్రవీరౌతథా
శృంగారవిప్లయా ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయధాక్రమం ।
శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్వితస్వతంత్రాభి - యద్యప్యేవంనవా
నామపిరసానామాభాసత్వంసంభవతి- తథాపిక్వచిద్విశేషమభివ్యక్తు
మారభతే॥శృంగారేతి॥శాంతస్యాప్యపలక్షణమేతత్ - లోకోత్తరనా
యకాశ్రయత్వేనేతిధీరోదాతాదినాయకోత్తమ విషయత్వేనేత్యర్థః-
అతపివోక్తంలోచనే|ధర్మయుగ్ధవీరప్రధానోధీరోదాతః-వీరౌద్రప్ర
ధానోధీరోద్ధతః-వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః - దానధర్మవీరశాంత
ప్రధానోధీరశాంతాభి చత్వారోనాయకాభి - అత్రవీరరససమాన
యోగక్షేమత్వాదద్భుతోపాదానం-యదాహమునిః - వీరస్యచైవయ
తూర్హసోద్భుతఃపరికీర్తితాభి - విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోష విశేష
భిభావః॥౯॥విషయేవిరోధమాహ అతపివేతి॥ఇదమత్రానుసంధేయం-

యత్రవిభావాదిపరిపూర్తిస్త్రముఖ్యోరసః-తదుక్తంలోచనే - రస
స్తుసవివయోయత్రముఖ్యతయావిభావానుభావవ్యభిచారి సంయోజ
నోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్యప్రతిపత్తుస్థాయియ్యంశే చర్వణప్రయుక్త ప
వాస్వాదప్రకర్షణితి - ఉదాహృతంచతత్రైస-కృత్రామూరుయుగంవ్య
తీత్యనుచిరంత్రాంత్యా నితంబస్థలేమధ్యేస్యా స్త్రివళితరంగవిషమే ని
ష్పంఢతామాగతా మద్దృష్టిస్తృప్తిలేవసంప్రతిశనైరారుహ్యతుంగా
స్తనాసాకాంక్షంముహూర్తీతేజలవప్రస్యందినీలోచనేతి - అత్రహి
నాయికాకారానువర్ణ్యమానస్యా స్త్రప్రతికృతిపవిత్రిత చిత్రఫలకావ
లోకనాద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయి భావోవిభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేనచర్వణారూఢితి- ఏవంచయత్ర
విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్త్రాలోపితోరసః! ష్టేచ్ఛాదౌతధాభూత
త్వాద్రసాభాసత్వమితిభావః-ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ ఏకత్రేతి॥ అత్ర

త్వాభాసత్వంతథాచోక్తం॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యజ్

ష్టేచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహుసక్తిశ్చైద్రసాభాసస్త్రై

ఏవేత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావసూచ్యతే- యథారా
వణేసీతాయాః- తేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేజాతే అన్యత్రాను
రాగ ప్రాగభావేచ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయనైవగసాభా
సత్వమితిభావః - అన్యథాప్రథమమజాతానురాగేవత్సరాజేజాతాను
రాగాయారత్నావళ్యాఃపూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్- ష్టే
చ్ఛాస్తిరశ్చై మనాఘృతవైదగ్ధ్యగంధానామననుభూతవిభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహృదరాః- అతస్తేషాం
ద్వయానామపిసమానయోగక్షేమత్వాత్సహృదపాదానం- అతపవ-
శ్యంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పిముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాద్య పరిపూర్తితిభా
వః-పుంసోవ్యనేకనాయికానురాగేరసాభాసత్వమితికేచిత్॥ తర్హిత్యతే
దక్షిణనాయకానురాగస్యసర్వసంప్రతిపత్నరసభావస్యత్రాభాసత్వప్ర
సంగితిచేన్నైవం - తస్యాప్యేకస్యామేవగాఢానురాగత్వాత్ అన్య

త్రతుక్వచిత్త్యధ్యత్వంక్వచిత్త్యందత్వమితినిశ్చితం - తుల్యోనేకత్రదక్షిణ
 ఇతిలక్షణంపునరనేకాను నాయికాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేనతుల్యత్వ
 పరమితివ్రష్టవ్యం అత్రపక్షద్వయేపిత్రమేణసమానురాగాభావాదవివే
 కాదనేకానురాగాచ్చరతేరారోపితత్వేనహాస్యాస్పదత్వాత్తన్నిబంధ
 నస్త్రివిధోయమాభాసఇతివివేకః ॥ నన్వారోపితరసాభావాత్తిర్యగాది
 ఘకధంచమతాగర ఇతిచేచ్ఛక్తికారజతం గృహీత్వాప్రమోదమానం
 పృచ్ఛ - పశ్యాత్కాలీనబాధస్తుప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాం
 సారికవ్యవహారస్యేవతాదాత్మికచమతాగరస్యనవిరోధీతి- రసాభాసో
 ప్యుపాదేయపతేత్యలంప్రపంచేన॥ ౧౦॥ విభావాదిమధ్యేవ్యభిచారిభా

ధామతఇతి॥౧౦॥వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశామ్యదవస్థ
 యాపరస్పరవిరుద్ధరసాశ్రితయోర్భావయోస్సర్వధ్యాసం
 బంధేనాన్యోన్యోపమర్దకతయాబహునాంసమావేశేనచ
 చాతుర్విధ్యం॥ తథాచోక్తందశరూపకే ॥ భావస్యశాంతిరు
 దయస్సంధిశ్శబలతాతదైతి ॥ ౧౧॥

————— ❀ రత్యాదిస్థాయిభావలక్షణోదాహరణాని ❀ —————

అధయథాక్రమంస్థాయిభావానాంస్వరూపముదాహరణం

చ॥ తత్రసంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషోరతిః॥ యథా॥శృంగా
 వానాముదయాద్యుపాధిచతుష్టయజన్యచమతాగరవిశేషనిబంధనంచా
 తుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారితి ॥ అన్యోన్యోపమర్దకతయేతిస్వస్వబాధ్యా
 నాంభాధకత్వేనేత్యర్థోపక్ష్యమాణోదాహరణానుసారేణకల్పనీయః- ర
 సాభాసాదీనాముదాహరణముత్తరత్రభవిష్యతి॥ ౧౧॥.....

అధస్థాయిభావేషూద్దేశక్రమానుసారేణరతింలక్షయతి తత్రైతి ॥
 యానోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకర్మ సంభోగః - త
 దుక్తంభావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామః స్త్రీపుంసయో
 స్సుఖం।సుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవిమర్దతః । ఉపచారస్తదానందకా
 రకంకర్మకథ్యతఇతి- తద్విషయఇచ్ఛావిశేషస్సప్రహేద్యపరపర్యాయః
 ప్రమోదాత్కామమోవృత్తివిశేషోరతిరిత్యర్థః-తదుక్తం- సంపదైశ్చ

ర్యసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః | నవయావనయోన్మోఘ్యప్రకృత్యో
 శ్చేష్టరూపయోః | నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిచావికా | స్పృహ
 హ్వయా చిత్తవృత్తిరతిరిత్యభిధీయతఇతి - స్పృహలక్షణమపితత్త్రైవో
 క్తం - ఆత్మోపభోగకరణంస్పృశంతీప్రియవర్తనా | యాజహతీతరాణా
 భోగాణాసాస్పృహేత్యభిధీయతఇతి || ఉదాహరతి శృంగారేతి || జగ
 తామానందస్యానందహేతోరేకస్యాద్వితీయస్య నిష్కందస్యమృష్టాంశ
 స్యభూష్టాననంగుణైరాభిరూప్యాదిభిః - ప్రసాదితాఃప్రసన్నీకృతాఃవృ
 శోలోకదృష్టయోయైస్తైతధోక్తాః - గుణప్రసాదితదితఇతిపాతెగుణాలం
 కృతదిశోదిగంతవిశ్రాంతగుణాభివ్యర్థః - అన్యేగంధర్వగీర్వాణాదయః
 తైరేకైకగుణాశ్రయైఃకిం - నకిమపిసాధ్యమిత్యర్థః - అశేషోన్నతస్సర్వాధి
 కః - అత్రకామస్యాపికామోత్సవః కాకతివల్లభోమమప్రేయానభూది

రైకరసఃస్పృరోస్తుజగదానందైకనిష్కందభూరిందుస్తీవృతువి
 భ్రమైకవసతిర్దాగర్తుపుష్పకరః | సంతస్వన్యేపిగుణప్రసా
 దితదృశఃకింతైరశేషోన్నతోజాతఃకాకతివల్లభోమమపతిఃకా
 మస్యకామోత్సవః || ౧ || వికృతిదర్శనాదిజన్యోమనోవికా

తివాగారంభేణ స్వాసురక్షప్రియలాభజనితహర్షానుభావేన కస్యాశ్చి
 న్నాయికాయాఆలంబనవిభావభూతాయాఃప్రమోదాత్పారతిరభివ్యజ్య
 తే - ఇయంచనిసగ్గాదినిమిత్తభేదాత్ప్రవిధా - తత్రమదనేందువసం
 తాదివైరాగ్యేణప్రియవిషయప్రేక్షణచేయమభిమానమూలేతివేదిత
 వ్యం - ఇదమేవమమప్రియంనాన్యదితిప్రత్యయవపాభిమానభిత్వాహుః -
 భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తురసార్థవైరప్రవృత్తయః || ౧ || హాసంలక్షయ
 తివికృతీతి || ఆత్మనఃపరస్యవాయేవేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా
 స్పష్టభాషణకుబ్జత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యోమనోవికారోహాసః - స్వ
 నమాసోర్వేతివికల్పాత్ఘోషప్రత్యయః - అయమేవబాష్పద్యనుభావో
 నిద్రాలస్యాదినహకృతశ్చర్వమాణో హాసేసాధురితివృత్తత్యాహా
 స్యాభవతి - సహోత్తమాదిషుత్రిష్యేకైకయుగళక్రమేణషడ్విధః - తమ
 క్తం వికృతాకృతీనాగ్నేషైరాత్మనోవాపరస్యవా | హాసస్సాన్యత్పరిపో

షేస్యహాస్యస్త్రీప్రకృతిస్తుతభి || స్త్రీతమిహవికసన్నయనంకించిల్ల
 త్వద్విజంహసితం మధురస్వనంవిహసితంసాంగశిరఃకంపముద్గసితం || అ
 పహసితంసాస్రాక్షంవిక్షిప్తాంగంభవత్యతేహసితం దేవదేవహసితేచై
 హంద్యేష్టేమధ్యేధమేక్రమశబ్దభి- ఉత్తమస్యస్వకీయ పరకీయవికారద
 ర్శనాత్క్రమేణస్తితహసితే-మధ్యమస్యవిహసితోద్ధసితే- అధమస్యాప
 హసితాతిహసితేభితి తత్కారణమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యంహా
 సముదాహరతి బిభాగ్జ్ఞానితి || కబరీః స్త్రీజనౌచితాకౌశలపాశాక -
 జానపదేత్యాదినాజీమ - అత్రబందీగ్రాహంగృహీతానతపవపలాయ
 నపరతయా స్త్రీవేషధారిణోవైరిభూపతీ నీవీప్రదేశాదిస్సర్వనేనపు

రోహః || యథా || బిభాగ్జ్ఞాకబరీర్ధృతాంజనదృశఃకృ
 త్వాకుచాకృత్రిమా స్త్రీవేషాన్నిశికాః తీంరనగరై ప్రచ్ఛ
 న్నరూపాన్పుపాక | దృష్ట్వాత్యోమమపాస్యవక్షసికుచావా
 కృష్యసీవీస్పృశోహీహీకప్తమితి త్యజంతివిపణిశ్రేణీషుధూ
 ర్తావితాః || ౨ || ఇప్తజనవియోగాదినాఆత్మనిదుఃఖాతిభూమి
 శోకః || యథా || ధాతర్నిషగరుణోసిశిక్షయసికింవన్యాం
 శరీరస్థితింతత్తాదృగ్విభవాగృహః క్వసుగతాఃస్థానంమరుఃక
 ల్పితం హానాధాఃపతితాఃప్రతాపస్యవతేకోధార్చిషీతిద్వి

మాంసభిజానతాంధూర్తవిటానా మాలంబనవిభావానాం పరుషస్వ
 నస్యహాసస్యహీహీత్యనుకరణం || ౩ || శోకంలక్షయతి- ఇష్టేతి | ఆదిగ్ర
 హణాదనిప్తప్రాప్తిర్గృహ్యతే - దుఃఖాతిభూమిద్వఃఖప్రకర్షః || ఆద్యం
 శోకముదాహరతి ధాతరితి || నిషగరుణోన్మృశంసః - వన్యాంఫలమూలా
 దిదూపాంతత్తాదృగ్విభవా నానావిధభోగోపకరణపరిపూర్ణాభివ్యక్తః ||
 స్థానంమరురితి-పిపాసాయాంయతోదకమపిదుర్లభమితిభావః మహార
 జ్యేవాభర్తృభిస్సహ మృగమిధునాదివద్యధాకథం చిద్వర్తమాభితివి
 చారితేపికథంవాకియాన్వానోదైవమర్విపాకః - తేభర్తారోపితతోగ్ర
 ధవహ్నోశలభతామలభంతేతిపరిదేవితం హతశబ్దేన సూచయన్నాహ
 హానాథాభి || అనూపంజలప్రాయం - అత్రశత్రుస్త్రీణాంమాలంబ

నవిభావానాంభర్తృవియోగరాజ్యభగ్నిశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిదై
 వోపాలంభసహితేనరోదనేనసూచ్యతే - అతోక్రిద్వివిలురనోరస్తాడనా
 దయోనుబావాః - డై న్యమోహచింతావిషాదాదయోవ్యభిచారిణశ్చవి
 శేషేణోపాత్తాః కరుణతామాపాదయంతి॥౩॥ క్రోధంపక్షయతి ॥ శ
 తుక్రికృతేతి॥ శతుక్రిహణంభృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాప
 చారేణవధావజ్ఞాదినాప్రజ్వలితామనోవృత్తిఃకోధభివృద్ధిః - సచక్రివి
 ధః - క్రోధఃకోపానోషశ్చైతి - తదుక్తంభావప్రకాశే - క్రోధఃకోపశ్చరో
 షశ్చైత్యేషభేదస్త్రిధామత ఇతి - తత్త్రవధాదిపర్యంతః కూరిరజనాశ్ర
 యఃకోగ్రః - అభ్యర్థనావధిర్విరజనాశ్రయఃకోపః - స్త్రీపుంసయోర
 న్యోన్యవిషయఃప్రత్యాయనపర్యంతోరోషః - తత్త్రావజ్ఞామూలంకూ
 షద్యోషాణాం తదనూపమశుభిరహూజాతంస్థలంమార
 వం॥౩॥ శతుక్రితాపచారేణమనన్తప్రజ్వలనంక్రోధః ॥ య
 ధా॥ రేరేసేవణకస్తవాయమనిదంపూర్వోద్వగర్వోద్వమహః
 నుత్తీర్ణాకిలయెనగౌతమనదీప్రాప్తాసిమృతోన్ముఖంవిషాకా
 కతివీరరుద్రఇతికింనాశ్రావిసప్తాక్షరీప్రతుభ్యశ్చులివక్ష
 పార్థివమహాభూతగ్రహూచ్ఛాటనీ॥౪॥ లోకోత్తరేషుకా
 రాలంబనంక్రోధముదాహరతి॥ రేరేఇలి - వాక్యాదేరిత్యాదినాకోపే
 ద్విరుక్తిః - అయంపూర్వోయస్యాసావిదంపూర్వః - ససభవతీత్యనిదం
 పూర్వః - నూతనభివృద్ధిః - అన్యధికారేణాత్మోత్కర్షోగర్వః - కుతోయం
 తేమహానిదానిమభూతపూర్వోగర్వః - ప్రాచురభూదిత్యర్థః - యేనగర్వే
 ణగౌతమనద్యుత్తీర్ణేత్యవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యలీకే - తేనవార్తామాత్రమే
 తదితిభావః - తథాపితస్యేదంకర్మణఃఫలమిత్యాహ ప్రాప్తఇతి ॥ అవ
 జ్ఞానిమితమాశంకతే పేషేతి ॥ అన్యథాభూతగ్రహాదికల్పనాంవైరి
 భూపతీనాంకల్పంతకాలరుద్రస్యాస్తత్సామిసఃకాకతి వీరరుద్రస్య
 నామమాత్రమహామంత్రం నిశమ్యైవ కాంచినీకచరః కథమద్యైవ
 ముద్యుజ్జైభవానితిభావః - క్రోధోయంవిపక్షదర్శనాదివిభావఃకంత
 గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వానుష్ఠాదివ్యభిచారి చర్వ్యమాణ

స్సౌరౌద్రోభవతి॥ ౪ ॥ ఉత్సాహంలక్షయతి లోకేతి॥ స్థేయానతిష్ఠి
 రః - వివక్షితకార్యవిషయమాత్సుక్యమేవాత్ర స్థైర్యమితిభావః - అహ
 మేవవిభక్త్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానాత్కృతఉత్సాహాగ్ని లోచనకా
 రః-శారదాతనయస్తుకార్యమాత్రమంగీచకార- తదుక్తం॥ఉత్సాహస్స
 ర్వకృత్యేషుసత్వరామాశసీక్రియా । సహజాహార్యభేదేనసద్విధాపరి
 కీర్తితత్త్వతి॥ఉదాహరతి యుద్ధేష్వితి॥త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా కల్పం
 తవదితిభావః-యుద్ధేషుయుభిలేష్విత్యర్థః- అత్రయద్యపి యుభిస్త్వాంతే
 త్యాదినా నిపాతనావృంధమాత్రవాచీయుద్ధశబ్దః - తథాపియుభితార్థ
 త్వంకథంచితాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాంమంధయోగవ
 త్కాలవైషమ్యేపితోభసంభవాత్ - అతపవాహవృత్తికారః - కథం
 యుద్ధస్సముద్రఃయుద్ధానదీత్యేవమాదాపుషమానాన్భవిష్యతీతి - గండో

ర్యేషుస్థేయాన్ప్రియతమఉత్సాహః॥ యథా ॥ యుద్ధేష్వభి
 ముసంభ్రమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాసర్వతస్సన్నధేష్వ
 పిపర్వతేషుపరితోగండోపలాకవర్షితుం । శక్తావవయంని
 వాగణవిభౌయుప్రక్షమాభృజ్జయైశ్లోఘానఃకియతీతికాకతివి
 భోర్గజకంతినైన్యేభటాః॥౫॥ రౌద్రసంపర్కనాదిభిరనర్థా

పలాకగండైశ్చలాకస్థూలోపలానిత్యర్థః - అత్రవై రిభూపాలవిజయవి
 షయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంతోభపర్వతసన్నాహనివారణేవయ
 మేవశక్తాగ్నివాగారంభేణవ్యజ్యతే-అతాత్మశ్లోఘాన్యధికాకారాదిసం
 భవాద్ధీరోద్ధతోయంనాయకః - తస్యవీరసేపిప్రాణాన్యేనానుప్రవే
 శసంభవాత్-తదుక్తంలోచనే-వీరరౌద్రప్రధానోధీరోద్ధతత్త్వతి- అయ
 మేవప్రతాపపనయాదిభిర్విభావితఃకరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వ
 హద్నాదిభిర్భావితోవీరరసోభవతి సచత్రివిధః-యథాహమునిః - దాన
 వీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతధైర్యవచ। రసంవీరమపి ప్రాహబ్రహ్మత్రివిధ
 సన్తుతమితి-ధర్మవీరస్థానేదయావీరముక్తాత్త్రైవిధ్యమాహధనికః - త
 త్రదానవీరోబలిజామదగ్నాదిః - యుద్ధవీరోరామాదిః-ధర్మవీరోయు
 ధిష్ఠిరాదిః-దయావీరోజీమూతవాహనాదిః- తత్రప్రస్వేరరక్తాక్షత్వా

ద్యనుభావరాహిత్యేయధవీరస్తత్సాహిత్యేరాగ్రభివేషకః॥ ౫ ॥ భ
యంలక్షయతి రాద్రేతి ॥ ఆదిగ్రహణాద్రాగ్రశబ్దశ్రవణాదయో గృ
హ్యంతే-తజ్జన్యమనన్ధాశంకనమనశ్చాంచల్యరూపంభయమిత్యర్థః ఏ
తచ్చస్త్రీనీచప్రభృతీనాంస్వాభావికముత్తమానాం కృతకమిత్యాహు
ర్లేమచంద్రశారదాతనయాదయః- శింగభూపాలస్తుసర్వత్రకృతకమే
వేతిప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్రరాగ్రశ్రవణజన్యంభయ
ముదాహరతి-దూరాదితి ॥ విశ్వప్రస్థమరమహసోవిశ్వవ్యాపిత్రతావ
స్య-సరతేస్సమస్యదశిత్యాదినాక్కురచ్ - కర్ణజ్వరాంతాఃకిర్ణవ్యాధిపీ
డితాః-బధిరీకృతకణ్ణాశిత్యర్థః- తత్రాప్యతిహహద్దుష్ప్రవేశంగహనమర
ణ్యంవిశంతః - ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతఃవ్యాకులాంతఃకరణాః
ప్రతివక్షుబ్ధ్యాపాదపాణ్ త్రాయధ్వమిత్యాదిభిర్దీనోక్తిభిః ప్రార్థ

శంకనంభయం॥ యథా॥ దూరాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రస్థమర
మహసో వీరదురస్యజైత్రప్రస్థానారంభ భేరీనినదమరిన్య
పాఃపూర్ణకర్ణజ్వరాంతాః॥ ఆరుహ్యోద్రీన్విశంతోగహనమతి
మహతఃకంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వం ముంచతేతిప్రతిన్యవ
తిథియాపాదపాన్పార్థయంతే॥ ౬ ॥ అథానాందోషసంద

యంతే - అత్రవైరిభూపాలనమవేతోభయస్థాయీభావోవ్యజ్యతే - అ
యంచసోష్ఠితసామగ్రీకోభయానకోభవతి - తదుక్తం-వికృతస్వరస
త్వాదేర్భయభావోభయానకః । సర్వాంగవేషభుస్వేదశోఫవైవర్ణ్య
లక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్నోహతాస్సాదిస్తత్సహూదరభితి॥ ౬॥
జుగుప్సంత్యయతి ॥ అథానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాద్యహృద్య
పదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యోమనస్సంకోచోజుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవ
నాసాపిథానసీవనాద్యనుభావో భయాపస్తారాదిసహకారీ బీభత్సో
భవతి- సచవిభావాదిభేదాత్ యోభఉద్వేగశ్చేతిద్విధా - తదుక్తంభా
వప్రకాశే యోభాత్కారుణిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగా
త్సక్రిమిచ్ఛద్దిపూతివిస్తాదిజోభవేదితి - వైరాగ్యాద్యవతిగర్హసిద్ధ
స్తృతియోబీభత్సత్యాహ ధనిః॥ తత్రయోభణంబీభత్సముదాహరతి

విష్వగితి॥ మహతివిష్వజ్జుస్తిమగపంకేసార్వత్రికమేదఃకర్దమేపతితాః-
 గంతుమశక్త్యాప్రహారైశ్చైతిభావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛానావిష్వ
 ద్ధాశ్చ తేహంమాతంగానాందేహశ్రేణీషు లబ్ధఃప్రచారోగోమాయుప్ర
 భృతీనాంయాసుతాస్తదోక్తాః-ప్రవహంతఃప్రకర్షేణప్రవంతః- ఉరవో
 ధికాఃవసాదీనాంవపాదీనాం ప్రవాహః స్తోతాంసి యాసుతాస్తదో
 క్తాః-రాశీభూతైరస్థికుటైః కీకససమూహైఃస్థపుటితాః వికటికృతాః
 నికటాఃప్రాంతదేశాఃయాసుతాస్తదోక్తాః నిస్సరద్విప్రగంధాఃఉడ్డు
 వదామగంధాః- వీరరుద్రైఃసృష్టైఃఆయోధనోర్వ్యయుద్ధభూమయః

శనాదిభిర్గర్హణాజుగూప్సా ॥ యథా ॥ విష్వజ్జుస్తిమగపం
 కేమహతినిపతితోచ్ఛాన మాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః
 ప్రవహదురువసాషజ్జరక్తప్రవాహః । రాశీభూతాస్థికుట
 స్థపుటిత నికటానిస్సరద్విప్రగంధాః కుర్వంత్యాయోధనో
 ర్వ్యభయమవనిభృతాంవీరరుద్రైఃసృష్టైః ॥ ౭ ॥ అపూ
 ర్వార్థసందర్శనాచ్చిత్తవిస్తారోవిస్తయః॥యథా॥బేన్నత్యం
 మహదన్యదేవమహితః కోవ్యేషగంభీరీమాకావ్యన్యాసర
 ణిఃప్రతాపయశసోరనైవబాహుఃప్రధా । సర్వంనూ
 తనమెవరుద్రస్యపతేజ్జానె నతన్నిర్మితో సామగ్రివతురాన
 నెనకియతీకీదృక్-గ్రీమాకల్పితా ॥ ౮ ॥ శమోవైరాగ్యాదినా

సర్వేషాంభయంకుర్వంతి॥౭॥విస్తయంలక్షయతి అపూర్వేతి ॥ లోకసీ
 మాతివృత్తేపదార్థోఘాతార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యోమనోవిస్తారో విస్త
 యశ్చత్యర్థః- అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాదివిభా
 వోనయనవిస్తార సాధువాదాద్యనుభావోహద్వావేగాది సహకృతోద్భు
 తః॥ఉదాహరతి బేన్నత్యమితి॥వ్యాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణ-
 సంఖ్యా ౧౫) అత్రకిమన్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానాన్న
 త్యాదివిలోకనవిభావోవిస్తయఃప్రతీయతే॥౮॥శమంలక్షయతి ॥ శమశ్చ
 త్॥అత్రాగ్రిశబ్దేనశుశ్వారానుగ్రహసత్సంగమాదికంగృహ్యతే- వికారా
 విషయాభిలాషాదయః- తద్రూపితచిత్తత్వంవైరాగ్యాదిజన్యస్తృష్టాక్ష

యాద్యపరపర్యాయోనిర్వేదాభ్యోమనోపకారశ్శన ఇత్యర్థః- అయమే
వయమనియమాద్యనుభావోధ్యత్నిర్వేదాదివ్యభిచారిచర్వ్యమాణశ్శాం
తోభవతి॥ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయునిప్రధాంచతుర్ముగసహ
స్రమేకందినమిత్యాది క్రమేణసంవత్సరశతరూపాం లసన్యసుగమామ
సాధారణామిత్యర్థః-అస్తాంతరుపస్లవానిరస్తకావక్ర్రోధాదయః - బా
హ్యంవాతాతపాదిజన్యవపీత్యర్థః- ఉపస్లవంపీడాం-అఽదీర్ఘమాయుర
త్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యంచేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకే
షుపరమావధితయాప్రసిద్ధోపితామహపురుషూతావపితృణాయమన్య
మానానాంవైరాగ్యాతిభూమిలక్షణశ్శమఃప్రతీయతే ॥ నను అష్టేనా
త్యేరసాఃస్మృతాఇతినియమాన్నవమశ్శాంతరసోససంభవతీతిచేత్తర్హి
తపవంప్రప్రవ్యాః- కింమునినాశాంతస్థాయినవివానిరూపణాత్తదభావః-

నిర్వికారచిత్తత్వం॥ యథా ॥ కింలబ్ధంచతురాననైసమహతీ
మాయః ప్రధాంగచ్ఛతా లబ్ధ్వ సంపదమవ్యనన్యసుగమా
మింద్రైణకింవాకృతంఇత్యస్తాంతరుపస్లవాన్సుకృతినోనోజ్ఞా
నతేబాహ్యమవ్యద్యోప స్లవమంధ్రినాధతిలకేవిశ్వంభరాం

ఉతతత్సమగ్రీవైధుర్యాత్-అపహాస్విదన్లొఘ్యత్వాత్ - అథవాం
తర్భావాత్ - యద్వాపురుషార్థాబావాత్ - నాద్యః-నిర్వేదపవశాం
తస్యస్థాయీశావఇతిమునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్ఛానేకరససాధారణ
స్యవ్యభిచారిణస్సతోష్యమంగళప్రాయత్వేపిసజాతీయాగ్రగణ్యత్వం
ప్రధాన్యేన కంచిరసవిశేషం ప్రత్యసాధారణంస్థాయీత్వం బోధ
యితుమితిప్రతిపాదనాత్-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్యానుంగ
ళప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేష్యపాదానం వ్యభిచారీత్వేపి
స్థాయీత్వాభిధానార్థంతేననిర్వేదస్థాయీభావశ్శాంతోపినవమోస్తిరస
ఇతి-ఉక్తంచధ్వన్యాచారైః - తృష్ణాక్షయసుఖస్యయః పరిపాషస్తల్ల
క్షణోరసఃప్రతీయతవివేతి - ఏతద్వాక్యఖ్యానవ్యాజేనలోచనేష్యుక్తం-
తృష్ణానాంవిషయాభీలాషాణాం సిద్ధోయః క్షయస్సర్వతో నివృత్తిరూ
పోనిర్వేదఃసపివసుఖం తస్యస్థాయీభూతస్యయఃపరిపాషస్తస్యచర్వ్య

మాణతాకృతః సవీవలక్షణం యస్య సశాంతో రసః ప్రతీయతే వీవేతి - సచని
 ర్వేదస్త్రాక్షణేక్షయాత్మాశమవర్యాయోనసుఖరూప ఇతి శంకసీయం - వై
 యాసికానామవిద్యానివృత్తివదస్యాపిసుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదు
 క్తం - యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం సుహృత్సుఖం । తృష్ణాక్షయసు
 ఖస్యైవేనార్హతష్టోజశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
 గ్రాప్యస్సలభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహప్రా
 పీనసుశలపరిపాకసత్పురుషసేవావేదాంతవిచారాదయోవిభావాః య
 మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజ
 నకాదేరనుభావాఇత్యుక్తం లోచనే - మతిస్త్పృతిచింతాధృతిచిత్రాద
 యోవ్యభిచారిణి ఇతి - నతృతీయః - రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
 చర్వణీయత్వేనాశ్లాఘ్యత్వేపివీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికతిప
 యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణ రసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తర్హివీతరాగాణామ
 శ్లాఘ్యఇతి శృంగారోపిప్రచ్యవతాం - నచతుర్థః - సతావచ్ఛృంగారాదా
 వంతర్భావస్సంభవతి అప్రసక్తత్వాత్ ననుదానాద్యుపాధినాత్రివిధో
 వీరః తదుక్తం మునినా దానవీరం యుద్ధవీరం ధర్మవీరం తదైవచ । రసంపీ
 రమపిప్రాహ బ్రహ్మాత్రివిధసన్ముతమితి । అయంచధర్మప్రధానోవీరపవే
 తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావితఇతిచేన్న । ఉత్సాహస్యాహమే
 వంవిధఇత్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానమయోవీతః । సర్వాహంకారప్ర
 శమైకరూపశ్శాంతః । ఏవమనయోరత్యంతవైజాత్యాత్ । తర్హిదయావీ
 రేంతర్భావఇతిచేన్న - తస్యాప్యేవంవిధత్వే శాంతస్యైవనామాంతరక
 రణం అనైవంవిధత్వేవీరప్రభేదవివేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారే స
 ర్వత్రైకరస్యప్రసంగః । నాపివంచమః । చతుర్థపురుషార్థస్యముక్తేరేత
 దేకసాధ్యత్వాత్ । తదుక్తం భావప్రకాశే । సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణ
 కామస్సంతుష్టమానసః । ప్రాప్నోతిముక్తించరమేశాంతేనైవరసేన
 సఇతి । లోచనేచోక్తం । మోక్షఫలత్వేనచాయంపరమపురుషార్థనిఘ్న
 త్వాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్సచాయం శాంతరసఇతి । తస్మాన్న
 వైవరసాఇతిసిద్ధం । వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

ప్రవృత్తిః॥ ౯॥ విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరసఃసాధారణతయాయధా
రసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరిష్యమాణస్తదా
లంబనముదాహరతి లావణ్యేతి॥ ముక్తాఫలేషుభాయాయాస్తరశత్యమి
వాంతరా॥ ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహాచ్యతతిత్వక్తలక్ష
ణఃకాంతివిశేషోలావణ్యం । తస్యైకవిధిఃకదాచిదపితన్నక్షీయతతిభా
వః॥ రచనాశిల్పంఅంగోపాంగ సౌప్త్యవనిర్మాణంతద్విషయప్రతిజ్ఞాయా
అవధిః ఇతఃపరంవిధాతాప్రతిజ్ఞాతుమపినశకోన్నతి కిముతవిధాతుమితి
భావః॥ శృంగారస్యప్రతిజ్ఞాః స్వామిభృత్యాధమణ్ణా నాంవ్యవస్థాపరి
కల్పనే॥ అన్యోయఃక్రియతేశిష్టఃప్రతిభూస్సునిగద్యతతిసోమేశ్వరోక్త
లక్షణః । యథాప్రతిభూరధమణ్ణాధనముద్ధరతి తథేయమపివై రాగ్యా

విభక్తిః॥ ౯॥ అధశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥లావ
ణ్యైకవిధిర్విధాత్పురచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవిషణిః కందర్పఘంటాపథః । నారీణామధిదేవ
తాచ తరుణీసేయంకిమవైర్గుణై రస్యావత్సదవత్సదఃప్రి
యతమశ్శ్రీవీరరుద్రోన్మథః॥౧౦॥ ఉద్దీపనవిభావోయథా॥ఉ
రోమాతోత్సేధంభవదపివిలాసైరభినవైర్మృగాత్యస్తారు
ణ్యంత్రీభువనమిదంవ్యాకులయతి॥ ప్రనాభోగస్థితంయదికిల

చృంగారమితిభావః॥ విలాసానాంవిషణిఃపణ్యవీధికా॥ విలాసాపేతా
యామత్రైవసంపాద్యాఇతిభావః । కందర్పస్యఘంటాపథోవిస్రంభవి
హారభూమిరిత్యర్థః॥ సేయంప్రసిద్ధాతరుణీయువతిః నారీణామధిదేవతా
చసర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితిభావః-యదాహుః॥గుణాఃపూ
జాస్థానమితి । గుణసామగ్రీఫలస్యప్రియసోలాభాత్కంఠగుణాంతరకథ
నేనేత్యాహకిమవైర్మిరితి॥అత్రలావణ్యాదీనామాలంబన గుణానాముద్దీప
నవిభావత్వేప్యాలంబనోపసాగ్రార్థ మేవోపాదానాన్నతత్ పాధా
న్యం॥ ౧౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉరతితి॥ ఉరోమాత్రేఉత్సేధ
ఉచ్ఛ్వాసతాయస్త్రికవయసిస్తనామవాలస్థలే కింవిమన్నతమురతిప్రతీ
తిగ్దాయతేతదిత్యర్థః । ప్రనయోరాభోగోవిస్తారః । స్థితంసమృద్ధం॥

స్థాయస్థీనిస్తాయామితిస్థీభావః । ఉదయదేవయావనంజగన్మోహ
నంజాయతే - ఉదితంపరిపూర్ణంవాకిమువక్తవ్యమితీభావః ॥ ౧౧ ॥
అనుభావముదాహరతి స్మరేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ప్రసంగేనకావ్యప్రకర
ణేపవంరసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగంస్వస్వర
సప్రకరణేద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యోభ్యంతరభేదేనద్వైవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యేనాంస్తంభాదీ
నాంస్వరూపాదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే । అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభఇతి॥వి

భవేత్కాఖిలకథాభవిత్తీకిం వాన్యద్విజితమఖిలంపుష్పధ
నుషా॥౧౧॥*అనుభావోయథా ॥ స్మరస్త్రరాస్తంధస్తితమ
ధురసారభ్య సుభగాన్తనాగ్నిదాజాత్యాన్మృణయరసక
ల్లోలభరితాః । కృతానెకసంధాన్తనసిజసహస్రాణిస్మ
జతఃకటాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రస్మవతిం॥౧౨॥*అథ

— ❀ సాత్వికానాంస్వరూపాదాహరణాని. ❀ —

సాత్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్సాన్యన్ని
ష్క్రియాంగత్స్మరంగభీత్యాదిసంభవం॥ యథా ॥ కాళి
ఇపురంతిటపెంఖతీదణరెదకదంప । మలణసరుంకింణాటవిల
ంతిఆణించళగీడు॥చాయా ॥ కాకతిపురస్త్రీయఃపశ్యంతోన్
రేంస్త్రకందర్పం । మదనశరోతీర్ణాశ్వానస్థితానిశ్చలాంగ్యః॥
౧౩॥ ప్రళయస్సఖిదుఃఖాద్యైర్దౌఢమింద్రియమూర్ఛనం ॥
యథా ॥ జిలమలణరూపసారో సహి ఏసో వీరరుందణివ

షాదవిస్త్రయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావోవిష్టబ్ధచేతనతయా
చేష్టావిఘాతః స్తంభఇత్యర్థః॥ రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాళి
తి ॥ మదనశరోతీర్ణాః కామబాణకీలితాశ్చ । అత్ర పశ్యంత్యానిశ్చ
లాంగ్యిత్యనేనసత్యపి చైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభఇతిభావః ॥
౧౩॥ ప్రళయంలక్షయతి॥ ప్రళయఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం
దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయిత్య
ర్థః-తదుక్తం - వాక్యాయమనసాంప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలంప్రళయముదాహరతి॥జీవతి॥ సర్వాణీంద్రియాణిస్వస్వ
వ్యాపారేభ్యఉపరతానీత్యర్థః - అతఏవనిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వమితి
భావః॥ ౧౪॥ రోమాంచకంపయోరుదాహరణలాఘవాద్ధంయుగపల్లక్ష
ణమాహ॥ సుఖత్యాది॥ సుఖోత్సాహభయవిస్తయాదిజన్యోగాత్రసం
స్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమోరోమాంచిత్యర్థః - భయ
జ్వరజరాదిజన్యఃస్ఫురణాద్యనుభావోగాత్రకంపోవేషఘరిత్యర్థః॥ సుఖ
జన్యయోరోమాంచకంపయోరుదాహరణమాహ॥ దత్తివతి॥ దయితాలి

చదో॥ జదంచూణణిమంజశ్శముంచాలిశ్శదిలం గామో॥ఛా॥జి
తమదనరూపసారస్సువిపవీరరుక్తనృపచంద్రః॥యందృష్ట్యా
నిమజ్జతిమూర్ఛాయామింద్రియగ్రాహః॥ ౧౪॥ సుఖాద్యతి
శయాజ్ఞాతారోమాంచోరోమవిక్రియా॥రాగరోషభయాది
భ్యోవేషఘర్తాత్రకంపనం॥ ద్వయోరుదాహరణంయథా॥ద
త్తిఅళిగణణింభరకపాలవహవిటలజింఘీ॥ ఉంగిరత్తిఅతర
రిదమలిసరేపుళలథంమెణ॥ చా॥ దయితాలింగననిగ్గు
రకంపాచవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ॥ ఉద్గిరత్యంతరస్థితమద
నశరాకాపులకచ్ఛన్నా॥ ౧౫॥ వపుర్జలోద్గమస్సేవోరతిఘ
ర్మశ్రమాదిభిః॥ యథా॥ శృణ్వంతీప్రియసందేశంప్రియ
సఃకాకతీశితుః॥ పురరాజ్యాభిషిక్తేవస్వన్నాంగీవామలో
చనా॥ ౧౬॥ విషాదమదరోహదెర్వణాన్యత్వంవివర్ణతా॥య

గననిగ్గుకంపాచవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ - అతఏవ - ఉద్గిరత్యంతరస్థితమ
దనశరాకాపులకచ్ఛన్నా॥ సరేశత్యత్రశస్యేదిత్యేత్వం॥౧౫॥ స్వేదం
లక్షయతి॥వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్ఞాభయక్రోధాది
జన్యోవాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావోవపుర్జలోద్గమస్సేవదత్తిత్వ
ర్థః॥హర్షజన్యంస్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి॥ ప్రియసందేశంస్వకుశ
లప్రేషణం॥౧౬॥వైవర్ణ్యంలక్షయతి విషాదేతి॥కోపాతపశీతభయాది
జన్యంకార్యసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభావంభిన్నవర్ణత్వంవైవర్ణ్యమిత్వ
ర్థః॥విరహజన్యవిషాదమూలంవైవర్ణ్యముదాహరతి ఇరణాసేతి॥ ఏ

హ్లాంశిదానీం-శ్యామాయాఃయువతేఃశ్యామవణ్ణాయాశ్చ॥౧౭॥ అశ్రూ-
దాహతతి॥అశ్రివతి॥ కోగ్రహర్షభయజృంభాదిజన్యంనేత్రమార్జనాద్య
మభావంనేత్రజలమశ్రివత్యర్థః॥ దుఃఖములమశ్రూదాహరతి॥వీరేతి॥
౧౮॥వైస్వర్యంలక్షయతి మతమితి॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యంస్వ
రవర్ణభ్రాలిత్యాద్యనుభావంగర్గదభాషిత్యంవైస్వర్యమిత్యర్థః ॥ హర్ష
ములంవైస్వర్యముదాహరతి॥విలంబితి॥విజనేసురతసమయిత్యర్థః-

ధా॥ఐరణాహపదధవశేతుర్ముగుణేసాహుసంమరతీవి । ఆ
గాభిపాడురాభిపిష్టిజాఅభిసామావి ॥ ఛా ॥ సరనాధచం
ద్రధవశాంస్తవగుణాసాధుసంస్తరంత్యాః॥ అంగానిపాం
డురాణిశిదానీంజాతానిశ్యామాయాః॥౧౭॥ అశ్రునైత్రో
ద్భవంవారిదుఃఖతోషప్రహర్షజం॥యథా॥ వీరరుద్రసృపా
ద్భృతంపాండ్యంమగ్నంపయోనిధౌ । అన్వేష్టుమివతద్యోషిద
శ్రుధారాపగాయతే॥ ౧౮ ॥ మతంగర్గదభాషిత్యంవైస్వ
ర్యంప్రమదాదిజం ॥ యథా॥ విలంబిమిపిలంసమఖామంఖా
మాంఖరభణితీవి । ఎంకోముణిభిగోఅంధపహుఅనిభాణి
ఆణి ॥ ఛా ॥ విజనేప్రియేణసమంత్రామత్రామాక్షరంభణం
త్యాః॥ ఎకోజానాత్యనంగోర్ధంవధ్వాభణితానాం॥ ౧౯ ॥

—❀ వ్యభిచారిభావానాంస్వరూపదాహరణే ❀—

అధవ్యభిచారిణాంనిర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణంచ॥

ప్రియేణసమంత్రామత్రామాక్షరంభణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితిభా
వః-ఎకోజానాత్యనంగోర్ధంవధ్వాభణితానాం - త్రాయస్వ త్వంమే
ప్రాణా అలమలంమామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమాలమథ్నాది సమథ్నా
నాంపవనానామిత్యర్థః (ముణి-ఇత్యత్రజానాతేర్ముణాదేశః) అత్ర
గర్గదవాక్యానాంకామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః॥
౧౯॥సంచారిణాంస్వరూపదాహరణేక్రమేణాహ॥ అధైత్యాదినా ॥ ని
ర్వేదంలక్షయతి॥ దుఃఖేతి ॥ దుఃఖాదిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదగత్య

ర్థః-అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనస్వాతంత్ర్యేణ బహుభాసం
భవతి-అతస్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానామా తత్రేతి॥
చశబ్దాద్వైవణ్యదయోగ్యహ్యంతే - సంచారిణామపి క్వచిదనుభావ
త్వంసంభవతీత్యుక్తం-తత్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖమూలంనిర్వేదము
దాహరతి॥సహితి॥ప్రతాపరుద్రంచేతి-చశబ్దోవధారణే-కర్పూరాద్యతి
రిచ్యమానశ్చైత్యసాధభ్యయోస్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః॥ ౨౦ ॥ ఉ
దాహరణాంతరాణ్యన్యతోర్రప్తవ్యాసీత్యుపేక్ష్య గ్లానింలక్షయతి॥గ్లా
నిరితి॥ తుమ్పిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితోబలాపచయోగ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేష్యైతత్వబోధాదెర్నిర్వదోనిష్ఫలత్వధీః।
తత్రచింతాశునిశ్చాసదీనతాస్సంభవంతిచ॥ యథా ॥ స
హికంపూరణేదిదీకంధూరీఎమలఅజోతాఉ॥గుణసిసిరజససు
రహిఃఆణహి+పఆవరుందల॥చాయా॥సఖకర్పూరేణకృతంకిం
కస్తూర్యామలయజస్తిప్తతు॥గుణశిశిరంయశస్సురభింజనయ
ప్రతాపరుద్రంచ॥౨౧॥ అధగ్లానిః॥ గ్లానిర్బలస్యాపచయో
వైవణ్యరతికారణం॥యథా ॥ తెంభోంకవహిమహీతధర
ఇభుఃపఆవరుందంస॥ తహిఃఅవిణధరతీసాహసిశ్చదుంబశ్శి
మ్ని॥ థా ॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీతాంధరతిభుజఃప్రతాప

ర్థః-వైవణ్యరతిగ్రహణంతామాంగవచనక్రియాద్యుపలక్షణం- సురత
శ్రాంతాయాః ప్రియశారవోద్వహనప్రయాసాపాదన ముతర్క్షం
త్యాకస్యాశ్చిద్దౌర్బల్యముదాహరతి॥తెల్లోకమితి॥త్రయోలోకాస్త్రై
లోక్యంవిశ్వమిత్యర్థః-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ పృథ్విప్రత్యయః-శృద
యేనపక్షస్థన-సాహసికీస్వయంతన్వంగీతివిదిత్వాపిప్రవృత్తత్వాదితి
భావః-సహసాబలేనఅవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నర్థే-ఓజస్సుహూంభ
సా వర్తతఇతి తగంతాత్సాహసికశబ్దా త్-లోపే (ప్రియాంనిత్యశ్చ
కారప్రత్యయే ప్రాప్తైసాహసికీతిరూపంకౌరాదౌతథావిధానాత్-పుం

పా + పఆవరుందశివచద—ప్రతాపరుద్రనృపచంద్రం.

సోజాతేర్జ వేతివికల్పస్తులప్రాప్తస్థిలాదిశబ్దవిషయభితి సాహసకేత్యా
కారాంతపాత ఉపేక్షణీయః॥౨౧॥శంకాంలక్షయతి॥అనిష్టేతి॥ పరక్రా
ర్యాదాత్మదుర్లయాద్వాఅనర్థప్రాప్తైరభ్యూహనంశంకేత్యర్థః - ఆది
గ్రహణాదైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోగ్యహ్యంతే ॥ ఉదా
హరతి॥ణముణద్వితి॥ ముద్ధానాంగూఢానురాగస్యప్రాకట్యమేవానర్థ
భితిభావః॥౨౨॥అసూయాంలక్షయతి॥పరేతి॥ గర్వజౌర్జన్యమన్యజన్యం
పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాబ్రుకుట్యాదయో

రుద్రస్యతంహృదయేనధరంతీసాహసీకీదుర్బలాంగ్యస్తి॥౨౧
అధశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాశంకారోషాదికారణం॥
యథా ॥ ణముణదు అంశాంతి మవి హిలవిపరిచట పిల
ంసకిదోకిపలడమ్మి జణాణంసంవగీణేహిపుళ ఎహి॥ ఛా ॥ నజా
నాత్వన్యభితిమయాహృదయేపరిచయఃప్రియస్యకృతః । ంకి
ప్రకటాస్తిజనానాంసర్వాంగీణైఃపులకైః ॥ ౨౨ ॥ అథా
సూయా ॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయాపరికిర్తితా ॥
యథా ॥ అహిఆక్షు గుణేహి రూపేణల మంర్ముకిమహీల
హిఆ ॥ జతపతవరుందోబహుమణభాఅహాతత ॥ థా॥ అభి
జ్ఞాత్యాగుణైరూపేణచమన్తఃకింమహీఅధికా । యత్తాంప్ర
తాపరుద్రోబహుమన్యతేభాగధేయంతత్ ॥ ౨౩ ॥ అథమ
దః॥ మదిరాదికృతోమోహహర్షవ్యతికరోమదః॥యథా॥భ

సుభావాః॥ఉదాహరతి అహీతి॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యాదయః-
యత్రచతుర్విధాభరణరాహిత్యేపితత్సహిత్యేనేవా భాసనంతద్రూ
పం-ఆవేధ్యారోప్యవిత్తేప్యబంధనీయైరభూషితం । యద్భూషితమివాభా
తితద్రూపమితకధ్యతభితిలక్షణాత్ - అధికాకిం-నభవతీత్యర్థః - తథాపి
బహుమానేభాగధేయమేవనిమిత్తమిత్యాహ॥యదితి॥ ౨౩ ॥ మదంలక్ష
యతి మదిరేతి॥మోహూవైచిత్యగ్రహర్షఃప్రసాదః-మదిరాదిజన్యో
హర్ష మోహనంకరోమదభిత్వర్థః ॥ అత్రవాగంగస్థాలిత్యహసితరుదితా

దయోయధామోగము శ్చమాదిష్వనుభావాః॥ (సమ్మోహనందసంభేదో
మదోమద్యోపయోగజః॥ అమునాచోత్తమశ్చేతెమధ్యోహసతిగాయతి ।
అథమప్రకృతిశ్చాపిపరుషంవక్తిరోదితీతసాహిత్యదర్పణే)॥ ఉదాహరతి-
భణకుతి॥ ౨౪॥ శ్రమంలక్షయతి ॥ శ్రమశ్చితి॥ అధ్వసురతాదిజన్యఃఖేదః
శ్రమశ్చిత్వర్థః-స్వేదఉపమర్దనాదెరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ ఆలచ్చకు
తి॥ ౨౫॥ ఆలస్యంలక్షయతి మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినాప్రయత్నమాం
ద్యమాలస్యమిత్వర్థః-అత్రజృంభోపవేశనాదయోనుభావాః॥ ఉదాహ

ణశ్చఅలసంగంధహసశ్చఅమదలరాఅభరిఅంచీ॥ పిలచితామ
శ్చరాఎవరవసాఉపహసామగీ॥ ఛా॥ భణతిచాసంగతార్థహ
సత్యమందంచరాగభరితాక్షీ॥ ప్రియచింతామదరయాపరవ
శాపశ్యతశ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథశ్రమః॥ శ్రమఃఖేదో
ధ్వరత్యాదెజ్ఞాతస్త్విదాతిభూమిక్పత్॥ యథా॥ ఆలంభశ్చ
ఎంపపిపకీసకరేతీగఆగఆలస॥ తంమసిసేదజశ్చేహిసుదరిభుళి
అగరాఅసి॥ ఛా॥ ఆగచ్చత్యేవప్రియోకస్తాతుర్యతీగతాగ
తాయాసం । తామ్యసిస్వేదజలైస్సందరిలుళితాంగరాగా
సి॥ ౨౫ ॥ అధాలస్యం॥ మందోద్యమత్వమాలస్యంకర్తవ్యే
షుప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ అస్తాంమృగాత్మ్యగృహకృత్యవా
ర్తాస్వాంగోపచారేష్వపియత్నమాంద్యం । కర్తవ్యమగ్రేద

రతి॥ అస్తామితి ॥ గృహకృత్యవార్తాధూపవాసనావిలాససంవిధానాది
ప్రసంగః-స్వాంగోపచారేషుమృగమదానులేపసమాల్యధారణమకరికా
రచనాదిషు-యత్నమాంద్యంప్రయత్నశ్చైధిల్యం-ఉపచారకరణంపునర
తిదూరమితిభావః- అగ్రేప్రియాగమనసమయేయతగర్తవ్యంప్రత్యుద్గ
మనరభసాక్షేపప్రియభాషణాదికంతత్స్మరోబలాత్ బలమాశ్రిత్యకా
రయతి-ల్యుట్లోపేపంచమీ - అత్రమందయత్నేతిపారేవిధేయస్యమాం
ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వా దవిమృష్టవిధేయాంశం నామదోష
స్సృత్-నన్వేకంసంధిత్వతోపరంప్రచ్యవతశ్చితిన్యాయేనా విమృష్టవిధే

యాంశంపరిహరతోనుశాసనవిరోధస్సాన్విత - పూరణగుణేత్యాదినాగు
ణేనవస్థీసమాసప్రతిషేధాదితీచేన్నైవంమంథాః - సంజ్ఞాప్రమాణత్వా
త్తద్యత్సకారవంప్రసజ్యేత చందనగంధఇత్యాదినూత్రభాష్యకారా
దిమహా పురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్స్థగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్ -
పూరణగుణేతిప్రతిషేధస్యపటస్యశుక్లఇత్యాద్యతత్స్థగుణవిషయత్వా
దితి - ప్రపంచితంచైతదస్త్రదుపాధ్యాయైర్ఘంటాఫధే-నచసస్వీకృతమర్థ
కారవమిత్యేతద్వాద్యానావసరే॥౨౬॥ దైన్యంలక్షయతి॥సత్వేతి ॥ స

యితస్యయత్స్యాన్నూనంబలాత్కారయతి స్మరస్తత్ ॥

౨౬॥అథదైన్యం॥ సత్వత్వాగాదనాధత్యందైన్యంకార్పణ్య

సంభవం॥యథా॥ ఆణేమణరణాహగదోఘసహీజణోవిశేజే

ఇమంమహాణమామిచదసింఖఅచిరెహిశుసింతి॥ఛా॥ఆనెతుం

నరనాధంగతః ఖలుసఖీజనోవిలంబతే। మత్సదనమామి చం

ద్రంశిక్షయచిరయశుషదితి॥ ౨౭॥ అధవంతా ॥ ఇష్టానభిగ

మాధ్యాయనంచంతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥ యథా ॥ సంశిహి

అవిగురులణలపెంఖఇపుంభిఆవిణాలవఇ । ఏసావిమంగఇ

గఇహిఅలంసపిఆణుబధంస॥ ఛా ॥ సన్నిహితమపిగురుజనం

నచప్రేక్షతేప్పస్తాపినాలపతివిషాపిమార్గతిగతింహృదయస్య

ప్రియానుబంధస్య ॥ ౨౮ ॥ అథమోహః ॥ మోహస్తు

త్వత్వాగోదార్గత్వాదేరుపలక్షకః - తెనసత్వత్వాగ దార్గత్వాదిజన్యం

మనసోనాధత్యందైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యవచనంచేహవచనమాలిన్యా

ద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉదాహరతి ఆణేదుమితి॥౨౭॥చింతాంల

క్షయతి॥ఇష్టేతి॥ అపెక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచితేత్యర్థః - శూ

న్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః ఉదాహరతి॥సంజ్ఞీహిఅమితి ॥ అ

త్రప్రథమాధేనశూన్యత్వం ద్వితీయాధేనప్రియానవాప్తిమూలంధ్యా

నంచాచ్యతే॥ ౨౮॥ మోహంలక్షయతి మోహఇతి॥ భీత్యాదిభిర్వైచి

త్వంమోహఇత్యర్థః- తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పత్తీమూర్ఖనాదర్శనాద

యోనుభావాః * || ఉదాహరతి || కథమితి || దీర్ఘ దీర్ఘం ప్రయాగమనార్థం
కదావాగభ సైమానస్తమీయాదితి ప్రతీక్షణేనాదిర్ఘ మిత్యర్థః - ప్రకా
రెగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - వాసరంకథమపిక్షణగణనయాకథంచిత
ప్రయత్నశారవేణేత్యర్థః || జ్ఞాతహేతువివత్సాయామప్యాదికథమ
వ్యయంకథమాదితథావ్యంతంయత్నశారవబాధయోరిత్యభిధానాత్ -
గమయిత్వాయాపయిత్వా - విరచితనవవేషావిహితప్రియాగమనసమ
యోచితశృంగారాసతీ - అధశబ్దోవిశంబాభావసూచనార్థః - చూడతీపుం
భానుపుంబతయాప్రేషయిత్వా - హృదయే శేషాగ్రీణనాదేచిరయతివిలం

మూర్ఛనంభీతిమఃఖావేశానుచింతయైః || యథా || కథమపిగ
మయిత్వావాసరందీర్ఘ దీర్ఘంవిరచితనవవేషాప్రేషయిత్వా
ధరూతీః | చిరయతిహృదయశేప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
భిహతసకలాంగీమూర్ఛితాకోమలాంగీ || ౨౯ || అధస్పృతిః |
పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరుదాహృతా || యథా ||
ప్రతాపరుద్రస్యభుజేవసంత్యాత్మోన్యాతపః కీదృశమాజ్జితం
స్యాత్ | స్మృత్యంసకృద్యేనమదీయమంగంప్రాప్తోవి
ష్వక్సుఖవజ్రలేపం || ౩౦ || అధధృతిః || ధృతిశ్చిత్తస్యచైస్మృ

బమానేసతి - కోమలాంగీ అతవీవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదై
రిందుకిరణైఃకశాకలై రభిహతసకలాంగీమూర్ఛితా - అనాథాః
పాదైరభిహన్యమానామూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే || ౨౯ || స్మృతింలక్షయతి ||
పూర్వేతి || సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సంసారోద్బోధేనతిపూర్వాను
భూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతిత్యర్థః - అత్రభూగ్నమనశిరస్సకంఠాద
యోనుభావాః || స్మర్మసుఖస్మరణముదాహరతి || ప్రతాపేతి || నిబిడస్స
థాలేసోవజ్రలేపః - అత్రకస్యచిత్తదంగస్యకాదాచితఃః ప్రియకరస్స
ర్మస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నంచసుఖంజనయతి - వీరరుద్రభుజేనిత్యనివాసా
యాభూమేఃకిమువక్తవ్యమితిభావః || ౩౦ || ధృతింలక్షయతి ధృతిరితి || ఆ

* మోహభావిచిత్తతాభీతిదుఃఖావేశానుచింతయైః | మూర్ఛనా
గాత్రపతనభ్రమణాదర్శనాదికృదితీసాహిత్యదర్పణే. *

దిగ్రహణాచ్చత్వైరయోగృహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్నిస్పృహత్వంధృతిరి
త్యర్థః- + ఏతైరేవసంతోషోధృతిరిత్యన్యే-అవ్యగ్రభావాదయోనుభా
వాః॥ ఉదాహరతి ఏరేతి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభవనానాంసమా
హారస్త్రిభువనం- పాతాగ్రీలాన్వన్నస్త్రీత్వం-ధురంపమాతీతిధురీణః- ఖ
స్పర్శధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాభ్యేప్రత్యయః - సాధుసాధ్విత్యాభీ
జ్ఞ్యేద్విర్భావః- అతాగ్రీభీష్టాగమాద్భృతిః॥ ౩౧ ॥ వీరడాంలక్షయతి చేత
ఇతి॥ అనంగనిమిత్తోరాగోనంగరాగః-స్తవఃస్తోత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచా
రభ్యంకాదయః- చేతస్సంకోచసంభావ్యభావః-మదనాభిలాషాదిభిర్న

హ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః॥ యథా ॥ వీరరుద్రస్త్వపతౌహృ
దయత్వద్వల్లభేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
మసిత్వంచుస్య సెజగదశేషమసారం॥ ౩౧॥ అధవీరడా ॥ చేత
స్సంకోచసంవీరడానంగరాగస్తవాదిభిః॥యథా ॥ తథాస
మాలోకనకౌతుకానాంమనోరథైరంధ్రపురాంగనానాంవి
లోకితేరుద్రస్త్వపేభవంతిపర్యస్తపత్య్నోనివిలోచనాని॥ ౩౨॥
అధచపతా॥ చాపలంత్వనవస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవం॥
యథా ॥ దృష్ట్వారుద్రనరేంద్రంతరళతరాక్షీవిలాసమృదు

నస్సంకోచోవీరజేత్యర్థః - అతాగ్రీంతద్ధానవైవర్ణ్యానోముఖత్వాదయో
నుభావాః॥ ఉదాహరతి తేదేతి ॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణచత్వస్థాను
గుణందృష్ట్వాజన్మనోజీవితస్యనయనానాంచసా ఫల్యంసంపాదయామ
ఇత్యాదయోభిలాషామనోరథాః-తైర్దైతుభిః-తథాభూతంగాఢమాలో
కనకౌతుకందర్శనోత్కంఠాయాసాంతాసామాంధ్రపురాంగనానాంవి
లోచనాని-రుద్రస్త్వపేవిలోకితేసతిపర్యస్తపత్య్నోనిమేషానిభవంతి-
దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రస్త్వపావలోకనానంతరమేవానురాగో
దయాల్లజ్ఞాభూదితిభావః॥ ౩౨॥ చాపలంలక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

+ జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తుసంపూర్ణస్పృహతాధృతిః। సాహిత్య
వచనోల్లాససహాసప్రతిభాదికృత్, *

జ్యేష్ఠమాతృర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థః+అత్ర రాగమూలం
చాపలముదాహరతి దృష్టేతి॥ బాలారుద్రనరేంద్రందృష్టాతరళతరా
క్షీఅతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః-విలాసమృదుహాసావిలాసప్రధానమందస్మితా
చ-భవతీతి శేషః- అత్ర తరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమధ్యేక్షణమప్యేక
త్రమనసోనవస్థానాచ్ఛాపలం॥ ౩౩ ॥ హర్షంలక్షయతి ప్రసత్తిరితి॥ప్రి
యాగమనపుత్రజననాద్యుత్పవాదిజనితోమనల్లప్రసాదోహర్ష ఇత్యర్థః-
స్వేదాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతి॥యదితి ॥ అత్ర కాచితామిసికు

హాసా కలయతిహాక్తికహారంస్పృశతిచక్షోత్పలంబాలా॥

౩౩॥ అధహర్షః॥ ప్రసత్తిరుత్పవాదిభ్యోహర్ష స్వేదాశు
కంపకృత్ ॥ యథా ॥ యత్పూర్వంసరసీమపన్నముకుళవ్యా
జాత్తపస్సంచితం వత్తోజౌయువయోస్తదద్యుఫలితం జాతౌ
కృతార్థాయువాం । దత్తాకాకతివల్ల భేనభవతోరేషాస్వవ
క్షుప్తస్థిశీకపూరిద్విగుణీభవత్పరిమళాకల్పారమాలాయతః ॥

౩౪॥ అథావెగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్ఞాతలవెగశ్చిత్తసంభ్ర
మః॥యథా ॥ నిస్సాణధ్వనిమాకలయ్యసహసా హేలావిహ
రోద్యతంద్రస్తుంకాకతివీరయస్త్రనృపతింప్రత్యగ్రకాతూహ
లాః । అద్ధాలంబితమండనాఃప్రతిపదంవ్యత్యస్తభూషాజవా
దారోహంతిసువర్ణ సాధవలభీశ్చం గాణిపారస్త్రియః॥ ౩౫॥

చాసంబోధ్యతయోః ప్రియదత్తస్వయంధృతకల్పారమాలాలా భజన్య
ధన్యత్వకధనవ్యాజేనస్వకీయంహర్ష మావిష్కరోతి॥ ౩౪ ॥ అపేగంలక్ష
యతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేరిష్టస్యరాజవిడ్వర వాతవక్షాదేరనిష్టస్యచాగ
మాజ్ఞాతశ్చిత్తసంభ్రమలవేగఇత్యర్థః - అత్రహర్షశోకత్వరాస్తంభా
దయోనుభావాః॥ఉదాహరతి నిస్సాణేతి॥అద్ధాలంబితమండనాః - ఏక
స్మిన్నేవలోచనేంజనమేకస్మిన్నేవచరణేలాతూవిలేపన మిత్యాదిప్రమే
ణేతిభావః-ప్రతిపదంప్రతిస్థానంవ్యత్యస్తభూషాఃవై పరీత్యేనాముక్తాభర
ణాః-కంఠాదౌకాంచ్యాదికంకటితటాదౌహారాదికంచధారయంత్యిత్వ

+ అత్రనుభావాః- భర్తసంపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయః,

ర్థః॥ ౩౫॥ జాడ్యం లక్షయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం-ఇతి కర్త
వ్యతామూఢత్వం జాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణిం
భావాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి సమాయాతఇతి॥ సఖిసమక్షనిమి
త్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాదితానుభావోహర్షోంతస్తోమః-తస్యవ్యతికరస్సంబం
ధః- అత్రనోపచరితుమిత్యత్ర సఖోనచలతినోవిరమతీత్యుభయతాత్రివ్య
నుషంగః - తేనోభయత్రసంక్షిప్తయేనలజ్జాసంభావితస్యచలననిషేధస్యో
త్కంఠాసంభావితస్యవిరమణనిషేధస్యచనివృత్తిసూచ్యతే - యథా
హవామనః-సంభావ్యనిషేధనివర్తనేదౌప్రతిషేధావिति-అత్రోత్కం
ఠాపత్రపాఖ్యాంప్రియోపచారంప్రతిప్రవృత్తినివృత్తోరుభయత ఆక

అధజడతా॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్సాన్యదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా ॥ సమాయాతేనాథేప్రమనసిగృహాః॥ రుద్రనృపతా
వపుస్సౌందర్యశ్రీవిజితమదనోదారయశసి । వధూరంతస్తో
షవ్యతికరవశాన్నోపచరితుం పురస్తాదాచీనాం నచలతితథా
నోవిరమతి॥ ౩౬॥ అధగర్వః ॥ అన్యధిక్రరణాదాత్మోత్కర్షో
గర్వోబలాదిజః॥ యథా॥ కోవాశశ్రుగ్రహణసమయోమా
దృశామిదృశానాంకీదృశైర్వరంప్రతిధరణిభృట్టేటకీటెష్వ
మిషు ॥ ఇత్యావేశప్రతిభయభుజాటోపమర్వారగర్వా
స్సంక్రీడంతేరణభువిభటాకాకతీంద్రస్యజెతుః॥ ౩౭॥ అధ

ర్షణాన్నాయికాయాస్సర్వవ్యాపారప్రతిబంధినీసేయ ముభయతఃపా
శారజ్జరభూదితిభావః॥ ౩౮॥ గర్వం లక్షయతి ॥ అన్యేతి॥ బలైశ్వర్యాభిజ
నలావశ్యాదిజన్యో న్యధికాగ్రావజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ
ఆత్మోత్కర్షాభిమానోగర్వఇత్యర్థః ॥ బలమూలంగర్వముదాహరతి ॥
కఇతి॥ మదృశామతిసూర్యప్రతాపానామితిభావః- శశ్రుగ్రహణసమ
యఃకోవా లత్యైబావాదాయుధగ్రహణావసరోనాస్తీతిభావః - యే
పునఃపురోవర్తంతేప్రతిభటమానినస్తేషు ఖిద్యోతకల్పేషు వైరవర్ణనమ
పిలజ్జావహమేకేత్యాహ కీదృగితి॥ ఆవేశఃఆగ్రహః-సంక్రీడంతేనైవ
ప్రయాసమనుభవంతీతిభావః-క్రీడోనుసంపరిభ్యచ్ఛేతిత్వత్ ॥ ౩౯॥ విషా

జంలక్షయతి విషాదభితి || ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞాననిష్ఠుపి
పదాదిభవస్సత్వసంక్షయోవిషాదభిత్యర్థః- అయం వోపాయాన్వేషణ
వైమనస్య ముఖోపాద్యనుభావతారతమ్యా దుత్తమాద్యాశ్రయత్వై
నత్రివిధభిత్వాహుః || త త్రోత్తమాశ్రయం విషాదముదాహరతి || పేసే
మితి || మనశ్చితి - నపుంసకత్వై నేదమన్యత్ర రిరంసారహితమితి మత్వైతి
భావః- అతఏవోక్తం పూర్వైః । నపుంసకమితి జ్ఞాత్వా తాం ప్రతిప్రేషి
తం మనః । తత్తుతత్తైవరమతేహతాః పాణినీనావయమితి - అత్ర కింకర్త
వ్యమిత్వపాయగవేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయా విషా

విషాదః || విషాదశ్చైతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ||

యథా || పేసేమి మణెంతి ముహోత మ మోంఠూణ వ
ంశహాశంగ । మ ఉంఠితి తోగంభి మఅణో సహికిణు
కాదంప || ఛాయా || ప్రేషయామి మనశ్చితి ముధా తన్మాంము
క్తౌవల్లభేలగ్నం । మాముజ్ఞిత్వా నోగచ్ఛతి మదనః సఖికిన్న
కర్తవ్యం || ౩౮ || అథౌత్సుక్యం || కాలాక్షమత్వమాత్సుక్యం మ
నస్తాపత్వరాదికృత్ || యథా || అధపుర భామినిజనోఽంగాభివ
సాహిఉణతురమాణో రుదణ రేదాగమణేవిశబింసహాభికిం
ఛేణ || ఛా || అంధ్రపుర భామినిజనోంగాని ప్రసాధ్యత్వరమాణః ।
రుద్రనరేంద్రాగమ నెవిలంబితం సహ తెకృచ్ఛేణ || ౩౯ || అధ

దోవ్యజ్యతే || ౩౮ || ఔత్సుక్యం లక్షయతి || కాలేతి || ఇష్టవిరహరమ్యవస్తుదిదృ
తౌదిజన్యం మనస్తాపత్వరానిశ్వాసాని ద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వ
మాత్సుక్యమిత్వార్థః || ఉదాహరతి అంధేతి || అంధ్రపుర భామినిజనోంగా
ని ప్రసాధ్యత్వరమాణః । రుద్రనరేంద్రాగమ నేవిలంబితం సహ తెకృచ్ఛే
ణ । భామయత్వవశ్యం కుప్యతీతి భామిని - భామకోధభిత్వప్రాధ్వాతో
శ్చైరాదికాదావశ్యకోణినిః - యద్వాస్త్రీణాం లలితకోపోభామభిభో
జరాజః- తద్వతీ భామిని - అత్ర కృచ్ఛశబ్దసూచితైశ్చింతానవస్థానగాత్ర
కారవశ్యాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రయదిదృతౌవిషయమాత్సుక్యం

వ్యజ్యతే॥౩౯॥నిద్రాంలక్షయతి నిద్రేతి॥చిత్తస్యనిమీలనంబాహ్యేంద్రి
యసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యంజృంభాంగ
భంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావంచిత్తనిమీలనంనిద్రేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
సివిణితి ॥ అత్రాశ్రీకప్రియానింగనోద్యోగాదనవరతచింతాప్రతీతేస్త
న్నూలేయంనిద్రేతిభావః-అతఏవాహుఃప్రశస్తపథవాదాః-యమర్థమా
దృతశ్చింతయన్సస్వపితినైవచింతాసంతతిః ప్రత్యతౌకారాసంజాయ
తఇతి॥౪౦॥అవస్థారంలక్షయతి ఆవేశఇతి॥అశుచిత్వథాతువైషమ్యభూ
తావేశాదిజన్యోభూపాతభ్రమణభజాస్ఫోటవికటోక్తిలాభానాద్య

నిద్రా॥నిద్రాచిత్తనిమీలనం ॥ యథా ॥ సివిణేదింతదభిప
హుతాఽఽగిదుకిదోజ్జోఅఉవహదరమీలిలంఘగఅణంమికరేప
సారేశ్చ॥చాయా ॥ స్వప్నెదృష్టందయితంవధూరాలింగితుం
కృతోద్యోగా ॥ వశ్యతదరమాలితాక్షిగగనకరౌప్రసారయ
త॥౪౦॥అథావస్థారః ॥ ఆవేశోమోహదుఃఖాద్యైరవస్థా
రోంగతావకృత్ ॥ యథా ॥ దృష్ట్వాస్వప్నెకుపితవదనంకా
కతీయక్షితీంద్రం హాహారత్యేత్యసకలగిరస్సంభ్రమోఽథాన
భాజః ॥ థావంత్యంతర్వణభువిరురంత్యాహ్వయం త్యాత్మ
బంధూనారాద్భూతానపి రిపుగణావ్యస్తనామగ్రహణ ॥
౪౦॥అథనుష్ఠిః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రైకః॥యథా॥విశ్వే
కరతౌజుషికాకతీంద్రై నిశ్చింతతాంప్రాప్తవతో మురా

నుభావఆవేశోవస్థారఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి దృష్ట్వేతి॥కుపితవదనంభ్ర
కుట్యాదినాభయంకరముఖమిత్యర్థః-అంతర్వణభువి వనమధ్యఇత్యర్థః-
ప్రనిరంతరిత్యాదినాణత్వం - ఆరాదుర్భూతాసమీపస్థానపి - అత్రశ
త్రాణాంభయకార్యమోహమూలోవస్థారోదైన్యథావనప్రభృతిభిర
నుభావైర్వ్యజ్యతే॥౪౦॥సుప్తింలక్షయతి సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాస
నిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావోనిద్రాసముద్రైక సుప్తిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరతి-విశ్వేతి॥కాకతీంద్రే - విశ్వైకరతౌజుషిత్రిభువనైకతా
ణపరాయణేనతి-జుషిఃక్విప్ - నిశ్చింతతాంప్రాప్తవతః-అవతీర్ణభార

త్వాదితిభావః- అతఏవమురారేఃపయోధివృద్ధావపినిద్రాభంగభావా
త్సును ప్తిరిత్యాహ-తదితి॥ ౪౨॥ పిబోధంలక్షయతి విబోధఇతి॥శబ్దస్స
ర్మాహారపరిణామాదిజన్యాభుజోక్షేపాంగుళిసోఫట జృంభణాక్షివిమర్ద
నాద్యనుభావాచేతనావాప్తిరిన్విద్రత్వంవిబోధఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి
ప్రతాపేతి॥విజృంభమాణాఃవివర్ధమానాఃజృంభాంకుర్వాణాశ్చ - ఉన్మి
షంతు్యధ్వవంతి-నేత్రాణ్యున్మిలయంతిచ- అత్రేభవద్ధద్వయస్యాభేదా
ధ్వవసాయాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదామున్మిద్రత్వప్ర
తీతేర్విబోధఇతిభావః॥౪౩॥అమర్షంలక్షయతి అమర్షఇతి॥ అధిక్షేపావ

రః । తతః ద్రిచంద్రాతపవర్ధితోపిమద్ధాంబునిలైర్నవభిన
త్తినిద్రాం॥ ౪౨॥ అధవిబోధః॥విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృం
భాక్షిపరిమార్గకృత్॥యథా॥ప్రతాపరుద్రైశ్చపమాళితై
విశ్వంభరాంరక్షతిశిక్షితారౌ । విజృంభమాణాఃపరితఃప్ర
జానాంభాగ్యశ్రియస్త్రక్షణమున్మిషంతి॥ ౪౩॥ అధామర్షః॥
అమర్షస్సాపరాధేషుచేతనేప్రజ్వలనంమతం॥యథా॥ అరే
భూపాశ్చాపాన్నమయత శిరాన్యన్నమయత ప్రవృత్తా
స్సస్త్రిన్పామహమహమికాపీరవరణైత్వరంతెనఃఖడ్గాః
ప్రవిదళనకేశ్యామితిభటారణాగ్రగర్జంతిప్రకటి తరుజోరు
రుద్రనృపతేః॥ ౪౪॥ అథావహిణ్ణాహద్వాద్యాకారసంగు

మానాదినాసాపరాధేషు మనసిప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతివికీర్ణేతి
యావత్ - ఏవంవిధేషుదైస్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సా
హతర్జనాదయోనుభావద్రష్టవ్యాః॥ ఉదాహరతి అరేఇతి॥ స్వస్త్రి
ణామపురసాం-అన్యోన్యంశ్రేస్తాహమిత్యభిమానోహమహమికా-అహ
మహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహంకారఇత్యమరః- అహ
మితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయంనిపాతితం-తస్యవీప్సయాంద్విరుక్తిః-
సంజ్ఞాయాంకన్ప్రత్యయః - ప్రతిదళనకేశ్యాంఖండనక్రీడాయాం॥
౪౪॥అవహిణ్ణాంలక్షయతి హర్షేతి॥ భయవీరీడాకాటిల్వాదిభిర్హద్వాది
కార్యాకారగోపనమవహిణ్ణేత్యర్థః - అత్రశూన్యస్త్రితాన్యధాకథన మి

ధ్యానైర్వ్యకథాభంగాదయోనుభావాఢిహ్యః ॥ ఉదాహరతి గౌరీవిశ్రి
తి ॥ అత్రకాచననుందరీప్రసంగాదాత్మానురాగప్రధానానిప్రియచరి
తానిశ్రుత్వాప్రహృష్యంతీ లజ్జయాముఖవికాసాదిసంగోపనార్థమథో
ముఖిమహీమాలిఖతీత్యవహితైతిభావః- మహిషర్థమితి-పృష్ఠేనుక్షరపద
ఇతినియమేనేత్వాభావాద్యతోదిత్యత్వం-దిహౌమిధస్సితీ మహీకార
స్యప్రస్థః॥౪౫॥ఉగ్రతాంలక్షయతి దృష్టఇతి ॥ అపరాధేపుత్రమిత్ర
కళత్రాదిద్రోహరూపేనృష్టేసతితర్జనోద్వేజనతాడన బంధనాద్యను

ప్తిరవహితైతికథ్యతే ॥ యథా ॥ గోంరీపమహిళాణసోఢిణవ
ఆవరుండచరిత్ర ॥ ఆలిహిత్యఃకలముహీముంధాచలణేణమ

హిపంత॥ఛా॥ గోస్థ్యాంమహిళానాంశ్రుత్వాప్రతాపరుద్ర
చరితాని ॥ ఆలిఖత్యవసతముఖిముద్గాచరణేనమహీపుత్రం ॥

౪౫॥అథోగ్రతా ॥ దృష్టేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాది
కృత్ ॥యథా॥ ప్రియమానీయమానిన్యావిరహోర్దిర్నివాద్య

తాం ॥ యదేతస్యాఃకటాక్షోల్లాసాతైరిందుర్మషీకృతః॥
౪౬ ॥ అధమతిః ॥ తత్వమాగ్ధానుసంధానాదర్థనిర్ధారణంమ

తిః॥యథా ॥ కోసోసఙ్గమహిఆలేచదోఎవ వీరరుండణరణా

హూ ॥ జంసకరంపంసాదోలీగాఇమిళకరతుణి॥ఛాయా॥

కస్సంశయోమహితలేచంద్రపవవీరుద్రనరనాథః ॥ యస్య

భావంచండత్వక్రౌర్యముగ్రతేత్యర్థః- కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యాస్సఖిప్రి
యంప్రతిదూతికాంప్రేషయతి ప్రియమితి ॥ అత్రసంతాపజననేనసా
పరాధస్యేందోః - కటాక్షజ్వాలాభిర్మషీకరణోద్యోగా దుగ్రతేతిభా
వః॥౪౬॥మతింలక్షయతి తత్వేతి ॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహాహాహాది
భోర్థనిశ్చయోమతిరిత్యర్థః - అత్రశిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేదవిదగ్ధవ్య
వహారమసస్సంతోషాదయోనుభావాద్రుష్టవాః ॥ ఉదాహరతి కోసం
సతిఇతి॥ అత్రప్రియకరసంస్పర్శేంగానామిందుకిరణసంస్పర్శేచంద్ర

కాంతానామివద్రవీభావాదయంచంద్రవివేత్యధ్యవసాయాన్మతిః॥౪౭॥
 వ్యాధింలక్షయతి మరణితి॥మనస్తాపదోషవైషమ్యాద్యభిభవజన్మాశీతో
 శ్లబ్దరాదిశ్శీతాశుతోష్ణాశుతాద్యనుభావోవ్యాధిరిత్యర్థః॥ విరహజన్యం
 తాపజ్వరముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ దిశామితశేషేషస్థీ-సలోకేత్యాది
 నాకారకవ్యూహఃప్రతిషేధాత్ - అత్రఉష్ణాశుతయాహిమవత్ప్రదేశవా
 సినోపిశస్త్రస్త్రీజనస్య హిమాపేయేతిమహియానయం తాపజ్వరఇతి
 భావః॥౪౮॥ఉన్నాదంలక్షయతి ఉన్నాదఇతి॥ భయసన్నిపాతేష్టవియో
 గధననాశాదిభిచ్ఛేదవిభాగింతిరున్నాదఇత్యర్థః - అత్రానిమిత్తస్తి తా

కరస్పర్శాదంగానిమృగాంకరత్నంతి॥౪౯॥అథవ్యాధిః॥ మ
 నస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వాత్యధిరిష్యతే॥ యథా ॥ ప్ర
 తాపగుద్రస్యదిశాంజగీహోః ప్రత్యర్థినారీజనదేహజన్మా ।
 స్మరజ్వరోష్ణా హిమవత్ప్రదేశాన్ స్మరజ్వరిహారకథాన్
 కరోతి॥ ౪౮॥ అథోన్మాదః ॥ ఉన్నాదస్తుల్యవర్తిత్వంచెతనా
 చెతనెవ్వపి ॥ యథా ॥ ప్రతాపగుద్రస్యజయప్రయాణ
 భేరిధ్వనామూర్ఛతిదిబ్బుభేషు॥ త్రాసాకులాభాగింతిముపే
 త్యవృత్తాన్మృచ్ఛంతిమార్గంరిపుభూమిపాలాః॥౪౯॥ అథమ
 రణం ॥ మరణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితః॥ యథా॥
 పిఅవిరహం అసహతీ వహుత నిఅజీవిఅ ఉవెంఖితీ । సే
 వంఇజోన్ద్రి దంఖణపవణంస తణు సమంపేతి ॥ ఛాయా ॥
 ప్రియవిరహమసహంతీవధూర్నిజజీవితముపేక్షంతీ ॥ సేవ

సంబంధప్రలాప నిర్వైతుకధావనోపవేశనోన్ఘానరోదనాదయో ముఖా
 వాభవంతి॥ భయమూలమున్నాదముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ స్పష్టమే
 తత్॥౪౯॥మరణంలక్షయతి మరణమితి ॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాందేహ
 స్మనసోపాయోహికాశ్వాసాద్యనుభావో మరణం । ధనికహేమచం
 ద్రాద్యనుసారేణసాత్మాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తథుద్యోగో
 త్రవివక్షితఇత్యాహ మరణార్థఇతి॥ శారదాతనయస్తు మరణేభినయో
 నాస్తీత్యేతత్కావ్యేనసత్యతథ్యాహ ॥ ఉదాహరతి పివతి ॥ సేవ

తేజోత్సాహం దక్షిణవనస్య తనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యేతి
భావః॥ ౫౦ ॥ త్రాసంలక్షయతి ఆకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం-వి
నయాదిత్వాత్సాధ్యేతక్ ప్రత్యయః - తకారాంతత్వాదినుసక్తాంతా
త్క-ఇతికాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః-తస్మాద్భయాత్ భయహేతో
రిత్యర్థః - విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యఃకంపగాత్రసంకోచరోమాంచ
మోహోద్యనుభావశ్చేతశ్చ మతాగ్రస్త్రాస ఇత్యర్థః॥ గర్జితమూలంత్రా
సముదాహరతి పణివతి॥ ౫౧ ॥ వితరకంలక్షయతి సందేహోదితి ॥ ఉపల
క్షణంచైతత్ - తేన సందేహవిమర్శాదిజన్యోనేకథా సంభావనాత్వా

తేజోత్సాహం దక్షిణవనస్య తనుం సమర్పయతి॥ సాక్షాత్త
రణస్యామంగళత్వానోదాహరణత్వముచితం॥ ౫౦ ॥ అధ
త్రాసః॥ ఆకస్మికభయాచ్చిత్తోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే ॥
యథా॥ పణివతిచ చిరేణివ పణుతి సోఽహిణ ఘనఘనంధ
ణితి । దశి సరహాసవళితి ఆళిగ ఇ వేవమాణిగి॥ ఛాయా॥
ప్రణయకుపితాచిరేణాపివధూః శ్రుత్వా ఘనఘనస్త్రాసం ।
దయితం సరభాసవళితా ఆలింగతి వేవమానాంగీ॥ ౫౧ ॥ అధవి
తరకః ॥ సందేహోత్కల్పనానంత్యం వితరకః పరికీర్తితః ॥
యథా॥ గుణైస్త్రాస్త్రాసక్తం మమహృదయమన్యన్నగణితం
సఖిభిర్నాలోచితీతి పతిరసాదుర్లభ ఇతి । ఉపాయఃకోవా
స్యాత్తదభిగమనైముహ్యతి మనఃకియానోగయంకీదృక్రియ

శ్రూక్షేపశిరఃకంపాద్యనుభావోవితరక ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి గుణై
రితి॥ గుణైః మహాకులీనతాదిభిః - తత్రక్షితివతో-అన్యద్దైరభ్యాదికం నగ
ణితం-మదీయహృదయస్య కామాంధత్వాదితి భావః ॥ సఖిభిరతివివేకవ
తీభిరపీతి భావః-ననుకింగతోదక సేతుబంధేన - ఇతః పరం వాప్రియప్రా
ప్తావుపాయం చింతయామ ఇత్యుక్తే సోపిన ప్రతీయత ఇత్యాహ ఉపాయ
ఇతి॥ తత్ర హేతుమాహ ముహ్యతి మన ఇతి॥ మోహోపగమానంతరముపా
యశ్చింత్యతామిత్యాశంక్య ఇయత్తయేద్భుక్తయేదంతయావా దురవగ
మత్వేన దుశ్చికిత్సస్య మోహమహావ్యాధేరానంతర్యమపి దుర్లభమేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి॥గచ్ఛతాకాలేనస్వయమేవమోహశాంతేః
కింతయాచింతయేత్యాశంక్య కాలావధిరపిదురవబోధపవేత్యాహ కియ
దవధిరితి॥వ్యతికరోవ్యసనంవిపత్తిర్యోహృతియావత్ - ఏవమత్రసందే
హేనకల్పనానంత్యాద్వితరగృతిభావః॥ ౫౨॥ ననువిభావాదివత్సత్త్వి
కసంచారిణామపి తత్తద్రసప్రస్తావపవకిమితి నోదాహరణం కృతమత
ఆహ తత్రైతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వముపపాదయతి త

దవధిరంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్రసాత్త్వికానాంవ్యభిచారి
ణాంచానేకరససాధారణత్వాన్నవిశేష మపెక్ష్యోదాహర
ణంకృతం - తథాహి-శృంగారైస్వేషామనుప్రవేశస్సంభ
వతి । హాస్యస్థానిశ్రమచపలత్వహృదైవహిణ్ణానాంసంభ
వః । కరుణైవదధృతివీడాహర్షగర్వోత్సాహాభిర్వి
నాస్యేసంభవంతి । రౌద్రైస్థానిశంకాలస్యదైన్యచింతావీ
డావేగజడతావిషాదసుప్తినిద్రాపస్కారావహిణ్ణావ్యాధ్య
న్మదశమత్రాసాసంభవంతి ॥ వీరేరౌద్రాన్నిర్వేదోభి
కః । భయానకైలసూయామదధృతివీడాహర్షగర్వనిద్రా
సుప్త్యమదావహిణ్ణోగ్రతామతిభిర్వినాస్యేసంభవంతి । వీ
భత్సైక్కుతేచ చింతాత్రాసాదయో యథాసంభవ మూ
హ్యః । శాంతైర్వేదధృతీసంభవతః॥ ౫౩॥*****

—❀అధశృంగారచేష్టానిరూప్యం తె.❀—

భావోహవశ్వహేలాచమాధుర్యందైర్యమిత్యపి । లీలావిలా
సోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రమఃకిలికించితం ॥ మోహాయితంకుట్టమితం

థాహేత్యాదినా॥ ౫౩॥ భావాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయోగాత్ర
రంభాః-ఉభయేవ్యనుభావాః-తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చతుర్థాస్యాస్తనో
వాకా-యబుద్ధిభిరితి- ఏతేషాంయోషిదాలంబనచేష్టా రూపాణాంయో
వసజన్యానాముద్రీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాంసమ్మతం -
అతస్సంకీర్ణ స్వరూపాణా మేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ
స్వరూపనిరూపణావసరశ్చత్యభిప్రాయేణాహ అధైతి॥ పరిగణనాదేవా

స్తోదశవిధత్వేజాతేపి కంఠోక్తిర్మతాంతరేష్వితేషాముచ్చావచత్వ మ
స్తీతినూపయతుం తత్ప్రపంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషుప్రప్తవ్యః॥
౫౪॥ తత్రభావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయావనసంధావుత్పన్నశృం
గారవిషయఃప్రథమోంతఃకరణవికారోబావశత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చిత్త
స్యవికృతిస్సత్వంవికృతేకారణేనతి । తతోల్పావికృతిర్భావోబీజస్యాది

విబోధ్యోలలితంతథా । కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
శత్యపి॥ఎవంశృంగారచెష్టాస్సృరస్తోదశవిధామతాః॥౫౪॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యత్వంభావశత్యభిధీయతే ॥ యథా ॥ రుందణ
రేదంస గుణే గాలిశ బాళంతణంమి వింసంధశంజేశ దర
పుశశ్శట జువశజణో జొంవణే గాఠాః॥చాయా॥రుద్రనరేం
ద్రస్యగుణాగాయతిబాలత్వేవిప్రస్థం । లజ్జతేదరపులకితో
యువలిజనోయావనైగాతుం॥౫౫॥అధహావః॥ ఈషద్భిష్టవి
కారస్సాన్యద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ అత్రైవేష
క్షులకితశ్చతి ॥ ౫౬ ॥ అధహాలా॥సువ్యక్తవిక్రియోభావో
హాలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహాబాదు కంసవి
ంభుడ ఇశ ముంధే కుణసి వంశహా హిలవి । ఘోసింజశ్చ
తుహ భాట సంవగీణహి పుశపిహి॥చాయా॥ మాభవతుక
స్యాపిస్ఫుటమితిముద్దేశకరోపివల్లభంహృదయే । ఘోస్యతే
తవభావఃసర్వాంగీణైఃపులకైః॥౫౭॥అధమాధుర్యం॥ అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరతి॥రుద్రేతి॥అత్రయద్యపి ఈషద్భేదరశజ్ఞోవ్య
యమితిత్రివిక్రమః-తథాపీషత్తమత్వమత్రవివక్షితం- తేనదరపులకితో
దుర్లక్షపులకశత్యర్థః॥౫౮॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దరశబ్దస్యము
ఖ్యార్థవివక్షోయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి॥
౫౯॥ హాలాంలక్షయతి సువ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి మేతి॥౬౦॥ మోధుర్యం
లక్షయతి అభూషణశ్చతి ॥ అతఏవోక్తందశరూపకే- సర్వాస్వప్యవస్థా

స్వనుల్బణత్వంమాధుర్యమితి॥ ఉదాహరతి జితేతి॥ ప్రకృత్యాస్వభావే
నైవ-నతుప్రయత్నేనేతిభావః - జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తదాభూతం
లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా - అత్రస్వాభా
వికసాందర్యస్యప్రసాధనవిధినిస్సృహత్వాన్మాధుర్యమితిభావః॥ ౫౮॥
దైర్యంలక్షయతి శీలేతి ॥ ఉదాహరతి కులేతి ॥ విషమేవిపద్యపి॥ ౫౯॥
లీలాంలక్షయతి ప్రియేతి॥ ఉదాహరతి పెంఢహేతి॥ అత్రలక్ష్మీర్నామ

షణ్ణేపిరమ్యత్వంమాధుర్యమితికథ్యతే॥ యథా॥ జితంత్రైలో
క్యలావణ్యాప్రకృత్యాహాశిజేక్షణా । కింతుభూషయితుంధ
త్రైభూషణాంతిమమతిః॥ ౫౮॥ అధదైర్యం॥ శీలాద్యలంఘనం
నామదైర్యమిత్యభిధీయతే॥ యథా॥ కులవహులం ఇజుంజ
మంజూఅలఘునిఖువిసమేవిరుందణ్రిదగుణాపుణ హిలలహ
రాఃకిణుకాదంవ॥ ఛాయా॥ కులవధూనాంనయుజ్యతేమర్యా
దాలంఘనంఖలువిషమేపి । రుద్రనరేంద్రగుణాపునర్హృద
యహారాఃకింనుకర్తవ్యం॥ ౫౯॥ అధలీలా ॥ ప్రియానుకరణం
లీలావాగ్ధిర్దత్యాభచెష్టితైః ॥ యథా॥ పెంఢహ సహిద స
సా లంఘీ రంణో పలవరుందంస । చరిత్ర ఇ అణకుణతీ ర
ంణీసు పద్మంవతి జూల॥ ఛాయా॥ ప్రిక్షధసఖ్యవిహలక్ష్మీరా
జ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య । చరితాన్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞీమపతిప్ర
తాజాతా॥ ౬౦॥ అధవిలాసః॥ తాతా-లికోవికారస్సాన్యద్వి

కాచిన్నాయికాప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీజాతేత్యర్థః- తస్యాఃపా
తిప్రత్యేహేతుత్వము క్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భుక్తేతుభుక్తైరయా
పత్యేదుఃఖితేదుఃఖితాయది । ముదితేముదితాత్యర్థంప్రాప్తితేమలినాం
బరాసుప్తైపశ్చాత్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే । నాన్యంకామయ
తేచిత్రేసావిజ్ఞేయాపతిప్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావత్యంత
మనుకూలారాజ్ఞనిశ్చలాభూదితివ్యజ్యతే॥ ౬౦॥ విలాసంలక్షయతి తా
తా-లికఇతి ॥ వికారోనేత్రఘ్రావక్రకర్మణాంవిశేషఇత్యర్థః॥ ఉదా

హరతి సహాలమితి || వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే (౫౨) ప్రా
 ణోదాహరణప్రస్తావే||౬౦||విచ్ఛిత్తింలక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి || ఉదాహ
 రతి కస్యేతి||సాధారణభూషయాప్రకృంధనతాంబూలాదినాపి - కేన
 కృతమిత్యనేనసౌందర్యస్యవిధాతృశిల్పవైలక్షణ్యంప్రతీయతే- కస్యకృ
 తఇత్యనేనభోక్తృతదనురూపోనోపలభ్యతఇతి|| ౬౧|| విభ్రమంలక్షయతి

లాసోదయితేక్షణే||యథా|| సహాలపశ్యంత్యాఃప్రకృతిసు
 భగమితిప్రాగభిహితఃశ్లోకః||౬౧||అధవిచ్ఛిత్తిః || విచ్ఛిత్తి
 రతిరమ్యత్వంస్వల్పైర్వివిభూషణైః||యథా || కంసకిపి కే
 ణకిలం కాఅభిపురభింధిలం సౌదంజ | సాహారణభూసాపి
 జ సహి తెంఱొంకరమణింజ||ఛాయా||కస్యకృతేనకృతం
 కాకతిపురస్త్రీణాంసౌందర్యం | సాధారణభూషయాయత్స
 ఖత్రైలోక్యరమణీయం||౬౨||అధవిభ్రమః || విభ్రమస్త్య
 రయాకాలేభూషాస్థానవివర్యయః|| యథా|| సోఊణ సహీ
 ముహాదో దివసో విరతోంతిసభమేణవహూహంధేనుణూ
 పురాభిం చలణేసు కుణభి వళఆభి||ఛాయా|| శ్రుత్వాసఖి
 ముఖాద్దివసోవిరతఇతిసంభ్రమేణవధూఃహస్తయోరూపు
 రేచరణయోఃకరోతివలయే|| ౬౩|| అధకిలికించితం || రోషా
 శ్రుహర్షభీత్యాదెఃసంకరఃకిలికించితం|| యథా|| గెహ్లాకా
 అభిణాహ విలంబి పడచళ మిలంభీప | వెవభి తణూవి
 ణంచభి భుఉడీలవి గంగఆవాఆ||ఛాయా|| గృహ్లాతిసరనాధే

విభ్రమఇతి || కాలేప్రియతమసమాగమాదినమయేత్వరయామదనావే
 శాదసంభ్రమేణేత్వర్థః- భూషాణాంహారాంగదాదీనాం - స్థానవివర్య
 యోస్థానవ్యత్యాసఇత్వర్థః||ఉదాహరతి సోఊణేతి|| శ్రుత్వాసఖిముఖా
 ద్దివసోవిరతఇతి-ప్రియాసక్తచిత్తతయాస్వయం దివసావసానమపినజా
 నాతీతిభావః- తతస్సంభ్రమేణవధూర్హస్తయోరూపురేచరణయోర్వ
 లయేచకరోతి||౬౩||కిలికించితంలక్షయతి రోషేతి || ఉదాహరతి గెంహ్లా

శ్రీతి || అత్ర భయాదివికారాణాంకంపాదీనాంమేళనాత్క్రిలికించితం ||
 ౬౪ || మోక్షాయితంలక్షయతి మోక్షాయితమితి || ప్రియగుణకథనాదౌ
 స్వాభిలాషప్రకటనంమోక్షాయితమిత్యర్థః || ఉదాహరతి || మహురాశ్చ
 తి || పులకానాంప్రియగుణస్తుతిజనితమాన్వభావసూచకత్వం భావప్ర
 కాశే || గుణాన్లయతిస్వైర్వరంపీక్షతేభావమంధరం । రోమాంచోగ్గద
 పదావాక్సేద్వదశ్చకపోలయోః । విస్రంభకథనందూత్యాతస్సమాగమ
 చింతనం । ఏవంగుణస్తుతిభవాభావామన్వధసూచకాశ్చితి || ౬౫ || కు
 ట్టమితంలక్షయతి సుస్పష్టశ్చితి || కేశాధరాదిగ్రహసత్యవిబహికోపజ

విజ నెవటాంచలంమృగాత్మైః । వెపతేతసురపిన్పత్వతిభృకు
ట్యపిగద్గదావాచా॥౬౨॥అథమోట్టాయితం॥ మోట్టాయితం
స్వాదిష్టస్యకథాదౌభావసూచనం॥ యథా ॥ మహారాజ
రుందణరవశ్చ చరితశ్చ వహూవః [ఁ]నినుణీతీపి । తణుగోవణేణ
పలడో జహ హోవో [ఁ]నితహ పుశపహి॥ఛాయా॥మధురాణి
రుద్రనరపతిచరితానివధ్వాననుశృణ్వంత్యాః । తనుగోపనైస
ప్రకటోయథాభావోనతథాపులకైః॥౬౩॥అథకుట్టమితం ॥
సమ్మదోపినుఖాధిక్యంరతౌకుట్టమితంమతం॥ యథా॥నిర్మర్యా
దమనోభవోత్సవకథావిప్రంభకణ్ణైజపైరంగై ర్విస్తృతమాన
సాంప్రియసఖిమాలోక్యజాతత్రపా । వైయాత్యంనిజమా
త్మవల్లభకృతాంరాగాంధతాంజానతీసద్యోనన్రుముఖేందు

నకేంతసాంధ్రానందత్వంకుట్టమితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరణి నిర్మర్యా
దేతి॥ నిర్మర్యాదోనిర్దయప్రవృత్తిఃసోభవోత్పవఃకేశాధరగ్రహణికా
మశ్రీడైవ కథా వాదఃతస్యవిప్రంభకణ్ణజప్రైరుచ్చృంఖలత్వసూచ
కైర్నఖదంతపదాదిద్వా రేతిభావః - స్తంబకర్ణయోరమిజసోరిత్యప్రి
త్యయే తత్పురుషేకృతిబహుళమితి సప్తమ్యాలుక్ - వైయాత్యంధా
ర్వ్యం-అన్యవల్లభకృతాంతత్సంబంధినీమిత్యర్థః- కరోత్యర్థస్యభాత్వర్థ
సామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం-రాగాంధతాంవిశృంఖలవిహారహే
తుభూతామితిభావః- అత్రలిఖంతీతివర్తమానాపదేశేనతత్కారణభూ

తాయాలజ్ఞాయాలవిరామస్సూచ్యతే - అత్రాభూతపూర్వసంభోగవి
హ్నసాత్మాతాగ్రరేణ విష్ణయమానాం ప్రయసఖం ప్రత్యౌఘనామం
దాక్షమంధరత్వేనాజ్ఞాతచరకేశాధరాదిగ్రహదుఃఖతయా తాదాత్వి
కసుఖాతిభూమిసూచనాతుగ్రహమితమితిభావః॥ ౬౬ ॥ బిబ్బోకంలక్షయ
తి॥ మనాగితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినాదయితేష్యనా
దరకరణంబిబ్బోకశ్చత్యర్థః॥ ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి ॥ అయసఖ-త్వయ్యవి
రతకోపాయాం లక్ష్మ్యుదినాయకాసునానావిధవిహారైః ప్రయసేష
దంలభమానాసుతవపునరానకాశోలభ్యతే ప్రియోహిప్రియాణికథ

రిందువదనాత్మోజీంలిఖంతీస్థితా॥ ౬౭ ॥ అథవిబ్బోకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపేవిబ్బోకోనాదరక్రియా॥ యథా॥ లక్ష్మీస్స
ర్క్కునిర్భరంవిహరతాంత్మోజీభుజాలంబనక్రీడాం నైవజహా
తుకించసతతంవాణీముఖేతిష్ఠతు । జ్ఞాతంరుద్రనరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైః ప్రయవ్యాహారైః కృతమేవదూతి
మదనశ్చాపాయసన్నహ్యతు॥ ౬౮ ॥ అథలలితం॥ సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ పదన్యాసక్రీ
డా రణితమణిమంజీరరశనంసహలం వ్యావల్లతగ్రవలయ
నిక్వాణసుభగం । స్థితజ్యోత్సాగ్నవీచీతరళవచనంరుద్రనృప
తేఃపురంధ్రీణామాసీదనురహసిసేవావిలసితం॥ ౬౯ ॥ అథ

యతీత్యేవంప్రియప్రేషితయా దూత్యాకథితే మానగ్రంధిగ్రధితహృ
దయతయామరణేపి కృతసంకల్పాయానాద్యతప్రియకథాయానాయి
కాయావచనమేతత్ - అతఏవాంబిబ్బోకశ్చితిభావః॥ ౬౯ ॥ లలితంలక్ష
యతి సుకుమారేతి॥ ఉదాహరతి పదేతి॥ అనుగతంరహేయానురహసమి
తిప్రాదిసమాసః - అనుగతంరహేయాస్త్విన్నితిబహువ్రీహిర్వేతిపదమం
జరీకారః - అన్వవతస్తాద్రహసశ్చితిసమాసంతోచ్చృత్యయః - అత్రాం
ధ్రినాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాంమణిమంజీరాదిశింజితమం
జుళస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహలపదాభ్యామాలాపానాం మం
దహాసమధురత్వకథనేనచ సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితి భావః॥

౬౮॥కుతూహలంలక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి వీరేతి ॥ అథ
రూఢసింధురమారూఢగజం- రచితసంక్రమత్వరాకృతగతివేగాః - ఉ
త్పృష్టలీలాగతయతిత్వర్ధః-తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణంహర్ష్యాగ్రా
రోహణంకుతూహలాత్కుర్వతే॥ ౬౯ ॥ చకితంలక్షయతి చకితమితి ॥
ఉదాహరతి అవిజ్ఞాతేతి॥పశ్చద్భాగేపాదన్యాసమాంజ్యేన అవిజ్ఞాతం
ప్రియానవగతమాయాతగస్వస్యాగమనంయస్యతంతథోక్తం - హసి
తుంపరిహసितుంపరిహాసార్థమిత్యర్ధః-ఆశ్వాసఖ్యాప్యకథితంస్వమాత్మా
నంహతాద్యద్భుచ్చయాఉత్పశ్యంత్యాః ఆసీన్నైస్తిప్తంత ఊర్ధ్వమవలో
క్యంతఇతిభావః- అతఏవచకితచకితాశ్చకితప్రకారాఃలజ్జోత్కంఠాభ్యా

కుతూహలం॥కుతూహలంరమ్యదృష్టౌచాపలంపరికిర్త్యతే ॥
యథా॥ వీరరుద్రమధిరూఢసింధురంద్రక్షుమంధ్రనగరీపురం
ధ్రీయః । కుర్వతేరచితసంక్రమత్వరాస్తంగసద్మశిఖరాధి
రోహణం॥౬౯॥అథచకితం॥చకితంభయసంభ్రమః॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతం స్వమకథితమాశ్వాపిహసितుం హతాదు
త్పశ్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః । విలాసానుద్వేలాను
దితమదనాన్వీక్ష్యసుతనోస్తదైవప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి॥౭౦॥అథవిహృతం॥ విహృతంప్రాప్తకాలస్య
వాక్యస్యాకథనంప్రియా॥ యథా ॥ ప్రతాపదుద్రస్యభు

మసకృదావృత్తనిమిలనోస్త్రిలనాశిత్యర్ధః తథా ఉదంచితాఊర్ధ్వప్ర
సారి తాపాంగాశ్చదృశోయస్యాస్తథోక్తయాః - తల్లక్షణంభావప్ర
కాశే- మిలనోస్త్రిలనావృత్తిర్యత్రతచ్ఛకితంవిరుః । అపాంగయోరూ
ర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాః - తాత్కాలికోవికార
స్సృద్విలాసోదయితేక్షణశత్యుక్తలక్షణావీక్ష్య- తదైవలలింగనాది
సత్కారమననుభూయైవేత్యర్ధః- పునఃప్రత్యేతుం గత్వాపునరాగంతు
మిత్యర్ధః- సర్వోపిమదనమహేమాత్సవశ్చకితసుఖస్య సోడశీమపికథాం
నార్హతీతిభావః॥ ౭౦ ॥ విహృతంలక్షయతి విహృతమితి॥ప్రాప్తకాల
స్యావసరోచితస్యేత్యర్ధః॥ఉదాహరతి ప్రకాశేతి ॥ భుజాంతరస్థితాం

వక్షస్థితాం-అమునా ప్రనద్వయేన-స్పృశ ఆలింగేత్యర్థః- ఇతీథమాశిష
ముక్ష్యేతి శేషః - సాభిమానం సభివచనస్యేష్టత్వా తృకృత్రిమకోపమి
త్యర్థః-పశ్యతి-నపునఃకిమపి బ్రూతే లజ్జయేతి భావః॥ ౭౦॥ హాసితం లక్షయ
తి ఆకస్మికమితి ॥ యావనాదివికారజం- సతు హాస్యవద్వేషభాషాదివికా
రజమిత్యర్థః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహ
రతి॥ జహేతి ॥ అత్ర యావనజన్యేన మదనోద్దీపకేన మృగాక్షిహసితేన ప్రి
యమనోరధఃపృథులీభవతీతి భావః ॥ ౭౧॥*

జాంతరస్థాంకల్పారమాలామమునా స్పృశేతి । ప్రనద్వయే
పత్రలిపిం బిఖంతీం సభివధూః పశ్యతి సాభిమానం ॥ ౭౦ ॥
అధహాసితం ॥ ఆకస్మికం తు హాసితం యావనాదివికారజం ॥
యథా॥ జహజహ హాసా మిలంభీ జౌంవణశంభీవి సింఖితి
మహురీతహ తహ కుసుమేసు సరా విలసతి పిలంస ఆసా
అ॥ ఛాయా ॥ యథాయథాహ సతి మృగాక్షియావనలత్ప్య
శిక్షితామధురం । తథా తథా కుసుమేశు రావికసంతి ప్రియ
స్యాశాచ ॥ ౭౧ ॥ *****

— ❀ అధమన్తథావస్థాద్వాదశనిరూప్యంతే ❀ —

అథ శృంగారస్యాంకురితత్వపల్లవితత్వ కుసుమితత్వ ఫలిత
త్వ హేతవోద్వాదశావస్థానిరూప్యంతే ॥ చతుఃస్తీతిర్నన
స్సంగస్సంకల్పేధప్రలాపితా । జాగరః కార్యమరతిగ్లజ్ఞా
త్యాగోధసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదో మూర్ఛనంచైవ మరణంచర
మందిమః । అవస్థాద్వాదశమతాః కామశాస్త్రాని సారతః॥

ఇథం రససామగ్రిం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమనిమిత్తభూతాద్వా
దశావస్థానిరూపయతి॥ అథేత్యాదినా॥ శృంగారస్యేతి సామర్థ్యాదయో
గాఖ్యవిప్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః - కామశాస్త్రాని సారతత్తత్వనేన
అలంకారశాస్త్రే సంఖ్యాసంజ్ఞాదావిశేషో స్తీతి సూచ్యతే- అతఏవోక్తం
భావప్రకాశే-దశధామన్తథావస్థాభవేద్వాదశభావివా । ఇచ్ఛోత్సం
రాభిలాషాశ్చ చింతాస్తృటిగుణస్తతీ । ఉద్వేగోభప్రలాపస్సామన్తా

దోవ్యాధిరేవచ । జాడ్యంమరణమిత్యాద్యైద్యైకైశ్చిద్వర్తితేబుధైరితి॥
అన్యేతు॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పజాగరకృతారతిః । హీత్యాగోన్మా
దమూర్ఛాంతాశ్చత్యసంగదశాదశేత్యాహుః-తదేతదాహకేచిదితి॥ ౨౩॥
ఆసాంక్రమేణలక్షణోదాహరణేదర్శయతి అజ్ఞాదిత్యాదినా ॥ తత్ర
ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాహృషాదరంప్రియదర్శనంచతుర్విప్రీతిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరతి సహితి ॥ అత్రరాజ్ఞోనైత్రోత్సవత్వాదిప్రతిపాదనేనతత్త్వ

కేచిత్తుదశావస్థాభితికదయాం ॥ అసాంస్వరూపముదాహరణం

చ॥ ౨౩॥ ఆదేశాద్దృఙ్మనంచతుర్విప్రీతిరిత్యభిప్రాయతే ॥ యథా॥

సహి ఏసో రుండబిడు చాలవారి అతండుంసడు జాడు

మరిణోవ్వముంతిమతో చదోపి అ ముంకళేఱుణో పుంణో ॥

ఛాయా॥ సఖిపదరుద్రనృపోనయనయోరతర్కితోత్సవోజా

తః । మదనభవమూర్తిమాకచంద్రభవముక్తలాంఛనఃపూ

ర్ణః॥ ౨౪॥ అథమనస్సంగః ॥ వనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంబి

త్తస్యవిశ్రమః॥ యథా॥ సఖి వహ మణోవిశంగభి రుండ

ణరెదంబి కీస కువిఆడు । తెణఅహవి విముంకా సహిడు

తుమ్మేసు కావంతా॥ ఛాయా॥ సదామహమనోవిలగ్తరుద్ర

నరేంద్రైకస్మాత్కపితాః । తేనాహమపివిముక్తాసహ్యోయు

ష్టాసుకావారా॥ ౨౫॥ అథసంకల్పః॥ సంకల్పోనాధవిషయో

మనోరథఉదాహృతః॥ యథా ॥ దరహసిఅగంభినాశి సణె

ర్మనేత్యాదరఃప్రతీయతే॥ ౨౪॥ మనస్సంగంలక్షయతి మనభితి॥ సర్వదా

ప్రియవిశ్రాంతచిత్తత్వంమనస్సంగభిత్వార్థః ॥ ఉదాహరతి॥ సఖితి॥

(సఖి సదా । ఇత్సదాదిష్వితిసూత్రేణాత్ర ఆకారస్యభిత్వారాదేశః) క

స్మాత్కపితాః-యూయమితి శేషః - తేనాహమపివిముక్తా-సన్నిహితా

పీతిభావః-సఖ్యోయుష్టాసుకావారా-వ్యవహితాస్వితిభావః-తస్మాన్న

మేయుష్టదుపాలంభభాజనత్వమితిభావః ॥ ౨౫ ॥ సంకల్పంలక్షయతి

సంకల్పభితి॥ ఉదాహరతి దరేతి॥ దరహసితంమందస్త్రితంతగర్భితానిసం

భోశాత్సుక్యసూచకానీత్యర్థః - కటాక్షైర్వాసగర్భైశ్చస్త్రసంభోశాత్సుక్యభావనేతివచనాత్ - స్నేహాన్నిధానిరాగభరితాని - స్నేహబాహుమాద్ధ్రాంతఃకరణత్వం-తదుక్తం - మనసోయద్ధ్రవీభావోవిషయేషుమవత్సతః! భయశంకావసానాన్తాసవస్నేహఉచ్యత ఇతి - తత్ప్రకర్షోరాగః-తదుక్తం-దుఃఖమప్యధికంచిత్రేసుఖత్వేనైవగజ్యతే । యనస్నేహప్రకర్షేణసరాగఇతికథ్యత ఇతి-రుద్రస్యపవిత్రానికితానికదామయినిపతంతి॥ ౭౬॥ ప్రలాపంలక్షయతి॥ ప్రలాపఇతి ॥ ప్రియగుణస్తుతిఃప్రలాపఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ తహేతి॥ తథానిపుణోవిదగ్ధః-కృత్యవస్తుహవతురఇత్య

హసిశింధా ఇ రాఅభరిత ఇ । రుందణివవిభోఇతిఇకఇలణ

మమంమి నివదతి ॥ ఛాయా ॥ దరహానితగర్భితానిస్నేహాన్నిధానిరాగభరితాని । రుద్రస్యపవిత్రానికితానికదామయినిపతంతి॥ ౭౬॥ అధప్రలాపః ॥ ప్రలాపఃప్రియసంగీష్టగుణాలాపఉదాహృతః॥ యథా॥ తహానిఉణో తహావహురో తహాసుహాదీ తహాని సౌమసంభాదీ ॥ ఏకో రుందణివో

విలగ్ని గొంరీ ప్రాథమహిళాణాం॥ ఛాయా॥ తథానిపుణస్తథామధురస్తథాసుభగస్తథాచసౌమ్యస్వభావః । ఏకోరుద్రస్యపవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహిళానాం॥ ౭౭॥ అధజాగరః ॥ జా

ర్థః-తథామధురః ప్రియదర్శనఃప్రియంపదోవా-తథాసుభగోగంభీరగుణోనాయకవిశేషః-తల్లక్షణంపర్యాయః - తథాసౌమ్యస్వభావస్సుశీలః-ఏకోరుద్రస్యపవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహిళానాం- సర్వత్రతథాశబ్దః పూర్వాపభవవరః- అత్రనిపుణాదిగుణయోగాత్ప్రతాపరుద్రపవాన్తాకమభిగమ్యఇతి ప్రాథాంగనాఃప్రసంగంకుర్వంతీతిబావః - అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-మహిమదయోమహాభాగ్యఃకృతజ్ఞోరూపవాక్యాయవా! మానీసుశీలస్సుభగోవిదగ్ధోవంశసంభవః । అహర్నిద్రోమధురవాగభిగమ్యాభవేత్ (స్త్రి)యాఇతి (రుద్రణివోవిల - రుద్రస్యపవ - విల వేల అవధారణే- ఇత్యవధారణార్థే - విల - వేల - ఇత్యేతాశబ్దానిపాతితౌ) ॥ ౭౭ ॥ జాగరంలక్షయతి జాగరఇతి ॥ ఉదాహరతి

గమిఅమితి || గమితంకధంకధమపిదినం - ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరి
తిభావః - చంద్రాతపదుస్సహానిశా - అతపవ దీర్ఘా - నిద్రాపినోపై
తి | స్వప్నసమాగమస్వాపిపరిపంధీజాగరహతకోజాగర్తీతిభావః || ౭౦ ||
కార్యమాహ కార్యమితి || ఉదాహరతి చంద్రాస్యతి || అంగులీయ
కమితి - జిహ్వమూలాంగు లేశ్చతిభప్రత్యయస్వార్థికకన్ ప్రత్యయః -
కేయురితమంగదీకృతం || నాయికాహ సఖితి || ప్రేష్ఠాంప్రేమాదీనాం
ప్రియవిషయరత్యవస్థావి శేషాణామిత్యర్థః - తదుక్తం - ప్రేమామానఃప్ర

గరస్తువినిద్రత్వం || యథా || గమిఅ కహకహవి దిణ చదాదవ

మాసహా నిసా దీహా || మలినోవి పుఖిఅసరో నిందావి ని
వోవి నిోవితి || థాయా || గమితంకధంకధమపిదినంచంద్రా
తపదుస్సహానిశాదీర్ఘా | మదనోపిపుంఖితశరోనిద్రాపినృహ
పినోపైతి || ౭౧ || అధకార్యం || కార్యమంగస్యతానవం ||
యథా || చంద్రాస్యకధమంగులీయకమిదంకేయురితంతే
సఖిప్రేష్ఠాం ప్రేయసివై భవై సఖిలుకోభూమే సువత్సీ
యతః | జ్ఞాతంమానికాకతీయస్థవతౌసక్తాసిసత్యంశుభే
శ్యామాంగీంసఖిలుస్థిరాంరమయతేత్వాంతాంచలైలస్తనీం ||

౭౨ || అధారతిః || అన్యత్రాప్రేతిరరతిః || యథా || మాసేష

ణయస్సేషాహారాగోనురాగశ్చ | అంకురపల్లవకలికాకోరకఫలభోగ
భాగయంక్రమశతి || సప్తమిశౌండైరితివదాద్యర్థలాభః || సఖిప్రే
మవిషయంప్రచ్ఛతి సఖిలుకతి || నాయికోత్తరమాహ భూమేరితి || య
తతినిసార్వవిభక్తికస్తనీః - మౌనాహంభూమేస్సవత్సీభవేయంసతిత్య
ర్థః || సఖినాయికాభిప్రాయముద్ఘాటయతి జ్ఞాతమితి || నాయికాంగీక
రోతి ఆలీతి || భూకల్పయాస్తవాపిసర్వథాతద్వదేవోపభోగోభవిష్య
తికిమేతెనకార్యేనేతిసఖినాయికాముపలాలయతి శుభతి || శ్యామాం
గీంయశావనయక్తాంగీంఅన్యత్రకృష్టాంగీం - చైలస్తనీంచైలసద్భవస్తనీం - అ
న్యత్రస్తనాయమానచైలామిత్యర్థః || ౭౩ || అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి ||
ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః || ఉదాహరతి || మాసేష

తి || సుభగత్వమితి-సుభగోనామనాయకవిశేషః-తదుక్తం-సవత్సనఖదం
తాదివిహ్నయత్రనదృశ్యతే । విస్తార్యమాణమానేర్వ్యస్సుభగసోభిధీ
యతఇతి- అతపవాత్రవిషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేనప్రేమా
స్ఫుదత్వంప్రప్తవ్యం॥౧౮॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘిపతి ॥ లంఘిత
మహిమసమయం- సురతవ్యతిరిక్తకాలేలజ్జాస్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసింఠీ శిశి ఇ మళఅశిశంస మాహంప । ఊసవపరం
ముహీసా సుహాతి తుమ కిణు మలేసి॥ఛాయా॥ దూషయ
తివంద్రస్మష్టినిందతిమలయానిలస్యమాహాత్మ్యం । ఉత్స
వపరాఙ్ముఖీసాసుభగత్వంకింసుమంత్రయసే॥౧౯॥ అథల
జ్జాగః॥వీరదాత్యాగోధనిర్లజ్జా॥లఘిఅమహిళాసమల తహభ
ణిల మలణదుంబిణీదాప । జహ సోఊణ గుగుఅణో ఓసర
ఇ విశంజిట దూర॥ఛా॥ లంఘితమహిళాసమయంతథాభ
ణితంమదనదుర్విసీతయా । యధాశ్రుత్వాగురుజనోపసరతి
విలజ్జితోదూరం॥౨౦॥ అథజ్వరః ॥ తాపాధిక్యంజ్వరోమతః॥
యథా॥ మోహసిసిరోపరా వహుతి విరహంజరేణ గరు
ఏణదాణి రుందణరేసర కాఖి తుహ దంసణామలలి ॥
ఛా॥ మోఘశిశిరోపచారావధూర్విరహజ్వరేణగురుణా । ఇ
దాసింరుద్రనరేశ్వరకాంక్షతితవదర్శనామృతకం॥ ౨౧॥ ఉ
న్నాదమరణయోఃప్రాగెవోదాహరణందర్శితం॥ ౨౨॥ అథ
మూర్ఛా॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యేంద్రియని

తేచుంబనాదికమిహేదానీమేవకర్తవ్యమిల్వాదికంతథాశబ్దార్థః॥ ౨౦॥
జ్వరంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౨౧॥ అవస్థాద్వయం
వ్యభిచారిప్రస్తాపవోదాహృతమిత్యాహ ఉన్నాదేతి॥ స్థాయిభావసహ
కారిత్వేనోపాధిచాసంచారిత్వంరసాస్వాదనిమిత్తత్వేనోపాధినా అవ
స్థాత్వంచేతివిశేషః॥౨౨॥ మూర్ఛాంలక్షయతి మూర్ఛేతి॥ బాహ్యేంద్రి
యాణాంపక్షాదాదిచాంఘ్రిమీలనంస్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత

పీవాభ్యంతరైవృత్తిఃశూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి చి
తంతీవిశ్రితి ॥ శూన్యాయాఃచింతయాశూన్యాంతఃకరణాయాశ్చిత్యర్థః -
అత్రమూర్ఖాయా మోహోభ్యసంచారిసమానయోగక్షేమ త్వేనోన్మా
దాదివదుదాహరణాతిదేశార్హత్వేపి పృథగుదాహరణంచమతాగ్రవిశే
షద్యోతనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ ౮౪ ॥ అధరసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమాను
సారేణవిభావపూర్వకంలక్షణోదాహరణాభ్యాందర్శయతి॥ అదేత్యాది
నా॥తత్రసంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావేహేతుమాహ సంభోగస్యే
తి॥ ౮౫॥ ఉదాహరణి రహితీ॥ రహఃప్రత్యాసన్నేవిజనముపగతే-హ్య

మీలనాత్ ॥ యథా ॥ చింతీవి శరేద దంరు హిలంఘిత

మిలంభీవి । కరణాభిహిరాభిసంతిలంభితంవి సుంశా
వి॥చాయా॥ చింతయంత్యానరేంద్రంద్రప్టుంహృదయస్థితం
మృగాత్మ్యః॥ కరణాబిహిర్విశంతిలభ్యంతరమపిశూన్యా
యాః॥౮౪॥ అధశృంగారః॥ సద్విపిధః॥ సంభోగోవిప్రలం
భశ్చైతి ॥ సంయుక్తయోస్తుసంభోగోవిప్రలంభోవియుక్త
యోరిత్యంగారతిలకే ॥ సంభోగస్యపరస్పరావలోకనసం
భాషణా లింగనచుంబనాద్యనైక వ్యాపారవయత్వే నానం
త్యాదైకవిధత్వేనగణనాకృతా॥ ౮౫॥ యథా॥ రహఃప్రత్యా
సన్నేహృదయదయితేరుద్రన్యపతానవృత్తా మానాజ్ఞావిరళ
మపిలజ్ఞావిలసితం । కిమన్యతైగోవ్యంబహిరబహిరానందమ

దయదయితేప్రాణవల్లభే-మానఃకోపవిశేషః- స్త్రీణామిద్వ్యాకృతఃకో
పోమానోన్యాసంగినిప్రియశ్చిలక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞాతత్పరవశత్వమిత్య
ర్థః - లజ్జావిలసితమపివిరళంనివృత్తీమిత్యర్థః - సుదతసమయే స్త్రీణాం
ప్రాగల్భ్యభాషత్వాదితిభావః- అత్రప్రంభవిహారవిరోధినోర్లజ్జా
మానయోర్నివృత్తికథనాదున్మర్యాదోవిశిష్టస్సంవృత్తిశ్చిన్మావ్యతే॥త
త్ఫలమాహ కిమితి॥అవక్తవ్యం తేనాస్తీత్యర్థః-బహిరబహిరానందమస్మ
ణః-విగళితవేద్యాంతరత్వేనాపచిచ్ఛిన్ననందనంపృథక్త్యర్థః॥ అతివివాదాకి
కోయస్త్రరావేశోదుర్నిశ్చయస్వరూపశ్చత్యాహ కోపేతి॥ కింబహునాత

దాసీమావయోస్సామరస్యంసమజనీత్యాహ నృపేణేతి॥ ఏకాంకరోతిప
కయతి-ఏకశబ్దాత్తత-తోతీతిన్యంతాద్వర్తమానసామీష్యేవర్తమానవ
ద్వేతివర్తమానప్రత్యయః - అత్రహృదయ దయితవదోదితే నాలంబన
విభావేనరహశ్శబ్దసూచితైరుద్దీపనవిభావైర్కాననివృత్తివ్యంఙైర్హృదాది
వ్యభిచారిభిరనురక్తిసిద్ధైస్తన్మభాదిభిరనుభావైశ్చపరిపోషంప్రాప్తోర
త్యాఖ్యస్థాయీభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతివేదితవ్యం॥ ౮౬॥ వి
ప్రలంభంవిభజతే విప్రలంభఇతి॥ ౮౭॥ తత్రాద్యంలక్షయతి అభిలా
షఇతి॥ అయోగపూర్వానురాగాద్యపరపర్యాయోవిప్రలంభవిశేషోభి
లాషఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి॥అన్యోన్యభాషణమిష్టాలాపరూ
పంతతోనంగవిలాసగోష్ఠీ నర్తకధాప్రసంగఇత్యర్థః- సార్థంచయ్యాస

స్మణఃస్మరావేశకోపిప్రియసఖిన్మపెణైకయతిమాం॥ ౮౬॥
విప్రలంభఃపునరభిలాషైర్వైవిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
చతుర్విధః॥ ౮౭॥ అభిలాషోనామసంభోగాత్పాగనురా
గః॥ యథా॥ అన్యోన్యభాషణమనంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
చసార్థమపదానిమనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధముదయద్వ
హుళానురాగంలభ్యేతరుప్రస్థపతేరవలోకితంవా॥ ౮౮॥

హాశయనంచేత్యర్థః- సంజ్ఞాయాంసమజనీత్యాదినాక్యప్రత్యయః-అత్ర
యద్యపిశేరతేత్రేత్యధికరణవృత్త్యాశయ్యాశబ్దఃఖట్వాపరోనశయన
పరః- తథాపిభృత్యాదిశబ్దవదత్రాపిభావానువృత్త్యాభావార్థత్వమప్య
భిమేనేకవిరిత్యనుసంభేయం- మనోరథానామపదాన్యస్థానాని- అవిష
యాఇత్యర్థః॥ మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి॥ సప్రేమాయన్నిధో
యునోర్నిరూఢంభావబంధనమిత్ముక్తలక్షణేనపేష్టానువిధంయుక్తం
తథాఉదయన్నుద్దీప్యమానోబహుళానురాగోయత్రతత్తదోక్తంరాగో
నువృత్తోవిచ్ఛిన్నమనురాగఉదాహృతఇతి - రతేరేవావస్థావిశేషఃప్రే
మాదయ ఇత్సుక్తంరసార్థవే-అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభాగ
యంత్రమశః । ప్రిమామానస్సేషహఃప్రణయోరాగోనురాగశ్చేత్సు
క్షైః-ఏతాదృశమవలోకితంవా-లభ్యేత-ప్రార్థనాయాంలిఖ్॥ ౮౮॥ఈ

హ్యవిప్రలంభంలక్షయతినాయకస్యేతి॥స్వప్రియస్యాన్యసక్తిభావా
న్నయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శనశ్రవణానుచూనైరుపలభ్యాదితిశేషః -
అన్యధేర్హ్యనుదయాదితిభావః - చిత్తవిక్రియాశ్చహ్యమానరూపేత్య
ర్థః- అతఏవోక్తందశరూపకే-స్త్రీణామిహ్యకృతఃకోపోమానోన్యాసం
గినిప్రియేశుశ్రేతేవానుమితేదృష్టేశ్చహ్యకోపస్సఉచ్యతఇతి - అతపవా
యమిహ్యవిప్రలంభఃస్త్రీణామేవనపురుషాణామితీద్రష్టవ్యం-తదుక్తం
హేమచంద్రేణ-శ్చహ్యమానఃస్త్రీణామేవేతి॥ ఉదాహరతి॥ లక్ష్మీరితి॥
అత్రనేతాగ్రసఖాహ్యవాసిన్యశ్శ్రీ వాణీధరణ్యయధాత్రమంత్యదా
లోకనసంభాషణవీలాకర్షణానిప్రతిబద్ధంతికాకలినాథోయంపునర్నత
ధాకితవః తస్మాన్నతత్రమానఃకార్యశిత్వర్థః-కైతవాభావోత్రనాయక

శ్చహ్యనామనాయకస్యాన్యసక్తిభావాచ్చిత్తవిక్రియా॥
తయావిప్రలంభోయధా॥ లక్ష్మీరస్యవిలోచనాబ్జవసతిస్సే
హ్యత్వదాలోకనైవక్త్రస్థాచ సరస్వతీనసహతేసాకంత్య
యాభాషణం । వీలాకర్షణవిఘ్నకృత్వయిమహీభాషణస్థి
తాకాకలియోజీంద్రెనహికైతవానిసుభగేమానెనకింతామ్య
సి॥౮౯॥ విరహానామలబ్ధసంయోగయోరాయికానా
యకయోః కేనచిత్కారణేనపునఃసమాగమకాలాతిత్యేషః॥
యధా॥ అంగేషుజ్ఞేషువిభూషణానాంవ్యత్యాసమార్గోపి

విశేషవాచినాసుభగశబ్దేనసూచ్యతే- తల్లక్షణము క్తంభావప్రకాశే-స
త్పన్నశబ్దంతాదివిహ్నయస్యనదృశ్యతే॥ విస్తార్యమాణమానేర్వ్యసు
భగస్సోభిధీయతఇతి-అతఏవభారవిణావ్యుక్తం - కఃప్రియేసుభగమానిని
మానఇతి॥ ౮౯॥ విరహవిప్రలంభంలక్షయతి విరహఇతి॥నాయకయోః
స్త్రీపుంసయోః- కేనచిత్కారణేనేతిఅవిద్యమానవివాన్యాసంగఇతిభా
వః-నాయకయోర్నిర్నిమిత్తోవిప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యా
యోవిరహవిప్రలంభశిత్వర్థః-తదుక్తంరసమంజర్యాం - పరస్పరమా
జ్ఞోల్లంఘనంప్రణయమానఇతి - అయంపునర్ద్యయోరపిభవతి॥ తత్ర
స్త్రీవిధసముదాహరతి॥ అంగేష్యితి॥ వ్యత్యాసమార్గఃఅంగుళీయకా

దీనాంకటకాదిస్థానోపాధారణాభిభావః - ముహూర్తశీఘ్రాంతరము
తికార్యసంభవేనతాపైతేషామనవస్థానాదిభావః - పరికర్మరీతిః
సాధనప్రకారః కిమన్యదతి || కార్యాంతరస్యపృథావలంబనోహ్యుత్వా
దితిభావః - ఏవంపుంపిరహేవ్యదాహార్యం || ౯౦ || ప్రవాసవిప్రలం
భంబక్షయతి యూనోరతి || ఉదాహరతి సేవ్యకృత్తి || నిఖలేతరభూపా
లవద్విరరుప్రంస్వప్రియాజపసేవంతానాను - అకింవనైరపాత్వద
నీయేషాత్పది వసేష్వపిలేనోదుర్లభాజిభూవన్నితిమాయామహాభివ్య
ర్థః - ఇథమనులవంసామతిశేషః - దివసాయుగంతియుగకల్పభవం
తిత్యర్థః - యుగప్రాప్తిపదికాదాచారక్విబంతాద్వర్తమానేలట - రా
త్రయస్తుమరతివాహావేతిభావః || ౯౧ || త్రిధారసాభాసభివ్యక్తం -

ముహూర్తశీఘ్రాంతరము సన్యాసనాస్తాంపరికర్మరీతిరాసీధుతాం
రుప్ర నృపః కిమన్యత్ || ౯౦ || యూనోదైశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః | తెనవిప్రలంభాయధా || సన్యోస్తురుప్రనృపతి
ర్నిఖైరైర్మపాలైరభ్యుత్పవేషుసులభానహివల్లభానః | ఇ
థంకళింగ సుదృశాం విరహోర్జితాపా దంగానియాంతితను
తాందివసాయుగంతి || ౯౧ || రసాభాసోయధా || ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషుకపోతపాశ్యాంపాగావతీం రమణచుంబితచంచు
కోటిః | అవిర్భవత్సురతమాజిశరక్తకంఠీమాలోక్యకాకతివిభు
స్త్రిశమాతనోతి || ౯౨ || భావోదయోయధా || ముగ్ధకస్తవవ

తత్రతిర్యగ్గతముదాహరతి || ప్రాసాదేతి || వలభీషుగోపానసీషుకపో
తపాశ్యాంవిటంకేచ-రమణచుంబితచంచుకోటిం - అతవివావిర్భవత్సు
రతమాజితామయతోద్భవ్యణితాం - రక్తకంఠీం మధురస్వనాం - అ
త్రతిరశ్మిఃపారావతయోః కలాకాశలాభావేన తదీయశృంగారస్యవి
భావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వంప్రజ్ఞప్యం-రసపవాయంనాభా
సభితికేచిత్ - తదుక్తంవిద్యాధరేణ-విభావాదిసంభవోహిరసంప్రతి
ప్రయోజకోనవిభావాదిజ్ఞానంతతశ్చతిరశ్చామవ్యస్త్యైవరసభితి - భే
దాంతరాణాముదాహరణమన్యతోవగంతవ్యం || ౯౩ || భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధభితి || ముగ్ధేనుందరీతిసంబోధ్యసభివృద్ధితి || అధనాయ
కోత్తరమాహ మనోజన్మేతి || శపధవిశేషేణసభిమత్రప్రత్యాయయతి
శపభితి || శపడపాలంభనభిత్వాత్తేవదం-వాచాశరీరస్పర్శనముపాలం
భభితివృత్తికారః-శ్లోఘహుష్టేత్వాదినాసఖ్యాభిసంప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థీ || పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి || అత్ర మనసి-తస్య మనోభువః || నాయకా
ప్రతివక్త్రీ అపరమితి || జన్మభూమిస్నేహాదన్యతి-మపినాస్తీత్యర్థః || కా
మస్తావదాస్తాందిప్తియఃకభిసభివృద్ధితి కోన్యభితి || తత్ప్రతిబింబాద
న్యఃకోపినాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి || పునస్సఖ్యాహ నిపుణభితి || జానాసి

త్తతేహృది మనోజన్మైవనాన్యశ్చపెనవైతస్యకిమత్రకా
ర్యమపరంకింజన్మసద్భూతరః || కోన్యస్తత్ప్రతిబింబవిచనపుణే
జానాసికామాధికః ప్రయానుగ్రన్యవస్తవెతికథానమ్రా
ననాభూద్వధూః || అత్రలజ్జాయాడదయః || ౯౩ || భావశమో
యథా || లక్ష్మీస్త్యంపురుషస్తమస్తవషటిఃప్రీపీకరుద్రోన్య
షఃసృష్ట్యమంబుజవిష్టరస్యసదృశోర్యోగశ్చరాత్సంభృతః ||
తస్మాత్కృత్రిమ మప్యసాంప్రతమిదం వాంఛైమనస్యంమ
నాగిత్యాళింప్రణతాంబిలోక్యవికసద్వక్త్రాంబుజామానసి ||
అత్రకోపస్యప్రశమః || ౯౪ || భావసంధిర్యథా || ప్రతాపరు
ద్రస్యదిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైఃపటహస్తతాదైః ||
ప్రియానులాపైశ్చతథాభటానాంరోమాంచవర్కావృతమం

ప్రతారణప్రకారమితిశేషః- నమాగ్రనాలజ్జయేతిభావః || ౯౩ || భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి || అంబుజవిష్టరస్యకమలాసనస్య-సదృశోస్స
మానయోః - తస్మాత్ - వాంఛయవయోఃవై మనస్యంమనాగల్భం కృత్రి
మంబాహ్యమపీత్యర్థః-అసాంప్రతమయ్యుక్తం- యతోనపునరేతి-గతంచ
తురంవయభితిభావః- ఇత్యుక్తేతిశేషః- ప్రణతామాళింసఖింబిలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజాభుక్తివైవర్ణ్యాదికోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః-
కోపశ్శాంతిభితిభావః || ౯౪ || భావసంధిముదాహరతి ప్రతాపేతి || ప్రియా
తాంప్రియసీనామనులాపై రనురాగతరంగితైస్తత్కాలోజితవచనా

మ్రేడితైశ్చ-అత్రపరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారాశ్రితయోర్హర్షయోస్సపి
 ధయాసంబంధకధనాద్భువసంధిరేవచరన్తాస్పదమిత్యర్థః || తదేతదా
 హ- అతేత్రితి || ౯౫ || భావశబలతాముదాహరతి || నిందంత్యితి-ప్రాప్తకా
 లేలోట్ - అద్యతతోపసరణావసరత్యర్థః - అనేనాకార్యకరణమూ
 లాలజ్ఞావ్యజ్యతే || ప్రియతమృతి || అత్రప్రియసాలభ్యేకిం వాభాగ్యంనిమి
 త్తమిత్యాహకధనాద్విమర్శమూలోపితరూః || అనుమతమితి || అత్రకిమన్త్యం
 వాగురుజనానుమతిర్నాభూదితి కాన్పణ్యోక్త్యాదైన్యంధ్వస్యతే - ప్రి
 యానయనార్థంకావాసఖిప్రేష్యత ఇతిసహాయాన్వేషణేనానుభావేన
 ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణమూలోపిషాదోవ్యజ్యతే || కిమితి || ప్రసిద్ధమితి-
 స్వదుర్విసీతత్వవైభవమితిశేషః - అతస్తస్మాదానన్ధోత్ప్రేక్షాలక్షణా
 శంకేయమితిపావః || అచిరాదితి || స్వఃస్వకీయశ్చందోభిప్రాప్తాయ

గమాసీత్ || అత్రవీరశృంగారకృతయోర్హర్షయోస్సంధిః ||

౯౫ || భావశబలతాయథా || నిందంత్యద్యకులస్త్రీయఃప్రియ
 తమోలభ్యస్సుఖంకెనవాభాగ్యేనానుమతం నకింగురుజనేః
 కావాసఖిప్రేష్యతే | కింలోకస్యభవెత్ప్రసిద్ధమచిరాత్స్వ
 చ్చందమంకంకదారోత్యామి స్థిరతాకదాహృదిభవేద్యత

ప్రిగుర్మణితత్వచ్ఛందం-స్వేచ్ఛయేత్యర్థః-అంకం ప్రియస్యేతిశేషః-
 అత్రకాలాక్షమత్వలక్షణమాత్మక్యంప్రతీయతే || స్థిరతేతి - అత్రహృద
 యస్థైర్యాకాంక్షయానైస్పృహ్యలక్షణాధృతిరవధార్యతే-యాతవ్యో
 భిసరణీయవిప్రియఇత్యనేనతత్త్వనిర్ధారణాత్కికామతిరితి || అత్రలజ్ఞా
 దీనామస్తానామపిభావానామన్యోన్యోపమద్దకతయా సమావేశాద్భావ
 శబలతేత్యర్థః - అత్రలజ్ఞాపితరొణపాద్యతే - దైన్యంవిషాదేన-శంకా
 ఔత్సుక్యేన - ధృతిర్మత్యేత్యేవమన్యోన్య బాధ్యబాధక భావేనద్వంద్వ
 శోభవంతి భావశబలతాంతతోగత్వామతేరేవ ప్రాధాన్యమాదధా
 నాపరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః - తదేతదభిసంధాయాహ అత్రైతి || అ
 త్రానాదేరప్యేత్సుక్యస్యాదిత్వేనోపాదాన మన్వేషామాత్మక్యజీవిత
 త్వసూచనాన్ధమిత్యనుసంధేయం - అత్రలజ్ఞాదీనామభిసరణవిరోధిత్వా

ద్బాధ్యత్వం వితరాదీనాంతుతదబావాద్బాధకత్వమితివివేకః-నను-ప్ర
తౌశనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవరమితిన్యాయేనలజ్జాదీనాంబాధ్యా
నామనుపాదానమేవశ్రేయశ్చతినశంకనీయం - విరోధినామపిరసాదీనా
మాధికారికరసదాన్యార్థమంగత్వేనోపనిబంధనవదత్వాపితదుపాదాన
స్యన్యాయ్యత్వాత్ - తదుక్తంధ్వన్యాచారైః- వివక్షితేరసేలబ్ధప్రతి
ష్ఠేతువిరోధినాం బాధ్యానామంగభావంవాప్రాప్తానాముక్తిరచ్ఛలే
తి- అత్రోక్తభావోదయాదీనాం రాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవ
త్కదాచిదంగిత్యమప్యంగీక్రియతే-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - ముఖ్యేర
సేపితేంగిత్యంప్రాప్నువంతికదాచనేతి॥ ౯౬ ॥ భావమేళనప్రసంగా
ద్రుసమేళనమప్యదాహర్తుంప్రతిజానీతే అథేతి॥తత్రశృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ ఆసన్నశ్చితి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే(౧౮)

వ్యవప్రియః॥ అత్రోత్సుక్యాదీనాంశబలతా॥ ౯౬॥ అధర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్రశృంగారకరుణయోస్సంక
రోయధా॥ఆసన్నైషమపరాత్సవశ్చితిప్రాగభిహితఃశ్లోకః
౯౭ ॥ అధరౌద్రబీభత్సయోస్సంకరోయధా॥పీత్వామాంసో
పదంశమితిప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥ ఏవమన్యదపియధాసంభవ

మధ్యమకైశిక్యదాహరణే॥ ౯౭ ॥ బీభత్ససంకీర్ణంరౌద్రముదాహరతి
పీత్వేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకేతృతీయంకే (౩౩) అత్రోదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయో ర్విశ్రాంతిధామత్వేన చర్వణా
యాప్రథమభావి త్వాత్ప్రాధాన్యేనాంగిత్యం శృంగారబీభత్సయో
స్తదుపసాగరకత్వేనాంగిత్యమితివివేకః - అతపవోక్తంభావప్రకాశే -
రసాఃకార్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవపరస్పరం ప్రథమంయోరసఃఖ్యాతః
సప్రధానోభవిష్యతీతి - నన్వయమంగభూతోరసఃపరిపోషముప్రాప్తః
ప్రాప్తోవా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్-నన్వితీయః- ఉపసాగర్యత్వే
నాంగిత్యభంగాత్-తస్మాదయుక్తారససంకరవాచోయుక్తిరితిచేన్నైవం -
పరిపోషలాభేపికస్యచిత్ కదాచిదుపసాగరత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచారైః - సంభూతాగ్యపికసాం చదానిష్ఠపిభా

వాదిసామగ్ర్యంస్వావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపోషణీచమతాగ్ర
గోచరతాంప్రతిపద్యంతే తథాపిసచమతాగ్రస్తావత్యేవపరితుష్యన్న
విశ్రామ్యతి కింతుచమతాగ్రాంతరమనుధావతీతి - అంగంగిభావేస
ర్వత్రైయమేవభంగ్యంగీకరణీయా - తదుక్తమాచారైః గుణిక్యతా
త్వసంసారఃప్రధానమనుషజ్యతే । ప్రధానస్యోపకారే హితథాభూ
యసివర్తతఇతి॥తచ్ఛాంగత్వంస్వాభావికంరూపకాదిబలాదారోపితంచే
త్యాదివిశేషాస్త్యన్యతోద్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ ౯౦॥ అ
యంచరసోలౌకికాలౌకికభేదేనద్వివిధః - తత్తాద్యఃకదళీరసాలాదిఫలా
స్వాదజన్యానందసదృశఃకార్యశ్చ - ఇతరోబ్రహ్మనందసబ్రహ్మచారీని
త్యశ్చ॥ తత్తాద్యస్యాశ్రయమాహ అత్రైతి॥రసోలౌకికః - నాయకో
నుకార్యోరామాదిరాశ్రయోయస్యసతతోక్తః- ఏవకారత్రయాంత
రవ్యవచ్ఛేదాద్ధః-యద్యేవంసామాజికానాంపానఃపున్యేనాభినయావేక్ష

మదాహోర్యం॥ ౯౦॥ అశ్రరసోనాయకాశ్రయవివ యదివ
రంనిపుణనటచేష్టయాతథావిధకావ్యశ్రవణబలేనచసామాజి
కైస్సాత్మాద్భావ్యతే - తదాపరగతస్యాపిరసస్యసమ్యగ్భా

ణకావ్యశ్రవణకాతుకమున్నతచేష్టితంస్యాదతఆహ యదిపరమితి॥ శిల్ప
విన్నాయకాదీనాంతాదాత్మ్యవత్తిభావకః । చతుర్థాభినయాభీజ్ఞోనటో
భావాదిభేదవిదిత్సుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్య చేష్టయాభినయేనతథా
విధస్యగుణాలంకారపరిష్కృత రసోల్ల సితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్యకా
వ్యస్యశ్రవణబలేన-సమాజస్సభాతత్రసమవేతాస్సామాజికాఃరామాది
తన్మయీభవనయోగ్యమనసాః భావకప్రేక్షకాద్యపరపర్యాయాస్స
హృదయాఇత్యర్థః- సంపూర్వాదజేస్సమూహవాచినోఘృంతాత్ స
మవాయాస్సమవైతీతిరక్ప్రత్యయః - తైర్యదివరంసాత్మాద్భావ్యతేకేవ
లంస్వసంబంధిత్వేనానుసంధీయతేచేదిత్యర్థః - తర్హిపుత్రాద్వానందద
ర్శనేపిత్రాదివదత్రాప్యానందఉదేతీతిభావః- అతపవోక్తంభావప్రకా
శే- యస్తుస్థైతుష్టిమాప్నోతిశోకేశోకముపైతిచ । క్రోధేత్రుద్ధోభయ
భీదుస్సశ్రేష్ఠఃప్రేక్షకఃస్మృతఇతి ॥ నకేవలంతత్రతావన్మాత్రం-కింతు

విశేషోష్ఠస్త్రీత్యాహ॥ పరగతస్యేతి॥ భావనావిశేషాదానందవిశేషోయ
క్తవివేతిభావః॥ అథాలాకికరసస్యాశ్రయమాహ॥ అథవేతి॥ మాలత్యా
దితద్దేభ్యఇతిఅభినయవేళాయాంనటాదిసముచ్చారితేభ్యోవిశిష్టకావ్యగ
తేభ్యఇత్యర్థః- యోషిన్మాత్రప్రతీతౌనతుమాలత్యాదివిశేషాల్లేభానేత్య
ర్థః- ఏవమన్యత్రాపిప్రప్తవ్యం- స్మృత్యాగూఢేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ
విశేషస్మరణమనయోరవిసాభావములమిభ్యనుసంధేయం- ననుసామా
జికానాంశ్రూయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణస్వాభిలషితనాయ
కాస్తరణేకింప్రమాణమితిశంకనీయం- కావ్యాదౌవిశేషాణామివవక్షీత
త్వాత్-నహిమహాకవిభిర్వాక్సీకిప్రముఖైరివధ్యానదృష్ట్యా రామాదీనా
మవస్థాః ప్రాతిస్వికానిరూప్యం తే-కింతురామాదికమాశ్రయతయాపరి
కల్పస్వప్రతిభాప్రభావలభ్యాస్సర్వసాధారణాఇతి- తదుక్తంపట్నహ
స్త్రికారేణ-ఏభ్యశ్చసామాన్యగుణయోగేనరసానిష్పద్యంతఇతి- తస్మిన్

వనయాపరశ్రనిరతిశయానందజననమవిరుద్ధం॥ అథవామాల
త్యాదితద్దేభ్యోయోషిన్మాత్రప్రతీతౌ రావణాదితద్దేభ్యశ్చ
ప్రమాత్రప్రతీతౌచస్మృత్యాగూఢేన తద్దద్యోషిద్విశేష

గపి విశేషమాత్రంవిహాయ సామాన్యమేవకిమితిసోపాదీయత ఇతిసవా
చ్యం-విశేషోపాదానేనైవశోత్యూణామాస్వాదనంభవాత్-తదుక్తం-
శ్రీజతాంస్పృత్యైవైర్వద్వద్బాలానాంద్విరదాదిభిః । స్వేచ్ఛాహిస్వద
తేతద్వచ్ఛోత్యూణామన్జనాదిభిరితి- యోషిద్విశేషేణేతినాయకనయ
నాంతావలోకననిర్వేదాదీనామప్యవలక్షణం- యోషిన్మాత్రేణరసని
ష్పత్యేరభావాత్-నను భవంతునామస్మృతాః స్త్రీపుంసాదయః కథంతై
రసనిష్పత్తిఃకథంవారసస్యసామాజికాశ్రయశ్చమితిచేత్- ఇదమత్రా
నుసంధేయం-సామాజికాస్తావత్పూర్వం లౌకికనాయకాసురాగాద్యను
మానేనసంస్కృతహృదయాః కావ్యాదితద్దమహిమ్నారామాదీనా
మాన్యాత్సామాన్యసంబంధిత్యైవభావయంతి- తేచభావిలాభావకమనోం
గణేవర్తమానపదవభాసంతే-తదుక్తంభర్తృహరిణా । శబ్దోపహితరూ
పాంస్తాఽబుద్ధేర్విషయతాంగతాః॥ ప్రత్యక్షమివకంసాదీనాధనత్వే

నమస్యతథితి-కంసాదీనాం ప్రత్యక్షరూపమి వశబ్దోపహితరూపమప్యర్థక్రి
యాకారీత్యర్థః-నవసీతారామాదీనాంస్వస్తీ పుంసతయాభావనాద
నౌచిత్యం-తేహంజనకదశరథతనయత్వాదివిశేషపరిత్యాగేన స్త్రీపుంస
మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్-తేవస్త్రీపుంసాదయోలొకికా
వీవ కావ్యాభినయముభేవవిభావాదివదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్తభావకై
ర్భావ్యమానాస్సంతోముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబిం
బితాస్సమాజికనిష్ఠాభవంతి-రత్యాదయోపిలొకికావీవై వంవిధాస్సం
తఃస్థాయీభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి-తేమివిభావాదయస్స
ర్వేపిచిత్రతురగన్యాయేనసమ్యక్స్థిధ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివిలక్షణ
చర్వణాదిశబ్దవాచ్యా లొకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాదలొకికావీవ-తన్ని
ష్పాద్యత్వేనా లొకికస్యరసస్యసామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితస్థాయి

జానుకార్యేణసామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధం|నటస్యాను
కరణమాత్రపరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా|తస్యభా
వకత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ | అనుభావాదీనాం
ప్రకాశనంతుశిక్షాభ్యాసపాటవేనైవఘటతే| రసాదీనాంప
రస్పరవిరోధేపికవిప్రాధోక్తి సమాశ్రయణేనైకత్రసమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్మిన్నధ్వేషృద్ధసంవాదఃప్రకర
ణాంతేవక్ష్యతే|తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపినవి
రుద్ధమితి-అపిశబ్దఃపూర్వోక్తలొకికపక్షంసముచ్చినోతి-నపునరలొకిక
వ్యైవాశ్రయాంతరంఅసంభావితత్వాత్-ఆశ్రయాంతరమాశంకమా
నస్తావదేవంప్రప్తవ్యః-ఆశ్రయఃకిమనుకార్యోనుకర్తావా-నాద్యః-అతీత
త్వాత్-నద్వితీయిత్యాహనటస్యేతి|అనుకరణమాత్రపరతయా అభిన
యాభినివిష్టచిత్తత్వేన-ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యగుసంధానా
త్సామాజికత్వమనుభవతోనటస్యానందపరాధీనస్యకథమభినయప్రకాశ
నమతఃఅహఅనుభావాదీనామితి|ననుతత్రతత్రరసాంతరసమాజేశోనకధం
ప్రకృతరసభంగహేతురతఃపారసానామితి|అపిశబ్దాదవిరోధేకిమువక్త
వ్యమితిశావః-ప్రాధోక్తి సమాశ్రయణేనేతి-రసానామిధోవిరోధోస్తు

మావాకస్యచిదంగిత్వాంగీకారేణేతరేషాంపరిపూమా భావాన్నాస్తివిరో
ధఇతికవిసమయాశ్రయణాదిత్యర్థః-తదుక్తంధ్వన్యాచారైః-అవిరోధీ
విరోధీవారసోంగిరసాంతరేపరిపూషంసనేతవ్యస్తదాస్యాదవిరోధీతేతి-
నకేవలమవిరోధఃప్రత్యుతతథావిధేవిషయేసహృదయానాంప్రహ్లాదాతి
శయపవేత్యపితత్రైవోక్తం॥౯౯॥ఏకత్రప్రబంధేవావాక్యేవారసవిరోధ

జెశోనవిరుద్ధః॥ ౯౯॥విరోధక్రమఃశృంగారతిలకైకధితః॥శృం
గారబీభత్సరసాతథావీరభయానకా॥ రౌద్రాద్భుతౌతథా
హాస్యకరుశౌవైరిశౌమిధః॥ రసాన్రసోత్పత్తిరపిమతా ॥ త
థాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరు
ణోరౌద్రకర్మణః॥అద్భుతశ్చతథావీరాద్బీభత్సాచ్ఛభయా
నకః॥ ౧౦౦॥ వ్యభిచారిభావానాంతత్తన్రసానుగుణ్యమేవం
ప్రతిపాదితంశృంగారతిలకే॥తథాహి ॥ శంకాసూయాభ
యంగ్లానివ్యాఽఽశ్చింతాస్తృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్తయ
వేగాప్రీతోన్మాదౌమదస్తథా ॥ విషాదోజడతానిద్రావహి
ఞ్ఞాచావలంబృతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాఃశృంగారేవ్య
భిచారిణః॥ శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వపోన్మానిస్తదైవచ ।
శంకాసూయావహిఞ్ఞాచహాస్యభావాభవంత్యమి ॥ సం
త్రాసోఽపరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే । అపస్సారోవి
షాదశ్చభయంరోగోమృతిర్మదః । ఉత్సాహశ్చైతివిజ్ఞేయాభా
వాబీభత్ససంభవాః॥ అవేగోజడతామోహూహర్షణంవి
స్తయఃస్తృతిః । ఇతిభావానిబద్ధవ్యారసజ్ఞైరద్భుతైరసే॥దై

క్రమంసమృతివ్యాజేనాహాశృంగారేతి॥ప్రసంగోఽచ్చృంగారాదిభ్యాహ
స్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి ॥అత్రబాహ్యార్థసంబంధస్యయాధా
యోగంసత్త్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసోవికారవిశేషాఃశృం
గారాదయః ఏతేభ్యపవసత్త్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమా
వాపోద్ధారసహితేభ్యోహాస్యాదయఉత్పద్యంతఇతినారదాదయః - వా
సుకినోక్తోవిశేషోభావప్రకాశేద్రష్టవ్యః ॥ ౧౦౦ ॥ అధవ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా॥ ౧౦౧॥ అధరస
వదాద్యలంకారవిచారమారభతే॥ రసభితి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రధానభూ
తభిత్వార్థః- సంపూర్ణఃస్వస్వవిభావాదిసామగ్రిపరిపుష్టః-రసాంతరమం
గభూతం-మహాకవిప్రసిద్ధ్యేతి-అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభా
వేనరసత్వాభావేపిమహాకవిభీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

న్యంబంతాతథాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాత్పుతిః । వ్యాధిశ్చక
రుణేవాచ్యా భావాభావవిశారదైః ॥ హేర్షోసూయాతథా
గర్వఉత్సాహలూమదఏవచ । చాపల్యముగ్రతాచెతిరౌద్ర
భావాఃప్రకీర్తితాః । అమద్వఃప్రతిబోధశ్చవితరోగధమతిర్భృ
తిః । క్రోధోసూయాధసంమోహఆవేశోపహర్షణం । గ
ర్వోమదస్త్రోగ్రత్వంభావావీరభవంత్యమీ॥ ౧౦౧॥ రస
స్వర్వోపిసంపూర్ణస్తీరోధతైరసాంతరమితి॥ భారతీయోక్త
ప్రక్రియాయాయద్యప్యేకఏవరసస్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
తససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్రరసాదేరప్రాధాన్యరసవ
దాద్యలంకారాభవంతి । అచ్యంగత్వేనరసనిబంధనెరసవద
లంకారః । భావనిబంధనెప్రయోలంకారః । రసాభాసభా
వాభాసనిబంధనెఊర్జస్విదలంకారః । భావశాంతినిబంధనెస
మాహితాలంకారః । తథాభావోదయాదయోపి । ఎతదలం
కారసర్వస్వప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్త్వ
శమననిబంధనెరసవత్ప్రయోర్జస్విత్యమాహితాని । భావోద
యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చవృధగలంకారాభి
తి । ఎతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి॥ ౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవరసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవినిశ్చి - తత్ర
త్యాదినా॥ అత్రరసవదలంకారసోదాహరణంయథా॥ అయంసరశనో
త్కర్షిపీనస్తనవిమగ్దనః । నాభ్యూరుజఘనస్ఫూర్ణినివీవిస్రంసనఃకరః॥ రణ
భువివతితంభూరిశ్రవసోభుజం దృష్ట్యాతత్ప్రేయసీనామయంవిలాపః -
అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్చంగారోలంకారతామాపద్యతే

విచమన్యదప్యదాహార్యం॥ ౧౦౨॥ అధప్రతిపత్తిసాకర్యాగ్ధంరసస్వరూపం
 పంక్తికత్రయేణసంగృహ్ణోతి॥ గుణేతి॥గుణాలంకారగ్రహణంవృత్తిరిత్యా
 దీనామప్యవలక్షణాగ్ధం- తేషాంశ్రియాగంపఞ్చాకృతపరికరోవిశిష్టకా
 వ్యప్రతిపాదితవిభావాద్యభివ్యక్తభివ్యక్తః - అతపవస్సురన్నుత్పద్యమా
 నఃప్రాచుర్భావోరసోన్ముఖత్వంయస్యసతధోక్తః- భావవిభవోరత్యా
 దిష్టాయభావవర్గః - ప్రధమంతావలాగ్వాభినయాభినిష్టస్యసామా
 జికస్య రసప్రాచుర్భావసమయేనపేరామాది ప్రతీతిదార్ఢ్యముత్పన్న
 తే- తతస్సామాజికానుకార్యహృదయయోరబేదప్రతీతిః-తతస్సామాజి
 కహృదయంస్పృశగీలాదినానావిధనాట్యధర్మేషునిమజ్జతి- తతోవేద్యాం
 తరమతిర్విగళతి - తదాసేమలౌకికోరసోయోగివేద్యబ్రహ్మనంగసదృశ
 స్స్వయమేవచర్వణాస్పదంభవతి- యదాహుః- పార్యావగధృగా
 నా తతస్సంపూరితేరసే తదాస్వాదభరై కాగ్రోహృద్యశ్యంతర్ముఖః

గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవస్సురత్ప్రచుర్భా
 వఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః॥ సుఖంవాదుఃఖంవానివిడయ

జ్ఞాన॥తతోనిర్విషయస్యాస్యస్వరూపావస్థితోనిజః॥వ్యవృత్తేష్టోదనివ్యం
 దోయేనతువ్యంతియోగినశ్చతి । తదేవత్సర్వంమనసేనిధాయాహా త్రమ
 గళితవేద్యాంతరమతిరితి- ఇయాంస్తువిశేషః - బ్రహ్మనంగానుభవేవే
 ద్యాంతరంకించపినస్ఫురతి- రసాస్వాదేతువిభావాదివ్యలరిక్తవేద్యాంత
 రనిరానశ్చతి - తద్వివిభావాదిప్రతీతావఖండానందానుభవః కథమితిచే
 త్సత్యం- ద్రాక్షామధూకబిజ్జారకాక్షరైస్సహరూషకైః । తుల్యాం
 లైఃకల్పితంపూతంశీతంకర్పూరవాసితం । పానకంపంచసారాభ్యండా
 హతృష్ణానివర్తకమిత్యైతలక్షణనానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యా
 యేనేతిబ్రూమః॥సన్వాసందమూలేశ్వ॥ గారాదావస్తునామసుఖాస్వా
 దః-శోకమూలేపునఃకరుణేకధమేతదిత్యాశంక్యానుకార్యవిషయేయమా
 స్వాదవైచిత్రీనసామాజికవిషయేత్యాహ సుఖంవేతి ॥ అత్రాస్యహ
 త్రస్యశాటకంవయేతిన్వాయేనభావినీం వృత్తిమాశ్రిత్యలౌకికోరత్యాది
 భావశ్లేషభంగ్యాభావవిభావశబ్దేనోచ్యతే - అయంయూనోఃస్త్రిస్సం

సయోస్సుఖం లోకికం శృంగారాదౌచుఃఖంకరుణేనిబిడయతు దృఢంకరో
తు - యేషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతేమనోముకురేవర్ణ
నీయ తన్తయీభవనయోగ్యతా తపవహృదయసంవాదభాజ సహృద
యాశ్చత్యుక్తలక్షణేసహృదయేతుపూర్ణః పూర్వోక్తరీత్యావిభావాదిస
ముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః- రసభరఃపూర్ణస్యభారత్వం యుక్తమేవేతిభా
వః- అమందానందాత్పాబ్రహ్మేనందశ్చవనిరతిశయసుఖస్వరూపఃపరిణమ
తి। ననుయద్యయమానందాత్సకః కథంతర్నిభావకానాంకరుణాత్సకకా
వ్యశ్రవణేతథావిధాశుభారావిర్భావశ్చితీచేనైషదోషః-సంభోగస
మయేస్త్రీణామధరదంతనాదౌకృత్రినుదుఃఖానుభావసీతాగ్రవదతా
పుష్పవత్తైః- సుభేషిదుఃఖవదుపచారఃకుట్టమితమితల్లక్షణాత్ - యద్య
స్యాపిసహజదుఃఖాత్సకత్వంస్యాన్నకోపిసామాజికస్త్రస్త్రస్తవత్తత-తత
శ్చకరుణైకరసానాంరామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్స్యాత్ - త

తుయూనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్కాపరిణమతిపూ
ర్ణోరసభరః॥ ౧౦౩॥ రసోవాక్యార్థస్సన్నిలసతిపదార్థాఃపు

స్తాస్త్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాత్సకత్వమేవేతినిరవద్యం-ననుర
సాస్వాదవిశేషాభావాత్కథంనవధావిభాగశ్చితీచేత్సత్వం- యతైకస్య
బ్రహ్మేనందస్యచంద్రకాంతసోపానపక్షిప్రతిబింబితచంద్రబింబవదు
పాధిభేదాదనేకధాకల్పనంతద్వగతాపివ్యంజకవిభావాదిభేదాద్వస్తుత
ఏకస్యాపినానాత్వమితివేదితవ్యం॥ ౧౦౩॥ అదైవంవిధోరసఃకావ్యా
దాశేనకారణేనప్రతీయతశ్చత్యాకాంతాయామాహ॥రసశ్చలి॥ వాక్యార్థ
శ్చితీ - కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసవైవప్రధానత్వాదితిభావః - తదు
క్తం- కవేర్నివక్షయాయత్రప్రాధాన్యంపరికల్ప్యతే । భవేత్సప్రవవా
క్యార్థశ్చితీర్ణియతేబుధైరితి-నచాస్యపదార్థసంసర్గాదిరూపవాక్యార్థవ
స్తుతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి-అభిధానక్షణయోరతా
నవకాశాత్-తాత్పర్యవిశేషస్తువ్యంజనాంతర్భూత ఏవేతిప్రతిపాదితం
కావ్యప్రకరణే- అతోయంవాక్యార్థోవ్యంగ్యఏవేతివేదితవ్యం - అమీర
సవ్యంజకా విభావాద్యాఃపునఃపదార్థాః యద్యపివిభావాదీనాంస్వస్వ

వాక్యాపేక్షయావాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీవాసాత్వికోవాపిసం
చారీవాక్వచిత్త్వచిత్ । భావోవాక్యార్థతామేతితత్తద్భావవిశేషతత్త
త్యాదివా- తథాపిరసంప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వాత్పదార్థవ్యవహారః
ఏవంచపదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీనస్పృణతయారసోవా
క్యార్థస్థానీయభితినిమగ్నః ॥ రసంప్రతివిభావాదీనామవాంతరవ్యా
పారత్వంనిర్వహతి యస్మిన్మతి ॥ ఉచితాంవిశ్రాంతిందధతి- కారకజ్ఞా
పకభావవైలక్షణ్యేనవ్యంజనధ్వననచర్వణచమతా-రాదిశబ్దవాచ్యరస
గోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్వంభజంతభిత్వార్థః - అతపివోక్తంలాచనే
విభావాదిరత్రనజ్ఞాపకోనాపికారకః- అపితుచర్వణోపయోగీతి-అతపి
వాలాకికత్వ మస్యేతిభావః - ఏతచ్ఛాఘటితఘటనసూచకేన కిలశబ్దే
నద్యోత్యతే । అతభితి విభావాదివిశ్రాంతిర్భిత్వార్థః - భావాఃస్థాయిభా
వాపవక్రమేణాంకురితకందళితపల్లవితత్వాదిరూపేణసముదితోన్యోన్య

నరమివిభావాద్యాయస్మిన్కలదధితివిశ్రాంతిముచితాం । అ
తోభావాపవక్రమసముదితాన్యోన్యవిభవారసేభావంబిభ్ర
త్వధచపటతాంతంతవభవ ॥ ౧౦౪ ॥ భావేస్థాయినివర్ధమాన

విభవఃస్వస్వపరిసోషోయేషాంతే క్రమసముదితాన్యోన్య విభవాః-య
ద్య ప్యన్యోన్య శబ్దకర్తృవ్యతీహారేద్విర్భావితః - తథాప్యాచి
త్యాదుక్తార్థేయోజనీయః - అధచవిభావాదిసన్నిధానానంతరమేవేత్య
ర్థః-చోవధారణే- అనేనవ్యంగ్యవ్యంజకయోరసవిభావాద్యోరస్త్యేవ
క్రమః- కింతుశతపత్రపత్రశతవ్యతిభేదవదాశుభావిత్యాన్నసంలక్ష్యత
భితిసూచితంభవతి - రసేభావంబిభ్రతిపూర్వంవాసనామాత్రవస్థా
యినఃస్థాయిసోవిభావాదిమహిమ్నూరసాత్కనాపరిణమంతి-రసాదిశబ్దప్ర
తిపాద్యత్వంచభజంతభిత్వార్థః ॥ తత్రదృష్టాంతమాహపటతాంతంతవభ
వేతి॥తదుక్తం॥యథాహితంతవోవేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాఃపటా
త్కనాపరిణతాఃపటవాచ్యాభవంతి॥ తదైవస్థాయిసోభావావిభావాది
భిరన్వితాః । రసాత్కనాపరిణతారసవాచ్యాభవంతితభితి ॥ ౧౦౪ ॥ అధని
ర్వేదాదీనాం రససోషకాణామవస్థానక్రమమభిదధానఃప్రతిపత్తిదా

ధ్యాన్తంపూర్వోద్ధమేవరసస్యాశ్రయంస్తారయతి భావఇతి || పద్ధమా
నవిభవేవిభావాదిభిఃతిభావః-యథాద్భవేకల్లోలాఉత్పద్యంతేవిలీయంతే
చతద్వర్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయోనిమజ్జంత్యున్నజ్జంతేచేతిభా
వః- తదుక్తం-మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లోలాస్తేయథాద్భవే | తస్యోత్క-
ర్షంవితన్వంతియాంతితద్రూపతామపి | తథాస్థాయినినిర్మగ్నహృన్మ
గ్నావ్యభిచారిణః | పుష్టంతిస్థాయిసంస్వాంశ్చతలనయంలిరసాత్మతామి
తి||తతఃకిమతతహ నిర్వేదేతి|| నిర్వేదాదీనాముపభోగేనచరవ్యణయాభా
వితఉత్పాదితఃనిజః స్వగోచరత్యర్థః - స్వస్వాభిన్నస్యాపిస్వరూప
స్యస్వేనైవవిషయీకరణసంభవాత్-యదాహుః - ఆత్మానమాత్మస్య
వలోకయంతమితి- తథాభూతస్సద్వదాతిరేకోలోకికచమతాగ్రాత్మా
యస్యసతథోక్తస్స రసోఽగ్రహణం దాత్మకోభవతి - అయంచలోకే
స్యాత్ లోకికశ్చేదిత్యర్థః- అనుకార్యేరామాదావేవనాన్యశ్ర- నాట్యే

విభవేరత్యాదికై సింధువత్కల్లోలా ఇవసంభవంతివిలయం
చాయాంతిభావామహుః | నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
స్వాదాతిరేకారసోలోకేస్యాదనుకార్యవివకధితోనాట్యేతు

తులనాంశిక శ్చేదిత్యర్థః-సామాజికేకధిత్యితి- అశ్రరసోనాయకాశ్రయపీ
వేత్యత్రేతిశేషః- అతఏవోక్తంలోచనే- సచనవ్యతిరిక్తమాథారమపే
క్షతేకింత్యనుకార్యాభిన్నాభిమతేన ర్తకేఆస్వాదయితాసామాజికః- తె
ననాట్యవివరసానామనుకార్యాదిష్వితి-ఉక్తంచశారదాతనయేన-వ్యా
పారేణచకావ్యస్యతదీయాభినయేనచ| రసాత్మత్వంసీయమానఃస్థాయీ
స్వాద్యత్వమేష్యతి - సామాజికాదిరేవాస్యరసస్యాశ్రయఉచ్యతే| ర
సస్యవర్తమానత్వాన్నానుకార్యస్యసంభవః | అను
కార్యస్యరామాదేకాలాతిక్రమదర్శనాత్ | నాతిక్రాంతానుకార్య
స్యరసోద్భవనయాకవి|| బధాతికావ్యంయత్తస్మాద్రసస్సామాజికా
శ్రయఇతి-కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితంనతుముఖ్యమిత్యా
హుః|తదుక్తంమహిమపాధ్యాయసరహరిసూరిణా - ఏవంసామాజిక
సమవేతతాంరసస్యాంగీకృత్యా లోకికతావద్ధితా పరమాద్భుతఃపునఃపరి

పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్యాస్యరసస్యాధికర
ణచింతాకుతోవా నసత్వానంతానందాత్మకేప్రిహ్మణ్యపిపదమాసాదయే
దితి-విచారచతురైరసాదికపభిరనాధారోరసస్సమాజితైఃపరంచర్వ్య
తే విభావాదిభిఃపరంవ్యజ్యతే- యోగిగవ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్యయో
గిమనోవాససంవాదవత్సమాజితాధికరణర్పారోహాపి సహ్యతత్త్వా
దిభిర్వ్యక్తిభిఃప్రతిపాదితమసధికరణత్వమేవసిద్ధాంతః- అతఏవాయంబ్ర
హ్మీనందపవ- ఇయాంస్తువిశేషః-ప్రహ్మీనందోయోగగవ్యః - అయం
తువిభావాద్యనుసంధానగవ్యతే- ఇదమపితేనైవోక్తం- సర్వత్రైవై
వానందవ్యక్తిర్లౌకికంసుఖమితివ్యవస్థీయతే - అలౌకికవిభావాద్యభి
వ్యక్త్యాకవిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనుసారదలౌకికోసంధిం - కన్యతే-
నానావిధవిమలకర్మనిర్మలాంతఃకరణేషుశమదమాది సాధనసంపన్నేషు

సామాజికే ॥ ౧౦౫ ॥ ఇతివిద్యానాథకృతప్రతాపగుర్య
శోభాపణైలంకారశాస్త్రైరసప్రకరణంసమాప్తం. ****

శ్రవణమననదిభ్యాససపరేషుపరమయోగిషు నిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్య
క్త్యాబ్రహ్మేతిపరమాత్యైతీశ్వరఇతిశబ్ద్యతఇతి - ఉక్తంచస్వాత్మయోగ
ప్రదీపే - యాస్థాయీభావరతిరేవనిమిత్తభేదాచ్చృంగారముఖ్యసవనా
ట్యరసీభవంతీ । సామాజికాంతసహృదయాన్నటనాయకాదీనానందయే
త్సహజపూర్ణరసోప్తిసోహమితిసంతృప్తిః ॥ ౧౦౫ ॥ *****



ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహిమహిమభ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజననవిద్యస్యవిద్యస్త్రణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్యామి సోమపీఠినావరచితే
ప్రతాపగురీయవ్యాఖ్యానే రత్నపణాఖ్యానే
రసనిరూపణంనామచతుర్థంప్రకరణమ్.



శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుక్మిణీ - సవ్యాఖ్యానే.

దోషప్రకరణమ్. — ౫.

రసనిరూపణానంతరంతదుపసాగర హేతుభూతగుణాలంకారనిరూపణైప్రసక్తేపితదుల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసంగమయక ప్రతిజానీతే అధితి॥ గుణానామిత్యలంకారాణామప్యవలక్షణం - సమ్యగితి అన్యథావివేకమాత్రస్య ప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః ॥ తత్రదోషసామాన్యలక్షణమాహ దోషఇతి ॥ రసాపకర్షద్వారాకావ్యాపకర్షహేతు

అథకావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరంతదుపసాగరహేతునాంగుణానాం సమ్యగ్వివేకాయదోషానిరూప్యంతే॥ తత్రదోషసామాన్యలక్షణం॥ దోషఃకావ్యాపకర్షస్యహేతుశ్చబద్ధగోచరః॥ శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహేతునామపిదోషానాంశబ్దగతత్వేనఅర్థగతత్వేనచద్వైవిధ్యం॥ శబ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచద్వైవిధ్యం॥ ౧॥...తత్రపదగతదోషాఃకథ్యంతే ॥ అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థంనిరర్థకం॥ నెయాథంమృతసంసాగరం సందిగ్ధంచాప్రయోజకం॥ క్షిప్తంసూత్రార్థకం॥ గ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం॥ అవిమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతికృతృథా॥ అగ్నిలంపరుషంచేతిదోషస్సప్తదశస్త్వైతాః॥ ౨॥ ఎహంస్వరూపనిరూప్యతే॥

దోషఇత్యర్థః - అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే । ముఖ్యార్థహతిర్దోషఇత్యాదినా - శబ్దార్థగోచరఇత్యేతద్విభాగపరం ॥ ౧ ॥ అత్రరసాదిప్రతీతే ర్విభావాద్యర్థమూలత్వా ద్విభావాదేశ్వవాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాంచపదార్థత్వాత్ప్రధమభావితయా తేషాం తద్దోషనిరూపణంప్రతిజానీతే- తత్రపదగతదోషఇతి ॥ ౨ ॥ యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణ

మాహా॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావామ్నాతమపికవిభి
రసాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంశాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః- మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహఃప్రతిపాద్యతే॥ స్వసం
కేతప్రసిద్ధార్థమితి- సంకేతమాత్రాగ్రహీతార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతస్సంసా-
రోన్యాకరణకృతోయస్మాచ్ఛ్చ్యుతసంసారం॥ విశేషవిధాయకంనభవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే॥ ప్రకృతానుప
యుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యతే ॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదుచ్యతే॥ పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిరర్థకము
చ్యతే॥ స్వసంకేతప్రక్షప్తార్థంనెయాధంపరికీర్త్యతే ॥ శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధంయచ్ఛ్చ్యుతసంసారముచ్యతే ॥ సందిద్ధంత
వృతంయత్సాన్యత్సందిద్ధార్థప్రతీతికృత్॥ తదప్రయోజకంయ
త్సాన్యదవిశేషవిధాయకం॥ క్షిప్తంతదగ్ధావగతిద్వారమూరాయ
రోభవేత్ ॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థేగూఢార్థంపరికీర్త్యతే॥
పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధంప్రామ్యముచ్యతే ॥ యద్రూ
డిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీతికముచ్యతే॥ అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం॥ విపరీతార్థగ్రహీత్యస్మాద్విరుద్ధమలికృత్వతం ॥
అస్థిలంయదమాంగశ్యజగుప్సాప్రీడధీకరం ॥ పరుషంనామ
తద్యత్సాన్యద్విహితంపరుషాక్షరైః॥ ౩ ॥ అత్రవనవృత్తీనాం
శస్త్రస్త్రీణాంవచనెషుదోషాఃకదాపియంతే॥ అప్రయు
క్తంయథా॥ విముఖాదైవతాస్సర్వైతేనోదుశ్చ్యవనాదయః॥

తీత్యవిశేషవిధాయకం ॥ గూరమూరాఅతిదూరావ్యవహితైత్యర్థః ॥ ఆ
ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థంసదప్రసిద్ధార్థేప్రయుక్తంతనూఢార్థ
మిత్యర్థః - ఏతదేవనిమాతార్థమితికేచిత్ ॥ రూఢఃప్రసిద్ధేప్రచ్యుతం
రూఢిప్రచ్యుతం- అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే॥ అవిమృష్టఃప్రాధాన్యే
నాన్నిష్టోవిధేయాంశోయత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశంతదేవాహగుణీభూ
తవిధేయకమితి॥ శిష్టంస్పష్టం॥ ౩ ॥ యథాయోగముదాహరతి॥ విముఖాఇతి

దైవతాత్మి - బృహదారకాదైవతానిపుంసివేత్యమరః - మస్మహశ్చ్యవ
 నోమునిరస్యేతిమచ్ఛ్యవనశ్చంద్రః - గృహేణపత్నా గృహైర్వామేధం
 తేసంగచ్ఛంతశ్చగృహమేధినోగృహస్థాఃతత్పత్నోగృహమేధిన్యః - గృ
 హాపత్న్యాంగృహేపిచ | దారేష్వపిగృహాః | జాయాధగృహిణీగృహా
 ఇతివిశ్వామరహలాయథాః - మధ్యసంగమేచేత్యస్తాద్ధాతోన్ణినిప్రత్య
 యః || అత్రదైవతమచ్ఛ్యవనశ్చయోర్యథాక్రమంలింగానుశాసనశబ్దా
 నుశాసనామ్నాతయోరపికవీనామనాదరాద్భుత్యమిత్యాహ అత్రైతి ||
 ఏకైకోదాహరణవివత్తాయాంపదదోషన్వయమేతత్ - సముదాయవి
 వత్తాయాంతువాక్యదోషోయం - విరోధినోదుశ్చ్యవనాదిదైవతాత్మిన్య

అరణ్యగృహమేధినోయైర్వయంహంతకల్పితాః || అత్రదై
 వతాత్మిపుంలింగప్రయోగః | మచ్ఛ్యవనశ్చంద్రః ప్రచరత్స్వన
 కవిభిర్నప్రయుక్తః || ౪ || అపుష్టార్థంయథా || వృథాష్టార్థార్థ
 బాహూనామమిషామిదృశాందశాం | కథంసహామహేధి
 న్నిక్కరినంహంతజీవితం || అత్రవృథబాహుద్వయానామితి
 వివక్షి తెఅష్టార్థార్థబాహూనామిన్యనుపయుక్తం | ఎతదేవా
 విమృష్టవిధేయాంశసోదాహరణం | బాహుద్వయస్యవైయ
 థైవిధేయతస్యోపసర్జనత్వంప్రతీయతే || అసమర్థంయ

క్తేసమాసవోషః - అప్రయుక్తాదీనాం త్రైవిధ్యస్యాపికావ్యప్రకాశకా
 రాదిభిరంగీకృతత్వాఽఽతిప్రప్తవ్యం - ఏవమిత్తరత్రాపి యథాసంభవ
 మూహనీయం || ౪ || వ్యర్థేతి || అష్టార్థార్థంద్వయంతద్విశిష్టాబాహవస్తుభో
 త్తాత్మినుధ్యమవదలో పీసమాసః - జీవితమితిధిశ్చబ్జయోగేద్వితీయా - త
 స్య నిత్యవీపుయోరిత్యాభీత్యైద్విర్భాసః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం
 దర్శయతి అత్రైతి || ఉదాహరణలూఘవమాహ ఏతదేవేతి || వృథ బా
 హుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అత్రదుర్దశాప్రస్తాచేబాహుద్వేనేన
 విధేయస్యవైయర్థస్యాన్యపదార్థప్రధానబహుప్రీహివర్తిపదార్థత్వే
 సగుణీభావావవిమృష్టవిధేయాంశాభ్యోదోషిత్యర్థః || ౫ || విహాయేతి ||
 అత్రాంబుధరశబ్దస్యసముక్తేశాస్త్రప్రసిద్ధిరేవనతువాచకశక్తిః అతో

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రైతి ॥ ౬ ॥ లాఘవార్థమనర్థ కాదివక్తుప్రయమే
కేనన్తోకేనోదాహరణి విహాయచేతి ॥ అత్రవై శబ్దవ్యత్యసృకస్యచిదవ్య
ర్థస్యాన్వయాభావాత్పాదపూరణమాత్రప్రయోజకత్వేననిర్ధకోవై శ
బ్దభిత్వాహ అత్రవైభితి ॥ అత్రవాక్యసంభేదైర్వకల్పితత్వాదాయా
దేశాభావః - యమకేషునిర్ధకంనదోషభిత్వక్తం హేమచంద్రేణ ॥ వ్య
త్యస్తనవేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన వనప్రతీతిర్లక్షణయేతివక్తవ్యం - త
స్యాంచకుశలాదివన్నరూఢిర్నిమిత్తం - నాపి గంగాయాంఘోషభిత్వాది
వత్ప్రయోజనం - కింతుస్వసంకేతమాత్రం - అతస్తత్ప్రాశక్త్యేయంలక్ష

ధా ॥ విహాయవసుధామేనాంచతురంబుధరావృతాం । క్విసు
గంభీరమస్తాకమరణ్యవ్యసుఖాస్థితిః ॥ అత్రజలభివరత్వేనాం
బుధరపదమనమర్థం ॥ ౬ ॥ అనర్థకనైయార్థమ్యతసంసారసం
దిద్ధానియథా ॥ విహాయచగృహంస్తాన్వైవ్యత్యస్తనవవృత్త
యః । కదాభవిష్యతేవాసఃకటకేషుమహీభృతాం ॥ అత్రవై
భితినిర్ధకం । వ్యత్యస్తనవశబ్దేనవనప్రతీతిస్సస్వసంకేతమా
త్రాయితైవినైయార్థకం । భవిష్యతభితిభవతేరాత్మనేపది
త్వంశబ్దశాస్త్రవిరుద్ధమిచ్యుతసంసారం । మహీభృతాంక
టకేషువాసభిత్వేనైవరాజ్ఞానగరేషువాసఉచపర్వతానాం
నితంబెష్వితిసందేహాత్సందిద్ధం ॥ ౭ ॥ అప్రయోజకక్షిప్తైయ
థా ॥ హంతవర్తామహవబ్రహ్మనాత్ప్రాచలాత్మను । న

ణోపేక్షణీయా ॥ నిరూధాలక్షణాఃకాశ్చిత్వామధ్యైదభిధానవత్ । శ్రీ
యంతేసాంప్రతం కాశ్చిత్కాశ్చిన్వైవత్వశక్తితః - భిత్వాచార్యైస్త
స్యానిషిద్ధత్వాత్ ॥ అతోనేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ వ్యత్యస్తనవ
శబ్దేనవనప్రతీతిస్సస్వసంకేతమాత్రాయితైతి ॥ ప్రాప్త్యర్థస్యైవభవతే
రాత్మనేపదిత్వం నసత్తార్థస్యేతివైయాకరణాః - అతోస్యమ్యుతసం
సారత్వమిత్యాహ భవిష్యతభితి ॥ సందిద్ధమభినీయదర్శయతి మహీభృ
తామితి ॥ అత్రభృతాపాలనధారణార్థత్వానుశాసనం కటకంవలయే
సానారాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానంచసందేహబీజమిలిబావః ॥ ౭ ॥

హంతేతి॥ వ్యతగ్రమేణలక్షణంయోజయతి అత్రైత్యాదినా॥౮॥శోణి
తేతి॥ గ్రామ్యప్రయుక్తాపామరవ్యవహారమాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః- వి
పూర్వస్యదగ్ధశబ్దస్యనిపుణార్థత్వాద్దాహంప్రత్యవాచకత్వాదన్యార్థమి
త్యాహ విదగ్ధేతి॥౯॥ అప్రతీతికముదాహరతి మనూపదేశాఇతి॥యథా

భస్మదశనారాతిభ్యజాగ్రజవిరోధిమ॥ అత్రనభస్మదశనా
స్ఫుర్పైహేమరాతిర్గరుడఃసవిపధ్యజోయస్యేతివిష్ణుస్తస్యా
గ్రజఇంద్రస్తస్యవిరోధిమపర్వతేషి త్యర్థప్రతీతేరతిహార
త్వాత్క్షిప్తంపర్వతేషువర్తనందుఃఖావహమితిప్రకృతేవబ్ర
హ్మటానాత్పక్వ చలాత్సస్వతిపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకః॥౮॥గూఢార్థగ్రామ్యాథాన్యాథానియథా॥
శోణితాబ్జదృశఃకామంశ్యామగల్లకటిస్థలాఃవిదగ్ధహృదయా
శ్మికవహ్నినారాజకన్యకాః॥ అత్రశోణితశబ్దస్యరుచిప్ర
సిద్ధస్యపాటలవర్ణపరత్వేనప్రయోగగూఢార్థంగల్లకటిశబ్దౌ
కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తాః । విదగ్ధహృదయా
ఇతివిశేషణవిదగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం॥ ౯ ॥
అప్రతీతికంయథా॥ మనూపదేశాఃకర్వగతాఃకులాచారైర్విరు
దీరితాః॥ అత్రమనుశబ్దోమంత్రపరత్వేనమంత్రశాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధఇత్యప్రతీతికం॥ ౧౦॥ విరుద్ధనతికృత్యథా॥ అంబి
కారమణస్యాంఘ్రిసేవావ్యర్థాకధంభవేత్ । రాజ్జామకా
ర్యమిలాణాంవినాశంసముపేయమాం॥అత్రాంబికారమ
ణశబ్దాన్యత్యసంభోగకారిణః ప్రతీతిః।అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషుమితాగ్రీణితిప్రతీతిః।వియోగదుఃఖపరతయాప్రయు

లోకమాత్రప్రసిద్ధంగ్రామ్యంతథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికమి
త్యర్థః- కులాచారైర్విరిత్యనేనసంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే॥ ౧౦॥ అంబి
కారమణస్యేతి॥ వినాశంవియోగదుఃఖమిత్యర్థః॥ లక్ష్యలక్షణంయోజ
యతి అత్రైత్యాదినా॥ కార్యంప్రయోజనంవినామితాగ్రీణినిరుపాధికబం
ధవఇతివివక్షితే అకార్యేష్వనుచితకర్మసుమితాగ్రీణితి విరుద్ధబుద్ధ్యత్వా

దనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥ ౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేత
పదమిష్టానాం పతేషాం స్వభర్తృణాం నీచసాధనమల్పవైస్యం - సహాయ
సంపత్తిరాస్తీత్యర్థః - సాధనం నిర్వృతమై ధైర్యే సేదాపదేగతావి
లివిశ్వః - పరోత్సర్గః పరకర్తృకత్యాగః - ఉత్సర్గో వర్జనత్యాగ ఇతి విశ్వః॥

త్వాద్వి నాశశబ్దా నాశ ప్రతీతి రితి విరుద్ధమతికృత్ ॥ ౧౧ ॥ అ
మంగళపీఠాజగుప్సాప్రతీతికరంత్రివిధమగ్నీలం యథా॥ అ
భిప్రేతపదావాసఃకదానస్సంభవిష్యతి । నీచంసాధనమేతే
షాంపరోత్సగైకజీవినాం॥ అత్రాభిప్రేతపదావాసశబ్దా
త్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥ నీచంసాధనమివ్యసే
నతుచ్ఛమేహనప్రతీతేర్విఘాతకరత్వం॥ పరోత్సగైకజీవినామి
త్యతోత్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేర్జగుప్సాకరత్వం॥ ౧౨॥
పరుషం యథా ॥ కుతఃకాంతారవృత్తీనాంకారాధ్యాధిత్వ
మసైనః॥ అత్రకారాధ్యాధిత్వమితి పరుషవర్ణారబ్ధత్వం॥ ౧౩॥
అధవాక్యదోషః ॥ శబ్దహీనం ప్రమభ్రష్టం విసంధిపునరుక్తి
మత్ । వ్యాకీర్ణం వాక్యసంకీర్ణమపూర్ణం వాక్యగర్భితం॥ ద్వైభి
న్నలింగవచనద్వైచమ్యానాధికోపమే । భగ్నచ్ఛదోయితి
భ్రష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాచ్య
వర్జితం॥ సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర
కర్షమధికపదం ప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతేదో
షావాక్యసమాశ్రితాః॥ ౧౪॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥ శబ్దశాస్త్రహతం వాక్యం శబ్దహీనం ప్రకీర్త్యతే॥ యథా
శస్త్రవాక్యేషు॥ ససంశయమహేహతహితమాచైర్నిమం

త్రివిధమగ్నీలం యోజయతి అభిప్రేతత్యాదినా ॥ ౧౨॥ కుత ఇతి ॥ కా
రాధ్యాధిత్వంధన్యతాభిలాషిత్వం - పరుషైః కరుణరసానమగుణత్వేన శ్రు
తికటుభిర్వజైకాసరేభద్రతీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్వార్థః॥ ౧౩॥ పద
దోషానంతరం వాక్యదోషానుదేశ పూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాంబ
ర్హయతి॥ అథ త్యాదినా॥ ౧౪॥ నేతి॥ ఆచైర్నిమం త్రితముపదిష్టం హితం ససం

శృణుమహే నసమశ్రాష్టేతివర్తమానసామిష్యేవర్తమానపత్త్యయేన
హితాశ్రవణరాజ్యభగ్నిశయోరవిరామసూచ్యతే-ననుచ్యుతసంసా-
రస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరంనపునఃపుధద్దోషః-వాక్యగతత్వైసపార్థ
క్యస్యకావ్యప్రకాశకారేణ పదద్వయేయగపదసాధుత్వాసంభవేనపరి
హృతత్వాదితిచేత్సత్యం - యద్యపేక్యకపదమేవాసాధుతధాపితదసాధు
త్వంపదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితివాక్యదోష ఏవాయంపదదోషః
తర్హికదాభవిష్యతేవాసత్యత్యత్రాపిపదాంతరసన్నిధానాదేవదోషత్వా
వగమాద్యాక్యదోషత్వమేవ - కేవలంభవిష్యతేతేబ్దస్యల్పతశ్మత్రాదేశే
చతుర్థేక్యకపదనేసత్యసాధుత్వాసంభవాదితిచేత్సత్యం-వాక్యస్యైవా
త్రప్రయోగయోగ్యత్వాదావశ్యక పదాంతరసన్నిధానేయత్రవాక్య

త్రితంయైనకాకతిభూభర్తుస్సేవాంహిల్వాహతావయం ||

అత్రహితంనసంశృణుమహాభిపదద్వయప్రయోగేదోషావి
హారాద్వాక్యమేవదుప్తమితిపదదోషశంకాసంపూర్వస్య
శృణోతేరాజ్యనేపదిత్వేకర్తృణోనుపాదాననియమాత్ ||౧౫||
అధక్రమభగ్నిష్టం || క్రమభగ్నిష్టంభవెదర్థశ్మజ్జోవాయత్రనక్ర
మః || యథా || ప్రభవెకాకతీంద్రాయతురగాకాకరిణోధ
వా | ఉపాయనమకుర్వాణావయందై జేనవంచితాః || అత్రక

మాత్రనిర్వాహస్తప్రపదదోషః - యత్రపదాంతరవిశేషసహకృతస్యై
వాసాధుత్వం యథాప్రకృతేతత్రవాక్యదోషః - అన్యధాపదదోషస్యై
వాభావప్రసంగాదితి - తదేతత్పిర్వంమనసేనిధాయాహ అత్రహితమి
త్యాది || అత్తనేపదిత్వభితి - సమోగమృచ్ఛీత్యాదినేతిశేషః-కర్తృణోను
పాదాననియమాదితి - అకర్తృకాధికారాదితిశేషః-నచకర్తృకాంక్షస్యశృ
ణోతేకధమకర్తృకత్వమితివాచ్యం - అవివక్షితకర్తృకస్యైవాత్రాకర్తృక
త్వాత్ - తదుక్తం - ధాతోరథ్థాంతరేవృత్తైద్ధాత్వధ్ధేనోపసంగ్రహాత్ | ప్ర
సిద్ధేరవివక్షాతకర్తృణోకర్మికాక్రియేతి ||౧౬|| క్రమభగ్నిష్టమితి || తత్రాథ
క్రమభగ్నిష్టముదాహరతి ప్రభవభితి || లత్యైలక్షణంయోజయతి అత్రే
తి || దుర్లభత్వాత్-రిణాంసులభత్వాచ్చతురగాణామితి - నను- యవా

గ్వాగ్నిహూత్రంజుహూతి-యవాగూపచతీత్యత్ర పాత్యక్రమాను
పవత్రావర్థక్రమోయథాస్వీకృతః - తద్వదత్రాపి యథాయోగమన్వ
యోంగీక్రియతామితిచేత్సత్యం- అపారుషేయేవేదనా క్యేయథాతథా
వాస్తుపుంవా క్యేతుశ్రవణానంతరమేవప్రయోక్తుస్తారతమ్యానభిజ్ఞత్వ
ప్రతీలేరన్వయవిశంబాసహిష్ణుత్వా ద్దుష్టత్వమేవేత్యనవద్యం || ౧౬ ||
శౌబంక్రమభంగమదాహరతి కానామేతి || సూర్యాచంద్రమసావితి-
దేవతాద్వంద్వేచేత్యానజాదేశః- తత్రలోకవేదయారతిప్రసిద్ధసాహ-
చర్యాణామేవదేవతావాచినాంద్వంద్వస్యవివక్షితత్వాన్న చంద్రసూ-
ర్యావిత్యత్రానజాదేశః|| వ్యుత్క్రమమభివ్యక్తుముచితక్రమానుక్తిమభిసీ

రిణోయద్వాతురగాతివక్తవ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తం తుర
గాపేక్షయాకరిణామత్యుష్టత్వాత్ | అధవాకరిణిత్యర్థ
క్రమభంగః|| ౧౬|| శబ్దక్రమభంగోయథా||కానామగణనా
స్మానుకాకతీయస్యభూపతేః|యశఃప్రతాపయోర్మగ్నసూ-
ర్యాచంద్రమసావపి || అత్రయశఃప్రతాపయోశ్చంద్రసూ-
ర్యామగ్నావితిశబ్దక్రమేణుచితేతథానోక్తం|యశఃప్రతాప
యోస్సూర్యాచంద్రమసా మగ్నావితి సముదాయద్వయా
న్వయేయథాయోగమథాన్వయేసిద్ధే నాథక్రమవిరోధః-అ

యదర్థయతి అత్రైతి||అద్యభేదసాంకర్యంపరిహరతి యశః||యశఃప్ర-
తాపయోరిత్యేకస్సముదాయః-సూర్యాచంద్రమసావిత్యపరః-తదేతత్స-
ముదాయద్వయముద్భూతావయవభేదం - అన్యథాద్వివచనానుపపత్తేః
తస్యాన్వయేసతీతిశేషః- యథాయోగమథాన్వయేనాథక్రమవిరోధః
తి- అభిధానక్రమేణాభిధేయక్రమాచిత్యేపికవిసమయసిద్ధోపమానోప-
మేయభావానుసారేణ వర్తిపదార్థానాం కీర్తిప్రభృతీనాం వ్యుత్క్రమే
ణాపిసంబంధేనంతరోదాహరణవద్బాధకాభావా న్నాథక్రమభంగః
త్యర్థః || కుత్రతర్హితక్రమభంగఃత్యాకాంతాయామాహ అపితుశబ్దప్ర-
యోగపవేతి || యథాసంఖ్యన్యాయోల్లంఘనాదితిభావః || ననుద్వంద్వ
సమాసేవర్తిపదానిప్రత్యేకంస్వసహచరితపదార్థాంతరాణ్యపి యుగప

దభిదధతీభివార్తికకారమతం - తదుక్తం - యుగపదధికరణవచనేద్వంద్వ
 ఇతి - తన్నతేయశశ్శబ్దేనాపి యుగపద్యశః ప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాప
 శబ్దేనాపి - ఏవంసూర్యాచంద్రమసావిత్యత్రాపిర్రప్తవ్యం - తథాచమి
 ధోన్వయేశాబ్దోపి ప్రమభం గోనసంభవతీతిచేన్నైషదోషః - సర్వదా
 కేవలపదానామేకైకార్థవాచకత్వాద్వర్తిపదానామపి మతభేదేనతథా
 భావాత్ ప్రాయేణసర్వేషామప్యేవమేవపున్వతైరత్రాప్యితాకికానే
 కార్థవాచకత్వనిబంధనమక్రమం బాధిత్యాక్రమపైవజాగరూకత్వా
 త్ - యదాహపదమంజరీకారః - పాఘాగ్రేత్యాదాయుగపదధికరణవ

పితుశబ్దప్రయోగవివక్రమభంగః॥ ౧౭॥ అధవిసంధి ॥ విసం
 హితోవిరూపావాయస్యసంధిర్విసంధితత్ ॥ యథా॥ శౌర్యా
 ణిశ్చుశాన్యాసస్మదైవ్వశ్వర్యం క్వవాగతం ॥ అత్రశౌ
 ర్యాణిశ్చుశాన్యీతివిసంధి ॥ పృథ్వీశ్వర్యమితి సంధివైరూ
 ప్యం ॥ ౧౮॥ అధపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యేతుతద్వా
 క్యంపునరుక్తిమత్ ॥ యథా॥ జీర్ణకానసంకీర్ణేభింధ్యేకానస
 వృత్తయః ॥ అత్రకానసంకీర్ణేకానసవృత్తయైతిపునరుక్తి
 మత్ ॥ ౧౯॥ అధవ్యాకీర్ణం ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీ
 ర్ణైవమిధోన్వయే ॥ యథా॥ సుఖార్థినోమహిపాలావర్తధ్వం
 కాకతీశితుః ॥ ఆజ్ఞామూరసివిభాగ్నిశ్శిరసిక్రౌడముద్రికాం॥

చనతాయాం ద్వంద్వేపిక్రమస్యప్రతీతేస్సపనియామకఇతి ॥ ౧౭॥ వి
 సంహితఇతి॥ విగతాసంహితావణ్ణానాంపరస్పరసన్నికర్షోయత్రసవిసం
 హితః విగ్రహిత్యర్థః - విరూపః కర్ణకరోరభ్యర్థః ॥ శౌర్యాణిశ్చుశ
 శాన్యీత్యత్రసవర్ణదీప్తభావాద్విజ్ఞేయః - నచాత్రవ్యాకరణవిరోధః - వా
 క్యసంధేరైవక్షికత్వాత్ - తదుక్తం - సంహితైకపదేనత్యానిత్యాధా
 తూపసర్గయోః॥ ౧౮॥ త్యాసనూసేవాచ్యేతుసానివత్సామపేక్షతఇతి॥ ౧౮
 పునరుక్తమాహ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యితి॥ శబ్దమాత్రపానరుక్త్యేత్వలం
 కారత్వమర్థమాత్రపానరుక్త్యేదోషత్వంవత్స్యతి॥ ౧౯॥ వ్యాకీర్ణమితి॥
 విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకంవా

కృంవాక్కిర్ణమిత్యర్థః॥ సుఖార్థినభి॥ క్రోడముద్రికాంతాకతీయధ్వజవ
రాహముద్రాం- దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారణస్యేతిభావః- తదుక్తం - ప
ద్యమంగుళివిచ్ఛేదణరీపిన్యస్తమక్షరం॥ తస్మాదుకరణంచేతిదాస్యమే
తచ్ఛతప్తయమితి॥ ౨౦ ॥ మానేనేతి॥ అత్రవాక్యద్వయపదానామిధ
స్సంక్షిప్తత్వాద్వాక్యసంక్షిప్తమిత్యాహ అత్రేతి॥ ౨౧ ॥ శైలేష్యితి॥ వ
నైవ్యకందమూలఫలాదిభిః- సోచ్ఛ్వసితాస్సప్రాణాః- అత్రబంధుమ

అత్రక్రోడముద్రికామురసిశిరస్యాజ్ఞాంబిభ్రాణాభిసంబం
ధః॥ ౨౦॥ అధవాక్యసంక్షిప్తం ॥ వాక్యాంతరపదైః క్షిప్తంవా
క్యసంక్షిప్తముచ్యతే॥ యథా॥ మానేనమహాలక్ష్మ్యాభిర్వనేన
క్రైస్తతిష్ఠతాం॥ వింధ్యస్యజీవితంతనోజాలపద్యతృణంకృ
తం॥ అత్రమహాలామానేనయత్తృణంవక్రైస్తకృతంతదద్య
వింధ్యస్యవనేతిష్ఠతాం నోజీవితం జాతమితివాక్యద్వయపదా
నామనోన్యసంక్షిప్తతా॥ ౨౧॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణంత
ద్భవేద్యత్రనసంపూర్ణః క్రియాన్వయః॥ యథా॥ శైవేష్య
స్తాకమావాసోవనైవ్యసోచ్ఛ్వసితావయం॥ మృతైర్బంధు
మతశ్చాస్తాన్మశ్యధాతావ్రమోదతాం॥ అత్రశైలవాసాకా
వన్యవృక్షీర్మృగపాంథవాన్మశ్యనితి వివక్షితసంబంధోనసం
పూర్ణః॥ ౨౨॥ అధవాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితంయస్య
మధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్॥ యథా॥ జ్ఞాత్వాప్యంత్రపురీం
ద్రస్యక్రోధాగ్నిమతియస్సుహం॥ యద్వానలంఘ్యతేదైవం
తస్మిన్నిపతితావయం॥ అత్రాతిమస్సుహంక్రోధాగ్నింజ్ఞా

తశ్చేతివశదైనాస్సదర్శవిశేషణతయా శైలవాసవన్యవృక్షీసముచ్ఛీయే
తే- తత్రదర్శనక్రియాయాఅస్సదర్శద్వారాబంధుమత ఇత్యనేనైవసం
బంధోనశైలవాసవన్యవృక్షిభ్యామితిక్రియాన్వయాపరిపూరణాదపూ
ర్ణమిత్యాశయేనాహ అత్రేతి॥ ౨౨॥ తదితి॥ వాక్యేనవాక్యాంతరేణగర్భి
తంసంజాతగర్భంవాక్యంవాక్యగర్భితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణం స్మృతం॥
నన్వత్రవాక్యార్థస్యాపివాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయదోషత్వసంభ

వేపివాక్యార్థప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రా
యపారిత్యక్తమసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపియథాసంభవమూహ్యం॥
౨౩॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోగక్షణోదాహరణేదర్శయతి ॥ యత్రై
త్యాదినా ॥ సముద్రాశ్రవగంభీరమనశిత్యతోప్రమానోపమేయయో
ర్భిన్నలింగత్వేపిముఖంచంద్రాశ్రవేతివత్సహృదయానా ముద్వేగాభావా

త్వాపితస్త్విన్నిపతితావయమితి వాక్యమధ్యేయద్వానలంఘ్య
తేదైవమితివాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥
౨౩॥ అభభిన్నలింగవచనే ॥ యతోప్రమాభవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః॥
ద్వయోరుదాహరణంయథా ॥ సముద్రాశ్రవగంభీరమనో
యాదవభూభుజః । గిరిణేవాంధ్రస్యపతి ధ్వజిన్యాకలుషీకృ
తం॥ అత్ర సముద్రాశ్రవగంభీరమితిభిన్నవచనంగిరిణేవధ్వ
జస్యేతిభిన్నలింగం॥ ౨౪॥ అధాధికన్యూనోపమే ॥ యతో
ప్రమానమధికంన్యూనంచాస్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికోప
మంపూర్వంన్యూనోపమమతఃపరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం ॥ యోమయోమముఖాఃకాంతాః కాననేమాశ
వేశితుః । గ్రీష్మేనద్యశ్రవస్థానపద్మోత్పలబిసావిలాః ॥ అత్ర
యోమయోమముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నది
మస్థానపద్మశ్వమాత్రంచక్రవ్యం । స్థూనోత్పలబిసావిలాశ్ర
త్యధికం॥ న్యూనోపమంయథా ॥ హారాంగరంగసుభానగ
రేషుయథావయం । తదైవగర్భరాక్షీర్ణా విభాంతిధరణీభ్య

భిన్నవచనవైఖ్యేదేదముదాహరణం - అతఏవోక్తందండాచార్యేణ॥నభి
న్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా । ఉపమాయాదూషణాయయతో
ద్వేగోనధీమతామితి॥తదేతన్ననసినిధాయాహ॥ అత్ర సముద్రాశ్రవగం
భీరమితిభిన్నవచనమితి ॥ ౨౪ ॥ యత్రైతి॥అతోప్రమాశబ్దఃకరణవృత్తు
త్త్యాఉపమానవాచీ - తెనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూన
విశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తెనసాధారణధర్మానిశ్యేధికోపమం

తన్నూనత్వే న్యూనోపమమితి ఫలితం॥ ఉభయోరుదాహరణం సుగమం॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితి॥ భగ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్చందోభగ్నం - యతిర్విచ్ఛేదఇతి ఛాందసాః - భ్రష్టాయతి ర్యత్ర తద్యతి భగ్నం - ఉభయత్ర - వాహితా గ్నా దిష్టితి పరనిపాతః - వింధ్యారణ్యేతి తృతీయవర్ణేయతి భంగఇతి ॥ ప్రహర్షణీవృత్తే తృతీయదశమవర్ణయోర్విచ్ఛేదో విహితః - తదుక్తం వృత్తరాత్మకరే॥ మౌఙ్గైర్గన్త్రైదశయతిః ప్రహర్షణీయమితి - తత్ర తృతీయవర్ణే తదభావాద్యతి భగ్నం - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్చందోభంగశ్చ - ననుక్యవిదవసానేపిలఘ్నః

తః॥ అత్ర హారస్థానే నిర్ఘరాటకైః అంగరాగస్థానే కిమపి నోక్తమితి న్యూనోపమత్వం ॥ ౨౫ ॥ అభగ్నగ్నచ్చందోయతి భ్రష్టే॥ ఛందోభగ్నం వచోయత్ర తద్భగ్నచ్చందఉచ్యతే॥ యత్ర స్థానేయతి భ్రంశస్తద్యతి భగ్నముచ్యతే॥ యథా॥ వింధ్యారణ్యకృతకుటుంబరక్షణస్య కింభద్రంభవతి జనస్య మాదృశస్య ॥ అత్ర వింధ్యారణ్యేతి తృతీయవర్ణేయతి భంగః - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్చందోభంగః ॥ ౨౬ ॥ అథాశరీరం ॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరం ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ హంతనిష్కరుణోధాతా క్రీడతో మణికుట్టిమే । కాననేకం బకా క్షిప్తైః తాన్వాండ్వశిశూనిమాన్ ॥ అత్ర క్రియాపదం న వి

త్యమితి వచనేన పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వవిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేన చ్చందోభంగఇతి చేత్సత్వం - యత్రేంద్రవజోగ్రేపేంద్రవవజ్రాదౌ పాదాంతవర్ణస్య లాక్షణికగురుత్వేపి త్రావ్యత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్చందోభంగః - ప్రహర్షణీవైతాళీయవసంతతిలకాదౌ తువై పరీత్యాదస్త్యైవ దోషఇతి ప్రాచీనాః॥ ౨౬ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥ హంతేత్వనకంపాయాం - పాండ్వశిశూనితి దర్శనక్రియాపేక్షయా కర్మణి ద్వితీయా - అత్ర దర్శనక్రియానుపాదానాత్ - ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి వాక్యలక్షణాభావేన వాక్యత్వవైస్యవాభావాదశరీరం నామ దోషఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ క్రియాపదరహితే నా

స్వయాభావాచ్చానస్వయత్వవైవనామాంతరం మతాంతరేణత్యా
హవితదేవేతి॥౨౬॥అరీతికమితి- విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః- అఖర్వేతి॥ అత్రవ
ర్ణపారుష్య దీర్ఘ సమాసాది నిబంధనాయాః శౌడరీతేక రుణానుచితా
యాఃనిబంధనాదరీతికంనామదోషిత్యాశయేనాహ అత్రైతి ॥ ౨౮॥ వి
సర్గలుప్తమితి - లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ఓత్వమితి॥ష్టానాశిత్యాదౌపరంప
రయావిసర్జనీయస్థానికస్యయకారస్య - లోపావ్యోర్వలీతిలోపవిధానా

హితం ॥ ఏతదేవానస్వయాఖ్యంధూషణం ॥ ౨౬ ॥ అధారీతి
కం ॥ రసాననుగుణారీతిర్యతాగ్రీతితదుచ్యతే ॥ అఖర్వగర్వ
దుర్వారదోరగ శనిరగ లాః॥ హాబంధువర్గాస్సర్వేపి కృతాం
తాతిధయఃకృతాః ॥ అత్రకరుణేనుచితోవణాడంబరః॥౨౮
అధవిసర్గలుప్తం ॥ ఓత్వంలోపావిసర్గ స్యాసకృల్లుప్తవిసర్గ
కం ॥ యత్రవిసర్గోబహుధా ఓత్వంలోపంవాప్రాప్తోతిత
ద్విసర్గలుప్తం ॥యథా ॥ వ్యర్థో మనోరథో యాతో జాతో
వాసోధువోమరౌ ॥ ష్టానాదీనాహతాజ్ఞేర్ణా వనాంతేష్వి
దృశావయం॥ ౨౯ ॥ అధాస్థానసమాసం॥ అపదస్థసమాసం
తత్సమాసోయత్రనోచితః ॥ యథా ॥ కుతోవై ముఖ్యమస్మా
నుబ్రహ్మణఃపరుషాత్మనః ॥ ఇత్యుదగ్రతరభాగ్మ్యద్భుక్కుటి
కుటిలాననాః॥అత్ర వేధసేకృధ్యతాంసృపాణామక్తానసమా
సః॥ కింతుకవివచనైసమాసఇత్యపదస్థసమాసః॥ ౩౦ ॥ అధ
వాచ్యపక్షితం ॥ నోక్తంస్యాద్యత్రవక్తవ్యం తదాహుర్వా

ల్లుప్తవిసర్గత్వం - వ్యర్థోమనోరథిత్యాదౌతు-యద్యపివిసర్జనీయస్యస
త్వాదిసంధికార్యవశాద్గుణేసత్వోత్పమేవనలోపః - తథాపివిసర్గాదర్క
నాల్లుప్తవిసర్గవ్యవహారఇతిర్రుప్తవ్యం- యదాహురాచార్యాః-అదర్శనం
లోపఇతి॥ ౨౯॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః॥ కుతఇ
తి॥ పరుషాత్మనఃకరినహృదయస్య॥ వేధసేత్రుధ్యతామితి- త్రుధత్రుహీ
త్యాదిసాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-నసమాసఇతి-కోధవ్యంజకఇతిశేషః
కింత్వీతి-క శేస్సమాసవ్యంగ్యస్యత్రోధస్యాభావాదితిభావః॥ ౩౦॥మర్ద

శామితి॥ అత్ర జీవితస్య హయత్వం వివక్షితం - తచ్చదుర్దశాం ప్రతిపన్నా
నామపీత్యపిశబ్దప్రయోగవివలభ్యతే - నాన్యథా - అత స్తదభావాద్వాచ్య
వర్జితాభ్యోయందోష ఇత్యాహ॥ అత్రైతి॥ ౩౧॥ సమాప్యేతి॥ సమాప్త
స్య వాక్యస్య విశేషణద్వా రాపునరుపాదానే సమాప్తపునరాత్తం॥ తదత్ర
యోజయతి అత్రైతి॥ పతత్ప్రకర్ష మపి యోజయతి అథేతి॥ తరక్షవోమృగా

చ్యవర్జితం॥ యథా॥ దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామ సత్కంజీవి
తం మతం॥ అత్రదుర్దశాం ప్రతిపన్నానామపీత్యపిశబ్దోపక్త
వోనోక్తః॥ ౩౧॥ అధ సమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం
చ॥ సమాప్తపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం॥ పతత్ప్రక
ర్షంతత్ప్రాముః ప్రకషోయత్ర విశ్లేధః॥ ద్వయోరుపాదా
రణం॥ ధావత్ప్రకేమసంభ్రామ్యతరీమాద్యత్తరతుము
వింధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామః తుభ్యగ్భల్లూకపక్షిమ॥ అత్రవిం
ధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామ ఇతి సమాప్తతుభ్యగ్భల్లూకపక్షిష్యితి
పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం॥ తథా - భ్రామ్యతరీ
మాద్యత్తరతుము ధావత్ప్రకేష్యితి పక్తవ్యేన తథోక్తమితి ప
తత్ప్రకర్షతా॥ ౩౨॥ అధ సంబంధవర్జితం॥ సంబంధవర్జితంత
తస్యైద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః॥ యథా॥ భద్రా సనానిదృ
షదశ్చత్రాణి చ మహీరుహః॥ దుర్దశారాజ్యమూర్ధాభిషి
క్తాః పునరహూవయం॥ అత్రరాజ్యే భద్రా సనానిదృ
ష ఇత్యాది సంబంధోనోక్తః॥ ౩౩॥ అథాధికపదం॥ యత్ర
ధికపదోక్తిస్సాన్వితత్రాధికపదం మతం॥ యథా॥ విముక్తావ

దనాః - తదపేక్షయా కరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్పుర్వముపాదానం మృగా
ణాపునరపకృష్టత్వాత్పశ్చాదేవోచితం - తథాపి మృగాణామాదాపుపా
దానే ప్రకర్షప్రంశాత్పతత్ప్రకర్షమితి భావః॥ ౩౨॥ సంబంధేతి॥ సంబం
ధేనేష్టయోగేన వర్జితం సంబంధవర్జితం - ఏతదేవ కేచిదభవన్తతయోగ
మాహుః॥ భద్రా సనానితి॥ అత్రదుర్దశారాజ్యశబ్దస్సమాసే గుణీభూత
ఇతి సతదర్థో భద్రా సనానిదిభిస్సంబధ్యత ఇత్యాహ అత్రరాజ్యితి॥ ౩౩॥ వి

ముక్తాభితి || అత్రాధికమంశం వివినక్తి అత్రేతి || వ్యావైస్సుహూ
షితంవింధ్యేహంతవల్లలధారిభిరిత్య త్రాస్తాభిరితిపదస్యన్యూనత్వా
న్మూన్యనపదంనామదోషోరప్తవ్యః || ౩౪ || బహువచనప్రక్రమభంగము
దాహరతి || గుహాభితి || ౩౫ || అధార్థ దోషాణాముద్దేశపూర్వకంలక్షణో

ల్లలైరేతావనాంతేఘూర్జరస్త్రియః । సుధాంశుమండలా
కారరూపక్రమవిపాండురాః || అత్రసుధాంశుమండలాకా
రభిత్వేతావతా పరిపూర్ణమండలాకారవిపాండురత్వే రూ
పక్రమభిత్వేతి || ౩౪ || అధభగ్న ప్రక్రమం || ప్రకాశిత
నియమత్యాగేభగ్నక్రమమిహేష్యతే || యథా || గుహాగృ
హాణీశబరాబాంధవావింధ్యభూఃపురీ । సరితోద్గిర్హికాకష్ట
మాశ్రీడాఃకాననానినః || అత్రబహువచనతయాప్రథమం
ప్రక్రమ్య వింధ్యభూఃపురీత్యేకవచనోక్తైః ప్రక్రమభ్రష్టం ||
౩౫ || అధార్థ దోషః || అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంససంశయమ
పక్రమం । భిన్నంనైవాతిమాత్రంచ పరుషం విరసంతథా ||
హీనాధికోపమేస్యాతామసదృశోపమంతథా । అప్రసిద్ధో
పమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి || అగ్నీలంచవిరుద్ధంచతథా
సహచరచ్యుతం || ఏవమష్టాదశప్రోక్తా దోషాఅర్థసమాశ్ర
యాః || ౩౬ || ఏహంస్వరూపముదాహరణంచ || సముదా
యార్థ శూన్యంయదపార్థంతత్ప్రకీర్త్యతే || యథా || కుతశ్చ
వ్యదపానద్యఃకావారూచోశమండలే । ఘణాస్సహస్రంశైవ
స్వభారఃకతికులాచలాః || అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయ
తే || ౩౭ || అధవ్యర్థం || యత్ప్రియోజనశూన్యంస్వాత్తద్వ్యర్థం
పరికీర్త్యతే || యథా || నిర్మలంకులముద్వేలంచౌర్యంవఃప్రభి

దాహరణేదర్శయతి అధేత్యాదినా || ౩౬ || సముదాయార్థశూన్యంవా
క్యార్థ శూన్యం || కుతభితి || శుష్కదపాశ్శుష్కజ్జలాః- ఋక్పూరిత్యాదినా
సమాసాంతోఽప్రత్యయః- అత్రదశదాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వా
దపార్థత్వం || ౩౭ || నిర్మలమితి || అత్రరాజసేవావిధావైశ్వర్యాదిలో

భవతుఁ లాదిప్రశంసాయా నిష్ప్రియోజకత్వాద్వ్యర్థమేతదిత్యాహ
అత్రైతి॥౩౦॥ ఉక్తాభిన్నార్థకమితి-పునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ౩౧॥ కరికుంభా
వితి॥ అనర్హరాఘవే- విజయేతాం రామలక్ష్మణౌకుంభకర్ణమేఘనాదావి
త్యత్రవైరివాక్యేకర్తృకర్తృసంజేహాపిసదోషః-నాయకాభ్యుదయసూ
చకతయాతత్రైవకవిసంరంభవిశ్రాంతేః॥ ౪౦ ॥ హంతేతివిషాదే-వ్యా
దాయవిపృత్య-వనేష్వంతర్వణం-విభక్త్యధైవ్యయాభావః-ప్రసిరంతరి

తంయశః॥ కిమిత్యంధ్రప్రతేపాదపీతంపాండానసేవ్యతే॥
అత్రనిర్మలంకులమిత్యాదిప్రశంసా సేవాకర్తవ్యేత్యుపదేశే
నోపయుజ్యతే॥౩౦॥ అదైకార్థం॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయతస్య
దేకార్థంతన్నిగద్యతే॥ యథా॥ విశీర్ణంశతధాచేతోమూర్ఛి
తాస్వీత్యబాలకాః॥ శిశూన్నిశ్చేతనాన్దృష్ట్యాఖండితంశత
శోమనః॥ అత్రపూర్వోక్తార్థయోరభిన్నార్థత్వం॥౩౧॥ అ
ధససంశయం॥ వాక్యార్థసంశయోయత్రతత్ససంశయమి
ష్యతే॥ యథా॥ కరికుంభాస్తనావద్యజయేతాంతౌమతాంగ
తౌ॥ అతావపుశ్చీయః స్త్రీణాంహసంతుష్టానతాంగతాః॥ అ
త్రకరికుంభయోః స్తనయో శ్చలతానాంవపుశ్చీయాంచక
ర్తృకర్తృత్వసంశయః॥ ౪౦॥ అధాపక్రమం॥ యత్రపూర్వా
పరీభావవిహితస్తదపక్రమం॥ యథా ॥ హంతవ్యాదాయవ
క్త్రాణినిద్రాంత్యం తర్వణంస్త్రియః ॥ తృణైస్తత్పతితైర
స్సౌశిక్షయంత్యస్తథాక్రమం ॥ అత్రనిద్రోత్తరకాలీన

త్యాదినాణత్వం-తత్పతితైఃవక్త్రపతితైః- శిక్షయంత్యస్తథాక్రమమితి-
తృణంగ్రసిత్యాభవంతోపిజీవంత్యిత్యస్తానుపదేశంత్యథవేత్యర్థః-అత్రని
ద్రావక్త్రవ్యాదానయోగ్లోకేప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యంచిహతమితీదమప
క్రమమిత్యాహ అత్రైతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్తృక
యోఃపూర్వకాలగతివిహితేనక్తృప్రత్యయేనేతిశేషః-ననువక్త్రంవ్యా
దాయస్వపితీత్యత్రవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వాభావాత్క్తృప్రత్య
యానువ పత్తిరితివోదయిత్వా అనంతరభావిస్వపాపేక్షయాపూర్వ

కాలత్వసంభవాన్నానుపపత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే-తదైవవ్యాఖ్యాతంకైయతేన-యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పుర్వకాలతాతథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షంవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి- అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం-వ్యాదానాత్పుర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయాపౌర్వాపర్యవిభూతాదన్వైవాపక్రమదోషోతేతిహృదయం॥౪౧॥ భిన్నలక్షణంసంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమత్వం॥

౪౧ ॥ అథభిన్నం ॥ సంబంధవర్జితంయత్స్వత్యభిన్నంప

రికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ నూనంఘలేషులాటానాంనధాత్ర

లిఖితావిషేః । యదస్త్యకంకుటుంబానివిషీదంతిమరుష్థలే ॥ అ

త్రమరుష్థలనివాసవిషాదస్య ఫాలస్థలగత లిప్యభావస్యచన

సంబంధః॥ ౪౨ ॥ అథాతిమాత్రం॥ యత్సర్వలోకాతీతతద

తిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాభూదేకార్ణవంవిశ్వ

మితీసంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానిము

గాఃకృతాః॥ అత్రాశ్రుభిర్జగదేకాణావమిత్యత్యుక్తిః॥ ౪౩

అథపరుషం ॥ అతిక్రూరాధాసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే॥

యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యఃక్రియంతామర్భకాశ్చమే ॥

అత్రఫలానియాచమానాశిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪

అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే॥య

థా ॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్నృషశ్యతామృతవర్షిభిః । శో

చిత్వాలమితిక్లిష్టాఃకిరాతైశ్చోశసుభ్రువః ॥ అత్రపురుషవి

దర్శయతి అత్రమరుష్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతుమద్భావోన

వాస్తవఇతిభావః॥ ౪౨ ॥ మాభూదితి ॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేప్య

సంఖ్యానద్యఃప్రవృత్తాశ్చత్యతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరే

వాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౪౩ ॥ పరుషముదాహ

రతి దావానలేతి॥ ఇమేఫలానియాచమానాశ్చత్యర్థః॥ ౪౪ ॥ చంద్రాన

నాశ్చితి॥ శోచిత్వాలంనశోచితవ్యమిత్యర్థః- అలంభిలోరిత్యాదినాత్వ

ప్రత్యయః- ఇత్యుక్త్వాః క్లిష్టాః శ్శతాః - క్లిష్టా లేయాదితో వేతి వికల్పా
 ద్యస్య విభాషేతి నిషేధః- క్లిష్టాః క్త్వానిస్తయోరితి వికల్పాది డభావః - సం
 భోగప్రార్థనం విరసమితి- అనాచిత్యప్రవృత్త్యాది విభావః- తదుక్తం
 ధ్వన్యాచారైః- అనాచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్య కారణమితి॥ ౪౫॥
 హీనమితి- జాత్యాప్రమాణేన వేతి శేషః- ఏవమధికమిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం
 అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః - జాతి
 హీనముదాహరతి॥ శునకై రితి॥ ప్రమాణహీనోదాహరణంతు- స్ఫులింగఇ
 వభానుమానిత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం॥ ౪౬॥ జాత్యధికముదాహరతి అమీ ఇతి॥

యోగజ్ఞానానాం స్త్రీణాం వనవరైస్సంభోగప్రార్థనం
 విరసం॥ ౪౫॥ అధిహీనోపమం॥ హీనంయతోపమానంస్యా
 ద్దధిహీనోపమంమతం॥ యథా॥ శునకై రివసారంగా భవ
 ద్భిర్నిహతాద్విషః । క్వగతంపారుషంతద్వఃకానలై కనివా
 సినామ్॥ అత్ర శునకై రివభవద్భిరితి హీనోపమం॥ ౪౬॥ అ
 థాధికోపమం॥ యత్రోపమానమధికంతద్భవేదధికోపమం॥
 యథా॥ అమీపారేసరస్తీరంబకానిశ్చలమూతయః । మ
 హర్షయతివాస్తాభిరద్య సోపద్రవాఃకృతాః॥ అత్రబకామ
 హర్షయతివేత్యధికోపమం॥ ౪౭॥ అథాసదృశోపమం॥ య
 దతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం॥ యథా॥ ఏషవిం
 ధ్యాచలస్సంగ్రహంజోచ్చలితనిర్ఘరః । ఫాతేక్షణస్ఫుర

పారేసరస్తీరస్యపారేసరస్తీరం-పారేమధ్యేషస్థ్యావేత్యవ్యయీభావః
 ప్రమాణాధికోదాహరణంతు-పాతాళమివనాభిస్తృత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం-
 అత్ర సర్వత్రసాధర్యేణచమతా-రాయవిషక్షితార్థస్య శునకాదిభిఃప్ర
 తిపత్తిపరిత్యోభాణేనకదర్శికరణాదనాచిత్యేనదోషత్వమితిభావః-అతఎవో
 క్తంకావ్యప్రకాశే-ఉపమానస్యజాతిప్రమాణగతం న్యూనత్వమధికతా
 వాతాదృశ్యనుచితార్థత్వందోషఇతి॥ ౪౭॥ యదితి॥ నహ్యత్రవింధ్యవిరూ
 పాక్షయోస్తధర్మయోశ్చ వహ్నినిర్ఘరయోస్సాదృశ్యప్రసిద్ధిరస్తి-
 నచధర్మిణోధర్మద్వారాసాదృశ్యంధర్మయోశ్చధర్మిద్వా రేలివాచ్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బధ్నామికావ్యశశినం
 వితతాధారక్షిమిత్యత్రవామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయదోషోదురు
 త్తరఇతి || తదేతత్సర్వంమనసేనిధాయాహ అత్రకుంజేతి || ౪౮ || ౪౯ ||
 హేతోర్వి నేతి || హేతునావినేత్యధః - పృథగ్వి నేత్యాది నాపంచమి ||
 మాక్తి కాంకితఇతి || కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమాక్తి కాంకితఇత్య
 ధః - ముథానుధావనమితి - ప్రేయాలంకారమాక్తి కాంకితఇతి భ్రాం
 త్యేతిభావః - పదవీయంనభవతీతి- అత్రేతిశేషః - హేతుర్నోక్తఇతి-అ

ద్వహి శిఖాటోపఇవేశ్వరః || అత్రకుంజోచ్చలిత నిర్ఘోర
 స్యవింధ్యాచలస్యఫాలేక్షణస్ఫురద్వహేరీశ్వరస్యచమిఖో
 నసాదృశ్యం || ౪౮ || అథాప్రసిద్ధోపమం || అప్రసిద్ధోపమా
 నంయదప్రసిద్ధోపమంమతం || యథా || బాష్పంబుగ్లిన్ననేత్రా
 ణి ముఖాన్యంగమృగీదృశాం | హిమదూషితపత్రాణి కుము
 దానీవనిర్మదాం || అత్రముఖానాం కుముదాన్యపమానత
 యాకవిలోకే నప్రసిద్ధాని || ౪౯ || అథహేతుశూన్యం || హే
 తోర్వి నాథకధనం హేతుశూన్యంప్రచక్షతే || యథా || ము
 థానుధావనంజాతంమానైస్త్రిన్మాక్తి కాంకితే | అన్వేష్టుమ
 న్యతోయామిపదవీయంనసుభ్రువః || అత్రసుభ్రువఃపదవీయం
 నభవతీత్యత్ర హేతుర్నోక్తః || ౫౦ || అధనిరలంకృతి || అలం
 కారేణరహితంనిరలంకారముచ్యతే || యథా || ఆఘ్రాయసుర
 భేర్యోనిమున్నుజైర్దీఘమేహవైః | మహూత్తైర్లంబమా
 నాండై ర్విష్వగ్వాన్యకులితంవనం || అతగ్నికశ్చిదలంకారః-

భృన్నతాపురస్తాదవగాధాజఘనశారవాత్పశ్పాది త్యాద్యుక్తలక్షణప
 దపజ్యభావాదిరూపోహేతుర్నోక్తఇత్యధః || ౫౦ || ఆఘ్రాయేతి ||
 మహూత్తైఃపుంగవైః అచతురేత్యాది నానిపాతనాత్పాఘః - విచ్ఛిత్తి
 విశేషభావాదితిభావః - వణ్యమానవస్తుస్వభావస్తుగామ్యధర్మత
 యాసహృదయశ్లాఘానధిరోహేన్నస్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తంచక్రవ
 త్తినా - స్వభావోక్తిర్బుధోన్నేయవస్తుస్వాభావ్యవణానమితి - తదేత

దాహా శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి ॥ ౫౦ ॥ అల్లీలాధా
స్యేతి ॥ అల్లీలాధాస్య అమంగళజగుచ్ఛా ప్రీడబుద్ధి జనక స్వేత్యర్థః - త
త్రప్రీడబుద్ధిజనకస్యాస్థీలస్య పూర్వ మేవోదాహరణమితి త్యాహ అస్యా
పీతి ॥ అత్ర పర్యాయైరప్యస్యాస్థ స్వసువచత్వాత్పదవినిమయాసహిజ్ఞాః
పరదోషాదస్థీలా దమువ్యభేదః ఇతరభేదద్వయ స్యోదాహరణం స్వయ
మూహనీయం ॥ ౫౧ ॥ విరుద్ధమితి ॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేనవిద్యాస్వభా
వాదయోగ్యహ్యంతే - నేదీయానంతికతమః - అన్యథోత్తరదేశేపి లక్ష
యోజనవ్యవహితేలవణోదస్యసంభవేనవిరోధాభావాదితిభావః - శా
మయివ్యతీతిచురాదిణిచ్యుపధావృద్ధిః - శమయివ్యతీతిపాతేచంగ్రమతే

శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః ॥ ౫౦ ॥ అధాస్థీలం ॥

అల్లీలాధాస్యకథనమస్థీలంపరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపిపూర్వమే

వోదాహరణం ॥ ౫౧ ॥ అధవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధందేశకాలాదివిరు

ద్ధంబహుధోచ్యతే ॥ యథా ॥ దిశ్యుత్తరస్యాం నేదీయానుద్వే

లోలవణాణావః । మరుదేశేపి గంగానః ఏవాసాంశామయి

వ్యతి ॥ అత్రదిశ్యుత్తరస్యాంలవణార్ణవఇతిదిగ్విరోధః - మ

రొగంగేతిదేశవిరోధః ॥ అరణ్యమహిషోదగ్రవిహణోదరజ

త్వనాం । మహాత్యన్యై పిముక్తానాం (స్త్రీ)యోముక్తా విభూష

ణాః ॥ అత్ర మహిషవిహణేభ్యాముక్తానాం జన్మేతిలోకవిరో

ధః - ఏవంవిరుద్ధాంతరమప్యుదాహర్యం ॥ ౫౩ ॥ అధసహచ

మితాద్ధాస్యః - మరుదేశఇతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అన్యే మూల్యే

మహాత్యపి ముక్తా మయాని విభూషణాని యాసాం తాః ముక్తా విభూష

ణాః (గుంజావిభూషణాఇతి పారాంతరం) అత్ర - కరీక్షుజీమూతవ

రాహశంబమత్స్యహిశుక్త్యధ్వవజేణుజాని । ముక్తాఫలానిప్రధితాని

లోకేతేహంతుశుక్త్యధ్వవమేవ భూరీతివచనాగ్గ జాదీనామేవముక్తాకర

త్వంప్రసిద్ధంవాస్యేహం - తస్మాన్మహిషవిహణానాంముక్తాకరత్వం

కవిరుద్ధమితి త్యాహ అత్రేతి ॥ విరుద్ధాంతరంవిద్యావిరుద్ధాదికం - యథా -

సదాస్మాత్వానిశీధిన్యాసకలంవాసరంబుధః । నానావిధానిశాస్త్రా

ణివ్యాచక్షేచశృణోతిచ ॥ అత్ర రాత్రోస్సానం ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం -

ఏవమన్యదప్యుదాహర్యం ॥ ౫౩ ॥ శాంత్యేతి ॥ శ్రుతధిషణాభ్యాంశాంతి

శ్రుతాలంకృతత్వేనసర్వేషామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టా
 భ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోర్లజ్జామత్సరసమవేతయోఃకతివయో
 పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాశ్చత్వే
 తత్తుసర్వాపకృష్టత్వాత్సర్వేభ్యస్సహచరభ్యోభ్రష్టమితిద్రష్టవ్యం॥ర
 సేతి॥ భావాస్సంచారిభావాఃఆదిగ్రహణాత్స్థాయీభావాగృహ్యంతే-
 తెషాంస్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ
 తా-దుష్టైవేతి-రసప్రతీతేర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువి
 ధానా ద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదే
 ర్వాచ్యత్వంచుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర
 రభ్రష్టం॥ మతంసహచరభ్రష్టమతుల్యానాం నిబంధనే॥
 యథా॥ శాంత్యాశ్శుశ్రుతంప్రియానారీ మత్సరేనరతోత్స
 వః । శుశ్రీతేనధిషణావన్యవృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాః॥ అత్ర
 శ్రుతధిషణాభ్యాంనారీరతోత్సవయోరపకృష్టత్వాత్ సహ
 చరభ్రష్టం - ఎవందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యని॥
 రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టైవ॥ ౫౪ ॥ *****

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రేదోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయీభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్రవాఙ్మన
 సగోచరస్యాపిబ్రహ్మానందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంన
 దోషః-ఏవంబ్రహ్మానంద సబ్రహ్మచారిణోరసస్యాపి విభావాద్యనుసం
 ధానానంతరభావినశ్చర్వస్యమాణస్య వాచ్యత్వానుపపత్తావపిసహకా
 రివైకలైపి పరోక్షతయా ప్రతీయమానస్య రసస్యశృంగారాదిశబ్దవా
 చ్యత్వే నకోపిదోషఇతిద్రష్టవ్యం॥ ౫౪ ॥ *****

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమపాధ్యాయ
 కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేఃపెద్దయూ
 ర్యస్యానుజ్ఞేనకుమారస్వామిసోమపీఠినా విరచితే ప్రతాపరుద్రయవ్యా
 ఖ్యానేరత్నావళిభ్యానేదోషనిరూపణంనామ పంచమంప్రకరణమ్.



శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే,

గుణప్రకరణమ్ — ౬.

ఇథ సంధానంభవందోషాన్నిరూప్య తత్ప్రతిభట భూతగుణనిరూప
ణంప్రతిజానీతే॥ అదేతి ॥ తత్రగుణాస్త్రయఇతిభామహాదయః - దశేతి
వామనాదయః - చతుర్వింశతిరితిభౌజరాజః - తత్రభోజరాజమతేనో

అధగుణానిరూప్య దై ॥ క్లేషఃప్రసాదస్సమతా మాధుగ్యంసు
కుమారతా । అర్థవ్యక్తిరుదారత్వంతథాకాంతిరుదా త్తతా॥
ఓజస్సుశబ్దతా ప్రాయా నౌర్జిత్యమధవిస్తరః । సమాధిస్సౌ
త్స్యగాంభీర్యే సంక్షేపభావికంతథా ॥ సమ్మితత్వంతథా
ప్రాణీరీతిరుక్తిగతస్తథా॥ ౧ ॥ ఏషాంమధ్యే కేషాంచిద్దో
షపరిహారకత్వేనగుణత్వం- కేషాంచిత్స్వతవివోత్కర్ష హే
తుర్వాన్యగుణత్వం - తత్రయేస్వతపవ చారుత్వాత్తిశయ హే
తవస్తైపరముత్కృష్టైః - దుష్టత్వపరిహార హేతునాంగుణ
త్వసంసర్వసమ్మతం - యేతుదోషభావతయా గుణత్వమి
చ్ఛంతి తేషామేవసౌకుమార్యాదయోగుణత్వేనసమ్మతాః ॥
౨ ॥ శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యంస
మ్మతం - గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్సీక్ష్మకృతా-
అపుష్టార్థనిరాకరణా యార్థవ్యక్తిర్కతా - న్యూనాధికపదని
రాకరణాయసమ్మితత్వంమతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థ
ముదాత్తతాస్వీకృతా- విసంధినిరాకరణాయార్జిత్యంమతం

ద్వైశమాహ క్లేషఇత్యాది॥౧॥ ఏషాంమధ్యే కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన
గుణత్వమితి- తథాపి- కేషాంచిత్త్వతే- ఉత్కర్ష హేతుత్వాత్ కావ్యోత్కర్ష
హేతుత్వాదితిభావః॥౨॥కోదోషఃకేనగుణేనపరిప్రాయితఇత్యాకాం

తాయామాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది॥౩॥ ఏహంగుణానామితి-సంఘటనాశ్రయత్యేసతిచారుతా హేతవోగుణాఇతి వత్సమాణ సామాన్యలక్షణానామితిభావః ॥ మిథఇతి ॥ సంశ్లిష్టానిమన్యణానిపదానియన్యతస్యభావస్తత్తా ॥ నిష్కర్షమాహ బహూనామితి॥ తదుక్తంవామనేన - య

పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా - క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః-అశ్లేలపరిహారార్థము క్లిష్టేన్వికృతా-మృతసంసాగరపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం - ప్రప్రమభంగ నిరాకరణాయసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రియాన్యతః-ఎవం యథాసంభవం కేహంచి ద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం॥ ౩ ॥ ఏహంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ మిథస్సంశ్లిష్టపదతాశ్లేషఇత్యభిసేయతే ॥ బహూనాం పదానామేకపదవదభాసమానత్వంశ్లిష్టత్వం॥ యథా॥శ్రీమతాగ్రకలిపీరరుద్రమఖిలత్కాపాలమాళిన్సురన్మాణిక్యద్యుతి రంజితాంఘ్రిమబలప్రఖ్యాతశౌర్యోదయం । విశ్వతాగ్రవినిద్రమక్షయగుణ జ్యోత్సావితానావృత వ్యోమాగార మనల్పవైభవముంస్తోతుంవయం నేత్సహే॥ అత్రపారసమయేపదానామేకపదవదభాసమానత్వాత్ శ్లేషః॥ ౪॥ అథప్రసాదః ॥ ప్రసిద్ధార్థపదత్వంయత్సప్రసాదోగద్యతే॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవోయంభాతిలక్ష్మీపతిస్సన్వయం । యేనాస్యలోచనేఘల్లఘంజరీకమనోహరే॥ అత్ర ఝడిత్యర్థ సమర్పకపదత్వాత్ప్రసాదః॥ ౫॥ అథసమతా ॥ అవైషమ్యేణభణసంసమతాసానిగద్యతే॥ యథా॥ పదాన్యతరుమంజరీసురభ

త్రైకపదవద్భాంతిపదానిసుబహూన్యపి । అనాలక్ష్మితసంధీనిసశ్లేషఃపరమోగుణఇతి ॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్సేషి లాకికచింద్రికావృతిరేకః - వితానముగ్లోచః ॥ ౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ ఝటిత్యర్థ సమర్పకపదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయకశ్లిష్టవిపర్యయోక్తిః ॥ ౫ ॥ పదాన్యతరవఃకల్పవృత్తాః - తద్వంజర్యభవ

సురభయోమనోహరాః - శ్రవఃపారణశ్రోత్రసంతర్పణం - సుధామ
ధురిమాధరీకరణచాతురీచంచవః అమృతమాధుర్యస్యకరణచాతుర్యవి
త్తాః - వియచ్ఛరతరంగినీవిహరదూర్నిమర్మస్పృశః మందాకిణీకల్లోలక
ల్పాగ్రత్యర్థః - పాదచతుష్టయేపితుల్యవద్భుజనాదితి - అనేనప్రక్రమభం
గఃపరిహృతః॥ ౬ ॥ యశశ్శ్రియఇతి ॥ దిశామిత్యనేన స్త్రీప్రతీతేస్తాసా
మధోమధ్యోర్ధ్వదేశేషునితంబస్తనశిరోధ్యవసాయోయుజ్యతే - ఉరోజ

యః శ్రవఃపారణం గుణావిగధతే సతాం జగతి వీరరుద్రప్ర
భోః । సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచంచవో వియచ్ఛ
రతరంగినీవిహరదూర్నిమర్మస్పృశః ॥ అత్రపాదచతుష్టయే
పితుల్యవద్భుజనాత్సమత్వం॥ ౬ ॥ అధమాధుర్యం॥ యాపృథ
క్పదతావాక్యేతన్నాధుర్యంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥ యశశ్శ్రి
యః కాకతిభూపతేద్దిశాంనితంబబింబేషుదుకులరీతయః । ఉ
రోజయోర్క్యైక హారవిభ్రమా శ్శిరస్సుజాతీ కుసుమస్రగు
జ్జ్వలాః ॥ అత్రవాక్యే పాతసమయేపి పృథక్పదత్వప్రతీతే
ర్త్వాధుర్యం॥ ౭ ॥ అధసుకుమారత్వం॥ సుకుమారాక్షరప్రా
యం సౌకుమార్యంతదుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వంనామ సాను
స్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనివ్వం
దసుందరీవదనేందుభిః । నగరేకాకతీంద్రస్య దివాప్యాభాతి
చంద్రికా॥ ౮ ॥ అథార్థవ్యక్తిః ॥ యత్తు సంపూర్ణవాక్యత్వ
మర్థవ్యక్తింవదంతితాం॥ యథా॥ భాగ్యం మధ్యమలోకనిఘ్న
మధునాయేనాస్య సంరక్షితా జాతః ఫలవివీరరుద్రస్యపతిర్ని

యోరితి స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రాయేణేతివామనవచనాద్ద్వి
వచనోపపత్తిః - అత్రమాధుర్యేపృథక్పదత్వందీర్ఘసమాసాభావఇతివా
మనః॥ ౭ ॥ సుకుమారేతి॥ సౌకుమార్యమమరుషత్వమిత్యర్థః॥ ౮ ॥ అర్థవ్య
క్తిరితి తద్ధేతౌతత్త్వోపచారః - తదుక్తం - యత్యర్థవ్యక్తిహతుత్వంసో
ర్థవ్యక్తిస్సృతోగుణఇతి ॥ భాగ్యమితి ॥ మధ్యమలోకనిఘ్నం మధ్యమ
లోకాధీనం - యద్వాత్రివిక్రమావతారస్యకాకతీవిభోః కిమనేనసంకో

చేనేత్యాహ || యద్వేతి || నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వే నాపరిపూర్ణానామ శరీరాదీనాందో
షాణాంప్రత్యుదాహరణత్వందర్శితం - నచాపుష్టార్థ నిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః- పరిపోషాభావలక్షణయోగేనతేషామవ్యసృ
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణా పుష్టార్థస్యతునిరాకాం
క్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యాభావా న్నా స్తిప్రత్యుదాహర
ణత్వమితిరప్రప్త్యం॥౯॥అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావేచిరంతనచిత్రచ్ఛా
యేవప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యంనైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం
ఔజ్జ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణగుణవిపశ్చితఃపురాణచిత్రస్థానీయంతే
నవంధ్యంకవేర్వచఇతి॥జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం॥౧౦॥

సీమశౌర్యోదయః, యద్వాస్త్రీణ్యపివిష్టపానిదధతేధన్యత్వ
మంశోహరేర్యత్సాత్మాదవతీర్యకాకతికులేస్వైరంసముజ్జ్వలం
భతే || అత్యార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపరి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః॥ ౯॥ అథకాంతిః॥ అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరితీవ్యతే॥ యథా॥ జేతుఃకాకతివీరరుద్రే
తిప్రాగభిహితశ్లోకః॥ ౧౦॥ అథౌదార్యం॥ వికటాక్షర
బంధత్వమార్యైరౌదార్యమివ్యతే॥ యథా॥ జద్ధాభూ
యాంసీమాంసాస్యహమహమికయా బద్ధగాధాన్సపీత్యా

ఔదార్యంనామవికటాక్షరబంధత్వం - తచ్చనర్తన బుద్ధ్యత్పాదకపద
విన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్య కథయంతిహ్యుదారతాం,
వైచిత్ర్యంనప్రపద్యంతే యయాశూన్యాః పదక్రమాః॥ పశ్చాదివగతి
ర్వాచఃపురస్తాదివపస్తనఇతి॥ జగ్ధేతి॥ అనోన్యంప్రతిశ్రేష్ఠోహమిత్య
భిమానోహమహమికా - అహమితి విభక్తిప్రతిరూపక మవ్యయంనిపాతి
తం- తస్యవీచ్యయాండ్విరుక్తిః - సంజ్ఞాయాంకన్ప్రత్యయః-వృషోద
రాదిరితిసుభూతిచంక్రః - గర్ధవీవగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదౌప
మ్యాదివత్సాన్వధేవ్యక్తోప్రత్యయః-తద్బద్ధయైస్తాబద్ధగాధాన్స
మానాపీతిస్సపీతిఃసహపానం- సపీతిః స్త్రీశుల్యపానమిత్యమరః- సమా

సస్యఛందసీత్యాదిసమానశబ్దస్యసభావః - ఛాందసత్వేపి బాణాది
ప్రయోగమహిమాల్లోకేపినవిరోధిత్యాహ దశటికాసగ్వస్వకారః -
సమానస్యఛందసీత్యత్ర సమానస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాషా
యామపిసవత్సాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహవృత్తికారః - పదమంజరీకార
స్తుయోగవిభాగాంగీకారే తస్యనిత్యత్వా త్సమానజాతీయశబ్దప్రయో
గోనస్యాత్ - అస్తిచప్రయోగః- తస్మాత్సవత్సాదిశబ్దేషు సదృశార్థస్య
సహశబ్దస్యపత్సాదిభిరస్వపదవిగ్రహే బహువ్రీహౌసహశబ్దస్య వోప
సర్జనస్యేతిసభావః-భావ్యవార్తిక యోశ్చ యోగవిభాగో నోపన్యస్తేతి
త్యవోచత్ - యదత్రయుక్తంతద్దాగ్రహ్యం - అస్థ్యత్ర-షణ్ణ మస్థిసంఘ

మప్రసోజ్యైచ్చైతరాస్థ్య త్ర-షణ్ణభవకట తా-రరౌద్రా
గ్రదంష్ట్రే । సంబిభ్రాణాఃకుపాటాః ద్విపగళితవసాని
ర్ఘ్నరాంతర్దీప్తానుగర్వంత్యాయోధనోర్వ్యభయమవ
నిభృతామంద్రనైస్యశస్పష్టాః॥ ౧౧ ॥ అఘోదాత్రతా॥ శ్లా
ఘ్నేర్విశేషణైర్వ్యోగోయస్తుసాస్యామదాత్రతా॥ యథా॥
బృంహమాణగజాకీర్ణాహేషమాణహయామలా । సంక్రీడ
త్యందనాత్వేడభటారుద్రవిభౌశ్చమూః॥ ౧౨ ॥ అఢోజః॥
ఓజస్సమాసభూయస్త్యం॥ యథా॥ ఉద్దామద్విరహాఘదా
నలహరీసారభ్యలాభభ్రమ ధృంగశ్రేణినిబద్ధరుంకృతిక

ర్షః - కటతా-రోనుకరణశబ్దః - కుపాన్వటంతీతి కుపాటాః నక్తంచ
రాఃఘాతజేతాభాదయః - నద్యాంసాంతీతి నదీష్టాఃకుశలాః - సుపీతి
యోగవిభాగాత్రప్రత్యయః-నిదీభ్యాంసాంతేకాశలభితిషత్వం॥ ౧౧
శ్లాఘ్నేర్వితి॥ శ్లాఘ్నేర్విరుచితైః- బృంహణాదీనాం గజాదీనామేవోచిత
త్వాదిభావః- వైపరీత్యే నౌచిత్యమనేన పరిహృతమిత్యనుసంధేయం -
బృంహమాణేతిచానశంతోయంనశానజంతః- బృంహాఃపరస్మైపదిత్వా
త్ - త్వేడభటేతిపచాద్యజంతపాతోనత్వేడధ్నటేతిశత్రంతపాఠః- త
స్యాత్స నేపదిత్వాదిత్వాదిప్రపంచేనవ్యాఖ్యాతం(నాటకప్రకరణేద్వితీ
యేంకే ౩౮) అనుచితార్థపరిహారకోయంగుణః॥ ౧౨॥ ఉద్దామేతి॥ వా

చాలానికృతానివాచాలితాని - శబ్దాయమానానీత్యర్థః - భూమవిభవో
మహిమాతిశయః - ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః - కర్తరిభవః
ఖిష్ణుచుకభావితీ ఖుక ఇప్రిత్యయః - అత్ర వీర రుద్రవిదుషాంగజాంత
లక్ష్మీగ్దాహోస్త్యం చ ప్రతిపాద్యతే || ౧౩ || సుపాంతిజాంచేతి - సుబం
తతిజంతవిశేషాణామిత్యర్థః - కూలముద్వహంతీతి కూలముద్వహాః - కథా
యైస్తైర్దిగంతప్రసిద్ధైరిత్యర్థః - ఉదికూలెరుజివ హాలారితి ఖశే ప్రత్యయః -
అభగ్రింకవంతీత్యభగ్రింకహఃతై రుత్కృష్టైరిత్యర్థః - సర్వకూలాభగ్రికరి
షేషుకపథితి ఖశే ప్రత్యయః - వైభవైర్వైశ్వర్యైః - శోభనాప్రజా
యాసాంతాస్సుప్రజనః - నిత్యమసిచ్ఛ్విజా మేధయో రిత్వసిచ్ఛ్విత్వ
యః - ప్రజారక్షణిహితౌశతృప్రత్యయః - రక్షణేన హేతు నైత్యర్థః -

లావాచాలిత ప్రాంగణాః || నిస్సీమప్రథమానభూమవిభవా
రంభప్రియంభావుకా మోదంతే భవివీరరుద్రనృపతే ర్విద్వ
ద్వహశ్రేణయః || ౧౩ || అధసుశబ్దతా || సుపాంతిజాంచవ్య
త్పత్తిస్సాశబ్ద్యంపరికీర్త్యతే || యథా || ఆశామండలకూలము
ద్వహకరై రభగ్రింకపైర్వైభవై రక్షుస్సుప్రజనః ప్రజాస్త్రి
భవనక్షేమంకరప్రక్రియః । దుష్టానాంభవి నిప్రహంతుమ
తులై రాభ్యంభవిష్ణుర్గుణై ర్భూమ్నాసంచరతే ద్యకాకతికులే
రుద్రావతారోహరిః || ౧౪ || అధపేయః || ప్రేయఃప్రియత

అతవప్రిభవనక్షేమంకరప్రక్రియోవిశ్వజనీనవ్యాపారిత్యర్థః - క్షే
మప్రియమదేర్జ్ఞేతి ఖశే ప్రత్యయః - గుణైశ్శౌర్యాదిభిరాధోభవతీ
త్యాభ్యంభవిష్ణుః - కర్తరిభవవత్తిఖిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - దుష్టానాం నిప్ర
హంతుం - జూసినిప్రహణత్యాదినాకర్తృణివస్త్వీ - భూమ్నామహిమ్నా
సంచరతే - సమస్తృతీయాయక్తాదిత్యాస్త్య నెపదం - ఇథమత్ర సౌశబ్ద్యం
నామగుణః - తస్యచ్యుతసంసారపరిహారార్థత్వవచనమయుక్తం - అ
నభితగుణభావేనాపశబ్దైభావమాత్రేణ తత్పరిహారసంభవాత్ - అత్ర
తుస్కలసచేతశ్చైతచ్ఛమత్కారకారివిశిష్టపదప్రయోగేణ చారుతాహ
తుత్వసంభవాదస్యైవస్వతంత్రంగుణత్వమితి || ౧౪ || పేయ్యితి || చా

ఊక్తాప్రియోక్తా॥ దాక్షిణ్యంసరళత్వం- దక్షతాక్షిప్రకారితా- ధౌరే
యతాధురంధరత్వం- ధురోయథ్థ కావితథ్థ ప్రత్యయః- నిస్సరోక్తిలక్ష
ణపరుషప్రాతిపక్ష్యంప్రయసత్వత్వం॥ ౧౫॥ బేర్జిత్యమితి ॥ గాఢ
బంధత్వమితి- విసంధివైలక్షణ్యనైతిభావః ॥ ట్టోశీరక్షణ్యార్థాదిన్లోకో
వ్యాఖ్యాతః(కావ్యప్రకరణే ౩౧) శబ్దచిత్రే॥ ౧౬॥ పృచ్ఛంతీతి॥ అత్రకు

రాఖ్యానంచాటూక్తాయద్విధీయతే॥ యథా॥ దాక్షిణ్యంత్వ
యదక్షతా త్వయదయా త్వయ్యున్నతత్వం త్వయి ప్రాగ
ల్భ్యంత్వయిపారుషంత్వయికలాసంపత్త్యయశ్శీర్ష్యయి ।
బేదార్యంత్వయి ఫీరతాత్వయిజగద్వోచేయతాచత్వయిశ్శీ
మతాకతి నాధపాలయభువంవైరించకల్పాశతం ॥ ౧౫॥
అధోర్జిత్యం ॥ బేర్జిత్యంగాఢబంధత్వం॥ యథా॥ ట్టోశీరక్ష
ణదక్షిణైతి ప్రాగభిహితఃస్లోకః ॥ ౧౬ ॥ అధసమాధిః॥ సమా
ధిరన్యధర్మాణాంయదన్యత్రానిరోపణం ॥ యథా ॥ పృచ్ఛం
తీదుద్ధసింధుం కుశలమనుసరం త్యాదరా చ్ఛంకరాత్రిం చా
టూక్త్యామానయంతీ ముహురమరసదీంచంద్రమగ్రేహాసం
తీ । వైధాత్రీంయాన హంసావళి మనుకృపయాస్వాగతం
వ్యాహరంతీలోకేషుత్రిష్వమిషు ప్రభవతి మహతీపీరరుద్ర
స్యకీర్తిః॥ ౧౭ ॥ అధవిస్తరః॥ సమర్థనప్రపంచోక్తిరుక్తస్యార్థ
స్యవిస్తరః ॥ యథా ॥ లోకేషుత్రిషుకాకతీశ్వరగుణాస్తో
తుంముహుర్విక్షితుం శోభితుంబహ్వాభినందితుంచ ఫణినామే
కఃక్షమోనాయకః । యద్వక్త్రాణిసహస్రమస్యకృతినోయ
ద్వైసహస్రేద్యుతస్తావితశ్రుతయఃఫణాదశశతాన్యత్యద్భు

శలప్రశ్నాదేశ్చైతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీర్తావధిరోపణాత్సమాధిః॥
౧౮॥ సమర్థ నైతి॥ విస్తరభితి సమర్థనప్రపంచనస్యశబ్దాత్తకత్వేన-ప్ర
థనైవావశబ్దభితిఘటాప్రతిషేధేణాదోరచిత్యప్రతిత్యయః- సతుశబ్దస్య
విస్తరభితిమరః॥ లోకేష్వితి॥ అభినందితుమనుమోదితుం ॥ స్తోత్రాది
షుఫణిపతిసామర్థ్యంసమర్థయతే యదితి- యస్మాత్తారణాదిత్యర్థః-

అతఎవేదం సకావ్యలింగం హేతువాచకవిభక్త్యాదే రశ్రవణవివ తస్యో
 ణానాదితి॥ ౧౮ ॥ యావదితి॥ యావంతోద్ధాయావదర్థమితితద్ధితాంతే
 నవిగ్రహః- తదుక్తంహరదత్తేన - యావదిత్యవ్యయంచాస్తి తద్ధితాంత
 శ్చవిద్యతే॥ అతోనిత్యసమాసేపితద్ధితాంతేనవిగ్రహఇతి-యావదవధార
 ణఇత్యవ్యయాభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం- అభిధే
 యాపెక్షయా యతైక్రమపి పదంసన్యాసం నాప్యధికంతత్సమ్మితమిత్య
 ర్థః॥ కాకతీయేతి॥ గతమేతత్ ॥ ౧౯ ॥ ధ్వనిమత్త్వముదాహరణేయోజయతి

తాందోళనే॥ ౧౮ ॥ అధసమ్మితత్వం॥ యావదర్థపదత్వంతు
 సమ్మితత్వముదాహృతం॥ యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
 చందనచర్చనం । దిగంగనావితన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥
 ౧౯ ॥ అధగాంభీర్యం ॥ ధ్వనిమత్తాతుగాంభీర్యం ॥ యథా ॥
 విపంకాక్షేయకేగంగా కీర్తైదిగ్విసనంరిపా । ఇందుర్ముఖచ
 రుశ్రస్యకాకతీయస్యదృశ్యతే ॥ అత్రశంకరస్య కంఠేవిపం
 మాళౌగంగా కటిస్థలైదిగ్విస్త్రం శిరసి చంద్రఇతిధ్వన్యతే॥
 ౨౦ ॥ అధసంతేషః॥ సంక్షిప్తాథాభిధానంయత్తత్సంతేషః
 ప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ వంశోస్త్రీకాకతీయానాం తత్రాస
 న్నహవోన్యపాః । తేషాంభాగ్యవివర్తయవీరరుద్రోనరేశ్వ
 రః॥ అతాగ్రివిస్తరకధనయోగ్యస్యార్థస్య సంక్షేపోక్తేస్సం
 క్షేపః॥ ౨౧ ॥ అధసాక్ష్యం॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వంశబ్దా
 నాంసాక్ష్యముచ్యతే॥ యథా॥ అధ్యధఃపరిసంజిష్టాఃస్థాకృ
 త్తాభూధాతవస్సదా । వర్తంతేకాకతీయేంద్రకర్తర్యస్య

అత్రశంకరస్యేతి॥ ౨౦ ॥ వంశఇతి ॥ భాగ్యవివర్తభాగ్యపరిపాకః ॥ ౨౧ ॥
 అంతరితి ॥ సమీపీనోజల్పస్సంజల్పావివక్షితార్థః సోంతఃకృతోగర్భితో
 యత్రతద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసాక్ష్యమిత్యర్థః ॥ అధ్యధః
 పరిశబ్దేస్సంజిష్టాస్సంబధాః ప్రాక్ప్రియుక్తాధ్యాదిశబ్దాఇత్యర్థః - స్థాగతి
 నిమిత్త - డుక్తాభావకరణే - భూసత్తాయాం - ఇత్యేతేభాతవోభూవాద
 యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణాశ్శబ్దవిశేషః స్థాకృత్తాభూధాతవః - కాకతీ

యెం ద్రై సదాకర్తరివర్తంతే - కర్తృవాచినవీవతిజాదిప్రత్యయాఽదధ
 తీత్యర్థః - అన్యత్రకర్తృణికర్తృవాచినోయగాదిప్రత్యయాఽదధతీత్యర్థః -
 ఏతద్బనకెవలాప్రకృతిఃప్రయోక్తవ్యేతినియమనకేవలధాతోఃప్రయో
 గాభావాత్ - లఃకర్తృణిచ భావేచాకర్తృకేభ్యఇతి ప్రత్యయానామేవక
 ర్తృకర్తృభిరుగ్న దర్శనాచ్చైతిగ్రష్టవ్యం ॥ ఫలితమాహ అత్రానిశితీ
 త్యాది ॥ ౨౨ ॥ ప్రాధిరితి ॥ పరిపాకోవై చిత్రీవిశేషః ॥ వీష్ణేతి ॥ వీష్ణుద్వి
 ర్భావః - నిమిత్తనై మిత్తికయోరభేదోపచారాత్ - ఆమ్రేడితంద్విస్త్రీ

త్రకర్తృణి ॥ అత్రానిశితీఅధఃకరోతిపరిభవతీత్యంతస్సంజ
 ల్పరూపత్వాత్సత్త్వభవతి ॥ ౨౨ ॥ అధప్రాధిః ॥ ప్రాధి
 రుత్తైఃపరిపాకఇతికావ్యవిదోవిదుః ॥ యథా ॥ వీష్ణుపర్వభవ
 స్యచంద్రమకుటస్యావృత్తిరామ్రేడితం దైత్యారేః ప్రతి
 బింబనంసురగిరేరిందోస్సముత్తేజనం । కణ్ణాదేపునరుద్భవః
 సురతరో సురస్వస్వమావిష్కరియా స్వద్దేవోరితతర్కయం
 తికవయశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభుం ॥ ౨౩ ॥ అధోక్షిః ॥ విదగ్ధఘణితి
 ర్భాస్యాదుక్తింతాంకవయోవిదుః ॥ యథా ॥ దింతాకమథా
 సంతీరంణో తుమాసుహుఅచింతచరిఅంస । భాసతోవితు
 మత కువలఅలంభి పసాహసి ॥ ఛాయా ॥ దృష్టాకమలా
 సక్తిరాజ్ఞస్తవసుభగచిత్రచరితస్య । భాస్వాసపి త్వంతాం
 కువలయలక్ష్మీంప్రసాదయసి ॥ ౨౪ ॥ అధరీతి ॥ యధోపక్రమ
 నిర్వాహూరితిరిత్యభిధీయతే ॥ యథా ॥ షడ్గుణాన్సేవతేరా

రుక్తం - ప్రతిబింబనంప్రతిబింబః - సముత్తేజనంశాణోష్ణితత్వం - సర్వ
 త్రద్వితీయబ్రహ్మాదిరూపత్వమిత్యర్థః - అత్రవీరరుద్రేపరించవీష్ణుద్యా
 రోపలక్షణవైచిత్రీవశాత్సేవిధిః ॥ ౨౩ ॥ దిత్వేతి ॥ కమలాసక్తిః ఏకత్రక
 మలాయామన్యత్రకమలైవ్వాసక్తిః - కువలయలక్ష్మీంభూమండలలక్ష్మీం
 అన్యతోత్పలసంపదం - అత్రరాజ్ఞశ్చంద్రస్యాపికమలాసక్తిః భాస్వత
 స్సూర్యస్యాపి కువలయప్రసాదనమిత్యేవం రూపాయాంవిదగ్ధభణిలావ
 స్థీలంపరిహీయతే ॥ ౨౪ ॥ షడ్గుణాఽసంధ్యాదీః - సంధిర్నావిగ్రహూ

యానమాసనందై వ్యధమాశ్రయః పద్మశాఖత్వమరః పద్మిపూకామ
క్రోధాదీ- పద్మగృహానిపాణినీయప్రభృతీన్యత్రాని - పద్మలానిచ
దీని - తదుక్తంసోమేశ్వరేణ - మాంబంభృత్యంతథామైత్రంత్రిణమాట
వికంబలం । ఆమిత్రమపరంపవ్యంసప్తమంసోపలభ్యతఇతి-అత్రపాదచ
తుష్టయేష్యాదౌపట్నదోసాదానాన్యథోపక్రమనిర్వాహణపతత్ప్రక
ర్షపరిహారిణీరితిరక్షప్తవ్యా॥ ౨౫ ॥ భావతఇతి ॥ భావః ప్రమాత్రాస్తీ
తిభావికం ॥ స్వామినితిపుత్రంప్రతిజనకస్యోక్తిః ॥ భావికంయోజయతి
అత్రప్రేమేతి॥ ౨౬ ॥ గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహణాద్విష్ణుక్షరప్రా

జాపద్మిపూనవమన్యతే । పద్మగృహాన్యపాదతై పద్మలానిచ
వీక్షతే॥ ౨౫॥ అధభావికం ॥ భావతోవాక్యవృత్తిర్యా భావి
కంతదుదాహృతం॥ యథా॥ స్వామింస్తాతకులోత్తంసవీరరు
ద్రజగత్ప్రభా । పుత్రిణాంధురమేషోహం పుత్రేణారోపిత
స్తవయా ॥ అత్రప్రమరూపభావవశాత్స్వామింస్తాతేతి
వాక్యవృత్తిః॥ ౨౬॥ అధగతిః ॥ గతిర్నామసురమృత్యుంస్వ
రారోహణవరోహయోః॥ యథా॥ ప్రకాశ్యేత్రిలోక్యేసత
తమతులైఃకాకతివిభోర్మహూభిర్నిస్సీమైర్దినకరకరాటో
పపటుభిః । తమఃకృత్సంశోకజ్వలదనలరోచిఃపరిచయందధ
త్సప్తప్యద్యేలత్యరిసృపమనస్సేవసతతం॥ అత్రపూర్వార్థే
ద్విష్ణుక్షరప్రాయత్వాత్సర్వరస్యారోహః॥ ఉత్తరార్థేఅవరో
హః॥ ౨౭ ॥ ఏతేషాంగుణానామార్థగతత్వమపి కేచిద్బుద్ధి-

యత్వమవరోహణావై పరీత్యం॥ ప్రకాశ్యఇతి॥ నిస్సీమైరితి సూర్యాది
తేజోవ్యతిరేకోక్తిః ॥ వీరరుద్రతేజసివిశ్వవ్యాపినితమసోవైరిహృదయా
న్యేవావకాశఇత్యాహ తమఇతి॥ తత్కాగ్నిసన్నిధానెపి - తమసోనబా
ధఇత్యాహ శోకేతి॥ దధత్సవీత్యపిశబ్దావిరోధనూచకః - దుఃఖతాము
హ్యంతీతిపరిహారః - ఉద్వేలతివిబృంభతే - అత్రపూర్వార్థఇత్యనెఉ
త్తరార్థేహాస్వాక్షరప్రాయత్వాదవరోహఇతిరక్షప్తవ్యం॥ ౨౭ ॥ ఏతే
షాంగుణానామతథేదేనార్థగతత్వలక్షణంవిశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తంవామనైస- ఏతపవాజఃప్రసాదప్రభృతయోర్ధగుణాశ్చతి॥ స్వమ
తమాహ ప్రాచామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతిబహునాంపదా
నామేకపదపదభాసమానత్వాదిలక్షణేక్షేమాదావర్థగతత్వస్యదుర్ఘట
త్వాదితిభావః- సర్వస్వశ్చతి- ఉన్మూటాదిమతానువాదత్వేనైతిభావః-అ
నయైవభంగ్యేతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవైత్యర్థః - అ
న్యథేతి - ఆశ్రయభేదాభావశ్చత్యర్థః - ననుకథమేతదుపపద్యతే - కా
వ్యశోభాయాఃకర్తారోధర్మాగుణాఃతదతిశయహేతవస్త్యలంకారాశ్చతి
వామనైస స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితిచే నైవైతత్వానీయః వికల్పా
సమాత్వాత్ - ఇదంహితద్వర్గనరహస్యం - రీతిర్వాక్యావ్యస్య - రీతిశ్చ

ప్రాచామాచార్యాణాంమతేనసంఘటనాశ్రయత్వమేవగు
ణానాం- తదుక్తమలంకారసర్వస్వే। సంఘటనాధర్మత్వే
నశబ్దార్థధర్మత్వేనచగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి- అన
యైవభంగ్యాగుణాలంకారాణాంనరూపితస్వరూపభేదః-అ
న్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
త్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తంరుద్రభట్టేన॥
యోహేతుఃకావ్యశోభాయాస్సోలంకారఃప్రకీర్త్యతే । గు
ణోపితాద్యశోజ్ఞేయోదోషస్సాన్వితద్వివర్యయశ్చతి ॥ అతో

గుణవిశిష్టపదరచనా- సావైదర్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా- తత్రసర్వగుణవి
శిష్టావైదర్భి - కతిపయాగుణవిశిష్టాశ్చాదీయాపాంచాల్యాది - తత్రస
ర్వగుణానాంమిళిత్యా కావ్యశోభాహేతుత్వే శాడపాంచాలరీత్యోర
వ్యాప్తిః- కతిపయానాంకావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్రప్రజ్వల
త్యగ్నిరుచ్చైఃప్రాజ్యఃపోద్భవనుల్లసత్యేషధూమ ఇత్యాదౌపర్వతో
గ్నిమానిత్యాదిశుష్కశాస్త్రానినుకూల్యేనకావ్యత్వరహితేప్రౌజ్జ్వలేషాది
సంభవేనాతివ్యాప్తిస్సాన్విత - తస్మాన్నాస్తిగుణానాంతన్వతేకావ్యశో
భాకరత్వం-నచతన్మూలమలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి॥ స్వ
మతేభినుతసమ్మతించదర్శయతి యోహేతురితి॥ఉపసంహరతి అతశ్చతి

స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయం క్తమితి-భేద
కత్వేనేతిభావః - ఏతచ్ఛోద్భూతాదిమతమవలంబ్యజ్ఞేహేదినాగమాధుర్యా
దావసంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం- వస్తుతస్తుభావహేదిమతేనాంతర్భా
వేజ్ఞేహేదిగుణానాం రసధర్మత్వమలంకారాణాంతుశబ్దార్థధర్మత్వమితి
విద్యతఏవస్వరూపభేదఇతిరహస్యం-అతపవస్వయమేవోక్తవాకావ్య

గుణానాంసంఘటనాశ్రయత్వమేవయం క్తం॥౨౮॥

ఇతివిద్యానాధకృతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రేగుణప్రకరణంసమాప్తం.

ప్రకరణే - హేరాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః। జ్ఞేహేదయో
గుణాస్తత్రశౌగ్యాదయఇవస్థితాః । అత్తేతద్దావహేతి॥ ౨౮॥ ***



ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహిమపాధ్యాయ

కోలచలమల్లి నాధసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః

పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నావణాఖ్యానే.

గుణనిరూపణంనామషష్ఠంప్రకరణం.



శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే,

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్ — 2.

పరిశేషాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే అధేతి॥ స్లో॥ అత్రైతేలంకా
రాశ్చేకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసాః । యమకంపునరుక్తవదాభాసో
లాటోపలావితః ప్రాసః ౧ చిత్తమధోఉపమానస్వయోపమేయోప
మాస్పృరణం । రూపకపరిణామాద్వో సందేహభాగ్విత్త్యవహవోల్లేఖాః
౨. ఉత్పేత్సృతాతశయోక్తీతథాసహజాక్తిర్విసోక్తీశ్చ । ఉక్తీస్సమా
సవక్తస్వభావకవ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమానతదతద్దు
ణాఽరోధోవిశేషశ్చ । అధికోవిభావనాధో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ
స్యాత్ ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమోధోతుల్యయోగితా । దీప
కంప్రతిపస్తూపమాదృష్టాంతోనిదర్శనా ౫. వ్యతిరేకశ్లేషపరికరాక్షేపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం.

అధగుణనిరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంతే॥ అలంక్రి
యంతేనేనేతిచారుత్వహేతురలంకారః - తథాచోక్తంకావ్య

మృషాస్తుతిః । అప్రస్తుతప్రశంసాచపర్యాయోక్తంప్రతీపకం ౬. అను
మానంకావ్యలింగంన్యాసోద్ధాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యాధావతనై
పరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్థచాథ్థోద్వో సమాధిర్భావికంప్రత్యనీక
కం । వ్యాఘాతపర్యాయసూక్ష్మాఉదాత్తైఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమా
త్రైకావళీచమాలాదీపకసాగకా । సంసృష్టి సంకరౌచేణిపంచసప్తతిరి
తాః ౯ రసవత్ప్రియఉర్జ్వస్వీసమాహితమధోదయః । భావస్యసంధి
శబ్దల్యంద్వ్యశీతిరితిమేమతాః ౧౦.*

ఏతేషామలంకారశబ్దవృత్తజ్ఞాత్యాతస్సమాన్యలక్షణలాభంమత్వాహ
అలంక్రియంతేనేనేతి- అనియమేనరసఇతిశేషః-అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞా
యామితికరణేణుప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాంగుణానామివ రసోపకారా

సంభవాత్తేభ్యోవై లక్షణ్యంసూచ్యతే॥ అస్మిన్నేవాధైవృద్ధసంవాదమా
హ ఉపస్కుర్వంతీతి॥ యేఅంగద్వా రేణశబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వా
రేణతమంగినంరసంసంతంవిద్యమానముపస్కుర్వంతీత్యనేనరసాఖావేచి
త్రకావ్యేశబ్దార్థవైచిత్రీమాత్రపర్యవసాయిత్వమలంకారాణామితిసూ
చ్యతే- తెలంకారాఃకంఠాదీనాముత్కర్షాధానద్వా రేణహారాదయశ్చ
సంయోగవృత్త్యావర్తంతశ్చత్యర్థః- నకేవలమేవసతిరసేనుప్రాసోపమా
దిభిస్సృతయభూతాశ్శబ్దార్థావివోపస్కరియంతే-కింతుతద్ద్వారాతద

ప్రకాశే ॥ ఉపస్కుర్వంతితంసంతయేంగద్వారేణ సంశ్రి
తాఃఃహారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయశ్చితి॥ య
ధాకరచరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభిస్తత్తదలం
కారతయాప్రసిద్ధైరవయవ్యేవాలంక్రియతే తథాశబ్దార్థా
వయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయాప్రసి
ద్ధైరవయవీభూతంకావ్యముపస్కరియతే ॥ ఆశ్రయాశ్రయ
భావేనాలంకార్యాలంకారభావోలోకవత్కావ్యేపిసమ్మతః
చారుత్వహేతుత్వేపిగుణానామలంకారాణాంచాశ్రయభే
దాద్భేదవ్యవచేశః - సంఘటనాశ్రయాగుణాశ్శబ్దార్థాశ్ర

— ❁ అలంకారవిభాగః ❁ —

యాస్త్యలంకారాః॥ ౧॥ తత్రప్రథమంశబ్దార్థోభయగతత్వే
నత్రైకీభ్యమలంకారవర్గస్య - అథాలంకారాణాంచాతుర్వి
ధ్యం - కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రతీయమానౌప

వయవీభూతంకావ్యమపీత్యేతజ్జౌకికదృష్టాంతేనామా యథేతి॥ ఆశ్రయా
శ్రయభావేనేతి - సంయోగమూలేనేతిశేషః- లోకేమూలభూతస్సం
యోగోముఖ్యః- అత్రత్వనిత్యత్వసాధర్మ్యాదౌపచారికశ్చితిభేదః॥ అథా
లంకారవిభాగంకరిష్యమాణస్తదుపయోగితయోద్భూతాదిమతేనోక్తమే
వగుణాలంకారభేదమనువదతి॥ చారుత్వహేతుత్వేపీతి॥ ౧ ॥ ఇథమలంకా
రస్వరూపంనిరూప్యతద్విభాగమాహ తత్రప్రథమమితి॥ శబ్దాలంకారా
లనుప్రాసాదయః-అథాలంకారాఉపమాదయః-ఉభయాలంకారాలా

ఓసుప్రాసోభయసంస్పృహ్యదయః - ఏతేషాంతుల్యేషకావ్యశోభాహేతుత్వేశబ్దాగ్ధోభయాలంకారవ్యవస్థాయామాశ్రయాశ్రయిభావపవప్రమాణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః- అన్వయవ్యతిరేకామికావ్యప్రకాశ

మ్యాః- కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః - కేచిదస్ఫుటప్రతీయమానాశ్చితి- సమాసోక్తిపర్యాయోక్త్యాత్మేషవ్యాజస్తుత్వపమేయోపమా నన్వయాతిశయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్రశంసాసుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషుప్రతీయమానంవస్తుకావ్యోపసాగరతాముపయాతి - రూపకపరిణామగుండేహభాగ్రితిమదుల్లేఖాపహ్నవోత్ప్రేక్షాస్మరణశ్చయోగితాదీపకప్రతిపస్తూపమానృప్టాంతసూచనాక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాల్లేషేషాప్యపవ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయిణ్డర్జస్త్వసమాహితభావోదయభావసంగిభావశబలరాసురసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉపమావినోక్త్యధాంతరన్యాయాసంధిం పిభావినోక్తి గుణానిమిత్తపిశేషోక్తివిషయసమచిత్రానికాన్యోన్యకారణమనైకావళివ్యాపూతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసారయథాసంఖ్యాధాపత్తిపర్యాయపరివృత్తిపరిసంఖ్యావికల్పసముచ్చయసమాధిప్రత్యసేకప్రతీపకశేషానిససామాన్యాసంగతితద్గుణాతద్గుణవ్యాజోక్తివక్రోక్తిస్వభావోక్తిభావకోదాత్తైషుసహృదయహృదయాహ్లాదిస్ఫుటంప్రతీయమానంనాస్తి ||
౨ || అత్రైశ్వర్యలంకారకర్తృవిభాగః || సాధర్మ్యంత్రైవిధం- భేదప్రధానమభేదప్రధానంభేదాభేదప్రధానం • చేతి- ఉపమానోపమేయయోస్సృతోభిన్నత్వాచ్ఛాప్తమేతన్నవాస్తవం- రూపకపరిణామగుండేహభాగ్రితిమదుల్లేఖాపహ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం- దీపకతుల్య

కారః- రసభావాదిర్వ్యజ్యతశ్చిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వేనప్రతీయతశ్చత్యధః || ౨ || చతుర్థావిభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహ అత్రైతి || ఇథంవత్సమానప్రకారేణకర్తృవిభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాలంకారాణాంవర్గశోవిభాగశత్యర్థః ॥ ఏతదభేద
ప్రధానత్వంశాబ్దమారోపితంనవాస్తవంనస్వాభావికం॥ ౩॥ అధాలంకా

యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతిపస్తూపమాసహజాక్షిప్ర
తీపవ్యతిరేకాఃభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః-ఉపమానస్వ
యోపమేయోపమాస్తరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా-ఉత్పైతృతిశయోక్షీఅధ్యవసాయమూలే-వి
భావనావిశేషోక్షీవిషమచిత్రాసంగత్యనోన్యవ్యాఘాతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా-యథాసంఖ్యపరి
సంఖ్యాధౌపత్తివికల్పసముచ్చయానాం వాక్యన్యాయమూ
లతా-పరివృత్తిప్రత్యసీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్య
దాత్తవినోక్తయోలోకవ్యవహారమూలాః- కావ్యలింగాను
మానాధాంతరన్యాసానాం తరగన్యాయమూలతా-కారణ
మాలై కావళీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిక్ర్యమూ
లాః - వ్యాజోక్షివక్రోక్షిమీలనాన్యపహ్నవమూలాని-స
మాసోక్షిపరికరం విశేషణవైచిక్ర్యమూలా ॥ ౩ ॥ అధా
లంకారాణాంవరస్పరవైలక్షణ్యనిరూప్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వేప్యారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్ధేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్ధేదః-ఆరో
పవిషయస్యసందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహభ్రాంతి
మదపహ్నవానాంవరస్పరంభేదః- సాధర్మ్యమూలత్వేపతు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యఃసాధర్మ్య
స్యవాచ్యత్వాదుపమానస్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే -
సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్ర
తిపస్తూపమయోర్ధేదః-వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవివేకార్థంమిథోవైధర్మ్యమాహ ॥ అధాలంకారాణాం
వరస్పరవైలక్షణ్యనిరూప్యతఇత్యత్వాదినా ॥

శిష్టమస్యదుదాహరణప్రస్తావనవస్తుష్టిభవిష్యతీతి నేహవిచిత్రతే ॥ ౪ ॥
 ఇష్టమలంకారాణాం వీరికాంవిధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తా

భ్యాంప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతయోర్భేదః - ప్రస్తుతాప్ర
 స్తుతానాంవ్యస్తత్వ సమస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగిలాదీప
 కయోర్భేదః - ఉపమానస్యప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
 పమోత్పేక్షయోర్భేదః - అర్థసామ్యశబ్దసామ్యాభ్యాముప
 మాల్లేషయోర్భేదః - ఉపమా నోపమేయయోర్భేదాభేదా
 బ్యాముపమానన్వయయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయభావస్య
 పర్యాయయోగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయోర్భే
 దః-అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామప్రస్తుతప్రశం
 సాసమాసోక్త్యోర్భేదః- వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోఃప్ర
 స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వేఅప్రస్తుత
 ప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్షగన్తతాద్యభావాతాకావ్యలింగస్యా
 నుమానాద్భేదః- సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధాసా
 మాన్యం-ఉత్కృష్టగుణయోగాన్మునగుణతిరోధానేమీ
 లనం-అన్యవ్య వచ్ఛేదేతాత్పర్యా భావాదుదాత్తా లంకార
 స్యపరిసంఖ్యాతోభేదః - కాకతాళీయతయాకార్యసాధనే
 కారణాంతరోపనిషాతేసమాధిః- అహమహమికయాకార్య
 సాధనే బహునాంకారణానా ముద్యమేద్వితీయస్సముచ్చ
 యః- నిహ్నవస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామపహ్నవవ్యాజ
 స్తుత్యోర్భేదః-అన్యేషాంభేదస్సప్తవివ- యద్యపివ్యాజోక్తి
 మీలనసామాన్యేషుకథంచిత్సాదృశ్యమస్తి-తథాప్యవివక్షిత
 త్వాన్నసాదృశ్యమూలేషుగణనా ॥ ౪ ॥ *

—————❀ శబ్దాలంకారానిరూప్యంతే ❀—————

అధాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరంశబ్దార్థయోర్భేదశబ్ద

తి॥ అధేతి॥ తత్ప్రార్థమ్యేహేతుమాహ శబ్దస్యేతి ॥ అత్రశబ్దప్రతీతిపూ
 ర్వకత్వాదర్థప్రతీతిశబ్దస్యప్రతీతావంతరం గత్వం తేన తస్యప్రాధా

న్యాత్ ప్రాధమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమం తావచ్ఛబ్దార్థో భయగతత్వేన
త్రివిధంపానరుక్త్యం - తత్రాద్యే కేవలస్వరపానరుక్త్యస్య చాచుతా
హేతుత్వాభావాద్వ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసము
దాయపానరుక్త్యంచచాచుతాహేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే
భేదానుప్రాసోవై పరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతిసర్వస్వకారః - తదను
సారేణభేదానుప్రాసం లక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో
న్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం-ప్రకృష్టోవగ్లవిన్యాసో రసాద్యనుగతోహి
యః॥ సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేదకవృత్త్యపాధిగతోద్విధేతి - గృహచరాఃప
క్షీమ్యుగాదయశ్చేకాఇతికేచిత్ - విదగ్ధాఇతిసర్వస్వకారాదయః- తదు

స్యాథ్యంప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరూ

————— ❁ —————
భేదానుప్రాసః. ❁ —————

వ్యంతే॥ ధవేదవ్యవధానేనవ్యయోర్వ్యంజనయుక్తయోః॥ ఆ
వృత్తిర్యత్రసబుధై శ్చేదానుప్రాసఇవ్యతే॥ యత్రావ్యవ
హితయోర్వ్యంజనయుక్తయోర్ద్వయోఃపానరుక్త్యంతత్ర
భేదానుప్రాసః॥ యథా॥ మహీమహీనవిభవేధతై యేమం
కరేకరే॥ రాజన్యజన్యవిజయారాజారాజన్యవోదయః॥ ౧ ॥

————— ❁ —————
వృత్త్యనుప్రాసః ❁ —————

ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాంయదాభవేత్ । పునరు

పలాలితోనుప్రాసశ్చేదానుప్రాసః - ర్వయోరిత్యత్ర వీపాన్రప్త
వ్యా - తేనయత్రవ్యయో ర్వ్యంజనయుక్తయోరవ్యవధానే నావృత్తిః
సఃభేదానుప్రాసఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి మహీమితి ॥ అహీనవిభవేధనీం
న్రసన్యశఇత్యర్థః - కరేబాహౌరాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశుగా
ద్యదితియత్ప్రీత్యయః - జన్యంయుద్ధం - అత్ర పాదచతుష్టయేపి వ్యంజన
యుక్తానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్చేదానుప్రాసఇతిన్రప్తవ్యం॥ ౧ ॥ సం
ఖ్యానియమేనచ్ఛేదానుప్రాసముక్త్యా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ
ఏకేతి॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్త్రిచతురాదిసంన్రహః - అత్రైకస్యవ్యంజన
స్యసకృదావృత్తైవైచిత్ర్యాభావాత్సచుద్ధాదసకృదావృత్తిగ్లభ్యతే

స్వయోస్తుసకృదేవ - అన్యథాభేకానుపాస్రసస్యత్ - వ్యవధానేత్వ
సకృదావృత్తావపినవిరోధః - త్యాగీనాంతుసకృదసకృద్వావ్యవధానే
నావ్యవధానేనవాటివృద్ధిప్రవ్యా - వృత్తిశబ్దేనవైదర్భ్యానయోవివ
క్షితాః - తమపలక్షితోనుపాస్రసోవృత్త్యనుప్రాసః॥ ఉదాహరతి॥ రేరే
ఇతి॥ యోగ్యేభ్యోహనివ్యభేద్యది-యుగసంప్రహారఇత్యస్తాద్దాలోః
కర్మణిల్పత్ - లభ్యమక్షయపదమితి - ద్వావిమాపురుషేలోకేసూర్యమం
దలభేదినా॥ పరివ్రాజ్యోగయుక్తశ్చరణేచాభిముఖోహతఇతి స్మరణాది
తిభావః॥ కాంతారపయోరణ్యనివాసపక్షః - తరతునికరాత్ మృగాదన
యాధాత్ - చుత్తరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్ఛుభోదరణం యుద్ధనుర
ణమేవశ్రేయశ్చితిభావః - అత్రాసకృత్క్షకారావృత్త్యావృత్త్యనుప్రా

త్తిరసానామవృత్త్యనుపాస్రసఇవ్యతే॥ యథా॥ రేరేతుర్ర
మహీక్షితఃక్షణమితః శ్రీకాకతిత్కావతే ర్విక్షుద్ధ్వంధ్వజిం
చురీక్షుసుభటాంపోష్ఠిప్తకాయైకైః॥ యోగ్యేభ్యోహని
లభ్యమక్షయపదంకాంతారపయోవృధాత్కాభృతుక్షితచర
త్తరతునికరాత్త్రాత్తరతుకుతః॥ ౨॥ యమకంపాన



రుక్త్యేతుస్వరవ్యంజనయుక్తయోః॥ భేకానుపాస్రసేవృత్త్య
నుపాస్రసేచస్వరపానరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

సః - ఏవమన్యేపిభేదానుసార్యతతకాదౌప్రప్రవ్యాః॥ ౨॥ వ్యంజనమాత్ర
పానరుక్త్యాశ్రయమలంకారద్వయముక్త్యా స్వరవ్యంజనసముదాయ
పానరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి॥ ననుమహీమహీనవిభ
వశ్చత్యాదౌభేకానుప్రాసే యుగిష్ఠిరందైవతవనేవనేచరఇత్యాదావే
కదాసాదృశ్యలక్షణేవృత్త్యనుప్రాసేచ స్వరపానరుక్త్యసూభవా
తాదంత్రవ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యమిత్యాశంక్యపరిహరతి॥ భేకాను
ప్రాసఇతి॥ అనుషంగాదాగతమానుషంగికం అన్వాచయవిశిష్టం అభ్యుచ్చ
యశిత్యర్థః॥ స్వరవ్యంజనయుక్తయోరిత్యశ్రస్వరసహితవ్యంజనేతిమ
ధ్యమపదలోపేసమాసోవివక్షితఇతివ్యాచక్ష్యేయమకైత్వితి॥ తచ్చయవ్య

మానానాం పాదైకదేశానా మాదిమధ్యాంతగతత్వేనానేకవిభమిత్యా
హ - తస్యేతి॥ ఏతచ్చక్షోకాద్ధపాదయమకానామప్యవలక్షణం - సర్వే
ప్యేతేభదాశ్చిరంతనైరేవబహుధాప్రపంచితాః- గురుత్వభీతత్వాన్నై
హప్రపంచ్యంతే॥తత్రైకముదాహరతి॥ప్రతాపశ్రితి॥ మహాన్మహిమాఆ
ధిక్వంయస్యతేజసోమహామహిమతేజసః- కాకతీంరస్యప్రతాపః- ప
ద్మైష్టమహాంపద్మప్రియోత్సవాం - అహిమతేజసఃకృష్ణాంగోః శ్రియంద
ధాతి॥ అత్రద్వితీయపాదస్యచతుర్థేయమనాత్సందప్తయమకంనామయ
మకభేదః - తదుక్తమన్యత్ర - అత్రయమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక
త్వం - విహగాఃకదంబమరభా విహగాశ్చత్యత్రైకస్య సార్థకత్వమితర

స్వరయోర్వ్యం జనయుక్తయోరావృత్తిః । తస్మాదిమ
ధ్యాంతగతత్వేనబహుభేదాః॥ తత్రదిద్వాత్రముదాహ్రి
యతి ॥ ప్రతాపఃకాకతీంరస్యమహామహిమతేజసః। శ్రి
యందధాతిపద్మైష్టమహామహిమతేజసః॥౩॥యత్రార్థఃప్ర

—❀ పునరుక్తవదాభాసః. ❀—

ముఖేకించద్భాసతేపునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకా
రస్ససతాంమతః ॥ యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాసతేఅన్వ
యవేదాయామన్యధాభవతిసపునరుక్తవదాభాసోలంకారః -
అర్థాలంకారత్వేప్యన్యశబ్దపానరుక్త్యాశ్రితత్వాచ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం । కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థక
త్వం- ఎవంసర్వేష్వపియమకేషుప్రకారత్రయంయథాసంభవంరక్ష
వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితానలంకారానభిధాయార్థపానరుక్త్య
మూలమలంకారమాహ ॥ యత్రేతి ॥ యత్రాలంకారే అర్థఃప్రముఖ
ప్రధమంపునరుక్తవత్ పునరుక్తేన తుల్యంతతపవకించితామప్యనన్వితం
భాసతే - పరమార్థతత్త్వస్యధాపర్యవస్యతీత్యర్థః- అర్థపానరుక్త్యస్య
ప్రకాశదోషత్వాత్ తదేతినిష్కృప్య వ్యాచక్షే యత్రార్థ ఇత్యాది
నా॥ నన్వస్యశబ్దాలంకారప్రస్తావెకాసంగతిరతతహ అర్థేతి ॥ అర్థపాన
రుక్త్యాదేవాధాశ్రితత్వాదర్థాలంకారత్వేనత్యపీత్యర్థః- శబ్దపానరు

త్యైతత్వాదిత పర్యాయశబ్దాశ్చితత్వాదిత్యర్థః - ఆమ్రేణితశబ్దవ
త్పర్యాయశబ్దేష్యవ్యయైకత్వసాదృశ్యాహపచారికం శబ్దపానరుక్త్యం
ప్రప్తస్యం ॥ ఉదాహరణి జిష్ణురితి॥ జయశీలోజిష్ణుః-క్షితిభుజామింద్రో
రాజాగ్రణీః-శ్రీపతిస్సమృద్ధః- పురుషోత్తమఃపురుషశ్రేష్ఠః - భాస్వానా
దీప్తిమాన్ - సూర్యభవస్ఫురతైజాస్ఫురత్ప్రతాపః-అత్రజిష్ణ్వదీనా
మింద్రాదిపర్యాయప్రయోగేణ ప్రముఖే భాసమానస్య పానరుక్త్య
స్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేదాయామన్యథా పర్యవసానా త్పునరుక్తవ
దాభాగభితిభావః - కేచిత్పునరేవమాహుః - భాతి సదానత్యాగఃస్థి
రతాయా మిత్యత్ర సత్పురుష ప్రణామేన ప్రకాశతే ధైర్యేవర్వతభూ
తభిత్వస్యాధస్య దానత్యాగ శబ్దపరివృత్తావ సంభవా చ్చబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావేలక్షణంకృతం॥యథా॥జిష్ణురింద్రఃక్షితిభుజాం
శ్రీపతిఃపురుషోత్తమః । భాస్వానుసార్యస్ఫురతైజాఃకాకతీం

— ❀ లాటానుప్రాసః ❀ —

ద్రోవిరాజతే॥ ర॥అధోభయపానరుక్త్యాలంకారఃకధ్యతే॥
శబ్దార్థయోఃపానరుక్త్యంయత్రతాత్పర్యభేదవత్ । సకావ్య
తాత్పర్యవిదాంలాటానుప్రాసభివ్యతే॥యత్రశబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రంనస్వరూపభేదస్తత్రలాటానుప్రాసః॥

వ్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ భిత్వస్మిన్నధే తనుశబ్దవిపరివృత్తా
నాయమలంకారభితిశబ్దాశ్రయత్వం-వపుశబ్దవిపరివృత్తానాలంకారత్వ
హానిరిత్యథాశ్రయత్వం అతఉభయాలంకారోవ్యయమితి - తదుక్తం
కావ్యప్రకారే ॥ పునరుక్తవదాభాసోవిభిన్నాకారశబ్దభావోపకారార్థతై
వశబ్దస్యతథాశబ్దార్థయోరయమితి॥ ర ॥ శబ్దార్థయోరేకైకపానరుక్త్య
మూలాలంకారానభిధాయఉభయపానరుక్త్యమూలమలంకారంప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అధేత్యాదినా॥ శబ్దార్థయోఃపానరుక్త్యంప్రయాథ.
దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థంతాత్పర్యభేదవదితి-అనెనయమకవా్యవర్తకశ్చ
బ్దార్థయోస్వరూపభేదాభావఃఫలితభితివ్యాచక్షేయత్రైతి॥ లాటజనోప
లాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః-నతులాటదేశజన్యఃకశ్చనోపకారః

కావ్యస్యేతిగోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణాభిలి॥ అపావీరరుద్రసంబంధిని
అత్రద్వితీయగుణాదిశబ్దానాముతగ్ధ్వలక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అత్రాజ్ఞస
త్రనయననయనెనిమిత్వేత్యాదౌవిభక్త్యాదెరపానరుద్రైవిశద్వాగ్ధపా
నరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అతఏవాయంపదాశ్రయః ప్రాసప
దికాశ్రయశ్చైతి ద్వైధా లాటానుప్రాసఇతి సగ్వస్వకారః - ఉద్భు
తేనాబ్యుక్తం - స్వరూపాథావిశేషేషి పునరుక్తేః ఫలాంతరాత్ । శ
బ్దానాం ప్రకృతీనాంవాలాటానుప్రాసఇవ్యతఇతి । నను-యుద్ధేర్దునో
ద్దనఇవేత్యత్రైకస్యే వోపమానోపమేయత్వలక్షణేఅనన్వయాలంకారే
పిశద్వాగ్ధపానరుక్త్యసంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవకింనెవ్యతే - స
త్యం-యద్యవ్యనన్వయేగ్ధపానరుక్త్యమాత్రంలక్షణం-తథాపినిదైశప్రతి
నిదైశయోరైకరూప్యాభావేపర్యాయప్రకృమదోషప్రసంగాదానుపం

యథా॥ గుణాగుణాస్తేగణ్యంతేయేరుద్రనృపమాశ్రితాః । నీ
తిర్నితీరసాతస్యలక్ష్మీగ్ధ్వలక్ష్మీశ్చకథ్యతే॥ ౫ ॥ పద్మాద్యాకా

—❀— చిత్రాలంకారః పద్మబంధాదిః ❀—

రహేతుల్యైవగ్ధానాంచిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చిత్ర
బంధాదయః॥ తత్రాష్టదశపద్మబంధోయథా॥ యాతాయస్యా
స్సమగ్రానతిమిహకనకాస్థానసక్తాసనాయాయానాసక్తా

గికంశబ్దపానరుక్త్యం - అత్రరూపాయపానరుక్త్యమప్యావశ్యకమేవే
తివిషయభేదాన్నకోపివిరోధః- తదుక్తం- అనన్వయేచశబ్దైకమాచిత్యా
దానుపంగికిం । అస్మిన్స్తలాటానుప్రాసేసాతాదేవప్రయోజకమితి॥ ౫ ॥
చిత్రంలక్షయతి పక్షేతి॥ నచశ్రావణానాంపద్మానాంపద్మాద్యాకారహే
తుత్వం నఘటతఇతి వాచ్యం - పద్మశబ్దేన తత్సార్వకాణాంలిప్యక్షరా
ణామాతౌపాత్ - తెషాంముఖ్యవగ్ధాభేదేనలొకవ్యవహారాదస్యశబ్దా
లంకారత్వం- పద్మాదిబంధేషుకన్ధికాదిస్థానవిశేషేషువగ్ధానాంపానరు
క్త్యానోపానరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యంచరప్రవృత్త్యం॥ యాతేతి॥ క
నకాస్థానేనుపగ్ధమయ సభామంటపేనక్తం స్థితమాసనంసింహాసనంఅ
యచిత్రాప్రసౌతీతికనకాస్థానసక్తాసనాయా-అయతేకర్తృణ్యత్ ప్రత్య

యః- యా నేషుతురగాదిహ్యసక్తాన్యాసనానిపల్యయనాదీతత్రత్విష్యసీ
తియానాసక్తాసనస్థా-రాజ్యోపకరణేషులక్ష్మీరస్తీత్యాగమః- అభ్యాసే
నపరిచయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుభానజ్ఞాయతఇతిసుజ్ఞానా- కృత్యల్యు
టోబహుళమితీకర్మణీల్యుట్ - మాయాస్వరూపవైచిత్రీయస్యాస్సాన
భ్యాససుజ్ఞానమాయా- అనుపాసకానాందురవబోధస్వరూపేత్యర్థః -
మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా- సుభాయాంసాధవస్సభ్యాః- సభా
యాయఇతియప్రత్యయః-తేశోభనాయస్యాస్సానుసభ్యా-సంపన్నవైస్య
వసభ్యాశ్రయత్వాదితిభావః-జానంతీతిజ్ఞాఃవివేకినః-ఇనుపధేత్యాదినాక
ప్రత్యయః- తత్రాత్మరక్త-గీయతఇతిగేయంగానంతేనసహవర్తతఇతిస
గేయా-స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబధాసమ్మన్ధవైస్య
వతతాస్మికారాదితిభావః- రతింస్వవిషయాభిరతింభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా| యామాన
జ్ఞానుసభ్యాప్తివిపరిలకజ్ఞాతిరక్తాసగేయాయాగేసక్తారతి
జ్ఞానుకృతిమఫలితగ్రామసస్యాసానాయా||౬||చక్రబంధో
యథా || లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్యజగతాంనాధస్యభద్రశ్రీ
యోదిత్యైర్బంధప్రతాపజనితాంభాకృష్ణరాంయచ్ఛతః|

జ్ఞా- అతపవసుకృతిమవిషయేఫలితైర్ద్రామసస్యైః కార్యైరాయతోమ
హాకలయశ్శుభావహవిధిర్యస్యాస్సాతపోక్తా- స్వభక్తానాంగ్రామాది
సంపాదనేనప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః- ఏవంవిధాయాలక్ష్మీర్యస్య
విభోఃఆసమగ్రామతినంపూర్ణామానతివశ్యత్వంయాతా-సాకమలా
లక్ష్మీస్తంక్షితపతితిలకంవీరరుద్రంఇహౌవలోకేజప్తనివాసుఖయతుసుఖ
వంతంకరోతు||అయమష్టదశపద్మబంధః||ఉద్ధారస్తు||కర్ణికాదివిభేద్వర్ణా
క్రమాద్విత్తువిదిత్తుచ||సకర్ణికాకాసప్తవిత్తువిదిత్తుతువికర్ణికాకా||ప్రవే
శగర్లమాభ్యాంతుదిత్తుతెస్యశ్చతుర్దశ|వ్యవధానేనతానాద్యేదశైస్యత్ర
త్వనంతరానితి||౬||చక్రబంధముదాహరతి||లక్ష్మీ|| కోశాగారనియుక్త
యేవలత్స్యైవీక్షితవైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్యభద్రశ్రీయఃకల్యాణ
మూర్తైరిత్యర్థః-ఆరబ్ధస్సంపద్ధితః-భాకృష్ణరాంభాసూరభావనిజప్రణా

పేనదిక్షుసూర్యకృత్యంకుర్వత ఇత్యర్థః - రాజత్పాలనేనసమ్యక్సంరక్షణే
 నమోదితాత్మనిసరైర్వరనుమోదితస్వరూపేభుజే - అతపవయోగ్యాశ్రి
 తత్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంస్థిరానిచ్ఛితస్థైర్యేత్యర్థః - ధరాభూమిర్నిత్యం
 భాతి॥ ఉద్ధారస్తు॥ బధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం॥ త్ర
 యానా మపిపాదానాందశమంకర్ణికాక్షరం॥ ఆదితస్వస్వతుర్యా
 రైశ్రుయఃపాదాశ్చతుర్థగాః॥ వణ్ణాషస్థాంత్యమారభ్యసంపదంతేతి
 మాక్షరైః॥ ౧. మధ్యేద్వోద్వోవిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్॥ చ
 తుర్థైస్సప్తమైర్వణైర్వర్ణనంకవివర్ణ్యయోరితి॥ ౨॥ నాగబంధముదాహ
 రతి॥ ఓజస్యఇతి॥ ఓజోబలంతత్రసాధురోజస్యఃప్రబలః - యద్వాఅహ
 ర్వాచినాఓజస్యశబ్దేన అహస్కరోలక్యతే - తేన ఓజస్యేసూర్యసదృశ

నిత్యంరుద్రజనాధిపస్యజయినోభాతిప్రకాశంస్థిరా రాజత్పాల
 ననమోదితాత్మనిభుజేయోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా॥ అత్రచక్ర
 బంధేవైజనాధకృతి పీఠరుద్రయశఇతిప్రతీయతే॥ ౨॥ నా
 గబంధోయథా॥ ఓజస్యేరుద్రదేవే విభవతిమహిమ త్యాజి
 తాన్యప్రతాపే విద్యావర్యేభి నేత ర్యురుహరిచరితంవిశ్వవి
 స్తారభాజి॥ వైరివాగ్రతాభజంతేననమతిమలినఖ్యాతయోదే

ఇత్యర్థః - ఓజసోహనియంతాః పరియత్ప్రత్యయస్యభాందసత్వేపిదూత్యశి
 వతాత్యాదివదస్యభామయాంప్రయోగోద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజితో
 న్యేషాంప్రతాపోయేనతస్మిన్తదోక్తవిద్యాభిర్వేదవేదాంగాదిభిర్వర్యే
 శ్రేష్ఠేషుర్వధికంహరిచరితమభి నేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశ ఇత్యర్థః -
 సలోకేత్యాదినాపష్ఠీప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీ
 తివిశ్వవిస్తారభాక్ తస్మిన్విభవతి విభాసతి - అతిమలినఖ్యాతయో వైరి
 వాగ్రతాః శత్రుసంఘాః దేహవిధ్ధాఃరణే విధ్దదేహాస్సంతో వనైర్వర్జంతు
 భిర్వాళిశమ్ముగైస్సహ - క్షుతిఃక్షయఃతద్వతి - వివిధేనానావిధదుఃఖభాజ
 న ఇత్యర్థః - అవార్యమదకేఅధ్వనిమరుదేశ ఇత్యర్థః - ఆపస్త్రీభూమివా
 ర్వారీత్యమరః - స్థానభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవనంభజంతేసేవంతే॥
 ఉద్ధారస్తు॥ కేభాభ్యాంచతురశ్రాణిచతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్॥ రేఖా

ద్వయాంతరా లేస్యాద్యథాకోష్ఠ్యేగృహాప్తకంఠం. విడితుకుండలీకుర్యా
త్తద్రేఖాగైర్యథాక్రమం । దిగ్రేఖా గ్రాణిబాహ్యోనియోజయెద్దిక్ర
యేమిధః౨. ఏక శ్రుతుఫణాపుచ్చమేళనం కల్పయేత్తథా । అంతరాణ్య
క్షయాయుర్యాత్సందంశాస్వర్యథామిధః౩. వణ్ణావృత్తిఫలాన్యత్రకో
ష్ఠకోణానిషోడశ । సందంశానాంచతుష్కంచకంరశ్చేత్యేకవింశతిః౪.
ఆవృత్తిర్వృద్ధవణ్ణానాం నేతరేషామిహాక్వచిత్ । అరేశానదశ బ్రహ్మవ

హవిద్ధావన్వైరధ్వస్య వారిక్షతిమతివివిధే జంతుభిస్థానభాజః॥

ఇతి విద్యానాచక్రతౌప్రతాపరుద్రయశో భూషణే

అలంకారశాస్త్రైశబ్దాలంకారప్రకరణంసమాప్తం.

జ్ఞాఃపాదచతుష్కగాః౫. ఆవ రైరనై ర్నరృతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం ।
యదై వంస్యా త్తథావణ్ణాఫణాతోవిన్యసేత్క్రమాత్ ౬. త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవణ్ణాస్సమాప్తిస్తుగళా
క్షరే౭. సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః॥ విదిష్టనలే
కుండలితంస్వమంగంస్వేనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం । క్షిప్త్వాగలేపుచ్చ
మహేష్ఠిన్యతస్యపార్యఃఫణాతఃఫణిబంధవిషఇతి॥౮॥ *****



ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారిణశ్రీమహిమాపాధ్యాయ

కోలచలమగ్ని నాధసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వత్తుణేః

పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నావణాఖ్యానే

శబ్దాలంకారనిరూపణంనామసప్తమంప్రకరణం.



శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,
అథ్థాలంకారప్రకరణమ్—౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమవసరప్రాప్తత్వాదథ్థాలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణేనమి త్తమాహ తత్రేతి॥ తత్ర అథ్థాలంకారేష్విత్యర్థః- అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితివాచ్యోపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యాపమ్యానాంచరూపకాదీనాంఽ

ఉపమాలంకారః

అథ్థాలంకారాః ॥ తత్రప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమానిరూప్యతే ॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేన సమ్మతేనచధర్మతః॥ సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోషమా॥ యత్రస్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సమ్మతేనాప్రకృతేనసహప్రకృతస్య ధర్మతస్సాన్యశ్యమేకదా వాచ్యంచేద్భవతితత్రోపమా ॥ ౧ ॥ స్వతస్సిద్ధేనెత్యనెన ఉత్పేక్షావ్యావృత్తిః- ఉత్పేక్షాయామప్రసిద్ధస్యా పుష్పమానత్వ సంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తికాకతివీరరుద్రస్యవతే సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంభూమిభుజాయశఃపిదధతీ కోటిండుతుల్యద్యుతిః । రథౌదక్షిణరాజలాభజనితామగదప్రమోదోద్భితాత్రైలోక్యాట్టహాసప్రభవ కకుభాంప్రాంతేషువిద్యోతతే ॥ అత్రప్రభాశబ్దో జాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాసప్ర

న్యేషాంచసాదృశ్యములనానామీలనాదీనాంనిదానభూతత్వాదిత్యర్థః ॥ లక్షయతి స్వతఃకృతీధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరేణేత్యర్థః-సామ్యమి త్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వంబ్రుష్టవ్యం ॥ అత్రానుషంగాధ్యాహారాదిభిశ్చిష్టమంశంపూరయన్వాచ్యచక్షేయత్రేతి॥ ౧ ॥ వ్యావర్త్యాదికంతుస్వ

యమేవవ్యక్తీకరివ్యతి॥ ౨ ॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనవిశేషణోపమానం
 న్యూనోపమం-అది గ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహాః॥ సహృదయసమ్మ
 తిందస్యయతి ఉదన్వానితి॥ ఉదన్వానుదభౌచేతినిపాతనాత్సాధుః-ధురంప
 హతీతిథౌరెయోధురంధగః- ధురోయధ్ధకావితిథక్ ప్రత్యయః యోజ్యాధౌ
 రెయ్యతిశివభాగవతవత్సమాసః ॥ ౩ ॥ ధర్మతత్త్వస్య నేనశ్లేషాలంకారవైల
 క్ష్యమితి- శబ్దసామ్యములత్వాత్తస్యేలిభావః॥ వ్యావర్త్యంశ్లేషమూ

భాయాఃకవిప్రాధౌక్తిసిద్ధత్వా నోపమా శంకావకాశః)

స్వతోభిన్నైత్యనెనానన్వయవ్యావృత్తిః - అనన్వయేవీక

వైవోపమానోపమయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనే

త్యనెనన్యూనోపమాదివ్యావృత్తిః॥ యథా ॥ ఉదన్వానివగం

భీరస్సనన్తాద్రిరివోన్నతః । దిక్చహేభభివత్సోణీధౌరేయః

కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముక్తమవన్తాద్రిదిగ్గజానాముపమా

నత్వంయోగ్యమిత్యపమైవేయం॥ ౩ ॥ ధర్మతత్త్వస్య నేనశ్లేషా

లంకారవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి॥ నీరాజయంత్యంధ్రపురీరమ

ణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రాననాగోత్రపతిం

రజస్యస్తారాగజైర్మైరుమివస్ఫురన్ముఖైః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం

పురస్త్రీయోనీరాజయంతిమేరుంరజస్యశ్చవేతినోపమా - గో

త్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్-గోత్రశబ్దేనరాజ

పత్యైకులప్రతీతిః-మేరుపత్యైవర్వతప్రతీతిః-తథాచంద్రాననా

ఇతిస్త్రీపత్యైచంద్రశ్చవాననంయాసామితిసమాసః-రాత్రిప

త్యైచంద్రపవానసంయాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేననోప

లముదాహరతి॥ నీరాజయంతీతి॥ ఏవంపిధస్తలేశబ్దసామ్యేస్యపమైవేతికా

వ్యప్రకాశకారః- తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రతిసుధాం

శుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తేవేతి - అలంకారసర్వ

స్వకారఃపునరస్మిన్నేవోదాహరణగుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం

నోపమాప్రయోజకమపిరూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషపవావసే

యత్తత్త్వవోచత్ - విద్యానాదస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాశుతయా

శ్లేషవిచాయంనోపమేత్యాహ॥ అత్రైత్యాదినా॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యేతి
ఉపమానేనోపమేయస్యేత్యర్థః॥ లోకోయమితి॥ అతోపమానోపమేయ
భావస్యవైపరీత్యాత్పరీతిపాలంకారభిత్వాహ అత్రైతి॥ ౫॥ ధర్మశ్చితి॥
అత్రైకదాసామ్యస్యపరిధమార్థమేవప్రత్యుదాహరణం - తావతైవోప

మాప్రాప్తిః - కింతుశ్లేషపవ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య
మిత్యనెనప్రతీపాలంకారోవ్యావర్త్యతే॥ తథాహి॥ లోకో
యమవిశేషజ్ఞఃకింకుర్ముకస్యకధ్యతే॥ యతాకతినరేంద్ర
ణసుమేరురుపమియతే॥ అతాగ్రిప్రకృతస్యమెరోఃప్రకృతే
నరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీపాలంకారోనోపమా॥ ౫॥ ఏకదా
సామ్యమిత్యనెనఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః॥ తథాహి॥ ధ
ర్మోర్ధవపూర్ణశ్రీరథోధర్మశ్చివస్థితః॥ కామస్తాపితౌకామ
శ్చవరుద్రనరేశ్వరే॥ అత్రధర్మోర్ధవఅర్థోధర్మశ్చవైత్యనైక
దాశ్చవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యంప్రతీపా
ద్యతఇత్యుపమేయోపమా॥ ౬॥ వాచ్యమిత్యనెనప్రతీయ
మానోపమ్యానాం రూపకసందేహభాగ్రితిమదులైఖావహ్నా
వతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసహజా
క్షిప్యతిరైకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం - తథాహి - ప్రతాప
రుద్రస్యవతేర్మండలాగ్రవిధుఃతుదః॥ అఖండవిక్రమోద్దా
మోగ్రసతేరాజమండలం॥ అత్రమండలాగ్రవిధుఃతుద
యోస్సామానాధి కరణ్యస్యాన్యధానుపపత్త్యాసాదృశ్యంల
క్ష్యతఇతినోపమా - కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేషనవమోహ
రిత్పతిరమందసంపత్పదంకిమేషదశమఃప్రజావతిరపూర్వస
ర్గశ్రమః॥ కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణ చుంచురేకాదశశ్చిరా
దితివిలోక్యతే జగతికాకతీంద్రోజనైః॥ అత్రకాకతీర్షర

మేయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్ - ద్వితీయంపునరభ్యుచ్ఛయః - తదే
వాభిప్రేతోక్త్యంత-ధర్మార్థకామానామితి॥ ౬॥ వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయా
సాధర్మ్యస్యగమ్యత్వంకేమచిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహి త్యాదినా

ఉదాహరణశ్లోకాయథాయోగం స్వస్వప్రకరణవివక్ష్యాభ్యాస్యంతే॥ ౭
ఉపమాయాస్వరూపముక్త్యావిభాగమాహ సాప్రథమమితి ॥ పూర్ణా
మాహ ఉపమానేతి॥ ఉపమాయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేన
తదుపమానంచంద్రాది-ఉపమాయతేయదపకృష్టగుణం తదుపమేయం॥

స్వహరిత్వతిప్రభృతీనాంచపరస్పరాభేదప్రతీతేస్సందేహని
బంధనాన్యథానుపపత్త్యాసాదృశ్యమాషిష్యతే- తతస్సందే
హాలంకారః ॥ కాకతీయవిభోఃకీర్తివిభవేవ్యాప్తరోదసిదివా
పిచంద్రికాబుద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం ॥ అత్రకీర్తివి
భవేచంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినానసంభవతీతి
సాదృశ్యాత్సేవాత్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృ
హమిత్యబలానరేంద్రాశ్శౌర్యాతిభూమిఖనిత్యరిపీరవగ్దాః
విద్యావిహారపదవీతిచ లబ్ధవగ్దాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీ మనిశం
స్తువంతి॥ అత్రనగర్యాంతతృప్తదాగ్ధతారోపసాదృశ్యాదృతే
నసంభవతీతిసాదృశ్యకల్పనాదులైఖాలంకారః ॥ వీరరుద్ర
స్వభూపాలజయహేమామంవితన్వతః । ధూమరాజిరియం
భాతినచమూరేణురుత్థితా ॥ అత్రోద్ధితాంచమూరేణుమవ
లోక్యధూమపక్షిరిత్యపహ్నవే నాతోపసాదృశ్యమూలప
వేతిసాదృశ్యాత్సేవాదపహ్నవః ॥ ఏవంతుల్యయోగితాది
ష్వపిసాదృశ్యగమ్యత్వానోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వేభ్య
స్సాదర్శ్యమూలైభ్యావలక్షణేయముపమా॥ ౭ ॥ సాప్రథమం
ద్విధా- పూర్ణాలుప్తాచేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణధ
ర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతుష్టాంప్రయోగే పూ
ర్ణా । ఏకస్య ద్వయోస్త్రయాణాంవాలోపేలుప్తా । పూ

ముఖాది- సాధారణోధర్మోగుణఃక్రియావా-సాదృశ్యప్రతిపాదకాయ
భేదాదయః- చతుష్టామేతేషాంకంరోక్తాపూర్ణైశ్యర్థః॥ కతివయలోపేలు
స్త్రైశ్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపేశాస్త్రీయేస్సార్వసేకేచ॥ తతాద్రిద్యాంవిభ
జతే పూర్ణైతి॥ శ్చుత్వాసాదృశ్యప్రతిపాదనాచ్చాప్రతీ- అథతస్త్వాగ్రీత్య

ర్థః॥ శ్రోత్రీంలక్షయతి సాక్షాదలి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-
సదృశాభిధానద్వారేశ్యర్థః- నను యథేవాదిశబ్దానాం సదృశాదిశబ్దవ
త్సాదృశ్యవిస్తేర్థపరత్వాభావాత్-వలసాదృశ్యపరత్వం వక్తవ్యం - త
థాసతిముఖంచంద్రశ్రవేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్సాన్యత్ -
ఏవంచదశదాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతీతిచేత్సత్యం - య
థారాజ్ఞఃపురుషశ్రవ్యత్రగుణభూతరాజవిశేషగుణభూతాపస్తీలనుశాసనబ
లాదుభయస్య సంబంధమాత్రమభిదధానాపి తద్ద్వారాప్రధానభూతం
పురుషమప్యాక్షిపతి-తదుక్తంహరిణా - ద్విష్టోప్యసాపరాధత్వాద్దుణేషు
వ్యతిరిచ్యతేతత్రాభిధీయమానస్సప్రధానేపుష్పయుజ్యతఇతి-ఏవముప

న్దాద్వివిధా శ్రోత్రీలర్థీ చేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రితిపాద
కయథేవాదిశబ్దానాంప్రయోగే శ్రోత్రీ - ధర్మివ్యవధానేన
సాదృశ్యప్రితిపాదకానాం సదృశసంకాశసీకాశప్రతీకాశా
దిశబ్దానాంప్రయోగేలర్థీ - ద్వైతపివాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేనత్రివిధే - ఏవంపూర్ణోపమాషట్ ప్రకారా-లుప్రొపమాఏ
కోనవింశతిభేదా - తెనతుల్యంక్రియాచెద్వలిరితి సదృశాధై
విహితస్యవతేరుపాదాశేలర్థీ - తత్రతస్యేవేతీవాధైవిహి
తస్యవతేరుపాదానేశ్రోత్రీలతపవసాదృశ్యాధైవిహితస్యవ
తేఃప్రయోగేధర్మీపాదాన ఏవాన్వయ సాకర్యాదనుక్తధ

మానవిశేషగుణభూతాయథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయం
తోపిశబ్దశక్తిస్సాభావ్యాత్తత్పర్యేణసాదృశ్యవతివర్తంతే-ఏవంచయథే
వాదిశబ్దానాంప్రత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రోత్రీ-సదృశా
దిశబ్దానాంలథాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేత్వాదర్థీతివివేకః- త
యోఃపునఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ ॥ ద్వైతఇతి ॥ ఎకోనవింశతి భేదేతివ
క్ష్యమాణప్రకారేణైతి శేషః- పరిపత్రిత్యయ భేదాదుపమాభేద ఇత్యాహ
తేనతుల్యమిత్యాదినా ॥ తత్రశ్రోత్యావిశేషమాహ అతఏవేతి ॥ అతో
స్మాదేవాన్వయసాకర్యాదితిసంబంధః - కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణో
దాహరణేమేదిసిభానరూపస్యసమానధర్మసోపాదానఏవాన్వయసాక

ర్యాదస్యథా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాం శ్రౌత్యాం ధర్మపాదాన
మావశ్యకమితిభావః - కల్పబాదిప్రయోగేత్వితి - ఈషదసమాప్తావితి
విహితానాం కల్పబైశ్య దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపశ్యతివిహి
తస్యబహుచ్చక్రత్యయస్యచప్రయోగఇత్యర్థః - ఆధ్యైవేతి - ధర్మివ్యవ
ధానైవైవసాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్రయథా
శబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగా శ్రోతీచ ॥ ౧ ॥ బాస్వానివేతి ॥ కథమియం
సమాసగేత్యాకాంతాయామాహ ॥ ఇవేనసహనిత్యసమాసఇతి- ఇవేన

ర్మాతద్ధితగా శ్రోతీలుప్తా నాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగేత్వాధ్యై
వ ॥ ౮ ॥ అధోదాహరణాని ॥ వాక్యగాపూర్ణా శ్రోతీయథా ॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమేకృతయుగై బాహ్యాయయాతెర్యథా
శ్రేతాయాం రఘునాయకస్యమహితభ్యాతౌ భుజాయాం
యథా । దోర్దంఢేచయుధిస్థిరస్యఽలసచ్ఛర్యేయథాద్వా
పరేవిప్రబ్ధాద్యకతా తతైవరమతేర్దోణ్యంధ్రభద్గుర్భుజే ॥
౧ ॥ సమాసగాపూర్ణా శ్రోతీయథా ॥ బాస్వానివోద్యమృద
యాద్రిలంబీభద్రా సనస్థోవరవీరరుద్రః । ఉత్పశ్యతామం
ధ్రపురీజనానాం నేత్రాజ్జఙ్గాఢ్యంశమయత్యశేషం ॥ అత్రభా
స్వానివేతిఇవేనసహనిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగాపూర్ణా
శ్రోతీయథా ॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిబ్ధహేభవత్ । భు
జేప్రతాపరుద్రస్యధురీణేభాతిమేదిని ॥ ౩ ॥ వాక్యగాపూర్ణా ఆ
ర్థీయథా ॥ తైస్త్వైగ్మహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజ

సమాసోవిభక్త్యల్లోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతి వార్తికాదితి
శేషః ॥ ౨ ॥ కూర్మవదితి ॥ తత్రతస్యేవేతి సప్తమీసమథాఽదివార్ధవతి
ప్రత్యయః - అతఏవేయంతద్ధితగా శ్రోతీ - ధురంవహతీతిధురీణే ధురంధ
రే- ఖస్సుర్వధురాదిత్యత్ర ఖిత్తియోగవిభాగాన్వప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమాతస్యసత్యంగంగాభుజంగవదితస్యేవేతివతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
తైస్సేరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణైరిత్య
ర్థః- ప్రజారంజనవైభవైః వోరాదినివారణపూర్వకైః పాలనవిశేషైది

త్యర్థః- అత్ర దాశరథేస్సమానశ్చిత్వా సేనసమానశబ్దోపాదానాదాన్ధీ
యముపమావాక్యగతాచ॥ ౮ ॥ తాదృగితి॥ హరిదీశ్వరేణదిక్పతినాసదృ
శోహరిదీశ్వరసంకాశశ్చిత్తినీత్యసమాసః - స్యురుత్తరపదేత్వమినిభసం
కాశసీకాశప్రతీకాశోపమాదయశ్చిత్తమరకోశే నిభాదిశబ్దానాముత్తరప
దనియమాత్ - అతపవసమాసగతేయమాన్ధీ ॥ ౯ ॥ హేమాచలవదితి॥ ఔ
న్నత్యాదౌమేర్వాదితుల్యంభాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితివిహితస్య

నవైభవైశ్చ । విరాజతేసంప్రతికాకతీయలక్ష్మీపతిద్దాశర
థేస్సమాసః॥ ౮ ॥ సమాసగాపూర్ణాఅన్ధీయధా॥ తాదృక్ప
లనసామర్థ్యసంపదాకాకతీశ్వరః॥ హరిదీశ్వరసంకాశశ్చ
స్త్రీమధ్యమవిష్టవం॥ ౯ ॥ తద్గితగాపూర్ణాఅన్ధీయధా ॥ హేమా
చలవదౌన్నత్యేగాఙ్గీర్యేక్షీరసింధువత్ । ప్రతాపేభానువ
ద్భాతీవీరరుద్రనరేశ్వరః॥ ఏషూదాహరణేషుఉపమేయోప
మానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానివత్సారిబద్ధానీ
తిపూర్ణత్వం॥ ౧౦ ॥ అధలుస్తోపమాయాఉదాహరణాని॥ అను
క్తధర్మావాక్యగాశ్రీతిలుప్తాయధా ॥ యధారుచాంస్వామి
నివక్తవాక్యోయథాచనీహరరుచౌచకోర్యః॥ యథాప్రసూ
నస్తుబకేభిమర్యస్తథాప్రజాఃకాకలివీరరుద్రే॥ ౧౧ ॥ అను
క్తధర్మాసమాసగాశ్రీతిలుప్తాయధా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవ
స్యపాదపీరునారతం॥ ఆరాధయంతిభూపాలాఃప్రణతాదే
వతామివ॥ ౧౨ ॥ అనుక్తధర్మవాక్యగాఅన్ధీలుప్తాయధా॥ కా

వతేఃప్రయోగాదాన్ధీయంతిత్వగతా ॥ ఏషూదాహరణేషుపమానాది
చతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ- ఎష్వితి॥ ౧౩ ॥ అధలుస్తోదాహ
రణేషు ప్రథమంధర్మానుపాదానేపంచోదాహరణాని క్రమేణాహయధే
త్యాది ॥ రుచాంస్వామినిసూర్యే - వీరరుద్రేవర్తంతశ్చితీశేషః - అత్రప్ర
తాపాన్లోదసారస్యానాంధర్మాణామనుపాదానం॥ ౧౪ ॥ ప్రతాపేతి॥ అ
త్రపాదపీరుదేవతయోస్సమానోధర్మస్సంపత్సృజితత్వమనుక్తం - అనుక్త
ధర్మాంతర్గితశ్రీతిలుప్తానాస్తీత్యుక్తం ॥ ౧౫ ॥ కాకతీతి॥ దంభోలిని

మేరశశ్చిద్వినిభిస్తుల్యంతద్వద్భిషణమితిగమ్యతే || ౯ || శశ్వది || వస్వోక
సారాసదృశీమలకాసమానాం - వైభవభివోక్తం || ౧౦ || ప్రతాపరుద్రై
తి || కందర్పకల్పంకందర్పసదృశం - రూపసంపదతిశేషః - ఈషదసమా
ప్తాకల్పస్పృత్యయః - ఇయమేకలోపెలుప్తాపంచవిధా || ౧౧ || అథద్విలో
పెలుప్తాంక్రమేణోదాహరతి || దుద్ధాణ్ణవీయతీత్యాదినా || అత్రోప
మానాదాచారభివ్యక్త్యయః - క్యచిచేతీకారః - ధావశ్యమత్రసాధ
ర్మ్యంగమ్యతే - అంభోధీ దుద్ధాణ్ణవా నివాచరతీత్యత్ర వాక్యేప్ర

కతత్త్వపతేర్జైత్రప్రప్తానపటహద్వనిం । తుల్యందంభోభినిర్ఘ్నో
మైశ్శృణ్వంత్యరిమహీభృతః || ౯ || అనుక్తధర్మాసమాసగా
ఆర్థీలుప్తాయధా || శశ్వత్పురీమేకశిలాభిధానాంవస్వోకసా
రాసదృశీమవేక్ష్య । నమంతిభూపాభువికాకతీయరాజ్యప్ర
తిష్ఠాంబహుమన్యమానాః || ౧౦ || అనుక్తధర్మాతద్గితగాఆర్థీలు
ప్తాయధా || ప్రతాపరుద్రస్యవలెగ్గగన్తహితతేజసః । కందర్ప
కల్పమాకారంపశ్యంత్యంధ్రపురంధ్రయః || ఏషూదాహరణే
షుధర్మస్యానుపాదానం || ౧౧ || అనుక్తధర్మేవాదికర్మక్య
చాలుప్తాయధా || దుద్ధాణ్ణవీయత్యంభోధీకైలాసీయతిభూధ
రాణా । ప్రతాపరుద్రదేవస్యయశోవైశద్యవైభవం || ౧౨ || అ
నుక్తధర్మేవాదిరాధారక్యచాలుప్తాయధా || శ్రీడాద్రీయతి
గోత్రతైలశిఖరేష్వాస్థానసద్వీయతిద్వీపేష్వభిషుద్ధిర్ఘోషీయతి
హరిత్స్వేకాంతగేహీయతి । ఉద్యానీయతీసీమపర్వతతటార

క్రాంతంకర్మద్వయం - తతోపమానకర్మణోంతర్భూతత్వాత్తదపేక్ష
యాసావకర్మకోధాతుః - తదుక్తం - ధాతోరధాంతరేవృత్తేధాత్వ
ద్ధేనోపసంగహాత్ । ప్రసిద్ధైరవివక్షాతః కర్మణోకర్మికాక్రియేతి - క
ర్మాంతరాపేక్షయాతుసకర్మకవివ-యధాహభగవాన్భాష్యకారః - ద్వే
హ్యత్రకర్మణీ - ఉపమానకర్మైవమేయకర్మచేతి - ఉపమానకర్మాంత
ర్భూతముపమేయేనకర్మణాసకర్మకోభవతీతి-ఏవమన్యత్రాపివ్రష్టవ్యం ||
౧౨ || శ్రీడాద్రీయతీతి || ఆస్థానసద్వీసభానుండవః - దీర్ఘికాః శ్రీడాస

రాంసి - సీమపర్వతోలోకాలోకః - సుపర్వాచలోమేరుః - శ్రీడాపర్వ
తాదిష్టివ కులపర్వత శిఖరాది ష్వాచరతీ త్యత్ర సుఖ సాధనత్వం సాధ
ర్మ్యంగమ్యతే - అధికరణాచ్చేతివచనాత్ క్యచ్ ప్రత్యయః - శ్రీడాద్రీ
యతీత్యత్ర అకృతాన్వధాతుకయోరిదిద్భ్యః - అన్యత్రయధాయోగం
టిలోపే క్యచిచ్ఛేతీకారః॥ ౧౩ ॥ పశ్యంతీతి॥ ఆత్మజంపుత్రమివదృష్ట్వా ఆ
త్మజదర్శం - ఏవము తరతాస్మిన్ప్రజ్జన్యం - ఉపమానేకర్మణిచ్ఛేతిణముల్ప
త్యయే కషాదిత్వాత్సర్వత్ర పశ్యంతీత్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యా
దీనామిందుమందాకినీముఖ్యానాం చోపమానోపమేయభావేనైర్మల్యమే

జ్యేసుపర్వాచలే ప్రాసాదీయతివీరరుద్రస్యవతేస్సాధరః ప్ర
తాపోదయః॥ ౧౩ ॥ అనుక్తధర్మైవాదికర్మణములాలుప్తాయ
ధా ॥ పశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందుమమర సోత్తస్విదీంసత్సఖీ
దగ్ధంక్షీరపయోనింప్రియసుహృద్దర్శంగిరిగిరాజతం । లీలా
దర్పణ దర్శమన్యదమలం తారాదిహారావలీదర్శంభేలతివీరరు
ద్రస్యవతేః కీర్తిర్జగద్వాప్యపినీ॥ ౧౪ ॥ అనుక్తధర్మైవాదికర్మ
ణములాలుప్తాయధా ॥ నృపేషుశిక్షావిధిదండచారంకాంతా
సుపుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసుచాలంబనయష్టిచారంచ
రత్యయంరుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అనుక్తధర్మైవాదిక్ష్వి
పాలుప్తాయధా ॥ సుధాప్రవాహతి సతామసతాంకాలకూ

వసాధర్మ్యమూలమితిగమ్యతే॥ ౧౪ ॥ నృపేష్టితి॥ శిక్షావిధేర్దండః శిక్షా
విధదండశ్చితితాదృశ్యై అశ్వఘాసాదివత్ సష్టిసమాసః - సఖివచరిత్వా
తచ్చారమితి ఉపమానేకర్మణిచ్ఛేతిచకారాత్కర్తరిణముత్ - కషాదిత్వా
చ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్ర భీషణోద్దీపనవిశ్రామభూమిత్వానాంక్ర
మేణసమానధర్మత్వమున్నేయం ॥ ౧౫ ॥ సుధేతి॥ గుణజ్యోత్సాహవిజృం
భితంకర్తృ - సుధాప్రవాహాశ్చివాచరతి సుధాప్రవాహతి - తద్వజ్ఞాఞ్చ
ఘృమిత్యర్థః - కాలకూటమివాచరతికాలకూటతి - తద్వదసహ్యమిత్యర్థః
సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్షిప్వాచార ఇత్యేకశత్యాచారేక్షిప్విత్యయః -
అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

ద్వాచకస్య క్షిపస్సర్వలోపాది వాదిలోపాచ్చద్విలోపః - క్యజాదౌతు
 ప్రత్యయశ్రవణాదెకలోపవివేత్యాహ - విద్యానాథస్తు కర్తృక్యజాదా
 వస్తునామధర్మాంతరోద్భావనాశక్తైకధగవిదాచారస్సగర్వ్యం - కర్తృణి
 క్యజాదౌతూపమానోపమేయగతోధావశ్యాదిరేవ సమానధర్మోనాచా
 రమాత్రం తస్యాన్యధర్మత్వాదితి మన్యమానః క్యజాదావపి ద్విలోపఇ
 త్యాహ ఏమాదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానమితి || ఏతదెవవినిశ్చి
 తిభోధీనిత్యాది || ఇవశబ్దోంతగతఇతిగమ్యమానార్థ ఇత్యర్థః - ఎతద్వ
 ధోదాహరణ మస్తద్గుణాతిత ధావశ్యాది సాధారణధర్మస్యా పుష్పలతా
 నం - తస్యలుస్తత్వమితిప్రయుక్తత్వమివ్యర్థః - యదాహకైయటః - గ

టతి || వీరరుద్రనరేంద్రస్యగుణజ్యోతస్సవిజృంభితం || ఇతి
 దశోదాహరణాని || ఏమాదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానం ||
 అంభోధీమద్ధార్ణవీయతీత్యత్ర కర్తృక్యచి మద్ధార్ణవానివక
 రోతీతి - గోత్రశిఖరేషుక్రీడాద్రీయతీత్యాధారక్యచిక్రీడా
 ద్రిష్యివవర్తతఇతి - చంద్రమాత్మజదర్శంపశ్యంతీతికర్తృణ
 ములితత్వజమివపశ్యంతీతి - శిఖావిధిదండచారంచరతీతికర్తృ
 ణములి శిఖావిధిదండఇవచరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గతఇతితస్యలు
 స్తత్వం || ౧౬ || అనుక్తధర్మీవాదిఃకర్తృక్యచాలు
 ప్రాయథా || జ్యోతస్సీయంతిసునీయంతిచందనీయంతిసర్వ

మ్యమానార్థస్యాప్రయోగవిపలోపఇతి - క్షిబంతోదాహరణంతు సర్వ
 సంప్రతిపన్నత్వాన్నవివృతమిద్రష్టవ్యం || ౧౬ || క్వచిత్త్రిలోపెలుప్తా
 మాహ అనుక్తేతి || ధర్మస్సమానధర్మోస్యాస్తీతిధర్మిణ్డపమేయం - తచ్చే
 వాదిశ్చనుక్తాయత్తాసావనుక్తధర్మీవాదిః - అనుక్తోపమేయే వాదిరి
 త్యర్థః - ధర్మలోపస్తుప్రసిద్ధః - కర్తృక్యచేతి - యత్ర క్యచ్యుత్యయేప్ర
 కృతిభూతస్యోపమానస్యకర్తృణః కర్తృవోపమేయంతేనేత్యర్థోద్రష్టవ్యః -
 కేవలకర్తృక్యచ్యుత్యయైవవాభావాత్ || తేనలుప్తాముదాహరణిజ్యో
 త్సీయంతీతి || జ్యోతస్సీమివాత్మానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మనడపమ
 యస్యేవాదే సాగర్వ్యస్య నైర్మల్యాదెశ్చనుపాదానాద్రిలోపెలు

హైయమితిభావః- ఆచారసాధర్మ్యవాదినాంతుద్విలోపవివ- తదుక్తంకా
వ్యప్రకాశే- కృచీవాద్యుపమేయామితి - నచకీర్తిమహేంద్రయశ్చిత్తు
పమేయోపాదానం- ఉపమానాపేక్షయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్- నచైత
దనుసారేణజ్యోత్స్నీయంతీత్యత్ర జ్యోత్స్నాన్నిభవా చరంతీతిసమాసవిభ
క్తికత్వకల్పనముపపద్యతే- కర్తృకృత్యప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వా
త్- శుభ్రాగ్ని సమానదర్శిపాదానం-తస్యాకర్తృభూతకీర్తివిశేషణ
త్వేనతత్రైవోపక్షీణత్వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౭॥ పునరపిధర్మేవా
దిలోపేలుప్తామాహ శేషాయతగ్ని॥ శేషశివాచరంతీతిశేషాయతే-కర్తుః
కృజ్ఞులోపశ్చైతికృజ్ఞుప్రత్యయేజిత్యాదాక్ష నేపదం- అత్రోపమానకర్తృరం
తదభ్యుతత్వాదుపమేయకర్తృసకర్తృకత్వమితిభావ్యకారః - అత్ర

తః । ప్రతాపరుద్రస్యపతేశ్శుభ్రాగ్నికీర్తిమహేంద్రయః॥ అ
త్రకీర్తినాంస్వరూపముపమేయం॥ ౧౭॥అనుక్తధర్మేవాదిక
ర్తృకృజ్ఞాలుప్తాయథా ॥ శేషాయతేమహింవోభుంకల్పశా
ఖాయతేర్థినాం । ప్రతాపరుద్ర దోద్దండః కాలదండాయతే
ద్విషాం ॥ ౧౮ ॥ అనుక్తోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ వ
దానోనానోస్తీతిజగతిసమోరుద్రస్యపతేర్గుణశ్రేణీశ్లా

మహివహనలక్షణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్కల్పశాఖాయతగ్నిత్యాది
కమేవోదాహరణం - శేషాయతగ్నిత్యేతదేకలోపస్యేతివివేకః- అతపవా
స్యప్రకరణాదుత్కర్షః - అతవివంకర్తృణములికిపిచ సమానధర్మస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాంబైర్వివిధ్యంత్రప్రవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్రిత్య
త్రసామాన్యప్రయోగవివసామానాధికరణ్యాత్పమానస్సంభవతి-తదు
క్తంహరిణ - వ్యాఘ్రిశబ్దోదాశౌర్యాత్పురుషార్థేవతిష్ఠతే । తదాధి
కరణాభేదాత్పమానస్యాస్తీసంభవః । శూరశబ్దప్రయోగేతు వ్యాఘ్రిశ
బ్దోమృగేస్థితః । భిన్నేధికరణేవృత్తేస్త్రవైవాస్తీసంభవశ్చతి - అతో
త్రధర్మలోపాదివాదే రభావాచ్చానుక్తధర్మేవాది సమాసగాలుపై
త్యేషభేదోత్రత్యపుస్తకేష్వభావాదున్నేయః ॥ ౧౮ ॥ ఉపమానా
నుక్తేవాక్యసమాసగతత్వేనోదాహరణద్వయం క్రమేణాహవదా

స్మృతిం || గతమేతత్ || రుద్ర స్మృతే స్సమో వదాన్య ఇత్యుప మేయ
వాచక సమాన ధర్మాణాం ప్రయోగః - ఉపమానంతునోక్తం || ౧౯ ||
వీరరుద్ర సమృతి సమాసేనోపమేయవాచకయోః ప్రయోగః - రంజ
నాద్రాజేతిసాధర్మ్యకధనం || ౨౦ || పూర్వవర్ధ్యోపమానానుక్తావుదా
హరణద్వయమాహ లోకఇతి || కీర్త్యతుల్యం మధురం వస్తుకింపినాస్తీ
త్యర్థః - అతపవసాధర్మ్యోపమానయోరనుపాదానం - యన్మాధుర్యవి

ఘాపిహితహరిదీశానయశసః | సమంతాదుమ్భాతైర్ద్విరద
మదగంతై స్సరభయః క్రియంతే యద్విన్వజ్జనమణి గృహ
పాంగణభువః || ౧౯ || అనుక్తోపమానా సమాసగాలుప్తా
యథా || వీరరుద్ర సమోరాజా నాస్తినాస్త్యైవ భూతలే |
యస్యధర్మానుబంధేనకలిఃకృతయుగీకృతః || ౨౦ || అనుక్తధ
ర్మోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా || లోకేకాకతి వీరరుద్ర
స్మృతే రుద్రామ భూమ శ్రియః కీర్త్యాకార్తికకాముదీధవశ
యాతుల్యంనకించిత్యచిత్ | యన్మాధుర్యవిజృంభితక్షుత
విషాంక్రివాంవిలోక్యాధునా కంతాలింగనమిశితుర్ద్వితనుతే
నీరంధ్రమద్రెస్సుతా || ౨౧ || అనుక్తధర్మోపమానాసమాస
గాలుప్తాయథా || ప్రతాపశ్రీతుల్యంక్వచిదపినభూతంనవభ
వన్నభావితైలోక్యేకిమపిజయినఃకాకతిపిభాః | యథాలో
కాలోకక్షితిధరతేష్వరగద్యపదఃప్రకాశంతేనక్తందివము
దితరోచిఃపరిచయాః || పూర్వోదాహరణద్వయే వదాన్యో

జృంభితైఃయస్యాః కీర్తైర్ద్యైధుర్యాతిశయైరిత్యనేనసాధర్మ్యపాదా
నమితిసంకసీయం-తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతుమాధుర్యమేవ
సాధర్మ్యంపివక్షితం-నకాముదీధవశత్వాదికమిత్యనేనసూచ్యతే || ౨౧ ||
ప్రతాపేతి || లోకాలోకక్షితిధరతేషు పాశ్చత్యైవపీతిభావః - అ
రగద్యపదస్సూర్యకాంతాః - దేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్ర
తాపశ్రీతుల్యంనాస్తీత్యత్రోపమేయవాచకయోరేవోపాదానం || ఏ
షాదాహరణేష్యాద్యయోరేకలోప మంత్యయోశ్చ ద్విలోపంవినిశ్చి

పూర్వైతి || అత్రోదాహరణవతుష్టయే ప్రతీపాలంకారసాంకర్యం వార
యతి ఏష్యైతి || ఆక్షేపఉపమానస్య కైమగ్ధ క్యేనకధ్యతే | యద్యోపమే
యభావస్యాస్తత్ప్రతీపముదాహృతమితిలక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా
పిప్రతీపస్యేహానుప్రవేశాభావాన్నతత్సాంకర్య శంకాకళంకా వకాశ
ఇతిభావః || ౨౨ || అసతామితి || ఉష్ణభానురివఉష్ణముష్ణభానూష్ణమిత్యత్ర
వాచకమాత్రలోపాదేకలోపేలుప్తా సమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య
శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్యా దుష్ణాది శబ్దానాంతధాత్వేనసా
మాన్యవచనత్వాభావేపిభాష్యోక్తరీత్యాసమాసాత్పూర్వం సామాన్య

నాన్యోస్తీతి రాజేతి శబ్దాభ్యాం వితరణశీలత్వ ప్రజారంజక
త్వసాధర్మ్యముక్తం - అనంతరోదాహరణద్వయే ధర్మస్యా
ప్యనుపాదానమితిభేదః || ఏషుచతుర్ముదాహరణేషు నప్ర
తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప
మేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ-యత్రోపమేయస్యాధిక్యావివ
క్షయాఉపమానత్వముద్యతేతత్రైవప్రతీపాలంకారః || ౨౨ ||
అనుక్తేవాదిః సమాసగాలుప్తాయథా || అసతాముష్ణభానూ
ష్ణంసతాంశీతాంశుశీతశం | ప్రతాపరుద్ర దేవస్య చరితంవి
శ్వమంగళం || ౨౩ || అనుక్తధర్మేవాద్యుపమానాసమాసగా
లుప్తాయథా || కాకతీంద్రోరణేభాతిభీమసేనపరాక్రమః |
కింత్వదుశ్శాసనాస్సర్వేయస్యప్రత్యర్థి పార్థివాః || అత్రభీమ
సేనస్య పరాక్రమభవ పరాక్రమోయస్య సభీమసేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః || ౨౩ || సమాసే
త్రిలోపముదాహరణి కాకతీంద్ర ఇతి || భీమసేనపరాక్రమభవదుస్సహః
పరాక్రమోయస్యాసాభీమసేనపరాక్రమః || అత్రవిశేషమాహ కింత్వి
తి || దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజః తత్సహితాభీమసేనప్రత్యర్థినః-వీరరు
ద్రవైరిణస్తుతద్రహితాఇతిప్రాతీతికొర్థః - దుష్కరంశాసనంస్వవి
షయంయేషాంతేదుశ్శాసనాః దుస్సహాః తేనభవంతీత్యదుశ్శాసనాః -
సర్వేపిససాధాఇత్యర్థః || త్రిలోపందర్శయతి అత్రైతి || ధర్మేవాద్యుప

మానలుప్తేతి - ధర్మైవాద్యోర్గమ్యమానార్థత్వాల్లుప్తత్వం - ఉపమా
నస్యతువార్తికాదితిభావః- తథాపి - సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబ
హువీహిర్వాదోత్తరపదలాపశ్చేతి వార్తికం - అస్యాధః - సప్త
వ్యంతంతావదాస్తాం - ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమాసస్యతస్య
శబ్దాంతరేణబహువీహిః- పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్యచలో
పఇతి- ఏతేనేదంఫలితం - అత్రిప్రమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్యభీ
మసేనపరాక్రమస్యాక్రయోభీమసేనోలక్ష్యతే-తత్పూర్వపదస్యభీమ
సేనపరాక్రమ ఇత్యస్యసమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేనబ
హువీహిః- భీమసేనపరాక్రమఇవమస్సహఃపరాక్రమోయస్యేతి-త
తఃపూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్యముఖ్యోపమానపరాక్రమశబ్ద
స్యలోపఇతి- తేనధర్మైవాద్యుపమానానాంలాపాత్త్రిప్రమానసమాన

రాక్రమఇతిధర్మైవాద్యుపమానలుప్తా || ఇతిలుప్తోపమా
దర్శితాః || ౨౮ || అధసాధారణ ధర్మోపాదానేద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్యసకృదుపమానోపమేయగతత్వేననిదైశః
ఉభయగతత్వేనపుధగుపాదానంచ | పుధగుపాదానంచ

గా||అ||త్రాయంసంగ్రహః|| శ్లో || సమాసగేవాదిపేస్యాదేకావృత్తి
వాక్యగేద్యేలోపఉపమానస్యవాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుత్తైవం
చచైకలోపేష్టేమితితాభిదాః | కర్తాధారకృతాకర్తకర్తౌశ్చణములా
క్విపా౨. కృణాకర్తృయపమితవృత్త్యాచేవాదిధర్మయోః | అనుక్తాసప్త
ధర్మోపమానలోపేసమాసగా౩. వాక్యగాచద్విధేత్యేవంద్విలోపేనవ
క్తిర్నితాః | కృచోపమానాన్యలోపేస్యాదేకాన్యాసమాసగా౪. ఉపమే
యాన్యలోపేద్వైస్యాతామేవంప్రిలాపగే | లుప్తాభేదామితిత్వాన్యరే
పమేకోనవింశతీః౫. పూర్ణాభిసహషడ్భిస్తుభేదాన్యైఃపంచవింశతిః
ద్వైశ్చోత్త్యా ధర్మలాపేన్యాఅధ్యోస్సప్తదశస్త్రుతాః౬. కుశ్రచిత్ర
ర్తృణములితధాచాక్విపిక్యజి | ఏకలాపేవిలుప్తాస్యాధర్మోపాదానసం
భవాదితి || ౨౮ || సమానధర్మోపాదానేసర్వభేదసాధారణంవిశేష
మాహ అథేతి||ద్వితీయంద్వైధావిభజితిపుధగితి||తత్ప్రయోగంయతివి

కస్యేతి॥ ద్వితీయం లక్షయతి ద్వయోరితి॥ ద్వయోః-సదృశయోరితి శేషః॥
తేనధర్మాపేక్షావస్తుప్రతివస్తుభావః-ధర్మపేక్షస్తుబింబప్రతిబింబభా
వఇతి ఫలితం॥ నృపాఇతి॥ అత్ర సమానధర్మస్య సకృన్నిదేశం యోజయతి
అత్రైతి॥ ౨౧ ॥ ద్విధానిదైశ ఇతి ఊపమానగతత్వేనోపమేయగతత్వేనచై
తిభావః॥ వంశఇతి॥ పరిష్కృతఇత్యత్ర-సంపరిభ్యాంకరోతాభూషణఇతి

వస్తుప్రతివస్తుభావేన బింబప్రతిబింబభావేన
చ ద్వివిధం॥ ఏకస్యాథస్య శబ్దద్వయేనాభిధానం వస్తుప్రతివస్తు
భావః-ద్వయోరర్థయోర్ద్విరుపాదానం బింబప్రతిబింబభా
వః॥ సకృన్నిదేశోయధా॥ నృపాః ప్రణతమూర్ధానః సేవంతే
కాకతీశ్వరం॥ అసాధూనాం విసేతారం గురుం శిష్యాఇవాభి
తః॥ అత్రనరేశ్వరాణాం శిష్యాణాంచ ప్రణతమూర్ధానఇతి స
కృదేవసాధర్మ్యముక్తం-తథా అసాధూనాం విసేతారమితి
రాజ్ఞోగురోశ్చ తుల్యధర్మత్వం సకృదేవోక్తం॥ ౨౨ ॥ వస్తుప్రతి
వస్తుభావేన ద్విధానిదేశోయధా॥ వంశోయం కాకతీయానాం
వీరరుద్రేణ భూషితః॥ అన్యవాయః కకుత్స్థానాం రామేణైవ
పరిష్కృతః॥ అత్ర భూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకాథప్రతీ
తేశ్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౩ ॥ బింబప్రతిబింబభావోయధా॥
స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః॥ హాటకాద్రి
వాభాతిశ్చంగసంగీందుమండలః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్ర
మండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్సా
దృశ్యమితి బింబప్రతిబింబభావః (వస్తుతోభిన్నయోరపుష్పమా
నోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథ

సుడాగమేషత్వం-అత్ర సంబంధిభేదేన భూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యాం స
మానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౪ ॥ స్ఫురదితి॥ అత్ర శ్వేతాతప
త్రస్యోందుమండలం ప్రతిబింబతయాన్నిధిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచల
యోస్సర్వరూపతస్సాదృశ్యాభావాద్విశేషసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్య
సాదృశ్యమితి వక్తవ్యం॥ సనివబింబప్రతిబింబభావఇత్యాహ అత్రైతి॥ ౨౫

ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ అవరమితి॥ సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవ
యవాశ్చవిషయాన్యస్య సమస్తవస్తూవిషయా- అవయవావయవినోరే
కదేశేవర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీ॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి॥ మరుత్వా
నింద్రః-తసామత్పర్థిభిః సంజ్ఞాయాంపదకార్యంసభవతి-రుంయితిమ
తోర్వత్వం- ఇయమనేకేవోపమేతికెచిత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగేపా
నరుక్త్యావత్తైరేకేనైవాలమితివిద్యాధరః॥ ౨౫॥ ద్వితీయాముదాహరతి

గుపాదానం బింబప్రతిబింబభావఇత్యాలంకారికసమయః॥)

౨౭ ॥ అవరమపి ద్వైవిధ్యమస్యా లంకారస్య సమస్తవస్తూ
విషయా ఏకదేశవర్తినీచేతి ॥ యథాక్రమం ద్వయోరుదా
హరణం ॥ విభాతిభూర్వ్యోరివకాకతీం న్రపురీవిరాజత్యమరా
వతీవ । పౌంధ్రప్రథంతే త్రిదశాభివర్ధింధతైమరుత్వానివపీ
రరుద్రః ॥ ఏషాసమస్తవస్తూవిషయా ॥ ౨౫ ॥ ఏకదేశవర్త
నీయథా ॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వాతు రంగమశ్రేణిభి
రూర్తిభిర్వా । నానాయురైర్వాశ్చజలగ్రహైర్వాబలంత్రి
లింగాధిపతేర్దురావం॥ అత్రత్రిలింగాధిపతేర్బలంసముద్రఇ
వేత్యథాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం॥ ౨౬॥ మాలారూపేణా
ప్యయమలంకారోద్యత్యతే॥ యథా॥ కుందతికుముదతిహంసతి
హరతిహరతిక్షపాకరతి । కైలాసతిచయశశ్శీవైశద్యంవీర
రుద్రస్య॥ అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్యా
లాత్వం॥ ఉపమాయాంభేదాభేదసాధారణస్య సాధర్మ్యస్య

ద్విపైరుతి ॥ ధరణీధరైర్వైవాకాదిభిఃసర్వత్రవాశబ్దఇవాధై-వాస్యాద్వి
కల్పాపమయోరెవాధైపిసముచ్చయితివిశ్వః-త్రిలింగాధిపతేరంధ్రదే
శాధీశ్వరస్య-నాటకేవ్యుత్పత్తిరుక్తా॥ ౨౬॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యబహు
పమానోపాదానెమాలాపమాతాముదాహరతి కుందతీతి॥ సర్వత్రా
చారేక్విప్పుత్యయః॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభే
దాభేదప్రధానంచేతి-తత్రాద్యంవ్యతిరేకాదౌద్వితీయంరూపకాదౌతృ
తీయమత్రైత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహభగవాన్భాష్యకారః॥

యత్ర కించిత్సామాన్యం కల్పిచ్చ విశేషస్తతో పమానోపమయోభవత ఇ
తి॥ ఫణితిరివమతివృతిరి వచేష్టాచెష్టేవకీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్య
తోన్రప్తవ్యమిత్యాహ ఏవమితి॥ 30॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూ
లెఘావమానంతరం ప్రతీయమానవస్తుకయో రెకవాక్యాశ్రయమనన్వ
యం లక్షయతి ఏక స్యేతి॥ ఏకస్యైవోపమానోపమయభావానన్వయాద
న్వధేయం సంజ్ఞా॥ వాచ్యాభిప్రాయేణోపమయస్యైవ ద్వితీయసదృశని
వృత్తిలక్షణవ్యంగ్యాభిప్రాయేణోపమానత్వ మన్వేతీత్యభిప్రాయేణ
వాచ్యచష్టేయప్రద్వితీయేతి॥ ఉదాహరతి సంత్యితి॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం- ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహర

— ❀ అనన్వయాలంకారః. ❀ —

ర్యం॥ 30॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయస్యేనన్వయోమతః॥
యత్ర ద్విరీయసబ్రహ్మచారినివృత్తిర్థ మేకస్యైవోపమా
నోపమేయభావోబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః॥ య
థా॥ సంతులోకేసువర్ణాద్విరతాక్షరసుధాకరాః॥ తథాపిచీ
రరుద్రోయంపీరరుద్రశివస్వయం॥ 31॥ పర్యాయేణద్వ

— ❀ ఉపమయోపమాలంకారః. ❀ —

యోస్తస్మిన్నుపమయోపమామతా॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోప
మేయత్వపరామర్శః॥ యథా॥ ధర్మోర్ధ్వవపూర్ణశ్రీరథోధ

స్తాఃకింకరితిభావః॥ 31॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేనవాక్యభేదాశ్రయ
ముపమయోపమాలంకారం లక్షయతి పర్యాయేణేతి॥ పర్యాయోయాగ
పద్యాభావః- ద్వయోరుపమానోపమేయయాః॥ తచ్ఛబ్ధిస్యప్రకృతా
నన్వయపరామర్శంవారయతి తస్మిన్నితి॥ ద్వయోరుపమానోపమేయ
భావవినిమయసత్వంపమయోపమాలంకారశత్యర్థః- ఉపమయోనోపమా
ఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం॥ ధర్మః ఇతి॥ అత్ర వాక్యభేదేనద్వయోరె
వోపమానోపమేయభావాత్ప్రతీయసబ్రహ్మచారినివృత్తిలక్షణంవస్తు
ప్రతీయతే- అత్రపూర్ణశ్రీరితిధర్మస్యసాధారణ్యంసంచవస్తుప్రతివస్తుని
దైశేనాపివృత్తతే॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనాస్సచ్ఛాయవదనాంబుజాః॥

వాప్యంగనాశివాభాంతియత్రవాప్యశివాంగనాశితి॥ ౩౨॥ భేదాభేద
ప్రధానేషుపరిశేషాత్స్మరణంలక్షయతి సదృశేతి॥ వ్యాచక్షేయత్రైతి॥
అన్యశబ్దాథమాహ సదృశవత్త్వంతరే॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాఃస్మృ
తీబీజస్యబోధకాశిన్యాయేనసదృశానుభవా త్పూర్వానుభవజనితసం
స్కారోద్బోధేనసదృశవత్త్వంగరస్మృతిఃస్మరణాలంకారశత్యర్థః సా
మ్యశ్యవ్యతిరేక్షనిమిత్తత్వేనాగ్రానుగోదం మృగయానిమిత్తశత్యానౌ
నాయమలంకారః-సచేదమనుమానంఅవినాభావాభావాత్ ॥ ఉదాహ

ర్నుశ్చిరః । కావస్తావివతౌకావ ఇవగుప్రసరేశ్వరే॥ ౩౨॥

————— ❁ స్మరణాలంకారః ❁ —————

సదృశానుభవాదన్యస్మృతిఃస్మరణముచ్యతే ॥ యత్రసదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేనసదృశవత్త్వంతరపరామర్శోజాయ
తేతత్రస్మరణాలంకారః॥ యథా॥ రాజ్ఞాప్రతాపరుద్రేణపా
లితేయంవసుంధరా । హరిశ్చంద్రనాదీనాంప్రాచాంస్మర
తిభూభుజాం॥ అత్రనలనహుమాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపరుద్రంరక్షితారంప్రాప్తవత్సామేదిన్యాఃపూర్వ
రాజస్మరణం॥ ౩౩॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారఃప్రదర్శితాః-సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

————— ❁ రూపకాలంకారః ❁ —————

వః-తత్రాపిప్రాధాన్యాత్ప్రధమంరూపకంనిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్యస్వాదతిరోహితరూపిణః॥ ఉపరంజకమారోప్య

రతిరాజైతి॥ భూభుజామిత్యత్ర-అధిగదేశాత్వాదినాకమణిమస్తే॥ ౩౩॥
అధవృత్తానుకథనపురస్కరంప్రభుటకసంగతిమాహ భేదాభేదేతి॥ ఆరోప
గర్భా-అభేదప్రధానాశ్చత్యర్థః-తేషురూపకస్యసంగతిమాహ తత్రాపితి
అభేదప్రధానేష్యత్యర్థః-ప్రాధాన్యాదితి - ఆరోపమూలాలంకారబీజ
భూతత్వేనేతిభావః॥ తస్యలక్షణమాహ ఆరోపేతి॥ అన్యత్రాన్యధర్మా
రోపఆరోపః-తస్యవిషయస్యముఖాదెరతిరోహితరూపిణః॥ అతిరసక్రొతస్త్వ
రూపస్య-సర్వధనాదిత్వాదిన్మృత్యయః ఆరోప్యమాణంచంద్రాదిఉప

రంజకంతామ్రాప్యప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రారోపస్యతావతైవచరి
తార్థత్వా న్నపునఃపరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవివక్షేతి
భావః-యదేవంవిధంతద్రూపకం-ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియత
ఇతిలక్ష్మణిరుక్తిః - తదుక్తం-తతోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోయ

మాణంతద్రూపకంమతం॥ అత్రారోపవిషయస్యేత్యనేనఅ
ధ్యవసాయగర్భస్యోత్పేక్షాదే రనారోపమూలానాంచోప
మాదీనాంవ్యావృత్తిః- అతిరోహితరూపిణిఇత్యనేనసందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సందేహో
లంకారేవిషయస్యసందిహ్యమానతయాతిరోధానం- భ్రాం
తిమదలంకారేభ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్య
లంకారేఅపహ్నజేనారోపవిషయతిరోధానం- ఉపరంజకమి
త్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః- పరిణామేఽరోప్యమా
ణస్యప్రకృతోపయోగితేనాన్వయోనప్రకృతోపరంజకత్వే
న-అతస్సాదృశ్యమూలేభ్యఃసర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం॥ త
స్యప్రథమంత్రైవిధ్యం - సావయవంనిరవయవంపరంపరితం
చేతి - సావయవంద్వివిధం-సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివ
ర్తిచేతి-నిరవయవంద్వివిధం-కేవలంమాలారూపంచేతి- పరం
పరితస్యాపి శిష్టనిబంధనత్వేనాశిష్టనిబంధనత్వేనచ ద్వైవి
ధ్యం-తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయాచాతుర్వి
ధ్యం-ఏవమష్టవిధోరూపకాలంకారః॥అథోదాహరణాని॥ య
త్రావయవానామవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణంనిబ
ధ్యతేతత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం ॥ యథా ॥ యాత్రా

తః॥అరోపణైస్క్రియతేతేనైతద్రూపకంమతమితి॥విశేషణకృత్యమాహ
అత్రారోపవిషయస్యేత్యాది॥తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యా
ది॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతియత్రైతి॥అరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ఉ
దాహరణియాత్రైతి॥ అత్రయాత్రాప్రావృషీత్యాదావవయవరూప

ణంయశఃకందళాశ్రయవిరూపణం - ననుయశాంసికందళాశ్రయేతుష
మితసమాసః ప్రాప్నోతి యశాంస్యేవకందళాశ్రయిరూపకసమాసో
పి-ఉభయోస్సాధకభాదకాభావాత్ సంధేహసంకరపవాయం తేన
రూపకమేవేతికధంబిచ్చియతఇతిచెత్ - సత్యం-జగదానందాశ్రయసామా
న్యప్రయోగసంభవానోపమితసమాసః - కింతుమయూరవ్యంసకాది
త్వాద్రూపకసమాసపవ తేనరూపకమేవేదంనోపమా-ఏవముత్తరతా
పిసాధకభాదకయోరుద్భవసంద్రప్రవ్యం || 3౪ || ఏకదేశవివర్తిరూ

ప్రాప్నోతివీరరుద్రస్యవతేర్నిస్సాణధారాధరేవైరిత్యుపతి
గర్వపర్వతభిదాభీమంముహుర్గర్జతి | శత్రుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్ఞాతానయాసర్వతోవద్ధంతేహరిదంతరేషుజగ
దానందాయశఃకందళాః || 3౪ || యత్రావయవనిరూపణాద
వయవినోరూపణంగమ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం || య
థా || ప్రసాధితాశావలయాంతరాళశ్శ్చైర్వాకరఃకాకతివీ
రరుద్రః | వికస్వరైర్వాసనయాత్రిలోకింగుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి || అత్రావయవానాంగుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేనస్యవతేకల్పశాఖత్వంగిరూప్యతే-తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం || 3౫ || యథావామధితాద్వైరివారాశ్చైర్భుజామం
దరభూభృతా | జాతాప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిగ్లోకాధినోత్య
మూః || అస్త్రవైరిజనస్యవారాశ్చైర్వ రూపణేనభుజస్యమంద

పకంలక్షయతి యత్రైతి || ఉపలక్షణమేతత్ తేనయథాయోగమవయవా
వయవినోరేకదేశస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి
తిలక్షణంయథోదాహరణంద్రప్రవ్యం || అతఏవాహకావ్యప్రకాశకారః
శ్రోతా ఆధ్ధాశ్చతేయస్త్రిన్నేకదేశవివర్తితదితి - ఏకదేశేవిశేషణవ
ర్తనాదేకదేశవివర్తిత్యర్థః || ఉదాహరతి ప్రసాధితైతి || ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాళోపశీకృతదిజ్ఞుండలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః- ధైశభాస
త్యాదివావరచ్ఛ్రవ్యయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణంగమ్యతఇ
త్యాహ అత్రైతి || 3౫ || ఉదాహరణాంతరమాహ మధితాదితి || పూర్వో

దాహరణైవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యగమ్యత్వం - అత్రత్వవ
యవస్యాపీతిభేదః॥ నిరకాసయస్రవిమపేతవసుంవియదాలయాదపరది
గ్గణికేత్యత్రరవిశబ్దనవిలప్రతీలే రవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వైస్యైక
దేశవివర్తిరూపకత్వంప్రప్తవ్యం॥ 31॥ నిరవయవంలక్షయతియత్రైతి॥
పూర్వతాగ్రయవమాత్రై అన్యతాగ్రయవాంత రేవరూపణాభావాన్ని
రవయవమితిభావః॥ అత్రైకస్యారోపవిషయస్యైక మేవారోప్యమాణం
చేత్కవలనునేకంచేన్నాతేతిద్వేధా॥ తత్రాద్యముదాహరతి యాతాగ్ర

రాద్రిత్వరూపణేనచజాతాయాః కీర్తైస్సధాత్వమధౌదావ
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం॥ 31॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతిస్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపితదేవ ॥ త
త్రకేవలంయథా ॥ యాతాగ్రంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
క్షేడితామ్రేడితైర్నిసానిధ్వనిభిస్సస్ఫుటంప్రవిదళదోదః
కటాహంతరైః యుభేష్వభిషుకం పితేషుగిరిసుత్రైవ
ముంచంత్యనూక భీతాః కాకలివీరరుద్రనృపతేఃప్రత్యర్థినః
పాద్మివాః ॥ అత్రరోదసఃకటాహత్వంనిరూప్యతే ॥ 32॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞానిమాళివిభూషణస్త్రగమ
లాదికుంజరశ్రోత్రయోస్సాస్ఫిరంచామరభూషణంధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్ ॥ వ్యోమఃక్షౌమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తాకలాపోభవఃస్ఫారః కాకలివీరరుద్రయశసాం
జాగర్తివిస్ఫుర్జితం॥ 33॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రక్షేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః- రోదోబ్రహ్మం
డమేవకటాహఃపాత్రవిశేషః- యుభేషుయుభిరేష్యైత్యర్థః- వ్యాఖ్యాత
మేతద్రసప్రకరణే (౫) ॥ 32॥ ద్వితీయముదాహరతి॥ రాజ్ఞామితి॥ గంగా
భాగీరథీ- విస్ఫుర్జితంవిజృంభణంఅత్రైకస్యయశసోమాల్యాద్యారోప్య
మాణానేకత్వాన్నాలానిరవయవం ॥ 33॥ పరంపరితంలక్షయతి రూపకే
తి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్త్వోక్తంఅతపవపరంపరాన్యసంజాతాపరం

పరితమిత్యన్వర్థం-ఏకరూపకసాపేక్షంరూపకంపరంపరితమిత్యర్థః- తెనా
నేకరూపకసాపేక్షేసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావోస్యేత్యాహ రూ
పకద్వయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ మండలాగ్రఃఖిద్ధవివధుంతుదోగాహుః-రా
జమండలంక్షుత్రియసమూహ ఏవరాజమండలంచంగ్రభింబం-అత్రమం
డలాగ్ర విధుంతుదత్తిరూపణం రాజమండలమేవరాజమండలమితి శ్లిష్ట
రూపకేనిమిత్రమేకమేవేతిశ్లిష్టకేవలపరంపరితం॥ ౩౯॥ పద్మేతి॥ పద్మా
యాలత్యైక్యఉల్లాసఏవ పద్మానాముల్లాసఃతత్ర సహస్రభానుసూర్యః
సన్న్యార్థస్సాధుమార్గ ఏవసన్న్యాయోనక్షత్రమార్గః- తత్రచర్యాయాంబుధ
స్సౌమ్యఃత్యైభృత్పత్యోరాజబలమేవత్యైభృత్పత్యైఃపర్వతపరాగ్రిణి- త

రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాచస్యసమస్త
వస్తువిషయేంతర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితంయథా॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవస్యమండలాగ్రవిధుంతుదః॥ అఖండవిక్రమో
ద్దామోగ్రసతేరాజమండలం॥౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥పద్మోల్లాససహస్రభానురసకృత్సన్న్యార్థచర్యాబుధః
త్యైభృత్పత్యభిదాశనిఃకువలయాలంకారరాకాశశీనిత్యోద్వ
త్సుమనోవికాససురభిఃకల్యాణసంపత్సురత్యైభృద్భువనా
శ్రయాంబుధిరయంశ్రీవీరరుద్రోన్యః॥౪౦॥ అశ్లిష్టకేవలప
రంపరితంయథా॥కాకతీయస్యచుద్ధాభైర్వశోలీలామహిమా

ద్భిదాయామశనిఃకులిశం-కువలయస్యభూమండలవైవకువలయానాము
త్పలానామలంకారేరాకాశశీపూర్ణిమాచంద్రః - సుమనోవికాసోవిద్వ
దాహ్లాదఏవ సుమనోవికాసఃపుష్పవికాసః-తస్యసురభిర్వసంతఃకల్యా
ణసంపత్తుంగళసంపత్తిరేవకల్యాణసంపత్అక్షయస్వర్ణసమృద్ధిః - క
ల్యాణమక్షయస్వర్ణకల్యాణంమంగళైపిచేతివిశ్వః - తస్యాసురత్యైభీ
భృత్సువర్ణాచలః-భువనంలోకఏవభువనముదకంతదాశ్రయస్యాంబుధిః-
అత్రవీరరుద్రఏవసహస్రభానురిత్యాద్యారోపపూర్వకస్యపద్మోల్లాసఏ
వపద్మోల్లాసఇత్యాద్యారోపస్యశ్లేషనిబంధనస్యనేకధానిబంధనానిఛష్ట
మాలాపరంపరితం॥౪౦॥కాకతీయస్యేతి॥దిశాంకూలముద్రుజలీతిదికూ-

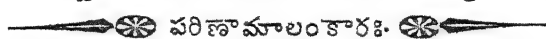
లముద్రజటాలోపోయాసాంతా స్తదోక్తాః-దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా
 ఇత్యర్థః- అభ్యంకవతీత్యభ్రంకవడచ్ఛ్రియాయాసాంతా స్తదోక్తాః-
 ఉదికూలేరుజివహేమాః - సర్వకూలాభ్రత్యాదినాఉభయత్రఖశీప్ర
 త్యయః- ఆశ్రయశోలీలానాంమహేమార్చిత్యరూపణంకాకతీయస్యదు
 ధ్ధాన్యవత్సరూపణాధీనమిత్యగ్నిష్టకేవలపరంపరితం॥ ౪౧॥ దోరాశీవిషేతి॥
 వాతానాంసమూహేవాత్యాధూమానాంసమూహేవాధూమ్నా
 ఉభయత్ర- పాశాదిభ్యోయితీయప్రత్యయః - విలాసశిఖినీక్రీడామ
 యూరీ- అర్హణావిమృంభః-ఆత్రకృపాణలతాయాం జిహ్వోద్యనేకరూ
 పస్యబుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీక్షత్యాదగ్నిష్టమాలాపరంపరితం

ర్తయః॥ దిక్కులముద్రజాటలోపాఃఖలంత్యభ్యంకమోచ్ఛ్రి
 యాః॥ ౪౧॥ అగ్నిష్టమాలాపరంపరితంయథా॥ దోరాశీవిష
 బహ్మయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యోగ్రానల
 ధూమ్యయాజయరమాయోషావిలాసభ్రువా॥ సంహృష్య
 ధరిణీవిలాసశిఖినీసంవాసయప్త్యా జగత్ప్రసాదార్థయా
 కృపాణలతయారుద్రోన్మవఃక్రీడతి॥ ౪౨॥ అగ్నిష్టమాలాప
 రంపరితంవైధర్మ్యేణాపిసంభవతి॥ యథా॥ త్రాసాంధకా
 రనుధ్యాహ్నికైతవాతపరాశ్రయః॥ జయంతిరరుద్రస్య
 రణప్రాంగణకేశయః॥ ఏవమష్టవిధస్యాపిరూపకస్యవాక్యస

సర్వత్రచాత్రహేతుహేతుమద్భావోయమలంకారసర్వస్వకారమతే
 నోక్తః- కావ్యప్రకాశకారస్తవిపరీతమవోచత్-యదత్రయుక్తంతర్ద్రా
 వ్యం॥ ౪౨॥ వ్యతిరేకేణాప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అగ్నిష్టేతి॥ త్రాసప
 వాంధకారస్తస్యమధ్యాహ్నికః - శక్తస్యతస్యత్రాసాసంభవాదితి
 భావః- కైతవంకపటమేవాతపస్తస్యరాశ్రయః - ధర్మయోధిత్యాశ్చ
 స్యేతిభావః - ఏతద్చముఖచంద్రశిఖ్యాదౌసమాసగతంముఖమేవచం
 ద్రశిఖ్యాదౌవాక్యగతం-అతష్టోడశైతేభేదాః॥ తత్ప్రవశిష్టాభేదాఅన్య
 తోద్రష్టవ్యాఖ్యాత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ అత్యారోప్యమాణస్యధర్మిత్యా
 తి॥ యోసంభ్యయోరైష్యయత్యేపి జటావల్గలాబంబినఃపిలదావాగ్న

యశ్చిత్త్యశ్రవకస్యకపిలమునేరనేకత్వమనేకవిషయారోపాత్ - తదుక్త
మలంకారసర్వస్వే- అత్రచారోప్యమాణస్యధర్మిత్వా దావిష్టలింగసం
ఖ్యాకత్వేపిక్వచిత్స్వతోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్యవిషయసంఖ్యానంప్ర
త్యేకమారోపాదితి॥ ౪౩ ॥ రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధర్మ్యైణపరిణామంలక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వజ్ఞతివిషయసప్తమీ-ప్రకృతోపయోగార్థమిత్యర్థః - ఆరోప్యమాణం
చంద్రాదికమారోపవిషయాత్మతయాముఖాదితాదాత్మ్యేనస్థితం ముఖ
చంద్రేణతాపశ్చావ్యతీత్యత్రప్రకృతోపయోగాంత మారోపస్యవిషయీ
తిత్వాత్ - వస్తుతోముఖవైవతాపశాంతినిమిత్తత్వేనతాదాత్మ్యభా

మాసగతత్వేనపోషకభేదాభవంతి॥ ౪౩ ॥ ఆరోప్యమాణమారో



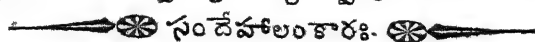
పరిణామాలంకారః.

పవిషయాత్మతయాస్థితం। ప్రకృతస్యోపయోగిత్వేపరిణామ
ఉదాహృతః॥ ఆరోప్యమాణంప్రకృతోపయోగీత్యనేనసర్వా
లంకారవ్యావృత్తిః- తస్యసామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాందైవవిధ్యం॥ సామానాధికరణ్యేనపరిణామోయథా॥ శ
శ్వత్ప్రసాధనవిధాన కృతాభీలాషానభైర్భజంతిమకుతైర
వసీవవగ్రాః। శ్రీవీరరుద్రస్యవతేః కకుభాంవిజేతు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్యప్రకృతోపయోగాభావాదితిభావః - అతఃప్రకృతమనప
హ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్తనా పరిణమతీతిపరిణామాలంకార
శ్చిత్త్యర్థః- ఏవంచయత్రారోపస్యతాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయి
తయా ప్రకృతమపహ్నుతస్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నంభవతి త
స్మాద్రూపకాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం- తదుక్తంచక్రవర్తినా-
విషయాకారమారోప్యవిషయస్థగనంయదా। రూపకత్వంతదాతత్రరం
జనేనసమన్వయః। యదాతువిషయోరూపాత్స్వస్మాదప్రచ్యుతోభవేత్
ఉపయుక్తైఃపరాకారంపరిణామస్తదామత్యతి॥ అస్యదైవవిధ్యమాహ
తస్యేతి॥ ఆద్యముదాహరతి శశ్వదితి॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః-
అత్రారోపేణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నాయాలప్రకృతాయా

స్మృజోముకుటధారణాశ్చక్రప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అ
త్రవిషయవిషయిణోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సామానాధికరణ్యం॥ ౪౪॥
కిరీటేతి॥ అత్రవపూర్వవత్పరిణామఉద్భవనీయః- కింతుమయాఖజాల
పుష్పంజల్యోర్విషయ విషయిణోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్య
మితివిశేషః॥ ననుప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోకో
భేదత్యాశంక్యత్రోవ్యమాణస్య పాదానానుపాదానాభ్యాం భేదత
త్యాహ సమాసోక్తావతి॥ ౪౫॥ ఆరొపగర్భేష్వనవధారణాత్కంసందే

యాంప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౪౪॥ వైయధికరణ్యేన
పరిణామోయథా॥ కిరీటమాణిక్యమయాఖజాలైర్విధాయ
పుష్పంజలిమర్చయంతే॥ ఫలాగ్నినోదగ్రనరేంద్రపాదపీఠాం
తసీమానమరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తావారోవ్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వే వ్యవచ్యత్వాన్న పరిణామేం తర్హా



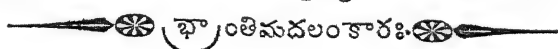
సందేహాలంకారః.

పః ॥ ౪౫॥ విషయోవిషయాయత్రసాదృశ్యాత్కవిసమ్మ
తాత్ ॥ సందేహగోచరస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసా॥
సాత్రివిధా-శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచేతి ॥ సం
దేహమాత్రపర్యవసాయినీశుద్ధాయథా ॥ కిమేషనవమోహ
రిత్పతిరమందసంపత్పదంకిమేషదశమఃప్రజాపతిరపూర్వస
ర్గక్రమః॥ కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరాదితి

హాలంకారంలక్షయతి॥ విషయభితి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపు
రుషోవేతినందేహస్యాలంకారతావ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యతామార్థంకవి
ప్రతిభోక్తాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకారభి
త్యర్థః॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహసేతి॥ ఆద్యముదాహరతి కిమితి॥ హ
రిత్పతిర్దొకపాలః- ప్రజాపతిర్భృహ్మ-ఉర్వరోద్ధరణచుంచుఃక్షీరక్షణ
దక్షః - అత్రసంపదాదిసాదృశ్యాద్విరుద్రలోకపాలాదికోటిద్వయ
గోచరస్యసందేహస్యతావత్ప్రపర్యవసాయత్యాచ్ఛుద్ధోయంసందే
హభేదః ననునవమాదిపదవిరహేవలలోకపాలాగ్నిసామాగోప్యమాణ

త్వసంభవాదస్తుసందేహః-నవమాదిపదప్రయోగేతులోకపాలాదీనాం
 వీరరుద్రత్వేనసంభావనాదుత్పేక్షేయంసందేహాభిచేనశ్యం - అ
 స్తుసంభావనమారోపోవా - యత్రకోటిద్వయావలంబితత్వంతత్రసందే
 హపవేతిస్వమతం- ఏవంవిధస్థలేకేచిదుత్పేక్షితాశ్రయస్సందేహాత్మా
 హుః-ఉత్పేక్షైవేత్యన్యత్త్యాదినర్వమలంకారిసర్వస్వేస్సప్తం॥౮౬॥
 ద్వితీయముదాహరణి కాలాహిరితి ॥ భోగంసర్వశరీరం-కాలభూమిపతి
 రంతకభూమిభంగః కాలోగ్రానలఃప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమవద్ధ
 తిఃధూమరేఖా-ధూయతేకంవ్యతే - అత్రకాక్షేయకంకృష్ణసర్పాదిరూ

విలోక్యతేజగతివీరరుద్రోజనైః॥ ౮౬ ॥ నిశ్చయగర్భాయ
 ధా ॥ కాలాహిఃకిమయంమృతాశమృదులంభోగంసథతైపు
 నఃకాలభూమిపతిరేవకిన్నముఖివోజ్జ్వలంభతేసాపునః। కా
 లోగ్రానలధూమవద్ధతిరసాకింసాపునధూయతేవాతేనేతి
 వికల్ప్యతేప్రతిభతైరుద్రస్యకాక్షేయకః॥ ౮౭ ॥ నిశ్చయప
 ర్యవసానాయధా ॥ కింకల్పమమంజరీప్రజఇమేకింవా
 పయోరాశయఃస్వధ్వేనోరథవా కిముజ్జ్వలతరాశ్చింతామ
 జేస్సన్భుతయః। కింవాసిద్ధరసోర్తయశ్చిరమితివ్యామృత్య
 నిశ్చిన్వతే సంతః కాకతివీరరుద్రస్యవతేః స్మైరాఃకటాక్షా

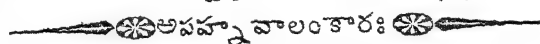


భ్రాంతిమదలంకారః॥

ఇతి॥౮౮॥కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయపిహితాన్యైః। అరో
 పతయానందిహ్యసుకుమారశరీరాదివిశేషాదర్శనేనసర్పాదినిషేధనిశ్చ
 యేపి కాక్షేయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భేయంసందేహః॥ ౮౭॥
 తృతీయముదాహరణి కిమితి॥సిద్ధరసోర్తయఃసుధారసకల్లోలాః - వ్యా
 మృత్యుకల్పమమంజరీమాల్యాదిరూపేణనందిహ్య- స్మైరాఃస్థితప్ర
 ధానాః సానుగ్రహేతిత్యర్థః-కటాక్షాభినిశ్చిన్వతే-అతఏవనిశ్చయాం
 తోయంసందేహః- వీరరుద్రకరుణావలోకనవిషయాస్సర్వేసమ్మధాజీ
 వంతీతిభావః ॥ ౮౮ ॥ అయధార్థజ్ఞానత్వసాధగ్న్యాత్సందేహానంతరం
 భ్రాంతిమంతంబక్షయతి కవీతి॥పిహితాన్యైఃఅచ్ఛాదితస్వరూపేభాగ్నిం

తిచ్చిస్తధర్మోస్యాస్తీతి భ్రాంతిమాక - కవిప్రతిభోజ్ఞాపితః ప్రాకరణి
కప్రత్యప్రాకరణి కత్వేనోపలంభో భ్రాంతిమాకత్యర్థః - పతేనసా
దృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్చక్తిరజతాదిభాగితేర్నాలంకారత్వమితి
దర్శితం-దోషమూలాయాస్తుకిముతేతిభావః॥ ఉదాహరతి కాకతీయేతి॥
వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్తబ్రహ్మాండే - అశ్రక్తిర్నాస్తి చంద్రికానుభవా
ద్భ్రాంతిః॥ ౪౯॥ సాదృశ్యాద్వస్తవంతరప్రతీతిసామ్యాద్భ్రాంతిమద
సంతరమపహ్నుతిలక్షయతి నిషిద్ధ్యేతి॥ అన్యారోపేఆరోప్యమాణప్ర

వ్యమాణానుభవోయశ్రసభ్రాంతిమాన్యతః॥ యథా॥ కాక
తీయవిభోఃకీర్తి విభవేవ్యాప్తరోదసి । దివాపిచంద్రికాబు
ద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం॥ ౪౯॥ నిషిద్ధ్యవిషయంసా



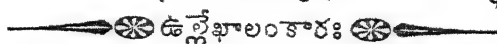
మ్యాదన్యారోపేహ్యపహ్నుతిః॥ తస్యాస్తైవిధ్యం - అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నుతః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వ
ప్రతిపాదనంచ-ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ ఉద్వేలవృతుర
గ్గవీకలకలోనాయంచమూడంబరోనేదందుదుభిగర్జితంత్రి
పురజితం-ల్పాంతథకారవః । ఇథంరుద్రనరేంద్రధాటిసు
మహీభారావనప్రీభవచ్ఛేషాశేషశిరస్సువిస్మితమథబ్రష్టం
దిగీశైరపి॥ ౫౦॥ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా॥

సర్వాం కాకతివీరరుద్రధరణీనాధచ్ఛలేన క్షితిం పాతుంసు
ధ్యమలోకపాలపదవీంప్రాప్తస్త్వయంభూశ్శివః । నైవం

తీతావిత్యర్థః-తస్యాస్తైవిధ్యంవివినక్తిఅపహ్నుత్యారోపిత్యాది॥ ఉ
ద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నుతః- నేదందుదుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారో
పః-సరేంద్రధాటిష్ఠితికృదికారః - తల్లక్షణంతు-శశ్రుదేశావమద్దా
యసద్యస్సుభటఘోటతైః । విజిగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటితిగద్యతశ్చ
త్యాహుః॥ ౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాధచ్ఛలేనేత్యత్రఫలశబ్దేననాయం
ధరణీనాథః - కింతుస్వయంభూశ్శివశ్చితిరాజ్ఞోసత్యత్వంప్రతిపాద్యతే॥
తదేవసమర్థయతే నైవమితి॥ విషమావలోకనంనిగ్రహదృష్టిఃఅన్యత్ర

తృతీయసయనదృష్టిః - వైరిపునైరసంఖ్యైస్త్రిభిశ్చ కర్తృభిర్భస్మిభూ
 తైఃకథంజాతంజఙ్గే - భూభృద్గణైరాజసమూహైః-అన్యత్రభూభృతా
 కైలాసేనగణైఃప్రమదైశ్చ కథమవాగ్భూతంస్యగ్భూత మిత్యుభయత్ర
 భావేక్షః - ఈశ్వరస్యగిరిశత్యాత్ప్రమధాధిపత్వాచ్యేతిభావః॥ ౫౧॥
 ఆరోపగర్భేషుపరిశేషాదుల్లేఖంబక్షయతి ॥ అర్థేతి॥ అర్థేనప్రయోజనేన
 యోగోర్ధిత్యం లిప్సేతియావత్-రుచిరభిరతిః - క్లేషఃప్రసిద్ధః-ఏతైస్స
 హస్తైర్వ్యవహారైర్యాదాయోగంగ్రహీతృగతైరేకస్యవస్తునోనానాధ
 ర్మయోగాదనేకధోల్లేఖనంనిర్ధారణముల్లేఖాలంకారఇత్యర్థః - సర్వా

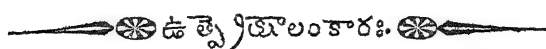
చేష్విషమావలోకనకలామాశ్రేణభస్మిక్పనైర్జ్ఞాతంవైరిపు
 తైఃకథంకథమవాగ్భూతంచభూభృద్గణైః॥ ౫౧॥ అర్థయోగ



గుచిక్లేషైరుల్లేఖనమనేకథా । గ్రహీతృభేదాదేకస్యసఉల్లే
 ఖస్సతామతః॥రుచ్యర్థయోగాభ్యాంయథా॥ లక్ష్మీనివాస
 గృహమిత్యఖలానరేంద్రా శ్శైర్యాతిభూమిఖనిరీత్యరివీరవ
 గ్ధాః । విద్యావిహారపదవీతిచలబ్ధవణ్ణాశ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
 నిశంస్తువతి॥౫౨॥క్లేషేణయథా॥ ఉగ్రస్సవత్సేషుగుణేషు
 భాస్వాకరానుఃప్రతీకేషురణేషుభీమః । లీలాసులత్యైః
 పురుషోత్తమశ్చేత్యాచక్షతేరుద్రస్సపంకపీంద్రాః॥ ౫౩ ॥

లంకారవ్యావర్తకేనగ్రహీతృభేదాదిత్యనేనవిషయభేదోఽప్యవలక్యతే॥
 లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాతిభూమేఃపరాక్రమాతిశయస్యనిరాకరః-లబ్ధవణ్ణాః
 విద్వాంసః- అత్రైకస్యాఃకాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాదిధర్మయోగా
 న్నరేంద్రాదిగ్రహీతృభేదేనరుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాసగృహ
 దిరుపతయానేకధోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥౫౨॥ఉగ్రశ్చితి ॥ సవత్సేషుశత్రు
 షు-ఉగ్రఃకపర్దీమూరశ్చ- గుణేషుభాస్వాకసూర్యపైజస్వీచ-ప్రతీకే
 ష్వంగేషురామోదాశరధిరభిరామశ్చ-లత్యైఃలీలాసుపురుషోత్తమో
 విష్ణుఃపురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీతృభేదాభావేపిసపత్నాదివిషయభే
 దాల్లేఖనైశ్చగ్రత్వాద్యనేకధర్మోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౫౩॥ అశ్వఃప్రతిప

తే రవిశేషే ప్యారోపా దధ్యవసాయస్యోత్కృష్టత్వా చ్చ్యారోపమూ
లానంతరమధ్యవసాయమూలాలంకారప్రస్తావిత్యాశయేనాహ అథే
తి॥ మూలభూతమధ్యవసాయం నిరూపయతి విషయేతి ॥ ఏకతరపరి శేషో
మాభూదిత్యన్యథా వ్యాచక్షే సద్వివిధితి॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః-
అన్యథావిషయనిగరణేనా భేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయఇతి సర్వసంప్రతి
పన్నేనస్వయమపిపూర్వోక్తేనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - యదా
విషయినోసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- యదావిషయస్యాసత్య
త్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధిఇతివివేకః-తథాహి-యదాచంద్రాదివిషయ
గతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదాపుపనిబద్ధంముఖంముఖత్వే
నజానన్నేవనూనమిదంచశత్రుఇతిప్రయుక్తైః- తదావిషయాచంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణఃప్రతిభాతి - విషయస్తుపరమార్థతస్సత్యవ-



అథాధ్యవసాయగర్భమలంకారద్వయం నిరూప్యతే ॥ విషయ
విషయినోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః -
సద్వివిధః - విషయనిగరణేనవిషయనిగరణేనచ॥యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతరితం ప్రకృతంహిభవేత్

ఏవంసత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తైరసంభవాన్నూనమాదిశబ్దై ర్విష
యినోపసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్యఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రాధాన్యం - యదాతుముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోయమితిప్రయు
క్తైః తదావస్తుతోసత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతాప్రతీయతే- అసత్యత్వ
నిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్-విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యా
వ్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభిసతస్యనిగీర్ణత్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధిఇత్య
త్రాధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యాదిసర్వమలంకారసర్వస్వే తద్వాన్య
ఖ్యాయాంచసంజీవిన్యాంప్రపంచితం-తత్సర్వమనేనైవగతార్థమితి నేహ
విస్తరఃక్రియతే- తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముద్వేక్షాంలక్షయ
తియత్రైతి॥అన్యదప్రకృతంతస్యధర్మోగ్రణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధాత్ప్రకృతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతరితం సంభావితంయత్ర

భవేత్తాముత్ ప్రేతౌంప్రచక్షతత్తత్సర్వః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే యత్రే
తి॥ తస్యావిభాగమాహ సేతి॥ వాచ్యాంలక్షయతి సంభావనేతి॥ అత్రా
దిశద్వేనమన్వేషంకేన్రువమిత్యాదీనాంగ్రహణం - జాతిక్రియాగుణప్ర
వ్యాణాంకాశ్చలతి శుక్లోఽఢిభ్యత్యేవమాదీనా మధ్యవసాయవిషయత్వే
నోత్ ప్రేతౌవిషయత్వేనద్వివిధావాచ్యాప్రతీయమానా చప్రత్యేకం
చతుర్విధేత్యప్రవిధాజాతేత్యర్థః- తేషాంజాత్యాదీనాం-అప్రవిధేతిప్ర
త్యేకమితిశేషః-నిమిత్తద్వైవిధ్యేనాస్యాద్వాత్రింశద్భేదాభవంతీత్యా

ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేతౌంప్రచక్షతే ॥ యత్రాప్రకృతగుణ
క్రియాసంబంధాదప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
త్ప్రేతౌ-సాద్వివిధా-వాచ్యాప్రతీయమానా చ - సంభావ
నాప్రతిపాదకానాం నూనం ధృవంప్రాయశ్చ త్యేవమాదీ
నాంప్రయోగేవాచ్యా - అప్రయోగేతు-ప్రతీయమానా -
జాతిక్రియాగుణప్రవ్యాణాం చతుర్థా మధ్యవసాయవిష
యత్వేనసాద్వివిధాప్రత్యేకంచతుర్విధా- తేషాంభావాభా
వరూపతయాద్వైవిధ్యేఅప్రవిధా- అధ్యవసాయస్యగుణనిమి
త్తత్వేనక్రియా నిమిత్తత్వేన చద్వైవిధ్యేప్రత్యేకంబాడశ
ప్రకారం॥ నిమిత్తస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాంద్వైవిధ్యం
వాచ్యోత్ప్రేతౌయామేవ॥ ప్రతీయమానోత్ప్రేతౌయామి
వాద్యనుపాదానేనిమిత్తస్య చాప్రయోగేఉత్ప్రేతౌయా

హ అధ్యవసాయస్యేతి॥ వాచ్యోత్ ప్రేతౌయాంపిశేషమాహ నిమిత్త
స్యేతి॥ అన్యత్రైతదభావేహేతుమాహ ప్రతీయమానేతి ॥ మహిళాస
హంసభరిప తుహ హిలవి సుహల సాలమాఅతీతి । దిలహ అణంసర
ణా అగతణుతి వితణువిహి ॥ ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితేతవ
హృదయే సుభగ సాలమాం తీ । దివ సమనస్య శరణా అంగం
తనుకంవితనుతేహి ॥ ఇత్యత్ర మహిళాసహస్రభరితేతవహృదయే
అమాంతీత్యుత్ ప్రేతౌప్రతీయమానాశివాదిప్రయోగాభావాత్ - త
స్యామంగతనూకరణం॥ నిమిత్తంయదిసోపాదీయేతతదాతస్యానిష్ప్రమా

ణకత్వంస్యాదిత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరేణత్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా
దీనామితి॥ యదాజాతస్వరూపముత్ ప్రేక్ష్యతేతదాతస్యభావాబావ
రూపతయాద్వివిధస్యోపాస్తగుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్చాతుర్విధ్యం- ని
మిత్తానుపాదానేతుతత్కృతభేదాభావాద్వివిధ్యమేవ-ఇథంహోథాజా
తస్వరూపోత్ ప్రేక్షా- ఏవంక్రియాగుణప్రవ్యాణాంభేదకల్పనే మితి
త్వాచతుర్వింశతిస్వరూపోత్ప్రేక్షాభేదాః- హేతుఫలోత్ ప్రేక్షయో
ర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యేకంచాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశత్
ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాం సర్వప్ర నిమిత్తోపాదాననియమాన్నిమి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా-జాత్యాదీనాంస్వరూపేణహే
తురూపేణ ఫలరూపేణచాధ్యవసాయ విషయత్వేబహువిధ
త్వం-వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపహేతుఫలయోరుత్ప్రేక్షావి
షయత్వేనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యేఅనుపా
త్తేసాధనత్వేననిర్దేశోనాన్వయంపుష్టేతి- తథాసాధనేఅను
పాత్తేసాధ్యత్వేననిర్దేశోపి-తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్
హేతుాత్ప్రేక్షాయాం ఫలంనిమిత్తంతస్యానుపాదానేకం
ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలోత్ప్రేక్షాయాంసాధనంని
మిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే॥య
థా॥ ప్రతాపరుద్రస్యపతేరపారేకీర్తిసాగరే । మగ్నాచురీ
శదుష్కీర్తిసం గాదివజగత్త్రియా ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమి
త్తస్యమజ్జనస్యానుపాదానే సంగాదితి హేతుాత్ప్రేక్షా

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాప్రకన్యూనత్వేష్టాచత్వారింశద్భేదాః-ఏవం
వజ్జితవతిర్భేదాభిత్వాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయా
మపి హేతుఫలోత్ ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమముదాహరణేన
హృదయంగమికర్తృమారభతేతథాహేత్యాదినా॥ హేతుాత్ ప్రేక్షా
యాంఫలంనిమిత్తంఫలోత్ప్రేక్షాయాంహేతుర్నిమిత్తం- ఏవంచనిమి
త్తనైమిత్తికయోరన్య తరోపాదానేన్వయసోపాభావాచుభయోపా
దాననియమేనిమిత్తోపాదాననియతమేవేతిభావః॥ ప్రతాపేతి॥అస్మృ

శ్యమృత్యు నేన్నానస్య విహితత్వాదితి భావః॥ ౫౪॥ జయశ్రీ త్యాదిస్మృత్యం
౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యాద్ధం భేదగణనామాహ అతశ్చైత్యాదినా ॥ నిగదవ్యా

నశో భామావహతి॥ ౫౪॥ యథావా॥ జయశ్రీ వా సపక్షస్య వి
కాసాయేవ భానుమా ౬॥ ప్రతిబింబమిషాష్ట్యం ప్రవిశత్యంధ్ర
భూభుజః॥ అత్రోత్పైత్యోనిమి త్తస్య భానుమత్ప్రవేశస్యా
నుపాదానే జయశ్రీ వా సకమలవి కాసాయే వేతి ఫలాత్పైక్ష
ణమసమీచీనం-అతస్త్వరూపోత్పైత్యాయా మేవ నిమిత్తస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం॥ ౫౫॥ అతశ్చేత్యం
వాచ్యోత్పైత్యాయా భేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమి త్తజాతి
భావస్వరూపోత్పైత్యోగః ఉపాత్తగుణనిమి త్తజాత్యభావ
స్వరూపోత్పైత్యో౨ ఉపాత్తక్రియానిమి త్తజాతిభావస్వ
రూపోత్పైత్యో౩ ఉపాత్తక్రియా నిమి త్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్పైత్యో౪ అనుపాత్త నిమి త్తజాతి భావస్వరూపో
త్పైత్యో౫ అనుపాత్త నిమి త్తజాత్య భావస్వరూపోత్పై
త్యో౬ ఉపాత్తగుణ నిమి త్తజాతిభావ హేతుత్పైత్యో౭
ఉపాత్తగుణనిమి త్త జాత్యభావ హేతుత్పైత్యో౮ ఉపా
త్తక్రియానిమి త్తజాతి భావ హేతుత్పైత్యో౯ ఉపాత్త
క్రియానిమి త్త జాత్యభావ హేతుత్పైత్యో౧౦ ఉపాత్త
గుణనిమి త్తజాతిభావ ఫలాత్పైత్యో౧౧ ఉపాత్తగుణనిమి త్త
జాత్యభావ ఫలాత్పైత్యో౧౨ ఉపాత్తక్రియానిమి త్తజాతి
భావ ఫలాత్పైత్యో౧౩ ఉపాత్తక్రియానిమి త్త జాత్యభా
వ ఫలాత్పైత్యో౧౪ ఏవంచతుర్దశ భేదాజాత్యుత్పైత్యో॥అ
నేనైవక్రమేణగుణక్రియాద్రవ్యోత్పైత్యోపి పరిగణనీయా-
ఏవంచవాచ్యోత్పైత్యోయాః షట్పంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్పైత్యాయా స్త్యష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్తస్య

భ్యానమేతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్పైత్యాయా భేదాష్టకన్యూనత్వేనిమి త్త
మాహ॥ అత్రేతి ॥ యథానిమి త్తస్యోపాదానే నిమి త్తభేదాద్భేదస్త

ధానుపాదానెనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి॥గమ్యత్సేనానుపాదానాది
తిభావః- అతఏవతత్రగుణక్రియారూపనిమిత్తభేదనిబంధనస్యవిచ్ఛిన్నవి
శేషస్యానుత్పన్నపుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఏకఏవభేదోగణ్యత ఇ
త్యాహ॥గుణరూపత్వేనేత్యాది॥గుణక్రియయోరితినతుజాచిగ్రవ్యయో
రివకేవలోత్ ప్రేయోవిషయత్వమితిభావః॥ *॥ యథాయోగముదాహర
తి॥ కీర్తిరిత్యాది॥ పిదధతీఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టివాగురిరల్లాపహవాప్యోరు

రూపోప్యేత్యాయామపనిమిత్తేపాదాననియమాత్ - నిమి
త్తస్యగమ్యత్సే గుణరూపత్వేనక్రియారూపత్వేనచచారు
త్వవిశేషాభావాదేకఏవభేదోగమ్యతే-గుణక్రియయోరుత్
ప్రేయోవిషయత్వముల్ ప్రేయోనిమిత్తత్వంచాభ్యపగతం-
ప్రాచామలంకారప్రబంధేషుషణ్ణవతి భేదోప్యేత్యేతిగణ
నామాత్ప్రాచారుత్వాతిశయస్తుపట్నంచాశతఏవభేదానాం-
తత్రయథాసంభవముదాహరణాని ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాతిభావస్వరూపోప్యేత్యాయథా ॥ కీర్తిఃకాకతివీరరుద్ర
నృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినఃప్రాచాంభూమిభుజాంయశః
పిదధతీకోటిందుతుల్యద్యుతిః । రత్యోదక్షిణరాజలాభజనితా
మందప్రమోదోద్ధితా త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభవకకుభాం
ప్రాంతేషువిద్యోతతే॥అత్రప్రభాశబ్దోజాతివచనః-త్రైలో
క్యాట్టహాసప్రభావయాఃకవిప్రాథోక్షిసిద్ధత్వానోపమాశం
కావకాశః॥ ౫౬॥ ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః-అట్టహాసోట్టహాసః- స్వసహసోర్వేతిపాక్షికో
ప్రత్యయః-ఏషప్రమోదగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోప్యేత్య - ఆ
త్తాట్టహాసప్రభావయాస్వతస్సిద్ధత్వేపిత్రైలోక్య సంబంధిత్వేనకవి
కల్పితత్వానోపమావకాశఇత్యాహ త్రైలోక్యేతి॥అతఏవ-అత్రఇవశ
బ్దోపసంభావనావాచకోనోపమావాచకః- తదుక్తంచక్రవర్తినా- య
దాయముపమానాంశోలోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి తదోపమేవయేనేవశబ్దస్సా
ధర్మ్యసూచకః । యదాపునరయంలోకాదసిద్ధేఃకవికల్పితః । తదోప్యే

తైవ యే నేవ శబ్ద స్సంభావనాపరత్వతి || ౫౬ || వీరస్యేతి || ప్రియావ
ల్లభా ప్రేయసీయస్యప్రియవల్లభస్య - పులకమంజరీవేత్సుత్ ప్రేక్షా
యామితిజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయామిత్యర్థః - క్రియారూపమితి
నిమిత్తమితిశేషః || ౫౭ || ప్రతాపరుద్రస్యేతి || అత్రవాచనదీపికేవేతి

పోత్ప్రేక్షాయథా || వీరస్యగుర్రస్యపతేః ప్రియవల్లభస్య
రాజ్యాభిషేకసలిలైస్సురసీకృతాయాః సద్యస్సముచ్చ్వసిత
సాంధ్రపరాగరేఖాక్షౌణ్యాః ప్రమోదపులకాంకురమంజరీవ ||
అత్రపులకాంకుర మంజరీవేత్సుత్ ప్రేక్షాయాం సరసీకర
ణంక్రియారూపంనిమిత్తం || ౫౮ || అనుపాత్తనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యనఖేందు
కాంతిః ప్రణామభాజాంపనయోర్మృషాణాం లలాటలగ్న
విధి నిర్మితాయావద్భావచైర్వాచన దీపికేవ || అత్రదీపికే
వేతి జాతినచనాజ్ఞాతిరుత్ ప్రేక్ష్యతే || ౫౯ || ఉపాత్తగు
ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా || ప్రతాపరు
ద్రస్యగుణామృతోర్మిశౌతావిరాజంత్యమలీకృతాంగాః | ప్ర
క్షౌభితాత్యుద్ధతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభిస్సృచ్ఛత రాభ
వంతి || ౬౦ || అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా
యథా || దిశాంజేతుర్విశ్వప్రధితమహాసోరుద్రస్యపతేర్జయ
ప్రస్థానోద్యత-రితురగసంమర్దజనితం | రజఃకృత్వాగ్రస్త
ప్రతిబలమసూర్యామివదివం ప్రతాపాఖ్యానన్యాదిశిదిశివి
ధత్తేదినకరాక్ష || అత్రాసూర్యామితిజాత్యభావః || ౬౧ || జా
తిహేతుః ప్రేక్షాయథా || ఉదారరీర్త్యాభుజయాప్రతాప
రుద్రస్యవిశ్లేష్టకథురంధరస్య | విశ్వంభరాకోమలశయ్య

జాతిభావస్వరూపోత్ ప్రేక్షాయాంనిమిత్తంనోపాత్తం || ౬౨ || ౬౩ || ది
శామితి || రజఃకర్తృ-దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్రజాత్యభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షా అనుపాత్తనిమిత్తా || ౬౦ || ఉదారేతి || ఉదారరీత్యాఉదా
రస్వభావయా-గోశ్రమహీశ్రవాసంకులపర్వతనివాసం విస్తారితేతి -

గతిబుద్ధిత్యాది నాటిన్యంతకర్త్యావిశ్వంభరా యాః క్షత్వం-తస్మిన్నభి
 ధేయేకర్షణీ క్షః-న్యంతకర్తృకర్షణభవచనాత్-అత్రశయ్యయేవేతి
 జాతిభావహేతూత్ప్రేక్షాయాఃపర్వతనివాసవిస్తరణం ఫలంనిమిత్తం ||
 ౬౧|| భూమేరితి|| నిర్వాప్యజంనిరుపాధికంత్యాగవైభవమాదాగ్యాతశ
 యోయస్యతంతఛోక్తం - కాకతీశానంసృష్టవానితి ఫలంప్రత్యకల్పవృ
 త్తత్వాదివేతిజాత్యభావహేతూత్ ప్రేక్షా|| ౬౨|| నూనమితి||భుజయో

యేవవిస్తారితాగోత్రమహీధ్రవాసం|| అత్రశయ్యయేవేతి
 జాతిహేతుత్వం|| ౬౧||జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షాయథా||
 భూమేరకల్పవృత్తత్వాదివధాతావిచితయన్ | సృష్టవా
 నాకకతీశానం నిర్వాప్యజవ్యాగవైభవం || అత్రాకల్పవృ
 త్తత్వాదితిజాత్యభావస్యహేతుత్వం|| ౬౨||జాతిఫలోత్ప్రే
 క్షాయథా|| నూనంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవితుమాయతౌ
 పీరరుద్రసరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినౌ|| అత్రస్తంభీభ
 వితుమితిజాతేఃఫలత్వం|| ౬౩|| జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయ
 థా|| పశూనపథ్యానాలోక్యత్రవఃకాకతీశితుః| ప్రాయ
 ణామానుషత్వాయతృణవృత్తింసమాశ్రితాః|| అత్రామా
 నుషత్వాయేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం|| ౬౪|| క్రియాస్వరూ
 పోత్ప్రేక్షాయథా|| శ్రీకాకతీయస్థపతేద్విషదంగనానాం
 శ్వాసోర్తిభిస్సపదిమర్మరితాంతరాళాః| తాసాంనివాసవిభ
 యేకృతయాచనానాంప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరోర్వనాం

రాజానులంబిత్వంపురుషస్యభాగ్య లక్షణం-తదుక్తం నాటకేతృతీయేం
 కే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలోత్ప్రేక్షాయా మా
 యతత్వగుణోనిమిత్తం|| ౬౩|| పశూనితి|| అత్రామానుషత్వాయేతిజా
 త్యభావఫలోత్ ప్రేక్షాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం
 ఏవముత్తరత్రాపితాచర్మప్రతిపాదకచతుర్థాది శ్రవణేఫలత్వంతృతీ
 యాదివిభక్త్యాసామర్థ్యేనవాహేతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం|| ౬౪
 శ్రీకాకతీయేతి || మర్మరఃపర్మధ్వనిః- అథమర్మరః స్వనితేవస్రవణానా

మిత్యమరః-తద్వంతిక్యతాన్యంతరాళానియోమాంతేతథోక్తాః - ఇతిగుణని
మస్తకధనందానోత్ప్రేక్షయాం || ౬౫ || విముఖితతి || ప్రతీశాన్త్ర
త్యర్థిభూపతీ- చికురేషుకేశేషు-నిమిత్తాత్సర్వసంయోగేస్తప్తమీ-విక
ర్షతీతిక్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షయాంనిమిత్త - సవంనిమిత్తానుపా
దానేష్యదాహార్యం || ౬౬ || రాజ్ఞామితి || పరిష్టానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం ||
క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షయాః ప్రతిజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణ
మత్రదృశ్యతత్తత్సంతోలిఖ్యతే || + కపోలఫలకావస్థాఃకథంభూత్వాత

తాః || ౬౫ || క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షాయథా || వి
ముఖాసతికాకతిక్షిప్తం ద్రవనసేమాపికరోరకంబకాగ్రా | చి
కురేషువికర్షతీప్రతీశానదదానెవజాంతరప్రవేశం || అత్రా
దదానెతిక్రియాస్వరూపాభావః || ౬౬ || క్రియాహేతూ
త్ప్రేక్షాయథా || రాజ్ఞాంగర్వాంకురోద్భేదాఃపరిష్టానాది
నెదినె | కాకతీంర్చప్రతాపారగతీప్రోష్టాభిభవాదివ ||
అత్రాభిభవాదివెతిక్రియాహేతుత్వం || ౬౭ || (క్రియాహే
త్వభావోత్ప్రేక్షాయథా || కపోలఫలకావస్థాఃకథంభూత్వా
తథావిధౌ | అపశ్యంతావివాన్యోన్యమీదృశీంక్షమతాంగతావితి
గతౌ) || క్రియాఫలోత్ప్రేక్షాయథా || దంభోళిసంరంభమ
హాజిగోషఃప్రస్థానభేదినదోంధ్రభర్తుః | లీనానివాన్వేష్టు
మరాతివగ్ధాన్విగాహతేనైలగహంతరాణి || ౬౮ || క్రియా
భావఫలోత్ప్రేక్షాయథా || సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః

ధావిధౌ | అపశ్యంతావివాన్యోన్యమీదృశీంక్షమతాంగతావితి - అ
త్రకర్షనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాక్షమతాగమననిమిత్తా || ౬౭ || దం
భోళీతి || మహాజిక్తుహాయుద్ధం-అన్యాభిభవత్యతియావత్ - దంభోళిసం
రంభమేవమహాజిగోషయత్యాచ్చాదయతీతితథోక్తః- తిరస్కృతాశని
ధ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షాగుహంత
రగాహనక్రియానిమిత్తా || ౬౮ || సీమాద్రితి || సీమాద్రిగ్లోకాలోకః- క

+ కపోలఫలకావిధిగ్లోకఃకేషుచిన్ములపుస్తకేష్వపిదృశ్యతే.

ల్పితశ్చంద్రికాయాగ్నివార్హః పూజావిధిర్యేషాంతా తపోతా చంద్రి
కాసద్భుతానీత్యర్థః - యశోగానస్యాంధకారాసంస్పర్శః ఫలం॥ ౬౯॥ చకా
స్తీతి॥ ప్రకృతిషు ప్రజాసుప్రసాదగుణస్య మూర్తిమద్విశేషణాదుత్ ప్రే
క్షలాభః - నిమిత్తమత్రనోక్తం॥ ౭౦॥ ప్రతాపేతి॥ అన్యత్రధర్మిణిధర్మ్యం
తరోత్ ప్రేక్షా - అత్రతుభూదూషేధర్మిణ్యామృతశాంతిలక్షణో ధర్మ
ఉత్ ప్రేక్ష్యతే - తత్రశీతలాంగత్వం నిమిత్తముపాత్తం॥ ౭౧॥ జయేతి॥ విశి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్హాః । శ్రీవీరరుద్రస్య యశోవి
లాసాః గాయంత్యసంస్పృష్టుమివాంధకారం॥ అత్రానం
స్పృష్టుమివేతిక్రియాభావస్య ఫలత్వం॥ ౬౯॥ గుణస్వరూపో
త్ప్రేక్షాయథా ॥ చకాస్తీకాకతేంద్రస్య కృపాలోకనవిభ్ర
మః । ప్రకృతిష్వపిసర్వాసుప్రసాదభివమూర్తిమా॥ ౭౦॥
గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య మ
హాభిషేకపయఃకణైశ్శీతలితాఖిలాంగా ప్రశాంతభారార్త
ఫణేంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్ణవవిభాతిపృద్వి॥ అత్రప్రశాం
తోష్ణలిగుణాభావః॥ ౭౧ ॥ గుణహేతుత్ప్రేక్షాయథా ॥
జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతిశ్రీవీరరుద్రస్య రణకృపా
ణః । జయశ్రియంవైరిమహీపతీనాం సముత్సకోహస్తమసూ
నుయేవ॥ అత్రాసూయయేవేతిగుణహేతుత్వం॥ ౭౨॥ గు
ణాభావహేతుత్ప్రేక్షాయథా ॥ జాతావయంసంప్రతివీర
రుద్రనరేంద్రగంభీరిమగుల్ఫదఘ్నః । ఇత్యప్రమోదాదివజ్జీ
వనైషుమాలిన్యమంభోనిధయోభజంతే ॥ అత్రాప్రమోదా

ష్టవస్తుసంగ్రహీలేశతోపితస్యాన్యత్రావస్థానం ససహత ఇతిభావః - అత
ఏవోపాత్తనిమిత్తేయంగుణహేతుత్ప్రేక్షా॥ ౭౨॥ జాతా ఇతి ॥ పార్శ్వని
స్సృతౌపాదగ్రంధీగుల్ఫా తద్దఘ్నస్తత్ప్రేమాణాః - ప్రమాణేద్వయసజ
త్యాదిపాదఘ్నచప్రత్యయః - నరేంద్రగంభీరిమోగుల్ఫదఘ్నః తదపే
క్షయాతిస్వల్పగాంభీర్యా ఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషువృత్తిషుచమాలి
న్యంతాద్భ్యంగిప్రత్వంచభజంతే - అత్రాప్రమోదాదివేతి గుణహేత్వ

భావోత్పేత్తాయానశ్లేషోబాధకః- కింత్యంగమేవ-తదుక్తంగుచశేన -
 ఏషాథ్థాశ్రయపి ధర్మవిపయే శ్లిష్టశబ్దహేతుకా క్వచిద్భ్రష్టత ఇతి-
 చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిన్లైఘ్నపక్షధర్మాంత గతేనైషానబాధ్యతఇ
 తి॥ ౭౩ ॥ అశిషామితి ॥ విషధూమ్రాణాంవిషమలినానామాశిషాందం
 ఘ్రిణాం- ఆశీరురగదంఘ్రియామితివిశ్వః॥ గుణగాననిమిత్తాంగుణభా
 వఫలోత్పేత్తాయోజయతి అత్రైతి॥ ౭౪॥ అరణ్యేతి॥శరణేరక్షణేసా
 ధుశ్శరణ్యః-తద్రహితాఅశరణ్యాఅనాథాఇత్యర్థః-అవై రాధమివేతి వి

దివేతిగుణా భావస్య హేతుత్వం ॥ ౭౩ ॥ గుణఫలోత్పేత్తా
 యథా॥అశిషాంవిషధూమ్రాణాంనైర్మల్యాగ్ధమివోత్పాకాః।
 భుజంగ్యఃకాకతీంప్రస్యగుణాఽగాతుంసుధాముచః॥ అత్ర
 నైర్మల్యాగ్ధ మితిగుణస్యఫలత్వం॥౭౪॥గుణాభావఫలోత్పే
 త్తాయథా ॥ అరణ్యవాసోచితబాంధవాసుమృగీష్వవై రాధ
 మివాశరణ్యాః । త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యఃపరాష్ఠుభా
 లోవనవిభ్రమేషు ॥ అత్రావై రాధమితిగుణాభావస్యఫల
 త్వం॥ ౭౫॥ ప్రవృత్త్యుపాసోత్పేత్తాయథా ॥ ననిత్యమస్మి
 న్మరిపూర్ణతేతిత్యక్తానభఃతోణితలావలీన్యః।ఆనందయన్నిం
 దురివస్వధామ్నావిభాతిలోకేనవకాకతీంరః॥ ౭౬॥ప్రవృ
 త్త్యుపాసాభావోత్పేత్తాయథా॥అనిత్యసాధారణదానశౌం
 దేసద్యఃకృతార్థభవనర్థిసాధై।శ్రీకాకతీంద్రైభువిరాజమా

రాసవిముఖామృగాంగనావిలాసినిర్విలోక్యవై రాయంతేతన్నిషేధార్థ
 మివేత్యర్థః- విభ్రమవిముఖత్వమశ్రనిమిత్తం॥౭౫॥నేతి॥ అస్మిన్నభసి-
 నవోగుణైరపూర్యః కాకతీంరః- అత్రేందోఃతోణితలావలీన్యస్యకవి
 కల్పితత్వాదుత్పేత్తావిషయత్వమేకత్వాద్ప్రవృత్త్యంవ॥౭౬॥అనన్యేతి॥
 దానశౌండోబహుప్రదః- స్యుర్వదాన్యఘాలలక్షదానశౌండాబహుప్ర
 దఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణత్వమద్ధాద్దానఇతిలభ్యతే - ఉభ
 యోఃఖంజకుజ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వాతాద్యతదానేశౌండో
 మత్తః-నిస్సీమవితరణేనిర్విచారఇత్యర్థః- పారిజాతస్తావదేకపవతస్యరా

జరూపతయాభూలోకేవర్తమానత్వాత్కు-తోదివః పారిజాతఇతిభావః॥

22॥ ప్రతాపేతి ॥ త్కృభృత్పక్షవిజృంభితంవైరి భూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం-అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతిశ్లేషాంగా ద్రవ్యహేతుత్పేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధర్మాజ్ఞేచ్ఛిషవస్యాత్ అర్థసాధర్మ్యేత్సిన్ద్రస్యసిద్ధతయాప్రతీతేరుపమైవ-తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజైవాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతేతస్యేవశబ్దసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యత్పేక్షైవ-ఇవశబ్దాప్రయోగేతు సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః- ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరప్య

నెద్యోఃపారిజాతేనవి నాకృతేవ ॥ అత్రదివఃపారిజాతాభావఉత్పేక్ష్యతే ॥ 22॥ ద్రవ్యహేతుత్పేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవనత్కృభృత్పక్షవిజృంభితంసమున్నాతమామూలాగపరేణేవవజ్రిణా ॥ 2౩॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్పేక్షాయథా ॥ కాకతీయప్రతాపోన్నవీనాంగేనమెరుణా ॥ అసువన్ణాచలనెవవిరించిర్వాక్కులీకృతః ॥ అత్రాసువన్ణాచలనేతిహేత్వభావః ॥ 2౪॥ ద్రవ్యఫలోత్పేక్షాయథా ॥ దుద్ధాన్లవశతాయేవకైలాసాచలకోటయే ॥ నూనంప్రతాపరుద్రేణయశోదిక్షుప్రసారితం ॥ అత్రదుద్ధాన్లవశతాయేతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ ౨౫॥ ద్రవ్యాభావఫలత్వోత్పేక్షాయథా ॥ వీరరుద్రనరేన్ద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం ॥ రజఃపిహితద్గిరో

ప్రయోగేరూపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః ॥ 2౬॥ కాకతీయేతి ॥ వీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అసువన్ణాచలేనసువన్ణాచలాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినోనఃఖఃక్రియాసాపేక్షత్వేనాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్త్వచిత్తమాసత్తవ్యతే-యదాహుకైయటః - అసమర్థనఘ్నమాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయానపుంసకస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రియతఇతి ॥ 2౭॥ దుద్ధాన్లవేతి ॥ నూనమిత్యేతద్ద్వితీయోత్పేక్షాసాధకం ॥ ౨౮॥ వీరరుద్రేతి ॥ ఆకాశస్యాభావోవిరాకాశం అగ్ధాభావేవ్యయాభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయాభా

వాదతో మ్మ పంచమ్యా ఇత్యమ్ భావః॥ కస్తూరీతిలకంతిఫాలఫలకేదేవ్యా
ముఖాంభోరుహా ఇత్యాదావుపమోపక్రమోత్పేక్షా-యత్రోల్లసత్సేన
తతిచ్ఛతేనముక్తాట్టహాసేవవిభా తిసింధురిత్యాదౌ సావహ్నోత్పేక్షే
త్యాదికంతుస్వయమూహాసీయమిత్యాహ ఏవమితి॥౮౧॥..... *

ఇష్టంసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్పేక్షాం నిర్ణీయసిద్ధాధ్యవసా
యమూలావతిశయోక్తిం లక్షయతి విషయస్యేతి॥ యత్రవిషయ్యప్ర
కృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే-ప్రాధాన్యేనేతిశేషః- కుతః-విషయస్య
ప్రకృతస్యముఖాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగిర్జ్ఞత్వాదిత్యర్థః- ఇద
మత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయేత్రయంసంభవతి విషయో విష

శం నిరాకాశ మివస్థితం॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశా
ఖావాయేశ్యర్థః॥ ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహ
ర్యం॥ ౮౧॥ ఇత్యేవమ్యగర్భాలంకారవివేచనం..... *

—❀ అతిశయోక్త్యలంకారః ❀—

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే॥ యత్రసా
తిశయోక్తిస్సాన్యతగ్రవిప్రప్రోక్షిజీవితా॥ యత్రకవిప్ర
రోక్త్యావిషయతిరోధానేన విషయానిబధ్యతే సాతిశయో
క్తిః॥ తస్యాశ్చతుర్విధ్యం॥ భేదలభేదః అభేదభేదః సంబంధ
అసంబంధః అసంబంధేసంబంధశ్చేతి॥ కార్యకారణయోఃపా

యా అధ్యవసానవ్యాపారాశ్చకంస్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యనిగిర్జ్ఞ
త్వేనస్వరూపప్రతిపత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నకుత్రాపిప్రాధాన్య
శంకావకాశః-నూనమాదిశబ్దైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేతూ
త్పేక్షాదర్శితా- నూనమాదిశబ్దాప్రయోగేవిషయిణ ఏవప్రాధాన్యేఅ
ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి- అతపవోక్తంరుచకేన-అధ్యవ
సితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి- ఇదగరజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా
మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రప్రోక్షిజీవితేతి॥ విభాగమాహ తస్యాఇతి॥న
నుపంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్యసంభవాత్కాథంచాతుర్విధ్యమిత్యా
శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి॥ కావ్యప్రకాశకాదోక్తవైషమ్యంత

స్మయపా ధ్యామై రేకావళితర లేసమాహితమిలినేహప్రపంచ్యతే॥*॥ ప్ర
మేణోదాహరతి స్థానఇతి ॥ కల్పతరోరుదధేరుత్పత్తిరుచితాకింతులక్ష్మీ
సోదరస్యామర్త్యోపయోగినస్తస్యేదమదృష్టమితిభావః॥ ౧॥ బౌన్నత్య
మితి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥అత్ర రాజమేర్వాదిసంబంధినోరొన్నత్యాద్యో
ర్వాస్తవాభేదేష్యన్యదేవేత్యాదినాకాల్పనికోభేదః-ప్రతిపాద్యతఇత్యా
హ ॥ అత్రైతి ॥ తర్హ్యస్మిభేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతరతహ
స్వతఇతి ॥ స్వతస్సిద్ధంయదొన్నత్యంతదేవాన్యదేవేతివిప్రప్రశ్నోక్త్యా
సాత్వికయం - అతస్స్వతస్సిద్ధప్రప్రశ్నోక్తీసిద్ధయోరొన్నత్యయోఃఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాద్వ్య
తిరిక్తవ - కింతుప్రప్రశ్నోక్తీ మూలత్వా దతిశయోక్తిరితికి
ద్యతే॥*॥తత్ర భదెఅభేదోయధా॥స్థానెకల్పతరుద్వాతఃకాక
తీయకలూపధః॥లక్ష్మీపతిరసౌచిశ్రంమ ర్యరూపమహూత్స
వః॥అత్రప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః॥౧
లభేదభేదోయధా॥బౌన్నత్యంపహదన్యదేవమహితఃకోవ్య
షగంభీరిమా కాప్యన్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరవైవబా
హూవాఃప్రధా॥సర్వంనూతనమెవరుద్రీన్యవతేర్హా నెనతన్ని
త్తితాసామగ్నీ చతురాననెన కియతీకీదృక్-గ్రమాకల్మితా॥అ
త్రొన్నత్యాదేర్వాస్తవాభేదేపిభేదఃకల్మితః-స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రప్రశ్నోక్తీసిద్ధయోరొన్నత్యయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయః॥

పయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోతయోర్వాస్తవభేదస
త్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్-తదుక్తంచక్రవర్తినా- అభేదా
ధ్యవసాయోహిఫలేతిశయనాదిహానపునఃఫలినోస్తత్రభదెభేదోనసిద్ధ్య
తీతి - కించప్రధమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రప్రశ్నోక్తీసిద్ధవదాన్యత్వ
యోరేవాభేదాధ్యవసాయోనరాజ కల్పవృక్షయోఃఅన్యభావికత్రఫల
యోరధ్యవసాయోన్యత్రఫలినోరితివైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచప్ర
తాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయఇతియత్పూర్వముక్తంతత్ఫ
లగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితిద్రష్టవ్యం॥ ౨॥ శిలేతి॥యథాచింతా

రత్నాదికంశిలాత్వాదిదోషమస్తంతథా సర్వమపి జగదిదుష్టేయంబ్ర
హ్మసృష్టికథంమనవద్యాశేషగుణమేనంసంస్మృతేదితిరుద్రదేవస్యబ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేష్యసంబంధకథనం॥ అత్రాప్యధ్యవసాయంసంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేతి॥ అయంచస్యశస్తిధ్రావోక్తిస్థగుణాతిశయా
ధ్యవసాయములభితిర్రుప్తవ్యం॥ ౩॥ బ్రహ్మన్నితి హరివాక్యమేతత్॥ వి
రిందిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి॥ అధిక్రియాజగత్సర్వనాథికారః॥ విష్ణు

౨॥ సంబంధే అసంబంధో యదా॥ శిలాచితారత్నంతరువర
శాఖపశురసావియధైనుస్సర్వంజగత్పితథాదోషవిధురం॥ న
సృష్టిర్వైధాత్రీతదిహచతురక్రీకదమియంస్మృతేచ్ఛేవంరు
ద్రంసకలగుణసామ్రాజ్యనిలయం॥ అత్రవిధాతృసృష్టిసంబం
ధేష్యసంబంధఉక్తః॥ అతీతబ్రహ్మసృష్టి నెశ్వరేణాత్రాభేదా
ధ్యవసాయః॥ ౩॥ అసంబంధే సంబంధో యదా॥ బ్రహ్మన్మైరుగి
రౌకృతేపికిమిదం నైవంధాస్తే ముచఃస్వామిస్తత్యమచిత్రి
యాద్యఫలితాయద్విరరుద్రకృతః॥ మిథ్యాకిన్నవికథాసేత్రి
జగతస్త్రాణాయ మత్పృథ్వితఃశంభుః త్నైమవతీర్ణవానితిక
థాజాతాహృబ్రహ్మణో॥ అత్రహరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
ప్యసంబంధేపిసంబంధఉక్తః॥ శంభునాసహకాకతీంద్రస్య
అభేదాధ్యవసాయః॥ ౪॥ కార్యకారణయోఃపారావర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిగ్యధా॥ మాతఃకథంకాకతినాధదృ
ష్టైరగ్రైసరాఃకామశరాఃపతంతి॥ తద్రూపలావణ్యజితఃస్త
రోపి నూనంగతఃకింకరతామముష్య॥ అత్రకార్యభూతస్యస్త

ర్విరించికథనమన్యథాకరోతి మిథ్యేతి॥ అత్రాలోకికాన్నత్యాదిగుణయు
క్తమేనంబ్రహ్మసినిర్మాతృనశకోతీతిభావః॥ అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రేతి॥ పూర్వవదభేదాధ్యవసాయాభిప్రాయా శంభునేతి॥
౪॥ పంచమంభేదముడాహరతి మాతరితి॥ కామశరపీడా మనహమా
నాయాః కస్యాశ్చైన్ద్రాత్రాసహవచనం- తస్య కాకతీంద్రస్య-అభూష
ణేపిభూషితవద్భాసమానభికారోరూపం లావణ్యంకాంబివిశేషః - అన

యోగ్లక్షణము క్తం - అమువ్యకాకతీంద్రస్య ॥ కారణంపూర్వమపరం
కార్యమితి నగ్నస్రనియమః కవిప్రాధోక్త్యా తద్విపర్యయోలంకారఇ
త్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అవిరళవిలోలజలదఃకుటజాన్లుససీపసురభివన
వాతః! అయమాగచ్ఛతికాలోహంతహతాఃపథికగేహిన్యః॥ ఇత్యాదికా
ర్యకారణయాగపద్యమపిపార్యాపర్యవిపర్యయపవేతిరప్రప్తవ్యం॥ ౫ ॥ స
హూక్తైస్సంగతిమాహ అధేతి॥ లక్షణమాహ సహాధేనేతి॥ సహశబ్ద
స్యాద్ధౌయస్య తేనసహాధేన తత్పర్యాయేణచేత్యర్థః - అనేససార్థవిహ
రాంబురాశేరిత్యాదౌసహూక్తిమాస్రస్యాలంకారతామాభూదిత్యు
క్తమతిశయోక్తితత్త్వేతి॥ అత్ర కాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిఃపూర

రశరపాతస్యకారణభూతాత్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వకా
లత్వము క్తం॥౫॥అధోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణలతిశయో

— ❀ సహూక్త్యలంకారః. ❀ —

క్తిహేతుకాసహూక్తిర్నిరూప్యతే॥సహాధేనాన్వయోయ
త్రభవెదతిశయోక్తితః॥కల్పితోపమ్యపర్యంతాసాసహూ
క్తిరితీవ్యతే ॥ యత్రభేదేఅభేదరూపతయాకార్యకారణపా
ర్యాపర్య విపర్యయరూపయాచాతిశయోక్త్యా ఏకస్యప్రా
ధాన్యేనాన్వయేఅపరస్యసహాధేనసంబంధే ఉపమానోపమే
యభావఃకల్ప్యతేతత్రసహూక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వాయచాప్తేయత్రేతి॥ ఏకస్యప్రాధాన్యేనాన్వయఇతి - యధాపు
త్రైణసహాగతఃపితేత్యాదౌపితురాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వది
తిభావః - అపరస్యసహాధేనసంబంధఇతి - తత్రేవపుత్రాదివదితిభావః -
ఉపమానోపమేయభావఃకల్ప్యతేఇతి - సహాయుక్తేప్రధానఇత్యప్రధా
నేత్యతీయావిధానాత్తదంతస్యగుణభావాదుపమానత్వం అథాదితరస్య
ప్రాధాన్యాదుపమేయత్వంచకల్ప్యతేఇత్యర్థః - అతపవాత్రభేదప్రధా
నంసాధర్మ్యమితిరప్రప్తవ్యం - సహశౌఖయాప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్రప్ర
హరణేశాఖాప్రస్తరయోరివశాబ్దవివాయం గుణప్రధానభావోనవాస్త
వః - పిత్రాసహాగతఃపుత్రఇత్యపినువచత్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చైత్రకాల్పనికోనవాస్తవశ్చైత్యత్రనిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి॥
తదాత్మతాప్రకృతరూపతా॥ ఉదాహరణి అంద్రైతి ॥ అశ్రద్ధివ్యమా
ల్యానీవఖడ్గధారాః కంఠేషుపతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోప
మేయభావస్యద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతన
సాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వంచోపమానోపమేయయో సుహృద్ధప్ర
యుక్త గుణప్రధానభావ నిబంధనంచేత్యా ద్యున్నేయం ॥ అత్రకార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్యసహృద్ధసంబం
ధేనద్వయోరపిప్రకృతత్వాన్నతదాత్మతా॥*॥కార్యకారణ
పౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహూ
క్తిర్యథా ॥ అంద్రక్షమాభృత్సుభటాసిథారారణెషునీలో
త్పలపశ్రభాసః । పతంతికంఠేష్వరిభూపతీనాంసాకంసుర
స్త్రీజనముక్తమాల్యైః ॥ అత్ర కృపాణ పతనోత్తర కా
లభావినోదివ్యమాల్యపతనస్యసహకాలత్వముక్తమితిపౌర్వా
పర్యవిపర్యయః॥ ౬॥ భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిమూలాశ్లే
షగర్భభేదాధ్యవసాయరూపాచారుత్వాతిశయహేతుర్య
థా ॥ దినే దినే దుర్రసరాధిపస్యప్రతాపలక్ష్మీరుదయంప్ర
యాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతరాళావివస్వతాసార్దమనిం
ద్యభాసా॥ అతోదయంప్రయాతీతిశ్లేషేణోదయవర్వతా

—❀ వినోక్త్యలంకారః. ❀—

జ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః॥ ౭ ॥ అధసహూక్తిప్ర

కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వము
పపాదయతి అత్రైతి॥౬॥దినేదినేతి॥ శ్లేషభిక్తికాభేదాధ్యవసాయోత్ర
సహూక్తిమూలమిత్యాహ అతోదయమితి॥కుముదదత్తేస్సహసంప్రతి
విఘటంతేచక్రవాకమిధునానీత్యత్రశ్లేషభిక్తికాభేదాధ్యవసాయోమూ
లం- అత్రవిఘటనంసంబంధిభేదాద్భిన్నం నతస్సంప్రతిత్వమిత్యాహసర్వ
స్వకారః-ఉష్ణిప్తంసహకాశికస్యపులకైరిత్యాదావియంమాలయాపిదృ
శ్యతే-అత్రకర్తృసాహిత్యాత్సహూక్తిఃపూర్వత్రకర్తృసాహిత్యాదితిభే

దః॥ ౭॥ పినోక్తేస్సంగతిమాహ అధేతి॥ లక్షణమాహ వినేతి॥ యత్ర సంబంధియతి॥ చిద్వస్తువి నా అన్యస్య ప్రతిసంబంధినో రమ్యతాశోభనత్వం అరమ్యతా అశోభనత్వం వాపరాభవేన్నివర్తైతసావినోక్తిరిత్యర్థః॥ ఫలితం వ్యాచక్షేయతైతి॥ రమ్యమరమ్యతారహితం అగమ్యం రమ్యతారహితం వేత్యర్థః॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యుత్క్రమం పరిహరణవిభజతి సేతి॥ రమ్యత్వాభావో రమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః॥ కస్మిన్చిత్తతికస్య చిత్తమ్యత్వమరమ్యత్వం వేతి విధిముఖేనాపి విచ్ఛిత్తివిశేషానాస్తీత్యేవ మభిధాన

తిపక్షరూపావినోక్తిర్నిరూప్యతే॥ వినా సంబంధియతి॥ చిద్వస్తూగ్రన్యస్యపరాభవేత్॥ అరమ్యతారమ్యతావాసావినోక్తిరిచ్చిస్తుతా॥ యత్ర కస్యచిదస్మిన్ధానాద్వస్తురమ్యమరమ్యం వాభవత్సావినోక్తిః॥ సాద్వివిధా అరమ్యతారమ్యతాచేతి॥ *॥ అరమ్యతాయథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణనయావినా॥ కీదృశీకావ్యరచనాసంశృణుధ్వంకపీశ్వరాః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యశ్రియా మశోభనత్వముక్తం - అనెన కావ్యశోభామిచ్ఛద్భిః కవిభిః ప్రతాపరుద్రగుణావర్ణయితవ్యా ఇతి విధిరేవ ప్రకాశ్యతే॥ ౮॥ రమ్యతాయథా॥ కళాపూర్ణైః త్యంజయతి జగతీంద్రాజగతోవపుష్కత్యాసందేవిమలవిభవేరుద్రస్యవతో॥ వినాలక్ష్యప్రాప్యప్రతీదివసపూర్ణాం నిజతనుం ప్రకాశస్స్యాదిందుర్యది దివిభవే

మిత్రప్రజ్ఞవ్యం - తదుక్తం - సదనత్వనివృత్తిశ్చేన్నివృత్తాన్యస్యస్యవర్ణ్యతే॥ తదాద్విధావినోక్తిస్స్యాద్విధిరప్రథమం భవేదితి॥ *॥ అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ కీదృశీ రమ్యానభవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వం వ్యాఖ్యాతం॥ అలంకాగ్రథలంబిధిమాహ అనేనేతి॥ ౮॥ ద్వితీయముదాహరతి కళేతి॥ జగతీంద్రాభూలోకచంద్రే - రుద్రస్యవతో॥ కళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైః ప్రతీయమానేన చంద్రాదుత్కలైః జయతి సతి - ఇందుఃకళంకరాహిత్యేన నిత్యం పూర్ణః - ప్రకాశత ఇతి ప్రకాశః ప్రకాశమానో దివియదిస్యాత్ - భూలోకే త్వేతస్సన్నిధానేన తథావిసౌపి నశోభత ఇతి భావః - సచం

ద్రోపిసుభగోభవేదిత్యశోభనత్వాభావకధనం॥ తదేవాహ ॥ అత్రైతి॥
సహజాక్షివిన్యోక్త్యాస్సహార్థ వినార్థయోరభావేపి తదగ్ధ వివత్సయా
ముదాహరణమలంకారసర్వస్వాదౌ న్రుప్తవ్యం॥ ౯॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమా
సోక్తింలక్షయతి విశేషణానామితి॥ స్పష్టం-సమాసేనసంక్షేపేణార్థద్వ
యకధనాత్సమాసోక్తిః॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే తదితి ॥ యత్రసకృ
దుచ్చారితశబ్దేనార్థద్వయంప్రతీయతేతస్మిన్నిష్టం - యత్రోభయప్రవృ
త్తినిమిత్తైక్యంతత్సాధారణం- యత్రోపమ్యగర్భసమాసవిశేషాశ్రయ
ణంతదోపమ్యగర్భం- తేనసమాసోక్తిరపిత్రివిధా॥ *॥ తత్రాద్యంభేద

తోపిసుభగః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రప్రకాశమానెచన్రమ
సకళంకెనవినాశోభనత్వముక్తం । సకలగుణశాలినః ప్రతి
పక్షస్యపురస్తత్తాదృశగుణవత్తయైవరమ్యతానాన్యథేతి॥ ౯॥

— ❀ సమాసోక్త్యలంకారః. ❀ —

విశేషణానాంతోలేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య
గమ్యత్వేసా సమాసోక్తిరివ్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతంగమ్యతేసా సమాసోక్తిః॥ తత్త్రివిధం-శ్లిష్టవిశే
షణసామ్యంసాధారణంఽపమ్యగర్భంచేతి॥ *॥ శ్లిష్టవిశేషణ
సామ్యంయథా॥ సద్యోవిశ్లేధమేఖలాంపులకితామృజ్జ్వీతనుం
విభ్రీతీర్నాగాదన్రపతేః కృపాణలతికాగృహ్లోతికంఽశ్వ
రీ॥ తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమీలితాత్మాశ్చిరం

ముదాహరతి సద్యఃఇతి॥ విశ్లేధాప్రయోగానుకూలామేఖలాకంఠరజ్జ్వర్య
స్యాస్తాంతథోక్తాం శిధిలకాంచీగుణాంచ పులకాశ్చాయాఅస్యాస్సంజా
తాఃపులకితారోమాంచితాచ-తాం-ఋజ్వీమకుటిలాం రతావవామాం
చ- తద్యోగాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తానువృత్తరక్తాభా
వస్సర్వరూపంయేషాంతేతథోక్తాః అతవివవివశాఃపగవశాః - అన్యత్రత
ద్యోగాన్నాన్యకాసంబంధాదనురక్త భావేననురక్తత్వేనవివశాఃమీ
లితాత్మాః- మూర్ఖయానుఖపారవశ్యాచ్చ - తథాశూన్యాంతకరణా
గతమనసోవిగళితవేద్యాంతకరణాశ్చ-కామపితృమయోగ్యాం - సా

తాదుక్తావమంగళత్వేనాస్తిలత్వాదితిభావః - భావస్థితింపద్యభావవికారం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్రకామపివత్తు మశక్యాంభావస్థితిం ప్రమానుబంధంభజంతి || అత్రస్థిప్తపిశేషణసామ్యాభ్యుద్గలతాయామరిషునాయికానాయకవ్యవహారసమారోపణత్యాహ అత్రైతి|| ౧౦|| ద్వితీయముదాహరతి వీతేతి|| వ్యాఖ్యాతమేతత్|| అత్రవీతవీడాదివిశేషణానాముఖయత్రైకార్థత్వంసామ్యం-తద్భూద్భూతాంత్యంగారనాయకవ్యవహారసమారోపణత్యాహ అత్రైతి|| వీర్యవ్యయాదిధర్మసమారోపణ

శూన్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి|| అత్రవిశ్లేషధమేఖలాపులకితామితి స్థిప్తపిశేషణమహిమామృతకృపాణలతీకాయానాయికాత్వప్రతీతిః - అనురక్తభావవివశాశ్చత్యాదివిశేషణద్వారాపూణాంనాయకత్వప్రతీతిః|| ౧౦ || సాధారణవిశేషణేనయథా|| వీతవీర్యమపాస్తమానముదయద్వైస్వర్యమావిర్భవత్స్వేదం నిర్భరగాత్రవేషధుమిశనూర్ఘం గళద్బాష్పకం| సంజాతప్రళయంచకాకతిమహీనాధస్తరోద్వేజితాభూపాశ్చైలగుహాసుయాంతి విజనంభీత్యాసమావించితాః|| అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలాద్భూత్యాసమాలింగితాశ్చిన్యపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః|| ౧౧|| ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా|| భృతాశ్చగుణరత్నైఃపూర్ణసౌజన్యవారిణా| ప్రతాపరుద్రనృపతిర్దత్తైవిశ్వంభరాశ్చ

త్రనిమిత్తం-ద్యౌమాలిలింగముఖమాశుదిశౌంచుచుంజేత్యత్ర ఈక్షణాగ్నాయువనాయకవ్యవహారారోపేతలింగనాదికార్యసమారోపణకారణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మకార్యయోరన్యతగారోపణవినివ్యంజనవ్యాపారోద్భేదనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్-ఏవంచద్వితీయోభేదోద్వివిధోజాతః|| ౧౧|| తృతీయముదాహరతి భృతాశ్చైతి|| గుణారత్నానీవేత్కుపమితసమాసస్యగుణావవరత్నానీతిరూపకసమాసస్యచసాధకబాధకాభావాత్సందేహసంకరః|| తతోగుణసదృశైరత్నైరితి ముఖ్యమపదలోపీసమాసః ఏవముత్తరత్రాపి - ఇథిమాపమ్యగర్భవిశే

షణసామ్యేనప్రతాపరుద్రై సముద్రవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః-య
త్రోమమాసమాసేసాధకమస్తి-యథా - దంతప్రభాపుష్పచిత్రాలోలా
క్షీచారుహాసిన్ ॥ కేశచాశాశిబృందేననువేషాహరిణేక్షణేత్యత్రనువేష
త్వం-తత్రోమమాసమాసానంతరంమధ్యమపదలోపిసమాసోద్రష్టవ్యః-
తథాచత్యతీయభదస్యాపిద్వైవిధ్యంసిద్ధ్యతీత్యేవంపంచప్రకారాసమా
సోక్తిః- తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవంశ్చిప్తవిశేషణసముత్థాపి
తైకా-సాధారణవిశేషణసముత్థాపితాధర్మకార్యసమారోపాభ్యాంద్వి
ధా - ఔపమ్యగర్భవిశేషణ సముత్థాపితా తూపమా సలకరసమాసా
భ్యాంద్విభజేతి- యత్ర నిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైఃపయోదశ్చత్యాదౌనిరీక్ష
ణాదికంరూపకేసాధకమస్తి- తత్రైకదేశవివర్తిరూపకమేవ ససమాసో
క్తిరిత్యాదివిశేషాఅపితత్రైవద్రష్టవ్యాః॥ ౧౨ ॥ విశేషాంతరమాహ అ
త్రైతి॥ వ్యవహారసమారోపపత్యైవకారోరూపసమారోపవ్యవచ్ఛేదా

యం॥ ౧౨ ॥ అత్ర సమాసోక్తాసర్వత్రవ్యవహారసమారోప
ఎవజీవితంసచతుర్విధః॥ లౌకికేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమా

ర్థః- తథాహి-యదావిశేషణ సామ్యాదప్రస్తుతంప్రస్తుతవిశేష్యత్యేన
ప్రతీయతే నతుప్రయుజ్యతే తదానిష్ప్రతి యోగికత్యేనాపరిత్యక్తస్వ
రూపస్యప్రస్తుతస్యరాజాదేర్విశేషణసామ్యావగమితేనాప్రస్తుతసము
ద్రత్వాదిధర్మేణవిశిష్టతయాప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః- యదాత్వ
ప్రస్తుతమపివిశేష్యంప్రయుజ్యతే తదాతత్ప్రస్తుత మర్థంస్వేనరూపేణ
రూపవంతగృత్యాన్యగ్భవతి-ప్రస్తుత మపిస్వరూపంపరిత్యజ్యాప్రస్తుత
తాదూప్యముపగృహ్ణోతి - అతస్తత్రరూపకసమారోపపవ- తదుక్తం॥
అప్రస్తుతంప్రతీతంచేద్భేదకాంక్షైకసామ్యతః॥ వ్యవహారంసమారోప్య
ప్రస్తుతేన్యగ్భవత్యధ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతంస్వ
యం సంయోగేనోపయోజ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా ॥ స్యాద్విశే
ష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం॥ భవేదప్రస్తుతంవేద్యంరూప
కాలంకృతిస్తదేతి - అత్రాప్రస్తుతస్యప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారస
మారోపపతేతిభావః॥ తంచతుర్థావిభజతి సత్తితి॥*॥ వస్తునిజాత్వాదౌత్ర

మేణోదాహరతి సప్తాంగేతి ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృతోశరాస్త్రదు
ర్గబలానిసప్తాంగాని తద్దోచరయాదానలత్క్యత్యాగవై భవేనవిరాజి
తః-అదేయమస్యకిమపి నాస్తీతిభావః - అన్యత్రసప్తాంగానికగాదీని త
త్రస్ఫురంత్యాప్రమత్యాదానలత్క్యమదవై భవేన విరాజితః- తదు
క్తం॥ కరాత్కటాభ్యాంమేధ్రాచ్ఛనైత్రాభ్యాంచమదస్రతిరితిపాల
కావ్యే-కరాత్ నాసారంధ్రాభ్యా మిత్యర్థః- భద్రాత్కమంగళమూ
ర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణమతంగజితప్రతీయతే-సర్వభూమె
రీశ్వరస్సార్వభౌమః-తస్యేశ్వరజిత్యన్నిత్యయః- అనుశతికాదిత్వాదు
భయపదవృద్ధిః- తక్షాంచక్రవర్తిత్వం- అన్యత్ర సార్వభౌమతాందిగ

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
థాశాస్త్రీయవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోహితౌ
కివస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఎవంచతుర్విధః ॥*॥ య
ధాక్రమముదాహరణాని॥ సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్షీ
విరాజితః॥ ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్కాతనుతేసార్వభౌమ
తాం ॥ అత్రలొకికేప్రకృతవస్తులొకికస్యసార్వభౌమనా
మధేయస్యదిగ్గజస్యవ్యవహారప్రతీతిః॥ ౧౩॥ తథా॥గురుప్ర
మాణేననిజేనసద్యస్తీరస్కృతో ద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ । ప్ర
తాపరుద్రస్యసమిత్వ దగ్రైఖడ్గేమహాష్టండనపండితత్వం ॥

జవిశేషత్వంతనుతే- అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రైఅప్రకృతభద్రగజవ్యవ
హారసమారోపః॥ ౧౩॥ లొకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరతి గుర్వీతి॥ గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిశుభాయవి
శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః- ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయాజయావహోభితి త
ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్-శౌ
రవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షధర్మతావై శిష్ట్యనిబంధనంప్రప్తవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
శతోక్తిప్రతివాదిసశ్చ హేతిరాయుధహేతురనుమానంచేతిభికారోకా
రయోక్త్యేషః - ఉద్యదితితాప్రయోగప్రారంభపవానయోఃపరా
భవభితిభ్యతే- సమితియుద్ధేసభాయాంచ ఖండనపండితత్వంపిదారణ

కాశలం అన్యత్రమాషణనై పుణ్యం- అత్రవిశేషణసామ్యాద్వైతంఙికః
ప్రతీయతే॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరతి అపూర్వేతి॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్యార్థస్యశ్లోఘయా
కథనేనగురూణాంశ్లోఘ్యానాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్య
మభిముఖీకరణయోగ్యత్వంతస్యపదవీస్థానమిత్యర్థః- పదేపదేప్రతిపదం
శ్రుతిగ్రాహ్యంశ్రోత్రేంద్రియగ్రాహ్యంకి మప్యనిర్వచనీయం - త
త్త్వంమాధుర్యరూపంకలయంతీధారయంతీ - శ్రుతికట్వాదిదోషరాహి
త్యేనశ్లేషాదిగుణసాహిత్యేనచ ప్రవత్సుధామధురశబ్దార్థశరీరేత్యర్థః -
ప్రబంధశ్రీఃకావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే- యస్యాంబుధశ్రే
ణీవిదగ్ధపరిషత్ - నిపుణమధికర్తుంరసమాస్వాదయితుంప్రభవతి- అధి
కారస్యఫలస్వామ్యలక్షణత్వాత్సహృదయ ఏవాత్రాధికారీనాన్యఇత్య

అత్రలొకికేఖిజ్ఞేతరు-శాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహార సమారో
పః॥ ౧౪॥ తథా॥ అపూర్వార్థశ్లోఘాగురుభణితసారస్యవ
దవీశ్రుతిగ్రాహ్యంతత్త్వంకిమపికలయంతీప్రతిపదం।ప్రబం
ధశ్రీర్విరక్షిపతికవీనాంవిజయతే బుధశ్రేణీయస్యాం నిపు

ర్థః-అపూర్వాణామగ్ధానాంచోదనైకసమధిగమ్యత్యేనప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిహూత్రాదీనాంశ్లోఘయాకథనేన గురూణాంశ్రే
ష్ఠానాంభణితానాంవిధివాక్యానాం యత్సారస్య మర్థవాదప్రయుక్తం
ప్రవర్తనాన్యుఖ్యంతస్యపదవీస్థానంవిద్యాదివిచారసంధీగ్రీవీనేత్యర్థః- శ్రు
తిశబ్దేనశ్రుత్యేకదేశోగృహ్యతే - తేనశ్రుతిగ్రాహ్యంలిక్ష్ణాదిప్రత్యయ
వేద్యం- అతపవకిమప్యలొకికంతత్త్వంశ్రేయస్సాధనతారూపంధర్మం- అ
తవివోక్తమాచారైః - శ్రేయస్సాధనతాహ్యేహంనిత్యంవేదాత్పత్రి
యతే । తాద్రూప్యేణచధర్మత్వంతస్సాన్వేంద్రియగోచరఇతి- పద్యతే
గమ్యతేప్రామాణ్యాదికమేభిరితిపదానిన్యాయాః- ప్రతిపదంసహస్రై
ణాపిన్యామైరిత్యర్థః - కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతారూపేణప్రతిపాదయం
తీత్యర్థః- మిమాంసేతిగమ్యతే - తదుక్తమాచారైః - ధర్మైప్రమీయ
మాణేహివేదేనకరణాన్మనా। ఇతికర్తవ్యతాభాగంమిమాంసాపూరయ

వ్యతీతి- యస్యాంమీమాంసాయాం బుధశ్రేణీనిగమనిరుక్తాదివిద్యాని
ష్టాతవిద్యత్సంఘవివాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాతాత్రికారాదితభా
వః- తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోపసీతస్యద్విత్తీయాపతితస్య
తేః!జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యామీమాంసాపురస్సరీతి-అధవామతాం
తరేణాగ్ధాంతరంతు - క్రియాదివ్యతిరిక్తం స్థాయికార్యం ప్రమాణాం
తరాగోచరమపూర్వం - తదుక్తంశారికానాధేన - క్రియాదిభిన్నం
యతాగ్ధ్యంవేద్యంమానాంతరైర్నతత్!అతోమానాంతరాపూర్వమ
పూర్వమితిగీయతఇతి- తదేవాగ్ధోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్-తదుక్తం
కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యతఇతి-ఏవమాదేష్ట్యా
ఘాతకత్వంతత్ప్రధానానాంగురుభణితానాంనిబంధనవివరణాదిప్రభాక
రగ్రంథానాంయత్సారస్యంప్రసన్నగంభీరత్వంతస్యపదవీష్టానం తథా

నిమగ్ధికర్తుంప్రభవతి || అత్రాలంకారశాస్త్రీయేవస్తునితం
త్రశాస్త్రప్రసిద్ధపస్తవ్యవహరసమారోపః|| ౧౫||తథా||సా
లంకారాలసద్వర్ణాసగుణారసనిర్భరా!భావానుబంధినీభాతి
భారతీకాకతీశ్వరై || అత్రాలంకార శాస్త్రీయేవస్తునిభార

విధగ్రంథయుక్తైత్యర్థః-శ్రుతిగ్రాహ్యంలిజాదివాచ్యం-ఏవంకార్యాత్మ
శేహ్యధైవ్యత్వద్వంతేలిజాదయఇతిశాఠికోక్తైః- కిమప్యలౌకికంతత్వం-
కార్యత్వనియోజ్యంచస్వాత్మనిప్రేరయన్నసా! నియోగఇతిమీమాం
సానిష్టాతైరభిధీయత ఇత్యుక్తలక్షణనియోగాపరపర్యాయం ధర్మంప్ర
తిపదంకలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ || లక్ష్యైలక్షణంయోజయతి అత్ర
లంకారేతి || తంత్రశాస్త్రమత్రభాట్టంప్రాభాకరంచేత్యభయంవివ
క్షీతం|| ౧౫ || శాస్త్రీయేవస్తునిలౌకికవ్యవహరసమారోపముదాహరతి
సాలంకారేతి || అలంకారైరుపమాదిభిఃకటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకా
రా-లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ- సగుణాశ్లేషాదిగుణయు
క్తాగాంభీర్యాదిగుణయుక్తాచ- రసేనశృంగారాదినాఅనురాగేణచనిర్భ
రాపూర్ణా- కాకతీశ్వరేవిషయే- భావోభిప్రాయః ప్రేమాచ- తస్యా
నుబంధోవిచ్ఛేదాభావః- తద్వత్-భారతీవాణీ-నాయితాతుగవ్యతే || స

సు యత్ర సింహవిశేషణసామ్యంతత్ర శ్లేషపవాలంకారః కస్తాన్నభవతీత్య
త్రాహ సమాసోక్తావతి || అప్రకృతవిశేష్యస్యాపి పృథగుపాదానే శ్లే
షః- తదభావాదత్ర శ్లేషత్వమితిభావః || ౧౬ || వక్రోక్తస్సంగతిపూ
ర్వకంలక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యత్యాదినా || అన్యథోక్తస్యేతి- కేనచి
దితిశేషః- అన్యథాయోజనమితి- అపరేణేతి శేషః || తదేతద్వ్యాచక్షే

త్యాఖ్యలొకిక నాయకావ్యవహారసమారోపః || సమాసోక్తా
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోరుపాదానాభావాన్మైచ్చాద్వి
శేషః || ౧౬ || (అన్యేషామన్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

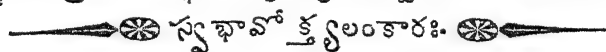
—❀ వక్రోక్త్యలంకారః. ❀—

శ్లేషగర్భత్వవిశేషాద్వక్రోక్తి రుచ్యతే || అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్య కాక్వాశ్లేషేణవాభవేత్ | అన్యథాయోజనంయత్ర
సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే || యత్ర కయాచిద్వివక్షయా కేనచిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథావివక్షయా యోజనా
క్రియతే సావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వేకధంచిత్రంభవత్వపి
ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారేభ్యోభిద్యతే || ❀ || కా
క్వాయథా || బహువంశహూఘు రాఆ సహి తంస సిరి
ంమిణింభరాసంతీ | ఋణా సిరిఎవి తుమి అపాంఞ కిణుల
హుపసి || ఛాయా || బహువల్లభఃఖలురాజాసఖితస్యశ్రియాం
నిర్భరాసక్తిః | న్యూనాశ్రియోపిత్యమాత్మానంకిన్నలఘు
యసి || ఆత్రత్వమపిశ్రియోన్యూనగుణానభవసి | అతస్త్య
య్యపి నృపతి రాసక్తవకిమిత్యాన్తా నంలఘూకరోష్ఠితికా

యత్రేతి || సర్వేభ్యోభేదమాహ ఉక్తితి || వక్రత్వేవైచిత్ర్యాం-సంభవ
త్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వీతి శేషః- విచ్ఛిత్తిమాత్రవాచినోవక్రశబ్దస్యో
క్తవిశేషేవర్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః || ❀ || కాకుమూలాంవ
క్రోక్తిముదాహరతి బహ్వితి || (అపాంఞమిత్యత్ర-ఆత్మనివృత్తినూత్రేణ
ఆత్మశబ్దేయ్యుక్తవర్ణస్యవకారాదేశః) | అత్రప్రధమాద్ధేనాయకయాసంభా
వితస్యాత్మన్యూనత్వస్యద్వితీయాద్ధేనఖ్యాశ్రియోన్యూనేత్యత్ర కాక్వా

నిషేధయోజనాద్వక్రోక్తిః॥ ౧౭॥ శ్లేషమూలాముదాహరతి కల్పతి॥ అ
త్ర సఖినాయకయోరుక్తిప్రత్యుక్తి కతయానవవాక్యాని యోజనీయా
ని-రాజానృపశ్చంద్రశ్చ- టోణీభృత్తిలకారాజశ్రేష్ఠఃపర్వతోత్తమశ్చ-
రుద్రదేవఃప్రతాపరుద్రోరుద్రశ్చ- సత్యమాథ్యబూషే-గోత్రసారో
ద్భవాసకులప్రసూతాపర్వతరాజపుత్రీచ - అపహాసప్రధానావా
చోయస్యాస్తస్యామపహాసవాచి- విరహాంవియోగదుఃఖంకించిద్వ్యస్త
రత్॥ ౧౮॥ వక్రోక్తివిపర్యయేణస్వభావోక్తింలక్షయతి స్వభావేతి॥
యత్రచారుసమ్యగగ్రామ్యం- యథావదన్యూనాతిరేకేణవస్తునోవర్ణ

క్వాప్రతీయతే॥ ౧౭॥ శ్లేషేణయథా॥ కస్తైసుందరివర్తతె
హృదిసదారాజాకిమిందుర్మహిటోణీ భృత్తిలకస్సుమేరుర
యకింనోరుద్రదేవోవిభుః । ఈశఃకింసఖసత్యమాథ్యసుభగె
త్వంగోత్రసారోద్భవత్యాఖ్యాం ఖల్వపహాసవాచివిరహం



కించిద్వధూర్వ్యస్తరత్॥ ౧౮॥ స్వభావోక్తిరసాచారుయ
థావద్వస్తువర్ణనం॥ యత్రచారుతయావస్తునోయథావద్వ
ర్ణనంనిబధ్యతేసాస్వభావోక్తిః॥ యథా॥ మదశ్చ్యుతాన
ర్తితకర్ణతాశముద్ధాతమూర్ధ్నాత్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ
స్తైసగజైసజాతోనిత్యోత్సవఃకాకతివీరుద్రః॥ ౧౯॥ అధో

క్రియాసంస్థానరూపస్యవస్తుస్వభావస్యకవిప్రతిభైకగోచరస్యవర్ణనమ
సాస్వభావోక్తిః- అతపవేదంగామ్యంనాటకారత్వభృత్తందోషప్రక
రణేఁడదాహరతి మదెతి॥ మదశ్చ్యుతామదస్రావిణా-నర్తితకర్ణతా
శంయథాభవతితథా-ఁడ్ధాతమూర్ధ్నాకంపితమంభస్థలేన- త్రిభిఃపదైః
స్థితంస్థితిర్యస్యతేనత్రిపదస్థితేన - అగ్రంచాసాహస్తశ్చైత్యవయవా
వయవివీరభేదవివయోయాంవిశేషణసమాసః-యదాహవామనః- హ
స్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్ధేదాభేదాదితి - అత్రక్రియాస్వ
భావవర్ణనం- ఏవంవర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం॥౧౯॥వ్యాజోక్తేసంగ
తిమాహ॥ ఁక్తితి॥లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి॥

ప్రకాశం నిగూఢచరంకుతస్పిన్నమిత్రాత్ ప్రకటమిత్యర్థః- అత్ర వస్త్రవం
తరప్రక్షేపరూపస్య వ్యాజస్యవచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
త్రోణీతి ॥ సర్వాణ్యంగానివ్యాపోతీతి సర్వాంగీణః- తత్సర్వాదేరితిభి
ప్రత్యయః ॥ అత్ర నిగూఢః త్రోణీపాణిగ్రహణజన్యోహర్షోరోమహర్షణ
ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యత ఇత్యాహ అత్రైతి ॥ ధీరోదాత్త

—❀ వ్యాజోక్త్యలంకారః. ❀—

క్తిసామ్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్సాసముచ్ఛా
తం వస్తుయత్ర నిగూఢ్యతే ॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తుసామ్యగ
న్భుత్వేన నిగూఢనార్హత్వాత్ కేనచిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్య
తేనా వ్యాజోక్తిః ॥ యథా ॥ త్రోణీపాణిగ్రహణసమయే సం
మదాద్రోమహర్షై సర్వాంగీణైస్సపతితిలకః కాకతీయాన్వ
యేందుః ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైః కిన్నురాజ్యాభిషేకః కర్త
వ్యసాన్యదితి మృదుహసన్వీక్షతేమంత్రివృద్ధాః ॥ అత్ర త్రో
ణీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్తతయా ప్ర
తాపరుగ్రదేవేన మహాభిషేకసలిలశైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛాద
యతామంత్రినోవీక్ష్యంతే ॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్త్యుత్తరంకించి

—❀ మీలనాలంకారః. ❀—

త్సామ్యాస్మీలనముచ్యతే ॥ మీలనం వస్తునాయత్ర వస్త్రవంశ
రనిగూఢానం ॥ యత్ర వస్తునా వస్త్రవంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి
సమీలనాలంకారః ॥ సద్వివిధః - సహజేనాగంతుకతిరోధాన
మాగంతుకేన సహజతిరోధానంచైతి ॥ యథా క్రమముదాహ
రణే ॥ ఉక్తైః కాకతివీరరుద్రస్సపతేద్దోర్ధ్వం డవిస్ఫుల్జితైర్యు

తయాగాంభీర్యేణాచ్ఛాదితస్యాపిహర్షస్య హృదుహాసేనపునః ప్రకాశ
నం లక్షణాంతఃపాతీతి రహస్యం ॥ ౨౦ ॥ మీలనం సంగమయతి వ్యాజోక్తి
తి ॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునా అపకృష్టవస్తునిగూఢానం మీ
లనమిత్యర్థః - అతఏవగుణసామాన్యనిబంధనా తస్మాన్యాదస్య భేద ఇతి
రక్ష్యం ॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి ఉక్తైరితి ॥ దోర్ధ్వం

డవిస్ఫూర్తితైః భుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషువర్జితయుద్ధ
ప్రాంగణేష్యిత్యర్థః - వాహితాగ్నౌష్యదిష్టితివరనిపాతః || లక్షణం యో
జయతి అత్రేతి || ౨౧ || ఆగంతునాసహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతా
పేతి || భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతంభయమంతర్భ
యంతకారగోపనేనాసభివ్యక్తమిత్యర్థః - తస్మాద్దేతోః - భూమిభుజాంసం

ద్ధప్రాంగణవర్జితేషువతిషుక్వాపిప్రలీనాస్తేసు | విష్వక్తీప్ర
తరస్తరజ్వరజహమంగేద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లక్ష్మ్యేతేపథిమహానూప్యాచిరంమారవః || అత్ర సహజేనరిపు
కామినీగతేనస్తరానలోష్మణా మార్గవశాదాగంతుకోమరూ
ప్యాతిరోధీయతే || ౨౧ || తథా || ప్రతాపరుద్రస్యభుజప్రభావా
దంతర్భయాదుష్పామిభుజామజస్రం | స్వేదాశ్రుకంపాద్యు
దయేష్యనంగగోష్ఠ్యాంస్త్రియః ప్రేష్ణినవిశ్వసంతి || అత్రభ
యజనితేనకంపాదినాగంతుకేనసహజస్యప్రేషుజనితస్యకం

— ❀ సామాన్యాలంకారః ❀ —

పాదే స్తిరోధానం || ౨౨ || సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ
స్త్యంతరైకతా || యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్యం
తరైకాత్స్యంభవతిససామాన్యాలంకారః || యథా || కైలాస
దుద్ధాన్ణవయానహం సేష్వలక్ష్మితేష్వంద్రనరేంద్రకీర్తైః | త్ర
యఃపుమాంసః ప్రధమేష్టయంతే స్వసైవకాక సంభ్రమ
తోవిలోక్య || అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితా
యాంకైలాసప్రభృతీనాంవిమలవస్తూనాంతదైకాత్స్యం ||

బంధినిప్రేష్ణివిషయేనవిశ్వసంతి - ప్రేషుమూలానామపి స్వేదాదీనాం
భయానుభావత్వశంకయేతిభావః || ౨౨ || మూలనసాధర్మ్యత్వదనంతరం
సామాన్యంలక్షయతి సామాన్యమితి || యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య
వస్తునోప్రస్తుతవస్త్యంతరైకాత్స్యంనిబధ్యతే తత్సమానగుణ సంబం
ధాత్సామాన్యమిత్యర్థః || కైలాసేతి || ప్రధమేపుమాంసః శివకేశవవిరిం
చాః సంభ్రమితఃసంభ్రామ్యతః క్వచిదప్యనవతిష్ఠమానాకస్త్యయంతే

మందంహసంతి॥లక్షణంయోజయతి అత్రైతి ॥ ౨౩ ॥ తద్గుణంసంగమ
యకలక్షయతి తద్గుణఇతి ॥ మిలనేవ స్త్వంతరనిగూహసం ఇహపునర
నిగూహితస్యాన్యగుణేనోపరాగఇత్యనయోర్భేదఇతి సర్వస్వకారహృద

—❀తద్గుణాలంకారః❀—

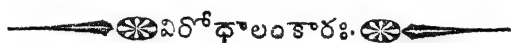
౨౩॥ ఇతరగుణసన్నిధానాతిశయసామ్యాత్తద్గుణఉచ్యతే ॥
తద్గుణస్సగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర
న్యూనంస్వగుణంవిహాయసన్నిహితవస్తునస్సకాశాదుత్కృ
ష్టగుణఃస్వీక్రియతేసతద్గుణాలంకారః॥ యథా॥ ప్రతాపరు
ద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నావిజృంభితైః॥ నమన్నృపతిమా
ణిక్యమాళయశ్శుచయఃకృతాః ॥ అత్రప్రణమతాంభూపతీ
నాం పద్మరాగముకుటాఃస్వాంశోణప్రభాంముక్తాః కాకతి
వీరరుద్రపదనఖజ్యోత్స్నాగతంధవళిమానముద్వహంతిస్త ॥

—❀అతద్గుణాలంకారః❀—

౨౪॥ తత్ప్రాప్తిపత్యౌదతద్గుణోనిరూప్యతే॥ సతిహేతావన్య
గుణాస్వీకారస్సౌదతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానరూపేహే
తోసత్యవ్యన్యగుణస్వీకారోనాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానంసమయాజగత్యటతితల్లిలాట్టహాసోజ్జ్వలె
దైత్యారింపరితస్తదంగవిలసన్నీలద్యుతివ్యోతితే ॥ బ్రహ్మ
ణంనికషాచతత్తనుమిశత్సర్వప్రభాభాస్వరేపుష్టప్రద్రవ
రేంద్రకీర్తివిభవస్సామ్నోమేవశుభాగ్రంథవిం ॥ అత్రహరహరి
విరించీనాంసమీషవర్తిషుజగత్సుతత్తన్నానాప్రభాసమగ్రై
ష్యపినిరంతరంవిహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసోనిరంకు
శఃస్వకీయవివధవళిమావిజృంభతే॥ ౨౪॥ అతద్గుణేకించిత్సృ

యం- తస్యాప్రకృతస్యగుణోత్ప్రీతితద్గుణః ॥ ఉదాహరణంస్పష్టం॥
౨౪॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్ప్రాప్తిపత్యౌదిత్యాదిना॥ ఈశానమితి ॥ అత్ర
శానాదిసమీషవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టేజగతికీర్తివిభవఃస్వవర్ణమజహదే
వాటతీత్యర్థః॥ అతపవాతద్గుణఇత్యాహ అత్రైతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

భితఃపరితథత్యాదినాద్వితీయా॥౨౫॥విరోధంసంగమయతి అతద్గుణభితి॥
విరోధస్య సత్యపిసన్నిధానేన్యగుణస్వీకారాభావ లక్షణస్యేత్యర్థః ॥
లక్షయతి ఆభాసత్యభితి॥ వ్యాచక్షే యత్రైతి ॥ అత్రవిశేషతోవిభాగ
మాహ తత్రజాతేతి ॥ క్రియాయాస్త్రయోభేదాభితిజాత్యాసహే
తస్యావిరోధస్యజాతేరేతయావిరోధేనగతార్థత్వాదితిభావః ఏవంయ
థోత్తరమేకైకన్యూనతాద్రష్టవ్యా-అత్రాయంసంగహః॥ శ్లో ॥ క్ర
మాజ్ఞాతిగుణద్రవ్యక్రియాణాంతత్తదాదిభిః । విరోధేదశభేదాన్స్వ



విరోధాలంకారః.

క్రాంతత్వాద్విరోధస్యవిరోధాలంకారోనిరూప్యతే॥ ఆభా
సత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్కతా ॥ యత్రప్రథమమా
భాసతయాప్రతీతోవిరోధః పర్యవసానెపరిప్రాయతేసవి
రోధాలంకారః॥ తత్రజాతేజ్ఞాత్యాదినాసహవిరోధేచత్వా
రోభేదాః । క్రియాయాఃక్రియాగుణద్రవ్యైస్సహవిరోధ
త్రయోభేదాఃగుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధేద్వాభేదా ।
ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణసహవిరోధేవికోభేదః॥ ఏవందశవిరోధభే
దాః॥ * ॥జాతేజ్ఞాత్యాక్రియయాచవిరోధోయథా॥ పద్మా
కరోపివిలసతినితరామజడాశయోయముర్విశః । విమలతర
వారిధారాప్యాసీద్వైరిక్షితీశలాపకరీ ॥ అత్రపూర్వాధై
జాత్యోర్విరోధః - కమలాకరోప్యజడాశయభితివిరోధాత్ ।
ఉత్తరాధైజాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా

శ్చతుస్త్రిద్వైకభేదతభితి॥ * ॥ పద్మాకరభితి॥పద్మాకరస్సరోప్యజడాశ
యభితి - లజయోరభేదాజ్జడాశయోజలస్థానంసభవతీతివిరోధస్యలక్ష్మీ
నివాసోయమమందబుద్ధిరితిపరిహారః- విమలతరాఅతినిర్మలావారిధారా
పితాపకరీతిజాతిక్రియయోర్విరోధస్యతరవారిరాయధవిశేషః తస్య
ధారాకోటిరితిపరిహారః-సర్వత్రాపితబ్ధోవిరోధద్యోతకః - నాయమా
ధ్యతూనామివవిరోధబాధకశ్లేషః కింతుశ్లేషవిరోధయోరంగంగి భా
వేనసంకరభితిశయేనాహ అత్రశ్లేషమూలోవిరోధభితి॥ ఉత్తరత్రా

ప్యేవంవిధోదాహరణేష్యేవమేవవిరోధఇతిద్రష్టవ్యం॥౨౬॥ అమదఇతి॥
సార్వభౌమోద్గజోప్యమదోమదరహితఇతిజాతిగుణయోర్విరోధః స
ర్వభూమీశ్వరోపి నిరహంకారఇతిపరిహీయతే - భాస్వానూర్యోపి
కళానిధిశ్చంద్రఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః తేజస్వీచతుష్షష్టికళాకు
శలఇతి పరిహీయతే॥౨౭॥ ధర్మద్విషామితి॥ శ్రయాణాంధర్మార్థకామా
నాంవర్గస్త్రైవర్గః-త్రివర్గోధర్మకామాశ్చైరిత్యుచరః- త్రివర్గసాధారణో
వైషమ్యరహితోగోచరస్సేవ్యత్వేనవిషయోయస్యసతధోక్తః- నబాధ

యాఃసంతాపకరణవిరోధాత్-అత్రశ్లేషమూలోవిరోధః ॥

౨౬॥జాతేర్గుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధోయథా ॥ అమదసార్వ
భౌమోపిభాస్వానపికళానిధిః । వీరరుద్రనరేంద్రాయమ
ద్భుతానాంవిహారభూః ॥ అత్రసార్వభౌమోప్యమదఇతిజా
తిగుణయోర్విరోధః-భాస్వానపికళానిధిరితిజాతిద్రవ్యయో
ర్విరోధఃకళానిధేరేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం । అత్రాపిశ్లేషమూల
తా॥౨౭॥క్రియాయాఃక్రియయాంవిరోధోయథా ॥ ధర్మద్వి
షామర్థముషాంచభంగముత్పాదయన్కాకాతివీరరుద్రః । త్రి
వర్గసాధారణగోచరోపికరోతికామద్విషిభావమార్ద్రం ॥ అ
త్రత్రివర్గసాధారణవృత్తైర్ధర్మార్థవిరోధిమభంగకరణం కా
మారాస్సేవాకరణంచవిరుద్ధం॥ ౨౮॥ క్రియాయాగుణద్ర
వ్యాభ్యాంవిరోధోయథా ॥ ఏషజిష్ణువిహారోపిగోత్రవాత్స
ల్యులాలసః । కరోతికమలోల్లాసం రాజాప్యంద్రనరేశ్వ

తేస్యత్రిగణఃపరస్పరమితిభావః-కామద్విషికామపురుషార్థద్వేషిణీస్తర
హరేచ॥అతపవక్రియయోర్విరోధస్సమాధీయతఇత్యాహ అత్రత్రివర్గై
తి॥ పూర్వత్రద్వయోరవిరోధినోశ్చిచ్ఛత్వమత్రపునరేకవైవేచివిశే
షః॥౨౯॥ఏషఇతి ॥ జిష్టోరింద్రస్యవిహారఇవవిహారోవ్యాపారోయస్యస
తధోక్తః- తథాపిగోత్రవాత్సల్యులాలసః పర్వతానురక్తఇతిక్రియాగు
ణౌవిరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారఃకులానుకూలశ్చేతిసమాహితా - రాజా
చంద్రోపికమలోల్లాసంకరోతీతివిరోధస్యక్రియాద్రవ్యగతస్యస్పృహేర్ద

స్త్రీవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥రజ్జంతభితి॥(స్తమానౌశతృశానవోరితిశత
రిస్తాదేశః-సలాహాణిజ్ఞోసీత్యశ్ర-అఃత్సాన్లొఘయోరితిస్తాఘాశబ్దేయ
క్తవన్లస్యవిప్రకన్దఃపూర్వస్యఅకారయంతతాచేతివేదితవ్యం)॥ ౩౦॥
జ్వలదితి॥ప్రతాపరంద్రోపిజైవాత్యకశ్చన్ద్రభితిగుణద్రవ్యయోర్విరో

రః॥ అత్రజిష్టువిహారస్యగోత్రవాత్సల్యమితిక్రియాగుణ
యోర్విరోధః- కమలోల్లాసంకుర్వన్నపిరాజేతిక్రియాద్ర
వ్యయోర్విరోధః-అత్రాపిశ్లేషమూలతైవ॥ ౨౯॥ గుణస్య
గుణేనవిరోధోయథా॥రంజతోభువణమితిరావంతిజవీసలా
హాణింజోసి । రుందణరిదకహసారంతావిలపదురాజాత॥
ఛాయా॥రంజయభువనమిదంరాజేతియయాస్తాఘసీయో
సి । రుద్రనరేన్ద్రకథంసారక్తాపిచపాండురాజాతా॥ అత్ర
రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః॥ ౩౦॥ గుణస్యద్రవ్యేణ
విరోధోయథా॥ జ్వలత్ప్రతాపరంద్రోపికాకతీయనరేశ్వ
రః॥భూత్వాజైవాత్యకోభాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥ అత్ర
ప్రతాపరంద్రోపిజైవాత్యకభితిగుణద్రవ్యయోర్విరోధః॥
౩౧॥ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధోయథా॥ విభాతికాకతీన్ద్ర
యన్రుద్రోపిచతురాననః । తథాపిజిష్టురప్యేషకధ్యతేపురు
షోత్తమః॥౩౨॥నివందశభేదాదర్కితాః॥ అయమశ్లేషణాపి
భవతి॥యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభుజః । స
ర్వాంగతాపిసీజాతాప్రతిపక్షమహీభృతాం॥ అత్రస్వభావ
శిశిరాపితాపిసీతివిరోధః॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాత్యకఅయుష్మానితిపరిహారః॥౩౧॥విభాతీతి॥ రుద్రోపిచతురాన
నోబ్రహ్మేతిజిష్టురిన్ద్రోపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితిచద్రవ్యయోర్విరో
ధఃరుద్రభితిసామాదిభిఃప్రసిద్ధైర్ధాన్తరైఃపరిహీయతే॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి॥ తైత్యసంఖాపయోద్గుణయోరస్తిప్తయోర్విరోధోవిషయభేదేనప
రిహీయతే॥ ౩౩॥ విరోధమూతేష్వనేకభేదంవిశేషమాహ అథారేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకంపరిమితంవస్తుయంగపదేవానేకగోచరంతథాకించిద్వస్తాస్వరభమాణస్తైనైవయత్సేనాశక్యవస్త్యంతరమారభతఇతిశ్రయోవిశేషభేదాశ్చత్యర్థః॥౩౮॥ క్రమేణోదాహరణి నతేతి ॥ అథునాపినలాదీనామభావసమయేపీత్యర్థః-నలాదిసన్మౌళకీర్తిరయంరాజే

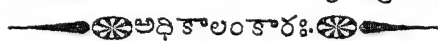
—శ్లోవిశేషాలంకారః—

రూప్యంతే॥అధారరహితాధేయమేకంచానేకగోచరం॥ అశక్యవస్తుకరణంవిశేషాలంకృతిస్త్రీధా ॥ యత్రాధారమంతరేణాధేయోనిబధ్యతేసపకోవిశేషః । ఏకస్యానేకగోచరత్వద్వితీయోవిశేషః- ప్రకృతాదశక్యవస్త్యంతరకరణేత్వతీయః॥౩౯॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ నలనహుషదిలీపధర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితాయశశీగ్రీః అనుదినమథునాప్యపేత్యమైత్రీంవిలసతికాకతివీరరుద్రకీర్త్యా ॥ అత్రప్రాచాంభూపతీనామాధారభూతానాంతిరొధానేప్యాశ్రితాయాఃకీర్తేరవస్థానం ॥ ౩౮ ॥ యథాచ॥పశ్యంతోభయవిహ్వలాః ప్రతినృపాః పశ్యాత్పురఃపార్శ్వయోరవ్యంతర్యుహిరంధ్రపార్థివపతింప్రోక్షిప్తకాక్షేయకం॥ నిస్సिमోల్బణభావనవ్యతికరప్రభృష్టదోరాయుధాశ్చైలాలచైచులమటంతికంపవిగళగ్ధాంభీర్యశౌర్యశ్రియః ॥ అత్రభయభాగ్గితానాంశత్రుస్సపతీనాంప్రతాపదున్ద్రస్సపతిరేకోవ్యనేకత్రప్రతీయతే॥౩౯॥ తథాచ॥అపారకరుణానిధేస్సుదసివీరరుద్రప్రభోఃప్రసాదమథురక్రమాలగతియశ్రద్ధుష్టిర్జనే । అతీంద్రమతికిన్నరాధిపమశేషలోకోన్నతంనకింకిమధిష్ఠతి త్రిభువ

తిభావః॥యోజయతి అత్రేతి॥౩౮॥పశ్యంతఇతి॥ భావనవ్యతికరఃపలాయనసంబంధః-కంపేతి-కంపేనవిగళంత్యోమూర్తీరవ్యవత్పతంత్యోగాంభీర్యశౌర్యశ్రియామేహంతేతథోక్తాశ్చత్యర్థః॥ యోజయతి అత్రేతి॥౩౯॥అపారేతి॥ సదస్యాస్థానేయత్రజనేసాధారణే-ప్రసాదమథురక్రమాప్రసన్నేత్యర్థః-దృష్టిగ్గతి సజనఃసర్వానికోలోకో త్తరస్సన్న

తాకింవై భవమనుభవతీత్యర్థః-అత్ర పృథగ్జ్ఞనేపి ప్రసాదమారభమాణా
దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతేకేల కిముతవిశిష్టేజన ఇత్యర్థాపత్తి
ర్వ్యవృత్తే॥౩౬॥ సంగతిపూర్వకమధికంలక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥
తస్యద్వేధా విభాగమాహ॥సగతి॥*॥ఆద్యముదాహరతి స్తోకఇతి॥ పైస్వ
రసంచారస్య స్వేచ్ఛావిహారస్య హేలాయావిస్రంభస్య సంకోచాత్

నేససర్వాధికః ॥ అత్ర సాధారణోజనః ప్రతాపరుద్రదృష్టి
ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకింసలభత ఇత్యశక్యవస్త్యంతరకర



ణం ॥ ౩౬ ॥ ఆధారాధేయవైచిత్ర్యదధికాలంకారోని
రూప్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
భావోధికోమతః । యత్రాశ్రయాశ్రయిణోరానురూ
ప్యంనాస్తిసోధికాలంకారః- సద్వివిధఃఆశ్రయస్యాల్పత్వమ
హత్వాభ్యాం ॥*॥ ప్రథమోయథా॥ స్తోకేబ్రహ్మాండరం
ద్రైవిపులతరతయానైస్వరసంచారహేలాసంకోచాదేకరా
శీభవదతనురుచాకాకతీంద్రస్యకీర్తా । పతైఃప్రా లేయపు
ధీధరరజతగిరిస్వర్ణదీశీతభానుక్షీరాంభోరాశిముఖైఃప్ర
కటితమధునాతన్లునీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్యరొదః
కుమారస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్యప్రతాపరుద్రయశసోవైపు
ల్యం॥ ౩౭ ॥ ద్వితీయోయథా॥ క్వాపిక్వాపికళింగమాశవమ
హారాష్ట్రాంగవంగావయోభూపాస్తాదృశనైస్యవైభవ స
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాఃకాకతివీరరుద్రస్యపతే

ప్రా లేయపుధీధరాదిభిస్తన్లునీభావరూపంప్రకటితం- అత్రాధారే
బ్రహ్మాండేఅల్పతమేఆధేయాయాఃకీర్తేరాధిక్యేనసంచారసంకోచాత్
త్రతత్రపిండిభూతాః కీర్తిఖండావీవామీనతు హిమాచలప్రభృతయఇ
త్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ ౩౮ ॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి॥
వ్యూహానాంమతరాదిసంజ్ఞితానాంసేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రపం
చస్యత్రియాసమ్పద్ధ్యానిస్సీమేఉద్వేలేబలవారిధౌకళింగమాశవాదిసే

నా సేవార్థ మా గతా సురిత ఇవ సముద్రే యత్ర మతా ప్రికోణే విలీయంత
 ఇత్యర్థః - అత్రాధారస్యాధిక్యమాధేయస్యల్పత్వంచన ప్రమాణవిరు
 ధ్ధం-కింతు మహిమాదనమధ్యేభిత్తాకబళఇవ నానురూపం - అతపవోక్త
 మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి॥ ౩౮॥ అనానురూప్యసారూ
 ప్యాదధికానంతరం విభావనాంతద్విపర్యయరూపాం విశేషోక్తిం చోదా
 హరణలాఘవార్థం యుగవల్లభయతి కారణేనేత్యాది నా ॥ యదికారణ
 మాత్రేణ వినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతే తదా విరోధోదుష్పరిహారస్సాన్వితః

రూప్యహ ప్రపంచశ్రియాని స్సీమేబలవారిధౌ విదధతే పూ
 ర్తింసకోణేవ్యహూ ॥ అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపరుద్రసై
 న్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగప్ర
 భృతిగాజకానీనీనామల్పత్వం॥ ౩౯॥ కారణేన వినా కార్యస్యో

————— విరోధవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ. —————

త్పత్తిస్సాన్వద్విభావనా తత్సామగ్ర్యవ సుత్పత్తిర్విశేషో
 క్తిర్నిగద్యతే॥ యత్ర ప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేన కార్యస్యోత్ప
 త్తిర్నిగద్యతే సా విభావనా-యత్ర (కారణ) సాకల్యే సత్యపి
 కార్యస్యానుత్పత్తిస్సా విశేషోక్తిః ॥*॥ యథా ॥ ప్రతాపరు
 ద్రేణ పరాజితానాం ప్రత్యర్థినాం వింధ్యగుహాగతానాం త
 మాంస్యరాత్రీణి సముగ్భవంతి తేజాంసి ఘనస్త్వపి నోద్భ
 వంతి ॥ అత్ర తమః ప్రాదుర్భావస్య ప్రసిద్ధకారణం రాత్రిః-

కారణాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్యా తాగ్ర్యస్యేతి - అతస్తత్పరిహా
 రార్థమాహ ప్రసిద్ధేతి॥ అతపవవై శిష్ట్యేన కార్యస్యభావనాద్విభావనా-
 సాకల్యఇతి-కారణానామితి శేషః - అత్రాదివిరోధపరిహారార్థం సామ
 గ్రీవై గుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాం కార్యోత్పత్తౌ విరోధః - విశేషో
 క్తౌ కారణం త్రాయామిత్యుభయవిరోధాను ప్రాణితాద్విరోధా దేక్షైక
 విరోధాను ప్రాణితయోరనయోర్భేదః॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ అ
 విద్యమానా రాత్రిః ప్రసిద్ధకారణం యేహంతాన్యరాత్రీణి తమాంస్యంధ
 కారామోహాశ్చ-ఘనప్రేమది నేష్వపి తేజాంసి ప్రకాశావివేకాశ్చ॥ యో

జయతి అత్రేతి || అత్రతమసాందైవవిధ్యేవ్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ
మతిశయోక్త్యా-సాచాస్యామవ్యభిచారిణీతనతద్బాధేనాస్యాఉత్థానం-
ఐపితుతదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చసర్వస్వే
త్రప్త్యాః || ౩౯ || అసంగతేస్సంగతిపూర్వకంలక్షణమాహ కార్యేత్యా
దినా || ధూమాగ్నోర్వివకార్యకారణయోస్సమానదేశత్వంన్యాయసి

తయావినాపితస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా - అప్రసిద్ధంకారణంశో
కాద్యస్తైవ-తథాఅహస్సురవికిరణేషుసత్స్వపితేజసోమత్స్వ
త్తిరితి-అత్రనిష్ప్రతాపత్వాదినిమిత్తమస్త్యైవ || ౩౯ || కార్య

— ❀ అసంగత్యలంకారః. ❀ —

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే || కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వేసత్యసంగతిః || యత్రవికదేశవర్తినోరపికార్య
కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబద్ధతేసావసంగత్యలంకారః ||
యథా || విభక్తిర్విధిధురాంగుర్వీంవీరరుద్రనరేశ్వరే । భ
వంత్యతితరాంతశ్శన్నప్రాప్నోమంతమాశయః || ౪౦ ||
అత్రరాజ్ఞిభూభారఃశత్రుషునమనమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

— ❀ విచిత్రాలంకారః. ❀ —

చిత్రంనిరూప్యతే || విచిత్రంస్వవిరుద్ధస్యఫలప్రాప్త్యర్థము
ద్యమః || యత్రస్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగఃక్రియతే
సవిచిత్రాలంకారః || యథా || ప్రతాపరుద్రనృపతేరగ్రేమా
రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతిహస్తీభ్యస్తానారోఢుమనర్హః
శం || అత్రారోఢుమవరోహంతీవిపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం- తదన్యధాకృతంచేదుచితసంగతినివృత్తైరసంగతిరామాలంకారః ||
❀ ఉదాహరతి || విభ్రతీతి || స్పష్టం || ౪౦ || విచిత్రంసంగమయఃకలక్షయతి
విరోధేత్యాది || స్వస్యహేతోర్విరుద్ధస్యవిపరీతస్యఫలస్యాప్త్యర్థముద్య
మఉత్సాహూవిచిత్రాలంకారః-సచాయంవిషమాద్యభేదేంతర్భవతి-
ఇహాహిస్వనిషేహోవై పరీత్యంగమయతి - విషమేతువ్యత్యయఇతిభేదస్య
రుచరేనోక్తత్వాత్ || ❀ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి || యోజయతి అత్రేతి ||

౪౧॥అన్యోన్యంనిరూపయతి అధైత్యాదిసా॥ విరోధమూలతేతిసంగతికథ
నం॥ శ్రీయాద్వారకమితి- సాక్షాత్పరస్పరజన్యజనకభావస్యవిరుద్ధత్వా
దితిభావః ॥*॥ ఆరోహతేతి ॥ అత్రాలంకారద్వారారుద్రభద్రాసన
యోర్జన్యజనకభావభిత్వాహ అత్రైతి॥౪౨॥ సంగతిపూర్వకంవిషమంల

—❀అన్యోన్యాలంకారః❀—

ప్రయత్నః ॥ ౪౧ ॥ అధాన్యోన్యంనిరూపయతే-అస్యాపివిరో
ధమూలతా ॥ తదన్యోన్యంమిథోయత్తోత్పాద్యోత్పాదక
తాభవేత్ ॥ యత్రపరస్పరంశ్రీయాద్వారకముత్పాద్యో
త్పాదకత్వంతదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా॥ఆరోహతా
రుద్రనరేశ్వరేణవిరాజతేకాకతిరాజపీఠం । ఆరుహ్యతేనో
జ్జ్వలరత్నభాజారాజాపిలక్ష్మీమధికాంబిభర్తి॥ అత్రప్రతా
పరుద్రభద్రాసనయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

—❀విషమాలంకారః❀—

౪౨॥అథవిరోధమూలోవిషమాలంకారకథ్యతే॥విరుద్ధకార్య
స్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌ
విషమాలంకృతిస్త్రీధా॥ యత్రకారణాద్విరుద్ధకార్యస్యోత్ప
త్తిస్తదేకంవిషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వితీ
యం-విరూపయోర్వస్తునోస్సంఘటనేత్యతీయం ॥*॥ తత్ర
ప్రథమంయథా॥ రాజ్ఞఃకాకతివీరరుద్రనృపతేఃఖడ్గాత్తమా
లప్రభాదుద్భూతాంశరదించుకాంతిధవళాం కీర్తిశ్రియంప
శ్యతాం । లోకానాంమురవైరిపాదకమలాజ్ఞాతాంబియన్ని
ముగాంశ్రుత్వా సంప్రతివిస్త్రయా ద్విరమతిప్రాప్తామ

క్షయతి విరుద్ధేతి॥కారణవిరుద్ధకార్యస్యేత్యర్థః- అనర్థస్యవేతిఉత్పత్తిరి
తిశేషః॥*॥ఆద్యముదాహరతి రాజ్ఞఃఇతి ॥ అనుగతోభావోదాష్టాంతిక
ధర్మోయస్యాసావనుభావోదృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతదృ
ష్టాంతంలోకానాంమనోవిస్త్రయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవవస్తువిస్త్ర
యావహంసపునస్సద్వితీయమితిభావః- జగుప్సావిరామేత్వాదినావిస్త్ర

యాదితివంచమి || యోజయతి అత్రైతి || ౪౩ || ద్వితీయోదాహరణం స్పష్టం || ౪౪ || తృతీయముదాహరణి క్వేతి || అశివవృత్తానామమంగళచరితానామేకనిలయః - ప్రేక్షంప్రేక్షంపునఃపునఃప్రేక్ష్య-ఆభీక్ష్యైకములిద్విర్భావః- దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథార్థేవ్యయాభావః-అవ్యయాభావే

భావంచనః || అత్రనీలవర్ణాష్టాదాదిందుధవళస్యయశ సస్సముత్పత్తిః || ౪౩ || ద్వితీయంయథా || ఆస్తాంజయాశోరిపుభూపతీనాంసంగ్రామసీమానిముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్రస్యవిలోకనేనభ్యశ్యంతిజీవై సమమాయుధాని || అత్రసమరొద్యోగఫలస్యనకేవలంజయస్యానుత్పత్తిర్యావజ్జీవితభగ్రింశరూపానర్థోత్పత్తిరపి || ౪౪ || తృతీయంయథా || క్వభూపాలాస్తాద్భగ్నిభవమహనీయప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితిరశివవృత్తేకనిలయా । ఇతిప్రేక్షంప్రేక్షంవనభువిరిష్కూరుద్రస్యపతేః ప్రతాపంశ్లాఘంతేశబరపురవీరాఃప్రతిదిశం || అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవనప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఏవంవిరోధగర్భాలంకారానిర్ణీతాః || ౪౫ || అథునావిషమవైధర్మ్యత్వమాలం

— ❦ సమాలంకారః ❦ —

కారోనిరూప్యతే || సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూపయోః || యత్రాన్యోన్యానురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే ససమాలంకారః || యథా || వింజాట సలిలాట లంఘిఎసమ పరివరుందమి సంఘటిడోణ సుసరిస హూత్రి కలంఘో సలిబమ్మా || ఛాయా || విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యై సమంప్ర

శరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః || ౪౫ || అధవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగమయక సమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా || విషమవైధర్మ్యదితివిషమతృతీయభేదవైధర్మ్యదిత్యర్థః - అయంచాలంకారస్సంబద్ధమాన వస్తునోశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధభిత్వసుసంధేయం || ❦ || విజ్ఞాటభితి || (స్త్రీ)యాంశ సుడదోతావితి- స్త్రీనింగేవి

ద్యాశబ్దైవర్తమానస్యశసఃదాదేశః) - అత్ర శ్లోఘ్యుయోగక్షీసరస్వ
త్యోగ్యోగః॥ అశ్లోఘ్యుయోస్తు॥ ధాత్రానిబఫలాస్వాదేకాకలోహా
కల్పితశ్చత్యాదౌరప్రవ్యః ॥ ౮౬ ॥ గమ్యాపమ్యానలంకారాప్రస్తాతి
అథతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాసాశ్రయాంతుల్యయోగితామాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమితుభయత్రసంయోజ్యవ్యాచష్టేయత్రే
తి॥ తుల్యస్యయోగోస్యాంసంజాతశ్చితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచప్రస్తు

తాపరుద్రే। సంఘటయిత్వాసుసదృశంభవతికృతార్థస్స
యంబ్రహ్మే ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేనకలవిద్యానాంలక్ష్మ్య
శ్చయోగః॥ ౮౬॥ అధగమ్యమానోపమ్యానంకారవర్గప్రస్తా

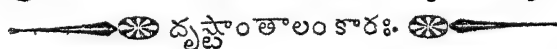
————— ❁ తుల్యయోగితాలంకారః ❁ —————

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధర్మతః । ఔప
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రకేవల
ప్రస్తుతానాంకేవలాప్రస్తుతానాంవాసమానధర్మసంబం
ధాదౌపమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా ॥*॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసినిరుద్రదేవేతత్కీర్తయస్తద్విష
దంగనాశ్చ। అనారతంభ్రాంతివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
డురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తీనాంద్విషదంగనానాంచప్రా
కరణికత్వం-పాండురతాంభజంతశ్చితిసమానధర్మః॥ ౮౭॥ అ
ప్రాకరణికానాంయథా॥ కూర్మేంద్రపన్నగాధీశాహరితగ్
రికులార్యయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తాఃకాకతీంద్రేమ
హీభృతి ॥ అత్రకూర్మేంద్రప్రభృతీనామప్రాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రతిస్వంగుణేనక్రియయావసంబంధేచతు
ర్విధా ॥*॥ తత్రకేవలప్రస్తుతవిషయాంగుణాశ్రయాముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥ ౮౭॥ అన్యోదాహరణమాహకూర్మేంద్రేతి ॥ హరితగ్రి
ణోద్విగ్దజాః-ఏవముభయత్రక్రియాశ్రయత్వేనాప్యదాహార్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయస్యోపమ్యానకథమత్రోపపత్తిస్తత్రాహ
త్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

హ సాధర్మ్యైతి॥*॥సాధర్మ్యోదాహరతి మంథానేతి॥ అత్రసంబం
ధిభేదేనక్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమాసధర్మస్య కథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభా
వః॥౫౨॥వైధర్మ్యోదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ పటీయానతిపటుః॥౫౩॥
దృష్టాంతంబలయతి యత్రైతి ॥ ద్వయోస్సదృశయోరథయోరుపాదా
నంబింబప్రతిబింబభావశత్యుక్తం- అత్రాపి ఇవాద్యుపాదానేపూర్వ

ర్యాభ్యాంద్వివిధా ॥*॥ ప్రథమాయథా॥మంథానాచలప
వైకఃక్షమస్సింధువిలోడనే । ప్రతాపరుద్రప్రవైకఃశక్తశ్శ
శ్రువిలోడనే ॥ అత్రయథాసముద్రవిలోడనేమంథనాచలః
క్షమః-తథాశశ్రువిలోడనేప్రతాపరుద్రశక్తశ్చైవమ్యం
గమ్యతే॥౫౨॥ద్వితీయాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రప్రవైకఃపటీ
యాజనరంజనేచంద్రావృతేక్షమోనాన్యశ్చకోరపరితో
షణే॥అత్రచంద్రేణయథాచకోరపరితోషణంక్రియతేతథా
వీరరుద్రేణజనరంజనంక్రియతేఇత్యవైధర్మ్యేనౌపమ్యంగమ్య

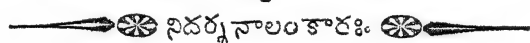


తే॥౫౩॥యత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే।సా
మాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతే ॥ యత్రబింబ
ప్రతిబింబభావేనసామాన్యంవాక్యద్వయేనిర్దిశ్యతేసదృష్టాం
తాలంకారః-సోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాబ్యాంద్వివిధః॥*॥ఆ
ద్యోయథా ॥ ట్రోణీంబిభ్రతుభూభృతఃకతివయేకాపిప్రతి
స్థాపునః స్వర్ణాద్రేర్దిగధీశవాసనగరీసందిగ్ధకుంజశ్రియః ।
రాజానోజనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోవ్య

వచుపమైవస్యాదితిరప్రప్రవ్యం - దృష్టాంతోనిశ్చయాయత్ర సదృష్టాంత
ఇత్యర్థః ॥*॥ సాధర్మ్యోదాహరతి ట్రోణీమితి॥భూభృతఃపర్వతాః-
దిగధీశానామింద్రాదీనాంవాసనగరీత్వేనసందిగ్ధాఃసందేహవిషయా
కృతాఃకుంజశ్రియాయస్యతస్యతథోక్తస్య - తత్రమంజేష్యేవనగరబు
ద్ధిరుదేవీతిభావః-సంపూర్వకోదిహిఃసకర్తృకోపిదృశ్యతే- యథానానుప
లబ్ధేననిర్ణీతేధేన్యాయః ప్రవర్తితేఅపితుసంధిగ్ధఇతి - జగత్ప్రియధురా

యాంధ్రారేయాభ్యాంధురందరాభ్యాంధోర్భ్యాంశాలతే తాచ్ఛ్చిత్వేన
తథోక్తస్య-ధౌరేయశబ్దోవాఖ్యాతః॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి
కాకతీం ద్రైతి॥ ౫౫ ॥ నిదర్శనాయాస్సంగతిమాహ అథైతి॥ అత్ర బింబప్రతి
బింబభావోభ్యుచ్చయః॥ లక్షణమాహ అసంభవదితి॥ ఉపమానధర్మస్యో

న్యోమహిమాజగత్త్రయధురాధౌరేయదోశ్శాలినః ॥ అత్ర
ప్రతాపరుద్రస్యమేరోశ్చ బింబప్రతిబింబభావాదౌపమ్యం
గమ్యతే॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణయథా ॥ కాకతీం ద్రౌక్ష్మపాదృష్టి
మాత్రాజ్ఞాగ్రతీసంపదః॥ తావదజ్ఞానినిద్రాంతియావన్నో
దేతిభానుమాణ॥ అత్రయథాభాస్వదుదయమాత్రేణవద్వా
నిసమున్మీలంతి తథాప్రతాపరుద్రదయావిలోకనమాత్రేణ
సంపదస్సంభవంతీతివైధర్మ్యేణబింబప్రతిబింబనం॥ ౫౫ ॥



అధగమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారో నిరూప్య
తే॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతి
బింబక్రియాగమ్యాయత్రసాస్యాన్నిదర్శనా ॥ యత్రోప
మానధర్మస్యఉపమేయగతత్వేననిబద్ధస్యాన్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థంబింబప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే సైకానిద
ర్శనా॥ తద్విపర్యయేద్వితీయానిదర్శనా॥ *॥ ప్రథమాయథా ॥
రిపుమిరముదస్య౯రత్నసింహాసనస్థస్త్రిభువనమహానీయః
కాకతీయక్షితీశః॥ వహతిమహితవిశ్వోల్లాసిలీలామభిఖ్యాము
దయశిఖరిచూడాచుంబినస్తీవ్రభానోః ॥ అత్రతీవ్రభానోర
భిఖ్యాయాః ప్రకృతే అసంభవాదభిఖ్యాసదృశీమభిఖ్యాంవ

పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనవాసంబంధాసంభ
వాద్వాక్యార్థసంబంధానిదర్శనాద్వివిధేత్యర్థః ॥ వ్యాచక్షేయత్రైతి॥
తద్విపర్యయశ్చితి ॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః॥ రిపుమి
రమితి ॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః ప్రాచీనపర్వతాగ్రవర్తినస్తీవ్ర
భానోర్విశ్వోల్లాసిలీలాంలలోకానందిస్వరూపామభిఖ్యాంశోభాం పమా

తి॥యోజయతి అత్రైతి॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥అత్రోపమేయధర్మస్యోప
మానేఅసంభవాత్ప్రతిబింబక్రియాత్మేపశ్చత్యాహ ॥ అత్రయశ్చతి ॥
౫౭॥అత్రచవిశేషాంతరమాహ క్వచిదితి॥కాకతీంద్రేతి॥అలాటౌభ్యామ
లక్తకరహితాభ్యాం-పూర్వంరాజ్యసమయశ్చత్యర్థః- సంభవద్వాక్యా
ర్థసంబంధాపీయమన్వైరంగీకృతా- తదుక్తం-అభవన్వస్తుసంబంధోభ
వన్వాయత్రకల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వంకధ్యతేసానిదర్శనేతి-
ఉదాహరణంతు॥చూడామణిపదేధ తైయోదేవంరవిమాగతం । సతాం
కార్యాతి దేయాతిబోధయగృహమేధిశతి-అత్రచక్రవర్తివ్యాచక్రే

హతీతిబింబప్రతిబింబకరణాత్మేపః॥౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానెఅసంభవాద్యథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్యయశోవై
శద్యసంపదః । లక్ష్మ్యంతేక్షీగవారాశిలీలాదర్పణమండలై ॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య దుష్టాన్తవెఅసంభవాత్సాదృశ్యోప
గమేనబింబప్రతిబింబనంగమ్యతే॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాబింబప్రతిబింబకరణాత్మేపోయథా॥
కాకతీంద్రద్విషత్కాంతా ధావంత్యఃప్రతికాననం । ప
ద్భ్యాంముంచంత్యలాటౌభ్యాంస్థలరక్తోత్పలశ్రీయం ॥ అ
త్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పలశ్రీప్రాప్తి రా

— విజ్ఞి వ్యతిరేకాలంకారః విజ్ఞి —

క్షిప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ

బోధయన్నితికారీషాగ్నిరధ్యాపయతీతివన్దిరిగృహమేధినోబోధనక్రియా
సమగ్ధాకరోతీతితత్సమగ్ధాచరణేణిదః ప్రయోగాత్సంభవతివస్తుసం
బంధశ్చితితతస్తత్సదృశబోధనాత్మేపః- సైషాసర్వాపిపదార్థవృత్తిః॥ వా
క్యార్థవృత్తిర్యథా॥ తత్పాదనఖరత్నానాంయదలక్తకమాన్దనం । ఇదం
శ్రీఖండలేపేనపాండురీకరణంవిధోరితి-నచాయందృష్టాంతః - అత్రవా
క్యయోసాపేక్షత్వాత్ - యత్రనిరపేక్షవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబ
భావస్సదృష్టాంతః - యత్ర సాపేక్షవాక్యద్వయేసోపానిదర్శనేతిమహా
ననయోద్భేదః - అత్రమాలావైచిత్ర్యపిర్రప్రవ్యా॥౫౮॥అధగమ్యాప

మ్యప్రస్తావాద్యవ్యతిరేకంలక్షయతి భేదేతి॥ భేదోవైలక్షణ్యంతత్ప్రధానంసాధర్మ్యంగమ్యత ఇత్యధ్యాహృత్యవ్యాచక్షే-యత్రైతి ॥ ఉదాహరతి॥ దినకృతీతి॥ రాగోనురాగఃపరాంచితప్రతికూలానిఅయంతుకువలయేన భూమండలేనకమలయాలత్సైచ అభేదాధ్యవసినైః కువలయకమతైరాదృతప్రకాశఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకధనం శ్లేషమూలం - ఉపమానాదుపమేయస్యాల్పత్వవత్సేసహృదయహృదయానధిరోహాదుదాహరణంనోక్తం - భేదద్వయలక్షణంతుసర్వస్వకారానుసారాదితిర

యోః॥ ఆధిక్యాల్పత్వకధనాద్యవ్యతిరేకస్సఉచ్యతే॥ యత్ర పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేనన్యూనత్వేనవా ప్రతిపాదనేనభేదప్రధానంసాధర్మ్యముపగమ్యతేసవ్యతిరేకాలంకారః॥
*॥ యథా ॥ దినకృతికుముదైర్భృతోనరాగఃశశినిపరాంచిపరంసరోరుహాణి । కువలయకమలాదృతప్రకాశఃప్రభవతివిశ్వసుహృత్ప్రతాపరుద్రః ॥ అత్రరవిశశినోరసంభవేనసర్వప్రియంకరత్వేన ఉపమేయభూతస్య ప్రతాపరుద్రస్యాధిక్యం కువలయకమలాదృతప్రకాశఇతి శ్లేషసముజ్ఞాపితోవ్య

—❀— శ్లేషాలంకారః. —❀—

తిరేకః॥ ౫౯॥ అధశ్లేషాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచెచ్ఛబ్జమాత్రసాధర్మ్యం । శ్లేషోయంశ్లిష్టత్వంసర్వత్రాద్యద్వయేనాంత్యే ॥ యత్రకేవలప్రకృ

హస్యం-తదీయోదాహరణంతుకావ్యప్రకాశకారస్సమదూషయత్ - తత్ప్రకారోవ్యతిరేకప్రపంచశ్చతత్రైవివ్రష్టవ్యః- ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్సపవస ఇతితల్లక్షణమేవసాధీయః॥ ౫౯ ॥ వ్యతిరేకస్యశ్లేషగర్భత్వాత్తత్ప్రసంగానంతరంశ్లేషంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంలక్షయతి అథేతి॥ యత్రకేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయోశ్చశబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తంచేత్శ్లిష్టపదోపనిబంధః కృతశ్చేదిత్యనేనోపమావ్యవచ్ఛేదః-అయంశ్లేషాలంకారః - అత్రాద్యద్వయేకేవలప్రకృతశ్లేషేకేవలాప్రకృతశ్లేషేచేత్యర్థః - సర్వత్రశ్లిష్టత్వంవిశేషణేషు

విశేష్యేషుచక్షేపిత్యర్థః - అంత్యేఉభయశ్లేషే నసర్వత్రజ్ఞిష్టత్వంకిం
తువిశేషణేష్యేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిజ్ఞిష్టత్వేశబ్దశక్తిమూలధ్వని
ప్రసంగః॥ తదేతదాహ అత్రేతి॥ ననూభయశ్లేషవిషయవిశేష్యజ్ఞిష్టత్వేధ్వ
నిశంకానేతరభేదద్వయిత్యత్ర కింనియామకమతఆహ కేవలప్రకృత
యోరితి ॥ అద్యభేదద్వయేవిశేష్యయోరపిజ్ఞిష్టత్వేఅర్థస్వయస్యప్రస్తు
తత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వా విశేషాద్వాఅభిధాయా అకుంతనసంచారి
త్వాత్ ప్రస్తుతాప్రస్తుతౌ ద్వావప్యర్థౌవాచ్యావేవ - అతోనాద్యభేద
ద్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకధంధ్వనేరవకాశిత్యాకాం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కధ్యతేతత్రప్రకార
ద్వయేవిశేషణవిశేష్యజ్ఞిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతవిషయేం
త్యభేదేవిశేషణమాత్రజ్ఞిష్టతా విశేష్యయోరపిజ్ఞిష్టత్వేశ
బ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోఃకేవలా
ప్రకృతయోశ్చపకశబ్దగోచరత్వేతునధ్వనిశంకా । అత్రా
ర్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేనవా వైష
మ్యాభావాదభిదైవసమగ్ధా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేతు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప
త్తిర్వ్యంజనవ్యాపారాయతైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్ర
కాశే॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే॥ సంయో
గాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వాప్యతిరంజనమితి ॥ తదేవంత్రి

త్రాయామాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేత్వితి॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతా
ర్థవివాధిధానియచ్ఛుతినాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్యనవావ్యత్వమితిభా
వః ॥ ననుమాభూద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యత్యత్యతఆహ
అప్రస్తుతేతి॥ అథాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వేవృద్ధసమ్మతి
మాహ అనేకేతి॥ అనేకార్థస్యాత్రాదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయో
గోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తై రర్థనిశ్చయకైర్వాచక
త్వేనియంత్రితేప్రస్తుతపరత్వేననియమితేసతి - అవాచ్యార్థధీకృదథాం
తరప్రతీతికృద్వాప్యతిరంజనంవ్యంజనవ్యాపారిత్యర్థః ॥ తదేవమితి

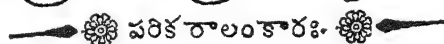
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వే నేత్యర్థః - అయంచల్లైషః ప్రకారాంతరే
 తాపిత్రివిధః - తథాహిజతుకార్యన్యాయేనసభంగపదశ్చబ్దశ్చైషః - ఏకనా
 త్థావలంబిఫలన్వయన్యాయేనాభంగపదోర్థశ్చైషః - ఉభయనిబంధేతూభ
 యశ్చైషః ఇతి - కావ్యప్రకాశకారః సుసరిమమర్థశ్చైషం శబ్దశ్చైషమేవోక్త్యా
 ఉన్యధార్థశ్చైషమవోచత్ - తద్వివేకస్తుతత్రైవప్రప్తవ్యః ||*|| కేవలప్ర
 కృతశ్చైషముదాహరతి రాజ్ఞః ఇతి || నీలకంఠకలాపాంకేషు యూరపింఛవి
 హే - స్ఫురంతీఅజ్జమణేః కాస్తుభస్యస్త్విడ్యస్యతస్త్విన్యాధవేనకలస్తిధిః
 ప్రతిపదాదిః రాజ్ఞః పూజావిధింధత్తే - నీలకంఠోన్యస్యాసానీలకంఠః క
 లాష్టోడశపాతీతికలాపశ్చంద్రోంకశ్శేఖరోన్యస్యసతధోక్తః ఉభయో
 ర్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅజ్జమణేశ్చంద్రకాంతస్యత్విడివత్వి

ధాశ్చైషః ||*|| తత్రకేవలప్రాకరణికయోర్యథా || రాజ్ఞః
 పూజావిధింధత్తే సకలోమాధవేతిధిః । నీలకంఠకలాపాంకే
 స్ఫురదబ్జమణిత్విషి || అత్రపూజావిషయతయాహరిహర
 యోః ప్రాకరణికత్వం || ౬౦ || అప్రాకరణికయోర్యథా ||
 సదృశః కాకతీంద్రయం మహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
 హీతసన్సార్గస్ఫురతగటకసంపదాం || అత్రమహాకులానాం
 హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాంకులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

డ్యస్యతస్త్విన్ముమాధవేనకలాతిధిః పూజావిధింధత్తే - తదాద్యాస్తిధయో
 ద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్యపితిధిషుహరిహరౌపూజనీయావిత్యర్థః -
 సకలోమాధవేతిధిరిత్యత్రసభంగపదత్వాచ్చబ్దశ్చైషత్వం అన్యత్రాభం
 గపదత్వాదర్థశ్చైషత్వంచయథాసంభవం ప్రప్తవ్యం || ౬౦ || కేవలాప్రకృ
 తశ్చైషముదాహరతి సదృశః ఇతి || శిరసాగృహీతోగౌరవేణస్వీకృతస్స
 సన్సార్గస్సాధుమార్గోయేషాంతేతథోక్తాః - స్ఫురంత్యుకటకానామలంకా
 రాణాంసంపదోయేషాంతేతథోక్తాః - ఉభయోర్విశేషణసమాసః - మహా
 తులంయేషాంతేమహాకులాః - తేచతేమహీభృతోరాజానోహరిశ్చంద్ర
 ద్రాదయః పర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతః సన్సార్గోనక్షత్రమార్గో
 యేషాంతేతథోక్తాః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదోయేషాంతేషాం మహతాం

కులమహీభృతాంకులపర్వతానాంచసదృశః॥ ౬౦॥ ఉభయశ్లేషముదా
హరతి విజితేతి॥విజితారిపురోనిర్జితశశ్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ- మూ
రైవిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీచ య
స్యసః-రాజమాతీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరు
ద్రయోర్విశేష్యయోఃపుధగుపాదానంఅతఉభయశ్లేషః॥౬౧॥ సంగతి
పూర్వకంపరికరంఅత్యుతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగ
ర్భా- వ్యంగ్యస్యవాచ్యోన్ముఖత్వేనవాచ్యాతిశాయిత్వాభావాత్పరికర

ప్రాకరణికత్వం॥౬౦॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్వ
ధా॥ విజితారిపురోమూరైవిలసత్సర్వమంగళః । రాజమా
తీఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥అత్రప్రతాపరుద్ర
రుద్రయోఃప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం॥ ౬౧॥ విశేషణ



వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే॥ యత్రాభిప్రాయ
గర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా । తత్రాభిప్రాయవిదుషా
మసాపరికరోమతః॥ యత్రవిశేషణానిసాభిప్రాయాణినిబ
ధ్యంతేసపరికరాలంకారః॥*॥యథా॥రాజ్ఞోయాదవంశపా
ర్థివమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్యంగస్తుంగతురంగసైన్య
మహతోమానైకవిత్తస్యచ। సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచ
మూనాధేనకేనా వ్యధిక్షిప్తస్యాచరితాని సేవణపతేజ్ఞానా
తిసాగౌతమీ॥ అత్రరాజ్ఞఇత్యేవమాదివిశేషణాన్ముత్స్రీస

ఇత్యన్వర్థాలంకారః ॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞఇతి॥రాజ్ఞోనతుయస్యకస్య
చిత్-యాదవవంశపార్థివమణేర్మహాకులీనస్య నశ్లేచ్ఛస్య-ప్రఖ్యాతశౌ
ర్యశ్రియోనేకధావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాఘ్రీతరణగంధస్య-త్వం
గస్తుంగతురంగసైన్యమహతోనైకాకినః- మానైకవిత్తస్యనతుయధాక
ధంచిత్ప్రణవరాయణస్య సేవణపతేకేనావ్యంధ్రచమూపతినా అధిక్షి
ప్తస్యసతః-అచరితాన్యాయుధసన్నాసాదీని-సాకబలితసేవణపతిసర్వ
స్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం-ఉత్ప్రీసగర్భా

ణ్యభిప్రాయగర్భాణీత్యర్థః॥౬౩॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పరికరానంతరం
విశేషగమ్యత్వాశ్రయమాత్మేవంలక్షయతి విశేషేతి॥ యత్రోక్తస్యవ
త్వమాణస్యవాప్రాకరణికత్వేనవిధాతుమిష్టస్య అతఏవనిషేధానర్హ
స్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతినతతై
షత్త్యర్థః॥తస్యచతుర్థావిభాగమాహ ఉక్తవిషయిత్యాదినా॥తతో

—❀ అథాత్మేపాలంకారః ❀—

గర్భాణీ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవత్వమాణస్యవాభ
వేత్ నిషేధాభాసకథనమాత్మేవస్సఉదాహృతః ॥ యత్రవి
శేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవత్వమాణయోః ప్రాకరణికయో
ర్నిషేధాభాసఃకథ్యతేసతతైపాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయే
వస్తువాకథనంవానిషిధ్యతే - వత్వమాణవిషయేకథనమేవని
షిధ్యతే। తత్రాపిసామాన్యరూపేణప్రతిజ్ఞావిశేషరూపేణ
నిషేధః।అంశోక్తావంశాంతరస్యవానిషేధః।వివంచతుర్విధో
యమాత్మేషః ॥❀॥ క్రమేనైషాముదాహరణాని ॥ సరేంద్ర
మాతేనవయంరాజసందేశహారిణః । జగత్కటుంబినఃకశ్చి
న్నశత్రురితికథ్యతే ॥ అత్రరాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తా
నవయంసందేశహారిణఇతివస్తునిషేధః । సచానుపపద్యమా
నఃసంధివిగ్రహకాలోదితకైతవవచనపరిహారేణ తత్ప్రవాది
త్వేవర్యవసితః। సర్వజగత్పాలకస్యతవశత్కృభావేననాలో
కనీయా రాజానః కింతుభృత్యరూపేణసంరక్షణీయా ఇత్యే
వమాదివిశేషమాక్షిపతి॥౬౪॥కథననిషేధోయథా ॥ వయమ
శరణా ఇత్యేషోక్తిఃకథంఘటతేజగత్త్రితయశరణేత్రాయ

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరతి సరేంద్రేతి॥ అజాతశత్రోఃకిమర్థం
సంధివిగ్రహకారిణఇతిభావః॥వస్తునిషేధంయోజయతి అశ్రేతి ॥ తత్ఫ
లంవిశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహారిణుతత్వనిషేధోనుపపద్యమానస్స
న్నస్త్రదీయా రాజానోభృత్యరూపేణభరణీయాఇత్యాదివిశేషం బోధ
యతీత్యర్థః॥౬౪॥కథననిషేధముదాహరతి వయమితి॥ సర్వేషాంనాదెర

క్షకేనమసాగ్ర్యేచత్వయిదివ్యమానే - స గ్వాంతర్భూతానామస్తాకమ
శరణాస్త్రీయస్వప్రణతా ఇత్యాదీనివచనానివ్యధానీత్యర్థః॥ యోజయ
తి అశ్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యఃకధననిషేదఃతస్మాదా
భాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యానిషేధస్య ప్రరోహాభావాదాభాసత్వ
మితిభావః॥ ౬౪॥ వత్సమాణవిషయోసామాన్యంప్రతిజ్ఞాయవిశేషనిషేధ

స్వాస్త్యానితిస్ఫుటమజ్ఞతా॥ సకలజనతారతూదతైత్వయిప్ర
ణతా ఇతిశ్రీభువనసమసాగ్ర్యేసిద్ధంప్రతాపమహిపతే ॥ అ
త్రవయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికధన నిషేధాభాసరూ
పాదవశ్యం పరిపాలనీయత్వాదివిశేషఃప్రతీయతే ॥ ౬౪ ॥
వత్సమాణవిషయోసామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయకధననిషేధో య
థా॥విజ్ఞాపయామస్తైకించితాగ్రకతీయకులోద్వహ॥ విజ్ఞాప్య
తేకిమధవాసర్వజ్ఞైరక్షకైత్వయి॥ అత్రవిజ్ఞాపయామితిసా
మాన్యంప్రతిజ్ఞాయ విశేషకధననిషేధాభాసా త్వర్వధావ
యంరక్షణీయా ఇతివిశేషఆక్షిప్యతే॥ ౬౬॥ అంగోక్తావంశాం
తరస్యనిషేధాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్వయమిద్ధతేజాదై
వంచతద్విక్రమదత్తహస్తం॥ యూయంచతూలోపమసార
భాజస్తద్వ్యక్తమేవంయదివాకిముక్తైః॥ అత్రప్రతాపరుద్రో
మహియాన్యాయామల్పా ఇత్యంగోక్త్యాదివాకిముక్తై
రిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేనసర్వధాప్రణామైః ప్రసాదనీ
యోయం నతుప్రాతీపత్వసువలంబనీయం యుష్మాభిరిలిశ
తుస్త్రీవచనభంగ్యావిశేషఆక్షిప్యతే॥ ౬౭॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామితి ॥ అత్రప్రధమాధైసామాన్యేనప్రతిజ్ఞా
యద్వితీయాధైవయంరక్షణీయా ఇతివిశేషబోధార్థంవిశేషకధననిషేధా
దాతైపః॥ ౬౬॥ అంగోక్తావంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥
ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలం తూలోపమసారభా
జోనిస్సారా ఇత్యర్థః - తదేవంయుక్తమిత్యంగోక్త్యాకిముక్తైరిత్యంశాంత
రనిషేధః-తస్యవ్యంగ్యంవిశేషమాహ॥సర్వధేతి॥ ౬౭॥ ఆతైపాంతరము

పక్షిపతి సమానేతి॥ సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్వర్థః ॥ తదే
వాహ యథాచేతి॥ అనుపపత్తివశాద్వినిషేధస్యేవానిష్టవిధేరప్యాభా
సత్వాదాత్మేషత్వమితిభావః॥ ఉదాహరతి నాదేతి॥ అనిష్టవిధ్యాభాసం
యోజయతి అత్రేతి॥ ౬౮॥ అధగమ్యత్వప్రస్తావాద్వాచ్యాభాసత్వప్ర
సంగేనాత్మేషానంతరంవ్యాజస్తుతింలక్షయతి నిందయేతి ॥ యత్ర నింద

యాఽనిష్టవిధ్యాభాసోప్యాత్మేషత్వభ్యుపగమ్యతే॥ యథా
చభిష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వంతథా అని
ష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వం ॥ యథా॥ నాధ
ప్రతాపరుద్రస్య సేవాంత్యజసిచైత్యజ ॥ అరణ్యగృహమె
ధిన్యారీతిరభ్యస్యతేమయా ॥ అత్రానిష్టభూతంప్రతాపరు
ద్రపాదసేవాత్యజనంతద్రిపుకామిన్యావిధీయతే॥ సవిధిరను
పపద్యమాన ఆభాసేపర్యవస్యతి ॥ అరణ్యగృహమెధిన్యారీతి
రభ్యస్యతభ్యత్యనేనవిధ్యాభాసఏవోపబృంహితః॥ ౬౯॥ అధ

— ❀ వ్యాజస్తుత్యలంకారః. ❀ —

గమ్యప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిరుచ్యతే॥ నిందయావాచ్యయా
యత్రస్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ స్తుత్యావాగమ్యతేనిందావ్యా
జస్తుతిరసౌమతా ॥ యత్రనిందాకథనముఖేనస్తుతిర్గమ్యతే
ఎకాసా యత్రచస్తుతిముఖేన నిందాగమ్యతే సాద్వితీయా
వ్యాజస్తుతిః ॥*॥ క్రమేణయథా ॥ కాకతీయవిభోఃకీర్త్యాకిం
వాద్యధవలీకృతం॥ యత్రదీయారివక్రైషుదృశ్యతేకాలిమా
మహాః॥ ౭౦॥ స్తుత్యానిందాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్వతేర
హహాసాహసీకాద్విషః॥ యద్విశంతుదధీక్షైలానారో

యాస్తుత్యావావాచ్యయా ప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథా
క్రమంస్తుతిర్నిందావాగమ్యతేసావ్యాజేనవ్యాజరూపావాస్తుతిరితి ద్వి
విధాప్యన్వర్థావ్యాజస్తుతిత్వర్థః॥ కాకతీయేతి ॥ విశేషనిషేధేశేషాభ్య
నుజ్ఞాసమితిన్యాయేనారివక్రైవ్యతిరిక్తంవిశ్వం కీర్త్యాధవలీకృతమితి నిం
దయాస్తుతిర్గమ్యతే॥ ౭౧॥ ప్రతాపేతి॥ అత్రశత్రుాణాంసాహసప్రశం

సయాభీరుత్వంవ్యజ్యతే॥ 20 ॥ మ్రితప్రసంగాద్వ్యాజమృత్యునంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అదేతి॥ యద్యవ్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకధనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః అత్రగమ్యగమక
యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్నియామకం సంబంధమాహ సారూప్యే
తి॥ అదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే -
తేషామేవాగ్ధాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా
ర్యం కారణం సరూపంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినోప్రస్తుతస్యకథనా

హంతిసమంతతః॥ 20 ॥ అధగమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

—❀— అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః. ❀—

శంసోచ్యతే॥ అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే॥
అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినియంత్రితా॥ యత్ర
సారూప్యేణసామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా
ప్రస్తుతకథనాత్ప్రస్తుతప్రతీతిస్తతాప్రస్తుతప్రశంసా॥
అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిరిత్యనెనసమాసోక్తివ్యావృత్తిః॥
నచకార్యాత్కారణప్రతీతావనుమానావిర్భావశంకా॥ అ
నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయోద్వయో
గపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్॥ అనెనపర్యాయోక్తస్య
వ్యావృత్తిరపి॥ నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యసి
ద్ధ్యంగత్వాత్॥❀॥ తత్రసారూప్యేణయథా॥ ఆశాసుప్రశ

స్వప్రతీయత ఇతిపంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః॥ నచేయంసమాసోక్తిస్త
ద్విపర్యయేణప్రవృత్తైరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి॥ కార్యాత్కారణప్రతీ
తిభేదస్యానుమానేంతర్భావంవారయతి నచేతి॥ అతపివపర్యాయోక్త
వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి॥ తత్రాభ్యుపగమోఃప్రకృతత్వాదితిభా
వః॥వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమతాహ నచేతి॥ తత్రహేతుమాహ ప్రతీ
యమానస్యేతి॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా
యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి
వాచ్యసిద్ధ్యంగంనామగుణీభూతవ్యంగ్యంనప్రధానమతోనధ్వనిరితిబా

పః ॥*॥ తత్ర సాహస్యేణోదాహరతి ఆశాస్వీతి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యోనివర్తితపరిమళప్రచారేభ్యోజరత్తరుభ్యోజీర్ణవృక్షైభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేనప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంతసాహ
స్యేణప్రతీయతే-సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం - వైధగ్న్యాదినిబంధనా
ప్రస్వస్యతోద్రష్టవ్యాః॥౭౧॥యశస్వినీతి॥అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య

మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధభ్రమరగజైర్దరత్తరుభ్యః ।
పున్నాగోనవనవసారభప్రసూనై రామోదందితతి నివాస
మారభధ్వం॥ అత్రభ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేనసర్వాన
సంపూర్ణవిభవానుర్వీశ్వరాన్నిహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీప్రతాపరుద్రపకపవనస్వేషాం విదుషాం స
వ్యతిప్రస్తుతంప్రతీయతే॥౭౧॥సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా॥యశస్వినీపద్మభవస్యసృష్టిరుత్పాదయిత్రీ నృపశేఖరా
ణాం । తత్పాలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజాతశ్చిరాన్తధ్యమ
లోకపః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యగుణమహత్వేప్రస్తుతే
సామాన్యమభిహితం॥౭౨॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతిపత్తిర్య
థా॥దంరుమణాపిణపెంఖి ఇభణి వంతు సరోడోహలా
విపరిసాసఆవిణంపసగి వణిఆవికీరిసీసింరీ॥ఛాయా॥ద్రష్టు
మనాలపినపశ్యతినభణివత్తుంసకాతూహలాపి । స్పర్శాశ
యాపినస్పృశతివనితాయాఃకీదృశీసృష్టిః॥ అత్రముద్ధానాం
నవసంగమేమహతీలజ్జేతిసామాన్యేప్రస్తుతేవిశేషోభిహితః॥
౭౩॥కార్యాత్కరణప్రతీతిర్యథా ॥ గాధాఇవార్ణవాజా
తాసీచాఇవమహాద్రయః । మహీమవతరత్యన్తినాగకతీయకు
లెశ్వరే॥ అత్రార్ణవాదీనాంగాధత్వాదిభిఃకార్యభూతైర

వృత్తాంతపద్మనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమప్రతీ
తిః॥౭౨॥దట్టుమణావీతి ॥ అత్రదర్శనాద్యుత్కంఠాయామవ్యదర్శనాదీ
నామప్రస్తుతానాంలజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాంలజ్జాత్వమాపచారికం ॥ ౭౩ ॥ గాధాఇతి ॥ అ

త్రా ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయా ప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర
గాంభీర్య ప్రతీతిః ॥ ౭౪ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్రా ప్ర
స్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతియోజయతి అత్రేతి ॥ అత్ర
వాచ్యస్యసంభవాద్యుపాధివశాద్భేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా
నీత్యాహ ॥ వాచ్యేతి ॥ వాచ్యస్యసంభవేప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని ॥
అసంభవేతు ॥ కస్త్యంభోఃకథయామిదైవవతకంమాంవిధిశాకోటకమి

ప్రస్తుతైఃకారణభూతంప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
తే ॥ ౭౪ ॥ కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యవ
తేర్ధరిత్రీకల్పశాఖనః । జాతామయిక్యపాద్యష్టిఃకింవావిష్ట
యసెసఖే ॥ అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవ
సీతికార్యంవృత్తతేసవిష్టయాయసుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్రకృపాద్యష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయరూపతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంరక్ష

— ❀ పర్యాయోక్తాలంకారః. ❀ —

వ్యాః ॥ ౭౫ ॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే ॥ కా
రణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుత
త్వేనసంబద్ధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే ॥ యత్రప్రస్తుతస్యై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుతమేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యాయో
క్తం ॥ ❀ ॥ యథా ॥ ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వా
జిధూసరాః । ప్రతౌశయంతిగాత్రాణికాకతీయచమూచ
రాః ॥ అత్రరిపునగరీదీర్ఘికావారివిహారేణప్రతాపరుద్రచ

త్యాదావచేతనేన సహ ప్రశోత్తరికానుపపన్నేతివాచ్యస్యాసంభ
వః-ఏవమన్యదప్యదాహార్యం ॥ ౭౫ ॥ కారణంగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయో
క్తంలక్షయతి కారణమితి ॥ ప్రస్తుతాదిత్వేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్య
వచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణకార్యాదిద్వారాప్రతీయమానస్యకారణస్యవర్ణ
నంపర్యాయోక్తమిత్యర్థః ॥ ❀ ॥ ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి ॥ శుద్ధాంత
దీర్ఘికాస్వంతఃపురశ్రీడాపుష్కరిణీషు ॥ అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్యైవకారణస్యప్రతీతింయోజయతి అత్రేతి॥ ౭౬॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరమస్ఫుటప్రతీయమానంప్రతీపాలంకారంలక్షయతి ఆత్రే
పశ్యతి॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యేసిద్ధికిమర్థముపమానమిత్యాత్రేప
ఏకంప్రతీపం-యత్రసిద్ధోపమానస్యనికర్తృత్వముపమేయత్వంప్రతిపత్తి
తీయం-ఉభయత్రాప్యవమేయస్యోపమానప్రాతిహత్యాత్ ప్రతీపవ్య
వదేశః॥*॥ కీర్తావతి॥ అత్రకీర్తేరవచంప్రభావోద్వహనాద్వ్యర్థశ్చం

మూచరకర్తృకేణకార్యభూతేన సమరప్రాసంగ్యవచనస్య
పురాణీవిహాయపలాయితాః ప్రతీత్యపాశ్చికారణంప్రతీయ

—❀— ప్రతీపాలంకారః. —❀—

తే॥ ౭౬॥ అధప్రతీపం॥ ఆత్రేపఉపమానస్యకైమర్థక్యే
నకధ్యతే॥ యద్వోపమేయస్యాద్యత్వంతత్ప్రతీపముదాహృ
తం॥ యత్రఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాత్రే
పఃక్రియతేతదేకంప్రతీపం॥ యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వంకల్ప్యతేతద్వితీయం॥*॥ ఆద్యంయథా॥ కీర్తాప్రతాప
రుద్రస్యవిలసంత్యాందిగంతరేకిమర్థముదయత్యేషనిర్లజ్జశ్చ
శలాంఛనః॥౭౭॥ద్వితీయంయథా॥ కాకతీయకులలక్ష్మీపతిరే
షనసంశయః॥ అనెనకధమల్పజ్ఞైస్సమేరురుపమీయతే॥౭౮॥

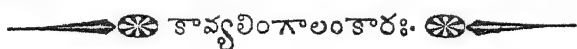
—❀— అనుమానాలంకారః. —❀—

అధతరగన్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే॥ సాధ్యసాధ
ననిర్దేశిత్యనుమానముదీర్యతే॥ రూపకహేతుకత్వేనతరా-

ద్రుతిత్యర్థః॥౭౭॥కాకతీయేతి॥ అత్రోపమానత్వేనప్రసిద్ధస్యనుమేరో
ర్నికర్తృత్వముపమేయత్వంకల్పితం-కాకతీంద్రస్యోపమానత్వేపిత్రాప్ర
యోజితా॥౭౮॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గముధికరోతి అథేతి॥త
త్రాపిప్రాధాన్యాదనుమానమాదౌలక్షయతి సాధ్యేతి॥ వ్యాపకస్య
ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపత్యేసత్వంవిపత్నా
ద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రూపత్రయసహితోహేతుస్సాధనం యత్రసాధ్య
ప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేసోనుమానాలంకారశ్చత్యర్థః॥ తరానుమా

నవై లక్షణ్యందర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి ||*|| ఉదాహరణి రజో
ధూమశ్చితి || యాత్రైవశుచిసమయఅమాభమాసోగ్రిష్టుశ్చత్యర్థః - అత్ర
కోక్రిధాన్నాసాధ్యేరజోధూమః ఖడ్గభువఃస్ఫులింగాశ్చలింగంసర్వసం
ప్రతిపన్నరూపత్రయసంపన్నయోద్ధూమాగ్నీరూపకగర్భత్వాదను
మానాలంకారత్వం || ౭౯ || అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరంకావ్యలింగ
మాహ హేతోరితి || వాక్యార్థహేతుకంవిశేషణకత్యాపదార్థహేతుకం
వాకావ్యలింగంద్వివిధమిత్యర్థః- కావ్యగ్రహణంతరంవై లక్షణ్యార్థం-

నుమానవై లక్షణ్యం ||*|| యథా || రజోధూమస్సేనావ్యతికర
భవోయత్ప్రసరితస్ఫులింగాదృశ్యంతే భటఘటితకామైయ
కభువః | తతోమన్యేయాత్ర శుచిసమయజోరుద్రనృపతేః
ప్రభూతఃకోపాగ్నిర్దహతిరిపుభూపాలనగరిః || ౭౯ || అథకా



వ్యలింగం || హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృ
తం || యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేనపదగతత్వేనవాప్రతిపా
ద్యతేతత్కావ్యలింగం || యథా || ప్రతాపరుద్రశ్చత్యేషాకాపి
పంచాక్షరీశుభా | హృదియాంబిభ్రితోభూపావశీకుర్వంతి
సంపదః || అత్రవాక్యార్థగతోహేతుః || ౮౦ || పదార్థగతోయ
థా || స్థూనాపిభూభృతాంఘాలలిపిరుచ్ఛస్వసితాపునః | ప్రతా
పరుద్రదేవాంఘ్రీనఖజ్యోత్సాగ్నిమృతోక్షితా || అత్ర పూ
ర్వంపరిష్థూనాయాభూపాలఘాలలిపేః పునరుచ్ఛస్వసే ప్ర

తేనవ్యాప్తిపక్షధర్తాదయోనక్రియంతశ్చితిరుచకః-అతవివానుమానా
దస్యవైషమ్యమితిలభ్యతే ||*|| ప్రతాపేతి || అత్రసంపద్వశీకరణేవాక్యా
ర్థేప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీప్రాశస్త్యలక్షణోవాక్యార్థోహేతుః || ౮౦ ||
స్థూనేతి || అత్రశత్రుభూపాలఘాలలిపేః పునరుచ్ఛస్వసేనరేంద్రనఖజ్యో
త్సాగ్నిమృతోక్షితత్వపదార్థోహేతుః || యత్రనఖజ్యోత్సాగ్నిమృతోక్షిత
త్వాదితిత్వతలాదిశిరస్తతయాపదార్థస్యహేతుత్వేనోపాదానేవాక్యా
ర్థహేతుకేహేతుత్వప్రతిపాదకయచ్ఛబ్దాదిప్రయోగేచనాలంకారః- త

దాహేతుహేతుమద్భవస్యతాకికత్వేనవిచ్ఛిత్తివిశేషభావాత్ - య
త్రతూపాత్తస్యహేతుత్వంయథోదాహృతేషవయేతత్రనకశ్చిద్విరోధ
ఇతిసర్వస్వరహస్యం-తదేతత్సనసినిధాయాహ॥ తస్యవిశేషణతత్త్వా
త్పదార్థగతత్వోక్తిరితి॥ ౮౦ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతర
మథాంతరన్యాసంలక్షయతి కార్యేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ ప్రకృత
సమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్యప్రకృతస్య యత్సమర్థనము
పాదానంత్యపూర్వత్వేనప్రతీతిరిత్యనుమానవ్యవచ్చేదః - సమర్థస్యస
మర్థకభావేనమానేపితాట్యైవనహేతుత్వాత్కావ్యలింగాచ్ఛేదః॥ ౮౧

తాపరుద్రనరేంద్రచరణసఖచంద్రికాసేచనంహేతుః । త
స్యవిశేషణతత్త్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిః॥౮౦॥ అథాంకార

—❀ అథాంతరన్యాసాలంకారః ❀—

రన్యాసః॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషణాంపరస్పరం । సమ
ర్థనంయత్రసోధాంతరన్యాసఉదాహృతః॥ యత్రకార్యకా
రణభావేనసామాన్యవిశేషభావేనవా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
యతేసోధాంతరన్యాసః ॥ * ॥ కార్యకారణభావేనయథా ॥
భూపాఃప్రతాపరుద్రస్యనతాభవతనోన్నతాః । ఉన్నతా
న్నమయత్యేషనతాసున్నమయత్యపి॥ అత్రఫలరూపేణోన్న
త్యేసనప్రవృత్తకారణంసమర్థితం॥ ౮౨॥ సామాన్యాద్విశేష
సమర్థనంయథా ॥ ఉద్వేజితారుద్రనరేశ్వరస్యరణాపదా

ను తాట్యైవనహేతుత్వంసామాన్యవిశేషభావవేష - నతుకార్యకారణ
భావే అతస్తత్రకాగతిరిత్యేక్షణాంతరమస్తు యథాయోగమన్యత్ర
వాంతర్భవత్వితిసమాధేయం - తదుక్తంచక్రవర్తిసా॥అప్రతీతప్రతీతౌ
స్యాదనుమానవ్యవస్థితిః । పదార్థాద్వాధవాక్యాథాన్నిదేశేనతిహేతు
తః॥సమర్థనంప్రతీతస్యకావ్యలింగద్వయంమతం । భవేదధాంతరన్యాస
స్తాట్యైవహేతుభావతః । కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తంలక్షణాంతర
మితి॥*॥ ఉదాహరతి॥భూపాఇతి॥కార్యేణకారణసమర్థనంయోజయతి
అత్రేతి॥౮౨॥ఉద్వేజితాఇతి॥రణైరేవాపదానైరద్భుతకర్తృభిః॥ సామా

స్వేనవిశేషస్సమర్థ్యత ఇత్యాహ అశ్రభీతస్యేతి॥౨౩॥దుష్టోపీతి॥ అశ్ర
విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయోజయతి అశ్రప్రతాపేతి॥ కారణేనకా
ర్యసమర్థనంకావ్యలింగంతర్భూతత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహ కాశ్యే
తి॥వైధర్మ్యశ్రయణేషడ్భేదాద్రుప్తవ్యాః॥ ౨౪॥ తర్కపరిశుద్ధబుద్ధే
వమీమాంసాయా మధికారాజ్జన్ములానంతరమేతన్ములానాం ప్రస్తా

నైఃప్రతిపక్షభూపాః । బిభ్యత్సమీచిత్రమచేతనేభ్యోభీత
స్యసర్వంభయకారినూనం॥ అశ్రభీతస్యసర్వంభయకారీతి
సామాన్యమచేతనేభ్యోరిపుభూపాబిభ్యతీతివిశేషం సమర్థ
యతి॥౨౩॥విశేషాత్సామాన్యసమర్థనంయథా॥ దుష్టోపిమ
హతాంసంగాఢ్యవత్సేవహింజనః॥ ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య
కలిఃకృతయుగాయతే॥అశ్రప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమాన్న
కలిఃకృతయుగసద్వృత్తివిశేషేణసామాన్యసమర్థనం ॥ కా
ర్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగంత
ర్భూతమితినోక్తం । అతఃప్రకారత్రయమథాంతరన్యా
సస్య॥ ౨౪॥ తర్కన్యాయమూలాలంకారానంతరంవాక్య

— ❁ — యథాసంఖ్యాలంకారః. ❁ —

న్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే ॥ ఉద్దిష్టానాంపదార్థా
నాంపూర్వంపశ్చాద్ద్యధాక్రమం । అనూద్యేశోభవేద్యత్రత
ద్యధాసంఖ్యమిష్యతే॥ యత్రయనక్రమేణోద్దిష్టాఃపదార్థా
స్తైనైవక్రమేణానూద్దిశ్యంతేతత్రయథాసంఖ్యాలంకారః॥
*॥ యథా॥ గాంభీర్యమాన్నత్యమనర్గళత్వంప్రతాపరుద్ర
సమవేక్ష్యథాతా । అంభోనిధివ్యద్రిమదిగ్గజేమస్సృష్టింప్ర

వత్సామా తర్కేతి॥యథాసంఖ్యంలక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి॥పూర్వంని
ద్దిష్టాఉద్దిష్టాఃపశ్చాన్నిద్యేశోనూద్యేశః- తేనాత్రపూర్వపశ్చాత్పదేస్సుటా
థేవ్యాచపేష్టేయత్రైతి॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహందేవయజ్యయేత్యా
ద్యనుమంత్రణమంత్రవద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూద్యేశస్సయథాసంఖ్యా
లంకారఇత్యర్థః ॥*॥ గాంభీర్యమితి ॥ సముద్రాదిభ్యోనికమస్యగాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టత్ర మేణసముద్రాదీనామనుదే
శాద్యధాసంఖ్యాలంకారః-త్రమాలంకారోయమితికేచిత్ ||౮౫|| వాక్య
విదామధాపత్తిశ్చన్యాయఇతికృత్వా సంప్రత్యధాపత్తిలంకాయతి ఏక
స్యేతి || యత్రైకస్యవస్తునఃకస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తిః-కిముతైవకై
ముత్యం-చాతుర్వన్య్యాదిత్వాత్సన్ద్భవ్యజ్జప్రత్యయః- తన్నాన్యయతః
అన్యద్వస్తువస్తుంతరమాపతేత్ సాలంకాపత్తిస్సాన్యదిత్యర్థః || వ్యాచ
ష్టే యత్రైతి || యథాదండభక్షణాదపూపభక్షణమధాదాపతితంతద్వ

యానైకఫలామమంస్త్ర || ౮౫ || ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్ర

—❀ అథాపత్త్యలంకారః. ❀—

వస్తుస్యధాపతేత్ | కైముత్యన్యాయతస్సాన్యాదధాపత్తి
రలంక్రియా || యత్రైకస్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌతత్సమానన్యా
యాత్రైకముత్యేనాథాంతరమాపతతిసోధాపత్తిరలంకారః || న
చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్ ||

* || యథా || సమంతాదుద్వైలైర్వివిధహయథాటీ కలకలై
ర్జగత్పాంక్రామన్నప్యజనివిధురస్సేవణపతిః | మనాకోక్ర
ధోదంచద్భుక్కుటికుటిలెరుద్రస్సృతాన్మహానామన్యేషాం వి
ఫలితరుషాంకైవగణనా || ౮౬ || అపిచ || త్రైలోక్యసారోపిషు
వర్ణశైలఃప్రతాపరుద్రేణస్పృహేణతుల్యం | తులాంసమారో
ధుమపూర్ణఏవమహీభృతాంకాగణనైతరేషాం || అత్రప్రతా

త్రైస్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌతత్సమానన్యాయాదధాంత
తరమాపతతిసోధాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః - అతేవసర్వస్వసూత్రం-
ఙుండాపూషికయాథాంతరాపతనమధాపత్తిరితి || అనుమానాంతర్భా
వంవారయతి నచేతి || * || ఉదాహరతి సమంతాదితి || అత్రప్రాకరణిక
స్సేవణపతివృత్తాంతోన్మహాంతరవృత్తాంత మప్రాకరణికమాక్షిపతి ||
౮౬ || త్రైలోక్యేతి || తులాంసాదృశ్యంమహీభృతాంరాజ్ఞామద్రీణాంచ-
అత్రాత్మేప్యాత్మేపకయోరుభయ మహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం- మహీభృతామిత్యత్ర శ్లేషావిశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్థ

ప్రాకరణికామైపేవ్యదాహార్యం॥౮౭॥పరిసంఖ్యాంబతుయతి ఏకస్యే
త్తిఏకస్యవస్తునోనేకత్రైకదాయుగవత్ప్రాప్తావన్యతోనివృత్త్యర్థమేక
శ్రనియమనంపరిసంఖ్యత్యర్థః - ఏతేనవిధిరత్యంతమప్రాప్తేనియమః
పాక్షికేనతి - తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యేతిగీయతఇతిమీమాంస
కోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదోనాలంకారికైరంగీకృతఇతిద్రష్టవ్యం-
పరివర్జనేనకస్యచిద్వర్జనేనకుత్రచిత్సంఖ్యానంవర్జనీయత్వేనగణనం

పరుద్రాపేక్షయామెరావప్యసారెన్యేషాంమహీభృతా
షడ్ధాదసారత్వంకైముత్యాదాపతతి॥౮౭॥ఏకస్యవస్తునః

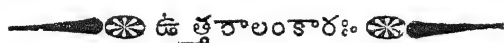
—❀అధపరిసంఖ్యాలంకారః.❀—

ప్రాప్తావనైకత్రైకదాయది।ఏకశ్రనియమసాహిపరిసం
ఖ్యానిగద్యతే॥యత్రైకవస్తుయుగపదనైకశ్రసంఖావ్యమా
నంఏకత్రైనియమ్యతేసాపరిసంఖ్యా॥సాప్రథమంద్వి
విధాప్రశ్నపూర్వికాతదన్యథాచేతి॥తయోర్ద్వయోర్ద్వ
ర్జనీయస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాంద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం॥
*॥తత్రశాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా॥కింమండ
నంత్రిలోక్యాకాకతితిలకోనహుకక్షితిభృత్।స్తోతవ్యఃక
స్సధియాంరుద్రనరేంద్రోనమందరఃక్షితిభృత్॥౮౮॥ఆ
ర్థవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా॥కింవామైమవితానం
లోకానాంకాకతీయకులకీర్తిఃకింపాఖ్యంవసుమత్యాగుర్రన
రేంద్రస్యభుజవాసః॥౮౯॥అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా
యథా॥రాగోధత్వేనవిషయనుభవసంగలస్సత్సభాయాంనస్త్రీ

పరిసంఖ్యేత్యన్వధేయం॥తస్యావిభాగమాహసేతి॥తయోరితిప్రశ్న
పూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః॥*॥క్రమేణోదాహరతికిమితి॥
అత్రమండనత్వేనప్రాప్తయోఃకాకతీంద్రకనకాదలయోఃకనకాచలం
కంఠోక్త్యావర్జయిత్వాకాకతీంద్రేనియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూ
ర్వికాపరిసంఖ్యేత్యర్థః-ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥౮౮॥కింవేతి॥అ
త్రవర్జనీయస్యచంద్రికాదేరాధత్వం॥౮౯॥రాగఇతి॥అక్షేయాతే॥అ

త్రవిషయసుఖాదివర్జనీయంశౌభ్యంప్రశస్త్యునాస్తి॥౯౦॥ భూరేవేతి ॥ న
స్వగ్ధాదిరిత్యాగ్ధవర్జనీయాప్రశస్తరహితాపరిసంఖ్యా॥౯౧॥ యోజీమితి॥
బలిసర్వనిపాతాళే - అహిభయంసర్పభయం స్వపక్షప్రభవంభయం
చ-మహిభజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయమిత్యమరః-త్రిదివేగో
త్రభిత్క-ధాఇంద్రప్రసంగకులఘాతుకప్రసంగశ్చ॥ అత్రాభ్యుచ్చయ
మాహ అలంకారస్యేతి॥౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాంప్రశస్తప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాంవ్యసనమనిశంసీతిశాస్త్రైనచాత్యైక్యేర్త్యాంనిత్యాగ్ధనచ
తురతానాగ్ధజాతేవినోదోవిద్యాభ్యాసేనచపరిజనెరుద్రదేవ
స్వరాజ్ఞః॥౯౩॥ అగ్ధవర్జనీయాప్రశస్తపూర్వికాయథా॥ భూ
రెవభవనందేవఃస్వయంభూరెవపార్థివః॥ ప్రతాపరుద్రపక్షై
కశిలైవనగరీశుభా॥౯౪॥ యోజీంరుద్రనరాధీశైరక్షతిక్షతవి
ద్విషి॥ బలిసర్వస్వహిభయంత్రిదివేగోత్రభిత్క-ధా ॥ అలం
కారస్యాస్యశ్లేషేణచారుత్వాతిశయః॥ ౯౨॥ ఉత్తరాత్పు



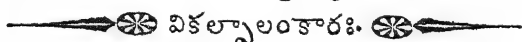
ఉత్తరాలంకారః

శ్చఉన్నెయాయత్రప్రశోత్తరతథా॥ బహుధాచనిబధ్యే
తేతదుత్తరముదీర్యతే ॥ యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్పు
శ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం॥ చారుత్వాగ్ధమసకృత్తోత్త
రంప్రశస్తప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం॥
*॥ క్రమేణయథా ॥ కిమద్యవ్యుత్పత్తిస్తవసుజన లోకవ్యవ

నంతరముత్తరంలక్షయతి ఉత్తరాదితి ॥ యత్రోత్తరాదుపనిబధ్యమా
నఃప్రశస్తఉన్నీయతేతదేకముత్తరం - నచేదమనుమానంపక్షధర్మత్వాది
నిర్దేశాభావాత్ - తథాప్రశస్తపూర్వకంలోకోత్తరముత్తరంబహుధా
నిబధ్యతేతదపరంసకృచ్ఛారుత్వంసాస్తీతిబహుధాగ్రహణం - నేయం
పరిసంఖ్యా తద్వదత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ॥
*॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి॥ సుజనలోకవ్యవహృతాసాధుజనప్ర
సిద్ధావ్యుత్పత్తిధాన్యకత్వాదిజ్ఞానంతవాద్యకిం - యదద్యతవచజ్ఞాతవ్యం

భవతీతిశేషః || కింతదిత్యాకాంతాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవ
తీత్యర్థః-ఉన్నాధాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదోనిర్మలోనిరుపాధిక ఇత్య
ర్థః-మహీదేవా బ్రాహ్మణాశ్చ ఉద్యద్భిర్వివిధైర్విభ వారంబైరైశ్వర్యవి
భృంభణైర్ముదితాః || అత్రోత్తరాత్పశోఽన్నయనంయోజయతి అత్రే
తి || ౯౩ || ద్వితీయముదాహరతి క్లిష్టివతి || అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

వృత్తాయదద్యజ్ఞాతవ్యంప్రభవతీయదారుగ్రన్యపతిః | తదా
రభ్యాన్మూధాజయతివిశధోధర్మవిభవో మహీదేవాశోద్య
ద్వివిధవిభవారంభముదితాః || అత్రప్రతాపరుద్రోయదా
ప్రభవతి తదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠామహీదేవాఽపితథా
విధసంతోషభాజః | కిమధునాపృచ్ఛసీత్యుత్తరాతిగంప్రతా
పరుర్రరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కింసుఖినోభూనురాజ
త్యున్నీయతేప్రశంః || ౯౩ || ద్వితీయాయధా || కింధనికులవి
ంజాకోలాహలూసంజణెణసహవాసో | కాణిలరీపఅసిలాకో
రాఽపీరరుందణరణాహలూ || ఛాయా || కింనుధనంకులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనెనసహవాసః | కానగరీపకశిలాకోరాజావీర
రుగ్రనరనాధః || ౯౪ || వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప



ఉచ్యతే || విరోధేతుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్నతా || య
త్రతుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయో ర్యుగప
త్ప్రాప్తా వికల్యా సంభవస్తత్రవికల్పః | ఔపమ్యాచ్చారు
త్వం || * || యధా || భూపాలాఃక్రియతాంమూద్ధాంధను
షాంవాపినప్రతా | పాదచ్ఛాయాంధ్రినాధస్యవింధ్యాద్రే

వమవివక్షితత్వా ద్భూపూథాప్రశోఽత్తరనిబంధనా దుత్తరాలంకారః ||
౯౪ || వికల్పంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదినా || తుల్య
ప్రమాణవిశిష్టత్వా త్రతుల్యబలయోరేకత్రయ్యుగపత్ప్రాప్తా విరుద్ధత్వా
ద్యుగపద్యాసంభవేవికల్పఇత్యర్థః || తాకికవికల్పకైర్వలక్ష్యందర్శయ
తి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి || * || భూపాలాఇతి || పాదచ్ఛాయాచరణ

చ్చాయా అన్యత్రప్రత్యంతపర్వతచ్చాయా-అత్ర శ్లేషోవిశేషః॥లక్షణం
యోజయతి అత్రేతి॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్యసంగతిమాహ వికల్పేతి॥
లక్షణమాహ గుణేతి॥వ్యాచక్షేప్యత్రేతి॥ యత్రగుణానాం క్రియా
ణాంచవ్యస్తానాంసమస్తానాంవా యుగపదవస్థానం ససముచ్చయాలం

ర్వానిషేవ్యతాం॥ అత్రప్రతాపరుద్రే ప్రభవతిరాజ్ఞాంసం
ధివిగ్రహాభ్యాంతుల్యబలప్రమాణాభ్యాంశిరోసమనధనుర్న
మనెయుగపదవప్రాప్తైతయోర్విరుద్ధత్వాద్వ్యుగపద్యానం

—❀ సముచ్చయాలంకారః ❀—

భవేవికల్పః॥౯౫॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతఃసముచ్చయోనిరూ
ప్యతే ॥ గుణక్రియాయాగపద్యంసముచ్చయఉదాహృతః॥
యత్రగుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచదర్శనాదీ
నాంయుగపదవస్థానం తత్రసముచ్చయాలంకారః ॥❀॥ య
థా॥ప్రతాపరుద్రస్యతౌభద్రాసనముపేయసి । సతాం
ప్రసన్నంహృదయమసతాంకలుషంఘనః॥ ౯౬॥ క్రియాస
ముచ్చయోయథా ॥ పెంఞ్చిమణిరిదోపవిసృజమలణోఅగ
లజిమాణోఅ ఘుంఞ్చిమణిఃఅనుంఞ్చిమణిఃవిదఉవహసహిఆః॥
ఛాయా॥ ప్రేక్షతేజిమాంసరేంద్రోప్రవిశతిమదనశ్చగళతి
మానశ్చ॥ఘూర్ణతేమనశ్చశూన్యంకిమేతత్పశ్యతసఖ్యః ॥ ఏ
తేభిన్నవిషయత్వేఉదాహరణే॥౯౭॥వికవిషయత్వేయథా॥
త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహితశ్రీవీరరుద్రప్రభోః సేవా
ర్థంచిరయత్సుకాకతిపురే భూపెఘతద్యోషితః । ద్వారం
యాంతివిలోకయంతిపురతో నిశ్వాసమాతన్వతే శుష్యంతి

కారశత్యర్థః ॥❀॥ విషయభేదేనగుణసముచ్చయముదాహరతి॥ ప్రతాపే
తి॥౯౬॥ తదైవక్రియాసముచ్చయముదాహరతి॥పెచ్చుళుతి॥౯౭॥ విష
యభేదాభావేనక్రియాసముచ్చయముదాహరతి త్రైలోక్యేతి॥తద్యో
షితఃప్రొషితభర్తృకాః- ఉత్కంఠయాద్వారంయాంతిపురతోవిలోక
యంతియావద్దృష్టిఃప్రసరతీతిభావః- నిశ్వాసమాతన్వతే ప్రియమద్య

ష్టాచింతయేతిభావః - జ్వరేణశుష్యంతిముహ్యంతిజడీభవంతిఇతికర్తవ్య
తామూఢమనసోభవంతీత్యర్థః- యద్వామోహమూర్ఛయోస్సంచార్య
వస్థాభేదేనభేదః-అత్రావస్థానామపివక్షిత్వక్రమః॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియ
యోస్సానుష్ఠేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి ॥ మాద్యద్దంతీత్యాదీనిచ
త్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని-అత్రకంపఃక్రియా - అన్యేగుణాః॥
౯౯॥సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక
పోతేతి ॥ పురాణిలకుత్రచిష్టలేలుబ్ధకేనప్రసారితేజాలేచిత్రగ్రీవోనామ
కశ్చిత్కపోతగాజఃసపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః- పరస్పరంమం

ప్రలపంతియాంతితనుతాంముహ్యంతిమురఙ్గంతిచ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామన్వేనయథా ॥ డెవెకాకితివీరరుద్రస్యవ
తాజైత్రప్రయాణోన్ముఖమాద్యద్దంతిచలత్పదాతివిచలద్వా
జిప్రధావద్రధం । విచ్ఛాయాననమాకులాక్షమదయతా-
ర్మణ్యమూవిర్భవతూంపం భ్రావ్యతీసర్వతః ప్రతివనంప్ర
త్యర్థి భూభృగ్గణః॥౯౯॥ ఖలేఖపోతన్యాయేనబహూనాంకా
ర్యసాధనే । కారణానాంసముద్యోగస్సద్వితీయసముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంకార్యంసాధయితుమహమహమికయా బ
హూనాంకారణానాముద్యమః సోపిసముచ్చయపవ యుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్ ॥యథా॥ శుభ్రీయశశ్శేర్మమహ

త్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహజాక్షీయలుబ్ధకాదృశ్యతాం
గత్వాకుత్రచిత్ప్రదేశేహరణ్యకనామో మూషికరాజాన్నిత్రాత్వా
శచ్ఛేదంలబ్ధ్వేసపరివారస్సృగృహం ప్రవిష్టఇతిపంచతంత్రకథాంమన
సినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథాపాశచ్ఛేదం ప్రతిసర్వే
షాంకపోతానాముద్యమః పవంకస్యచితూర్వస్యసాధనే బహూనాం
కారణానాముద్యమేసోపిసముచ్చయపవేతి॥వ్యాచక్షేయతేతి॥ అహ
మహమికావ్యాఖ్యాతా॥సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగపదితి ॥ అ
న్వేనతత్పరమితిసంజ్ఞాంతరం-తదుక్తం - తస్మిన్దిహేతావేకస్త్రియ
త్రాన్యత్తత్పరంభవేదేతి॥ఉదాహరితి శుభ్రీమితి ॥ సద్యోగచేదము

దాహరణం- శుభ్రత్వేన శోభనస్య శసో లోకోత్తర రీతి సంపాదనే శౌర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వైర్వాదిభిస్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారాస్సురమార్గణాః ప్రియతమేదూరేమనోఘృత్యుకమిత్యాదౌష్ట్యరమార్గణానాం దుర్వారత్వేనా శోభనానాం తాదృశైరేవ ప్రియతమాదిభిస్సముచ్చయ ఇత్యత్రాసద్యోగః - ప్రియతమాదీనాం స్వతశ్శోభనత్వేపి విరహి విషయత్వేనా త్రాశోభనత్వంజ్ఞేయం ॥ శరీదివసధూసరోగళితయావనాకామిసీత్యాదౌశశినశ్శోభనస్యాపి వివసధూసరత్వాదశోభనత్వేన సదసతస్తాదృశైరేవ కామిసీప్రభృతిభిస్సముచ్చయ ఇతి సదసద్యోగోత్తరప్రప్తవ్యః-ఇతి త్రివిధోయం సముచ్చయః ॥ ౧౮౦ ॥ తతః-రసాదృ

చ్చవృత్తం విద్యానవద్యావిమలంకులంచ । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్య లోకోత్తరారీతి ముదంచయంతి ॥ అత్రయశః
ప్రభృతీనాం లోకోత్తరరీతి సంపాదనే ప్రత్యేకం హేతుత్వే
పి యుగపప్తులైకపోతన్యాయ సంబంధః ॥ ౧౮౦ ॥ అథ సమాధిరు

— ❀ సమాధ్య లంకారః ❀ —

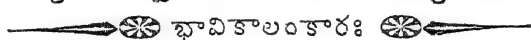
చ్యుతే వికస్మిన్నా రణే కార్యసాధనైర్యత్పరాపతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్స సమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్ కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాళీయతయాన్యతాగ్రణ

శ్యాత్తదనంతరం సమాధిలక్షయంతి ఏకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచప్తే యత్రైతః
కేన విదారభస్య కార్యస్య కాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధి ర్భవ్యః ॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దా కాక
తాళసమవేతక్రియావాచినోతేన కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాక
తాళమితి వాగ్ధే సమాసాచ్చ తద్విషయాదితి జ్ఞాపకాత్సుప్తుపేతి సమాసః
ఉభయత్రోపమేయంక్రమేణ దేవదత్తాగమనం దన్యాపనిపాతశ్చ తేన
దేవదత్తదన్య సమాగమః కాకతాళ సమాగమసదృశ ఇతి లభ్యతే - తతః
కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి ద్వితీయస్మిన్నివాగ్ధే సమాసాచ్చ తద్విష
యాదితి భప్రత్యయః - యథాపతతాతాళఫలేన కాకవధః తద్వదుపనిపతి
తైర్దన్యభిదేవదత్తస్య వధ ఇత్యర్థః - యదాహభగవాన్ భావ్యకారః -

ఏవంతర్హిద్వావివాధౌకాకాగమనమివతాళపతనమివకాకతాళం కాక
తాళమివకాకతాళీయమితి-తచ్చవ్యాఖ్యాతంకైయతేన- తత్రకాకాగ
మనందేవదత్తాగమనస్యోపమానంతాళపతనందస్యాపనిపాతస్య తాళే
నతుయఃకాకస్యవధస్సదేవదత్తస్యదస్యనావధస్యోపమానమితి వధాదిః
కాకతాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యతిఇతి-తేన కాకతాళీయం నామాత
ర్నితోపనతంబిత్తీకరణముచ్యతేఇతివృత్తికారః- ఏవంచానుషంగికకార
ణాంతరస్యసమాధేఃసమప్రధాన సర్వకారణాత్సముచ్చయాచ్ఛేదఇతి

మాగత్యతతాగర్యం సుకరంకరోతి ససమాధ్యలంకారః ॥

*॥ యథా ॥ రణాంగణేరుద్రనరేంద్రరోషశమాయరాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం॥ వక్త్రేషుయద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్యసపక్షపాతః॥ అత్రప్రతాపరుద్రనరేంద్రక్రోధశాం
త్యర్థం రణాగ్రప్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాంవక్త్రేషు వా
యువశాత్కాకతాళీయతయా పతితైస్తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం



కారానిరూప్యంతే॥అతీతానాగతేయత్రప్రత్యయైశ్చలక్షితే॥

అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికంతదుదాహృతం॥యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వంభవతినభావికాలంకారః ॥ నచభూతభావినోఃప్రత్య
క్షవదవభాసోవిరుద్ధః॥అత్యద్భుతవస్తునర్ణనయాభావికానాం

ద్రష్టవ్యం *॥ ఉదాహరతి రణాంకణఇతి॥ అత్రక్రోధశాంతౌస్తుతిఃప్ర
ధానకారణం-వక్త్రేవాయువశాత్స్పృణపతనం కాకతాళీయమితిసమా
ధిః॥ ౧౦౧॥ లోకన్యాయమూలేషుచమతాగ్రాతిశయనిదానంభావికం
లక్షయతి అతీతేతి॥అత్యద్భుతార్థకథనాదితి-తథావిధశబ్దసందర్భేణేతిశే
షః॥వ్యాచక్ష్యేయతేతి॥భావఃకవేరభిప్రాయఃశ్రోతరిప్రతిబింబత్వే
నాస్తీతిభావికం-సను సంబంధోవర్తమానంచగృహ్యతే చతురాదిసేతి
న్యాయేనభూతభావినోః ప్రత్యక్షవదవభాసోవిరుద్ధత్యాశంక్యపరిహర
తి సచేతి॥తత్రహీతుమాహ అత్యద్భుతేతి ॥ భావికానాంసహృదయా

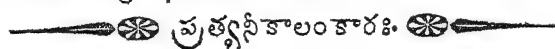
సాంభావనోదయాత్సంసార్లోద్భోధాత్ ॥ నచేదమయ్య క్తమిత్యాహ
తథాచేతి ॥ భావనాయాఃపునరితిభావనావిషయాణామత్యద్భుతవస్తూ
నామిత్యర్థః - చేతసిసహృదయహృదయే - నిదర్శనాన్నితరాందర్శనాత్
ఆదరప్రత్యయేనధార్యమాణత్వాదిత్యర్థః - ప్రత్యత్యాయమాణత్వంఘ
టతపివేతి - యథాలాకికానామింద్రియైర్వర్తమానసంబంధార్థసాత్మా
తాగరః - యథావాయోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయాతీంద్రి
యార్థసాత్మాతాగరః - తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్యద్భు
తత్వానుసంధానప్రయక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థసాత్మా
తాగరోయుజ్యతపివేత్యర్థః ॥ అత్రదృష్టాంతమాహ యదేతి ॥ పాంధస్య
పథిక్స్య-విరహిణిత్యర్థః - పథికోనిత్యమితిప్రత్యయః - కామినీభావన

హృదిభావనోదయాత్ । తథాచభావనాయాఃపునఃపునశ్చై
తసినిదర్శనాత్ప్రత్యత్యాయమాణత్వంఘటతపివ । యథాపాం
ధస్యకామినీభావనయాతస్యాఃప్రత్యత్యాయమాణత్వం । న
చేయంస్వభావోక్తిః - తస్యాంవస్తుస్వభావస్యయాథావద్య
ర్థనయాప్రత్యత్యాయమాణతా ఇహత్వత్యద్భుతత్వైస । నా
పిరసవదాద్యలంకారః తత్రవిభావానుభావాద్యనుసంధా

యాకామినీభ్యానేనతస్యాః కామిన్యాఃప్రత్యత్యాయమాణత్వం - తదు
క్తం - సాక్షిగతస్యాఃలికోయమద్వైతవాదఇతి ॥ నచేదంస్వభావోక్తావం
తర్థవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుతఇత్యాకాంతోయాముభయోర్వైషమ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్వభావస్యలొకికవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యేత్య
ర్థః - యథావదన్యూనాతిరిక్తత్వేనవర్ణనయా ప్రత్యత్యాయమాణతా
సాధారణ్యేనహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యర్థః - ఇహభావికే
తుల్యత్వద్భుతత్వేనలోకోత్తరాణాంవస్తూనాంస్ఫుటతయా తాటఘ్నేన
ప్రతీతిరితిభేదఇత్యర్థః - అతపివరసవదాదౌనాంతర్భావఇత్యాహ నాపీ
తి ॥ తత్రహేతుమాహ తత్రేతి ॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేనపర
మాద్వైతజ్ఞానిపత్నమైవైతేశత్రోరేవైతేతలస్థస్యైవైతఇత్యాదివి
శేషపరిహారాత్సాధారణ్యేనసహృదయసంవాదిప్రత్యయేనేత్యర్థః - రసా

దేర్భావ్యత్వంస్వాద్యత్వమిత్యర్థః-నత్వత్వద్భుతత్వేనేతి - యథాభావి
కేభూతభావినోరత్వద్భుతార్థయోస్సర్వజ్ఞవత్టటధ్యేనప్రతీతి ర్నసా
ధారణ్యేనతద్వదత్రనభవతీత్యర్థః॥నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః
ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదివాదేరభావాచ్చప్రతీయమానోత్పేక్షా
కుతోనస్యాదతఃసా నచేయముత్పేక్షేతి॥తత్రహేతుమాహ అతీతేతి॥
సహ్యప్రత్యక్షంప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసేయతేకింతర్హికావ్యాధ్యవిద్భిః ప్ర
త్యక్షందృశ్యతఇతిన్తోత్పేక్షేతిభావః ॥ ననుభూతభావినోఃప్రత్యక్షత్వే
బ్రాంతిమదలంకారఃకింనస్యాదతఃసా నచాయమితి ॥ తత్రహేతుమా

ననైవరసాధేర్భావ్యత్వం నత్వత్వద్భుతత్వేన । నచేయము
త్పేక్షా- అతీతానాగతయోఃప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
భావాత్ । నచాయంబ్రాంతిమదలంకారః-భావనాయా
అబ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణనివాయమలంకా
రః ॥*॥ యథా॥ ధ్వజాగ్రేకాకతీంస్రస్యభాతిక్రోడాకృతి
ర్హరిః । మృద్భిందురివదంష్ట్రాగ్రేయస్యాలక్ష్యతమేదిని ॥ అ
త్రాష్టాదశద్వీపయుక్తాయామేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రే మృద్భిం
దురూపతేతిఅత్వద్భుతవర్ణనయాతథావిధభావనాయాం ప్ర



ప్రత్యసీకాలంకారః.

త్యక్షవత్ప్రతీతిసంభవః॥౧౦౨॥అథప్రత్యసీకాలంకారఃప్రతి
పాద్యతే॥బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేనుదుష్కరే । యస్తది

హ భావనాయాశ్చితి ॥ కావ్యతత్వవిదాంభూతభావివస్తు సాత్మాత్కార
సామగ్రిభావనాతస్యాలబ్రాంతిరూపత్వాత్ - బ్రాంతిరూపయతిజ
నయతీతి బ్రాంతిరూపాతస్యభావస్తత్త్వంతదభావాత్ బ్రాంతిజనక
త్వాభావాదిత్యర్థః-భూతభావివిషయత్వేపిభావనామహిమాన్నప్రత్య
క్షత్వహానిరితిభావః॥కంటకశోధనముపసంహరతి అత్యతి ॥ యదన్యదవ
శిష్టంతత్సర్వమలంకారసర్వస్వేత్రప్రవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర
శ్చితి॥క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౩॥లోకన్యా
యములప్రస్తావాత్ప్రత్యసీకంలక్షయతి బలినశ్చితి ॥ ప్రతీకారశ్చితి ఉప

సర్గస్యఘృణ్యమనుష్యేబహుళమితిదీర్ఘః॥వ్యాచక్షేయత్రైతి॥అనీకస్య
వైస్యస్యప్రతీనిధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిదమపి ప్రత్యనీకమిత్యర్థః
ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్రప్రయోజనం॥*॥ కాకతీయేతి ॥ త
స్యకాకతీయస్యగభీరిష్ణాగాంభీర్యేణసనాభింసుహృదం- జ్యోతిర్జనవదే
త్యాదినాసమానశబ్దస్యసభావః ॥ అస్థాలంకారత్వమాహ అత్రైతి ॥
౧౦౩॥పూర్వయైవసంగత్యావ్యాఘాతంలక్షయతి యేనేతి ॥ యేనోపా

యతిరసా-రఃప్రత్యనీకంతదుచ్యతే॥యత్రప్రబలస్యప్రతిప
క్షస్యప్రతీకారాసామధ్యాత్తదీయతిరసా-రోభవతి తత్ప్ర
త్యనీకం॥*॥ యథా ॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహూష్మన్య
క్రతస్త్వమహిమా బడబాగ్నిః ॥ తద్గభీరిమసనాభిమజ
స్రంబాధతేనిధిమపాంబహిరంతః॥అత్రసాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥౧౦౩॥ యేనయత్యాధితంవస్తు

—❀ అధవ్యాఘాతాలంకారః. ❀—

తేనైవక్రియతేన్యథా ॥ అన్యేనతదలంకారోవ్యాఘాతఇతిక
ద్యతే ॥ యద్వస్తుయేనకేనచిత్కర్త్రాయేనసాధనేనసాధితం
తద్వస్తుతేనైవసాధనేన అన్యేనకర్త్రాయదన్యథా క్రియతే
సవ్యాఘాతః॥*॥ యథా॥ కాకతీయాభిజాతోయంనాభిజా
తాధికస్థితిః ॥ దోర్భ్యంలబ్ధోదయాఽభూపాంస్తాభ్యామను
దయాఽస్సృజన్ ॥ ౧౦౪॥ అధలోకన్యాయమూలాలంకారని
రూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారోనిరూప్యతే॥ క్రమేనై

యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిత్కర్త్రేతిశేషః- తేనైవోపాయేనాన్యేనక
ర్త్రాతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోలంకారఇత్యర్థః॥*॥ కా
కతీయేతి ॥ కాకతీయాభిజాతఃకాకతీయకులోద్భూతః- నాభిజాతోబ్ర
హ్మ తతోధికాస్థితిర్యస్యసతతోక్తః - దోర్భ్యమిశ్వరబాహుభ్యాం
లబ్ధోదయాఽభూపాన్ప్రాజన్యాః-బాహూరాజన్యఃకృతఇతిశ్రుతేః
తాభ్యాందోర్భ్యామనుదయానుదయరహితాఽస్సృజన్నితినిష్పాదకస్య
నిష్పాదితవస్తువ్యాపతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

పాదనాన్యధాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేనపర్యాయంలక్షయ
తి క్రమేణేతి॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తనమనేకవైకత్యకత్రవర్తనంచేతిద్విధా
పర్యాయాలంకారః- ఉభయస్యక్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః
క్రమేణవ్యవచ్ఛేదః॥*॥ దంష్ట్రాయామితి॥కుహనాకిరీర్షాయావరాహ
స్య-పాతాళలోకేశితుఃఫణభృతశ్శేషస్య సర్వధురాంవహతీతిసర్వ

—❀ పర్యాయాలంకారః. ❀—

కమనేకస్త్రిన్నాధారేవర్తతేయది । ఏకస్త్రిన్నధవానేకం ప
ర్యాయాలంకృతిర్కతా॥యత్రక్రమాదేకమాధేయమనేకస్త్రి
న్నాధారేవర్తతేసఏకఃపర్యాయః - నచాత్రవిశేషాలంకా
రః-తత్రైకస్యానేకత్రయుగపద్వర్తనం-అత్రక్రమేణతథా
ఏకస్త్రిన్నాధారేలనేకమాధేయంవర్తతే సద్వితీయఃపర్యాయః
నచాత్రసముచ్చయాలంకారః - తత్రాప్యేకత్రానై
కేషాంయుగపద్వర్తనం అత్రక్రమేణ॥*॥ యథా॥ దంష్ట్రా
యాంకుహనాకిరీర్భగవతోదేవస్యశౌరేపురావశ్చాన్నస్త
కమండలేఫణభృతఃపాతాళలోకేశితుః । అద్యోర్విపతిశేఖ
రస్యమహతశ్రీకాకతీయప్రభోర్భావౌసర్వధురీణసారమ
హితేబద్ధోత్సవామేదినీ ॥ అత్రైకస్యామేదిన్యాఃక్రమాదనే
కత్రవర్తనం॥౧౦౫॥ద్వితీయః॥ యేషాంముఖేనిజవధూసవి
ధేనృపాణాంశౌర్యోక్తయస్సమభవన్నభిమానగర్భాః । తే
షాంప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాం తత్రైవదీనవచనాని స
ముద్భవంతి॥౧౦౬॥అధనూత్కృలంకారోనిరూప్యతే ॥ అసం

ధురీణః-ఖస్సర్వధురాదితిఖప్రత్యయః- విశ్వధురీణేతిపారేలత్రైవఖితి
యోగవిభాగాప్తప్రత్యయః॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తనంయోజయతి అత్రై
తి॥౧౦౫॥యేషామితి॥నిజవధూసవిధేయోపిత్వధ్యే-అభిమానగర్భాగర్వ
గుంభితాః-తత్రైవముఖే- దీనవచనాని త్రాయస్వేత్యాదివాక్యానిస
ముద్భవంతి - అత్రైకస్త్రిణముఖశౌర్యోక్తీనాందీనవచనానాంచక్రమేణ
వృత్తిః॥ ౧౦౬॥ ఏకత్రానేకవృత్తిప్రసంగేనైకస్యసంలక్షితత్వాసంల

క్షీతత్వ సంబంధాత్పర్యాయానంతరంసూక్ష్మంలక్షయతి అసంలక్షితే
తి॥అసంలక్షితస్యస్థూలబుద్ధీనామసంవేద్యస్యసూక్ష్మస్యఇంగితాకారా
భ్యాంతీక్ష్ణబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్యప్రకాశోవిదగ్ధంప్రతిప్రకాశనంయత్రస
సూక్ష్మైలంకారఇత్యర్థః॥వ్యాచప్టే విదగ్ధేతి॥ ఇంగితాకారయోగ్గతుణ
మాహచక్రవర్తి॥అకృతివ్యంజితాశ్చేష్టాఇంగితంబుద్ధికారితాః। ఆకారః
పునరామ్నాతస్తావివాబుద్ధికారితాః॥తథా ॥ తారాపుటభ్రూదృష్ట్యదే
ర్వికారానింగితంవిదుః। ఆకారాస్సుత్వజాభావాఆద్యాబుద్ధ్యావరేన్యథే
తి॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వీతి ॥ అత్రదూత్యాస్సంకేతసమయ జిజ్ఞాసా

— ❁ సూక్ష్మైలంకారః ❁ —

లక్షితసూక్ష్మైర్థప్రకాశసూక్ష్మఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్రజ్ఞే
యస్యార్థస్యయత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూ
క్ష్మైలంకారః॥*॥ యథా ॥ గురులణసవిహంమివహూద
ంరూణణిరదపేసిఽపిదూఁశుఁసంవగేసుసహాసకంధూరివిలేపణ
కుణభి॥ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్ద్వస్త్వేనరేంద్రప్రేషి
తాందూతీంసర్వాంగేషుసహాసంకస్తూరివిలేపనంకరోతి॥అ
త్రకస్తూరివిలేపనేనతిమిరసమయస్సంకేతకాలభిప్రకాశితః॥

— ❁ ఉదాత్తైలంకారః ❁ —

౧౦౭॥అధోదాత్తైలంకారఃకథ్యతే॥తస్యాపితోకన్యాయమూ
లతైవానంతర్యకారణం॥తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువ

యాంతదీయేనభ్రూభంగాదినేంగితేనోపలభ్యప్రగల్భవధ్వారాత్రిసమ
యస్సంకేతకాలభిప్రకాశస్తూరివిలేపనేనప్రకాశ్యతే ॥ వక్త్రస్యందిస్వేద
బిందుప్రబంధైర్ద్వస్త్వేభిన్నంకుంకుమంకాపికంరే । పుంస్త్యంతన్వాన్
వ్యంజయంతీవయస్యాస్త్విత్వాపాణౌ ఖడ్గలేఖాంలిలేఖేత్యత్ర స్వేదబిం
దునిమిత్తకుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితంపురుషాయితంపాణౌ కృపా
ణలేఖనేనపురుషైకయోగ్యేనప్రకాశ్యతఇత్యాకారనిబంధన సూక్ష్మః॥
౧౦౮॥ఉదాత్తమాహ అథేతి॥తస్యసంగతిమాహ తస్యేతి॥ లక్షణమా
హ తదితి॥వ్యాచప్టే యత్రేతి ॥ మహాసమృద్ధిశాలినఃకవిప్రతిభాప్రా

పైశ్చర్యశాలినభివృద్ధిశాంకకత్వకథనాదలంకారత్వం ||*|| రమ్యామితి || ఆ
 సేదివాంసః ప్రాప్తాః - కలభాకబాలగజాకా - మోదంతభియత్ తత్
 త్యాగలీలాయితంత్యాగలీలా - లోహితాదికృషంతాద్భావే క్తః || అంగ
 భూతమహాపురుషచరితంచోదాత్తం || యథా || తదిదమరణ్యం యస్మిన్ దశ
 రథవచనానుపాలనవ్యసనీ | నివసన్ బాహుసహాయశ్చ కారరక్షః క్షయం
 రామః || అత్రారణ్యేవర్ణనీయే రామచరితమంగ త్యేనవర్ణితమితి మతాం
 తరానుసారేణ సర్వస్వకారః - తథాహి - యత్ర రసాదయో వాక్యార్థి
 భూతాస్తత్ర రసవదాదయో లంకారాభివ్యంకారమాత్రరసికా భామ
 హాదయః - తస్య తేయథా వాక్యార్థి భావాదంగభూతోరసాదిస్తథాంగ
 భూతమహాపురుషచరితవర్ణనాన్వకోద్వితీయోదాత్తఉపపద్యతే - ధ్వని
 దర్శనేతుకావ్యాన్వనోరసాదేః ప్రాధాన్యదశాయా మలంకార్యత్వా

ర్ణ్యతే || యత్ర మహాసమృద్ధిశాలినోవస్తునోవర్ణనశ్చక్రియతే త
 త్తోదాత్తాలంకారః ||*|| యథా || రమ్యామేకశిలాభిధానసగరి
 మాసేదివాంసోబుధాః సావర్ణ్యేషుగృహేషురత్నరచితద్వా
 స్తోరణేషుస్థితాః | ఆనుహ్యంగణమేదిసిమకలభాకాక్రీడోత్సు
 కానర్భకాన్వేదంతేయదవేత్సురుగ్రస్థవతేస్తత్యాగలీలాయ

దలంకారభావోనోపపద్యతే - తదుక్తం ధ్వన్యాచారైః || రసభావతదా
 భాసభావశాంత్యాదిరక్తమః | ధ్వనేరాత్నాంగిభావేనభాసమానోవ్యవ
 స్థితభి - యత్ర రసస్వరూపేవస్తుమాత్రే లంకారతాయోగ్యేవాక్యార్థి
 భావేనప్రధానేంగభూతారసాదయస్తత్ర రసవదాద్యలంకారావహ
 తదపితైరేవోక్తం - ప్రధానేనృత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతు రసాద
 యః | కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితి మేమతిరితి - తదాద్వితీయోదాత్త
 స్యవిషయపనాస్తీతి సర్వస్వహృదయం - అతపవధ్వనిదర్శనానుసారివి
 ద్యానాధోపిద్వితీయముదాత్తం నాంగీచకారేతిరహస్యం || నన్వేవంత
 ర్హి రసవదాదయః కిమితి నాంగీక్రియంతభిచేన్వైవం - రసప్రకరణపవత
 త్వరూపనిరూపణాత్ - కింతు దాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతితి
 ప్రతిజ్ఞాయకేనవాభిప్రాయేణేహనోదాహృతం అస్మాభిస్తుతత్రైవిది

జ్ఞాత్రముదాహృతమితి నేహపునఃప్రయత్యతే ॥ ౧౦౮ ॥ సమృద్ధికార్య
త్వాద్వినిమయస్య తగ్రూపాంపరివృత్తిముదాత్తానంతరం నిరూపయతి
అథేతి॥ సమానన్యాయాత్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి ॥ కించిద్ద
త్వాకస్యచిదాదానంవినిమయః - సమస్యసమేనన్యూనస్యాధికేనఅధిక

—❀ పరివృత్త్యలంకారః. ❀—

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అధసమానన్యాయాత్ పరివృత్తిర్నిరూప్య
తే॥ సమన్యూనాధికానాంచయదావినిమయోభవేత్ । సా
కంసమాధికన్యూనైఃపరివృత్తిరసామతా ॥ సమన్యూనాధి
కానాంసమాధికన్యూనైర్వినిమయఃపరివృత్తిః- సమేనసమ
పరివృత్తి ర్నూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తి
శ్చేతి ॥❀॥ సమేనసమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచోహ
చోదత్వాకాకతిభూభుజే । అతోలభంతేకవయస్సహస్రం
గంధసింధురాణ్ ॥ అత్రవచసాంగంధసింధురాణాంచసమ
త్వం॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా ॥ ఉపాయసంగ
జాశ్వాదికృత్వాసర్వేషిభూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్యల
భంతేసుస్థిరాంకృపాం ॥ అత్రత్యజ్యమానామపాయనాదే
రాదీయమానస్యప్రతాపరుద్రకృపావిలసితస్యైవాధిక్యం॥
౧౧౦॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణరణే
జితాఃప్రత్యర్థి భూభుజః! దత్వాభూషాంకిరాతేభ్యాలభంతే
వల్గలాదికం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయ
మానస్యవల్గలాదేర్నూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అధశృంఖలా
న్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే॥ పూర్వపూర్వప్రతి

స్యన్యూనేనవినిమయశ్చిత్రేధాపరివృత్తిః ॥❀॥ సమేనసమపరివృత్తిము
దాహరతి సుధేతి॥ అతఃకాకతీంద్రాత్ - గంధసింధురాణ్ గంధగజాణ్ -
లక్షణము క్తం నాటకే॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపా
యసమితి ॥ ౧౧౦ ॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥
౧౧౧॥ అనంతరాలంకారచతుష్టయస్యసంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి || ప్రతిశబ్దోభిన్న క్రమః-తేనపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వేకారణ మావేశ్యర్థః || తథావ్యాచక్షే
యదేతి ||*|| విద్యయేతి || విద్యాదయోవినయాదీస్పృతిహేతవః||౧౧౨||
ఈషదేతద్వైపరీత్యాదేకావళీంలక్షయతి యత్రైతి || పూర్వపూర్వం
ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాసాహనేనవద్వైవిధ్యమను

————— ❀ కారణమాలాలంకారః ❀ —————

యదాహేతుస్సాన్వయోత్తరోత్తరం | తదాకారణమాలాఖ్యమ
లంకరణముచ్యతే || యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరో
త్తరంప్రతిహేతుతాంభజతేసకారణమాలాఖ్యోలంకారః ||
*|| యథా || విద్యయావినయోత్పన్నోవినయేనగుణార్జనం |
గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమాయంకాకతీశ్వరే||౧౧౩|| య

————— ❀ ఏకావశ్యలంకారః ❀ —————

త్రోత్తరోత్తరేషాంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ |
విశేషణత్వకథనమసావేకావళీమతా || యత్రపూర్వపూ
ర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతే సఏకా
వశ్యలంకారః || యథా || ప్రతాపరుద్రనగరీసుజనైరుపశోభ
తా | సుజనాస్సీతవిభవైర్విభవాన్ధైన్ర్యశాలినః || ఏతత్
స్థాపనేనోదాహరణం||౧౧౩|| అసాహనేనాపిభవతి || యథా ||
నతద్రాజ్యంప్రజాయత్రనభవంత్యుర్జితశ్రియః | నతాః
ప్రజాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః||౧౧౪|| యదా

————— ❀ మాలాదీపకాలంకారః ❀ —————

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం | ప్రత్యుత్పన్నా

భవతీత్యేకావళీంద్విధాకరోతి ||*|| ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి || అ
త్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యసుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేష
ణత్వంభజతే||౧౧౩|| ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి || అత్రరా
జ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమసాహనేనవిశేషణత్వం
భజతే||౧౧౪|| పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్పన్న హేతుత్వే

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్—౯.

ఏకైకాలంకారనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజ్ఞానీతే॥ అదెతి॥ ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహజావేకింపార్థ క్యేనపర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లోకికాలంకారన్యాయేనాలంకారాంతరత్వం సిద్ధాంతయతి ॥ యధేతి ॥ హిరణ్మయానాం సౌవర్ణానాం-దాండినాయనాదినూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః-పుథక్షిధస్సంబంధా

అధఃసంసృష్టిసంకరౌనిరూప్యేతే॥ యథాలోకికానామలంకారాణాం హిరణ్మయానాం మణిమయానాంచపుష్పకన్దిందర్యహేతునామన్యోన్యసంబంధేనచారుత్వాతిశయోద్భవ్యతే తదైవకావ్యాలంకారాణాం రూపకాదీనాం మిథస్సంబంధేనసౌందర్యాతిశయః ప్రతీయతే సచసంబంధోద్భవవిధః-సంయోగరూపస్సమవాయరూపశ్చైతి - సంయోగమిశ్రతిలతండులన్యాయః-సమవాయమిశ్రక్షీరనీరన్యాయః-తిలతండులన్యాయేనసంబంధేనసంసృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేనసంబంధేనసంకరః - అనయోః పుథక్చారుత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారధరంధరత్వం - నతుపూర్వోక్తాలంకారశేషతా ॥

భావేపిసౌందర్యహేతునాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తదైవరూపకాదీనామిత్యర్థః-సౌందర్యాతిశయహేతోస్సంబంధస్య ద్వైవిధ్యమాహ సచేతి ॥ ఉత్కటభేదస్సంయోగరూపః అనుత్కటభేదస్సమవాయరూపఇత్యర్థః- ఆద్యేతిలతండులన్యాయేనసంసృష్టిః-ద్వితీయేక్షీరనీరన్యాయేనసంకరః-అనయోః పుథక్పాదానంసపూర్వశేషత్వమిత్యర్థః

తత్రప్రథమముతటభేదనిబంధనాంసంస్కృష్టిలక్షయతి॥తిలేతి॥తస్యా
స్రైధావిభాగమాహ సేతి॥శబ్దాలంకారసంస్కృష్టిముదాహరతి శుం
భదితి॥ శుంభత్సంభ్రమాదీప్యమానసంరంభా యేగంధసింధురాగంధగ
జాః తద్ధరయాతద్భారేణ నిద్దారితంనిర్భిన్నమర్వీతలంయేషుతే తథో
క్తాః- త్వంగద్భిఃప్లవమానైఃతుంగతురంగమైః ప్రతిభయాభయంకరాః

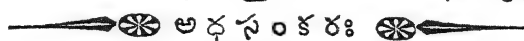
—❀ సంస్కృష్టిః ❀—

తత్రప్రథమంసంస్కృష్టిర్నిగద్యతే॥ తిలతండుల సంశ్లేషన్యా
యాద్యత్రపరస్పరం । సంశ్లేషేయరలంకారాస్సాసంస్కృ
ష్టిర్నిగద్యతే॥ యత్రతిలతండులన్యాయేనపరస్పరసంబద్ధా
రూపకాదయోభవంతిసాసంస్కృష్టిః॥ సాత్రివిధాశబ్దాలంకా
రగతత్వేనాథాలంకారగతత్వేనోభయాలంకారగతత్వేన
చ ॥ శబ్దాలంకారసంస్కృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధ
సింధురధురానిద్దారితోర్వీతలా స్త్వంగస్తుంగతురంగమప్ర
తిభయాద్రాక్స్యందనస్యందనాః । తీవ్రారంభసముద్యదు
ద్భుటభటాటోపస్ఫుటద్దిక్తటానిసీమాఃప్రసరంతి రుద్రస్పృహ
తేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః॥అత్రచ్ఛేకానుప్రాసవృత్త్య
నుప్రాసయోస్సంస్కృష్టిః॥ ౧ ॥ అథాలంకారసంస్కృష్టిర్య
థా ॥ కాకతీయచమూర్ధతైమహిమానముదన్వతః॥ గ్రసతే
యాద్విషదృఢపథ్యజినీస్తటినీరివ ॥ అత్రనిదర్శనోపమయో
స్సంస్కృష్టిః॥ ౨॥ ఉభయసంస్కృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్స్యందనాఃశీఘ్రభావనాఃస్యందనారథాయేషుతేతథోక్తాః-అత్ర
ధురధురాభటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోన్యత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చ
సంస్కృజ్యతే॥౧॥అథాలంకారసంస్కృష్టిముదాహరతి కాకతీంద్రేతి॥ ఉ
దన్వతోమహిమానంధత్తత్తత్యత్రాశుంభవద్ధర్మయోగేన ప్రతిబింబకర
ణాయోపాన్నిదర్శనా-తస్యాస్తటినీరివేర్బుషమాయాశ్చ పరస్పరనైఃపి

త్యోత్సంసృష్టిః॥౨॥ఉభయసంసృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥సంక
రంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరసీరన్యాయాదనుత్క
టభేదసంబంధఃసంసంకరశత్యర్థః॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥
*॥ క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ త్యోజీభృతృటకానాంవైరిభూపా
లరాజధానీనాం అన్యత్ర పర్వతనితంబానాం- ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ద్గండోమండలాగ్రణమండితః। దృశ్యతేసమరేవీరైరుత్పణః
ఫణవానివ॥అత్ర వృత్త్యనుప్రాప్తోఽమయోస్సంసృష్టిః॥౩॥



అధ సంకరః

అధసంకరోనిరూప్యతే ॥ క్షీరసీరనయాగృత్రసంబంధస్సాన్య
త్పరస్పరం॥అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః॥
యత్రక్షీరసీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిధసంబంధోభవతి
సంసంకరః । తస్యాంగాంగిభావేన సందేహేన ఏకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం॥ *॥ తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా॥ ఉద్యద్భృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్ర
మైఃత్యోజీభృతృటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్విహారాశ్చ ।
శత్రుస్త్రీ బహుళాశ్రువృష్టిశమితత్కౌచక్రతాపోదయా
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాద్యతశ్చితిసజాతీయ

సమర్థైః - కటకఃవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళాశ్రువృష్టేవ శమితఃత్కౌచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యానుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిర్మహాభూభారో
వతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రైతి ॥ ఉపమాప్ర
సాద్యతశ్చితి - రూపకత్వేద్విపఘటాదూపవిషయస్థగనెకాదంబినీరూపా
పమానస్యైవసవిశేషణత్వంనోపమేయస్య - అతోధికోపమంనామదో

పస్యత్ - తస్మాదుపమాప్రసాద్యత ఇతి భావః - యాత్రాః ప్రావృడ్వి
హారా ఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగత్వం - ద్విపఘటాకాదంబినీ
త్యస్యా అనుగ్రాహకత్వాదంగత్వం - అతోనయోరంగంగిభావేన సంక
రః - అంగినోఽన్యోన్యంచ మతాకరహేతుత్వాత్ప్రేతేతి రామణీయకం
రక్ష్యం - తస్మిద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేన సమాసేనోపమాలాభ
ఇత్యాకాంతాయామాహ కాదంబినీవద్విపఘటేతి || ఉపమితలవ్యా
హృదిభిరితి సమాసః || అభ్యుచ్చయమాహ త్కోణీభృదితి || త్కోణీభృతక
టకశబ్దేన శత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాన్లెఘః - ఉభయో

యోరంగంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతి సమాసాశ్ర
యణాత్ త్కోణీభృతకటకోపరోధే త్యత్ర శ్లేషమూలాతిశ
యోక్తిః || ౪ || విజాతీయసంకరోయథా || ప్రతాపరుద్రస్య కృ
పాణధారాప్రత్యర్థిఫాలేషు పతత్యమందం | ప్రత్యాశనాయే
వకృతస్యథాత్ర తద్వర్తినోదుర్లిపికల్మషస్య || అత్ర ప్రత్యా
శనాయే వేత్సుత్ప్రేక్షయా దుర్లిపికల్మషస్యేత్యత్ర రూపకం
ప్రసాద్యత ఇతి విజాతీయయోరంగంగిభావః || ౫ || ఏకవాచ
కానుప్రవిష్టసంకరోయథా || విజితారిపురోమూర్తౌవిలసత్స

రభేదాధ్యవసాయాన్లెఘ మూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఇయంచద్విప
ఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయా అంగం - తేనాతిశయోక్త్యనుగృహీ
తయాతయా యాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమానుగ్రాహ్య
త ఇతి ఫలితం || ౪ || విజాతీయసంకరముదాహరతి ప్రతాపేతి || కృపాణస్య
ధారాకోటిరుదకధాగావ - అమందం అనల్పం - తద్వర్తినః ప్రత్యర్థిఫాలవ
ర్తినోదుర్లిపి రెవకల్మషం పంకంతస్య త్రాశనాయే వేతే ఫలోత్ప్రేక్షా - అ
త్ర త్రాశనయోగ్యస్య కల్మషస్య ప్రాధాన్యం రూపకేణైవ లభ్యతే - నా
న్యధేత్సుత్ప్రేక్షయారూపకం ప్రసాద్యత ఇతి రూపకోత్ప్రేక్షయోర్విజా
తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగంగిభావేన సంకరః || ౫ || ఏకవాచ

కాసుప్రవిష్టంసంకరముదాహరతి విజితేతి॥ యోజయతి అత్రైతి ॥ విజితారిపురభిత్వత్రశబ్దపరివృత్తిసహిష్టుత్వాదర్థ సామ్యం-విలసత్సర్వమంగళభిత్వత్రతదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం- తావుపమాన్లేహవేకస్త్రినివశబ్దేనుప్రవిష్టోతస్యోభయోపకారిత్యాదిభావః॥౬॥ సందేహసంకరముదాహరతి జాతభితి ॥ యోజయతి అశ్రుకులాంబుధావిత్యాదౌసమాసద్వయసంభవాదితి-మయూరవ్యంసకాదీనాంచాకృతిగణత్వాద్రూపకోపమిత

ర్వమంగళః! భువిశంభురివా భాతి కాకతీయనరేశ్వరః॥ అశ్రువిజితారిపురభిత్వత్ర సామ్యాదుపమా-విలసత్సర్వమంగళభిత్వశబ్దసామ్యాత్ శైఫశ్య- తాశంభురివేత్యేకస్త్రినివశబ్దేనుప్రవిష్టో॥ ౬॥ సందేహసంకరోయథా॥ జాతఃప్రతాపరుద్రైందుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ! దత్తైజనవకోరాణాంప్రసాదజ్యోత్స్నయామృతం॥ అశ్రుకులాంబుధావిత్యాదౌరూపకోపమయోస్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయవివాంబుధిః కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయసంభవాత్ - నచాత్ర సాధకం బాధకంవాప్రమాణమన్యతరస్యాస్తీతినం దేహఏవపర్యవస్యతి-సాధకబాధకప్రమాణసంభవేతుసందేహానివృత్తిః॥*॥అత్ర సాధకంయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యవతేః పారిజాతాత్సముగ్ధవాః! వతంసయంతిదిక్షాన్మోక్షధురాః

సమాసద్వయసంభవాదిత్యర్థః- నన్వత్రామృతదానస్యచంద్రవివప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్రనివేందురితిరూపకమేవనోపమేతిచేన్నైవం- ఔపచారికస్యామృతదానస్యప్రతాపరుద్రేపిసంభవాత్ ఉపమాయాబాధకాభావాత్! తేనాత్రరూపకోపమయోస్సందేహ ఏవపర్యవస్యతీత్యాహ నచేతి॥ సాధకమనుకూలంబాధకంప్రతికూలం-తత్సద్భావేసందేహఏవనివర్తతభిత్వర్థః ॥ తస్మింశ్చ సాధకంశ్చవాబాధకమిత్యాకాంతాయాంక్రమేణదర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్రస్యవతిరూపాత్పారిజా

తాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర-వష్టివాగురిరల్లోపచువాప్యోరుపసర్గయో
రిత్యకారలోపః) అత్రవతంసీకరణంమంజరీష్యేవానుగుణమితిరూపకపరి
గ్రహేసాధకమిత్యాహ అత్రైతి॥తతోప్రోద్భుతకమాహవతంసీకరణేనా
భేదప్రతీతిరితి-నపునరుపమాయామివభేదాభేదప్రతీతిరితిభావః॥౭॥ బాధ
కందర్పయతి కాకతీం గ్రస్యేతి॥ దిక్షునిస్సానిధన్వనౌవిజృంభితేవ్యాప్తైస
తి-ప్రతిపక్షబలమేవార్థవోవ్యాకులీకృతానికలుషీకృతానిసత్వాన్యంతః
కరణానిప్రాణిశశ్చయస్యసతథోక్తః॥ బాధకంయోజయతి అత్రైతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్రకీర్తయఏవమంజర్యితిరూపకాలంకారే
వతంసయంతీతిసాధకంప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్ర
తీతిః॥౭॥ బాధకంయథా॥ కాకతీం గ్రస్యనిస్సానిధన్వనౌదిక్షు
విజృంభితే॥వ్యాకులీకృతసత్తోభూత్ప్రతిపక్షబలాద్భవః॥ అ
త్రప్రతిపక్షబలాద్భవ ఇత్యుపమాయావ్యాకులీకృతసత్త్వఇతి
బాధకంప్రమాణం - ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్ర
యోగఇత్యనుశాసనేనసామాన్యప్రయోగస్యోపమాబాధక
త్వాత్ - అతఃపారిశేష్యాద్రూపకాలంకారః॥ ఏవంయథా
సంభవమన్యేషా మలంకారాణాం సంస్పృష్టిసంకరాబోధ
వ్యాతత్రతత్రప్రబంధేషు॥౮॥ *****

ప్రతిపక్షబలమర్థవ ఇవేత్యుపమితసమాసస్య వ్యాకులీకృతసత్త్వఇతి సా
మాన్యప్రయోగస్యబాధకత్వాత్పరిశేష్యాద్రూపకమేవేత్యర్థః - అలం
కారాంతరసంకరసంస్పృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ర్నప్రవ్యఇత్యా
హ ఏవమితి॥ వివేకినామితావతైవేతరదపినుబోధమితి విస్తరభీరుభిర
స్తాభిరుపరమ్యతఇతిసర్వమవదాతం॥౮॥*
జగతినిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం పరఫణితిపరీత్రాయుజ్యతేసజ్జ
నానాం । తదిహమనునిబంధేదూషణంభూషణంవా భవతియదివిదగ్ధ
స్తద్భవశ్యంవిమృశ్యం॥*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహాపాథ్యాయకోటి
చలమల్లి నాథ ఘోరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్యత్తణేః పెద్దయా
ర్యస్యానుజ్ఞేన కుమారస్వామి సోమపీఠినా విరచితే ప్రతాపరుద్రయ

ఇతి విద్యానాథమహాపాథ్యాయకృతౌ ప్రతాప
రుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రైమిశ్రాలంకా
రప్రకరణం సమాప్తం. *****

వ్యాఖ్యానేరత్నాపఞ్చాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ సవమం
ప్రకరణం. *

ప్రతాపరుద్రయంనామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.



